

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

Szabolcsi Lajos

Két emberöltő

Az Egyenlőség évtizedei
(1881–1931)

Szabolcsi Lajos

Két emberöltő

Az MTA Judaisztikai Kutatócsoport
kiadványai
Center of Jewish Studies
at the Hungarian Academy of Sciences.
Publications

HUNGARIA JUDAICA

Szerkeszti: Komoróczy Géza

5

Megjelent
a Magyar Könyv Alapítvány (Budapest),
a Memorial Foundation for Jewish Culture (New York)
és a Soros Alapítvány (Budapest)
támogatásával

Kiadja
az MTA Judaisztikai Kutatócsoport
Budapest
1993

Szabolcsi Lajos

Két emberöltő

Az Egyenlőség évtizedei (1881-1931)

Emlékezések, dokumentumok

Szabolcsi Miklós
előszavával

Budapest
MTA Judaisztikai Kutatócsoport
1993

**A kötetet szerkesztette:
Komoróczy Géza**

**Sajtó alá rendezte:
Szabolcsi Miklós**

**ISSN 0865-1345
ISBN 963-7450-84 X**

**Copyright: Szabolcsi Lajos örökösei, 1993
Copyright: Szabolcsi Miklós, 1993 (Előszó)
Copyright: MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1993**

**Distributed by the Center of Jewish Studies
at the Hungarian Academy of Sciences
Budapest, P.O.Box 107, H-1364, Hungary**

Tartalom

Szabolcsi Miklós, Apámról és Emlékiratairól ... 7

Szabolcsi Lajos, Két emberöltő

- (1) Prológ ... 23
- (2) Tiszaeszlár ... 25
- (3) A magyar zsidóság kibontakozik a derengésben ... 35
- (4) A mezítlábasok kis csoportja megcsinálja a recepciót ... 53
- (5) Hétköznapiak: a magyar zsidó sajtó hőskora ... 74
- (6) Közeledik a vihar ... 115
- (7) Példázat a szőlőkertről ... 160
- (8) Háború odakünn és idebenn ... 180
- (9) Abarbanel ... 201
- (10) A szigeti hosszúnap ... 221
- (11) Nagygyűlés a Vigadó ruhatárában ... 240
- (12) Matrózokat a Síp utcába! ... 253
- (13) Kommunisták a zsidók ellen ... 273
- (14) 1919 szomorú ősze ... 286
- (15) A méltatlanul üldözött zsidóság képviselője ... 297
- (16) A numerus clausus ... 309
- (17) A tízezer zsidó hősi halott ... 316
- (18) Vázsonyi Vilmos hazatér ... 327
- (19) Az ellenforradalom alkonya ... 333
- (20) A genfi pör ... 352
- (21) Hevesi Simon kimarad a felsőházból ... 382
- (22) Az Egyenlőség félszázados jubileuma ... 407
- (23) Az árnyék ráfeküdt a magyar zsidó életre ... 422

Névmutató ... 431

Apámról és Emlékiratairól

Ma is világosan áll előttem, ahogyan kamaszkoromban láttam: gyors, szenvedélyes, mindig sietős, termetre is hatalmas ember. Ekkor már teljesen kopasz, erősen elhízott, szivarozik, szeret enni, élvezni az életet, hajszolja magát. Látom az Egyenlőség szerkesztőségében, diktálva, szervezve, telefonálva; erélyesen, néha éles-kíméletlenül követel közvetlen munkatársaitól cikket, információt, veszekszik az ügynökkel, pénzbeszedővel, és főként hadakozik adóssággal, váltókkal. Látom a Glóbus-nyomdában, az Aradi utcában a tördelésnél, minden lapcsinálás legizgalmasabb perceiben a mettőrrel és a szedőkkel tárgyalni, és látom a Nyugati mellett a Démusz-sörözőben tízórai zónapörköltet enni, friss sört inni. És látom otthon, házigazdaként, lubickolva a társaságban, akár írók, újságírók, akár közeli baráti köréhez tartozó építészek, pénzemberek voltak a vendégei. Tudom, hogy költőként és kritikusként indult, nagy műveltsége, franciás érdeklődése, naprakész olvasottsága, zeneszeretete maradt meg ez időből, és a roppant nagy, egyre gyarapodó, egész nagy szobát körbeölelő, számomra váratlan kincseket rejtő könyvtára.

És vissza tudom idézni akkori saját sérelmeimet is: mindeközben nem jutott ideje ránk, öcsémre és rám, szinte sohasem beszélgettünk, az 1930-as évek egyre szaporodó gondjai, problémái megtárgyalatlanok maradtak. És Anyám, humorral és türelemmel, végtelen intelligenciával rendezi a család életét, tompítja a konfliktusokat.

És látom néhány évvel később, 1938-ban. Én már egyetemi hallgató vagyok, az 1938-as sajtótörvény kiveri az Egyenlőséget Apám kezéből, csak az adósságok maradnak, kifizetetlen váltók, folyton sürgetett nyomdászamlák. Egyik árverés a másikat követi; majd elkezdődik a munkaszolgálatra behívások hosszú sora. Ötvenegy éves Apám Monorra vonul be, közlegényként. Egyre betegebb, törtebb, és ami a legszörnyűbb, betegségének következménye szellemi

hanyatlása lesz. És látom az egykor hatalmas, magabiztos embert megroppanni is, emlékezetét megromlani, beszéd- és íráskészségét lassanként elveszítve, hogy majd egyre inkább mindennapos ápolásra szoruló beteggé váljon. A köztünk lévő problémákról — magyarság, cionizmus, szocializmus akkor számomra olyan élő kérdéseiről — most már ezért, fáradsága, súlyos betegsége miatt nem beszéltünk.

Talán most, Emlékiratainak megjelenése alkalmából, ötven év távlatából tehetem mérlegre, gondolhatom át útját, pályájának értelmét.

Az Emlékiratokban részletesen foglalkozik apjával és a Szabolcsi családdal. Ehhez csak kiegészítésül, mintegy történelmi adalékként: a Nyírturán élő Weinstein család talán a XIX. század legelején költözött oda Ungvárról, apai dédanyám meg ott született ugyanakkor. Apám szerette volna hinni, hogy a kazárok leszármazottai voltak, őslakók; persze, ez nem valószínű. Weinstein Márton szőlősgazda volt, és az ő legkisebb gyermeke a későbbi Szabolcsi Miksa. A többi testvér és családjuk még két generáción keresztül a Nyírségben maradtak, legfeljebb Debrecenig jutottak el. A Krúdy által is megírt debreceni nagytrafikos, a két méter magas, csizmás, magyar ruhás Turai Farkas nagyapám testvére volt, egy másik unokatestvér vitte a legmagasabbra, ő állomásfőnök lett Püspökladányban. A harmadik generációban, tehát az enyémben tovább ágazódott a család, volt olyan tagja, aki benősült a megyei dzsentríbe, én még az 1960-as években is találkozhattam Debrecenben olyan idős rokonnal, aki 1944-et férje okán élte túl. A család más tagjai Pestre kerültek.

Szabolcsi Miksa Tiszaeszlár után, mint Apám is leírja, újraindítja az Egyenlőséget. Megnősül, elveszi egy Óbudáról származó, kiterjedt család lányát, Boskovitz Malvinát; ez a családnév viszont a XVIII. századi Morvaországba visszavezető eredetre utal. Ma már tudom, a Bence nagybátyám hagyatékában talált levelek alapján, hogy ezen választásának előzménye volt: egy zalaegerszegi család művelt lányába volt szerelmes, gondolt arra is, hogy a lánnyal Bécsbe költözik és német újságíró lesz. De a család kikeresztelkedett, nagyapám számára ez végét jelentette házassági szándékának.

Nem családtörténetet írok, csak megemlítem: amennyire a Weinstein/Turai/Szabolcsi család nagyrésze kelet-magyarországi

D. Meny Linder

D. Baktin jónaf

D. Baktin Linder

D. Baktin Linder

D. Baktin Linder

D. Baktin Linder

D. Baktin Linder

D. Baktin Linder

sz. Egyenlőség szerkesztősége a publikum-
életben.

1911 június hó 1.

kisemberekből, részint "paraszt zsidókból", részint legfeljebb kiskereskedőkből állt, annyira túlélezetten, megfáradtan városi jellegű volt a Boskovitz család, több érdekes különc, félbemaradt tehetség akadt köztük.

Szabolcsi Miksa házasságából négy gyermek született: egy Károly nevezetű, aki nyomorék volt és korán elhalt, Apám 1890-ben, utána egy nőtestvér, Ella, és tíz év után a legkisebb és egyszersmind legzseniálisabb, a család benjáminja, Szabolcsi Bence.

Még egy szót Elláról. Ő lett a család "fekete báránya", összekülönbözött szinte minden rokonával. Nyilván súlyos sérülések érték serdülő korában; utóbb egy debreceni kiskereskedőhöz ment férjhez, és a pesti gettóban halt meg 1944-ben. Egyetlen fia, Balázs Miksa, kísértetiesen József Attilára emlékeztető arcú, nagytehetségű és beteg ember, pesti bölcsészhallgató lett magyar-latin-görög szakon, és a sokadik munkaszolgálatra való behívás után a menyasszonya lakása előtti gangról levetette magát az emeletről.

De vissza Apámhoz. A gimnázium után a pesti bölcsészkar hallgatója lett, magyar-francia szakos tanár. Húsz évesen a budapesti irodalmi élet ismert tagja. Költő, kritikus, társasági ember. Ekkori arcképeiről sovány, hosszúkas arcú, kisbajszos, elegáns fiatalember tekint ránk; tudom, hogy teniszezett, korcsolyázott és persze, sokfelé udvarolt. Az egyetemen ott van a Négyesy stílusgyakorlatokon, de leginkább Riedl Frigyes tanítványa, rajongásig szereti a színes céduláiról olyan elragadóan előadó, ugyanakkor félénk és magányos mestert. Apám többször járt Franciaországban, tanulmányainak egy részét ott végzi, a kor francia irodalmát, főként a századvég divatos íróit, színműíróit, kritikusait jól ismeri és gyűjti — könyvtáramban ma is megvannak az akkor általa beszerzett könyvek. Kamasz- és fiatalkori baráti körének tagja Karinthy, Kosztolányi Dezső; velük együtt tagja a rövid életű Balkán egyletnek. Két verseskötete jelenik meg: a Vasárnapok és a Rokokó. Nehéz nekem ezekről elfogulatlan-
távoli bírálatot írni, megtette ezt a korabeli sajtó, barátok és más kritikusok, köztük Kosztolányi Dezső is. Mindenesetre, a századelő fiatal művész-értelmiségijének stilizált, félig játékos, félig komoly világa él bennük, az akkor divatos új-rokokó játékosság, Verlaine, Régner, Hoffmanstahl hangja, kissé álarcos játék, kissé szenvedő póz, finom jelzőkkel, csiszolt formákkal. Beleillik a Hét által közölt

versek közé és valóban, Apám 1909-től Kiss József állandó munkatársa, versei, fordításai, kritikái, glosszái jelennek meg ott. Prózája érzékletesen szellemesebb, egyénibb, mint verseié; stílusa csattanóra felépített, pontos és gúnyos. 1913-ban megjelenik bölcsészdoktori disszertációja, Nagy Ignác vígjátékai címmel.

Baráti körének másik része, persze, az Egyenlőség író-újságíró munkatársai köréből toborzódik, eleinte barátság fűzi Patai Józsefhez, a Múlt és Jövő leendő főszerkesztőjéhez és főként a lap állandó glosszaírójához, a csípős és éles Gábor Andorhoz, és amikor a fiatal bécsi levéltáros, Szekfü Gyula, megjelentette illúzióromboló, "labanc" könyvét, A száműzött Rákóczit, s felharsant ellene a hajsza vad zaja, nem utolsósorban Ballagi Aladár ösztönzésére, akkor Gábor Andor és Apám szervezi az ellentámadást a sajtóban. (Minderről szól Emlékirataiban.)

Mindezzel együtt akkor világnézete, felfogása teljesen az uralkodó szabadelvű párté, a jellegzetes magyar liberalizmus. Bár szabadkőműves páholy-tag egy ideig, nem tartozik a radikálisokhoz, egyáltalán nem rokonszenvez a szociáldemokratákkal, és nem tartozik a Nyugat szűkebb gárdájához sem.

Szinte természetes, hogy ugyanakkor kamaszkorától fogva segít apjának, résztvesz az Egyenlőség szerkesztőségének munkájában mint annak legfiatalabb tagja. Ekkor azonban úgy látszik, mégsem erre vezet majd útja, a Hét köréhez tartozó kritikus, színházi ember, esetleg tanár lesz majd belőle, vagy országos lapnál újságíró — semmi esetre sem zárkózik be a zsidóság körébe.

De közbeszól a történelem, a hazai és a családtörténelem. Az első világháborús események azonnal kiélezik Magyarországon a helyzetet, erősödik az antiszemitizmus, a harci cselekmények miatt megjelennek Magyarországon a galíciai menekültek. És Szabolcsi Miksa egyre betegebb lesz. Súlyosbodik régóta meglévő szívbaja, feszített munkatempója, szinte alvás nélküli életmódja, felesége halála, a lányával kitört konfliktusok éppúgy hozzájárulnak ehhez, mint a nehezedő helyzet. Szabolcsi Lajosnak egyre többször kell helyettesítenie, lassan gyakorlatilag ő veszi át apjától a szerkesztést. Nem szabad elfelejtenünk: az Egyenlőség a Szabolcsi családnak tulajdona is volt, tehát minden gazdasági ügygel, a nyomdászamlától az előfizetésekig, a szerkesztőnek kellett foglalkoznia.

1915. június 17-én Balatonfüreden meghalt Szabolcsi Miksa. Fiára hárult ettől fogva az Egyenlőség szerkesztése, anyagi gondok, a családfenntartás terhe. Az elegáns fiatalemberből hamar gondokkal küzdő szerkesztő válik, hiszen úgy érzi, folytatnia kell a munkát, sőt frissíteni kell a lapot, helytállni az egyre nehezebb helyzetben. Irodalmi barátságai még fennmaradnak, Karinthyval és annak híres-hírhedt barátjával, Békey Imrével, a filológus Trostler (utóbb Turóczi-Trostler) Józseffel ezután is gyakran találkozik még a harmincas években is. És jól emlékszem, Apám mutatott be Mórincz Zsigmondnak, ő küldött el Kosztolányihoz, mindezeket a barátságokat máig megmaradt, dedikált könyvek őrzik könyvtáramban. De a pálya, a hivatás most már egyértelmű: folytatni az Egyenlőséget, folytatni apja misszióját.

1918-ban megnősül: elveszi az akkor tizennyolc éves, félárva Mészáros Erzsébetet, akinek nemrég elhunyt apja ugyancsak lapszerkesztő és ismert "szegények ügyvédje" volt, egyébként az Egyenlőség munkatársa is. Feleségében nagy intelligenciájú, művelt, minden viszontagságban kitartó társra lelt; érdekes módon egyszersmind teljesen asszimilált, egyes tagjaiban már a dzsentri, sőt a jobboldali arisztokrácia felé tartó családdal került rokonságba. Két gyerekük született, 1921-ben én, 1923-ban Péter öcsém. Péter zseniális ember és szélsőséges egyéniség, magyar-latin szakos bölcsészhallgató, költő és fordító, aki 1944-ben eltűnt.

De vissza 1918 körülre. Az Emlékiratok részletesen szól a világháborúról, a forradalmak időszakáról, az élesedő harcról az antiszemitizmus ellen, az Egyenlőségnek a Tanácsköztársaság alatti betiltásáról és a leghősiesebb korszakról, a húszas évekről.

Ekkor Apámnak és az Egyenlőségnek kiemelkedő szerepe volt. Mind az antiszemita rágalom megcáfolásában, és ezzel kapcsolatban egy friss, érdekes és támadó publicisztikai hang kifejlesztésében, mind a numerus clausus sújtotta diákok megsegítésének megszervezésében, a kulturális értékek felfedezésében. S tegyük hozzá: az utódállamokhoz került zsidóság magyar érzésének ébrentartásában. Nem csoda, hogy Romániából és az SHS államból, azaz a későbbi Jugoszláviából időről időre kitiltották a lapot.

Milyen alapról vívta az Egyenlőség és Apám ezt a küzdelmet? Eszménye, meggyőződése a régi, háború előtti Magyarország volt,

politikai platformja a liberalizmus. Ezen a talajon képzelte el a magyar zsidóságot, bevett vallásnak, sajátos hagyományokkal bíró és ezekre büszke kulturális közösségnek, de semmi esetre sem fajnak, vagy nemzetnek, vagy kisebbségnek. A maga módján Ő is egy, a valóságos mögött levő igazi Magyarországon, egy ideális magyar népben bízott, amely érettebb, lovagiasabb, szelídebb a valóságosnál. A húszas években mindez annyit jelentett, hogy az Egyenlőség elhatárolta magát a szociáldemokratáktól, a radikálisoktól, az oktoberizmustól, és olyan politikai csoportokra támaszkodott, amelyek a századelő liberalizmusát próbálták folytatni (Rassayék, Rupperték vagy Balthazár Dezső debreceni református püspök), de bizonyos reményeket, illúziókat táplált még a Bethlen-konzolidáció Egységes Pártját illetően is, hiszen annak volt zsidó képviselője: a nagyváradi származású Dési Géza, aki Apám szűk baráti körébe tartozott. Az Egyenlőség 50. évfordulóján, 1930-ban meg éppen Klebelsberg Kunó szólalt fel, részesült is éles támadásban a jobb és a szélsőjobb részéről.

Ugyanilyen élesen határolta el magát a cionizmustól, és az ellentét egyre mélyebb lett, többek között, ifjúkori barátjával, Patai Józseffel is. Általában a magyar zsidóságon belüli rendhagyó, különös elemekkel, csoportokkal szembenállt az Egyenlőség. És ennek egyik oka az volt, hogy személyekben, és anyagilag is, főként a magyar zsidó felekezet egy központi vezető csoportjára, a Pesti Izraelita Hitközségre támaszkodott, azzal politizált. Ez voltaképpen egy tágabb kört jelentett: közepes vagyonú és befolyású pénzemberek, bankárok és vállalati tulajdonosok egy meghatározott csoportját, valamint az akkori "vezető főrabbi", Hevesi Simon meg más tudósok, rabbik körét. A sajtó anyagi támogatása a pénzügyintézetek részéről ekkoriban bevett szokás volt: minden nagy banknak, vállalatnak volt erre külön pénze; persze, az újságíróknak, szerkesztőknek azért az összegek megszerzése állandó kilincselést, megalázó kijárást jelentett. Az Egyenlőség tehát harcában, munkájában erősen kötődött ehhez a jellegzetes (és általam már kamasz korom óta nem szeretett) gárdához.

Mindezzel együtt, a húszas évek még fénypontja volt az Egyenlőségnek is, Szabolcsi Lajos egyéni tekintélyének, közéleti helyének, szavának ekkor még nagy súlya volt. Életvitele ekkoriban egyre inkább a jómódúként jellemezhető réteghez közelített.

A régi Személynök utcai (a mai Balassi Bálint utca) lakásból az évtized végén divatosabb helyre költözött: a Pasaréti út legelejére (Trombitás utca 26), egy nagy, hétszobás lakásba. A szépen berendezett lakásban régi és újabb képek lógtak a falakon, metszetek és kortárs festmények (Rippl-Rónai, Kmetty, Remsey, Scheiber Hugó), a könyvtár is egyre gyarapodott. Apám szeretett utazni, és nem csak az évi abbáziai vagy tirolai nyaralás volt napirenden, hanem távolibb tájak is (Földközi-tenger, Párizs, Ostende). Igaz, az utazások egy része "ellenszámlára" történt. (Tehát: hirdetés fejében nyaralt vagy nyaraltunk ingyen, például, az abbáziai Breiner panzióban.) De volt benne élményszerzésért tett út is, ezekből később cikkek, útinaplók születtek. Odahaza még gyakori volt a vendégség, híresek voltak Apám széder-estéi. Színház, kávéház tették teljessé napjait ekkor. Persze, sok volt a hivatalos vacsora, a reprezentáció is.

Mennyire volt vallásos Apám? Jellegzetesen "neológ" vallásosság volt az övé. Odahaza nem vezettünk kóser háztartást, viszont péntek este gyertyát gyújtottunk. Említettem, hogy Anyám szinte teljesen vallástalan családból származott, neki bizonyos szertartásokat és szokásokat úgy kellett megtanulnia. Szombaton főztünk. A "nagyünnepeken" Apám eljárt a Dohány utcai templomba, sokszor engem is magával vitt, de az istentiszteletek merev ünnepélyessége, kiürült külsőségei, a pénzre és hatalomra épült hitközségi hierarchia, a prédikáció orgonaszagú retorikája engem nagyon is taszított. Az már későbbi fejlemény, hogy Apám kisebb, otthonosabb templomokba kezdett járni. Előbb a Csáky utcai zsinagógába, majd a Pasaréten, még később a Sváb-hegyen magánlakásokban tartott kisebb istentiszteletekre. Ez a neológ vallásosság nem zárta ki a haszidizmus iránti kulturális érdeklődést, de a hagyományos rabbinikus orthodoxyától mindvégig idegenkedett.

A szerkesztés, a lappal való bajlódás és a közéleti működés mellett Szabolcsi Lajos a húszas években írói, költői munkásságát is folytatja. Folytatta és meg is tagadta korai líráját. Folytatta: az impresszionista színezés, a sejtelmesség, az erős és hatásos csattanóra való törekvés továbbra is jellemzi. De meg is tagadta, amennyiben majdnem kizárólag magyar zsidó tárgyakat választ már versei témájaként. Akkoriban sokat szavalt, szeretett darabok voltak például: a Szól a kakas már és a Jiszgadal, hatásos, érzelmes, színes, embereket

mozgató versek. A húszas évek elejéről való regénye, A csillag fia, eleven rajza a Bar Kochba felkelésnek. Ez is, miként az Áruló című darabja, saját belső vívódásairól is árulkodik, a zsidóság vállalása és a világi hatalommal való együttműködés konfliktusai, a megmaradás és hősies önfeláldozás különféle változatai, magatartásformái vonulnak fel. Más témához nyúl A leveleki mennyegzőben, majd utóbb a Délibáb című kötetben összegyűjtött novellákban. Apja és nagyapja szülőföldje, a Nyírség, Szabolcs megye zsidóságának legendáriuma ez, középpontjában a magyar haszidizmus nagy alakjával, a kállói pappal, a magyar szenttel, Reb Eizikl Taubbal. Írói tehetségének talán ezek a színesen megírt, jól szerkesztett, csattanóra épített novellák a legjobb termékei. Köztük A mainzi rabbi, a zsidó és keresztény kultúrkinccs frappáns szembesítése. Ezekben az években sokat és kedvvel írt, bizonyos körökben sikerei is vannak, bár korábbi irodalmi környezetétől messze került. Amit írt, a kritika és az irodalomtörténet "felekezeti irodalom"-nak tartja, de ezt is vállalja.

Életútjának sikeres csúcspontja: 1930. Az Egyenlőség jubileuma, az 50. évforduló, amint az Emlékiratok is leírják, hatalmas ünnepség keretében zajlik. Hitközségek, egyesületek, egyének ezreinek gratuláló levelei áradtak hónapokon át. De még ebben az évben és ezután folyamatosan a harmincas években a hanyatlás következik.

Az 1929/30-as gazdasági válság mindent megrendít, így az Egyenlőség létalapját is. Az eddigi finanszírozó bankok fizetési nehézségekkel küzdenek, az előfizetők sorra lemondják a meghosszabbítást, a példányszám jelentősen csökken. Az Egyenlőség és Apám vagyoni helyzete eddig is hitelek, elsősorban a hirdetési irodák javára aláírt váltók törékeny épületén nyugodott. Mostantól fogva a kifizetetlen nyomdászamlák egyre gyarapodnak, nem csoda: az Egyenlőség bázisa, olvasóközönsége ment tönkre.

És elkezdődik a harmincas évek eseménysorozata. A lejtőn való lecsúszás 1944-ig. Megbukik a Bethlen kormány, 1932-től Gömbös lesz a miniszterelnök. Németországban Hitler jut uralomra, és az út végén, 1938-ban az első zsidótörvény és mintegy mellékesen az új sajtótörvény is. Következményeképpen a 60 éves Egyenlőség megszűnik. Mindez ismert; bár csökkenő írói erővel, de szól róla

Szabolcsi Lajos az Emlékiratok (sajnos, egyelőre lappangó vagy elveszett) utolsó részében is.

Amiről nem beszél: mély csalódása. Amire életét, tevékenységét 1915 óta építette, az húsz év múltán rombadől, és úgy érzi, rombadől az ő műve is. A fő pillérek: a konzervatív, liberális Magyarország, a mérsékelten vallásos, anyagi tekintélyre épülő magyar zsidó vezetés eltűnőben, csődöt mondanak azok az erők, amelyek a közép-megoldást lehetővé tették volna. A történelem vészjósló menete egyre távolabb visz a vágyott-remélt 1910-es évektől. És feltámadnak benne, ha ezt nem írja is le, a kételyek: nem volt-e hiba, nem a hazai baloldalra támaszkodni? Nem volt-e ugyanilyen hiba oly élesen szembeszállni a cionizmussal? Apám megpróbálja megérteni, ha nem is elfogadni az új jelenségeket: egy Pap Károlyt vagy a zsidó kulturális érdeklődés újbóli megjelenését a Tábor könyvkiadóban. Az időszak vége felé szerveződő Ribáry-féle OMZSA-t is támogatja. Mindezek a dolgok megjelennek az Egyenlőségben, de azért Ő is érzi, hogy lassan-lassan szélre szorul, hogy súlya csökken, hogy a lap gyengébb lesz. Soha sem kerül sor nyilvános leszámolásra, átértékelésre, erre nem is volt alkalmas az Ő egyénisége, de sok gesztusa jelzi, érezte egy új irány, új tájékozódás fontosságát. Magam vagyok erre tanú: felsőbb gimnazista, illetve elsőéves egyetemista koromban olyan könyv- és folyóiratszemlét íratott velem és közölt tőlem, amelyet a politikai baloldal és ha nem is a cionizmus, de egy "kultur-zsidóság" irányában jelenthettek nyitást. Olyan írókhoz, költőkhöz küldött el, vagy nem akadályozta meg barátságaimat, mint az általa korábban támadott vagy nem szeretett Komlós Aladár, Pap Károly, Zelk Zoltán.

És ha már az én személyemről van szó: 1938 szeptemberében mintegy utoljára tért vissza az életben az én egyetemi felvételem kapcsán a múlt. "Jól érett" lévén, nem volt esélyem az egyetemre kerülésre ez években. Apám ekkor levelet írt Szekfű Gyulának, akivel akkor már csaknem húsz éve, A három nemzedék óta nem volt érintkezésben, és segítségét kérte felvételemhez, az 1913-as csatákra emlékeztetve. Szekfű akkor megígérte, ha Apámnak bármire lesz szüksége, segíteni fog. Most beváltotta régi ígéretét, nehézség nélkül bekerültem magyar-francia szakos hallgatónak. Ugyanúgy, mint 1940-ben még Péter öcsém is.

1938-1943: a gyors hanyatlás évei Apám életében. Az Egyenlőség megszűnésével élete értelmét veszítette, nem tudott magával mit kezdeni, feleslegesnek érezte magát a világban, családjá előtt is szégyellve ezt. Indult ugyan Magyar Zsidók Lapja címmel egy hetilap, az Egyenlőség szedésével, szerkesztőségének átvételével, de ennél már csak fizetett alkalmazott volt. És az Egyenlőség megszűnésével hirtelen anyagi csődbe kerültünk, a váltók lejártak, a hitelezők kegyetlenek, tartalék pénzünk nem volt.

Megkezdődött a foglalatosságok, az árverések sora, az elemi pénzgondok, kölcsönkérések. Az ötven éves ember ezt is egyéni kudarcként élte meg. Már korábban kisebb lakásba költöztünk a Gyergyó utcába, most már csak két szoba hallosba. Ritkábbak lettek a vendégségek, már a politikai események miatt is a külföldi utak, ellenszámla sem volt már. Apám persze nem is gondolt kivándorlásra.

Kétségbeesett erőfeszítéseket tett a pénzkeresésre. Aránylag kevés újat írt már, de régibb műveit új és új csoportosításban ismét kiadta és árulta. (Ez egyébként a zsidótörvény után általános szokás lett, állástalanná lett újságírók, színészek, sőt, tudósok jelentették meg és árulták előfizetésre vagy személyesen műveiket.) Ekkoriban alakultak meg Magyarországon is, voltaképpen német mintára, a magyar kultúrából kiszorítottak részvételével a belső zsidó kulturális fórumok, így az OMIKE, amelynek színpadán ekkor egy-két darabját is bemutatták, verseit szavalták.

És a külső nyomás is folytatódott: az első és második zsidótörvény és 1940-től kezdve sorozatban a munkaszolgálat. Ötvenegyes Apámat az elsők közt hívták be, Monorra került, sárga karszalagos közlegényként szolgált egy ideig, már súlyos beteg. Mert beteg is volt már — az általános kudarc és csődérzés váltotta ki? Korábbi életmódja? Magas vérnyomás, érrelmeszesedés, amely utóbbi az agyi ereket is megtámadta már, 1941-től kezdve egyre gyakoribb és egyre hosszabb kórházi periódusok követték egymást. És mindehhez családi viták is: öcsém egyre távolabb került szüleinktől, mindennaposak lettek a hangos veszekedések, jelenetek, utóbb el is költözött. Anyám hősiesen és türelmesen, tapintattal és találékonyan közvetített ezekben a vitákban is; ő volt Apám egyetlen igazi támasza, ápolója, szenvedéseinek csillapítója.

És Anyám volt az, aki mintegy terápiaként is javasolta Apámnak, hogy írja meg Emlékiratait. Jó érzékkel vette észre, hogy Apámnak szüksége van útja átgondolására, hogy amíg lehet, kötelessége megírni, amit az előző korról tud. Ha jól emlékszem, Apám Emlékiratait 1940-ben kezdte írni, és 1942-ben fejezte be. Naiv módon azt gondolta, hogy megjelenhetik, az akkor már háborús cenzúra azonban nem engedélyezte. Többszöri interveniálás a miniszterelnökség Sajtó Osztályán, régi ismerősök által keresett protekció sem használt, az Emlékiratok kéziratban maradt.

1940-ben, amikor Szabolcsi Lajos írását elkezdte, még szellemi ereje teljében volt. Az Egyenlőség még meglevő, majd csak a második világháborúban elpusztuló irattárából, a lap évfolyamaiból tudott dolgozni. Egyes dokumentumokat könyvtárakból kért ki, rendszerint én segítettem ebben. Apám Emlékiratai sajátos műfajt képviselnek. Személyes emlékezés — de mindenekelőtt családtörténet és az Egyenlőség története. Ugyanakkor bőven él idézetekkel, dokumentumokkal, főként az Egyenlőségből vett cikkek anyagából. Egyszerre külső és belső történet kíván lenni: azaz egyaránt érdekli az ország politikai története és a magyar zsidóság viszonya, s a zsidóság belső viszonyai.

A megírás időpontja, 1940-1942 felől nézve érthető kettős motivációja: fájdalom, megrendülés, ugyanakkor önigazolás is, innen a fő vonulat: felmutatni a magyar zsidóság harcát az egyenjogúságért, hűségét a magyarsághoz, érdemeit, küzdelmét az össznemzeti célokért.

Változatlanul a magyar szabadelvűséget tartja eszményének, ahhoz mér, azzal viszonyít, mint ahogy a zsidóságon belül is egyfajta közép álláspontot képvisel. Az Emlékiratokban ezért is heves a támadás a polgári radikálisok, s mindenekelőtt Jászi Oszkár ellen (ezeket a részeket olvasva érzem ma leginkább Apám végig megőrzött illúzióit és elfogultságait), s ezért igyekszik ismételtlen meggyőzni olvasóját arról, hogy a Tanácsköztársaság voltaképpen zsidóellenes volt, s hogy a "szegedi gondolat" bölcsőjénél viszont ott voltak a zsidók. Változatlanul megőrzött meggyőződésből, és persze, mint az Emlékiratokból kiderül, személyes tapasztalatokból is, támadja a kommunistákat. Ugyanilyen élesen foglal állást az "utódállamok" ellen, ez esetben a régi, integer Nagymagyarországon felnevelkedett s

ezt végig megőrző magyar hazafi hangja szól, olykor éles-bántóan. Kevésbé élesen, de határozottan fordul szembe a cionizmussal és a zsidóságon belüli konzervatív áramlatokkal.

Mindez ma számomra — annyi történelmi tapasztalat után — érthető és ugyanakkor tragikus. De éppen ezzel az ellentmondásossággal, és mindazzal amit a történelem 1940 óta hozzáírt az Emlékiratokhoz, válik a könyv korhű dokumentummá, hiszen Apám az Egyenlőség, s még tágabban az asszimiláns magyar zsidóság fénykoráról, sikereiről és kudarcairól, eredményeiről és ellentmondásairól igyekszik képet adni.

Apám betegsége egyre súlyosbodott. 1943 őszén ismét kórházba került, és 54. születésnapja körül, novemberben, hosszú haldoklás után meghalt. Magam ugyanez év októberében munkaszolgálatra vonultam be, búcsúzáskor láttam utoljára életben. Mivel Magyarországon szolgáltam akkor, temetésén ott lehettem, ekkor láttam utoljára öcsémet. Anyám túlélte Apámat, túlélte 1944-et, a bécsi országutat, a gettót, és hősiesen, humorral és intelligenciával viselt hosszú özvegység után 1966 elején hunyt el.

Apám életéről és munkásságáról halála óta most először írok, első értékelés, első szembenézés ez, és talán nem személyes érdek. Remélem, hogy az Emlékiratok megjelenése alkalmat ad erről az életútról további vélemények, álláspontok kifejtésére is.

Szabolcsi Miklós

*****

Szabolcsi Lajos Emlékiratainak gépiratát kiadás céljából 1943-ban benyújtotta Budapesten a királyi ügyészséghez. "Az egészet. Nem engedélyezem" pecsét 1943. június 1-én kelt.

A gépiratot a háború alatt Édesanyám őrizte meg, majd hozzám került. Kisebb részleteket közöltem belőle a MIOK Évkönyvében (1977/78, pp. 366-384). Az Emlékiratok eredeti beosztása a következő lett volna.

Első könyv: Nagy-Magyarország zsidósága. Ezen belül három kötet vagy inkább rész: Szabolcsi Miksa és kora (1881-1915), A bűnbak (1916-1917), Az antiszemita forradalom (1918-1919).

A második könyv címe: Trianon; ezen belül ugyancsak három kötet (rész): Zavaros idők (1919-1921), A Bethlen-korszak (1921-1931), majd külön cím nélkül: (1932-1938).

Sajnos, ennek a legutolsó, az Emlékiratok egészét nézve hatodik résznek a gépirata ez idáig nem került elő; talán még lappang valahol. Fejezetei voltak: Gömbös, Zsidótörvény, Levél az Édesapámhoz, Az Egyenlőség megszűnése.

A jelen kiadásban az Emlékiratok eredeti kötetbeosztását nem jelezzük, a szöveget folyamatosan, fejezetenként közöljük. A gépirat szövegét kisebb kihagyásokkal adjuk. A kihagyott oldalak leginkább olyan dokumentumok, amelyek már szerepeltek más összefüggésben vagy az Egyenlőség anyagának egyszerű újraközlései voltak. Néhány fejezet címét, a szöveg szavaival összhangban, kissé módosítottuk. A kéziratot egyébként nem változtattunk, eltekintve az igen kevés apró stiláris igazítástól. Az írásmódot a ma szokásoshoz közelítettük.

Sz. M.

Megjegyzés. A fennmaradt kézirat teljes szövegének xerox másolata hozzáférhető az MTA Judaisztikai Kutatócsoport könyvtárában. A kötet végén álló Névmutató csak tájékoztató jellegű lehet. A halálozási évszámokat sok esetben csak a Budapest, X., Kozma utcai temető nyilvántartása alapján tudtuk megadni. — (A szerk.)

Szabolcsi Lajos

Két emberöltő

(1) Prológ

Az itt következő memoárok két nemzedék életét adják vissza: 1880-tól 1940-ig a magyar zsidóság életét.

Emberi és történelmi dokumentumok következnek itt, családi és közéleti visszaemlékezések egyaránt. Arcképek, társadalmi és politikai portrék, főképpen a felekezeti élet szereplői. De feltűnnek a szabadelvű Magyarország nagyjai is — mint ahogy a vasúti utazásokon egy-egy hegycsúcs, mely betekint a nyitott ablakon.

A sors családomnak juttatta azt a kiváltságot, hogy hatvan éven át a nyilvánosság előtt képviseljük a magyar zsidóságot. Két emberöltőn keresztül úgy és azt tudta a külvilág a hazai zsidó felekezetekről, amit és ahogyan a mi lapunkban olvasta. És tovább: az egész zsidó közélet, sőt a magyar zsidó szellemiség úgy alakult, ahogy azt az Egyenlőség hatvan éven át irányította. Minthogy a magyar zsidóság emancipációjának egész élettartama a zsidótörvényig alig hetven esztendő: nyugodtan mondhatni, hogy ez a korszak elválaszthatatlanul összeforrt a lappal, mint a napfény a napóra rovátkaival.

Az Egyenlőség hatvan éves fordulója, bár a lap az év eleje óta hallgatni kénytelen, kötelességemmé teszi a visszatekintést és a beszámolót. Rendkívüli szellemi erők szülték, mozgatták és vitték előre a lapot, melynek hatvan esztendeje éppúgy tükrözi a magyar felekezet életét, mint a Talmud oldalai a babiloni zsidóság vitáit és harcait. Nekem, aki az idők fordulóján állottam a lap kormánykerekénél, azért is kötelességem a visszatekintés, mert nem tudom, indul-e még tovább a zsidóságnak ez a büszke hajója, mely most szárnyaszegetten, leeresztett vitorlákkal vesztegel a zátonyon. Ha indul: legyen ez a könyv program a jövőre. Ha többé nem mozdulhat el a helyéről: legyen a történelemé ez az emlékkönyv, a ragyogó, harcos, napfénnel és viharral teljes hatvan év krónikája gyanánt.

Most, amikor e sorokat írom, ágyúk dörögnek a határon, reng a föld, és minden bizonytalan. Itt a második világháború. Az örök és el nem oltható zsidó optimizmus azonban mégis arra készlet, hogy a

könyvet megírom. Mert a hang, még az ágyúé is, elszáll és elmúlik. Az írás, még ha falevélen van is, megmarad. Talán lesz még kor, amely méltatja a szabadelvű idealokat, talán lesz még olyan kor, mely példáulért fordul vissza a múlthoz, talán elfogy egyszer a gyűlölet útja is, és megindul a keresés egy olyan korszak után, amit fel kell támasztani.

És akkor elő fogják venni ezt a könyvet is, mondván: Ilyen volt a régi Magyarország, és ez volt az Egyisten üldözött vallásának élete hatvan esztendőn át magyar földön.

Ezért ajánlom könyvem nemcsak a ma olvasójának, hanem a jövőének is, ki az áldozat után, a vihar elmúlásakor, az első csendességben visszatekint ennek az évszázadnak az életére.

(1940-1942)

(2) Tiszaeszlár

Az Egyenlőség tüzét egy villám gyújtotta meg hatvan év előtt. Azt az égháborút, melyből ez a villám kipattant, így hívták: Tiszaeszlár. Hat évtizeddel később egy másik égháború gyülekezett a zsidóság fölött. Ezt pedig úgy hívták: zsidótörvény. Ebből is kipattant egy olyan villám, mely az Egyenlőségnek szólt. De ez a villám nem életet adott a lapnak, hanem elvette tőle az életét.

E két villámcsapás, e két történelmi zivatar között hullámozott az újság élete. Az első zivatar is, a második is külföldi antiszemita mozgalmak átvonulása volt az ország fölött, aminthogy minden zsidóellenes mozgalom nálunk sosem a mi talajunkban fakadt, hanem mindig idegenből jött. Tiszaeszlárt az orosz antiszemitizmus jelszavai szülték. Ignatiew gróf orosz politikus programbeszédei csapódtak le Istóczyék szellemi világában. A zsidótörvényt pedig a hitlerizmus inspirálta. A német antiszemiták jelszavait kellett átvennie szegény országunknak. Hatvan év előtt a pánszláv, hatvan év után a pángermán zsidógyűlölet fertőzött meg bennünket. A két örök ellenség, két szára a történelmi harapófogónak, melyben évszázadok óta vergődik Magyarország.

Tiszaeszlár a nyolcvanas évek elején megrázta az egész magyar társadalmat. Éveken át szabadon folytatott izgatás tette porhanyóvá a nemzet akaratát. Tisza Kálmán szintén meg volt győződve a zsidóellenes jelszavak valótlanságáról; a miniszterelnök és "első partnere", Ferenc József király a legélesebben elítélték ezeket a jelszavakat. De a miniszterelnök nem akarta útját állni a viharnek, melyet ő tisztító viharnek gondolt. A király a bécsi udvarban akkor talán az egyetlen zsidóbarát jelenség volt, mert körülötte az előkelő tényezők nem bánták, ha a zsidóság önérzetét kissé megpörkölik, "szarvait letörik". Azok, akik így gondolkodtak, mindig egy-egy meghatározott zsidót tartottak szem előtt: a legtöbben egy-egy bankárt, tőzsért vagy uzsorást. De mire a haragnak ezek a gomolygó felhői odaértek a nyíri pusztaság fölé, a zápor és a jégeső ártatlan faluzó koldusokat és saktereket vágott a földhöz.

A tiszaezlári pör, úgy, mint tíz év múlva a Dreyfus-ügy, kettévágta egy nemzet társadalmát "sakter-védőkre" és "igazságkeresőkre". Anatole France azt írja a Dreyfus-ügyről, hogy az, mint a szita, rázta és kavarta az országot, kihullt az ocsú, bennmaradt a szitában a nemes mag. A "Dreyfusardok", akik az egyik oldalon álltak, győztek, és azután évtizedeken át ők vezették Franciaországot. A tiszaezlári pör szitájából is kihullottak az Istóczyak, Ónodyak, de aki csak bennmaradt, azoknak szelleme vezette azután a világháborúig a feltörekvő, erősödő Magyarországot.

Ily értelemben a tiszaezlári pör "szülte" Kozma Sándort, a főügyészt, a magyar jogélet újjáalkotóját, Irányi Dánielt és Eötvös Károlyt, a 48-as párt vezetőit, Berzeviczy Albertet, az Akadémia elnökét, Szilágyi Dezsőt, a képviselőház elnökét, Wlassics Gyulát, a felsőház elnökét, Mikszáth Kálmánt és Tóth Bélát, az új magyar irodalom nagyjait. A fiatal "sakter-védők" első sorában volt Tisza István, az idősebbek arcvonalát Jókai Mór vezette.

A tiszaezlári pör szülte az Egyenlőséget, és szülte Szabolcsi Miksát is.

A reflektor, mely első ízben Szabolcsi Miksa arcába világít, sovány, szakállas, lobogószemű ifjút mutat. Élete addig jelentéktelen volt, előkészület a nagyjelenetre. Huszonhat éves volt a per kitörésekor. Egy nyírturai zsidó parasztcsalád szegényes miliője, nehéz földmunkát végző apa, jámbor, hamar elégi és kifáradt anyja a szülők. Ő a hatodik, a legfiatalabb gyermek. Iskolába — a talmudiskolát kivéve — nem küldték. Tizennyolc éves koráig vándor talmudista, éhező, gyötrődő, országutazó, ha kell, éneklő, ha kell, prédikáló aszkéta-theológus. Azután házitanító gazdagabb zsidó birtokoscsaládoknál; minthogy ő is autodidakta, tanulva tanít és tanítva tanul. Mérhetetlen talmudtudását e nehéz vándoréletben szerezte. Huszonöt éves korában beiratkozik az újonnan megnyílt Rabbiképző Intézetbe. De csak egy félévig marad itt. Erről a koráról van egy fényképünk, melyet dr. Neumann Ede, a Rabbiegyesület elnöke örökített meg a következő sorokban.

"A Rabbiképzőbe készültünk, melynek csarnokai annyi küzdelem után 1877 őszén megnyíltak. A Talmud Tóra hallgatói voltak zsidó főiskolánk első hallgatói.

Az idősebbek már a Talmud Tórában kezdtek írogatni, egyesek prédikációkkal vagy más beszédekkel próbálkoztak. A dolgozatokat felolvasták és azzal a kérlelhetetlen szigorral bírálták, mely az önképzőkörök hős bajnokait mindig egy fokra helyezte a tudományos akadémiák tagjaival.

Ülést tartottunk. Szabolcsi, akkor még Weinstein Miksa rögtönzése volt az első tárgy. E sorok írója trónolt az elnöki széken. Feláll a körnek egy pajzán tréfákat kedvelő tagja, és felemelve mutatóujját, ezt mondja: Erről szóljon Weinstein! Néma csend. Minden szem Weinsteinon függ. És ő feláll, és néhány pillanatnyi gondolkodás után megkezdí beszédét. Ecbá Elauhim hi. Isten ujjá. És szól Isten ujjáról, amelyre rá lehet ismerni a népek történetében, Izrael sorsában, és amely minden embernek kijelöli pályáját.

Bámulva hallgattuk szavát. Egy fényes tehetség biztató megnyilatkozása volt. Ott ragyogott rajta a géniusz bélyege.

Megnyílt a Rabbiképző, és Weinstein éleselméjűsége, széles bibliai és talmudi ismerete az új mesterek figyelmét is felkeltették. Ha megmarad a papi pályán, nagy tanítójává válik Izraelnek. De «Isten ujjá» más utakat mutatott neki. És csakhamar felismerte azokat. Fél esztendő múltával elhagyja iskolánkat és megy a saját útján. Ír héberül, magyarul, németül. Így is egyik avatott tanítójává lesz a magyar zsidóságnak. Tanítójává, bajnokává, rettenthetetlen harcosává. Pályáján, munkáján, harcaiban, sikerein és diadalain szemmel látható «Isten ujjá». Csak folytassa sokáig. Küzdjön tovább, írja szakadatlanul nagy művének: «Isten harcai könyvének» lapjait.”

(Dr. Neumann Ede, Egyenlőség, 30 éves jubileumi szám,
1911. június 1, 39. old.)

A vándor ifjú tehát otthagyja a Rabbiképzőt. Nem bírja a szűk padokat. Debrecenbe kerül, újságíró lesz a Debreceni Ellenőr című lapnál. Stílusa még tört, nehézkes, dadogó, de tüzes és izgalmas. Mikor

1882 tavaszán az "Ügy" elindul, mindent otthagy, a helyszínen terem, s onnan másfél évig el sem mozdul.

Ismeri a megyét, hiszen szülöttje volt. A gentryt, a birtokost, a szegény zsidót, a városi intellektuellt. A lelke izzik, mikor a vérvád örült meséjéről hall, és fogadalmat tesz, nem nyugszik, míg a hazugságot ki nem deríti. Egyelőre a debreceni lapok hírlapi tudósítója, de első cikkei olyan feltűnést keltettek, hogy a budapesti Egyetértés is szerződteti, sőt később a Pester Lloyd is, végül pedig a Neue Freie Presse. Tudósításai maró kritikák az eljáró hatóságok, különösen a csendőrség ellen. Nem csoda, ha már két hónap múlva hajtóvadászat folyik ellene. Egyszer a tárgyalás egyik tisztviselőjét támadja meg cikkében, mert a bebörtönzött falusi zsidókkal rosszul bánik. Másnap este ismeretlen tettesek meglesik, késsel megsebzik, két hétig nyomja a kórházi ágyat. Mindenütt ott igyekszik lenni a vérvád-pör jeleneteinél. Egyszer a zsidókat ösztökéli, másszor a vádlottak feleségeit viszi Pestre a miniszterhez audienciára, azután nyílt leveleket ír, felhívásokat intéz, üzeneteket közvetít, a szörnyű kavargásban, mely egyre jobban feldúlja a megye életét is, fanatikus lázban keresi a hazugság gyökerét és igyekszik tépni, marcangolni a gonosz hálót, melyet ráborítanak az egész zsidóságra.

Nem csoda, ha ráirányul a közfigyelem, már az első tárgyaláson. Nem csak Eötvös Károlyé, Friedmann Bernáté, Kozma Sándoré, hanem Istóczyé, Ónodyé és Vay csendőrbiztosé, sőt Bary törvényszéki jegyzőé.

Ekkor veszi fel a családi Weinstein név helyett írói álnévnek a Szabolcsi Miksát. Ezen a néven üldözik és tisztelik ezután.

Ma, hatvan év után, a Bary-memoárok, az Eötvös-regény, a német és francia emlékiratok fényénél tisztán látni, amit akkor csak kevesen vettek észre, hogy végül ő nyomozta ki az eszlári pör titkát.

A titok abban állott, hogy Solymosi Eszter, a kis parasztlány, kit a vád szerint a zsidók tettek el láb alól: tulajdonképpen öngyilkos lett, mert a mostohaanyja megverte. És mikor Tiszadadán felbukkant a Solymosi Eszter holtteste, aki a Tiszába ölte magát bánatában, Szabolcsi Miksa működése célhoz ért, mert megállapíthatja hatósági személyek közbenjöttével, hogy megvan az áldozat, testileg sértetlenül, vére el nem folyt, nyakán vágás nincs — a kislány öngyilkos lett, a Tisza dajkálta hetekig a halottat, a zsidók ártatlanok.

A dráma itt aggasztóan feszültté vált. A közvélemény egy része, az erő és a hatalom tényezői összefogtak ellene. És a fiatal újságíró megtanulta — sohasem felejtette el későbbi pályáján —, mit jelent az, harcolni egyedül mindenki ellen. Most eljött az eszlári pör legszomorúbb része, az úgynevezett hullaúsztatás rémmeséje. Ennek a korszaknak a feszültségét akkor éreztetem a legjobban, ha átadom a szót egy percre Eötvös Károlynak, azután Bary Józsefnek, az akkori vizsgálóbírónak, s végül magának Szabolcsi Miksának.

Íme, háromfajta idézet.

“Azonban volt közöttük akkor egy zsidó fiú, Szabolcsi Miksa nevű. Ha nem csalódom: Szabolcs vármegyében született. Rabbinak készült, meglehetősen műveltségre tett szert, s különösen nagy jártassága volt a zsidó szent könyvekben. Tele volt magyar érzéssel, s faja és hitsorsosai iránt buzgó ragaszkodással. Lelke fenekéig érezte a zsidóság minden fájalmát. Szerény hírlaptudósító volt ekkor, s e foglalkozásból élt. Később az Egyenlőség című lapnak lett tulajdonosa és szerkesztője. A fiatalember és a fiatal zsidó rajongása vett akkor erőt rajta. Abban az ábrándban élt, hogy az eszlári lányka eltűnésének rejtélyét ő fogja felderíteni, s a zsidók igazságát ő hozza napfényre. Bátor volt e törekvésben a vakmerőségig, s fáradságot nem ismert. Rajongása, tapasztalatlansága s lázas mozgékonyága sok félszegségbe is belekergette. A vérvád hívei s a vizsgálat vezetői különösen haragudtak rá.

Ő augusztus közepén elutazott Máramaros vármegyébe Szeklencére, fölkereste Herskót, s meg akarta tőle tudni, mi lehetett annak oka, hogy az ál-tetemesztatást magára vállalta. Herskó felelete az volt, hogy őt és társait Tisza-Lökön kínozták. Szabolcsi nem nyugodott addig, míg Herskót, Matejt és Csepkanicsot rá nem bírta, hogy a kínzás miatt emeljenek panaszt az illetékes hatóságnál.”

(Eötvös Károly, A nagy per, II. kötet, 221-222. old.)

"A nagy szolidaritásnak koncepcióját Weinstein Miksa a Nyírvidék című nyíregyházi hetilap Nyíltterében július 16-án következőképpen állította fel.

«Ezen sorok írója behatóan ismeri a Talmudot: híres rabbik «Morénu»-ja (megfelel a tudor címnek) tanúskodik az állításom mellett, jártas a rabbinikus irodalomban és a héber nyelvet folyékonyan beszéli. S én, íme, ország-világ előtt ünnepélyesen kijelentem, hogy amilyen bűnös tiszzaeszlári rituális gyilkosságban a tiszzaeszlári zsidók bármelyike, olyan bűnös én is vagyok. És ha az eszlári zsidók a börtönben azért sínylenek, s ha családjaik azért nyomorognak, mert a rituális gyilkosság vádja terheli őket, akkor hurcolják fogságba Dóczy Lajost is, Kiss Józsefet is, Ágai Adolfot, Simonyi Zsigmondot, Bánóczi Józsefet, Wahrmannt, Neményit, Goldzihert, Kármánt, Mezeit és Chorint, és akkor üssék láncra az egész zsidóságot, orthodoxot és haladót különbség és kivétel nélkül. Mert azon farizeusi megjegyzését a lapoknak, hogy «tisztelet a kivételnek», a rituális gyilkosság vádját illetően, nem veszi magára egyetlen zsidó sem. De igen bántóan érzi magát minden zsidó, kiről egy percig is felteheti valaki, hogy rituális gyilkossággal vádolt tiszzaeszláriakkal szolidaritást nem vállal. Igen! Szolidaritást vállal a zsidóság azon szerencsétlenekkel, kiket a rituális gyilkosság vádja sújt. Mert az összes zsidóság szíve legnagyobb szívével meg van győződve a vád hamisságáról, a rituális gyilkosság abszolút lehetetlenségéről.»

A nyilatkozat így végződik: «Ha találkozik Magyarországon csak tíz becsületes embernek ismert zsidó, kinek ezen állításaim nem a szívéből vannak merítve, ki nem írná alá tételeim mindegyikét, szólaljanak fel és én ellököm magamtól meggyőződésemet és azt fogom vallani és hinni, hogy hazudtam.»

"Rituális gyilkosság vádjával a zsidók egy pillanatig sem voltak terhelve. Rituális gyilkosságról a bűnügyi iratokban egy szó sincs. Annak lehetősége ellen tiltakozott az egész sajtó. Hanem igenis, kellő alappal és okkal

gyanúsítva voltak az eszlári zsidók azzal, hogy Solymosi Esztert vallási fanatizmusból megölték. Weinstein tehát rosszhiszeműleg beszélt a rituális gyilkosságról, csak azért, hogy a közönséges büntettes hitsorsosaival való szolidaritást szépítse és erkölcsileg elfogadhatóvá tegye a közvélemény előtt.”

(Bary József vizsgálóbíró emlékiratai,
A tiszzaeszlári bűnper, 297. old.)

”Megjelent Nyíregyházán a Debreceni Ellenőr hetilap munkatársa, egy ifjú, fanatikus talmudista: Weinstein Miksa, ki utóbb nevét Szabolcsira magyarosította. Bámulatos agilitású, páratlan lelkes fiatalember, aki e pillanattól fogva a tiszzaeszlári per eltussolási akciójának «spiritus rectora», s fáradhatatlan kitartással az maradt a per végéig. A jelszava: «A cél szentesíti az eszközöket.» A cél volt az eszlári sakterek és társaik kiszabadítása mindenáron. Istóczy és Ónody parlamenti felszólalásaiból — úgy látszik — azt következtette, hogy ha kiderül a gyanúsítottak bűnössége, a zsidóságról senki le nem mossa a vérvádat. A cél érdekében aztán nem válogatta az eszközöket. Nem volt olyan eszköz, amit meg ne ragadott volna, ha azt célszerűnek, hasznosnak találta. Akadály nem volt számára. Ha kellett, belegázolt a tisztességes emberek becsületébe, nem riadt vissza a legsötétebb rágalmaktól, a legfantasztikusabb valótlanságok terjesztésétől, hogy a gyanúsítottak ellen felmerült bizonyítékok hitelességét megerőtleníthesse. Ő szállította a védelemnek csaknem valamennyi tanúját, akikkel azonban a végtárgyaláson csúfos kudarcot vallott. Amint látni fogjuk, jóformán kivétel nélkül valamennyi védelmi tanúról beigazolódott, hogy vallomásuk hamis. Egyedüli enyhítő körülmény Szabolcsi javára, hogy minden tettének egyetlen mozgatója fájának, felekezetének rajongó szeretete s határtalan vallási fanatizmusa.

Ez a fanatizmusa olyan szertelen túlzásokra, olyan cselekedetekre ragadtatta, hogy végeredményben kevés zsidó ártott annyit a magyar zsidóság ügyének, mint éppen ő. Aki látta, hogy mire képes vallási fanatizmusból ez az eszes és tanult fiatalember, az előtt elhihetővé és megérthetővé vált az is, hogy a sötét középkori elmaradottságban fetregő, undorítóan szennyes, műveletlen tiszzaeszlári vádlottak fanatizmusból arra is képesek lehettek, hogy az ártatlan Solymosi Esztert megöljék."

(Bary József emlékiratai,
A tiszzaeszlári bűnper, 122. old.)

"Augusztus közepén a mindenütt jelenvaló, mozgékony ifjú rabbijelölt, Weinstein Miksa útrakélt Máramarosba, Matéjt és Herskót felkutatni. Napokig tartó keresés után reájuk akadt Szeklence községben.

Herskóval könnyű dolga volt Weinsteinnak, mert hiszen egyebet nem kellett elhítenie vele, mint hogy az ő beismerő vallomása bajba, romlásba kergeti az egész zsidóságot, ki fogják üldözni őket az országból, elpusztítják mindenüket, s még talán le is gyilkolják valamennyit. Herskó Dávid együgyű, korlátolt ember volt. Olyan gyenge értelmi képességgel, amely zsidónál a legnagyobb ritkaságok közé tartozik. Elképzelhető, mennyire megijedt a Weinstein által kilátásba helyezett rémségektől. Dehogy is ellenkezett attól, hogy mindent visszavonjon! Nem tud ő semmiről semmit. Kínozták, fenyegették, és ezért hagyta jóvá, amit a vizsgálóbíró jegyzőkönyvbe vett."

(Bary József emlékiratai,
A tiszzaeszlári bűnper, 334-335. old.)

"A bölcs intelemnek, az igazság leplezetlen feltárásának dehogy is volt foganatja. Dehogy is hallgatott a bölcs szóra a Szabolcsi által fanatizált magyar zsidóság nagy

része. Hiszen még olyan szellemi vezérei, mint Acsády Ignác és Mezei Ernő is teljesen egyetértettek a szertelen Szabolcsi vad és eszközökben nem válogatós fanatizmusával. A bűnpalástoló liga rágalomhadjárata még hevesebben tombolt, mint ezelőtt, Adolf Mózes szavának egyenlő értéke volt előttük a Verhovay Gyuláéval.”

(Bary József emlékiratai,
A tiszaezlári bűnper, 438. old.)

”A másik csodálatos hódítása a Szabolcsi-szellemnek Mezei Ernő országgyűlési képviselő, aki Acsády mellett a zsidóság szellemi vezérei között az egyedüli volt, aki nyíltan a bűnpártoló szövetkezet szószólójává lett, és bizonyosan ő is hitte azokat a vádakokat és rágalmakat, amelyeket ez a szövetkezet napról napra gyártott minden becsületes és tisztességes ember meggyalázására és meghurcolására, aki nem volt hajlandó a bűnpalástolást elnézni és az igazság elrejtésében segítségére lenni.”

(Bary József emlékiratai,
A tiszaezlári bűnper, 446. old.)

”Ott voltam a per kezdetétől annak végéig, tizenöt hónapon keresztül. Odasiettem mindjárt kezdetben, mert égette lelkemet a szégyen, hogy hitfelekezetemet olyan förtelmes bűnnel vádolják meg, és ami fokozta fájdalmaimat, hogy ezt magyarok teszik, hogy ilyen Magyarországon történik. Föltettem magamban, bármily gyengének éreztem magam, hogy nem nyugszom, míg az irtózatossá vád, mely hitemet és hazámat egyaránt sértette, nem tisztázódik. A legutolsó voltam a hős férfiak között, kik e nagy munkát végezték, de ott voltam közöttük, láttam és hallottam mindent és emlékszem mindenre.

A zsidóság ellen irányuló minden vérvádról bátran állíthatja akárki, hogy hamis vád, de specialiter a nyíregyházai vádat illetőleg, úgy első, mint második részére

vonatkozólag szent esküt teszek: Isten, atyám Istene úgy segéljen engem, mint ahogy igaz, hogy Solymosi Esztert a zsidók meg nem ölték, és ahogy igaz, hogy az a holttest, melyet az ő ruhájában a Tiszából kifogtak, Solymosi Eszter holtteste volt. Nem volt igaz egyetlenegy betűnyi sem, sem az első, sem a másik vádból. Megesküszöm erre százszor is, és eskümmel a való, a tiszta szent igazságot szolgálom. Uram, Isten, úgy légy hozzám kegyelmes mostantól fogva életem utolsó pillanatáig.”

(Szabolcsi Miksa, Visszatérés Tiszaeszlárra,
Egyenlőség, 1911. december 31)

Elkövetkeztek Szabolcsi Miksa életének legfontosabb percei. Feltevése győzött, a hullaúsztatás is mese volt, sikerült bebizonyítani, feltárni a rendőrbiztos terrorját, a hamis vallomásokat. Az igazság kiderült, a vádlottakat fel kellett menteni.

Azt a szerepet, melyet Zola játszott a Dreyfus-perben, töltötte itt be a huszonhat éves zsidó újságíró. De az ő harca az igazságért, egymilliónyi hitsorsosa becsületéért nem a villanyfényes Párizsban játszódott le, a civilizáció központjában, a gyorsvonat, az aszfalt, a rotációs gép segítségével. Szabolcsi Miksa hősi küzdelme elhagyott országutakon, falusi pajtákban, petróleumlámpás fészerben, porban, homokban, a forró nyíri nyár emésztő hevében játszódott le, kisemberek, kis viszonyok között. Csak egy volt nagy: az Igazság, mely végül is felkelt tetszhalálából, felegyenesedett, megindult, és mikor tógáját meglobbantotta, mint süvöltő szél rohant végig az országon a levegőáram.

A vádlottakat felmentették. A pör elült. A nyugalom helyreállt.

Szabolcsi Miksa, férfivá erősödve, felment a fővárosba és megkezdte élete művét. Lapot akart csinálni felekezetének.

(3) A magyar zsidóság kibontakozik a derengésben

Eszlár után vagyunk. Még tart a sötétség, még itt ül a fekete köd a magyar rónán. De már kéklő halvány derengés villózik a láthatáron. A felekezeti gyűlölet iszonyatos vihara még nem ült el, de nemcsak a zsidóság rendült meg belé, hanem az egész ország. És az első derengésben kontúrjaiban felrémlik, milyen károkat okozott az égháború. Mindenütt romok, feldúlt lelkek, feldúlt társadalom. A budapesti kereskedelmi grémium jelenti a kormánynak, hogy az eszlári pör két éve végzetesen megrázkódtatta az ország közgazdaságát. A külföldi kereskedelmi összeköttetések meglazultak, a járadék árfolyama megingott. Előkelő külföldi cégek stornírozták itteni rendeléseiket, az volt a hír külföldön, hogy a közbiztonság Magyarországon teljesen megszűnt, rablások folynak az Alföldön stb.

És egy-egy még erősebb mennydörgés a borús égbolton. Mikor az eszlári pör végetért, a vádlottakat felmentették, az augusztusi forró nyárban valóságos forradalom tört ki a fővárosban. A felizgatott tömegeket a Józsefvárosban Istóczy kortesei feltűzelik, több, mint tízezer ember vonul a Kerepesi útra, vad kiáltozások közt kirabolják és lerombolják az összes zsidó üzleteket — nem, az összes üzleteket. A rendőrség nem bír a fosztogatókkal. Katonaság vonul fel, sortűz a levegőbe, kődobálások. A forradalom késő éjszakáig tart, a Tiszakormány jelentést tesz a királynak. A király parancsára másnap reggel elrendelik Budapesten az ostromállapotot.

Ezen a napon érkezik Budapestre Scharf Móric, az eszlári pör koronatanúja, kit apja ellen bérelt fel vallomásra a vármegye és az antiszemita vezérkar. Móric megtört, szomorú. A Fehér Hajó szállodába viszik rokonai. Ablakaik előtt tombol órákon át az utcai csőcselék forradalma. Móricot valósággal szöktetve viszik tovább éjszaka, Amsterdamba, ahol azután még negyvenöt évig él, súlyos lelki önvádban és konfliktusok között.

De a budapesti forradalom még nem jelentette az izgalom végét. Ónody Szabolcsban lakott, Istóczy Zalában. Illett, hogy most már a Dunántúl is bekapcsolódjék a zsidóellenes tüntetésekbe. Istóczy kezei

hosszúak voltak. Zalában példátlan zavargások törtek ki nem sokkal később. Egerszegen, Letenyén, Zalalövön véres események játszódtak le. A megye katonaságot kért. Zavargó tömegek vonultak a falvakon át, kifosztották antiszemita jelszavak alatt az udvarházakat, a kúriákat. Statáriumot kellett hirdetni. Halottak és sebesültek, lerombolt házak, égő falvak hirdették: itt járt a zsidógyűlölet.

Mindez nagy feltűnést keltett egész Európában. A külföldi sajtó most már csaknem annyit foglalkozott a magyarországi zsidóüldözésekkel, mint az orosz pogromokkal. Minden újságolvasó szeme ide irányult. Kell-e erre nagyobb bizonyíték, mint hogy még a nyíregyházi tárgyalás alatt beleszólt ebbe a specifikusan magyar ügybe a katolikus egyház feje, a nagy és rettegett XIII. Leó pápa is?

Nem a Rotschildok szólaltak meg, és nem a "Kagál", a zsidó internacionále, amit Istóczyék találtak ki. Nem. Róma kért szót. 1883. május 13-án a Vatikán hivatalos lapjában, a Moniteur de Rome hasábjain a pápa nevében Jacomini bíboros, a szent konzisztórium titkára ezt a nyilatkozatot tette közzé:

"A szent konzisztórium nevében kijelentjük, miután a Talmud összes tanításait és a zsidó vallás összes törvényeit ismerjük, az a vád, hogy húsvétkor keresztények vérével élnek, hazug és hamis. A zsidóknak el van tiltva mindennemű vér élvezése. Még az állatoké és madaraké is: mennyivel inkább az embereké!"

Ez a világ legkomolyabb hangja volt, mely az eszlári per vádaskodásait letörte és összezúzta. De egyúttal Magyarországnak is szólt, és nagyon is gondolkodóba ejtette az ország kormányzatát.

A legtöbbet tépelődött a kormányelnök, Tisza Kálmán. Nyolc éve vezette Magyarországot a fejlődés, a gazdagodás, a kibontakozás útján. Deák Ferenc halála óta ő a kormányelnöki székhely az új magyar gondolat, a hatvanhetes Magyarország megtestesítője. A király bizalmasa, a hatalmas parlamenti többség vezére, a konszolidált pénzügyek és költségvetés megteremtője. Hosszú évszázadok óta először élvezett a magyar nemzet nyugodt és békés évtizedeket, a nagyhatalmi állás presztizsével és Európára szóló erejével egybekötve. A 48-as forradalom elfeledve, Kossuth Lajos

maga is mint távoli idők emléke él csak az emlékezetben, szavának már nincs eleven ereje. A kiegyezés óta egyenes vonalban nő a jólét, nyugalom uralkodik.

És mindent, egy élet remekművét, egy államférfiúi zseni mesteralkotását, derékban kettétörte az eszlári botrány, illetve az antiszemita agitáció, ami 1880 óta dühöng az országban. Oroszországból jött az Ignatiev-féle pogromokkal. Tisza nem törődött vele. Pártjának egy jelentéktelen képviselője, egy Zala megyei kisbirtokos, Istóczy Győző volt az első apostola. Nem vette bizony komolyan senki éveken át. Különcnek tartották. Azután pénz is jött Kievből. És ma lángban áll az ország, katonaság vonul fel a fővárosban a fosztogatók ellen, a Dunántúl legszebb megyéiben statárium. Hát miért kellett idáig jutni a dolgoknak?

Először az volt a jelszó a minisztériumban: hadd tombolja ki magát a gyűlölet. Mint ahogy a tűz, melyet nem oltanak el idejekorán, megállítható lenne szörnyű útjában.

Az igazságügyminiszter, mikor szabad folyást engedett az igazságszolgáltatás gépezetének, nem számított arra, hogy a szenvedélyek megingatják az egész gépezetet. A magyar bírászkodás mindig tiszta volt, és felülemelkedett egyéni és pártszempontokon. De most Ónody és Verhovay szelleme dominált a tárgyalóteremben, most Scharf Móricot a Megyeházán tartották bezárva, és most egyes csendbiztosok túlkapásai rémítették meg az ország közönségét. Most Pécely Kálmán — kiről a főtárgyaláson kiderült, hogy közönséges rablógyilkos — volt a vizsgálóbíró hivatalos jegyzőkönyvvezetője.

Mindez nem volt a kormány intenciója, természetesen az igazságügyminiszteré sem. Mindez helyi nagyságok túlkapása volt — a helyi nagyságokat pedig erősen befolyásolta az antiszemita közvélemény és az antiszemita sajtó.

Tisza Kálmán megborzadt a részletektől. És ha ma kérdezzük, hol volt a nemzet nagy, százados, nemes szabadelvű vezérgondolata, a liberális szellem, azt kell felelnünk, hogy a magyar Justitia becsületét és hófehér palástját Kozma Sándor jelentette a szörnyű káoszban, a nagy és tiszta férfi, a vád főügyésze, ki nem csak a vádlottak szabadságát adta vissza, hanem a magyar zsidóság makulátlan hírnevét is.

És mikor a pápa fenséges tanúvallomása is elhangzott a nehéz korszakban, Tisza Kálmán érezte, hogy nem várhat tovább. Kitéve magát az izgatóknak, elhatározta, hogy visszaállítja a szabadelvűség korlátlan uralmát Magyarországon. És mikor Tisza Kálmán erre a megállapodásra jutott önmagában, és látta, hogy a liberalizmus állíthatja csak helyre Európában Magyarország jó hírnevét: akkor kezdődött meg a derengés és akkor tűnt fel a hajnal első sugara a nagy éjszaka után.

Tisza Kálmán hadjáratát, mellyel ki akarta békíteni a világ minden szabadelvű országát és pacifikálni akarta a feldúlt magyar zsidóságot, Nagyváradon kezdte meg 1883. szeptember 23-án.

E városban, melynek képviselője volt, összehívta pártját és előttük hadat üzent az antiszemitizmusnak. Szóról szóra ezt mondta:

“Nem szabad elfelejteni, hogy a magyar államnak és a magyar nemzetnek sok ellensége van. Mi mentett meg mindannyiszor haragjuktól? A felvilágosult, szabadelvű országok rokonszenve. Mert Magyarországon maga a nemzet és a társadalom évtizedekkel előbb törölte el a türelmetlenség törvényeit, mint a törvénykezés. Ezért állítom, hogy a külföld előtt az antiszemitizmus megrontja Magyarország és a magyar nemzet jó hírnevét és erkölcsi hitelét. Én ezt a kérdést nem a zsidóság kérdésének tekintem, hanem a nemzet becsülete és jó hírneve kérdésének. Mert mi a jelszó: antiszemitizmus. És mi a valóság: a rablás! Az antiszemitizmus szerintem óriási szociális veszély, mely elválaszthatja az egész társadalmat. Az én jelszavam: ölelje magához a becsületes embert minden becsületes ember, és nem kérdelem, hol imádja az Istenét. Ha pedig a faji és felekezeti gyűlölet ide is be akarna tolni, akkor csak lökjék ki maguk közül, mint egészséges test a fekélyt.”

Ezekről a szavaktól, mint varázsigétől, kezdett világosodni Magyarországon.

És Tisza államférfiúi génusza akkor azt sugallta, hogy a keresztény és zsidó kibékülést egy új magyar törvénnyel kell

megörökíteni minden idők számára. És megszületett a polgári házasságról szóló törvényjavaslat, melyet Tisza még Eszlár évében, 1883 őszén terjesztett a magyar képviselőház elé.

Ezzel a törvényjavaslattal tíz éven át vajúdott a magyar törvényhozás. Tisza Kálmán beszédében derengett föl először, mint a nagy nemzeti megújulás, a haragosok kézfogásának szimbóluma. És Wekerle, Szilágyi, Wlassics kellett hozzá, míg végre több mint egy évtized után, a szabadelvűség delén, megvalósult.

De most még nincs dél. Most még reggel sincs. Most még csak hajnalodik, nehezen. És a nap minden előtörő sugarára a sötétség újabb felhőtorlaszai válaszolnak.

A képviselőházban a zsidóellenes képviselők megrohamozták a javaslatot. "Zsidóbarát törvénynek" kiáltották ki. Horváth Boldizsár hatalmas és felejthetetlen beszédben kel a javaslat védelmére, melyben az Istóczyk és Ónodykkal szemben elégtételt szolgáltat az éveken át méltatlanul támadott zsidóságnak. Tisza Kálmán bátran kiáltja oda Istóczyéknak: "Az antiszemitizmust elítéltem a múltban, a jövőben pedig megakadályozom a terjedését." A képviselőház nagy többsége meg is szavazta a törvényt, de a főrendiház összefogott és elutasította. Hiába beszélt gróf Andrássy Gyula és báró Rosner Ervin, a többség leszavazta a kormányt, és a törvényjavaslat elbukott.

És a zsidóság? Hogyan fogadta ezeket a különös eseményeket? A hajnalhasadásban hol állottak, hogy éreztek a zsidó tömegek? Ezt abból tudjuk meg, amit a két év óta fennálló Egyenlőség című új, harcos hetilapban olvasunk. Ezt a lapot az eszlári vihar kezdetén alapította Bogdányi Mór. Bogdányi a Függetlenség című napilap munkatársa volt, ahol Verhovay Gyula, a híres zsidógyűlölő 1883 elején a részvénytöbbség tulajdonosa lett. A Függetlenség ekkor irányt változtatott, és zsidó munkatársai, Bogdányival együtt, kiléptek. Bogdányi, Vészi Józseffel, Mezei Ernővel és Acsády Ignáccal összefogva, életrehívta az első zsidó hetilapot, melynek címe Egyenlőség lett. A legfontosabb kérdés a nyíregyházi és eszlári tárgyalás volt. Erre Bogdányi megnyerte Szabolcsi Miksát, ki már a Pester Lloydnak és az Egyetértésnek tudósítója volt. Szabolcsi főmunkatársa lett a lapnak és hetenkint négy-öt oldal eszlári jelentést küldött az Egyenlőségnek. Szó sincs róla, ezek a jelentések nem voltak rózsavízzel illatosítva. Epébe mártott, gyilkos szatirájú toll írta őket.

De Magyarországon teljes sajtószabadság uralkodott, nem volt cenzúra, még ügyészi elkobzás sem volt. Mindenki azt és úgy írta, amilyen véleménye és tudomása volt. Szabolcsi tudósításaiból felderült a rettenetes titok: a tanúk bántalmazása, kitanítása, az előljáró közegek pártossága. Ezek a tudósítások merő vádiratok voltak Bary József, Recsky Bandi és Ónody Géza ellen. Olyan éles fénnnyel borították el a megyei közigazgatást, hogy Mezei Ernő képviselő meginterpellálta Pauler igazságügyminisztert a parlamentben: "Miért nem indít sajtópert az Egyenlőség ellen? Mert vagy igazak Szabolcsi Miksa vádjai, s akkor a miniszter úrnak, a vizsgálóbíró úrnak, a csendbiztos uraknak le kell mondani, vagy nem igazak, akkor tessék Szabolcsi Miksát lecsukatni!" A miniszter azt felelte, hogy meg fogja vizsgálni a kérdést. A mai napig sem adott rá más, bővebb választ és sajtópert sem indított.

Ez a mérges, haragos, felháborodott lap volt Eszlár alatt a magyar zsidóság lelke. A nyíregyházi végtárgyalás alatt naponta jelenik meg! (Három krajcár volt egy példány ára.) Hatezer példánya volt, ebből háromezer előfizető, így a legnagyobb magyar lapok közé számított. A per elmúltá után a lap hangja tovább is éles maradt, de Tisza Kálmánt hódolattal és hálával övezte. A homály még nem múlt el a zsidóság feje felől, a törvény bukása is ezt jelentette. Felgyulladtak a zalai zavargások, melyek hónapokon át tartottak, és az Egyenlőség szerkesztősége nagysikerű eszlári tudósítóját, Szabolcsi Miksát Zalaegerszegre küldte, honnan élesrajzú képeket küldött hetenként a lapnak.

A zsidóság azonban lassan magához tért a hűdöttségből. Új, ismeretlen tényező mozgatta meg a zsidó társadalmat: a szolidaritás tömegereje, amit a kiegyezés korában színre lépett zsidó nemzedék nem ismert. Ez a nemzedék magyarnak, csakis magyarnak nevelkedett, Deák vagy Kossuth voltak ideáljai, de különben teljesen távol állott a felekezeti élettől. Az eszlári napok teljesen átzsidósították őket, belekergetve egy zsidó aktivitásba. Először a pesti hitközséget érte el a felébredt érdeklődési hullám. Az elnök, Neuwelt Ármin, érdemes, de szürke egyéniség volt. A közönség új, erős, fiatal egyéneket kívánt, olyanokat, akiknek nagy neve és puritán híre' volt. Két jelölt, két zsidóhitű képviselő: Chorin Ferenc és Wahrmann Mór közül kellett választani. A Schossbergerek, akik Tisza

Kálmán környezetéhez tartoztak, megkérdezték tőle, kit ajánl hitközségi elnöknek. Tisza Wahrmannt ajánlotta.

Wahrmann Mórt 1883 novemberében választották a hitközség elnökévé. Kilencéves elnöki uralma a hitközség egyik fénykorát jelentette, korlátlan tekintélye tökéletes volt addig, míg Tisza Kálmán bukásával együtt ő is meg nem bukott, és a feltörekvő fiatal nemzedék — "a mezítlábasok" — véglegesen meg nem rendítették a befolyását. De most a hatalom törhetetlen nimbuszával ült az elnöki székben, befolyás és vagyon tökéletes fény-kévei közepette. Minden szava parancs lett a zsidóságban. "Wahrmann mondta..." — ez már fellebbezhetetlen ítélet volt. Mint politikus, az ország legelső emberei és szakértői közé tartozott a Lipótváros képviselője, hiszen a parlamenti pénzügybizottság elnöke volt. És őt, ki most Tisza legbenső suitjéhez tartozott, még Deák Ferenc ajánlotta a kiegyezés után a Lipótváros polgárságának képviselőjéül. Ötvenhárom éves korában lett elnök, és férfiasságát az is bizonyítja, hogy néhány hete Istóczyval a zsidókérdésben pisztolypárbajt vívott.

Bizony, új korszak kezdődött a Síp utcai, újonnan épített hitközségi épületben. Wahrmann Mór személye az új életre ébredő zsidóság erejét és öntudatát jelentette. Az új főtitkár pedig, dr. Goldziher Ignác, azt, hogy a pesti hitközség az első helyet követeli magának ezentúl a magyar zsidóságban. Goldziher, a világ egyik legelső orientalistája, magántanár volt a budapesti Tudományegyetemen. Trefort miniszter azonnal rendes tanárrá nevezi ki, ha elhagyja ősi hitét. De Goldziher, aki úgy ismerte a zsidóságot, mint kevesen, és hívő lélek volt, Goldziher, kihez idegen kontinensekről zarándokoltak tanításért, Goldziher, kit báró Eötvös József tizenhét éves korában már külföldi egyetemekre küldött állami ösztöndíjjal: Goldziher meg nem ingott. Nem tért ki. Megmaradt magántanárnak (negyven évig volt az), és elfogadta a pesti hitközség főtitkári állását, hogy egzisztenciáját biztosítsa. Goldziher öntudatos, bátor, előrelátó ember volt, és a pesti hitközséget minden magyar zsidó intézmény fölé akarta emelni. Ő volt első harcosa annak a mozgalomnak, mely a pesti hitközség hegemoniáját akarta elérni, s bár később elkedvetlenedve távozott helyéről, tanítása végül is megvalósult.

De hát ki áll a pesti hitközség útjában? Ki a vetélytársa?

Ezt a vetélytársat úgy hívták, hogy Izraelita Országos Iroda.

Két Országos Iroda állt fenn a felekezetben: egy a haladó (neológ) zsidóknak, egy az orthodoxoknak. 1868-ban, mikor a zsidóság két részre szakadt, sőt háromra, az országos szervezeteknek ezek az Országos Irodák lettek volna a csúcsszervei. A csúcsszervek megmaradtak, de a hozzájuk tartozó szervezetek nem jöttek létre. A felekezet élete zajlott tovább; 1868 után a hitközségekben folyt a vallásos élet, az istentiszteletek és a hitoktatás. De a megyei szervezetek, az úgynevezett községkerületek, tizenöt éve még nem tudtak megalakulni. Tehát csak az Irodák éltek, mintha ők képviselték volna a felekezetet, holott erre mandátumuk nem volt, ők vették át a kultuskormány postáját és továbbították a hitközségekbe, ők uralkodtak a kiegyezés évtizede óta — ha hallgattak rájuk. A neológ Iroda elnöke egy rokonszenves, de minden befolyás nélküli úriember, Schweiger Márton szőlőbirtokos volt, aki minden aktát aláírt, mindenhez hozzájárult, mellékesen tagja volt a pesti hitközség elöljáróságának is. De az Iroda igazi megszemélyesítője egy rendkívül tehetséges, éleselméjű fiatal ügyvéd, dr. Simon József volt. Az orthodox Irodát egy ember személyesítette meg: Reich Ignác felvidéki származású kereskedő, okos és rafinált politikus.

A Wahrmann-Goldziher rezsim egyedül akart uralkodni Eszlár után, és nem kért az Országos Iroda gyámkodásából. A pesti hitközség a magyar neológ zsidóság: ez volt a jelszó. És minthogy az Egyenlőség már kezdettől fogva anyagi kapcsolatban állt a hitközséggel, hasábjain csakhamar megindult a támadás és a kritika az Országos Iroda ellen.

Goldziher kijelentette, hogy a két Országos Iroda olyan, mint "két őrház, mely mellől már rég felszedték a síneket. A vonatok már rég más irányba mennek, de az őrházak tévedésből ott maradtak." Majd azt mondta, hogy a két Iroda néha összevész egymással, azután megint kibékül, és akkor mindegyik kijelenti a saját hitközségeinek, hogy most megmentették őket a pusztulástól. Wahrmann pedig odáig ment haragjában, hogy egyszer az elnöki székből jelentette ki, hogy a két Iroda két hollóhoz hasonlít, melyek a sebesült katona mellé telepedtek és várják, mikor sóhaj utolsót. A sebesült felekezet mellett ott lebzselnek — folytatta —, és lesik a percet, mikor lecsaphatnak rá és kifoszthatják.

Simon József replikázott — nem volt lapja, hát körlevelekkel, röpiratokkal. Simon is diktátor természet volt, Wahrmann is az. A felekezet két diktátort nem bírt el. Wahrmannak a fiatal Goldziher teljes erővel segített. Simon is magához vett egy fiatal erőt a folytonos küzdelemhez, a Nyírségből származó dr. Mezey Ferenc ügyvédet, kinek rendkívül éles tolla volt. Minthogy az Egyenlőség a hitközség szócsöve volt, az Országos Iroda új felekezeti lapot indított Magyar Zsidó Szemle címmel, ahol Mezey szikrázó írásai Wahrmann és Goldziher ellen megjelentek.

Íme, az idők javulása már abban is nyilatkozott, hogy a zsidók elkezdtek egymással veszekedni. A pesti hitközség céltudatosan folytatta hónapról hónapra a hegemoniáért való küzdelmet. Már a Wahrmann rezsim első közgyűlésén felszólalt egy fiatal tanár, Kármán Mór, és indítványára a hitközség programjába vette egy zsidó középiskola fölállítását. Milyen messze estünk az asszimiláció eszméjétől, ha ilyen tisztára zsidó gondolatvilág vonul be a pesti hitközségbe.

De Tisza Kálmán nem tágitott, szünet nélkül folytatta a megbékítést. A szabadelvűségnek győznie kellett, a homálynak el kellett múlnia. Hiába bukott meg a polgári házasság javaslata, Tisza nem vesztette el a kedvét. Felvirrad az 1884. esztendő, melynek első napjaiban a képviselőházban felhangzik a parlament legnagyobb reménységének bűvös hangja. A fiatal Apponyi Albert beszél a költségvetés vitájában a zsidókérdésről. Kimondja, hogy ő hívő katolikus, márpedig hívő katolikus nem lehet antiszemita. Ő a jogegyenlőség eszméjében nevelkedett és a jogegyenlőséget nem fogja soha megtagadni. Ezzel az első beszéddel kezdődik a magyar politika fontos esztendeje. Folytatódik Tisza Kálmánnak belügyminiszteri körrendeletével: "Minden törvényhatósághoz a faji és felekezeti gyűlölet megszüntetése iránt." És Tiszának az is segít, aki (mint Mikszáth Kálmán feljegyezte) minden három hétben megkérdezte tőle: "Hogy állunk az antiszemitizmussal? Csillapodik már?" És a király Aradon fogadja a zsidó küldöttséget. Nincs még recepció, tehát nem a felekezetek sorában, hanem a tűzoltók után. És azt mondja nekik, hogy számít hazafias hűségükre és támogatásukra. Tehát a király is segít a pacifikálás munkájában.

Tisza nem áll meg egy percre sem. A főrendiház a múlt évben hadat üzent neki, elbuktatta kedvenc törvényét. Most ő üzen hadat a főrendiháznak. Bejelenti, hogy még ebben az évben sor kerül a főrendiház reformjára és felfrissítésére. Különös módon rögtön a bejelentés után az Egyenlőségben három vezércikk jelenik meg: Szabolcsi Miksától, Kiss Józseftől és Sturm Alberttől. Mind a három cikk azt fejtegeti, hogy a zsidóság mint felekezet helyet kér az újjáalakuló főrendiházban. Tisza nyilatkozik, azt mondja, türelem, előbb fel kell oszlatni a képviselőházat, mandátuma lejárt.

Valóban, közeledik az "eszlári" képviselőház feloszlatása. A választás óriási izgalmak közt zajlik le. Az antiszemita propaganda végső erőfeszítéssel igyekszik embereit behozni. Burbach Péter képviselő szerint 40 000 forint állott rendelkezésre e célból, 30 000 Drezbából jött Simonyi Iván útján, 10 000-et Kievből utaltak ide. Pánszláv és pángermán segítség a magyar antiszemitizmusnak.

Az eredmény: 17 antiszemita képviselő. Valamivel több, mint az előző országgyűlésen, de egy év múlva már csak négy van belőlük. Előbb öt zsidó képviselő volt, most heten vannak, Mandel Pál, Wahrmann Mór, Chorin Ferenc, megyeri Krausz Lajos, Ullmann Sándor, Schváb Károly, Neményi Ambrus. A miskolci zsidó választók példátlan hálátlansága nagy visszatetszést szült: kibuktatták Mezei Ernőt, a zsidóság bátor harcosát.

Az ülészak megkezdődik, és a 17 képviselőnek hallatnia kell a hangját. Istóczy és Ónody megint kezdi a zsidóhajsztát. Hallunk a zsidó világhatalomról, a "Kagál"-ról, az Alliance Israelite-ről, Scharf Móricról, és megint követelik a zsidók kiűzését Magyarországról. De most más a visszhang, mint az előző országgyűlésen, a szabadelvű párt visszakapta a hangját. Tisza hívei olyan gorombaságokat vágnak az antiszemiták fejéhez, hogy Péchy Tamás elnök nem győzi a rendreutasításokat osztogatni.

Hatalmas, példátlan elégtételt kap a magyar zsidóság, mert Berzeviczy Albert, Irányi Dániel és Pulszky Ferenc hajtják meg a lobogót a zsidó felekezet előtt, és Zichy Antal azt kiáltja az Antiszemita Párt felé:

— Önök pedig, ahelyett, hogy nyelvelnének, tanuljanak az üldözött és megvetett zsidótól, ki mindig dolgozik, munkálkodik, nem korcsmázik, mint önök és választóik.

Busbach Péter azt mondta:

— Ha majd kiűzték innen önök a zsidókat, megindul a harc azok ellen, kiknek még van valamijök.

Tisza Kálmán pedig valósággal mennydörgéssé emeli különben híres szelíd hangját:

— Tudják, uraim, mi az önök munkájának gyümölcse? Tudják, mi a zsidóellenes agitáció mérlege? Ez: ablakbeverés, békés polgárok üldözése, rablás, verekedés. Nekem elég volt az önök szónoklataiból. Ezentúl már bűnhődni kell azoknak, akik félrevezetik az embereket! A zsidó képviselőknek pedig köszönöm, hogy a vitában nem szólaltak fel, hanem visszatartották magukat...

Két héttel később a kormány beterjeszti a főrendiház reformjáról szóló törvényjavaslatot. A javaslat 5. szakasza D pontja értelmében a főrendiházban helyet foglal a zsidóság részéről egy hitfőnök, kit Őfelsége, a király a kormány előterjesztése alapján kinevez.

Mi az a hitfőnök? Erre a homályos szóra Simon József, az Országos Iroda agyafúrt titkára tudott volna legjobban megfelelni. Ő adta ezt a tanácsot a kormánynak: hitfőnök, az lehet rabbi is, elnök is, egyházi is, világi is, neolog is, orthodox is.

Simon tervezett, Freudiger végzett. A nagytekintélyű Feudiger Mózes, a pozsonyi híres rabbi sógora, a budapesti orthodoxok vezetője nyílt levelet intézett a Nemzet hasábjain Jókai Mórhoz, védje meg az orthodoxokat, és ne egy "hitfőnök", hanem két hitközségi elnök, egy neolog és egy orthodox képviseljük a főrendiházban a zsidóságot. Jókai Mór romantikus fellángolással ölelte át az indítványozót, és megkezdte akcióját. Mi lett az eredmény? Tisza a számból, hogy egy legyen, ne kettő, nem engedett. De új szöveget iktatott be, ezt: "...izraelita hitközségi egyházi vagy világi előljáró, akit Őfelsége kinevez..." Erre a szegedi hitközség indított ellenakciót, országos tiltakozást indítványozva, mert a "kinevezett" előljáró nem képviselheti a zsidóságot, csak egy választott, kit a felekezet szabadon és demokratikusan megválaszt. Amire Trefort Ágoston, a kultuszminiszter kijelentette, hogy a felekezet nem választhat, mert a felekezet — nem felekezet. (Hol vagyunk még a recepciótól?)

Így vagy úgy, Feudiger Mózes, Simon József, szegedi zsidók és pesti zsidók összezördülése hangjainál Tisza Kálmán nem törődik a zsidó kapcaskodással. Tisza jogot akart adni a zsidóknak, megértetni velük, hogy itthon vannak, nem idegenben. Rábírni őket, felejtsék el az eszlári időket. A képviselőház Szilágyi Dezső, Pulszky Ferenc, Chorin Ferenc ragyogó beszédei után 171 fő többséggel elfogadta a főrendiházi reformot, benne az új zsidó főrendet. Jött a főrendiház.

A főrendiház megint azt csinálta, amit tavaly, és amit még háromszor fog csinálni, tíz év múlva. A főrendiház nem akarta a zsidó főrendet. Gróf Károlyi István, az ország leghatalmasabb feudális főura és Samassa József egri érsek álltak élére a mozgalomnak, és így már az albizottság elvetette a zsidóság felsőházi képviselőjét. Tisza a Nemzeti Múzeum termében odavágta, hogy beadja lemondását, mert "nem engedi magát minden évben a főrendiháztól felpofozni."

Tisza komolyan vette a lemondását, de a király megijedt. Nyolc éve volt Tisza miniszterelnök... — s most a zsidószakasz miatt engedje eltávozni? A király kompromisszumos ajánlatot tett: ejtse el a szakaszt, de minthogy úgyis 20 új főrendet kell kinevezni, legyen közte zsidó is. Tisza hozzátette: akkor legyen kettő. (Ez Jókai.) A király bólintott, hogy legyen kettő. Ez már aztán nem függ a főrendiháztól, ez már a korona és a kormány joga teljesen.

Tisza így jött haza, ezzel a titkos kompromisszummal a tárcájában. A főrendiház összeült: Károlyi "Pista" dörgött a szakasz ellen, előadta, hogy a zsidók nem magyarok, nem a magyarok Istenéhez imádkoznak, hanem "valami Jehovához"... Gróf Esterházy István pozsonyi főispán szembefordult druszájával, bátor hangon hivatkozott a jogegyenlőségre, ugyanígy báró Vay Miklós koronaőr, mondván:

— Nem tagadhatjuk meg hatszázezer polgártársunktól azt a jogot, melyet minden más felekezetnek megadnánk. A vallási türelmetlenség kora lejárt!

Azután Tisza beszélt, szaporán hunyorgatva pápaszeme mögött, azt mondta nagy diplomatikusan:

— Hazánk izraelita lakosai, akár tetszik méltóságtoknak, akár nem, bírnak annyi súllyal a közéletben, hogy indokolt az ő megjelenésük itt...

Nagy csodálkozás: mit akar mondani a generális? De hogy mit akar, azt nem árulta el. A főrendiház azután szavazott, leszavazta forma szerint is a zsidószakaszt, a miniszterelnök pedig nyugodtan távozott.

Nagy izgalomban ült erre össze a képviselőház. Horváth Boldizsár és Ugron Gábor mennydörögve követelték, hogy Tisza ne tágítson, szálljon szembe a főrendiházzal. Mire aztán Tisza rejtélyesen azt mondta, hogy ő pillanatnyilag elejti a zsidószakaszt, csak szavazzák meg nyugodtan a törvényt, majd azután meglátjuk, mi lesz. És hozzátette, mint egy próféta: "Ezt a nagy kérdést, sajnos, nem lehet az első kísérlettel megoldani." (Bizony, Bethlen István is csak félszázad múlva tudta valahogy.) A képviselőház morogva belement, és kihagyta a zsidószakaszt.

Csak egy ember orrontott valami rosszat, az Antiszemita Párt egy fiatal harcosa, báró Andreánszky Gábor. Ő még gyorsan határozati javaslatot nyújtott be, hogy nemcsak a zsidó egyház ne legyen képviselve a főrendiházban, de egyes zsidók sem. Tisza most már felfortyant. A kártyáiba mégsem engedett nézni. Ez aztán kiváltott egy jelenetet a képviselőházban, melyet (ha hihetetlen olvasni is) a hivatalos napló nyomán közlök.

"Báró Andreánszky Gábor: A miniszterelnök úr úgy gondolja talán, hogy kinevezés útján is bejöhetnek a főrendiházba izraelita hazafiak. Ez nonsens. Izraelita hazafiak nincsenek.

Péchy Tamás elnök: Nem engedhetem, hogy hatszázezer állampolgár ellen ilyen vád emeltessék. Igenis, hazafiak az izraeliták, éppen olyan hazafiak, mint a képviselő urak. (Egy hang jobbról: Jobbak!)

Andreánszky: Kikérem magamnak, hogy bárki jobb hazafinak mondassék, mint én. Lehet híres ember, nagy ember, de hogy jobbak, azt tagadom.

Tisza Kálmán miniszterelnök: Jobbak!

Andreánszky: Kikérem magamnak, hogy itt a miniszterelnök jobb hazafiaknak mondja, mint én és a pártom! (Zajos helyeslés a baloldalon.)

Elnök: Nem hallottam, hogy a miniszterelnök úr ezt mondta volna.

Andreánszky: De azt mondta.

Tisza Kálmán: Mondtam! (Nagy taps jobbfelől.) ”

Tisza egy későbbi beszédében még ugyanazon napon kijelentette: ”Nem helyes az ország ily nagyszámú lakosának, de csak egynek is hazafiságát kétségbevonni.”

Néhány nap múlt el, a javaslatból törvény lett. A főrendiházba Öfelsége húsz új tagot nevezett ki, és köztük két zsidót.

1885. június havában lépett be először a magyar felső táblára zsidóhitű férfiú. Tisza ezzel a gesztussal akarta lezárni a nemzet lelkében az eszlári korszakot.

A két zsidó főrend volt: dr. Hirschler Ignác, a zsidó kongresszus elnöke, a nagy szemorvos, Deák Ferenc orvosa, az Akadémia tagja, a zsidó intellektualizmus központja. A másik Sváb Károly országgyűlési képviselő volt, az ország egyik legelső földbirtokosa és agrárszakértője. Egy év múlva következett a harmadik zsidó főrend kinevezése: Léway Henriké, ki az Első Magyar Általános Biztosító Társulat megalapítója és vezérigazgatója volt.

Most már búcsúzunk e könyvben Tisza Kálmán nagy és nemes alakjától, melyet oly méltatlan módon betemetett felekezetünk körében is a feledés pora. Az európai szabadelvűség legnagyobb alakjai közül való, Gladstone, Waldeck-Rousseau, Rooseveltt Tivadar mellé állítsuk őt a XIX. századi liberális korszak alkonyán. 1885. május 20-án halljuk utoljára nemes szavát a zsidókérdésben. De amit akkor mond, olyan, mint a harangzúgás, mely lassan, misztikusan terjed, néha elhalkul, újra feltűnik és kong, zeng-bong és száll. Figyeljünk rá, mit mond, mert most mintha elhalkult volna a mi napjainkban ez a hang, de tudjuk, hogy még sokáig, messze századokban is szólni fog: a magyar szabadelvűségnek legtisztább vallomása.

E napon tehát, május 20-án meginterpellálta őt egy Komlóssy Ferenc nevű antiszemita képviselő. Azt kérdezte Tiszától mint belügyminisztertől, van-e tudomása arról, hogy a kiüldözött orosz zsidók Magyarországra csődülnek, innen kiszorítják a magyar népet.

Komlóssy megdicsérte az orosz cári kormányt, de ugyanakkor elvárja a magyar kormánytól, hogy "kordont állít" a zsidó bevándorlók elé.

Tisza azonnal és keményen felelt. Kijelentette: tömeges zsidó bevándorlás nincsen. Megjegyezte, hogy eddig még egyetlen szabad és alkotmányos államban sem helyeselték az orosz kormány eljárását a zsidókérdésben. Igen, van a magyar felvidékről kivándorlás, de ennek oka a bujtogatás és a nyereszkeskedési vágy, hiszen a felvidéki nép nyugodtan lelhetne munkát a hazában is. Azután hozzátette:

— Kitoloncolni valakit, mert Oroszországból jő és mert zsidó, nem egyezik egy szabad állam legegyszerűbb fogalmával sem. Csak azt kell innen kitoloncolni — akár zsidó, akár nem —, aki erre okot ad, vét az állam törvényei ellen. Én bevándorlók ellen, csak azért, mert a zsidó valláshoz tartoznak, kordont húzni nem fogok.

Komlóssy: Nem vallás!

Tisza: Jó, legyen faj, ha jobban tetszik. Faj ellen sem húzok kordont. Kordont csak a ragályok ellen húzok, és csak testi ragályok ellen. Szellemi ragályok ellen egy szabad államban kordont húzni igen bajos, mert higgye el a képviselő úr, ha lehetne: ön sem hirdetne itt olyan tanokat, mint a mai beszédében. (Nagy taps.)

...Igen, ez a beszéd történelmi esemény. 1878-ban kezdődött Magyarországon az oroszok által ideplántált antiszemitizmus Istóczy Győző első interpellációjával. És 1885-ben ért véget, Tisza Kálmánnak ezzel a válaszával. Ez alatt a hét év alatt a magyar szabadelvűség, de a magyar zsidóság is átment a tisztítótűzön.

És ha most megnézzük ezt a magyar zsidóságot, amint kibontakozik a hajnali derengésben: megtépett, de szilárd és elszánt embereket látunk. Csak az Egyenlőség ingott meg. Ez a lap halványul, szürkül. Mint a vulkán, melyről eltakarodik a láva és a tűzfelhő, csak zord és csúnya kövek maradnak utána. Az eszlári harc végetért, Bogdányi nem tudott a felekezetnek hétköznapi lapot csinálni. Szabolcsi Miksa hazajövet a zalaegerszegi zavargásoktól, nem megy többé vissza a laphoz, másodiknak. Ő úgy érzi, hogy vezetnie kell, első helyen.

Ezekben a hetekben meghalt egy Reisz Mór nevű orthodox-zsidó publicista, kinek jóhírnevű lapja, a Jüdische Pester Zeitung, a németül és héberül olvasó magyar zsidó tömegek kedvenc héber betűs orgánuma. Ez a lap (*erscheint dreimal wöchentlich*) meghívja

Szabolcsi Miksát felelős szerkesztőnek, és ő 1884 április 28-án átveszi a hivatalát. Első vezércikke Pauler Tivadar igazságügyminiszterről szól, hogy mit mondott az eszlári vádlottak zokogó feleségeinek. Mi lett ebből a jámbor héber betűs lapból Szabolcsi Miksa kezében! Izzó kard és buzogány. Az egész napisajtó állandóan mutatványokat közöl belőle, és szinte a repedésig feszülnek a keretek, pattanásig fűlik ez a német nyelvű és magyar szellemű újság a legelső zsidó publicista kezében.

De német lap! Német lap! És mikor az Egyenlőség végkép elterül a földön, Bogdányi elmegy a saját lapjától, ez gazdátlan marad, előfizetőinek száma leesik 93-ra, Szabolcsi Miksa megveszi a lapot 1886 novemberében, és kitűzi rá azt a zászlót, mely alatt élni, harcolni, szenvedni és győzni akar.

Már az első számban kúrtharsogás: Eötvös Károly szólal meg, ki ebben az évtizedben örökre beírta nevét a zsidók szívébe:

"Tisztelt barátom!

Ön kérdést intézett hozzám, vajon helyeslem-e, hogy ön az Egyenlőség szerkesztését átvette, s helyeslem-e azt a hírlapi működést, mely arra törekszik, hogy hazai zsidóságunk ismerje meg önmagát, tartsa fenn komoly önérzetét, legyen jó zsidó, de egyúttal jó magyar és jó hazafi, s teljesítse nemesen azt a feladatot, melyet a gondviselés elébe tűzött saját felvirágzásának, de egyúttal hazánkban és a közmíveltségnek érdekében?

Kérdésre feleletem egyszerű. Egész lelkemből helyeslem a célt, melyet ön maga elé tűzött.

Gyermekkorom óta változatlanul élt bennem a meggyőződés, hogy a zsidóság csak egy vallási felekezet hazánkban, s nem több és nem kevesebb, s vele szemben a keresztény felekezeteknek se több jogai, se kevesebb kötelezettségei nincsenek, mint amennyit egymás közt kell gyakorolniuk. S politikai pályám folyamán, s kivált az antiszemitizmus áldástalan harcai közt, amikor nekem első sorban kellett küzdenem, ama régi meggyőződésemmel még egy új is járult, s ez az, hogy a jogegyenlőségnek s a valódi

demokráciának hazánkban éppen a zsidóság a legderekabb harcosa.

Sok mondanivalóm van és lesz — ha Isten éltet — nekem is még e kérdésben. Talán nincs még itt az ideje, de erősen hiszem, hogy nemsokára itt lesz, amikor a közélet minden komoly és nemes harcosa e zászló körül csoportosul. Ön és lapja csak készítsék híven azt az utat, mely ide vezet. Se az esetleges siker, se a netán bekövetkező támadások ne lankasszák meg önnek erejét. A gondviselés nagy célokra választá ki a zsidóságot, s ennek ezekhez szüksége van önbizalomra. Ezt fenntartani és edzeni igazán méltó dolog.

Nekünk, magyaroknak, idegenajkú sajtóságos nemzetiségeink közt szükségünk van a zsidóságra. Ott a magyarságnak, országunk központjain pedig a szabadságnak és gyakorlati műveltségnek hű közkatonái a zsidók.

Áldás kísérje és siker jutalmazza önnek működését.

Eötvös Károly "

A szerkesztő azt is bejelenti, hogy a lap bizony nagyon leromlott az utolsó időben. Meg fogja javítani. És már új munkatársakat vonultat fel: Kiss Józsefet, Visontai Somát, Pollák Illést, Mezei Ernőt, Löw Tivadart, Ullmann Sándor országgyűlési képviselőt. Máris, két hét alatt, együtt van a gárda. Így indul el az Egyenlőség a magyar zsidóság meghódítására; nem harcos lapként, mert most már béke van odakünn, hanem a hétköznapi munkaprogramjával, a zsidó vallásos misszió hirdetésével.

Azon a területen, ahol az új lap megindul, három őrtorony áll. Három helyről figyelik meredt szemekkel, merre indul az új lap. Az egyik toronyban a Wahrmann-Goldziher hatalom. A másodikban Simon Józsefék. A harmadikban Reich Ignácék. Mindhárom azt mondja : a mező az övé. Az új lap elindul a mezőn és egyik toronyhoz sem menekül. Külön zászlóval, melyre rá van írva: zsidó közvélemény. Nem kell neki védelem, nem akar képviselni semmi hivatalos zsidó hatalmat, csak a védtelen, elhagyott, vallásától eltávolodott magyar zsidó nagyközönseget.

A toronyőrök összerosolyognak: 93 előfizető! Hová fog vinni ez az út? Meddig fogja kibírni? Majd eljön egyik vagy másikunkhoz, és bekopog, ha éhes lesz.

Szabolcsi Miksa és kis serege tehát elindul. Elmúlt az eszlári éjszaka. Vigasztaló, boldog hírek jönnek mindenfelől. Tisza Kálmán békítő politikája elaltatta a zsidó szíveket. Berlinben is megbukott az antiszemita irány, a hírhedt Stöcker, a császár papja, kisebbségben maradt Virchovval szemben, a szociáldemokraták Bismarck titkos segítségével legyőzték az antiszemitékat. Magyarországon a vidéki városokban kapják először vissza a zsidók elvesztett társadalmi pozíciójukat. Zalaegerszeg — egy évvel a pogrom után — zsidó bírát választ egyhangú lelkesedéssel, Gráner Bélát. Ungváron zsidó lesz a város tisztifőorvosa, dr. Oesterreicher Jakab. Nyíregyházán az antiszemiták vezére, dr. Trajtler Soma, az eszlári per hírhedt tanúja, megtagadja múltját és belép a szabadelvű pártba, azzal az indoklással, hogy magyar és liberális egy fogalom. Trencsénben dr. Boros-Weiner Samut választják meg egyhangúlag rendőrkapitánynak. És Budapesten? A 17 tagú Antiszemita Párt felbomlott, Istóczy és Verhovay összevesztek. Most már egyetlen sötét felhő sincs a horizonton.

Már világos minden köröskörül. Most olyan eseménytelen a felekezet élete, hogy a legnagyobb szenzáció Szerényi-Stern újpesti rabbinak reformmegyháza, melyet a rendőrség feloszlát, mert az új egyház kebelében erkölcstelen üzemekre jöttek rá.

Reggel van.

És most már megindulhat a "mezítlábasok" forradalma, mely felkavarja az egész felekezet életét és új irányt ad a magyar zsidóságnak.

(4) A mezítlábasok kis csoportja megcsinálja a recepciót

A szegedi zsidóság 1889-ben Rózsa Izsó ügyvéd indítványára nagy mozgalomba kezdett. A szegedi hitközség, megúnva a magyar zsidóság teljes szervezetlenségét, gróf Csáky Albin kultuszminiszterhez feliratot intézett, hívja össze a zsidókat, új szervező nagygyűlésre. Ehhez a felirathoz 43 hitközség adta be gyors egymásutánban a csatlakozását. Ez a mozgalom nem vezetett ugyan eredményre, de a szinte letargiában szendergő magyar zsidóságba új érdeklődést tudott önteni. Az Egyenlőség gondoskodott arról, hogy ez a hirtelen felébredt érdeklődés most már állandóan megmaradjon. Így vált az 1889-es év nagy jelentőségűvé a magyar zsidóság történetében: ekkor zajlott le a szegedi mozgalom, és ekkor jelent meg az első cikk a recepció kivívásáról.

Tisza Kálmán megbukott. Az országban egyszerre kavarodott fel minden belpolitikai kérdés. A zsidóság is elérkezettnek látta az időt, hogy a saját égő problémáját napirendre tűzze az új kormány megalakulása után.

Antiszemita ellenállástól nem kellett többé tartani — a pártok közt csak árnyalati különbségek voltak a szabadelvű gondolat felfogásában. Magyarországon csak szélső liberális és mérsékelt liberális pártok voltak. Az antiszemitizmus kipusztult. 1887-ben az Antiszemita Párt megszűnt. Istóczy eltűnt a színpadról, élete végén zsidóbarát röpiratokat árulva koldulásból tartotta fenn magát. Ónodyt elsodorta a vihar. (Sok év után a Rókus-kórház szegényosztályán a szó szoros értelmében éhenhal.)

Az 1889. évben megkezdődött tehát a recepció mozgalma, mely hat éven át tartott. A világtörténelem örök szabályai szerint az apályra dagály következett: az eszlári pör antiszemita hulláma után a szabadelvűség és emberszeretet mérhetetlen hulláma söpörte végig az országot. Ezen a hullámon indult el a magyar zsidóság legféltettebb álmaivó kis csónak is.

A recepció a magyar zsidó ifjúság mozgalma volt. Ami Itália feltámadása a Giovane Italianának, az volt a kilencvenes évek magyar

zsidó ifjúságának. Program, jelszó — de emögött már ott égett és izzott a szabadnak született magyar zsidó ifjú büszke önérzete is, mely le akarta tépni a sárga foltot templomáról és felekezetéről is. Szabadnak kell lenni a hitnek, az istentiszteletnek, a vallásnak! Szabad egyház a szabad államban! A recepció ezért mint jelszó és szimbólum éppoly kifejezője a magyar zsidó egyházpolitikának, akár a menóra a mi vallásunknak. Ha sötét van, lángolni látjuk a menóra karjait. Ha sötét van, kigyúl előttünk a recepció fáklyája. És jól jegyezzük meg: a tisztaeszlári per sohasem sejtett mélységekbe, a recepció mozgalmi soha nem remélt magasságokba vitték a magyar zsidóságot.

Mi a recepció? A recepció az a törekvés, hogy a magyar zsidóság nem megtúrt, hanem bevett vallásfelekezet legyen. "A zsidóság mint megtúrt felekezet szabad prédája minden hatósági szeszélynek, felekezetünk vissza van szorítva és meg van alázva minden alkalommal, mikor a többinek jogok jutnak osztályrészül. Mint egyének emancipálva vagyunk, mint felekezet szolgák." Így mondták ezt a recepciós mozgalom kezdeményezői.

Tisza Kálmán bukása után a szabadelvűségnek nagy hulláma öntötte el az országot. A protestantizmus vezetői súlyos panasszal léptek fel, hogy a katolikus papok tömegesen elkeresztelik a protestáns gyerekeket. A kormány védelmét kérték és Csáky Albin kultuszminiszter kiadta az ismeretes elkeresztelés elleni rendeletét, melyben elégtételt szerzett a megbántott protestánsoknak.

A magyar zsidóság, mely Tiszaeszlár óta letargikus állapotban volt, hirtelen felriadt, és ráeszmélt arra, hogy neki még a protestánsokénál is sokkal súlyosabb sérelmei vannak. Az 1890. év folyamán például a következők történtek. A tápiószzelei hitközségben egy rabbit választottak, akiről kiderült, hogy a skót térítő misszió fizetett alkalmazottja. A hitközség el akarta mozdítani, de a kultuszminisztérium nem engedte meg. I. Ferenc József király Galgócon, Temesváron és Besztercén járt, és a zsidó hitközségek küldöttségét nem fogadta. A király születésnapján rendezett ünnepekre a zsidó felekezetet nem hívták meg. Hódmezővásárhelyen egy házaló handlé vallási esketést végzett, Löw Immánuel szegedi főrabbi panasza dacára a kultuszminisztérium megerősítette az esküvőt, és kötelezte a hitközséget, hogy az anyakönyvbe bejegyezze. Szigetváron Pollák Regina 11 éves zsidó

lányt törvénytelenül elkeresztelték, és a hitközség panaszát a kultuszminisztérium elutasította. Dr. Klein Mór nagybecskereki rabbi kérését, hogy a zsidó gyerekeknek vallásuk ünnepein ne kelljen iskolába járniok, a kultuszminisztérium elutasította. Mindezeknél a sérelmes döntéseknél az volt az irányadó szempont, hogy a zsidó vallás csak megtúrt vallás, de nem bevett vallásfelekezet, mint a keresztény vallások, vallási szervezete nincs és mint felekezet a többi vallásokkal egyenlő jogot nem vindikálhat.

Mindezek a kérdések arra indították az Egyenlőség körül tömörült fiatal írókat, hogy a magyar zsidóság becsülete érdekében mozgalmat kezdeményezzenek. Az eszközök meglehetősen szerények voltak. Az Egyenlőség alig 800 példányban jelent meg hetenként. A fiatalok, akik munkatársai voltak, kezdő, befolyás nélküli emberek. Azok az írók, akik a recepciót programjukba vették, a következők voltak: Szabolcsi Miksa, Vázsonyi Vilmos ügyvéd, Vázsonyi Jenő mérnök, dr. Márkus Dezső ügyvéd, Palágyi Lajos és Palágyi Menyhért professzorok, dr. Fleischmann Sándor ügyvéd, Makai Emil rabbijelölt, Kabos Endre hírlapíró. E kis tábor prófétája és tűzoszlopa egy 22 éves fiatal ügyvédjelölt volt, dr. Vázsonyi Vilmos, ki mint az egyetemi ifjúság bálványozott szónoka, a véderő-vita alkalmából országos hírnévre tett szert. Mély jogi tudás, izzó hazafiság, büszke zsidó öntudat jellemezték őt. Ehhez a kis táborhoz hétről hétre érkeztek újabb és újabb hírek a zsidó felekezet megsértéséről és folytonos megalázásáról. "Ahhoz a munkához, melyet mi végeztünk — írta később Vázsonyi —, arra a generációra volt szükség, mely már az emancipáció után született, szabadon, telve önérzettel és tettvágygal. Az öregek még látták a jogtalanságnak szomorú napjait, és így nyugodtabban tudtak tűrni. Mi, fiatalok, türelmetlenek voltunk. Megcsináltuk az ifjú gárda összeesküvését, és mi, az ifjak, a szegények, a küszködők bátran megfűjtük az ébresztő riadót."

Ez a példa nélkül álló politikai harc tehát néhány szegény zsidó újságíró kezdeményezése volt, melynek hatásai megrázták az egész magyar politikát. Maga a küzdelem öt esztendeig tartott. Az első két évet kitöltötte a belső harc: benn a zsidóságban, melynek egyes részei akadályokat támasztottak a mozgalom elé. A másik három esztendőt kitöltötte az a küzdelem, melyet a sötétség hatalmai ellen a parlament

fórumain kellett megvívni a recepció érdekében Magyarország nagy elméinek.

Dr. Vázsonyi Vilmos "A végtelen kérdés" című vezércikkével indította meg a recepció mozgalmát 1889-ben. Ez a cikk felhívta az egész magyar zsidóságot, hogy hitközségeként szervezkedjenek a zsidó vallás befogadása érdekében, egyúttal pedig, minthogy küszöbön vannak a képviselő-választások, csak olyan képviselőre adják szavazatukat, aki garantálja, hogy a képviselőházban meg fogja szavazni a recepciós törvényjavaslatot.

"Igenis, nem tűrjük tovább, hogy a mi felekezetünk szolga-vallás legyen, és egyenlő helyet követelünk az összes felekezetek anyjának, a zsidónak, a tőle származott felekezetek sorában. Mi vagyunk azok, akik az igazi zsidó szellemet hirdetjük, és nem azok, akik a szolgaságot tűrik. Azt kérdezik tőlünk, ki adott nekünk felhatalmazást. Hát ki bízta meg a Makkabeusokat azzal, hogy a zsidók szabadságáért felvegyék a küzdelmet? Bizony, nem kaptak erre formai mandátumot, de szerették népüket és érezték szolgaságukat, gyalázatukat. Aki pedig azzal akar bennünket visszariasztani, hogy mi felébresztjük a szunnyadó antiszemitizmust, annak azt feleljük: Tulajdonképpen sohasem lehetne semmit sem csinálni a zsidóság érdekében, mert vagy szunnyad az antiszemitizmus, vagy ébren van. Ha szunnyad, akkor nem szabad felébreszteni, ha ébren van, akkor meg kell várni, amíg elszunnyad. Mi pedig cselekedni fogunk és akarunk."

Ezt írta Vázsonyi. Szózatát követték dr. Márkus Dezső és Szabolcsi Miksa felhívásai a vidéki hitközségekhez. A mozgalom megindult.

Következett négy hónap, az 1891. év utolsó hónapjai, melyekhez hasonlót nem ért meg a magyar zsidóság. Úgy látszott, a lelkek mindenütt megálltak a hívó szóra, mindenütt megelégtették már a zsidó vallás szolgai állapotát. 230 vidéki zsidó hitközség tartott rendkívüli közgyűlést és fogadott el határozati javaslatot a recepció sürgős megvalósítása érdekében. Az első volt a kisvárdai orthodox

hitközség, ahol dr. Weinberger Lipót ügyvéd, később Vadász Lipót néven Magyarország igazságügyi államtitkára tartott fulmináns beszédet, a második a máramarosszigeti orthodox hitközség, a harmadik a miskolci, negyedik a temesvári, ötödik a kassai. A fiatal vidéki papok, dr. Neumann Ede Nagykanizsán, dr. Kecskeméti Lipót Nagyváradon, dr. Spira Salamon Losoncon valósággal izgató beszédeket tartottak a recepció mellett, egyúttal minden hitközség akcióbizottságot alakított, mely a képviseléválasztáson jellépő jelölteknek nyilatkozatait kiprovokálta.

Összesen 94 olyan képviselőjelölt tett ígéretet a recepció megszavazására, aki be is jutott a parlamentbe. Íme, néhány ilyen nyilatkozat.

Ifj. Andrassy Gyula gróf: "Ígérem, hogy a zsidó felekezet egyenjogúsítását minden erőmmel támogatom. Hű maradok ebben is atyámhoz, mert igazságot kell szolgáltatni annak a fajnak, mely a magyarságot mindig híven követte."

Gróf Apponyi Albert pozsonyi képviselőjelölt: "A zsidók jogos követelését a recepcióra minden körülmények között megadandónak tartom."

Báró Kaas Ivor: "Kívánom, hogy a 700 ezer lelket számláló magyar zsidó polgárság végre is megalakíthassa a magyar zsidó egyházat és teljesüljön az az óhaja, hogy a törvényesen bevett vallásfelekezetek közé iktassák."

Dési Zoltán marostordai képviselőjelölt: "A zsidók követelése jogos, ígérem, hogy síkra fogok érte szállni."

Báró Podmaniczky Frigyes: "A magyar nemzet becsületbeli adóssága a zsidó felekezettel szemben, hogy ezt a hozzánk mindig hű egyházat kiemelje megszégyenítő sorsából."

Az ország közvéleménye felfigyelt, a recepciós mozgalomból országos ügy lett.

Csak a legnagyobb zsidó testület, a hétezer tagot számláló pesti hitközség hallgatott. A pesti hitközség elnöke akkor Wahrmann Mór volt, országgyűlési képviselő, a pénzügyi bizottság, a kereskedelmi kamara elnöke, a legtekintélyesebb zsidó Magyarországon. 1869 óta ő képviselte a Lipótvárost, és ezt a mandátumot úgy kapta meg annak idején, hogy Deák Ferenc Wahrmannt mint a kongresszus óta exponált zsidó vezető férfit be akarta juttatni a parlamentbe, a

zsidóság képviselője gyanánt. Wahrmann volt a hatalom, a befolyás, a tekintély, a vagyon. Ellene, nélküle nem lehetett semmit sem tenni. Wahrmann magához kérte a recepció kezdeményezőit, és azt mondta nekik: Hagyják abba a mozgalmat, mert az eredményre úgysem fog vezetni, ellenben a kormány helyzetét megnehezíti és az antiszemitizmust lángra lobbantja. Rövid és éles szóváltás után Vázsonyiék otthagyták a nagyhatalmú elnököt, aki azután úgy nyilatkozott a hitközség legközelebbi ülésén, hogy "a recepciót a «mezítlábasok» kis csoportja akarja megcsinálni, de ebből sohasem lesz törvény."

Volt azonban a pesti zsidóságban egy másik hatalmas tényező is. Valaki, aki Wahrmannal egykorú volt, vele együtt szerepelt a zsidó kongresszuson, de kit ezen a zsidó kongresszuson történt szomorú jelenetek és a nagy szakadás, mely a kongresszus következtében előállt, annyira elkeserített, hogy több mint húsz éven át nem vett részt a felekezeti ügyekben. Ez a személyiség Mezei Mór volt, a híres lipótvárosi ügyvéd. Mikor Mezei Mór a recepciós mozgalom első trombitaszavát hallotta, felfigyelt. Mintha saját küzdelmes ifjúságának emlékei csendültek volna fel benne, abból az időből, amikor még a Bach-korszak alatt küzdött a magyar zsidók becsületéért. Mezei Mór magához kérte Szabolcsi Miksát és társait, és közölte velük, hogy újra szerepet vállal a zsidó közéletben, és ő is hajlandó részt venni a recepció mozgalmában, Wahrmannt pedig — mondotta — kényszeríteni fogom, hogy a pesti hitközség is nyissa meg kapuit a recepciónak.

Vázsonyiék persze kaptak az alkalmon, felajánlották Mezei Mórnak a recepciós mozgalom vezérlőbizottsági elnökségét, amit ő készséggel elfogadott, és egyúttal kieszközölte, hogy a pesti hitközség dísztermében hivatalosan is megalakuljon a recepciós bizottság. Akkoriban készült el a pesti hitközség új díszterme a Síp utcában, és az első ülés, melyet akkor az új díszteremben tartottak, 1892. január 6-án, a recepciós nagygyűlés volt. Ilyen gyűlést sem azelőtt, sem azóta nem látott a magyar zsidóság. A Nemzet című lapban érdekes tudósítást olvasok erről az ülésről.

"A pesti hitközség új községházát ez az ülés avatta fel.
Végtelenül boldog vagyok, hogy oda bejuthattam. Mert

nemcsak a terem, a folyosók és a lépcsőház volt zsúfolva emberekkel, hanem az egész Síp utca és Dohány utca is teljesen telve volt lelkesen éljenző és kiabáló tömegekkel, melyek között alig lehetett előrejutni. Hús fiatal zsidó író vállalta a rend fenntartását, köztük Barna Izidor, Szomaházy István, Radó Antal, Makai Emil, Komor Gyula. De a rendet természetesen ők sem tudták fenntartani. A lépcsőházban tolongóknak dr. Róna Izsó, a szegedi hitközség elnöke tartott külön gyűlést, a Síp utcai saroknál, az utcán pedig egy stráfkocsira felállva dr. Neumann Ede nagykanizsai rabbi tartott prédikációt a recepcióról.”

Mi a tudósítást kiegészíthetjük azzal, hogy a teremben ott ült, nem az elnöki székben, de az ötödik sorban Wahrmann Mór, a hatalmas hitközségi elnök is, arcán már annak a betegségnek sápadtságával, mely néhány hét múlva elvitte őt az élők sorából. Volt benne annyi judicium, hogy mikor a “mezítlásosok” tömegét látta, ő is az üdvözlők, szónokok közé állt, és a pesti hitközség részéről mindenben megígérte a mozgalom támogatását.

Ezen az ülésen Mezei Mórt megválasztották elnöknek, Vázsonyi Vilmos előterjesztette javaslatát, majd dr. Márkus Dezső, Tenzer Pál, Feleki Béla szólaltak fel, dr. Löw Tivadar pedig üdvözölte Vázsonyit és Szabolcsit, kiket a lelkes tömeg a vállán vitt ki a teremből. Marczali Henriket megbízták egy memorandum elkészítésével, Mezei Mórt pedig azzal, hogy nyerje meg a parlament tagjait az ügynek. Érdekes, hogy az a forró hullám, mely akkor a hitközség díszterméből kiindult, nemcsak a recepciót vitte megvalósulás felé, hanem Mezei Mórt is a képviselői mandátumhoz juttatta. Mert Wahrmann Mórnak csakhamar bekövetkezett halála után Mezei Mórt a lipótvárosi zsidók mint a recepciós mozgalom elnökét küldték be a parlamentbe.

Az események most már gyorsabban következtek egymás után. Közvetlenül a választások előtt Vázsonyi Vilmos még egy cikket írt a vidéki zsidósághoz. “Előre hát, vidéki hitrokon, a gyáváké a gyalázat, a bátraké a dicsőség.”

Néhány nappal a választások előtt gróf Csáky Albin kultuszminiszter fogadta Temesváron a hitközség küldöttségét, és ezeket mondotta: “A magyar zsidók hazafiságuk, intelligenciájuk és

tehetségük folytán joggal követelhetik a recepciót. Ez a feladat nem is fog nehézségekbe ütközni.”

Baross Gábor kereskedelemügyi miniszter pedig Győrött ezeket mondta dr. Fischer Gyula rabbinak: "Én tisztelem és csodálom a zsidó fajt, a recepció ügyében pedig a legteljesebb szabadelvűség álláspontját foglalom el."

Közben akcióba léptek az új országgyűlés zsidó képviselői is. Dr. Chorin Ferenc és dr. Visontai Soma felkeresték gróf Szapáry Gyula miniszterelnököt és gróf Csáky Albin kultuszminisztert, Vázsonyi Vilmos pedig Irányi Dánielt, a függetlenségi párt vezérét, atyai barátját kereste fel. 1892. május 26-án végre elhangzott a recepció első említése a magyar képviselőházban, azután három éven keresztül állandóan napirenden maradt. Ezen a napon Irányi Dániel előterjesztette a recepció tárgyában a határozati javaslatát, melyet dr. Neumann Ármin, dr. Visontai Soma és dr. Schwarcz Gyula képviselők beszédei után gróf Tisza István a maga részéről is elfogadott. Gróf Szapáry Gyula miniszterelnök, kezében, az Egyenlőség legújabb számával, ahol Vázsonyinak vezércikke volt, odalépett gróf Csáky Albin kultuszminiszter mellé, s néhány szót szólt hozzá. Csáky akkor felemelkedett helyéről és kijelentette, hogy az ősszel a kormány a képviselőház elé terjeszti a zsidó vallás egyenjogúsításáról szóló törvényjavaslatot. Az egész képviselőház zajos éljenzéssel fogadta a bejelentést. A zsidóság úgy érezte, hogy négy hónap után már csatát nyert.

Aki azonban azt hitte, hogy a küzdelem már meg van nyerve, az nagyon tévedett. Magában a zsidóságban is megindult egy mozgalom a recepció ellen, mely könnyen végzetessé válhatott volna. A két országos szerv, a neolog és az orthodox irodák külön-külön ostrom alá fogták a recepciós mozgalmat. Az orthodox iroda elnöke Reich Ignác egykori temesvári kersekedő volt, aki körlevelet adott ki, melyben egyházi átokkal fenyegette meg az orthodox hitközségeket, ha a mozgalomhoz csatlakoznak, mert a mozgalom szerinte nem egyéb, mint a neológia uralmi harca, mely ezzel akarja megsemmisíteni az orthodoxiát. Külön orthodox recepciót követeltek Reich Ignácék, mert ők a neológokkal még a recepcióban sem akarnak együttműködni. Az 1892. év közepén összehívott rabbigyűlés egyházi átok (*cherem*) alá helyezte a recepciót.

A neológ iroda, melynek élén Schweiger Márton állt, a valóságban dr. Simon József és dr. Mezey Ferenc vezetése alatt volt, mindent megtett, hogy Vázsonyiékát elkésértse és gátolja.

Éveken át tartó kemény és keserű harc lett ennek a két álláspontnak a következménye. Reich Ignác elnökkel szemben Szabolcsi Miksa vette fel a küzdelmet, segítségére volt Ehrentheil Mór német publicista, ki egy héberbetűs lapban küzdött a recepció és az orthodox iroda ellen. A neológ iroda ellen Vázsonyi maga vette fel a harcot, és ez olyan méreteket öltött, hogy közte és dr. Mezey Ferenc közt hamarosan lovagias ügy is keletkezett.

A fiatal Vázsonyi felháborodva kiáltotta az Országos Iroda felé:

“Öt esztendeje immár, hogy felekezetemnek szentelem tollamat és működésemet. Anyagi célok nem vezettek, felekezetemtől nem kértem és nem kaptam semmit. Önöké a javadalmazás és a hatalom. Én ingyen dolgoztam, és csak annyi hatalmam van, amennyit szavam és tollam kivív számomra. Még azt az erkölcsi elégtételt is irigylük tőlem, hogy becsülettel teljesítettem munkámat?”

Ez a vita humorossá alakuló párbajüggyel ért véget. Vázsonyit “elintézetlen lovagias ügy”-gyel vádolta meg az Országos Iroda. Szabolcsi Miksa mosolygó cikkben írta erre:

“Kérem az Országos Irodát, térjen már magához hősiességéből. Ha a lovagias ügyeket folytatják, a hitközség harctérre válik, a zsinagógák vívótermekké, a rabbiszemináriumok becsületbíróságokká, a roshakol nem áll szóba rabbival, mert annak elintézetlen lovagias ügye van, a kohen provokálja a maftirt, a hagbe megverekszik a gabevel, a kántor pisztolypárbajt vív a dajannal, és még a Chevra Kadisa halottörzöi is párbajozni fognak...”

A recepció mozgalom annyira megrázta az egész magyar zsidó életet, hogy felébredtek évtizedes álmukból a zsidó községkerületek is. Ezek a községkerületek huszonnégy éven át nem tartottak ülést, de most, az általános földrengéskor ők is megrázkódtak és életjelt adtak

magukról. A recepciós mozgalom vezérkara elhatározta, hogy a községkerületeket is felhasználja agitációs céljaira. Vázsonyit Monoron megválasztották községkerületi képviselőnek, és a VI., Pest megyei izraelita községkerület ülésén — az első ülésen, mely 24 év óta lefolyt — indítványt terjesztett elő a kongresszusi szabályzat újjáalkotásáról. Vázsonyi megállapította, hogy az összes zsidó szabályzatok elavultak és megszűntek, és akár az orthodoxok nélkül, akár velük együtt, egy vagy két szervezetben meg kell végre teremteni az új zsidó egyházi alkotmányt. (Negyven évig tartott, míg ez most végre megtörténik.)

...Viharos és lelkes ülések, hatalmas szónoki csaták, lobogó lelkesedés és lovagias ügyek között hömpölygött tovább a recepciós mozgalom egyre szélesedő folyama. "Odabenn", a felekezetben, alapjában véve lassankint megnyerték a csatát a "mezítlábasok", mert mindenki behódolt előttük. Most már csak az volt a kérdés, mit fognak szólni a recepcióhoz odakünn?

Odakünn bizony nehéz napok vártak a zsidóság bajnokaira.

Az igazi küzdelem most kezdődött még. Gróf Csáky Albin 1892 októberében a király elé terjesztette előzetes szentesítés végett az egyházpolitikai törvényjavaslatokat, többek közt a zsidó vallás recepcióját. A király hozzájárult a recepció előzetes szentesítéséhez, de a többi törvényjavaslat ellen kifogást emelt, és erre a Szapáry-kormány lemondott. 1892 novemberében megalakult a Wekerle-kormány, melynek ugyancsak gróf Csáky Albin volt a kultuszminisztere. Az egész ország zsidósága feszülten várta az új kormány programját, és Wekerle miniszterelnök, bemutatkozása alkalmával be is jelentette, hogy "a korona jóváhagyásával elkészült az izraelita vallás recepciójáról szóló javaslat." A szabadelvű párt nagy tapssal fogadta a bejelentést, de az ellenzéki padokból megszólalt az antiszemitizmus hangja, mely azután három éven át el sem hallgatott a recepció tárgyalásai alatt.

Az első antiszemita beszédeket Polónyi Géza és Thaly Kálmán tartották. Tiltakoztak a zsidó vallás recepciója ellen, és azt kívánták, hogy "a kormány először kérje be a zsidóktól az ő hitelveiket." Ezt az ostobaságot Visontai Soma éles beszédben utasította vissza. De Polónyi és Thaly beszédei csak előfutárai voltak annak a hatalmas

mozgalomnak, melyet Vaszary Kolos hercegprímás a zsidó recepció ellen megkezdett.

”Megmozdultak a sötét hatalmak a zsidóság ellen — mondta Szilágyi Dezső igazságügyminiszter —, de a magyar nemzet vissza fogja verni a támadást, mert a szabadelvűség ma Európában magyar nyelven beszél.”

A katolikus püspöki kar a hercegprímás elnöklete alatt értekezletet tartott, melyben kimondták, hogy ”a zsidóságot nem lehet recipiálni, mert a zsidóság nem felekezet, hanem nemzet, külön nemzeti életet él, külön nemzeti törvényei vannak.” A képviselőházban ugyanekkor megkezdődött a kultusztárca vitája, és ekkor már gróf Károlyi Sándor tiltakozott a zsidó recepció ellen, mert az zsidó tömegek bevándorlását fogja eredményezni. Utána felszólalt id. Ugron Gábor, akinek éles szóváltása támadt Eötvös Károllyal. Ugron Gábor is kifogásokat emelt a recepció ellen, mire Eötvös Károly felelt: ”Én — mondotta Eötvös — a recepciót szükségesnek tartom, mert az 1848 elveihez tartozik. De egyúttal alkalmat kell adni a zsidóknak, hogy végre megteremtsék országos szervezetüket, mert lehetetlen állapot, hogy ma minden zsidó hitközségnek csak egy elnöke van, és ez a kultuszminiszter.” (Zajos derűtség és taps.)

1893. április 20-án Komáromban katolikus nagygyűlés volt, melyen a katolikusok tiltakoztak a zsidó recepció ellen, hat nappal később, 1893. április 26-án Csáky Albin kultuszminiszter benyújtotta az izraelita vallás recepciójáról szóló törvényjavaslatot.

A törvényjavaslat indokolása ezeket mondja:

”Huszonöt éve, hogy az izraeliták keresztényekkel egyenjogúsítottak, és az izraeliták a közélet minden vonalán bizonyítékát szolgáltatták, hogy erős nemzeti érzéstől vannak áthatva, és jó magyarok, és részt akarnak venni a magyar nemzeti állam teljes kiépítésében. Legfőbb ideje, hogy a hétszázezer zsidó polgártársunk vallását a törvény sáncai közé befogadjuk.”

Azok a "sötét hatalmak", melyekről Szilágyi Dezső beszélt, kihívásnak tekintették a kormánynak ezt lépését. Nagyszebenben román izgatók, Bécsben pedig Lueger keresztényszocialista pártja tartották a tiltakozó gyűlést a magyar zsidóság vallási egyenjogúsítása ellen. A nagyszebeni gyűlésen román pópák hirdették, hogy a zsidók magyarosítják el Erdélyt, és a kormány most őket a recepcióval akarja megjutalmazni.

A katolicizmus felvette a kormány által dobott kesztyűt, és a szabadkai katolikus nagygyűlés felhívta az ország egész katolikus papságát az ellenállásra. Schopper György rozsnyói püspök valóságos keresztesháborút hirdetett a zsidó recepció ellen pásztorlevelében.

Ilyen körülmények közt virradt meg az 1894. esztendő, a recepció heroikus éve, melynek most negyedik évtizedes fordulóját ünnepeljük.

Az 1894. esztendő azzal kezdődött, hogy a hercegprímás elnöklete alatt Budapesten katolikus nagygyűlést tartottak, melyen gróf Zichy Nándor Isten szabad ege alatt fogadalmat tett, hogy a zsidók recepciója ellen utolsó leheletükig küzdenek. A magyar szabadelvű polgárság méltó választ adott erre a tüntetésre. 1894. március 4-én a Rákos mezejére szabadelvű nagygyűlést hirdetett a fővárosi polgárság, melyen közel negyedmillió ember jelent meg. A kormányt éltették, abugolták a reakciót, és ami nagy ritkaság volt Magyarországon: Budapest utcáin a Rákóczi- és Kossuth-zászlók alatt felvonuló polgárság ezrei éltették a zsidókat és a zsidók recepcióját. Egész Európa egyszerre ide figyelt, Magyarország felé. Mert valósággal szabadelvű forradalom volt az, mely ezekben a napokban a magyar fővárosban lezajlott.

Közben az első egyházpolitikai javaslat, a polgári házasságról szóló, felkerült a főrendiházba, ahol azonban a katolikus főrendek csekély szótöbbséggel elvetették. "A főpapság, a főnemesek és a nemzetiségek szövetkeztek ellenünk — mondta Wekerle Sándor miniszterelnök —, mert a magyar nemzet útját a szabadelvűség irányába akarjuk vinni." A főrendiházi szavazás után Wekerle Sándor beadta lemondását.

Az országban olyan izgalom támadt, a szabadelvű párt olyan viharos jeleneteket rendezett, hogy a király kénytelen volt újra Wekerle Sándort megbízni a kabinet megalakításával. De kimaradt a

minisztériumból a magyar zsidóság nagy barátja, gróf Csáky Albin, akit a kultuszminiszteri székben báró Eötvös Loránd váltott fel, a halhatatlan emlékű báró Eötvös József fia. Bennmaradt a kormányban Szilágyi Dezső, aki önmagárólmondta, hogy "ő az egyetlen magyar miniszter, kinek mindegy, hogy a folyamodónak keresztlevele van-e, vagy anyakönyvi kivonata."

1894. június 26-án a magyar képviselőház végre tárgyalás alá vette a zsidó vallás recepciójáról szóló javaslatot. Pap Géza előadó kijelentette: "Kilenc százados múlt Magyarország területén a zsidó vallásé, és állítom és igazolom, hogy ez a vallás nem hirdetett soha olyasmit, melyet szégyellnie kellett volna. A kilencszáz éves magyar zsidóság becsülettel és tisztességgel megérdemelte a recepciót." Báró Eötvös Loránd kultuszminiszter beszédében azt mondta, hogy ez az első javaslat, melyet a parlament előtt képvisel, és annál nagyobb örömmel teszi ezt, mert ez a javaslat az antiszemitizmus megszűnését jelenti Magyarországon. A képviselőház ezután 180 szavazattal 3 ellenében — három katolikus papképviselő maradt ülve a szavazásnál — elfogadta a zsidók recepcióját.

Néhány héttel utóbb Balassagyarmaton járt Ferenc József király, és a zsidó hitközség küldöttségét — csodák csodája — a király elé bocsátották a felekezeti küldöttségek sorában. A király kegyesen fogadta Deutsch József főrabbi áldását, és ezután ezeket az emlékeztető szavakat mondotta: "Vegyétek tudomásul, uraim, hogy népeim irányában a valláskülönbség nem képez válaszfalat szívemben."

Következett a főrendiház.

1894. október 8-án került a főrendiház elé a zsidó recepció javaslata. Felvonult az egész klérus, román és szerb főpapok, az egész főnemesség, gróf Zichy Nándor vezetésével. A főrendiház folyosóján Román Miron görögkeleti metropolita személyesen agitálta végig a zsidók ellen a főrendeket.

Gróf Zichy Nándor volt az első szónok, aki állást foglalt a zsidók ellen, amire Szontágh Pál kifejtette, hogy a zsidóság nézete szerint ez az a faj, mely leginkább terjeszti nálunk a magyar állameszmét. A javaslat ellen gróf Szécsen Antal, Román Miron metropolita és Rudnyánszky József szólottak, utóbbi azt mondta, hogy előbb egyesüljenek a neológok és az orthodoxok, csak azután lehet megadni

a recepciót. A javaslat mellett Szilágyi Dezső igazságügyminiszter tartott hatalmas beszédet, valamint gróf Csáky Albin, Daruváry Alajos és báró Eötvös Loránd kultuszminiszter. Különösen érdekes volt gróf Keglevich István felszólalása, aki ezeket mondta:

“Én elfogadom a javaslatot, mert az jóváteszi azt a sok bűnt, melyet a zsidósággal szemben elkövettünk évszázadokon át. Az antiszemitáknak pedig azt üzenem, hogy tanuljanak a zsidóktól: legyenek épp olyan pontos adófizetők, épp olyan szorgalmas honpolgárok, épp olyan jó és intelligens katonák, mint a zsidók, adjanak olcsóbb kamatlábra, mint a zsidók, legyenek épp olyan jótékonyak, mint a zsidók, akkor meglátják, jobb világ lesz Magyarországon.”

A szép szavak azonban nem használtak. A szavazásnál 212 szavazatból 103 volt igen és 109 a nem, így a főrendiház 6 szavazattal a zsidók recepcióját elvetette.

Tíz nappal később újra a képviselőház előtt volt a javaslat. Wekerle miniszterelnök kijelentette, hogy a képviselőház a főrendiház szavazata ellenére is változatlanul fenntartja a recepció előbbi szövegét, és kéri, hogy azt szavazzák meg. Ez alkalommal a javaslat ellen Sággy Gyula és gróf Pongrácz Károly nyugalmazott tábornok, képviselők beszéltek. A tábornok úr annak a sérelmének adott kifejezést, hogy ha a recepciót elfogadják, akkor igen sok keresztény fog a zsidó vallásra áttérni, márpedig ez "rendkívül kínos és veszélyes műtéttel van egybekötve." A recepció tehát a keresztények testi épségét veszélyezteti. (Percekig tartó derűltség.) Mezei Mór, a Lipótváros képviselője hatalmas beszédben utasította vissza az ellenérveket, és Pap Géza előadó záróbeszéde valóságos himnusz volt a magyar zsidóság becsülete és tisztessége mellett.

Pap Géza megállapította, hogy:

“A legsovénebb magyarok a zsidók között találhatók, a névmagyarosítás terén a zsidók vezetnek, és az 576 zsidó iskola ellensúlyozza a magyar nemzeti eszme javára azt a rombolást, melyet a görögkeleti és görög-katholikus iskolák

a magyar nemzet ellen elkövetnek. Azt is megállapítom, hogy a magyar hírlapirodalom, a magyar tudomány és művészet legelső sovínisztái a zsidókhoz tartoznak.”

Pap Géza beszéde után a képviselőház 220 szavazattal 2 ellen újra megszavazta — egy éven belül másodszor — a zsidó recepciót, és visszaküldte a főrendiházhoz.

A király azonban, látva, hogy a zsidó recepciót a főrendiházban leszavazták, megvonta bizalmát a Wekerle-kormánytól, és az kénytelen volt lemondani. Óriási izgalom támadt a magyar zsidóság között. Az 1894. év, a legnagyobb harcok, a nagy diadalok éve általános csüggedés közepette fejeződött be. Wekerle Sándor, Szilágyi Dezső, Eötvös Loránd leléptek a porondról. A hercegprímás pedig kijelentette, hogy a főrendiházban újjult erővel veszik fel a harcot a recepció ellen, mert “ha azt megszavazzák, akkor megbukott a keresztény Magyarország.”

A reakció felkészült a végső harcra. Gróf Zichy Nándor kihallgatásra jelentkezett a királynál.

Január első napjaiban jelent meg az új miniszterelnök kinevezése. Báró Bánffy Dezső lépett a kormány élére, melynek kultuszminisztere dr. Wlassics Gyula egyetemi tanár lett. Tíz nappal kinevezése után az új miniszterelnök megjelent a Vigadóban, a Pesti Izraelita Nőegylet bálján, ahol azt mondta Kohner Zsigmondnak, a pesti hitközség elnökének, hogy “Bizony, a királyt nagyon a zsidók ellen hangolták az utolsó hetekben a klérus tagjai, de szerencsémre segítségemre volt Erzsébet királyné, akinek közbenjárását igénybevettem.”

A miniszterelnök különben rögtön, bemutatkozó beszédében kijelentette, hogy a recepció integritásához ragaszkodik. Wlassics Gyula kultuszminiszter magához hívatta a magyar zsidóság vezetőit, és kijelentette előttük, hogy ne tartsanak semmitől, a recepcióból törvény lesz. Közben megalakult gróf Zichy Nándor elnöklete alatt a Néppárt, kimondottan antiszemita programmal, elsősorban a zsidó recepció leküzdésére. Elkövetkezett március 23, amikor megint a főrendiház elé került — immár másodszor — a zsidó recepció törvényjavaslata. Páratlan izgalom előzte meg ezt az ülést, melyen megint felvonult a katolikus klérus, a nemzetiségi egyházak és az

arisztokrata főrendek szövetsége a zsidóság ellen. Ez alkalommal hangzott el annak a gróf Csáky Pallavicini Zsigmond főrendnek nagy beszéde a zsidók ellen, kiről a napilapok megállapították, hogy részegen ment be a főrendiházba, és mindjárt beszéde után elaludt. Örgróf Pallavicini kijelentette, hogy ősei párducos kacagányban jöttek Magyarországra, a zsidók ellenben Tarnopolból nyúlőrrel. Azt is megállapította, hogy Magyarországon a Kárpátoktól az Adriáig óriási a fokhagymaszag, most már a kultuszminisztérium is fokhagymaszagú. Végül azt mondta, hogy a zsidó saktereket ki kell seprűzni az országból.

E magas nivójú beszéd után dr. Wlassics Gyula kultuszminiszter megállapította, hogy gróf Csáky Pallavicini hangja nem méltó a főrendiházba, mert annak nem fokhagymaszaga van, hanem még annál is rosszabb illata. Wlassics Gyula kipirultan fejezte be beszédét ezekkel a szavakkal: "A zsidók jó magyarok, hű hazafiak, ez az ország nekik éppúgy hazájuk, mint azoknak, akik párducos kacagánnyal jöttek ide."

Gróf Zichy Nándor újabb antiszemita kirohanása után Szontagh Pál vette másodszor védelmébe a zsidóságot, és ezt mondta: "A zsidóság ki fogja bírni még az ilyen fokhagymás beszédek is, amilyen itt elhangzott, amint kibírta a középkor máglyáit is."

Következett a szavazás. Az első szavazó Vaszary Kolos hercegprímás, aki nemmel szavazott. A zsidó recepció ellen 117-en, mellette 111-en szavaztak, úgyhogy a főrendiház másodszor is elvetette a recepciót.

"A nemzet már recipiált bennünket — írta erről a szavazásról Vázsonyi —, a képviselőház kétszer is megszavazta, egy gróf, a társasága és néhány nemzetiségi izgató sértette csak meg a magyar zsidóságot a főrendiházban."

Szontagh Pál főrend horpácsi birtokán fogadta két nap múlva a balassagyarmati zsidóság küldöttségét, melynek ezt mondta: "Kötelességem volt a főrendiházban a védtelen felekezetet, melynek türelmessége az egyik legnagyobb erénye, és mely a magyar állameszme legelső harcosa, megvédeni a méltatlan invektívák ellen."

Április 25-én került harmadszor a képviselőház elé a recepció javaslat. Ez az ülés szokatlanul ünnepélyes és lélekemelő volt. A képviselőház elhatározta, hogy változatlanul visszaküldi a főrendiház

elé harmadszor is a zsidók recepcióját. Dr. Neumann Ármin országgyűlési képviselő beszéde után Polonyi Géza szólalt fel — ez alkalommal a zsidók mellett. Gróf Apponyi Albert sürgette, hogy a főrendiháznak méltó választ adjanak, végül Pap Géza kijelentette, hogy a képviselőház változatlanul ragaszkodik a zsidó vallás befogadásához. Ezután ünnepélyes jelenet következett. Az egész képviselőház felemelkedett helyéről, még az Antiszemita Párt tagjai is, és egyhangúlag harmadszor is megszavazták a recepciót.

Példátlan drámai feszültség előzte meg a főrendiház május 15-i ülését. Báró Vay Béla elnökölt, és Gyulai Pál volt a jegyző. A folyosókon lázas korteskedés és harc folyt minden szavazatért. A katolikus főpapok a Dreyfus-üggyel agitáltak a zsidók ellen, mely néhány hónap óta lázba borította Franciaországot. "XIII. Leo pápa — mondotta a klérus egy vezető tagja — figyelemmel kíséri ezt a kultúrharcot, és kéri híveit, tartsanak ki, el ne tántorodjanak." A szavazás eredményét lélegzetfolytató csendben hirdették ki. 107-en szavaztak mellette és 107-en ellene. Az elnök azonban igennel szavazott, és ezzel a főrendiház a zsidók recepcióját egy szavazat többséggel elfogadta. A harmadszori olvasásnál ugyancsak ezzel az egy szavazat többséggel fogadták el a javaslatot.

Mikor báró Vay Bélát, aki a szavazást eldöntötte, zsolcai birtokán felkereste a miskolci hitközség hódoló küldöttsége, a báró ezt a választ adta: "Hálára és köszönetre nincs ok, így szavaztam, mert így érzek harmincöt év óta. Adja Isten, hogy a tiszta szabadelvűség fénye soha el ne homályosodjék szeretett magyar hazánkban."

Ferenc József király október 16-án Zágrábban szentesítette a recepciós törvényt, mely a magyar törvénykönyvben az 1895:XLII. törvénycikk számot kapta. 1895. november 2-án a zsidó vallás bevett vallás lett Magyarországon.

A két kezdeményező: Vázsonyi Vilmos és Szabolcsi Miksa, nincs már az élők sorában. Halhatatlan munkájuk eredménye csak a késő jövőben fog kellően kibontakozni. Szabolcsi Miksa ezt írta Vázsonyiról: "Tüneményes elme, tiszta jellem, zseniális szónoki tehetség: ez volt a recepció Vázsonyi Vilmosa. Nélküle sohasem értünk volna el eredményt. Az ő tüze lobogott mindannyiunkban, ő vitt magával hevével és leikésedésével."

Vázsonyi pedig ezt írta Szabolcsi Miksáról: "Mindent vállalt, éjet-napot tett egyé, hogy siettesse a diadalt. Nappal informált, éjjel cikket írt. Személyesen járt miniszterekhez, képviselőkhöz, hogy híveket szerezzen az akciónak. Az ő neve egybeforrt örökre a recepció diadalával."

És visszaemlékezéseit így végzi Vázsonyi Vilmos: "Recepció. Dicsőséges emlék. De él-e még lelke, szelleme? A gonosz gyűlölködés újra ébredez, újra csak kegyes vállveregetés jut ki nekünk: éppen hogy szabad élnünk. De ne essünk kétségbe. Ideálok nélkül sohasem marad a magyar nemzet. A sivárság, a gyűlölködés csak feljáró kísértet. Csak bennünk éljen tovább a recepció lelke, az önérzet, a bátorság, a hitünkhöz való elszánt ragaszkodás. Ez a föld nekünk is hazánk, nekünk ne adjanak leckét a hazafiságból. Magyar zsidók vagyunk, azok maradunk, és nem futamodunk meg a silány tábor előtt, mely ki akar rekeszteni minket e hazából."

Így nőtt meg tengerré az a kis patak, melyet a recepció első kezdeményezői fakasztottak. Tengerré, mely megmozgatta az egész közeletet, az egész korszakot, a polgárságtól a fejedelmi és pápai trónusig. Halhatatlan, nagy államférfiak alakjai kapcsolódtak össze minden időkre harcban az üldözött zsidóság küzdelmeivel.

*****

Ma, mikor e sorokat írom, a recepció a halál sápadtságával pihen a magyar törvénytárban. Él-e még? Van-e jártányi ereje? Árad-e belőle a varázsos fluidum, mely ötven év előtt lázba borította a magyar zsidóság lelkét?

Mit jelentett a recepció a maga korában? Mit jelent nekünk e sötét és reményvesztett időben, és mit jelenthet a jövőben, ha egyáltalán fennmaradunk?

1) A maga korában a recepció jelentette a zsidóság önvallomását: magyarrá akarunk lenni, és összeforjni mint bevett egyház a magyar nemzettel. Jelentette az ifjúság rohamát a kiegyezés kiöregedett nemzedéke ellen, és a "parneszek" bukását a zsidó közeletben, annak igazolásául, hogy nem a gőgös és gazdag Wahrmann, hanem a szegény újságíró Szabolcsi Miksa vezeti a zsidó közeletet. Nem a pénz, de a toll, nem a vagyon, hanem az intellektus a könyv népének a

szimbóluma. Jelentette, végül, a hivatalos zsidóság összes szervezeteinek megingását, mert az Országos Iroda, hiába védte Mezey Ferenc kétségtelen tehetséggel, mégis meghátrált a nép vezére, a fiatal Vázsonyi Vilmos előtt. Ez olyan bukása volt a hivatalos zsidóság szervezeteinek, melyből sohasem tudott többé magához térni.

2) Mit jelent a mi korunkban? Az egyetlen jogunkat, mely megmaradt. Az emancipációt áttörte a két zsidótörvény. A recepció érintetlen, mert a valláshoz nem nyúltak, a saktolási tilalmon kívül, a recepció értelme érintetlen. Az, hogy templomaink ma, két zsidótörvény után, állnak, az, hogy istentiszteletünk tovább folyik, az, hogy vallásfelekezeti mivoltunkon változtatni nem lehet: csak a recepció érdeme, melynek sugárzása állandó, láthatatlan, nem világító, csak melegítő, mert sötét felhők födik el e remek törvény mauzóleumát.

3) Mit jelent a jövőben? A feltámadást. Ez az a kis csont, a "luz", melyről a Talmud azt mondja, hogy ebből indul ki az elporladt test új életre kelése. A szétporladt, leromlott, összezúzott felekezetnek ez az utolsó reménye. Ez épen maradt a pusztulásban is. Ha feltámadunk, a recepciónak köszönhető. Ez a kiindulás a jog visszatérésére. Ez a mi új tavaszunk ígérete, mely vár reánk, vagy a következő nemzedékre, hogy újra szabadság lehessen, jog és egyenlőség.

...A Váci körút és a Lázár utca sarkán állt egykor a Brózsa Ottó nyomdája. A kilencvenes években ott készült az Egyenlőség. Ebben a nyomdában két kézisajtó volt. Szombat délután ott gyülekezett a szerkesztőség. A gépek csak a késő éjszakai órákban indultak meg. Bizony, előfordult, hogy Vázsonyi cikke későn érkezett vagy Márkus Dezső túl sokat javított a levonatokon, és azok a munkások, akiknek a kézisajtót forgatniuk kellett volna, hazamentek. Ekkor heroikus percek következtek. A munkatársak álltak oda éjfélkor, és ők kezdték forgatni a gépeket: Vázsonyi, és Szabolcsi, és Makai, és Palágyi forgatták a kerekeket hajnalig, míg a lap valahogy elkészült.

Mikor a hűvös hajnalban hazamentek a kihalt pesti utcákon a recepció fiatal hősei, gondoltak-e a jövőre? Talán érezték, hogy izzadó testük nem a mának dolgozott. Talán látták maguk előtt, hogy még évtizedek és évszázadok jönnek, amikor az ő munkájuk lesz a zsidóság alapja és megmentése, amikor az a szabadság, mit ők a füstös

kis nyomda éjszakájában kiharcoltak, százezrek és százezrek utolsó menedékjoga lesz az erőszak és elnyomás ellen?

Mert hiszen húsz évvel a recepció diadala után megkérdeztem Magyarország nagyjaitól: mi a véleményük erről a törvényről? Íme, ezt felelték kérdésemre:

Gróf Khuen-Héderváry Károly valóságos belső titkos tanácsos, miniszterelnök: "Én a magyar nemzet szempontjából főleg három okból ítélem fontosnak a zsidó felekezet recepcióját: A nemzet egy munkás és őszintén hazafias felekezettel lett általa erősebb. Mindennél erősebb láncsal kapcsolta magához az ország zsidó lakosait, kiemelve őket nem egy megszégyenítő helyzetből. A recepció életbeléptetésével megteremtődött legfontosabb alapfeltétele annak, hogy az izraelita hitfelekezet autonóm alapon megszervezhessék. A magyar zsidóság ma is, a világháborúban, fiai vére hullásával megmutatta, hogy a recepciót mennyire megérdemelte."

Dr. Jankovich Béla v. b. t. t., vallás- és közoktatásügyi miniszter: "Hazánkban a nemzeti ideál felé haladó útján örömmel üdvözölhetünk minden olyan lépést, mely országunkat a szétagoltságból az egységes tömörülés szilárd talajára vezeti. Ilyen lépés volt az izraelita vallásfelekezetnek húsz év előtt törvénybe iktatott recepciója. Ezzel nemcsak nyíltan lettek elismerve azon jogok, melyeket az izraelita vallás hívei hazánkban gyakorlatilag addig is élveztek, hanem egyúttal maga a vallásfelekezet is törvényesen bevett vallásfelekezetnek minősítetvén, intézményileg biztosítva lett számára az a lehetőség, hogy a többiekkel egyetemben egyenlő joggal érvényesítse tudását és törekvését a magyar nemzeti kultúra javára."

Dr. Székely Ferenc v. b. t. t., igazságügyi és vallás- és közoktatásügyi miniszter: "A magyar közjog nem ismeri az alaptörvények fogalmát; de az állami élet etikája szempontjából mi is megkülönböztetjük törvényeink egy bizonyos kategóriáját, amelynek nemcsak az alattvaló, hanem a törvényhozó előtt is szentnek és sérthetetlennek kell lennie, és melyet nemzeti életünknek súlyos megrázkódtatása nélkül megváltoztatni nem lehet és nem szabad. Az izraelita vallás recepciójáról szóló törvény, mint a lelkiismereti szabadságot biztosító törvényhozásunk záróköve, a törvények ezen különös kategóriájába tartozik. Akik alkották és

fenntartották, azok ezt bizonyára közvetlenül érezték. De akik elleneztek és támadták, azokat is meggyőzhette immár az idő és erőlködésük sikertelensége arról, hogy olyan törvényalkotással állanak szemben, amelynek maradandóságát magasabb erkölcsi hatalmak biztosítják.”

Dr. Wekerle Sándor v. b. t. t., miniszterelnök: “A zsidó vallás recepciója nálunk nemcsak a lelkiismereti szabadságnak és a polgári jogegyenlőségnek volt mellőzhetetlen követelménye, hanem magyar nemzeti szempontból betetőzése volt annak a nagy gondolatnak, melyet Deák és Andrássy a törvényhozás egyik legelső diadalaként valósítottak meg a zsidó vallás emancipációja által. Mert a zsidóságnak túlnyomó, sőt egész számbavehető része nemcsak hű ápolója lett a magyar nemzetiségnek, hanem az irodalom és tudomány, ipar és kereskedelem, sőt a korszerű földművelés terén is hatalmas előmozdítója nemzeti haladásunknak. Elodázhatatlan politikai szükségesség volt azért az igazság azon követelményének megfelelni, mely a zsidó vallás recepciójára irányult — aminek ma 20 éves emlékét üljük.”

Ezek a nyilatkozatok az Egyenlőség 1915. évi október 31-i számában jelentek meg. E négy nagy magyar politikuson kívül a katolikus és protestáns egyházak fejei is megünnepelték ezen a napon a magyar zsidóság ünnepét lapom hasábjain. Megszólalt Csernoch János hercegprímás, Balthazar és Geduly püspökök. A késői babért azzal az érzéssel nyújthattam át apám emlékének, hogy két évtized után az ő szellemi művét ünnepelte a hivatalos Magyarország. Nagy-Magyarország.

(5) Hétköznapiak: a magyar zsidó sajtó hőskora

Most szeretnék képet adni a szerkesztőség életéről ezekben az években. A lap irodája a szerkesztő lakásán volt, ahol három kisgyermek is nevelkedett. A szerkesztőség és a kiadóhivatal két íróasztalból állott. És a kiadóhivatalt édesanyám vezette.

Édesanyám, Boskovitz Malvina, egy Dorottya utcai nyomdásznak volt a lánya. 1884-ben ment feleségül édesapámhoz, ki akkor rövid ideig a Jüdische Pester Zeitungnak volt a szerkesztője, az Egyenlőség átvétele előtt.

A régi Boskovitz családnak volt a leszármazottja, mely 1780 óta lakott Óbudán, és sok híres embert adott a zsidóságnak. Jó szelleme, vezetője és irányítója volt édesapámnak, és nemcsak megosztotta vele kenyérkereső gondjait, hanem erős kézzel és szilárd akarattal állott mellette minden küzdelmében. Ő vezette a lap minden anyagi ügyét. Finom német írásával ő vezette a könyveket, ő tartotta számon a hirdetések, és aki idegen vagy vendég vagy barát feljött a lakásba, befogta a kiadóhivatali munkára. Ez volt a magyar zsidó sajtó hőskora. Volt szobauruk is, albérlőjük, a lovasberényi származású Feleki fiúk, aki itt tanultak a budapesti egyetemen. Feleki Sándor és testvére, Feleki Béla nem egyszer segítettek írni a címszalagokat, s kihordani a postát és a lapokat. A lakás szemben volt a Brózsanyomdával, én már tízéves koromban vittem a kéziratokat a szedőhöz, akkor már tudtam a betűtípusokat, és tisztán állt előttem, mi a különbség a cicero, a garmond és a borgisz között. Gyermekkoromból élénken emlékszem az ebédekre vagy a vacsorákra, ahol mindig voltak vendégek. Nagy függőlámpa égett az asztal fölött, ott ültünk, gyerekek, mély hallgatásban, és figyeltük a vitákat. Egy szerény, fekete fiatalemberről tudtuk, hogy gyönyörű verseket ír, úgy hívták, hogy Makai Emil, állandóan fehér szekfűt hordott a gomblukában. Tekintélyes, erős ember volt Visontai Soma, híres ügyvéd, nekem különben is koma-apám. Vázsonyi Vilmos mindig későn jött, kegyetlen és keserű volt minden szava, és folyton a hitközségi elnököt szidta. Lobogó hajú, szemüveges volt a másik költő, aki akkoriban állandó vendég volt: Zempléni Árpád református teológus, ki apámat

hallatlanul szerette. Erényi-Ullmann Gyula is a törzsasztal vendége volt, valamint dr. Glass Izor ezredorvos, dr. Fleischmann Sándor ügyvéd. Tizenkét éves koromban héber házitánítót vett a házhoz édesapám számomra. Felfedezett egy fiatal hebraistát, Klein Józsefet, hamarosan magyar nevet adott neki, Patait, az vette a kezébe héber oktatásomat. Patai a laphoz került, engem kellett tanítania, és éveken át a családhoz tartozott. Nyáron nálunk lakott, minden idejét velünk töltötte. Ez a kör azonban egyre bővült. A címszalagokat már nem az édesanyám és albérlők írták, hanem megalakult a kiadóhivatal, két tisztviselővel és egy vidéki utazóval. Nagyobb lakásba költöztünk. Mert az történt, hogy a végtelen sok munkának és törődésnek nagy eredménye lett: a felekezet felfigyelt, és támogatni kezdte ezt az új csodát, a zsidó felekezeti lapot. A zsidó felekezeti lapot, melynek hasábjain egyre nagyobb nevek ragyogtak fel, melynek hangja egyre messzebbre terjedt, melynek cikkeit kezdték felolvasni iskolák katedráján, templomok szószékein. A magyar zsidóság körében érlelődött az a babonás tisztelet a lap iránt, melynek jellemzője volt, hogy — amint dr. Kohn Sámuel főrabbi mondta — a magyar zsidóság csak akkor fogja ismerni a Semá Jiszróél szövegét, ha az Egyenlőség leközi.

És most felrajzik előttem, mint homályos ködkép az elmúlt világból, a századvég portré-sorozata. Sok-sok arc, akiket ott láttam gyermekkorom és első ifjúságom idején apám körében, akik részt vettek a munkájában, és akiket odakapcsolt hivatásához.

Volt valami magnetikus és izgató az ő egyéniségében. Közönyös emberekből, hideg lelkekből ki tudta csiholni a fanatizmust. Olyanok váltak a zsidóság militánsaivá, akik minden felekezeti és vallási dologtól távol tartották magukat. Aki a keze alá került, aki ismeretségi körében felmerült, azt "aktív zsidóvá" igyekezett átalakítani. A költőt betelerelte a zsidó poézis mezejére, a gondolkodót zsidó filozófussá nevelte, a közéleti emberből zsidó politikust varázsolt. A szabadelvű keresztényeket nemcsak megnyerte a zsidóság ügyének, hanem aktív munkatársai lettek lapja hasábjain. Jókai Mórral való viszonya egy felejthetetlen zsidó novellában maradt meg, Herczeg Ferenc zsidó tárgyú regényt írt az Egyenlőségben, Kozma Andor állandó munkatársa lett, Zempléni Árpád több, mint száz cikkben mutatkozott be, dr. Balthazár Dezső hajdúböszörményi esperes beállt

az Egyenlőség munkatársai sorába. A sors különös adománya volt — még a mai antiszemita irodalom is elismeri ezt Szabolcsi Miksáról. Hiszen dr. Farkas Gyula egyetemi tanár híres könyvében kénytelen részletesen foglalkozni Szabolcsi Miksa újságírói munkájával, és ezeket leírni:

„A vérvád összeomlása, a Helfy Ignáctól informált Kossuth Lajosnak elítélő levele, a gazdasági válság elsimulása, a liberális eszméktől áthatott és az «európai» kárhoztatástól rettegő közvélemény tartózkodása az antiszemita pártot csakhamar a csöndes kimúlás végére juttatta. Egyedüli eredmény volt: a zsidók öntudatosítása és szervezett összefogása, az asszimiláció amúgy is külsőleges folyamatának megakasztása. E változás egyik megnyilvánulása, hogy 1881-ben megindult, mint harcos zsidó hetilap, az Egyenlőség, majd 1884-ben, mint tudományos folyóirat, a Magyar Zsidó Szemle. Kezdetben még oly csekély számú és oly közömbös volt a magyarul értő zsidó olvasóközönség, hogy az Egyenlőségnek 1884-ben sem akadt több előfizetője, mint 79. Ekkor vette át Szabolcsi Miksa a szerkesztést, aki a lapot csakhamar jelentős és elterjedt orgánummá fejlesztette. Segítette őt ebben a zsidók fokozatos magyarosodása és öntudatosodása, egy új zsidó írói nemzedék meleg támogatása és saját ügyessége, mellyel sikerült oly keresztény írókat megnyernie munkatársakul, mint Jókai Mór, Herczeg Ferenc, Kozma Andor, Zempléni Árpád. Az Egyenlőség volt a magyar zsidóság kirakat-teljesítménye: harcolt az orthodoxia idegensége és az «ultra-montán» katholicizmus ellen egyaránt, szóvivője volt a liberális eszméknek, lelkesedett a nemzeti vívmányokért, diadallal és meggyőzően mutatott rá a zsidó eredményekre, számontartotta a zsidó írókat és útját egyengette a kezdőknek. Fő szempontja természetesen és érthetően mindenkoron a zsidó érdek volt, melyet azonban megtévesztő ügyességgel azonosítani tudott az ország érdekével. A liberális eszmék sérelmének tüntette fel a katolikus szövetkezetek megalapítását, pedig igazában a

falusi zsidó szatócsok anyagi sorsáért aggódott. Szenvedélyes tollharcot folytatott Darányi Ignác, Egán Ede és Bartha Miklós népsegélyző akciói ellen a szent szabadság nevében, pedig igazában a galíciai bevándorlókat féltette. A Magyar Zsidó Szemle már nyíltabban foglalt állást a zsidóság érdekei mellett, és ezért nem is egyszer ellentétbe jutott az Egyenlőséggel, mely a leplezés mestere volt. Ezt még csak a szemére sem lehet hányni: ez volt a kor politikájának uralkodó jellege.”

(Farkas Gyula, Az asszimiláció kora
a magyar irodalomban, Budapest, 1939,
A Magyar Történelmi Társulat kiadása, 52-53. old.)

”Ha az egykorú zsidó orgánumokat olvassuk, meglepődéssel látjuk, milyen hatalmas — még számarányát is messze túlhaladó — szerepet játszott a zsidó egyetemi hallgatóság az ifjúsági életben. Gyulai Pált jubileuma alkalmából zsidó üdvözlí, zsidók tartják az ünnepi beszédeket az egyetemi ifjúság nevében Deák, Kossuth sírjánál, március 15-én, október 6-án, véderői tüntetéseken stb. stb. Zsidókat avatnak sub auspiciis-doktorrá, ők nyerik el az egyetemi pályadíjakat és természetesen a legjobb állásokat. «Nagy becsületére válik felekezetünknek és bizonyára csak javára és üdvére a nemzetnek — írja 1895-ben Szabolcsi Miksa — a zsidóság hatalmas része az egyetemeken.»”

(Farkas Gyula, Az asszimiláció kora
a magyar irodalomban, Budapest, 1939, 556. old.)

Ezzel nem kell polemizálni, mert ez nem támadás, hanem babérkoszorú. De a magyar politika vezetői is kezdtek felfigyelni az Egyenlőségre és szerkesztőjére. Wekerle Sándor és Wlassics Gyula már a recepciós időkben komoly baráti viszonyba kerültek a lappal, a századvég éveit pedig Szilágyi Dezső, Tisza István és Csernoch János szimpátiáját és együttműködését jelentették. Elképzelhető, hogy

maga a zsidóság fokozott tisztelettel kezdett a lapra tekinteni, mikor látta, hogy politikai súlya van.

Kétszer egy évben gyülekezett a lap baráti köre szüleimnél: a híressé vált széder-estéken és a chanukkai gyertyák gyújtásakor. Ha magam elé idézem ezeket a boldog, régi estéket, felújul előttem Ney Dávid és Guttman Béla remek éneke. Magam előtt látom az ünnepi asztalt gyertyák lobogásában: Ágai Adolf oroszlánfejét, Kiss József fekete körszakállas gnóm-alakját, Schweitzer tábornok ragyogó egyenruháját, Rosenberg Gyula spanyolos arisztokrata profilját (marannusoktól származott), Bakonyi Samu hűséges, villogó szemét, Mezei Mórt és Mezei Ernőt, a két zsidó képviselőt, a két testvért, akik állandóan hadilábon álltak egymással a politikában, lévén az egyik hatvanhetes, a másik negyvennyolcas. Látom szónokolni a mi széder-estéink nagy orátorát, Vázsonyi Vilmost, cyranói arcával, tengerkék szemében mennyi harag, mennyi forradalom, mennyi tehetség! Két fiatal zsidó pap remek alakja is előttem áll: dr. Handler Simon lugosi főrabbi és dr. Adler Illés óbudai főrabbié. "Pestre kell hozni őket" — zúgta a vendégsereg. El is érkeztek idáig.

Annyi akarat, tehetség és jószándék izzott és csillogott a lap körül, mely a századfordulón már tekintély és hatalom lett. Ez a sok szellemi erő készséggel vetette magát alá Szabolcsi Miksának, aki kezd kibontakozni mint a magyar Izrael irányítója és vezére. Ezek voltak a magyar zsidóság boldog hétköznapijai, a csendes órák, hónapok és évek nagy ütközetek között. Izrael örök harcban él, de ha szünetel a csata, akkor alkötnia kell. A recepció fényes diadala után a magyar zsidóság előtt új, de tisztára belső feladatok vártak. Fel kellett építeni a béke házát, intézményeket kellett alkotni, és kiépíteni azt a szellemi utat, melyen a felekezetnek haladni kell tovább. *Quo vadis, Israel?*

Szabolcsi Miksa eszmevilága, melyet most már a zsidóság nagy tömegei is átvettek, ezt a választ adta e kérdésre. Konzervativizmus a vallási felfogásban. Éles ellenállás a reform-törekvések ellen, melyek a liberalizmus ama ragyogó éveiben úgyszólván letördelették volna rólunk a felekezeti jelleget. Ez a konzervativizmus egyéni felfogása volt, és nem egyezett sem a neolog zsidóság akkori lelki vezetőinek vallási felfogásával, sem a pesti nagy hitközség vagy Országos Iroda irányzatával. Ez a konzervativizmus valami félúton való találkozás

volt az orthodoxiával, olyanfajta vallásos felfogás, minő a modern német orthodoxiáé volt. Tehát európai kultusz, de hívő vallásosság. Nem kaftán, de nem is vasárnapi istentisztelet. Az istentisztelet héber szövegének érintetlensége, de magyar hitszónoklattal. Nem reform, de nem is vakbuzgóság.

A zsidó tömegeknek, amelyek itt Magyarországon a vakbuzgó keleti zsidóság és a hitetlen nyugati zsidóság között hanyódtak vallásilag, ez lett valóban a vallási programjuk.

Természetes, hogy az ilyen középutas irányzat nem felelt meg sem a szélső neológiának, sem a szélső orthodoxiának. Először a neológiával gyűlt meg a lap baja.

Dr. Rosenberg Sándor, a híres-hírneves aradi főrabbi kijelentette, hogy ő szívesen ad egyházi áldást vegyespároknak az aradi zsinagógában. Szabolcsi Miksa ellenezte ezt vallási szempontból, mert a vegyesházasságot a neológia részére vészhozónak tartotta. A neológia amúgy is gyenge szálakon függ a zsidó közösségen. A vegyesházasság magával fogja hozni a tömeges kitérést és ezzel a zsidóság pusztulását.

Az aradi rabbi mérges cikkben felelt a Pesti Hírlap hasábjain. A neolog rabbikar egy része mellé állott, a szabadelvű sajtó rátámadt az Egyenlőségre mint a "zsidó klerikalizmus" megrögzött harcosára. A zsidóság felfigyelt. Olyan kultúrharc folyt egy esztendőn keresztül, mely a hitközségek nyugalmaát teljesen feldúlta. Végül is az aradi rabbi kénytelen volt tanítását feladni, mert a rabbik többsége sok zsinat után végre is ellene fordult.

A magyar reform-irányzat másik híres rabbija, Kecskeméti Lipót, a nagyváradi híres pap is szembekerült az Egyenlőséggel. Kecskeméti Lipót felolvasásokban és egy előadásában a bibliakritika alapjára helyezkedett, ami Szabolcsi Miksa értelmezésében egyet jelentett a szinági kinyilatkoztatás feladásával. Támadást intézett ellene, amiből heves és hosszantartó polémia következett.

A neológiának szélső elemei természetesen erélyesen visszautasították Szabolcsi beavatkozását. "Autodidakta bócher"-nek nevezték, ki az orthodox jesivák szellemét akarta becsempészni a neolog és szabadelvű zsidóságba. Tény, hogy apám autodidakta volt, és az is tény, hogy a rabbi-szemináriumból eltanácsolták konzervatív nézetei miatt. Az is tény, hogy szívében orthodox zsidó maradt és

sohasem tudta megszokni a Dohány utcai templom "zenés miséit" és orgonajátékát. De amilyen heves polémiákat vívott a neológia túlzott asszimilációja ellen, amilyen lázzal és tűzzel támadta a kitért zsidókat (báró Kornfeld Zsigmondnak, a hitközség alelnökének le kellett mondania, mert egy heves vezércikkében kifogásolta, hogy a báró tanúként részt vett egy kitért család esküvőjén a Bazilikában), éppolyan fanatikus harcot vívott az orthodoxia vezetősége ellen éveken keresztül.

Az orthodoxia vezetői ellen folytatott keserves küzdelem, mely később megmérgezte az egész felekezet légkörét, főként a magyar hitszónoklat körül tört ki. Annak a konzervatív zsidó felfogásnak és programnak, melyet Szabolcsi hirdetett, az volt a lényege, hogy átvette a szépet és jót, jobbról is, balról is, de a szélsőségeket itt is, ott is elutasította. A fiúárvaház női énekkarát, a reform-zsidóság ez új jelvényét éppúgy elutasította, mint a jiddis vagy német hitszónoklatot, melyhez akkor az orthodoxia érthetetlen kitartással ragaszkodott. Régi, feledésbe ment imakönyv-részletek és pijutok visszavételéért agitált a neolog istentiszteletbe; de másrészt az orthodox istentisztelet ne legyen "galíciai", hanem legyen benne magyar szó. Röviden: azt akarta, hogy istentiszteletben, rítusban lassan-lassan közeledjék egymáshoz a zsidóság két nagy tábor. Ha közelednek, ha megszűnik a kétféle zsidó templom, kétféle zsidó hitközség, kétféle zsidó temető: akkor olyan egységbe fog fonódni a felekezet, mely megerősíti helyzetét az országban, jogainak biztosító lesz, jövőjét garantálja. Mert amíg kétféle zsidóság van, addig könnyű a hatalomnak egyiket a másik ellen kijátszani. Ez a gondolat, mely a kilencvenes évek elején tűnt fel először az Egyenlőségben, lassan-lassan erőre kapott. Ez volt a központi tengelye mindennek, amit a magyar zsidóság belügyeiben Szabolcsi Miksa írt, sugallt vagy cselekedett. És erre vezethető vissza mindaz is, ami kritikát Szabolcsi Miksa működése mindenekelőtt az orthodoxiában kiváltott. Nem értették meg. Azt hitték, a vallást akarja bántani, megingatni az erős fanatizmust, ami az orthodox zsidót jellemzi. A zsidó konzervatív középút jelszavát nem tudták megmagyarázni.

Támadást támadás követett. Füzetek, röpiratok tömege jelent meg. "Egy vallás van-e, több-e?" Szabolcsi és gárdája azt hirdették:

egy a zsidóság. Az orthodoxia bajnokai annál hangosabban erősítették, hogy kettő. A neológia zsidó politikusai lassankint minden kudarcért az orthodoxia vezetőit tették felelőssé. Reich Ignácnak hívták azt a férfit, aki akkor az orthodoxia elnöki tisztét viselte. Minden neolog cikkre Reich Ignác körlevéllel, majd *cheremmel*, egyházi átokkal válaszolt. *Excommunicatus es!* — harsogott éveken át Mezei Mór, Rosenberg Gyula, Mezey Ferenc, Bakonyi Samu felé, akik a neológiát vezették. A kultúrharc egyre növekvő erővel dühöngött. A tetőpontra jutott a küzdelem az 1912-es országos nagygyűléssel, melyről később írunk. Ez volt a fortissimo. A világháború kitörése vágta el a szerencsétlen küzdelmet.

Ha ma, évtizedek után körülnézünk megtépett felekezeteinkben, mégis azt kell hinnünk, hogy ez a háború nem folyt hiába, a tollak nem hiába sercegetek és szikráztak, a tinta nem ömlött hasztalan. A magyar zsidóságban kialakult az a "középutas", se tisztán neolog, se tisztán orthodox vallási irányzat, mely Szabolcsi Miksa ideálja volt. A rabbikarban dr. Adler Illés rabbi, a Rombach utcai templom hírneves papja képviselte Szabolcsinak ezt a vallási irányát, aki a maga működésével, családja és tanítványai segítségével a modern, de vallásos zsidó lelki vezetőjének típusát adta meg. Szabolcsi Miksa egy másik tanítványa, Lederer, kit még halálos ágyán szemelt ki a pesti hitközség vezetőjének, tízéves elnöki működése alatt teremtetten meg Budapesten ezt a vallási irányzatot. Lederer, ki nyolc új templomot emelt, körzetekre bontotta a hitközséget, az új szentélyekben nem neolog istentiszteletet vezetett be, hanem az ősi, konzervatív, csaknem orthodox rítust: magyar hitszónoklattal. Egyik új templomban sincs orgona, női énekkar, reform. De mindegyikben az almemor (ez a konzervatív templomok ismertetőjele) a középben van elhelyezve, mint az orthodox templomokban. A józsefvárosi új zsidó templom felavatásán Lederer kijelentette, hogy az ő templomépítő és valláserősítő tevékenysége Szabolcsi Miksa végrendeletéből következik, melynek ő egyik szellemi végrehajtója.

A másik nagy küzdelem, mely a század végén tört ki, és még nem ért véget: a cionizmus elleni harc volt.

Dr. Herzl Tivadar, a nagy bécsi író és publicista ekkor indította meg a cionista mozgalmat, mely a zsidóság népi jellegét, nemzeti kisebbségi jogait és palesztinai otthonát akarta elérni. A cionista

mozgalom ma hatalmas eredményekkel dicsekedhetik: közel félmillió zsidó talált menhelyet és új hazát a Szentföldön, amiben természetesen döntő része van Angliának. Az angol birodalom a világháború legégetőbb perceiben megnyerte magának a zsidó szíveket, mikor az úgynevezett "Balfour-deklaráció"-val a Szentföldet odaígérte a zsidóságnak. A zsidó erő, kitartás és szorgalom Palesztinát kiemelték roskatag árnyaiból és virágzó országgá tették, melynek negyven százaléka zsidó.

A cionizmus azonban akkor, az 1900-as évek körül csak olyan mozgalom képét mutatta, melynek célja homályos ködkép, eszközei pedig felette veszélyesek a magyar zsidóságra. Mert ez a zsidóság, mely nem jelszóképpen, de a természet és igazság öserejével vallotta magát magyarnak: ha elfogadja a cionista álláspontot, önmaga minősítette volna magát idegen népnek. Más népnek, más hazával, más nemzeti célokkal. Milyen erővel kellett erre reagálni a lappangó antiszemita gyűlöletnek, mely nem halt meg, csak aludt, mint a kolerabacillus az indiai mocsarakban. Egy-egy monszun felkavarja a forró tavakat és a mocsárból megindul a bacillusok rajzása. A magyar antiszemitizmus, másfél évtizeddel Eszlár után, nem is aludt, csak szendergett.

Három híres magyar publicista indítja meg az Egyenlőség hasábjain a küzdelmet a cionista gondolat és eszmevilág ellen: Vészi József, Kóbor Tamás és dr. Silberstein Ötvös Adolf. Később a keresztény munkatársak közül Lipcsey Ádám és Thury Zoltán csatlakozott hozzájuk. Ez a küzdelem rendkívüli feltűnést keltett a keresztény magyarságban. A zsidó hazafias hűségnek újabb bizonyítékát látták benne. Eötvös Károly és Tóth Béla hálával köszönik meg a magyar zsidóságnak azt a kiállását, hogy saját hittestvéreivel szemben is támadólag lép fel és senkitől sem engedi magyarságát kétségbe vonni.

De a cionizmus első apostolai, akik Herzl közvetlen tanítványai vagy emisszáriusai voltak: dr. Rónai János Balázsfalváról és Bokor Ádám Budapestről, felveszik a harcot. Ők sem tartják rosszabb magyarnak magukat, mint Vésziék. De hivatkoznak az antiszemitizmusra, mely amúgy sem ismeri magyarnak a zsidókat, és a zsidó nép újjászületéséért akarnak küzdeni, mely az asszimiláció sivatagában tévelyeg. Az orthodoxyával való küzdelem vallási célú

volt. A cionizmus elleni harc politikai. De mind a kettő végzetes erejű, gyűlölködő és elkeseredett. A "cionista" név gyűjtőfogalommá lett: minden ellenzéki megmozdulás a felekezetben, minden ki nem elégített ambíció, minden kisebbségben maradt mozgalom a "cionista" nevet kapta. Hiszen tudjuk a történelemből, hogy például a harmincéves háború végefelé annyira elfajultak az állapotok, hogy a katonák azt sem tudták, kiért küzdenek. A protestáns államokért katolikus ezredek harcoltak, és Gusztáv Adolf svéd király jelszava és programja, amiért az egész háború megindult, teljesen feledésbe ment. Szükségesnek tartom tehát, hogy a történelem előtt és objektíven írjam le, hogyan és miért nem állt be a cionista gondolat táborába a magyar zsidóság.

1903 tavaszán Szabolcsi Miksa, az "asszimiláns" gondolat képviselője Herzl Tivadarral, a cionizmus megalapítójával hosszabb elvi vitát folytatott Bécsben. Soha még az ellentétek a zsidókérdésben ilyen tisztán és világosan ki nem rajzolódtak. E beszélgetés röntgenképe mindkét léleknek: a századvég magyar-zsidó lelkének és a világrajongó cionista lelkének. Íme.

"A beszélgetés ismertetése — melyre nézve Herzlt többször is meginterpellálták, hogy csakugyan mondotta-e azt, amit az ő nevében megírtunk, amire Herzl mindannyiszor igennel felelt — így hangzik.

Herzl doktor fascináló beszédű ember, de külseje is (magas, sugár alak, nemes vonású, halovány arc, mély kifejezésű, tüzes, fekete szem, selyem finomságú, éjsötét, hosszú szakáll és ugyanilyen hajzat) rendkívül mód megkapó. A milieu is, melyben őt a bécsi Waehringer Cottage-ban lévő fejedelmi lakásán találtam, megfelelt a képnek, melyet magamnak róla alkottam. A világ legkülönbözőbb vidékeiről fordulnak meg nála küldöttek, tanácsot kérők, hírhozók, segélykérők. Stábja is, mely szavára indul parancsait teljesíteni, elég impozáns, úgyhogy a «Cion koronázatlan királyának», mely címmel Herzl ellenségei bosszantják, a komolyabb embereknek is majdnem önként ajánlkozik.

A magyar zsidók helyzetét ecsetelve, elmagyaráztam többek közt, milyen esztelenség volna nálunk, Magyarországon, ahol a nemzetiségek annyi bajnak az okozói, egy új fajtájú nemzetiséggel, a zsidó nemzetiséggel előhozakodni, mely a politikai cionizmus kritériuma. Új nemzetiségi eszme sehol sem olyan kényes dolog, mint köztünk, magyarok közt. De ettől eltekintve, a zsidó Magyarországon tökéletesen megelégszik azzal (ami tökéletesen elég is), hogy vallására nézve zsidó. Nemzetiségre nézve nem akar más lenni, mint magyar. Márpedig, ha magyar nemzetiségű, nem lehet zsidó nemzetiségű.

— De hisz nem akarnak önökről tudni — veté közbe Herzl dr. — A magyar országos kiállításon, ahol megfordultam, és ahol több zsidó nemzeti díszben jelent meg, egy hátam mögött álló dzsenti fülem hallatára mondta, hogy: «De ez már mégsem járja, hogy zsidó ember magyar díszruhát öltjön magára!» Akárki tette volna, akár az utolsó falu részeges kisbírája, nem törődött volna vele. De mert zsidók tették, akik pedig országgyűlési képviselők vagy külső államok konzuljai voltak, megütközött rajtuk. Mert hiába, nem akarják önöket, nem ismerik el a zsidót magyarnak.

— Példák nem bizonyítanak — feleltem. — Példák egyesekről szólnak csak. De ha úgy volna is, ahogy a Doktor úr mondja, akkor sem alterálná a magyar zsidót abban, hogy magyarnak tudja és érezze magát. Nem azért vagyunk mi magyarok, hogy másoknak tessünk, hanem magyarok vagyunk, mert szívünk, érzésünk magyar, mert mások nem lehetünk, mert mások lenni nem akarunk.

Herzl doktor itt egy olyan megjegyzést tett, mely valósággal megdöbbenett. Később ebből a megjegyzésből sokat magyaráztam meg magamnak Herzl gondolkodására vonatkozólag. Megjegyzése ugyanis oda konkludált, hogy nem hisz a zsidók hazafiságában. Ahol az embert lenézik, nem becsülik, ott az ember idegen, ott az ember nem lehet hazafi. Fölpattantam erre a szóra.

— De már a mi hazafiságunkban senki se kételkedjék — szoltam méltatlankodva. — A magyar zsidó őszintén szereti hazáját, szereti akkor is, ha rosszul bánnak vele. Megtanított erre a magyar nép, mely eleget szenvedett a saját hazájában, de azért hűtelenné sohasem vált. Nem, nem, ön nagyon téved, Doktor úr, ha azt hiszi, hogy a magyar zsidó szeretete hazája iránt nem őszinte.

A mi szeretetünk magyar hazánk iránt olyan igaz, és annyira átment vérünkbe, hogy még ha akarnánk is, sem tudnók nem szeretni, aminthogy az anya sem teheti, hogy ne szeresse gyermekét.

Tegnap történt velem, hogy Kaltanleutgebenben, ahol most tartózkodom, egész csapat reverendás pappal találkoztam. Ilyen találkozás sajátságos benyomást szokott rám gyakorolni. Hajdan ugyanis sokat foglalkoztam az inquisitio történetével és emberáldozataival, és ettől az időtől fogva, ha csak katolikus papokat látok együtt, olyat érezek, mintha a háttérben máglyát látnék, hol embert égetnek, mert az Egyetlenegyet vallotta. Hallani vélem a dics-éneket és harangzúgást, mellyel az áldozat sikoltásait hallhatatlanná teszik — szóval, nagyon kellemetlen érzés szokott elfogni.

Ez történt velem tegnap is. De milyen hirtelen változáson ment át egész lényem, mikor a reverendás csapat közelébe jutva, azt vettem észre, hogy a papok magyarul beszélnek egymással. Pillanat alatt elfelejtettem az inquisitiot, az égő áldozat jajkiáltását, az istent káromló Halleluját és mindazt, ami vele jár. Szívem repesett örömében, hogy idegenben magyar szót hallok, magyar embert látok. Magam sem tudtam, mi történt velem, csak azon vettem észre magamat, hogy a kalksburgi magyar jezsuita papokat igaz szívből, hangosan megéljeneztem.

Ez az, tisztelt Doktor úr, amiről önnek, úgy látszik, sejtelve sincs, amiért én őszintén sajnálom. A hazaszeretet, mely akaratunk nélkül, sokszor akaratunk ellenére is kitör. Mert vérünkbe vált, mert szívünkbe verte gyökereit. Ilyen hazaszeretet a magyar zsidó hazaszeretete. Hogy akar ön

ezzel a mélységes mély hazaszeretettel egy új, nemzetiségi eszmét összeegyeztetni?

— Ezt én Magyarországon nem is akarom — felelt nem csekély meglepetésemre a politikai cionizmus atyja. — Magyarországon nem. Rajta vagyok, hogy terjedjen a zsidó állam megalkotásának eszméje, de Magyarországon nem forszírozom. Megírhatom-e ezt a kijelentését? Kérdezém; vagy csak kiszaladt szó, mit esetleg megcáfolna?

— Sőt, kérem — felelt —, írja meg, de írja meg megokolásomat is.

Magyarországon — így szólt — nemsokára olyan antiszemitizmust kapnak, hogy a mienk mellette meg se kottyán. Ha én már most forszíroznám ott a politikai cionizmust, azt mondanák, hogy az antiszemitizmust a cionizmus idézte föl. Azt én nem akarom. Úgyis mienk lesznek önök, magyar zsidók, az antiszemitizmus majd karjainkba hajtja önöket.

Az erős antiszemitizmus ilyen határozott megjövendölése őszintén szólva megrendített, egészben véve azonban a jóslás nem új. Meg is mondtam a sötét jósnak, hogy próféciája első része bekövetkezhet, de határozottan téved jóslata második részében.

— Az antiszemitizmus dühönghet, mint még soha járvány nem dühöngött — szóltam —, de a magyar zsidók hazafias érzését meg nem ingatja soha. Ha kitör, szenvedünk alatta, de magyar voltunkon változtatni nem fog.

Ne feledje különben, hogy nemcsak nyelvben, érzésben váltunk mi magyarokká, de azokká lettünk temperamentumban is. Aki betöri a fejünket, annak betörjük mi is a fejét, de ráadásul a lábáról is leütjük. Talpunkra állunk, védekezni fogunk. És védelmünkben velünk lesz minden igaz magyar hazafi. Mert csak az antiszemitizmus egyenlő mindenütt, a zsidók nem mindenütt ugyanazok. Mi, magyar zsidók, már csak azért is, hogy megszabadítsuk tőle, minél előbb, hazánkat, rajta leszünk, hogy az antiszemita járványt minél előbb

leküzdjük. Megbirkózunk vele, hazafiságból, mert a magyar hazát nagyobb csapás alig érheti.

Herzl erre jó sokáig hallgatott, azután így folytatta:

— Mi a politikai cionizmust csak oda visszük be, ahol már nem árthat. Ronthat-e az orosz vagy román zsidó sorsán? Ahol van vesztenivalójuk a zsidóknak, ott nem igyekszünk tért foglalni.

— És Magyarországon ronthat — egészítém ki Herzl szavait —, de sokat. A mi erőnk a hazafiságunk, erős magyar voltunk, és főképpen az, hogy a magyar zsidó mindig és mindenütt föltétlenül magyar nemzetiségűnek vallotta magát, nem politikából, de érzése után indulva. Rosszakarónk az, ki ettől az erőtől meg akar bennünket fosztani, és a zsidó és a magyar közé éket akar ütni: a zsidó nemzetiségi eszmének az ékét.

— Márpedig mi a zsidónak nem akarunk ártalmára lenni sehol sem, legkevésbé Magyarországon, mely szülőföldem — szólt közbe és nem minden büszkeség nélkül dr. Herzl, amely kijelentéséért őszinte köszönetet mondtam, mert azt jelenté, hogy Magyarországra nem terjeszti ki a politikai cionizmus agitációját.

(Nem mondom, hogy nem azért mondott le a magyar zsidókról dr. Herzl, mert itt különben sem érne cél. Mert megpróbálkozott már nálunk mozgalmával. Mert itt járt ő is, hadsegéde is, a tüzes szavú Marmorek, de meggyőződtek, hogy fáradozásuk hajótörést szenved a magyar zsidók sziklaerős patriotizmusán. Mindazonáltal igazán örvendtem Herzl lemondó kijelentésének, amely nagy bók is minekünk, magyar zsidóknak. Honoráltam ezt az ő kijelentését azzal, hogy elismertem, aminthogy igaz is, hogy ahol reménytelen a zsidók sorsa, oda reményt és vigaszt vitt a politikai cionizmus, és aminthogy el kell ismerni azt is, hogy igen sok zsidót, kik meglehetősen távol állottak felekezetüktől, visszavezetett Izraelhez és fajukért hevülő küzdökké változtatott át a politikai cionizmus.)

Később rátértünk magára az államalkotás tervére.

— Hinnék benne — mondtam Herzlnek —, ha az történnék, ami a második zsidó állam alkotása előtt történt.

— Mi történt akkor? — kérde kíváncsian Herzl.

— Akkor volt egy Zerubábel, ki a zsidókat arra lelkesítette, hogy térjenek vissza hajdani hazájukba. A Zerubábel megvan ma is. Ön az, Doktor úr. De volt akkor — és ez még fontosabb — egy Kürosz is, ki a világot felölelő hatalmával támogatta Zerubábel vállalkozását. Van-e ilyen Kürosz ma?

— Volna ma ilyen uralkodó három is. Valóra válthatná az ön tervét akár Miklós cár, akár Vilmos császár, akár Eduárd király, de mit látunk? Mióta zsidó államalkotásról beszélnek, azóta Oroszország is, a német birodalom is, és utóbb Nagy-Britannia is igyekszik tért hódítani Palesztinában, hogy ha esetleg ki találna esni a szultán kezéből, rátehessék a kezüket ök.

— Egy Küroszt mondjom nekem, Doktor úr, és én hiszek terve megvalósulásában.

Felém hajolt akkor Zerubábel és úgy, hogy az éppen érkezett angol vendégek ne hallják, ezt suttogta a fülembe:

— Ki tudja, hátha meg is van már a Kürosz.

A két óra hosszáig tartó, rám nézve felejthetetlen beszélgetésnek ezzel végeszakadt.”

(Szabolcsi Miksa, Látogatás Herzl Theodor dr.-nál,
Egyenlőség, 1904.július 10, 4-5. old.)

Ez a küzdelem lassan kiszélesedett. A cionisták táborába vonult az egyetemi ifjúság, mely pozitív zsidó programot látott a mozgalomban. Az anticionisták azzal erősödtek meg, hogy a hivatalos zsidó szervek, a hitközségek és a két Országos Iroda melléjük álltak. Mondhatnám, a két tábor egyenlően nőtt, és egyre szélesebb keretekben toborozta híveit. Megindult a cionista hetisajtó, a cionista havi folyóirat, és Szabolcsi Miksa halálával ez a küzdelem egyáltalán nem ért véget.

Sőt. Az utána következő években egyre döntőbb szerephez jutott, és ez a kérdés lett a "sibboleth"-je a felekezeti életnek. Ez a

kérdés sárkánnyá nőtt, megremegtette minden ízében közéletünket, átcsapott a zsidóságon, parlamenti és politikai problémává nőtt.

De nézzük meg csak, igaz volt-e a cionisták egyik fő vádja, hogy a magyar zsidóság megtagadta külföldi hittestvéreit.

Ma már a történelemé az, amiről itt írunk kell, ezért hűvös objektivitásban sorolhatjuk fel, hányszor nyújtotta kezét a zsidóság az Egyenlőség hasábjain keresztül ezekben az években külföldi hittestvérei felé.

1899-ben kezdődtek a nagy romániai zsidóüldözések. Százával és százával úsztak fel a Dunán a hajók a szerencsétlen, hontalan román zsidókkal, kiktől a bojárok egyik napról a másikra elvették hazájukat, és most Kanadába igyekeztek. Csodálatos volt a magyar és a budapesti zsidóság szolidaritása. A Duna partján sáttortábort ütöttek jótékony kezek, és itt látták el minden jóval a bolyongó Ahasvérusokat. A bécsi Alliance felajánlotta segítségét, de a magyar zsidóság vezetői visszautasították: ők maguk akartak és tudtak segíteni. Segítő bizottság alakult dr. Kohn Sámuel főrabbi vezetése alatt, a társadalmi akciót pedig a budapesti gabonatőzsde népszerű fiatal tagja, Schlesinger Pál, a Schlesinger és Polakovits cég egyik tulajdonosa szervezte meg.

Schlesinger Pál villogó szemű, bátor és vakmerő fiatal kerskedő volt, ki zsidó önérzetéről volt ismeretes. Több, mint száz párbajt vívott az eszlári időkben, mindenkiel, aki zsidó volta miatt görbén nézett rá, megverekedett. A recepciós kor öntudatos ifjúságából való volt: vad magyar, lelkes zsidó. Ő vette kezébe a segélyakció vezetését. A tőzsdén hatalmas összegeket gyűjtött össze — és ő, ki hazafiasságában nem fogadott el senkitől leckét, mutatta meg, hogy a zsidó testvérekkel való szolidaritás és együttérzés a magyar zsidóságnak tipikus tulajdonsága.

1899 nyarán a szomorú dunamenti menekülttábor sátrai adtak gyakori találkozt a magyar zsidóság ifjú nemzedékének. És hogy ez az akció milyen szorosan összeforrott az Egyenlőséggel, arra tanúságot nyújt Sándor Pál érdekes reminiscenciája, melyet itt közlök.

„1899-ben, a román zsidóüldözések ideje alatt ismerkedtem meg Szabolcsi Miksával. Engem szemelt ki az

ország zsidósága, miután más nem volt ennek az akciónak a vezetésére kapható, hogy a romániai zsidók segélyakciójának élére álljak, és csakhamar meg is alapítottuk a segítő bizottságot a magyar zsidóság legjobbjaiból. Szomorú napok voltak. Minden este a Dunaparton a galaci hajóval érkeztek a Romániából kiutasított zsidók százai, kiket itt Budapesten kellett elhelyezni és támogatni, míg továbbjuthattak Észak-Amerika és Kanada felé. Valóságos sátortábort ütöttünk a dunai hajóállomásnál és az olajgyárnál, és az agitáció minden formáját igénybe vettük, hogy a fővárosi zsidóságot megmozgassuk a szerencsétlenek érdekében. Büszkeségünk annyira ment, hogy a külföld és az Alliance által felajánlott segíteget nem fogadtuk el, hanem mi magunk szereztük össze a szükséges összegeket.

Az akció lelke Kohn Sámuel mellett azonban Szabolcsi Miksa volt. Éjt nappallá tett, hogy segítsen a szerencsétleneken, minden idejét ott töltötte a hajóállomáson, velem volt, segített, tanáccsal látott el. Önfeláldozó munkája közepette történt vele az az eset is, amiért aztán a rendőrség megbüntette: Szabolcsi Miksa egyházi esketést végzett, bár nem volt rá engedélye.

Egy fiatal jegyespár érkezett ugyanis Romániából, akik nem tudták az amerikai vízumot megkapni, csak akkor, hogyha mint férj és feleség utaznak tovább. Késő délután volt, nem volt idő a hatóságok értesítésére, és így Szabolcsi Miksa arra vállalkozott, hogy rabbi helyett elvégzi az egyházi esketést. Szabolcsi arra hivatkozott, hogy a talmudi jog szerint nem kell rabbinak lennie annak, aki a párokat összeadja, másrészt ő szemináriumot és jesivát járt, tehát mindenképpen lehetséges a dolog, harmadszor pedig életveszélyről volt szó, és életveszélyben mindent szabad. Ezért elvégezte az esketést szabad ég alatt, a Duna partján, a hajóállomás közelében. Én és Vázsonyi voltunk a tanúk.

A rendőrség ezért pénzbüntetésre ítélte Szabolcsit. Én sohasem fogom elfelejteni lelkességét, barátságát, odaadó hűségét."

Négy évvel később a kisinevi pogrom váltotta ki a magyar zsidóság szolidaritását. Ezt az akciót a Hatvany-Deutschok vezették és kezdeményezték. Az Egyenlőség hasábjain kérték fel a felekezetet adakozásra és a begyűlt adományok nyugtázására. Az üldözött orosz zsidók részére több, mint négyszázezer korona gyűlt össze pár hónap alatt.

Ezt az összeget a Magyar Általános Hitelbank utalta át Berlinbe, ahol dr. Paul Nathan vezetésével működött nemzetközi zsidó segítő bizottság. Ezen kívül — speciális magyar zsidó jótéteményképpen — 96 zsidó árvagyermeket vállaltak adoptálásra az Egyenlőség olvasói a pogromok áldozataiból. A nagy brüsszeli világkonferencián 1905 végén Hallgarten Károly, a német zsidóság vezére, ki maga százezer márkát adott az üldözött orosz zsidóknak, hálával emlékezett meg a magyar zsidóságról, mely "testvéri kötelességét nemesen teljesítette." Ez az akkori négyszázezer aranykorona ma közel egymillió pengőnek felelne meg.

A magyar zsidóság legnagyobb megmozdulása a külföldi zsidó hittestvérekért az úgynevezett ITO mozgalom volt.

ITO: e három betű *Jewish Territorial Organisation*-t jelent, a zsidó telepítő szervezkedést, mely 1908-ban alakult Londonban. Elnöke Zangwill Israel világhírű angol író, Herzl és Nordau cionista vezérek belső barátja, ki otthagyta a cionista világszervezetet. Azért lépett ki, mert a cionisták visszautasították azt az angol ajánlatot, hogy Palesztina helyett az afrikai Uganda legyen a menekült zsidók menhelye és otthona.

Zangwill Israel egyike volt a múlt század legnagyobb zsidó íróinak. A matrác-sír, Az olvasztótégely, József, az álmodozó, A snorrerkirály című regényei és színdarabjai bejárták a világot. Ő és Schalom Asch az egyetlen európai írók, kiknek éppen zsidótárgyú munkáik szereztek hírnevet. Az angol társadalomban sok híve és barátja volt. Közelállt hozzá a Montefiore család, a Speyerek, a Spielmannok. Az üldözött orosz zsidók egyik híres emigránsa, dr. Jochelmann is melléje szegődött, és ő lett az új mozgalom titkára. Az

ITO programja tehát ez volt: Zsidóországot az üldözött zsidónak, de nem Palesztinában. Azért nem Palesztinában, mert ott az arabok nem fogják megengedni a tömeges bevándorlást, még akkor sem, ha a török szultán (akkor még övé volt a Szentföld) megengedné.

Az ITO elhatározta, hogy nemcsak Angliában, hanem Közép-Európában is propagandát fog eszméinek csinálni, és tagokat gyűjt zászlaja alá. Ezért 1912 nyarára kongresszust hívott egybe Bécsbe. A bécsi zsidók szervezőbizottságot alakítottak; ebben helyet foglalt a híres Bloch doktor is, ki a tisztaeszlári időkből jól ismerte apámat. Meghívta hát a kongresszusra, és kérte, hogy a lap támogassa az ITO mozgalmat.

Elmentünk Bécsbe, és négy feledhetetlen napon át részt vettünk a zsidó telepítő kongresszuson. A portrék egész tömege rajzik még ma is előttem. Zangwill, a magas, sovány, hosszúkás fejű angol (a Képzőművészeti Múzeum remek arcképe még fiatalon ábrázolja), ki a londoni White Chapel zavaros jiddisével próbálta megértetni magát. Dr. Margulies orosz zsidó képviselő, a Duma tagja, a híres kievi ügyvéd, Slousch párizsi egyetemi tanár, a héber nyelv klasszikus ismerője, Tarlo, félig diplomata, félig ügynök, lisszaboni drágakőkereskedő, levantinus arcú, nehéz szemhéjú zsidó, ki a portugál kormány egy ajánlatát hozta, Rubinstein New York-i munkásvezér, kidagadó pofacsontok, bodros fekete haj, öklét rázza minden mondatánál, bármilyen szelíd dolgokat beszél, Löwenstein zürichi rabbi, álmodozó ifjú ember, Jochelmann, kit a cár kopói halálra kerestek, Spielmann, londoni öreg bankár, ezüst óralánccal, feltűnő mandzsettagombokkal, Weissblatt, a szentpétervári titkos államtanácsos, egyetlen zsidó kegyelmes úr a szent Oroszországban... — és az öreg, töpörödött Bloch doktor, az osztrák zsidóság "great old man"-je. Egykor, Eszlár idején, fiatal rabbi, aki gyilkos röpiratokkal terítette le Rohlingot, a Talmud-hamisítót, azután tíz éven át az osztrák parlament tagja, Lueger harcos ellenfele, ki felolvassa a Reichsratban a Miatyánkot, és minden mondatnál külön megállapítja, milyen héber ima a forrása. Bloch, most egy bécsi zsidó hetilap szerkesztője, hirdetések és nyomdászamlák gondjai közepette, szemüvege mögött vadul égő fekete szemekkel. Így emlékszem erre a csodálatos bécsi kongresszusra, melynek egyetlen

eredménye volt, hogy a zsidóság nevében elfogadta a portugál kormánytól az afrikai Angola gyarmatot Zsidóországgul.

A kongresszus után, négyesben, a Metropol szállóban beszélgetés Zangvillal. Apámat és Bloch doktort kérte. Mit tehetne az én mozgalmamért az osztrák és a magyar zsidóság? — kérdezi Zangvill, cvikkerét törölgetve. Bloch dühösen pattan fel: az osztrák semmit, mert Bécs cionista. A magyar mindent, feleli apám, mert ott nincsen cionizmus. Zangwill figyelmes lesz. Ha a magyar mellém áll, én és londoni barátaim a magyar zsidóság mellé állunk. Hányan is vannak tulajdonképpen? Egymillió magyar zsidó van, feleljük. Lehetne ott ezer tagot szerezni az ITO-nak? Kétezret, feleli apám. Nem a tagdíj a fontos, az erkölcsi támogatás, hogy a kormányoknál hivatkozhasam rá, hányan állnak mögöttem. Mi erre azt mondjuk, hogy meglesz. Én pedig, mondja Zangwill, ígérem, hogy az angol zsidóság "fel fogja fedezni" önöket. Ismerik Lucien Wolfot? Nem. Hát ő a mi külügyminiszterünk, külügyi bizottságunk titkára. Figyelmébe fogom ajánlani önöket.

Hazajöttünk, és megkezdődött agitációnk az ITO-ért. Hat hét alatt kétezer tag jelentkezett, hat hónap alatt négyezer. A világháború kitörésekor hatezer ITO-ista volt Magyarországon. Megmagyaráztuk a magyar zsidóságnak, hogy mi a kötelessége a külföldi testvérekkel szemben. Megalakítottuk a magyar ITO-t, Mezei Mór és Winterberg Gyula lettek az elnökök, a szabadelvű Tisza-kormány pár nap alatt jóváhagyta alapszabályainkat. A vidéki városokban megalakultak az ITO-csoportok, szám szerint 42, és Zangwill boldogan nyugtázta Londonból a nagy magyar sikert:

"JEWISH TERRITORIAL ORGANIZATION

London, 1912. szeptember 23

Kedves szerkesztő úr,

Boldog vagyok, hogy mozgalmunknak Magyarországon elért nagy sikeréről hallhatok. Önöknek, új híveinknek minden entuziazmusára tényleg szükségünk van. Mert ez fellelkesít minket a mi nagy munkánkban, melyért oly sok év óta fáradunk, és amelyben bizony lelkiismeretesebben

ismertük be a nehézségeket, mint a remény pillanatait. Mindenesetre meg kell állapítanunk, hogy még sokkal lelkiismeretesebbek voltunk akkor, mikor segítenünk kellett. A szükség... — minden nap, minden újság erről hoz hírt. Oroszországtól egész Marokkóig, még a szabad Angliát és Amerikát sem véve ki.

De a jelen perc éppen a remények perce. Ketten — Európa legnagyobb tudósai közül — járják Angola síkjait, és kíséri őket a portugál kormány agronómusa. A kormányé, mely annyira előzékeny volt velünk szemben. És most mérlegelik egy zsidó territórium lehetőségeit. Ha jelentésük kedvező lesz, mozgalmunk elérkezett egy új és fontos stádiumhoz, mikor megállapodhatunk Portugáliával a feltételekben, melyekkel megnyithatjuk a menekvés országát elnyomott, szegény testvéreink előtt. És annál inkább diadalmaskodhatnak álláspontjaink Portugáliával szemben, minél erőteljesebb, számosabb hátvéd áll mögöttünk. Egy olyan hátvéd, mely a telepítés ipari és kereskedelmi eredményeit is biztosítja támogatásával. És éppen itt várakozik nagy szerep a magyar zsidóságra. Ez a zsidóság ma tán a legerősebb Európában, zsidósága a legtehetségesebb, ennek van a legtöbb esze, legtöbb tagja, legnagyobb szabadsága, és ezt a zsidóságot mégsem ismerik eléggé, és nincs meg a kellő befolyása a többi európai zsidóság között. Talán azért, mert eddig távol és izoláltan élt a zsidókérdéstől. De most elérkezett az ideje annak, hogy élére álljanak a többi Európának, és elfoglalják a méltó helyüket közöttünk.

Cionisták? Istenem, nem veszekszem velük. Hiszen minden cionistának be kell ismernie, hogy Palesztina mint esetleges kultúrcentrum sokkal keskenyebb kiterjedésű és sokkal inkább be van népesítve arabokkal, semhogy a millióknak menedékkül szolgálhatna. A cionistáknak mindenesetre előbb vagy utóbb választaniuk kell aközött, hogy az összes, kivándorlásra szorult, de Palesztuinában el nem férő zsidók örökös sanyargatásban éljenek és a között, hogy ... territorialistákká legyenek.

Sok üdvözlettel és kézzszorítással, igaz híve,

Israel Zangwill."

Szabolcsi Miksa életének ez a legnagyobb propagandasikere volt.

A magyar sajtó egyik legkitűnőbb publicistája, dr. Lengyel Ernő volt az első, ki az ITO nagy jelentőségét a zsidókérdés szempontjából felfogta. Ő írta az első tüzes propagandacikkeket a Zangwill-féle mozgalomról. Óriási feltűnést keltett, midőn keresztény részről az ország egyik legnépszerűbb protestáns püspöke, dr. Balthazar Dezső bejelentette belépését az ITO-mozgalomba.

A mozgalom ezzel a csatlakozással győzött is. Közben az ITO londoni központja Amerikában, Kansas Cityben tekintélyes területeket is szerzett a zsidó menekültek részére. Ezrével telepedtek ott le az orosz zsidók. Csak a cionisták fogadták keserű hangulatban az új irányzat sikerét. Szép, szép, mondták, a magyar zsidóság végre szolidaritást mutat a külföldi hittestvéreivel, de miért nem a palesztinai munkában?

Erec Jiszróél... — évezredes álom, hát te nem teríted ki szárnyaidat a magyar zsidók felett? A Duna-Tisza partjain élő fiai a régi népnek vajon elfelejtették a Jordán suttogó habjait, Libanon cédrusait és a kármeli pálmafák suttogását a halhatatlan zsidóságról? Nem. Ma, amikor egy elmúlt korszakot szeretnék új életre kelteni az olvasó előtt, a rágalmaktól megmenteni egy örökre eltűnt világ hőseit, vállalom ezt a feladatot is: igen, a magyar zsidók hívek maradtak Erec Jiszráélhez. Nem lettek politikai cionisták, de nem tagadták meg soha a zsidó nép őshazáját, Palesztinát.

Hadd idézzem itt a magyar Palesztina-mozgalom illusztris vezetőjét, Patai Józsefet, ki ezeket írta az "anticionizmus" szellemi vezéréről:

"Valósággal revelációként hatott rá, amikor először mutattam be neki a mai héber költőket, Bialikot, Csernigovszkyt stb. Attól kezdve folyton ezeknek az új költőknek a fordítását sürgette. És le kell szögezni a tényt, hogy Szabolcsi Miksa a versek fölött soha cenzúrát nem gyakorolt, és még akkor sem fűzött hozzájuk «alibit»

igazoló jegyzetet, ha egy-egy versben a zsidó reneszánsznak fokozott nemzeti érzése vagy egyenesen cionista tendenciája nyilatkozott meg. Heves harcban állott a cionizmussal, de a «Hatikva» cionista himnusz első magyar fordítását, Imber nemzeti költészetét méltató kis cikkemmel együtt szó nélkül nyomdába adta. A héber költészetnek minden megnyilatkozása szent volt Szabolcsi Miksa előtt.

És mikor mi, belső munkatársai, Szabolcsi Miksa első jubileumára készültünk, úgy éreztem, hogy a legkedvesebb az lesz neki, ha héber verssel köszöntöm őt. És megírtam egy szonettet, amelyet felejthetetlenül magható megindultsággal fogadott. Átölelt, megcsókolt: "Héber vers énhozzám! Fiam!" — kiáltott fel boldogan, és megteltek szemei könnyekkel.

Pedig csak régi stílű kis szonett volt, ahhoz a férfiúhoz, aki az Egyenlőség zászlaját büszkén magasra emelte, és a maga életét égő áldozatul adta népéért, mint nap itatta fénnel és világossággal, és harcot hirdetett a sötétben járók ellen, tévelygő nyáj Izrael és Galut gyűlöletének viharaiban és ő vértesen, fegyveresen indul segítségére, és pengéje élével szétvágja a lábai elé terített ellenséges hálókat."

(Patai József, Szabolcsi Miksa és a héber költészet, Egyenlőség, 50 éves jubileumi szám, 1930. január, 56. old.)

Így van: alig volt szív, mely jobban rajongott volna Palesztináért, mint az övé. Valami vallási rajongás élt benne és követőiben Erec Jiszráélért. Olyan áhítat, mely elfog minden zsidó szívet, midőn kiejti a sorsteljes szavakat: "Veszechazénu énénu..."

Hadd lássák szemeim, mikor, hatalmas Isten, visszatérsz Cionba. Nem politikai álom, nem irredenta vágyódás — nem, Magyarország a haza, az itthon, a bölcső és a sír. De Palesztinában született a zsidó lélek és remeg a zsidó szív, ha arra gondol, hogy Ráchel ott nyugszik az országúton, elhagyott sírban, és vár, vár az ő gyermekeire.

Ráchel sírja! Szimbolikus képe a magyar zsidóság Palesztina-szeretetének. És ha figyelemmel nézzük a század első évtizedének

magyar zsidó eseményeit az Egyenlőség műhelyének kulisszái közül, azt látjuk, hogy — cionizmus nélkül — olyan vallásos Palesztina-kultusz töltötte be a magyar zsidó szíveket, mint kevés országban.

1905-ben szervezte meg Szabolcsi Miksa a magyar zsidóság első palesztinai zarándoklatát. 145 zarándok indult el a Szentföldre, köztük a felekezet itthoni nagyságai, mint Mezey Ferenc, Adler Illés, Hevesi Simon, Széll Mihály, a külföldiek közül Simonsen koppenhágai főrabbi. Ez az út a békében, nyugalomban és jólétben élő magyar zsidó testvérek látogatása volt a török hódoltság alatt élő ősi földön, a szegénységbe süllyedt Jeruzsálemben, a felvirágzó gyarmatokon. És Ráchel kopott, omladozó sírhelyénél, ott, Padan-Aráam országútján, az elhagyott zsidó nagyasszony szomorú mauzóleumánál megfogadták a zarándokok, hogy ők, a magyar zsidóság emelnek új síremléket a könnyező ösanyának, kinek hamvai még most, évezredek után sem tudtak elnyugodni, ki még ma is sír, sír, sír üldözött gyermekeiért.

Ez a szentföldi út volt első közeledésünk az ősök emlékéhez, de talán a vallási cionizmushoz is. De ne beszéljek én. Beszéljenek azok az útleírások, melyeknek gyöngyeiből idefűzünk néhányat. Ítélik meg, vajon "elszáradt ág" volt-e a zsidóság fáján a magyar Izráel, melynek legkiválóbb tollai ilyen himnuszokat zengtek Erec Jisráélről.

"Ki tudna olyan éjjelen aludni, melyen az ember azt mondhatja magának: holnap reggel Palesztinában leszek! Voltak, kik nem is hitték, hogy valóra válik. Hát lehetséges, hogy ugyanazon a földön járjunk, melyen Jósua harcolt, Debóra bíraskodott, Sámuel törvényt hozott, Dávid király zsoltárait zengte, Salamon bölcsességeit hallatta, Jezsajas az Úr igéjét hirdette, Illés próféta a Baál ellen tüzelt, Chizkija király imádkozott, Ezra alkotott, a Makkabeusok csatáikat vívták, Hillél tanított, Bar Kochba parancsolt, Rabbi Akiba lelkesített, s annyi halhatatlan, Istentől ihletett férfi és asszony élt és működött? Alig pitymallott, amikor majdnem mindnyájan a fedélzeten voltunk, hadd lássuk meg a földet, azt a szent földet, mikor először feltünedezik. Sokáig késett. Ezalatt elmondtuk egymásnak a szent ország sorsát

harminchárom század óta. Hányszor cserélt urat, nemzetet, nyelvet, hányszor hódították meg, veszítették el, de azért mindig megmaradt egynek: Erec Jiszráélnak. A jeruzsálemi szentély földülése óta lefolyt 1845 esztendő óta egész századok voltak, melyekben Izráel gyermeke nem léphetett arra a földre, a föld azért csak Erec Jiszráél, Izráel földje volt. Tulajdona volt hosszú századokon át a perzsáknak, görögöknek, rómaiaknak, araboknak és törököknek. De az ország azért nem vette föl sem a perzsa, sem a görög, sem a római, sem az arabs, sem a török jelleget, hanem megmaradt zsidónak, csak zsidónak. A Libanon, a Jordán, a Kármel, a Hóreb, a Kinnereth, Móriah, Cion, Jerusolajim, Betlehem, Hebron, Jáfa, Sárón, Gileád, Sómrón, Jozafát, Hinnom, Izreel, Ráma, Micpa és még száz meg száz más név mind olyan nevek, melyeket a zsidók adtak hegynek, folyónak, tónak, városnak, vidéknek, és e nevek megmaradtak mind a mai napig, pedig hány népnek és hány kultúrának szolgált azóta otthonul a hű Erec Jiszráél! Világbíró imperátorok hiába diktálták Jeruzsálemre az Aelia Capitolina nevet, Jeruzsálem csak megmaradt Jeruzsálemnek. A gyenge zsidó erősebbnek bizonyult a hatalmas rómainál. Akármit tettek, akárhogy erősködtek: Erec Jiszráél megmaradt Erec Jiszráélnak, ez volt akkor is, mikor nem élt rajta zsidó.

Ilyen és hasonló előadásfélék közt bevártuk a hajón a napkeltét, melynek első sugarai tőlünk jó messzire eső vöröses földsávot világítottak meg. A Szentföld partjai, magyarázta kérdésünkre egy felénk tartó hajóstiszt. Előző nap egyáltalán nem láttunk földet, és most elénk bukkan a föld ama választott része, melynek porából az első embert alkotta meg az Isten, melyen a patriarchák éltek és mely a világ központjává vált. Örömkben, fölindulásunkban egymást üdvözlöttük, hogy az Úr arra érdemesített, hogy azt a pillanatot megérjük. A kis ország roppant története nehezedett tudatunkra, hogy először megpillantottuk. Mi mást tehettünk abban a pillanatban, mint azt, hogy imába kaptunk. Imádkoztunk azon a nyelven, mellyel az Úr a világot teremttette, melyen az ősök és ősnők, próféták és

királyok beszéltek, és melyen ugyancsak azon a kis darab földön, melyhez, ím, közeledünk, az a Könyv íródott meg, mely mint fáklya sötét éjjelen, úgy világított be az emberek lelkébe. Imádkoztunk azon a nyelven, melyen Izráel ivadékai az egész földön ma is imádkoznak, és amelyen azon a kiválasztott ponton, melynek Palesztina a neve — mint még aznap meggyőződünk — már nemcsak imádkoznak, hanem közönségesen tárgyalnak is. Hallottunk anyákat, kik héber nyelven kecsegtették el gyermekeiket a játéktérrel, ahol az édes apró emberkék héberül kergetőznek, héberül labdáznak, héberül mondják el egymásnak, mit hozott a vásárról a papa, és ha úgy fordul, héberül verekednek is. Megfigyeltem egy anyát, ki csecsemőjét héberül altatta, azon a nyelven, melyen máshol némely zsidó tudós is csak dadogni tud.”

(Szabolcsi Miksa, A szentföldi út,
Egyenlőség, 1905. május 14, 8-9. old.)

”Jeruzsálem falait megpillantva, a jámbor zsidó nagy gyásza jeléül megszaggatja ruháit, mi csak éreztük, hogy a falak közelében járunk, és ez az érzés olyan sajátságosan fájt, úgy összeszorította a keblet, hogy könnyebbülés, kifejezés után keresve, egyszer belékaptam a szívettépő elégiába, melyet Jeremiás próféta Jeruzsálem bukására írt. Enmaga látta a szörnyű összeomlást, átélte, átszenvedte, miután annyi kísérletet tett, hogy elhárítsa. Hogy sír a dal, valósággal halljuk a zokogást, mikor szakadozva, csukló hangon elpanaszolja:

Ó, beh magára maradt! ... A város, népben oly gazdag! ... Fejedelemnő volt a nemzetek között! ... Dicső volt az országok sorában! ... És most, és most! ... Mások alattvalójává lett!

Sírva sírja át az éjszakát, könnyei végigperegnek orcáin, nincs senki, ki megvigasztalna. Pedig, ó, hányan voltak, kik szépeket mondtak neki! Barátai hűtlenül otthagyták, immár nyílt ellenségei!

Az elégiát, melyet Jeruzsálem elpusztulásának fordulóján, Áb hó 9-én szoktak elrecitálni minden zsidó imaházban, velem sírt el a nagy vasúti kocsi egész közönsége. Mikor befejeztük, Jehuda Halévi gyászdalába kaptunk:

Eli Cijon ve-areha, Kemó isa be-cireha...

És pótoltuk a nagy Kalirnak következő soraival:

Ó, hogy felbúg bennem a keserv, mikor viruló városokat látva, az Úr Szentélyének helyére gondolok, melyet megaláztak, meggyaláztak, de azért mi csak hűek maradjunk Istenünkhöz, bizalmunknak ő a szirtje.

Ilyen énekek és fohászok közt foly le utunk utolsó része, daloltunk és sírtunk, mikor a gőzgép sípja a megérkezést jelentette és vonatunk lassú gördüléssel a jeruzsálemi pályaudvarra tért be. Még nem állott meg, mikor egy ember kocsinkra kapaszkodva, nyitott késsel tartott felénk. Nem akarta életünket, sem pénzünket, hanem csak azt akarta, hogy, mint elő vagyon írva, megvagdossa ruháinkat, mert ez így szokás Jeruzsálemben.

Voltak, kik hangos benedikcióba kaptak.

Dícsértessél, Örökkévaló, mi Istenünk, világ királya, ki életben hagytál, fenntartottál és elérnünk engedted ezt az időt.

Elérnünk engedted, Isten, azt, folytatta szefárd héberséggel a szarajevói rabbi, Chacham Finzi, hogy e szent város talaját érinthessük. Hadd csókoljam porodat, hadd öleljem köveidet — és ezzel az öles férfi levetette magát a földre, kiterjesztette karjait, mintha magához akarta volna ölelni a rögöket, melyeket sírva csókolt meg, miközben Jehuda Haléviből idézgetett: Kedves nekem a te porod, Jeruzsálem.

Leírhatatlan volt a jelenet hatása, nem volt köztünk senki, kinek könnyei ki nem csordultak volna."

(Szabolcsi Miksa, A szentföldi út,
Egyenlőség, 1905. július 9, 8-9. old.)

"Ilyen küzdelmek közt, mindig lefelé haladva vagy taszítva, egyszer csak eljutsz egy sikátorba, melynek, eltekintve az utcát, melyen jöttél, nincs sehol sem kijárása. A sikátor alig száz lépésnyi hosszú, jobbról-balról zárt kapuk, és előtted egyenes sziklafal meredezik, melyhez síró emberek támaszkodnak. Meglepetve kérdezed: mi ez? Mire száz torok kiáltja feléd, hogy a Nyugati fal előtt állsz. Megremegsz, a koldusok is visszahúzódnak, a sziklafal meg, mintha egyszerre lelkedre nehezednék. Nem tudod, mi történik veled, mi az, mi egész valódat oly leírhatatlan módon megragadta, csak azt tudod, hogy sírnod kell, keservesen, zokogva, hosszan, hogy homlokoddal oda kell támaszkodnod a falhoz, mely hajdan a dicső jeruzsálemi szentélyt zárta körül, látta Izrael királyait, itta a hősök véré, hallott annyi sóhaj, hogy ha mind összegyülemle, olyan vihar válnék belőle, hogy megremegne tőle a várhegy, mely valamikor az Úr szentélyét hordta fején.

Ki az, ki azon a helyen nem imádkozik?

A jeruzsálemi zsidók legalább egyszer minden héten idejárnak fohászkodni. Péntek este minden templomnak legalább tíz embere ott fogadja a szombatot és Áb hó 9-nek éjszakáját a földön ülve, mély gyász közepette ott töltik a jámborok, énekelvén ősi gyászdalt, mely így kezdődik: Al armón aser nutas, mire a közönség azzal a refrainnal felel, hogy Nésév badad venivkeh (A szentély miatt, mely elárvelt, ülünk magunkban és sírunk)."

(Szabolcsi Miksa, A szentföldi út,
Egyenlőség, 1905. július 23, 9. old.)

Ezer nyomtatott oldalra terjed az az útleírás, melyet Szabolcsi Miksa a Szentföldről adott. Életének legtisztább, legnemesebb írása, az ötvenéves férfiúnak szerelmi vallomása az ősi földhöz, a régi zsidó szellemhez, az évezredes zsidó kultúrához. Erről az útleírásról Acsády Ignác, a nagy történetíró állapította meg:

"Mélyen tisztelt szerkesztő úr!

Ide s tova egy éve lesz, mióta folyton feszültebb érdeklődéssel olvasom azon szép, sokszor mélyen megható, de mindég épületes, tömértelen tanúságot nyújtó leírásait, melyekben szentföldi utazásának mozzanatait oly színgazdag képekben örökítette meg. Bizonyára százan meg százan hasonló figyelemmel kísérték végig ez utazását, s most, hogy leírásainak végéhez ért, engedje meg, hogy őszinte hálámmal a nyújtott élvezetért egyszersmind kifejezzem legbensőbb jó kívánataimat a nagy és érdemes munkához, melyet szerencsésen befejezni az isteni gondviselés önnek megadatott, s melyhez hasonló előre láthatólag évtizedeken át aligha jelenik meg édes magyar nyelvünkön. Éppen ez okból, felekezetünk érdekében állónak tekintem, hogy a szerencsésen befejezett nagy munka ne maradjon elzárva az Egyenlőség nehezen hozzáférhető hasábjain, hanem könyvalakban is mielőbb megjelenjék, s így minél könnyebben eljuthasson a művelt magyar, sőt fordítás útján esetleg a külföldi zsidóság legszélesebb rétegeibe. Meg vagyok ugyanis győződve, hogy ez a könyv arra van hivatva, hogy igazi családi könyvvé s azon szent hagyományok és történelmi ismeretek terjesztőjévé váljék, melyek a Szentföldhöz évezredek óta fűződnek. Nem egy nép, nem egy hitvallás, hanem az emberiség legemlékezetesebb eseményei játszódtak le ott, s azért halaszthatatlannak tartom, hogy az a nagy munka, mely a föld múltját és jelenét oly élvezetesen, oly tanulságosan varázsolja elénk, könyv alakban minél általánosabb elterjedést nyerjen, miben a magyar-zsidó közönség bizonyára örvendetes készséggel fogja önt támogatni. Egyszersmind engedje, hogy én legyek az új kiadvány legelső előfizetője.

Budapest, 1906. március 1

Őszinte tisztelettel

Dr. Acsády Ignác"

(Egyenlőség, 1906. március 4, 7. old.)

Azt hiszem, nem kell ezek után foglalkoznom a váddal, hogy a magyar zsidó szellemiség izolálta magát a nagy zsidó összefüggésekből. Nem áll. Román zsidók, orosz zsidók, angol zsidók, szentföldi zsidók ott szerepeltek a programpontok között, fel voltak írva a zászlóra, éppúgy, mint a hazai életkérdések. A zsidó szív értük is dobban, nekik is áldozott. Áldozott, holott ők sohasem törődtek velünk, holott ők sohasem foglalkoztak velünk. Megfizettük az összetartás adóját, szívvel, becsületesen. Sőt, még egzotikus célok is feltűntek előttünk, mert megjelent Budapesten dr. Faitlovitch Jakab, a kalandos utazó, kinek életcélja volt, hogy Abesszínia fekete zsidóit, a "falasákat" felfedezze, őket százados álmukból felkeltse és közelebb hozza európai testvéreikhez. A falasáknak is jutott Budapestről. E célra is alakult bizottság, e célra is adakoztak, a falasák iránt is támadt érdeklődés. Nihil judaicum a me alienum puto — ez volt a századvégi zsidóság jelszava.

Pedig ez az évtized, a millennium és a recepció utáni mámor édes éveit volt az asszimiláció fénykora.

A politikai harcok majdnem teljesen szüneteltek. Ideális "Treuga Dei"-t hozott a századvég. Csak az Egan-akció körüli viták tartották a kedélyeket mérsékelt izgalomban egy ideig.

Az angol származású Egan Ede kormánybiztos lett a rutén országterületeken. Darányi Ignác földművelésügyi miniszter bizalmasa volt, és miután beutazta az észak-magyarországi határterületeket, kevésbé barátságos hangon nyilatkozott az ottlakó zsidóságról. Az antiszemita publicisztika, elsősorban Bartha Miklós, éles tollal indította meg rögtön az izgatást a "kazárok" ellen, kik, szerinte, valamennyien uzsorások, kifosztják a ruténokat, irtóznak a testi munkától.

A magyar zsidóság tisztában volt azzal, hogy súlyos feladatai vannak ezekkel az úgynevezett "kazárokkal" szemben. Mert ha valótlan is, hogy a testi munkától irtóznak (a kocsisok és fuvarosok 65 %-a, a famunkások 72 %-a, a tutajosok 52 %-a volt zsidó azon a területen), az kétségtelen, hogy európai szempontból az iskolázatlanság, a higiénia teljes hiánya uralkodott ott. Máramarosban voltak községek, ahol kizárólag zsidók laktak, és ahol olyan nagy volt a szegénység, hogy számos helyen a családfő, felesége, gyermekei, rokonai, és tehenei, és bornyúi egyetlen vályogkalibában

laktak. Az első lépés az volt, hogy Körösmezőn, az országhatár közelében dr. Mezey Ferenc az izraelita közalap által iskolát állított, magyar népiskolát. A kormány szívesen látta a nemzetiségi vidéken ezt a magyarító zsidó kultuszmunkát, és minden erejével támogatta is a zsidóságot a különböző segélyakciókban. Talán ma már elégtétellel mondhatjuk el, hogy ez a kazárnak csúfolt zsidóság olyan erővel és szeretettel ragaszkodott a magyar hazához, hogy a világháborúban egyetlen muszkavezető, kém sem akadt közöttük, ellentétben a sok áruló pópával és jegyzővel.

Egan támadása — bármilyen távol esett is a határmenti haszid zsidóság a fővárosi asszimiláltaktól — kínos hatást váltott ki a felekezetből. Röpiratokban és cikkekben mutattunk rá arra az igazságra, hogy:

"A ruténföldi zsidók 99 %-a még szegényebb, még száanalomraméltóbb a ruténeknel. Láta volna azután, hogy ezek a nyomorultak munkától, legyen az a legnehezebb, vissza nem riadnak, sőt, megváltójukként áldják azt, ki munkát ad nekik, akármilyen csekély kereset mellett is. Volócon például, a Verhovina végállomásán, hol a miniszteri megbízott úr oly gyakran megfordult, láta volna, ha akarta volna, hogy az ottani gőzfűrész részére a fát az erdőből zsidók szállítják, és hogy a községben lakó zsidó családfők kilenctizede ezzel foglalkozik, ebből él. Ugyanezt tapasztalta volna Zsdenyován is, hol szintén gőzfűrész van, és ahonnan a fát a húsz kilométernyire eső vasútállomásig szintén zsidók szállítják. Nézett volna körül a gőzfűrészek munkásai között, tudakozódott volna, és megtudta volna, hogy a legszorgalmasabbak a zsidók. Többet kell dolgozniok a többenél, mert be kell hozniok a szombatot, melyet szentül megtartanak. Nézte volna őket munka közben, ne ijedt volna meg tincseiktől, ne járt volna köztük vak elfogultsággal, és meggyőződött volna, hogy a verhovinai zsidóknak túlnyomó része becsületes, nehéz munkával keresi szűk kenyerét, azaz máléját, mert kenyeret csak szombaton eszik, ha hétköznapi volt munkája.

A zsidó uzsorásokat, higgye el ezt nekünk Egan Ede úr, jobban utáljuk, mint ő. Mert neki nem lobbantották még soha a szemére a keresztény akasztani valókat, míg nekünk nyakunkba varrnak minden zsidó gazembert. Szíves örömet kiszolgáltattuk tehát neki az elvetnivalókat, de nem hagyhatjuk szó nélkül, ha azt látjuk, hogy a miniszteri megbízott úr vak elfogultságában a becsületes munkával kenyerüket megkereső zsidókat — és ismételjük, ezek képezik a verhovinai zsidóknak nagy többségét — a gazemberekkel együtt, egy üstbe dobja.

Stodart A. E. főmérnök és kapnikbányai bányaigazgató úrtól tudom, hogy az igazgatása alatt lévő bányákban dolgozó vagy 1200 munkás nagyobb fele kaftános zsidó, onnan Verhovinából, Máramarosból és a szomszédos vidékekről. Az igazgatónak sok bajt okoznak ezek a zsidó munkások, mert szombaton a világ semmi kincséért sem dolgoznának. «De azért — és ezek a bányaigazgató úr saját szavai — megtartom őket, mert a legszorgalmasabb munkásaink.»”

Nézzon csak körül a miniszteri biztos úr például Máramarosban. Ha vasutat vagy állami épületeket építenek, honnan kerülnek ki ott a munkások? Kik készítik a töltéseket, kik hordják a téglákat, kik emelik a falakat, raknak alapot és tetőt? Zsidók. Csupán csak zsidók. A rutén nem kapható ezekhez a munkákhoz. A rutén dolgozik két napig, amíg megkeres annyit, mennyiből egy hétre való málé és pálinka kikerül, aztán visszavonul hegyei közé és elő nem kerül, míg a keresményéből tart.”

(Szabolcsi Miksa, Megjegyzések Egan Ede munkácsi beszédére, Egyenlőség, 1990. február 18, 2-3. old.)

“Van az Illés Samu füzetében egy tabella, érdemes rávetni egy pillantást. Az ökörmezői járás huszonhét községére vonatkozik ez a táblázatos kimutatás.

Foglalkozások szerint vannak csoportosítva a kazárok. És e csoportosításokból kitűnik, hogy Ökörmezőn lakik 120 zsidó család, amelyek foglalkozásuk szerint így oszlanak meg: 18 napszámos, 5 cipész, 7 szabó, 1 kovács, 24 fuvaros, 3 mészáros, 7 italmérő, 18 szatócs, 15 kisbirtokos, 5 fakereskedő, 1 asztalos, 5 kőműves, 2 órás, 1 bádogos, 1 könyvkötő, 2 pék, 1 borkereskedő. Rostokán, Fülöpfalván, Kispatakon, Csuszkán, Repenyén, Pereszlón, Tarfalun, Alsószinevéren, Felsőkalocsán és a járás többi községében a foglalkozásbeli eloszlás éppen ilyen.

A hegyvidéki kazárok 958 családjá közül 100 család vándorolt ki Amerikába, csaknem annyi, mint a hússzorosan több rutének közül.

Az ökörmezői kir. járásbíróshoz mint telekkönyvi hatósághoz az elmúlt esztendőben — dr. Katrica statisztikai kimutatása szerint — 744 adásvételi szerződés érkezett összesen, és ez ügyleteknél 578 esetben rutén volt a vevő, zsidó csak 216 esetben. Szinevéren, Majdonkán kazár birtokosokat árvereznek sorra, és földjeiket Amerikából hazahozott pénzen rutén parasztok vásárolják meg.

Az ökörmezői járásban tizenegy pénzintézet gondoskodik a hitelszükségletről. (Köztük van a munkácsi káptalan is.) Ezek 613 000 korona jelzálogkölcönt nyújtottak az ökörmezői járás lakosságának az elmúlt esztendőben, kötvénykölcönökben pedig maga a Máramarosi Takarékpénztár 400 000 koronát helyezett el. Ezek a számok az ökörmezői telekkönyvi hatóság könyveiből valók. A személyes hitelről nincsen kimutatás, de ez sem lehet jelentéktelen. Méltán kérdezi dr. Katrics: Hol tud itt elhelyezkedni és terrénomot nyerni a kazár uzsora?

Milyen kevés az italmérés, annak példájául felhossa ez a füzet az 5 km hosszú Tarfalu községet, ahol egyetlen korcsma van. Három évvel ezelőtt kettő volt még, s mikor az egyikőtől megvonták a jogot, újat nem adtak többé. Ökörmező 3500 lelket számlál, járási székhely, s jelentékeny forgalom összpontosul benne: a kocsmák száma

mindössze hét. Évekkel ezelőtt szintén elvontak két jogot, újat nem adtak helyettük. A kazár nem csábítja kocsmába a rutén parasztot. Ez akkor iszik, ha éhes. Nem a kazárok miatt éheznek."

(Számok a kazárokról,
Egyenlőség, 1911. május 7, 2. old.)

Egan maga is meghátrált a zivatarban, melyet nyilatkozata keltett. El akarta oszlatni a hitet, mintha ő antiszemita volna. Ezért ünnepélyes átíratot intézett a Magyar Izraelita Kézműves és Földművelési Egyesülethez, melyben meghajtja lobogóját a zsidó mezőgazdasági tevékenység, a kiváló zsidó földbirtokosok s mintagazdaságaik előtt, s megvallja, hogy ő is ilyen telepítő és kolonizáló munkát kíván végezni a "kazár" földön, gyarmatosítani akarja az ottani zsidóságot. A vita végére aztán hirtelen pontot tett Egan Ede öngyilkossága, és csak Bartha Miklós kazárellenes vádjai kavaroztak tovább egyes napilapok hasábjain.

Ezek a politikamentes évek alkalmasak voltak arra, hogy meginduljon a zsidó társadalomban egy komoly mozgalom a kitérések és a renegáció ellen. A Bihari-eset különösen nagy izgalmat keltett. Bihari Sándor híres festőművész, a szolnoki művésztelep igazgatója, Munkácsy Mihály nagyszerű tanítványa betegen feküdt a zsidókórházban. Mikor állapota rosszra fordult, a delíriumban fekvő művészt egy káplán, ki utcai ruhában jött be a kórházba, megkeresztelte. Hiába volt a zsidó egyház tiltakozása az *in articulo mortis* történt áttérés ellen, Bihari holttestét nem adták ki, hanem katolikus temetőben helyezték örök nyugalomra. A kitérések száma különben is növekvőben volt: évente 4-500-an hagyták el a fővárosban ősi hitüket.

Mindezek arra ösztönözték a zsidó tömegeket, hogy védelmi szervezetet, ligát vagy szövetséget teremtsenek a kitérések és elkeresztelések leküzdésére. Az az egyesület, mely lassan kiforrott ebből a mozgalomból, a "Hívek Egyesülete" nevet nyerte, és elnökévé egy nyugalmazott kereskedelemügyi miniszteri titkárt választottak: dr. Léderer Sándor, kire még döntő szerep várt a felekezet életében.

De az a néhány év, mely így békességben adódott a felekezetnek, új irányokba fordította a felekezeti irodalmat. Az Egyenlőség munkatársai összefogtak, és megindult Graetz: A zsidók egyetemes története, hat kötetben, Szabolcsi Miksa szerkesztésében, mely ma is minden zsidó család tanító olvasmánya. Szabolcsi tudományos, írói és népszerűsítő jegyzetei, Sebestyén Károly, Mahler Ede, Venetianer Lajos külön beiktatott önálló tanulmányai és a négy vezérkar munkája, melyben a magyar Izrael minden tudósa és hallgatója résztvett, ezt a munkát standard művé avatták. Szabolcsi Miksa legszebb könyvét is ez az évtized adta ki. Az Olasz zsidók közt híres és izgalmas leírása a halódó olasz zsidóságnak, mely csak temetőiben él. A Tisobeov a föld alatt kései, romantikus marranus-regény, mely az üldözött spanyol zsidóság életét mutatja be, a Zsidó témák egy fővárosi zsidó ügyvéd szerelmi történetét dolgozta fel, meglepő fordulatok közt. Az Utazásom Herskó Dávidhoz a tisztaeszlári pör legizgalmasabb rejtélyét, a hullausztatók pörét idézte fel döbbenetes nyíltsággal. Nem jutott el ahhoz, hogy külön könyvben jelenjen meg, A szentföldi út, melynek színeiről, izzó leírásairól már az előbb szoltunk, valamint a Német zsidók között, mely a századvégi német zsidóság fotográfiája. Ezek a művek még ma is ott pihennek a régi lap már sárgult hasábjain. De a szerkesztő adeptusai is ekkor bontják ki szárnyaikat az irodalomban. Patai József, ki az évtized felfedezettje, folytatja Makai Emil úttörő munkáját, és a héber költészet legszebb darabjait újra lefordítja, mesteri tollal.

Patai rajongó tolla örökítette meg az utókor számára, milyen volt ez idő tájt a szerkesztőség, melynek íróasztalainál a magyar zsidó irodalom és publicisztika megszületett.

“El kell valamit mondanom magamról, hogy jobban megérthessük Szabolcsi Miksa munkásságának értékelését. Körülbelül tíz-tizenkét év előtt mentem én át azon az átalakuláson, amelyen Szabolcsi Miksa körülbelül harminc év előtt ment át. Az út a gettóból a szabad életbe ugyanaz volt tíz év előtt, mint harminc év előtt, de milyen más lett azóta a gettó, és milyen más az úgynevezett szabad élet. És ezt a mérhetetlen különbséget, a megbecsülhetetlen

változást Szabolcsi Miksa idézte elő. Ez az ő működésének történeti jelentősége.

Harminc évvel ezelőtt a magyarországi zsidó gettó egyrészt nem tudott magyarul, másrészt a visszamaradottság, a nyelvbeli idomtalanság, a világi tudatlanság dolgában szinte előljárt. A türelmetlenség a legmagasabb fokon volt nemcsak akkor, ha a vallási ceremóniákba akartak bizonyos esztétikát önteni, hanem akkor is, ha arról volt szó, hogy a magyar nyelvet a zsidó életben otthonossá tegyék. A gettóbeliek fanatizmusával szembenállott a gettónkívüliek kérlelhetetlen ridegsége minden zsidó dologgal szemben. Nem is közöny volt az, hanem valami dacos anarchia, mely gyönyörködött a rombolásban és a zsidó értékek lebecsülésében. Talán a gettóbeliek türelmetlenségének is ez adta a táplálékot. Így volt ez, mikor Szabolcsi Miksa lépett ki a jesivából az életbe.

Milyen mások voltak a viszonyok, amikor én tettem meg ugyanazt a lépést! A régi Sulchan Aruch helyett találtam az új világban is egy vallási kódexet, amelyet épp oly tisztelettel vettek körül az új környezetben, mint a Karo művét a régiben. Ebből merítették a vallási életre vonatkozó elveket, és ebből szerezték a zsidó élettel összefüggő tudásukat.

Bizonyára kitalálták közben olvasóim, hogy ez az új kódex az Egyenlőség volt. Emberek, akik restelltek ráismerni a zsidó betűre, emberek, akik berzenkedtek mindentől, ami zsidóságukat juttatta eszükbé, emberek, akik már egy lábbal a keresztelőmedence előtt álltak, hozzászótkak a furcsa hangzású zsidó nevekhez, a Rabbihoz és a Rabbához: «*Se don, se von, se pán, se sir, csak reb*», Reb Chanina, Reb Jochanan stb. És ezektől a furcsa nevű óhéberektől szebbnél szebb dolgokat hallottak, bölcs életelveket és mélységesen elvont gondolatokat, szellemesen sziporkázó ötleteket és gyászosan borongó sirámokat, és mindezt olyan igazi magyar díszben, olyan csiszolt gyöngymozaikba rakva, hogy dicsekedve mutathatták még a szomszédjaiknak is, akik nem tartoztak Jákob

családfájához. «Nézzé csak, szomszéd, milyen szépet mond az a Talmud!» — mondogatták az olyanok is, akik azelőtt nem mertek volna közösséget vállalni sem a Talmuddal, sem sok rabbijával. Ezt tartom én a gyöngyszemek legnagyobb értékének. Ez historiai eredmény.

Az Egyenlőség huszonöt hatalmas kötete beszél erről. Vezércikkektől fejcikkeken és glosszákon keresztül a napi, illetve a heti hírekig, a szépirodalmi téren pedig a regénytől a novellán keresztül a tárcáig — mind mívelte Szabolcsi Miksa ebben a huszonöt évben, és amit maga nem írhatott meg, azt megíratta másokkal. Megíratta a szó szoros értelmében, sokszor majdnem lediktálta. Nemcsak vezércikkekre, glosszákra, regényekre, novellákra adott témákat, hanem bizony még versekre is. Az olvasó talán kissé csodálkozni fog, hát lehet versre is témát adni? Mégis, ahogy a Meturgemánból sok elbeszélés, novella fakadt, úgy származott sok vers a Gyöngyszemekből. Ha szegény Makai még élne, beszélhetne még egyebekről is. Elmondaná, melyek voltak azok a versek, amelyeket Gabirolból, Jehuda Haléviből és Manuellóból Szabolcsi lefordított prózában, hogy azután vasárnap megjelenjen az Egyenlőségben egy gyönyörűen perdülő vers ezzel az aláírással: «Fordította Makai Emil.» Így hatott Szabolcsi működése magyar zsidó irodalmunk prózájára és költészetére egyaránt. És Szabolcsi nem is követelte, hogy ilyenkor megnevezzék őt mint forrást. Eleget adott ő maga közvetlenül, hogy ne kelljen szűkkeblűnek lennie, ha más eredeti akar lenni — az ő témájával.

Ha igazgatója lennék a Magyar Zsidó Múzeumnak, eladnék hét darab régi, hímzett almemor takarót, tizenkét darab amsterdami machzort és két és fél kiló régi taliszrojtot a most alakuló lebergi zsidó múzeumnak, és a garmada pénzért, amit ezekért a műkincsekért kapnék, ásatásokat végeznék mindenütt, ahol Szabolcsi Miksa lakott vagy járt, hogy napfényre hozzam az ő összes szerkesztői noteszeit, amelyeket ebben a huszonöt évben használt. Pompás dokumentumai volnának ezek a mi magyar zsidó

irodalmunk történetének. Én csak egynéhányat láttam, az egyiket pedig, amelyet Szabolcsi Miksa, amikor már nem volt benne üres lap, eldobott, felemeltem és eltettem magamnak, illetve unokáimnak, akik valamikor sok pénzt fognak érte kapni. Amikor új volt és üres, legfőlebb négy krajcárba kerülhetett, de most sokért nem adnám oda. Mindegyik lapon egynéhány jegyzet van, csak összefüggés nélküli jelszavak és itt-ott félig befejezett mondatok. A jelszavak és félmondatok előtt vannak magános kisbetűk, utánuk pedig magános nagybetűk. (Úgy ismertetem ezt a kis noteszt, mint egy régi kódexet.) A kisbetűk legtöbbször ezek: v., m. c., g., e. h., n., i., és még néhány. A nagybetűk: H., P., L., M., U., H., F. stb. Mikor ezeket a hieroglifákat először kezdtem tanulmányozni, sehogysen tudtam megfejtésre bukkanni. Egyszerre azonban magam elé képzeltem az Egyenlőség szerkesztőségi szobáját, úgy, ahogy van: minden bájos szerkesztőségi rendetlenségével egyetemben. Szóval, magam elé képzeltem, amint ott ülünk és tanácskozunk, illetve mi ülünk és Szabolcsi tanácsol. A szerkesztő kezében egy kis notesz, abba pislant bele folyton, azután odaszól nekem vagy kollégámnak: Erről maga fog írni. Pontosabban: Ezt maga fogja megírni. Bekukkantok a noteszba, és látom, hogy ott a téma mellett a P., ami tehát Patait jelentett, vagy az M. S., ami Mezey Sándort jelentett, a téma előtt pedig a v., ami ismét vezércikket jelent, vagy i., ami az irodalomnak a kezdőbetűje. A notesz jelszavai és félmondatai a megírandó témák, előtte a kis betűk a fenti sorrend szerint a következő szavak kezdőbetűi: vezércikk, második cikk, glossza, első hír, novella, irodalom. A témák utáni nagy betűk a megbízandó írók neveinek kezdőbetűi, tehát a fenti sorrend szerint: Haber, Patai, Lajos (mármint Szabolcsi Lajos), Mezey Sándor, Ujvári, Hazai Hugó, Fleischmann doktor.

Ezek a noteszek fontos adalékok volnának a magyar zsidó irodalom historiájában. Azért szeretném kiásatni őket a Magyar Zsidó Múzeum számára. Ezek mutatnák csak be Szabolcsi irodalmi működését a maga egész terjedelmében.

Utódaink pedig, akik elől minden lehető és lehetetlen doktori disszertációs témát az elődök elhalásznak, nagy boldogságukra az új témák kiapadhatatlan forrására bukkannának. Megfejteti a notesz jegyzetének jelszavait, kiegészíteni félbemaradt mondatait, kitalálni a rövidítések helyes jelentését és mindenekfelett összehasonlítani az így megfejtett és kiegészített notesz-jegyzeteket a párhuzamos eredeti forrásokkal, az Egyenlőség huszonöt évfolyamának súlyos fólióival.”

(Dr. Patai József, A Gyöngyszemekről és egyébektől,
Egyenlőség, 30 éves jubileumi szám,
1911. június 1, 28-30. old.)

Én voltam valóban a szerkesztőség legfiatalabb tagja. A sors olyan két Mestert adott nekem, kik kézenfogva vezettek be a magyar sajtóba, az egyik Szabolcsi Miksa volt, a másik Kiss József. Tizennyolc éves koromban, egyidőben kedtem dolgozni az Egyenlőségben és a Hétben. (Gimnazista koromban csak Vészi József Budapesti Naplójában jelenhettek meg a verseim.) Szabolcsi Miksa tanított meg a zsidóság szeretetére és tudományára. Kiss József tanított meg írni.

1908-ban megjelent tanulmányom az Egyenlőségben az újhéber költészetéről, melyben Gordon, Frug, Csernigovsky, Bialik első tolmácsolója voltam Magyarországon. Nemes versenyre keltem Pataival, ki nálam közel tíz évvel volt idősebb. Ő a régi héber költőket fordította, én az újakat. Szerettem őt mint tanítómat és barátomat, és ma, elmúlt időkre visszanézve, sokszor kívánom vissza ezt a boldog korszakot, együttes tanulmányainkat, utazásainkat és apám boldog tekintetét, ha rám nézett, mikor egy-egy héber szövegen kotlottunk. Kiss József viszont az esztétikust és kritikust ébresztgette bennem, rám bízta lapjának színházi rovatát, novellákra, versekre és drámákra buzdított. Boldog ifjúság, melynek két ilyen oszlopra épülhetett a boltíve.

A harmadik Mester, aki azután barátságába fogadott: egyetemi ideálom volt, Riedl Frigyes. Itt is megkoszorúozom drága emlékét. A modern történetírás fejedelmi alakja volt, franciás szellemű és renani tisztaságú író és kritikus. Haláláig tartott jóindulata és barátsága

velem, kiből mindenáron irodalomtörténészt akart nevelni. Az ő tanácsára az 1909. évet Párizsban töltöttem mint a Sorbonne hallgatója. Életemre a legnagyobb hatással volt ez a párizsi esztendő.

Mikor visszatértem Budapestre, és újra munkába álltam lapjaimnál, az évtized vége felé járt. Barátságtalan szelek fújdogáltak, a nyugalmi periódus végétért. A koalíciós kormányzás az antiszemita Néppárt uralkodását jelentette a zsidókérdésben.

A kultuszminisztériumban megdöbbentő tünetek voltak észlelhetők. Zsidó tanárokat kitérésre kényszerítettek, a zsidó vallásról előkelő helyről súlyos sértések hangzottak el, Barkóczy Béla államtitkár kijelentette, hogy a zsidó vallás: tételes torzvallás, a kultuszminisztérium zsidó ügyosztálya pedig, melynek Makay Béla miniszteri titkár állt az élén, a hitközségek példátlan gyötrésével és kínzásával kezdett foglalkozni, mindenféle közigazgatási szekatúrák segítségével.

Családunk nyugodt életében is tragédiák árnyéka tünt fel. Édesanyám súlyosan megbetegedett, és minden orvosi segítség hiábavaló volt: 1910. március 3-án, 49 éves korában, a karjaink közt meghalt. Kimondhatatlan csapás volt számunkra: házunk elárvult. Édesapám, ki már szívbeteg volt, mert a folytonos izgalmak, harcok és gyötrődések megviselték, lelkileg összeomlott a nagy csapásban. Én húszéves voltam, Bence öcsém tíz. Nem volt többé ránk vigyázó anyai szem, bennünket gondozó anyai szív. Sötét lett körülöttünk. Az egész felekezet, végeláthatatlan sorban, indult vigasztaló útra hozzánk. Tudták, mit veszítettünk. Az Egyenlőség lelkének a fele halt meg. Mikor Lajta Béla klasszikus szépségű síremléke elkészült, anyám sírján zokogva írtam rá ez egyszerű szavakat:

Ó, anyám, anyám, nem mentél magad,
Elvittél tőlünk minden meleget,
Még most is várunk, ha nyílik az ajtónk,
Minden örömünk eltesszük neked.

Ki simogat majd, ha megbánt az élet?
Ó, jaj, mivé lett jószágos kezed?
De nem rejthet el örökre a verem,
Vissza kell jönnöd egy nagy reggelen!

A szomorúság és bánat napjaiban szövődött szorosra apám barátsága egy férfival, aki azután haláláig legbensőbb emberi és politikai barátja volt. Ez Mezey Ferenc.

Mezey Ferenc, szabolcsmegyei, mint ő, a zsidó felekezet "erős embere" volt. Kemény, szívós debatter, nagyszerű jogász, és szuverén alkotó akarat. Ez időben az Országos Iroda vezető elméje. Az ő erős akarata egyenesítette fel az összegörnyedt, megtört író, és az ő befolyására vetette bele magát, közvetlenül anyám halála után, egy új, veszélyes küzdelembe, mely minden eddiginél nagyobb dicsőséget hozott számára, és amelyet a történelem úgy hív: a Makay-pör.

És így történt, hogy 1910 nyarán cikksorozat kezdődött meg az Egyenlőségben, mely hallatlan hevességgel támadta meg Makay Béla miniszteri tanácsost, azzal vádolva, hogy a kultuszminisztérium zsidó ügyosztályának élén sanyargatja, gyötri a zsidó felekezetet.

De már ezzel vége is volt a felekezet hétköznapijainak. A "csendes évtized" befejeződött, a koalíció uralma vége felé közeledett, a bálványok meginognak. Gróf Tisza István alakja feltűnik az elsötétült láthatáron, amint a szabadelvűség fáklyáját újra meggyújtja a fekete felhők alatt.

A magyar zsidóság heroikus órái közeledtek; Szabolcsi Miksa életének pedig az utolsó esztendei.

(6) Közeledik a vihar

Igen, most újra kisütött felettünk a nap. De nem egyszerű napsütés volt. Izzó, káprázatos tűz-zápor a magasból. A szabadelvűség delelője. A jogegyenlőség megdicsőülése. De a nap olyan erősen tűzött, mint csak viharok előtt szokott, és ezért a fényözönben már mindenki érezte a közeledő égiháborút. De most ne a zivatarokról beszéljünk, mert most még ragyog az ég felettünk. A Néppárt megbukott, a sötét felhők szertefutottak. Gróf Khuen-Héderváry Károly a miniszterelnök a szabadelvű többség élén. Olyan választási diadala volt ez a liberális gondolatnak, ami még Tiszaékat is meglepte. A négy éven át tartó szellemi sötétség után a friss szabadság levegője lengett az országban.

A zsidóságnak külön is megvolt minden oka rá, hogy örvendjen. A kultuszminisztérium élére Székely Ferenc koronaügyész került ideiglenesen, ki elhelyezte helyéről Makay Béla tanácsost, a zsidó hitközségek kínzóját. Gróf Zichy János, a végleges kultuszminiszter is megerősítette ezt a rendkívüli jelentőségű rendelkezést, a miniszterek pedig, és a képviselőjelöltek is, ünnepélyesen elkötelezték magukat a zsidóságnak történelmi egyházzá való emelése mellett (amit hivatalos nyelven úgy neveznek, hogy az 1848:XX. tc. a zsidókra is vonatkozik, bár őket csak később foglalták be).

Olyan volt a helyzet, mint a millennium napjaiban, a recepció diadala után. És ebben a légkörben tárgyalta a budapesti esküdtbíróság a Szabolcsi-Makay pört 1910 utolsó hetében.

A magyar és a külföldi sajtó hasábos cikkekben foglalkozott ezzel a pörrel. Szabolcsi Miksa megvádolta a kultuszminisztérium egyik vezető tisztviselőjét, hogy gyötri és kínozza a felekezet hitközségeit. A vezető tisztviselő perelt, és esküdtszék elé vitte az ügyét.

Életveszélyes tolongás uralkodott a budapesti kir. törvényszék nagy tárgyalótermében, mikor dr. Baloghy György, a törvényszék elnöke a tárgyalást megnyitotta. Ez a tömeg két napon át kitartott, és a végén olyan ovációkat rendezett a vádlott mellett, hogy az elnök rendőrökkel volt kénytelen a termet kiüríttetni. Erről a forró

hangulatról azt jegyezte meg egy keresztény-szocialista újság, hogy "emlékeztetett" a recepció idejére, mikor a Keleti pályaudvaron Bécsből érkező magyar politikusokat a tömeg azzal üdvözölte a pesti utcán, hogy: Éljenek a zsidók.

A Makay-pör elvi küzdelem volt, hiszen a vádlott mindjárt a tárgyalás elején kijelentette, hogy nem akart személyt bántani, sőt bocsánatot kért tőle. Én a történelmi kutatásnak vélek itt szolgálatot tenni, mikor e felejthetetlen tárgyalás néhány részletét az eredeti gyorsírói feljegyzés alapján itt közlöm.

"Szabolcsi Miksa kihallgatásából.

Elnök: Mondja meg, vádlott úr, megértette-e a vádat?

Vádlott: Megértettem.

Elismeri-e, hogy a felolvasott cikket ön írta?

Elismerem.

Beismeri-e bűnösségét?

Nem ismerem be.

Miért?

Azért, mert felekezetem érdekeit védelmezem meg azokban a cikkekben, melyeket ennélfogva közérdekből írtam.

Mi indította önt ezeknek a cikkeknek megírására? Ha nehezebbre esik az állás, hozatok széket, tessék itt előttem helyet foglalni. (Megtörténik.)

Vádlott, Szabolcsi Miksa: Mint már mondtam, felekezetem jogait védem. Ezeknek vajmi szűkiben van a magyar zsidóság, értem az autonómia dolgában. Országos autonómiája, sajnos, egyáltalában nincs, ami autonómiája mégis van, a hitközségekre szorul. Egy bizonyos kritikus korszakig, mely kezdődött körülbelül hat esztendővel ezelőtt, és végződött ezelőtt három hónappal, a hitközségek saját belátásuk szerint intézték ügyeiket, természetesen a törvény keretein belül. Ezt a kis autonómiát kezdte ki a minisztérium ama orgánuma, mely akkor a zsidó ügyeket vezető osztály élére került.

Kikezdte különösen az alapszabályok révén. Előtte is, utána is a hitközségek alapszabályait rövid néhány napon belül jóváhagyta minden kormány. A hitközség elkészítette alapszabályait, elküldte a központi felekezeti fórumhoz, az átvizsgálta, esetleg igazított rajtuk, bemutatta a minisztériumnak, az átnézte, és — ritka kivétellel — jóváhagyta, az Országos Irodának vagy az orthodox központnak visszaadta, hogy az elküldje a hitközségeknek.

Ez legfőlebb néhány hetet vett igénybe. Mert hisz alapszabály nélkül megakad a hitközség adminisztrációjának menete. Nem így a regime alatt, melyet kritikus regime-nek neveztem el. Kétszer, háromszor, négyszer is visszamentek az alapszabályok, ami évekig tartott, és zavart és rendetlenséget szült a hitközségekben. Visszamentek, hogy belevegyenek dolgokat, melyek fölöslegesek, mert benne vannak a törvényben, vagy olyan intézkedéseket, melyek ellenkeznek a hitközség érdekeivel, károsítják, zavarják.

Megtörtént, hogy egész területekről, például egész Trencsén megyéből kérték be a zsidó hitközségek alapszabályait módosítás céljából. Eszük ágában sem volt a hitközségeknek módosítani valamit, de mindenáron boldogítani akarták őket módosítással. Ott megtörtént az a mulatságos eset, hogy olyan hitközségektől is bekérték az alapszabályokat, melyeknek nincsen, és melyeknek nem is kell, hogy legyen: fiókhitközségektől. Ezek csodálkoztak, hogy alapszabályokat kérnek tőlük. Csodálkoztak, de megbíztak a felső észben. Ha alapszabályokat kérnek, akkor ilyeneknek lenni kell, de mert mégsem volt, hát készítettek ilyeneket hamarjában, és felküldték alapszabályaikat a minisztériumba.

Voltak esetek, hogy a hitközséget azzal lepték meg, hogy a minisztérium megsemmisítette az alapszabályait, azt követelvény, készítsen hamar újakat. A hitközség álmában sem akart újakat, de felülről erre egyszerűen kényszerítették. Erre is vannak bizonyítékaim.

A hitközségek természetesen panaszkodtak, demonstráltak, fölajdultak. Mert a huzavona esztendőig tartott. Esztendőkön át jóváhagyott alapszabályok nélkül működtek, ami kiszámíthatatlan károkkal járt, mert még adókat sem tudtak rendesen behajtani. Panaszaikkal felkerestek engem, és én, a jogtalanságot látva, kötelességemnek tartottam közbelépni.

Rendes viszonyok közt az Izraeliták Országos Irodájához fordultam volna, de ez a fórum, először, mióta fennáll, harci lábon állott a kultuszminisztériummal. Illetve, a kultuszminisztérium zsidó osztálya mindent megtett, ami ezt a felekezeti fórumot bosszantotta. Fordultam tehát a hitközségek panaszaival egyenesen a kultuszminiszterhez, gróf Apponyi Alberthez.

A miniszter figyelemmel meghallgatott, előadásom nyomán jegyzeteket is készített, és megígérte, hogy segíteni fog a dolgon. Biztosított, hogy nem tudott eddig a zsidó osztály dolgairól, és hogy annak eljárását, ha csakugyan úgy van, hogy alapszabályokat többször utasít vissza, és ha csakugyan beleavatkozik a hitközségek belső ügyeibe, határozottan helyteleníti. Az ő, a miniszter felfogása szerint az államnak csak annyi köze a hitközségek alapszabályaihoz, hogy meggyőződjék arról, nincs-e bennük valami államellenes intézkedés. A szabad egyesülésnek — mondotta őexcellenciája — mindig szószólója volt, és nagyon restelli, hogy épp az ő kormánya alatt történik ilyesvalami. A miniszter ígérete megnyugtató. De mert nagy változások nem történnek máról holnapra, több, mint egy esztendeig vártam, azonban csak nem javult a helyzet, mire megírtam inkriminált cikkeimet, melyek adatait kész vagyok aktákkal és tanúkkal bizonyítani. Nagyon sajnálom, hogy a tekintetes kir. törvényszék nem teljesítette kérésemet, és nem idézte be a tanúk sorában őexcellenciáját, gróf Apponyi Albertet.

Csakis 1904-től kezdve támadnak azok a rendkívüli nehézségek az alapszabályok jóváhagyása körül, amelyek az egész hazai zsidóságot a legnagyobb zavarokba vitték, s hihetetlen állapotokat teremtettek. Azt hiszem, hogy az ilyen közigazgatási intézkedések egyedülállóak nemcsak Magyarországon, hanem az egész földkereken.

Miért gondolja ezt a tanú úr?

A kormány egész beavatkozásának kérdéséhez az alapszabály dolgában nagyon sok szó férhet, hogy amidőn a zsidóság a recepcionális törvény folytán a többi egyházfelekezettel egyenlő jogra helyeztetett, vajon lehet-e akkor a kormánynak ilyen centralizáció alapján a hitközségek belső ügyeibe avatkozni, és lényeges intézkedéseket tenni olyan ügyekben, amelyek a felekezetek saját ügyei.

Miben állott a minisztériumnak a községek belügyeibe való beavatkozása?

Ha az alapszabályok beterjesztettek a kormányhoz, a minisztérium különböző kifogásokkal visszaküldötte az alapszabályokat. A kifogások különböző természetűek voltak, de többnyire zavarosak, az egyik esetben kifogásolták azt, amit a másik esetben a minisztérium nem kifogásolt. Maga a hitközség kijelentette, hogy ha ennél és ennél a hitközségnél ez és ez nem követeltetik, miért követeltetik énnálam? A községek természetesen rendet akarnak. Engedelmeskednek tehát annak, hogy a kormány ilyen rendelkezéseket tett. Hogy milyen természetűek voltak ezek a rendelkezések, azt a következő adatokkal világítom meg. A legeglatánsabb esetekre hivatkozom. Kifogásolták, hogy az alapszabályokban nincsen benne az, hogy a rabbi a recepcionális törvénynek megfelelő képesítéssel bírhat.

A szenvedéseknek egész sorozata volt az, amit a hitközségeknek ki kellett állani. Nagyon gyakori volt, hogy 4-5 éven át nem jutott a hitközség alapszabályaihoz. Ez

mindig újabb és újabb nehézségekbe ütközött, mert megesett, hogy amíg az egyik módosítás megtörtént, addig a minisztérium olyan rendeletet bocsátott ki, amint ez speciális esetben megtörtént, amelyről nem volt a hitközségnek tudomása sem akkor, amidőn alapszabályait készítette, sem akkor, amidőn módosította, de magának a minisztériumnak sem volt tudomása, úgyhogy a legújabb rendelet folytán újabb módosítást követelt a minisztérium. Ez így ment a végletekig, a hitközségek kimerüléséig. Hogy miben álltak a sérelmek, erről lehetne napokon, sőt hónapokon keresztül beszélni. Mi mindannyiszor kötelességünket teljesítettük a kormánnyal szemben, hivatkozva jogra, hivatkozva méltányosságra és a közigazgatásra, és utaltunk arra, hogy sohasem fordult elő az, hogy kongresszusi hitközség bármilyen relációban a kormánnyal szemben bizalmatlanságra adott volna okot.

Ügyész: Van-e tudomása arról, hogy amikor ez az ügy tárgyalatott, az egyik referens, Makay osztálytanácsos úr a kongresszusi státútum alapján állva, az egész zsidóság érdekeit védve, szenvedélyesen küzdött, hogy a budapesti zsidóktól se követeljenek bekebelezési díjat?

Nem tudom, de készségesen elhiszem, mert nehézségek támasztásáról volt szó, és arra Makay osztálytanácsos úr mindig készen volt. (Nagy derűltség és mozgás.)

Védő: Méltóztatik tudni, hogy Makay osztálytanácsos úr többé nem vezeti az ügyosztályt? Milyen azóta a praxis?

Normális, amilyen volt mindig, és amilyen magától értetődik. Az alapszabályok dolgában a minisztérium most úgy intézkedik, ahogy mi azt kértük annyiszor, hogy tudniillik ha valami igazítanivaló van az alapszabályokon, azt a miniszterium jóváhagyó záradékba veszi be.

Elnök: Van valami észrevétele a vádlott úrnak a tanú úrhoz?

Vádlott: Míg Makay osztálytanácsos úr állt a zsidó osztály élén, előfordult-e olyan eset is, hogy alapszabályok dolga simán, fennakadás nélkül intéztetett volna el?

Nem emlékszem. Azt hiszem, nagyon kevés lehetett az ilyen eset.

Báró Hatvany József vallomásából.

Elnök: A tanú fel van híva tanúságtételre mint az Országos Rabbiképző Intézet elnöke, illetve az Országos Izraelita Tanítóképző Intézet másodelnöke. Az állítatják, hogy a kultuszminiszter hitfelekezeti ügyosztálya késedelmesen és a belső hitéletre is kiterjedőleg járt el, ami a törvénybe ütköző módon történt. Állítatják az is, hogy a tanú úr is tapasztalta azt, hogy amíg Makay osztálytanácsos úr volt az ügyosztály vezetője, addig a vezetése alatt álló két kulturális intézménynek a belső életében is zavarokat támasztott volna. Mint áll ez a dolog?

Én körülbelül négy esztendeje őszinte sajnálatomra azt tapasztaltam, hogy az a jóindulat, amelyet a minisztériumtól a kulturális intézmények számára vártam, elmaradt. Elmentem tehát gróf Apponyi Albert őexcellenciájához, és panaszt tettem előtte, hogy egyes intézkedések roppant kicsinyesek, úgyhogy az volt az impresszióm, hogy nem jóakarattal intézik el a dolgainkat.

A két intézet mennyi szubvenciót kap a kormánytól?

Az intézet maga tulajdonképpen a régebbi időkben egy alapítvány kamataiból kapott segílyt. Egy ízben ezt nem kaptuk meg. Nekem az volt az intencióm, hogy felkeresem Makay osztálytanácsos urat, de dr. Mczey Ferenc azt tanácsolta nekem, hogy ne tegyem. Kérdeztem még egy pár barátomat, a kultuszminiszter magasabb tisztviselőit, és ők ugyancsak azt a tanácsot adták nekem, hogy ne menjek el, mert ez a dolog hátrányára lenne.

Az intézet belügyeibe való beavatkozással minő zavarokat támasztott a minisztérium?

Nem intézték el kellő időben előterjesztéseinket. Volt egy eset, amit a miniszternek is előadtam. Valamelyik rabbinak a kinevezése függött attól, hogy idejekorán letehesse a vizsgát. Kérvényt nyújtott be a minisztériumhoz.

Nem intézték el kellő időben. A következménye az lett a dolognak, hogy az illető elesett állásától, mert vizsga nélkül nem volt megválasztható. Ezt az esetet elmondtam Apponyinak, aki a legelítelőbben nyilatkozott erről. A dolog annál elítélendőbb, mert a késedelmes elintézés egy ember karrierjét vágta ketté.

Jamniczky szavazóbíró: Amikor felkereste Apponyit, mit mondott?

Előadtam panaszainkat és feltártam egész listáját a restanciáknak.

Mit felelt erre őexcellenciája?

Nem tudom, nyilatkozhatom-e erről.

Ön mint tanú mindent köteles megmondani, amit az ügyről tud.

Három-négy esetben «stichpróbát» csinált, s nagyon elítélően nyilatkozott, a többiekre nézve pedig megígérte, hogy meg fogja vizsgálni a dolgokat, sőt kilátásba helyezte azt, hogy gondolkodni fog arról, hogy az egész ügyosztály új vezetőt kapjon.

Jamniczky szavazóbíró: Az volt az intenciója, hogy felkeresi Makay tanácsos urat. Miért mondott le erről a tervről? Mit mondtak barátai és a kultuszminisztérium magasabb tisztviselői?

Azt mondták, hogy az osztálytanácsos úr nagyon ideges, azaz sokkal erősebb kifejezést használtak... (Derűltség, általános mozgás.)

Bródy Ernő dr. vádbeszédéből.

Igen t. esküdtbíró urak! Budapesten nemsokára, az őszi szezon kezdetén, láthatók lesznek urak, amint a városból kiindulnak, vörösfrakkos nagyurak. Mennek ki a közelbe az úgynevezett parforsz vadászatra. Ezeknek a jellege és a tulajdonsága az, hogy a vadászok puskát nem visznek magukkal. A vadat, rendesen egy őzet, kiengedik a vadaskertből, odaengedik a lovasok elé, körbefogják, és addig kergetik, amíg a szegény pára kiadja a lelkét. Ez a kép

megvilágítja azt, hogy itt a lovasoknak az a mulatsága, hogy megkergetnek egy állatot, amely védekezni nem tud. A vadászatnak rendes célja az, hogy leterítsék puskával a vadat; itt nem ez a cél. Itt a multság abban rejlik, hogy a lovas nagyúr élvezetét találja abban, hogy hajszol egy állatot, amely előle kitérni nem tud, és amely végül tehetetlenül összerogy. Ez a kép jut eszembe, amikor végigmegyek azokon az iratokon, amelyeket mint bizonyítási anyagot az igen tisztelt esküdtbíró urak elé tártunk. Így üldözik a községeket is. Ezeknek az aktáknak a súlya 12 kiló. 12 kilóban vannak az alapszabályokra vonatkozó ügyek összehalmozva. Ez a sok papír, ha normális lett volna az ügykezelés, igen kicsi csomóra zsugorodott volna össze. Az alapszabályok dolgában annyi leirat, felirat, odamenés-visszamenés a hitközségekhez, az Irodához aztán a minisztériumhoz, és újra visszaküldés, és újabb felterjesztés történt, hogy kétségtelen, hogy az mind nem volt szükséges, az mind nem kellett. Maguk a kongresszusi határozatok igazolják ezt, de nemcsak a kongresszusi határozatok, hanem mindannyian, akik az életben élünk és a mindennapi viszonyokat tapasztaljuk, valamennyien tudjuk és látjuk, hogy sokszor egy mondattal el lehet intézni dolgokat, egy tollvonással rendbe lehet hozni ügyeket, és tudjuk, ha alapszabály jóváhagyások körül kifogások vannak, azokat mindig a jóváhagyó záradékba szokták felvenni. Ha kifogásai voltak az ügyosztálynak, ha módosítani akart, ahelyett, hogy az alapszabályokat leküldötte volna, azokat újra magához terjesztette és új kifogásokat talált. Ehelyett jóváhagyási záradékban kellett volna megtenni a maga kifogásait. Ámde az az eljárás, hogy azt mondja, hogy kívánja az ügyosztály azt, miszerint a választmány helyett választmányi gyűlés legyen és akkor leküldi az alapszabályokat, felterjeszti az illető hitközséghez, ez megcsinálja a módosításokat, felterjeszti újból, és ekkor a minisztérium megint kifogásokat keres, ismét leküldi az aktákat, majd megint felterjesztetnek az iratok, közben államtitkárral konferál, Irodával levelez,

érintkezésbe lép az ügyosztály: ez az eljárás teljesen időfecsérlő, teljesen céltalan, teljesen hiábavaló. Az a kergetett vad, az a szegény hitközség, amely a maga ügyeivel rendbe akar jönni, tudni akarja az adófizetés módozatait, tanerőit alkalmazni akarja, egész bel-életét a megállapított szabályok szerint akarja berendezni, mindezt nem teheti, működésében meg van bénítva.

T. esküdtbíró urak! Kétségtelen az, hogy amit erre nézve Szabolcsi Miksa írt, igaz, beigazolást nyert. Igaz magának a kir. ügyész úrnak előadása szerint is, mert igaz az, hogy érdemetlen, indokolatlan, ötletszerű és vagy egymással ellentmondó intézkedéseket tettek a minisztériumnak abban az ügyosztályában, amelynek vezetője Makay osztálytanácsos úr, akinek, ha volt is konfliktusa Tóth államtitkár úrral, ebből a konzekvenciát le nem vonta, csak most szeretné levonni Szabolcsi Miksára nézve. Azt hiszem azonban, az ő nézeteltérésük levét nem Szabolcsi Miksa fogja meginni.

Miben tévedett Szabolcsi? Hát nem minden betűje és sora beigazolódott az ő cikkének? Azt mondja a kir. ügyész úr, aki Szabolcsi Miksáról a legszimpatikusabb hangon, nagy dícséretek közt nyilatkozik, hogy be kellett volna látnia, hogy tévedett? Miben tévedett? Talán a losonci dologban, a hátszegi dologban, talán tévedett a budafoki dologban, talán tévedett az aranyosmaróti, talán tévedett az esztergomi, talán a szegedi dologban? Nem úgy van-e minden sor, minden betű, ahogy ő felállította? Itt tehát tévedés nem történt, itt az igazság lett beigazolva, és ami személyére sértő, az a vádlott részéről vissza lett vonva. De többet mondok, én ezeket a kifejezéseket olyanoknak sem találom, és nem találom olyanoknak különösen akkor, ha a vádlott a cikk első részében külön kijelenti, hogy nem írja ki a nevét az intézkedőnek, mert előtte nem a név fontos, hanem az ügy és a név mellékes. Amikor tehát ideáll a vádlott, aki egy cikkben nem ír ki nevet, aki személyesen nem ismeri azt, aki magára nézve azokat a cikkeket sértőnek találta, aki a legtisztább idealizmusból, a legtisztább

felfogásból, felekezete és a sajtó tisztessége iránt való kötelességből írta meg cikkeit, mikor semmiféle mellékcél, semmiféle egyéni szempont, semmiféle bosszú őt nem vezeti, nem is vezetheti azzal szemben, akit nem ismer, akkor t. esküdt uraim a maga teljes tisztaságában áll előttünk ez a férfiú, aki megtette azt, amire lelke, szíve őt kötelezte, amit meg kellett tennie.

Kérdezem, az a kötelessége a sajtó munkásának, hogy az igazságot felfüggeszse, hogy hallgasson és elhallgasson, vagy pedig, hogy az igazságot napvilágra tárja, hogy mindenki lássa, hogy hol az igazság, hogy mindenki meggyőződjék róla, mi az igazság, és a polgárok meggyőződésük alapján véleményt mondhassanak? Nem az a hivatása a sajtónak, hogy sötétítsen és feketítsen, hanem az, hogy világító fáklya legyen, világító fáklyával gyújtsa fel az igazságnak a szövétnekét; aki hazudik, az pusztuljon, de aki az igazságot megírja becsületesen és önzetlenül, polgártársai érdekében dolgozván, működven, az nem érdemelhet büntetést. Kérem védencem felmentését.

Szabolcsi Miksa záróbeszédéből.

Tisztelt esküdtbíráim! A helyzet a bizonyítás alatt annyit változott, hogy megtudtuk, hogy azt a sok jogtalanságot és macerációt a zsidó hitközségek ellen nem egy ember követte el, sőt nem is egy osztály, hanem két osztálynak több embere. Erre már régen kellett volna rájönnöm. Hisz egy embertől ennyi értetlenség nem is telik. Ahhoz egész társaság kellett. De lettek legyen akárhányan, akik tegnap erkölcsi értelemben itt ültek a vádlottak padján, megdönthetetlenül megállapított tény, hogy a jogtalan beavatkozások, zaklatások és zavarások megtörténtek. A hitközségeknek hozzám eljutott fölajdulásaiból tudomást szereztem ezekről. Nem lettem volna utolsó ember, ha mint az Egyenlőség szerkesztője azután is hallgattam volna? Akkor szolgáltam volna rá az elmarasztaló ítéletre, ha a zászlóval, mellyé az Egyenlőség 25 éves becsületes munka

alatt kezemben vált, nem sújtottam volna a hitközségek kasztigalója felé, legyen az akárki, legyen neve akármilyen. Még az emberek legnagyobbika sem tudta fékezni magát, látván, hogy egyik testvérét mint gyötri, kínozza az egyiptomi hajtó. Rávetette magát a kegyetlenre, hogy testvérét megmentse.

Tisztelt esküdtbíráim! Önök is szeretik felekezetüket. Önök is lesújtának arra, ki felekezetük jogaiban gázolna. Mert pennámat egyedül és kizárólag csak ez vezette. Nem ismertem, nem láttam sohasem a főtárgyalás előtt a panaszos osztálytanácsos urat, nem vezethetett tehát ellene gyűlölet, hanem vezetett szeretet felekezetem iránt. Nem hihetem, hogy önök ezért elmarasztaló ítéletet mondjanak ki rám. Nem képzelhetem el, hogy önök elijesztő példát szolgáltatassanak mindazok számára, akik becsületes meggyőződéssel ideálokért küzdenek. Kérem önöket, tisztelt bíráim: hozzák meg számomra a fölmentő ítéletet.

Az ítélet.

Elnök: Kihirdetem vádlott úr előtt az esküdtbírák határozatát. Az első főkérdésre, a bűnösség kérdésére nemmel válaszoltak. A második főkérdésre szintén nemmel válaszoltak, ennél fogva a külön kérdések megválaszolása elesett. Ilyen körülmények között kihirdetem az esküdtbírák ítéletét.

Öfelsége, a király nevében! A budapesti kir. törvényszék mint sajtóesküdtbírák Szabolcsi Miksa ellen nyomtatvány útján elkövetett kétféle rágalmazás vétsége miatt folyamatba tett bűnügyben a tegnap és ma megtartott főtárgyalás eredményeképpen, a vádnak és a védelemnek meghallgatásával, valamint az esküdtbírák határozata alapján következőleg ítélt. A kir. büntetőtörvényszék mint sajtóesküdtbírák vádlottat az ellene emelt vádnak terhei és következménye alól a Bpr. 373.§-a alapján ezennel bírójlag is felmenti. Indoka az, hogy miután az esküdtbírák az elébük terjesztett és a

bűnösséget tárgyazó főkérdéseket nemmel válaszolták meg, a vádlott bíróilag is felmentendő volt. Minthogy pedig bűnügyi költség nem merült fel, ennek tárgyában intézkedés nem szükséges.

Dr. Balás Elemér kir. ügyész: Tudomásul veszem.

Dr. Bródy Ernő védő: Tisztelettel tudomásul veszem.

Elnök: Ezzel az ítéletet jogerősnek jelentem ki és az esküdteket elbocsájtom. (A teremben lévő nagyszámú közönség megtapsolta az ítéletet és sokáig éljenezte Szabolcsi Miksát. Az ovációk az utcán is folytatódtak.)

A felmentés nagy hullámokat kavart. Az egész világ sajtója foglalkozott vele. A Times azt írta egy enterfíletben, hogy "a liberális hullám megint örvendetes módon magasra csap Európában. Olaszországban zsidó miniszterelnököt neveztek ki, és Magyarországon az esküdttörvényszék felmentett egy zsidó szerkesztőt, ki felekezete védelmében támadott egy magas miniszteri funkcionáriust." Valóban, az esküdtszék tagjainak túlnyomó többsége keresztény volt — és így ebben a verdiktben az ország közvéleménye is bennetükröződött. És megint feltündökölt, ezúttal a törvényszék termében, a két nagy főeszme, melyen Szabolcsi Miksa és az Egyenlőség élete nyugodott: a recepció és a felekezet becsülete, önkormányzatának gondolata. Nem csoda, ha az ország zsidósága kitörő örömmel üdvözölte Szabolcsit, kit 63 hitközség választott egy hét alatt dísztagjává. De Mezey Ferenc hatalmas képességeit, ragyogó tudását is szerte ünnepelték a felekezetben.

Nyomon követte néhány hét múlva ezt a felmentést a nagykövesdi vérvád. Ez az úgynevezett vérvádeteset Észak-Zemplén egy kis falujában játszódott le, honnan egy Galamb János nevű tanító tudósítást küldött az Alkotmánynak, hogy a Somplák Borcsa parasztlányt Buxbaum zsidó és egy "idegen" zsidó a padlásra cipelték és ott meg akarták ölni. Szerencsére Borcsa kitepte magát kezükből és megszabadult. (A vérvád évezredes mintája.) Az Alkotmány észbekapott, és leküldte Nagykövesdre munkatársát, Persián Ádámot — a később oly tragikus módon elhunyt publicistát. Persián lement és nagy esetet csinált: megalkotta a nagykövesdi vérvádat. Sátorajjájhelyen, a megyeszékhelyen a zsidóság vezetői, dr. Székely

Albert és Némethy Bertalan tiltakozó gyűlést hívtak össze, mely a helyszínre hívta Szabolcsi Miksát. Szabolcsi kinyomozta a tényállást, megállapította, hogy alaptalan hazugság, feljelentést tett a rendőrségen, a vármegyén Galamb és Persián ellen. A most következő hat hét alatt azonban az antiszemita sajtó egyre élénkebben kezdett foglalkozni a "kérdéssel", a falvakban megindult az izgatás. Királyhelmeceen viszont egy járásbírósi tárgyalás, Nagykövesden bírósági kiszállás tisztázta a vád alaptalanságát.

Végül is megindult a főszolgabíró, a csendőrség és a közigazgatási bizottság kezükbe vették a "vérvád"-per elintézését. Kossuth vármegyéje hű maradt nevéhez, és az ősi magyar igazságszeretet és szabadelvű gondolat győzedelmeskedett. Közlöm itt a három aktát, mely véget vetett egycsapásra a nagykövesdi vérvádnak.

"Részletek a főszolgabíró jegyzőkönyvéből.

A vármegye fő- és alispánja utasítása folytán a királyhelmecei főszolgabíróság által felvett jegyzőkönyv.

951/f. 1910. 22/a. 1910. Felvétetett 1910. szeptember hó 5-én a bodrogi járás főszolgabírája által a hírlapilag is szellőztetett vérvád tárgyában.

Galamb János róm. kath. tanító vallomásából. A csendőrség megérkezése után az általa lefolytatott nyomozásnál jelen voltam és jöllehet rám a megejtett nyomozás és a Somplákék részéről tett vallomások büntetendő cselekmény hatását nem gyakorolták, mint hírlapíró és hírlaptudósító az eset érdekessége miatt írtam az Alkotmány szerkesztőségének, de azzal nem volt célom, hogy a zsidók ellen izgassak vagy őket rágalmazzam.

Somplák József és neje előadják, miszerint ők a lányukkal szemben elkövetett állítólagos merényletről mit sem tudtak, azt hihetetlennek is tartották. Beismerték, hogy Persián Ádám ittléte alkalmából Galamb János felszólítására és kívánságára két ízben jelentek meg a tanító lakásán, s az illető — csupán pesti úrnak nevezett — egyénnel helyszíni szemlét is tartottak.

Kulcsár Ferenc bíró előadja, hogy Persián Ádám ittléte alkalmával Somplák Józsefné őt a Buxbaum házához hívta, hogy itt van a pesti úr, de ő ott való megjelenését azzal a kijelentéssel, hogy ő csak a község házához megy el, megtagadta. Hallotta, hogy Galamb János tanító révén augusztus 20-án az Alkotmány lap több példánya lett szétszétva a községben.

A nagykövesdi körjegyző vallomása. 24-én, vagyis mikor a vérvád meséjét kigondolták, Klein Herman nagykövesdi lakos bejött a hivatalomba, s jelentette, hogy a csendőrök ott vannak Buxbaumnál és valami vérvád miatt nyomoznak. A nyomozás során Buxbaumné valamit közbeszólt, akkor az egyik csendőr Buxbaumnak a szuronyt szegezte s kiáltott: «Ne szóljon, mert mindjárt keresztülszúrom!» Július 29-én érkezett a községbe egy újságíró, s a helybeli róm. kath. plébániára szállt, hogy ott mit tettek, nem tudom; délután jött hozzám Keller Dávid s jelentette, hogy a rendőri sajtóirodából van itt egy küldött, aki abban a vérvádban nyomozatot tart. A nyomozás iránt Somplák József és nejét odahívta a r. kath. lelkészhez, azután Borcsa nevű leánnyal együtt elment Buxbaum Vilmoshoz, ott kihallgatásokat és helyszíni szemlét tartott, úgy, hogy a kislányt az ágy alá küldte, hogy mutassa meg, hogy hogyan dugta őt a zsidó az ágy alá. Buxbaum leánya kérdezte Persiántól, hogy kicsoda tulajdonképpen, mire ő azt felelte, hogy ő a rendőri sajtóiroda kiküldöttje, és a gomblyukában levő valamiféle jelvényre mutatva mondta: «Nézzen ide, ebből láthatja, ki vagyok.» A község lakosai különben most, mondhatom, a legjobb anyagi viszonyok között élnek.

Bárczy Gusztáv szolgabíró s. k. Knopfer közjegyző s. k.
Kulcsár Ferenc bíró s. k. Somplák József s. k.

A csendőrök jelentése.

M. kir. IV. számú csendőrkerület pácini lovasőrs.
243/1910.

Tárgy: Bukszbaum Vilmosné nagykövesdi lakos ellen emelt vérvád ügyében való jelentés.

A m. kir. csendőr századparancsnokságnak Sátoraljaújhelyen. Jelentem, hogy Bukszbaum Vilmosné szül. Veinberger Pepi nagykövesdi lakos ellen Somplák Józsefné szül. Szeri Borbála nagykövesdi lakos által panaszolt vérvád ügyében megejtett nyomozás eredménye a következő. Folyó évi július hó 23-án du. fél 3 órakor Somplák Józsefné szül. Szendi Borbála 42 éves ref. vallású nagykövesdi lakos fenti örsön megjelent, és azon panaszt adta elő, hogy aznap délben 12 órakor Bukszbaum Vilmos nagykövesdi lakos korcsmáros magánlakásán 11 éves Borbála lányát egy teljesen ismeretlen izraelita férfi megfogta, a száját egy tenyérszerű nagyságú fekete, lapos gumival bekötötte, és a szobában az ágy alá dugta, majd pedig, amikor az ablakon kinézve meggyőződött, hogy az udvaron senki sem jár, az ágy alól karjánál fogva kihúzta és egy üres láda elé akarta borítani, de a lány nagyon megijedt, a padlásról leugrott és elmenekült.

Gyarmathi Ambrus és Telládi Lajos csendőrökből állott járőr ez ügyben a nyomozást aznap du. 1/4 5 órakor Vaszily János és Lovas József nagykövesdi lakos hitesek jelenlétében megejtették.

Járőr fentírt bizalmi egyének jelenlétében megállapította, hogy teljesen ki van zárva annak a lehetősége, hogy a sértett leány által előadottak megtörténtek volna, mert a saját bemondása szerint, mikor az ismeretlen izraelita egyénnek a vizet a szobába bevitte, az illető nem tartotta őt vissza a szobában, hanem ő önként állott meg az ajtó mellett, és miután az ajtó bezárva nem volt, tetszése szerint kijöhetett volna a szobából. Azon állítása sem felel meg a valóságnak, hogy az ismeretlen egyén a száját bekötötte volna, azt csakis a lány beleegyezésével tehette volna meg, mert a lánynak mind a két keze szabadon volt, tehát ha védekezni akart volna a

szája bekötése ellen, csak a szoba küszöbét kellett volna átlépnie, és már kint lett volna a szobából.

Kétségessé teszi az eset megtörténtét azon körülmény is, hogy a lány állítása szerint, mikor az illető az ágy alá bedugta, az illető őt otthagya és az egyik ablakhoz állt, azon ablak pedig 10 lépés távolságra van az ágytól, és miután a keze és a lába szabadon volt, kijöhetett volna az ágy alul, és a gumit levéve segítségért kiabálhatott volna, annál is inkább, mert ez alkalommal a szobán minden ablak nyitva volt. Még kevésbé történhetett meg a leánynak a padlásra vitele, mert Bukszbaumnak a szobája az udvarra nyílt, az utca felől sem kapuja, sem kerítése nincsen, és az a konyhaajtó, amelyiken az állítólagos tettes a lányt kivezette volna, 13 lépésnyire van az utcához, és a padláslépcső ezen ajtóhoz 17 lépés távolságra van, teljesen ki van zárva tehát, hogy a leányt bekötött szájjal végigvezethette volna, anélkül, hogy valaki meg ne látta volna, mert az udvar fekvése olyan, hogy a szomszédok teljesen végiglátnak rajta, különben is a lány állítása szerint az illető nem szorította a kezét, csak gyengén fogta a bal kezét, a jobb kezét pedig szabadon lógatta maga mellett, ennél fogva, ha tényleg meg is történt volna a leánynak a padlásra vitele, alkalma lett volna neki, amíg az udvaron végigmentek, jobb kezével a szájáról a gumit levenni és segítségért kiabálni vagy pedig az illető kezéből a kezét elrántani. Végül azon állítása sem felel meg a valóságnak, hogy a padláson volt és onnan leugrott, mert ha tényleg ott lett volna és leugrott volna, akkor, miután az udvar köves és a padlás 3 méter magas, a leugrás alkalmából feltétlen megsérült volna, de a leányon, kit a járőr fent írt tanúk jelenlétében a nyomozás alkalmából megvizsgált, a legcsekélyebb sérülés sem volt. Egyben jelentem, hogy miután a lány által megnevezett állítólagos tettet senki sem látta, és mert a fentiek alapján megállapított, hogy a lány által előadottak valótlanok, ez irányban a további nyomozás beszünttetett, és miután büntetendő

cselekménynek még csak nyoma sem látszik fennforogni, az esetről jelentés nem tétetett sehová.

Holló s. k. őrmester.

A főügyészhelyettes megjegyzése a jelentés hátlapján.

8141. kir. 1910. sz. 1910. IX/29. Miután jelen esetben büntetendő cselekmény fenn nem forog, a jelentést tudomásul veszem stb. Eiseth István főügyészhelyettes.

Zemplén vármegye közigazgatási bizottságának f. hó 12-iki, hétfői üléséből. Elnök: Meczner főispán.

Eisern István kir. főügyész-helyettes bejelentette, hogy a kezeihez vett csendőri jelentésből nyilvánvaló, hogy az egész vérvád agyrém, s a priori magán viseli a mese jellegét. Egy hisztérikus, beteg idegzetű kislány hazudozott össze-vissza mindent, és oly ügyetlenül hazudozott, hogy már az első pillantásra is kétségtelen a hazugság. Dr. Löcherer főorvos előadta, hogy a helyszínen szerzett tapasztalatai is nyilvánvalóvá teszik, hogy a kislány mindent mondott, csak igazat nem. Gyanús bőbeszédűséggel jelölte meg — annak idején — a padláson azt a helyet, ahonnan, amikor az állítólagos s ismeretlen zsidó ember a merényletet akarta elkövetni ellene, egy nyílason át kiugrott, s most kiderült, hogy az a nyílás alig két tenyérnyi szélességű, és azon még egy ösztövé, vézna gyermek sem bújhat ki.

Meczner Gyula főispán konstatálja, hogy a legerélyesebb megtorlásnak van helye, amikor lelketlen s könnyelmű hírlapi tudósítások — mint a nagykövesdi vérvád esetében is — oktalatlanul és hamis hírekkel zavarják fel a közvélemény nyugalmát. Dókus Gyula alispán bejelentette, hogy a nyomozat már megállapította, hogy az egész vérvádmesének egy delírium tremensben szenvedő egyén a szerzője (Galamb János), az írta egy pesti lap szerkesztőségének az első levelet. Bejelenti végül az alispán,

hogy az ellen a delírium tremensben szenvedő egyén ellen a hatósági vizsgálat meg is indult.

A bizottság megnyugvással vette tudomásul a bejelentéseket.”

(Egyenlőség, 1910. szeptember 18, 3-4. old.)

Ritkán olvasható ilyen tiszta és nyílt megítélése a középkori babonának, mint ezekben az okiratokban. Természetes, hogy nemcsak a magyar szabadelvűség szelleme tükröződik bennük, hanem az újra felragyogott politikai irányzat, Khuen-Héderváry és Tisza gondolatvilága is.

A Makay-pör és a nagykövesdi vérvád után nem áll be szünet Szabolcsi Miksa írói munkájában. A halál előtti évek rendkívüli tevékenysége tűnik fel, hetenkint nyolc-kilenc oldalnyi cikke, útleírása jelenik meg, egy-egy könyvre való anyag. És ekkor éri el delelőjét két híressé vált rovata: a "Gyöngyszemek a Talmudból" és a "Meturgeman".

Most, a nagy zsidó események közötti rövid szünetet kihasználva, vessünk egy pillantást erre a két rovatra, melyet a legtávolabbi vidékeken, elhagyott falvakban is szeretettel olvastak. A "Gyöngyszemek" a magyar irodalom egyik egyedülálló szellemi produktuma. A 2000 év előtti Talmud és az 1700 év előtti midrás népszerű feldolgozásai. Teljesen egyéni módszerrel. Eleinte ez a rovat arra szorítkozott, hogy valódi szentenciákat, bölcs mondásokat és kijelentéseket regisztráljon. Röviden és magyarázat nélkül. Később magyarázatok is megjelentek a rovatban, azután pedig kiszélesedett, a napi kérdésekkel kapcsolatban. Ha a parlamentben obstrukció dühöngött, akkor a "Gyöngyszemek"-ben olvasható volt a Szinhedrion híres támadása a nászi ellen és az isteni hang beavatkozása a többség mellett. Minthogy a Talmudban minden benne van, és mindennek az ellenkezője is: nem volt olyan esemény közéletben, családban, felekezetben, melyre a Talmudból ne lehetett volna szentenciát felhozni. Orvostan, jog, erkölcsstan, babonák, szokások, ünnepek és hétköznapi élet, családi élet, mesék és mondák, humor és tragédia, a terület végtelen tengeréből mindig lehetett meríteni. És így ez a rovat olyan vademecumja lett a zsidó

közösségnek, hogy társaságban, kaszinóban és kávéházban minden héten azzal várták az Egyenlőséget: nos, mit mond e héten a Talmud?

A másik rovat: a Meturgeman. Ez a szó annyit jelent: a tolmács. A nagy zsidó mestereknek volt tolmácsuk, ki velük ment az akadémiára, a tanházba, hogy ott a nép egyszerű nyelvén tolmácsolja a döntést és a tanítást. A talmudi kor meturgemanjai híres nagyemberek voltak, volt közöttük mártír is, ki szörnyű halált halt hitéért, Rabbi Chucioth. A későbbi századokban is voltak meturgemanok, tolmácsok, kik a templomban szombatonként lefordították a héberül nem tudó tömegeknek a szlichát és a haftarát.

Ilyen meturgemant jelentett ez a rovat. Szerkesztői üzenetek? Igen, de üzenetek nem a mából, hanem évszázadok messzeségéből, talán évezredek homályos ködéből is. Eleinte fiktív válaszok voltak, kitalált kérdésekre kitalált feleletek. Később igazi kérdések érkeztek és igazi válaszokat kellett adni. A hitélet, az istentisztelet, a felekezeti közélet minden vonatkozása és minden lehetősége felmerült. Híres rabbikhoz érkeztek ilyenfajta kérdések, természetesen rituális ügyekben. A rabbi "paszkenol", azaz dönt. Halála után rendszerint kiadják döntéseit, ezek az úgynevezett "saaloth u-tesuboth", kérdések és válaszok, melyek immár négyszáz éve az élő zsidó vallási jogot jelentik. Ilyen döntvénytár lett a Meturgemán is. Kritika, támadás, buzdítás, felelősségre vonás is egyúttal. Valami legfőbb fellebbezési fóruma volt évekig a magyar zsidóságnak. Ha könyvben kiadnák, legalább húsz kötet lenne belőle, a hétköznapi szürke kérdései, bekötözve a zsidó örökkévalóság borostyánjába. Ennek a rovatnak is, mint a gyöngyszemeknek, tekintélye és olvasottsága óriási.

Hol tanulta meg ezt a zsidó enciklopédikus tudást Szabolcsi Miksa? Valóban, ő haláláig tanult. Minthogy nappala le volt foglalva a szerkesztői és kiadói munkával, hajnalban háromkor kelt. Talmudi fóliánsok és kézikönyvek borították íróasztalát, reggel nyolcig tanult, olvasott és dolgozott. Abból a kizárólag talmudi tudásból, melyet a jesivából magával hozott, általános, nagy judaisztikai műveltség lett. Híres nagy zsidó tudósokkal való barátsága egész új zsidó tudományágakat ismertetett meg vele. Kaufmann Dávid és Kayserling Mayer tanították meg a zsidó történelmet helyesen tudni, Bloch Mózes a talmudi jogot, Bacher Vilmos a modern bibliakutatást tárta fel előtte. És amit ha nem is újságírói, de meturgemáni

tudásként amit egy nap megtudott, másnap már továbbadta. A "tradíció", az átadás, ez a legfőbb zsidó jellemvonás tűnt ki legjobban írói jellemében. Most, a halála előtti években, amikor még ereje töretlen volt, és felegyenesedett a nagy csapásból, mely felesége halálával érte, most volt a csúcsponton.

Ekkor közeledtek hozzá barátai, élükön Székely Ferencel, azzal a gondolattal, hogy meg kellene ünnepelni az Egyenlőség 30 éves és az ő szerkesztői munkájának 25 éves jubileumát. Ezzel kapcsolatban a lap szélesebb körű propagandáját is elő lehetne mozdítani. Határozatba ment egy jubileumi szám kiadása, mely 1911-ben meg is jelent, rendkívüli feltűnést keltve. Ezt a számot nem dicsérhetem, mert én szerkesztettem, mint benne olvasható, de megállapítom, hogy a modern magyar zsidóságnak nagy seregszemléje és felvonulása volt. Székely Ferenc a jubileumi bizottság élén a szám megjelenése alkalmából 500 új előfizetőt gyűjtött a lapnak, mely így fennállása 30. évében elérte a heti kétezer példányt.

Ez a jubileumi szám a miniszterelnök, gróf Khuen-Héderváry Károly emléksoraival kezdődött. Azután három nagy keresztény szellem: Eötvös Károly, Herczeg Ferenc és Balthazar Dezső írásai fejezték ki a magyar közvélemény elismerését Szabolcsi Miksának és lapjának. Eötvös a legszebb kitüntetést adta ezekben a sorokban.

"Tisztelt barátom!

Megtiszteltél, amikor felhívtál arra, hogy az Egyenlőség nevű becses és fölötte érdekes hírlapod szerkesztőségében végzett huszonöt éves buzgó, sikeres és fáradalmas, nemes munkásságod ünnepén én is emlékezzem meg lapodról, amely az enyém is, mint egyúttal minden tisztán érző és gondolkodó magyar emberé és jó hazafié.

Köszönöm felhívásodat, szíves készséggel és őszinte örömmel engedelmeskedem, habár egészségem ingatagsága miatt csak röviden is.

A lap a tudomány, s művelődés, s magyar szellem érdekében s megbecsülhetetlen hasznára már harminc esztendő óta terjeszti a világosságot és melegséget. Mindig figyelemmel kísértem, néha ritkán én is szerencsés voltam, hogy benne mint törvényhozó és író s a közélet harcosa

röviden nyilatkozhattam, a lap engem is érdemen felül szakadatlan megbecsült, minden egyéb nemes ok mellett a hála is szent kötelességemmé teszi, hogy téged az emlékezés e szép ünnepnapján szívem teljességéből üdvözljelek, s közérdekből is azt az óhajtatást hangoztassam, hogy pályádon a gondviselés még sok évtizeden át jó erőben és jó egészségben s a becsületes élet minden nemes örömében tartson meg.

Újólág átnéztem, habár ezúttal futólag is, a lap évenkénti s időszakos közleményeit. Derék írók s nemes szívek értelmi és érzelmi nyilatkozataival telvék ama közlemények. Egyetlen lapunk bármily hosszú és terjedelmes gyűjteménye se múlja felül a tartalom nességében, irodalmi nyelvű tisztaságában s az irányok és felfogások magasztosságában. Irodalmi nyereségnek tartanám, ha a közlemények válogatott szemelvényei önálló kötetekben megjelenhetnének. Elég utalnom egy irányra.

Megfoghatatlan okok miatt egyetemes társadalmunk a hazai izraelita polgárság családi, egyházi, társadalmi életét, benső és igaz történetét igen kevésbé ismerte. A zsidó nemzet történelmi hagyományait több ezer éves, sokszor szomorú, de mindig hős és magasztos életműködését s a zsidó köznépnek és vallásos áhítatnak az életműködéshez kapcsolt édes-bús ábrándjait és fohászait éppen nem ismerte. A magyar nemzeti irodalom szentegyházában ez az oltár üresen állt. Ez ok miatt is a köznépben másfajta balítélet, téves vélekedés s gyakran gonosz babona támadt és vert gyökeret századok óta.

A zsidóság erkölcsi természetrajzát, történelmi és közművelődési értékét sötétség zárta el a köznép szeme s igazságérzete elől. E lap a sötétséget eloszlatta, s jótékony derűt árasztott a szívek és becsületes lelkek között. Ezért szerettem és ezért szeretem a lapot. Áldjon meg érte az Isten, tisztelt jó barátom. Amíg élek, számíts örökké

tiszteletemre s bensőséges vonzalmamra, mellyel maradok
jó híved,

Eötvös Károly.

Budapest, 1911. május.”

(Egyenlőség, 30 éves jubileumi szám,
1911. június 1, 1. old.)

Herczeg Ferenc, ki akkor az újságíró egyesület elnöke volt,
ezeket az elismerő sorokat írta.

”Kedves Kartárs Uram,

fogadja őszinte szerencsekívánataimat jubileuma
alkalmából. Régóta ismerem, olvasom és becsülöm az
Egyenlőséget, a magyar zsidóságnak azt a nagy
intelligenciájú, szókimondó és — mint újságírónak talán ezt
kellett volna elsősorban említenem — pompásan
szerkesztett lapját. Ön és az önhöz hasonlók tömegesen
hódítottak a magyar zsidóságnak megbízható jóbarátokat,
minden magyar felekezet és minden politikai párt
táborában.

Vagyok tisztelő kartársa,

Herczeg Ferenc”

(Egyenlőség, 30 éves jubileumi szám,
1911. június 1, 3. old.)

És felvonult a magyar Izrael... Kiss József, Vázsonyi Vilmos,
Mezei Mór, Mezey Ferenc, Weinmann Fülöp, Stiller Bertalan,
Marczali Henrik, Bakonyi Samu, Sebestyén Károly, Szatmári Mór,
Bacher Vilmos, Perls Ármin, Kecskeméti Lipót, Adler Illés, Hevesi
Simon, Kohner Adolf, Mezei Ernő, Bánóczi József, Blau Lajos, Kúnos
Ignác, Munkácsi Bernát, Kiss Arnold, Rosenák Miksa ... és még
százan, papok, írók, hírlapírók, elnökök, tudósok. A külföld is
jelentkezett: Zangwill Izrael Londonból és a római főrabbi,
Castiglione. Virágos szőnyeget borított az elismerés a szerkesztő és

munkatársai lába elé. Szabolcsi Miksa azzal köszönte meg az elismerést, hogy római utazásáról külön kis könyvet írt, és a jubileumi számban leközölte. Ujvári Péter remekbe szőtt haszid regénye is ebben a számban jelent meg: Akik a holdat lesik...

Ez a messzehangzó jubileum kapcsolt az Egyenlőség szerkesztőségi körébe és legszűkebb vezetőségébe két férfit, akiknek nagy szerep fog jutni a felekezet történetében. Az egyik Székely Ferenc, a másik Léderer Sándor.

Mindketten a fővárosi zsidó középosztály kiemelkedő alakjai, de a falusi vallásos élet elmúlhatatlan emlékeivel. Maguk csinálták életútjukat, Székely Ferenc az Angol-Magyar Bank és a Belvárosi Takarékpénztár igazgatója, nagyszerű bankár és közgazdasági vezérférfi, amellet kitűnő tollú író és humorista. Léderer Sándor a kereskedelmi minisztérium volt titkára, most horvátországi bányák tulajdonosa, kitűnő gazdasági író. Szerepük eddig a felekezeti életben csak a közembereké. Szabolcsi Miksa avatta őket vezéreké, és kezükbe adta a legfontosabb felekezeti kérdések megoldását. "Akihez ő hozzáért — írta róla szelíd humorral Székely — abból vagy író csinált, vagy hitközségi elnököt. Belőlem mindkettőt."

A zsidó társadalom együttérzése és a zsidó ügyek iránti érdeklődés ez idő tájt már egyre erősödött. A pesti hitközség teljesen távoltartotta magát, akár a recepció előtt, a társadalom nagy kérdéseitől, a vidéki hitközségek pedig teljes elhagyatottságban éltek. De a társadalom élt és dolgozni akart. Megalakult az OMIKE, Hevesi Simon lánglelkű szózatára, a magyar zsidó közművelődés szolgálatára. Megalakult a zsidó Patronázs az elhagyott gyermekek felsegítésére. Egy-egy vezércikk az Egyenlőségben, és már százával özönlöttek a tagok az új társadalmi egyesületekbe. Felmerült egy ilyen vezércikkben a zsidó gimnáziumok létrehozásának eszméje, és mindjárt mecénások jelentkeztek. De elég volt egy vezércikk ahhoz is, hogy létrejöjjön a legnagyobb jelentőségű Lövy Mór-alapítvány, mely a Biblia intenzív tanulását akarta a főváros modern műveltségű gimnazista és realista ifjúságánál meghonosítani. Ez is sikerült! Minden évben száz zsidó ifjú vizsgázott csillogó szemekkel, boldogan a Tenach könyveiből.

De a társadalom nemcsak kulturális kérdésekben mozdult meg. A társadalom rendet akart a felekezet legnagyobb kérdéseiben is: a

szervezet és önkormányzat ügyében. Volt recepció, de nem volt zsidó egyház. Volt jegyzőkönyv, de nem volt felsőházi képviselő. Volt zsidó felekezet, de nem egy, hanem kettő vagy három, és a csendőrség és a szolgabírák voltak a felekezet ügyében a döntők.

Zengett és zúgott a felekezeti sajtó, a felekezeti üléstermeket az izgalom láza töltötte be. És akik érzékeny lélekkel a felekezet élén álltak, sejtették, hogy sietni kell. Mint a szeizmográf, már beleremegtek a sejtésbe, hogy vihar jön. Hiába süttött a szabadelvűség nyara, valahol, eljövendő évek méhében már készült a nagy megpróbáltatás. Gróf Khuen-Héderváry miniszterelnök gyors kézzel akadályozta meg a határrendőrség zsidóüldözését és adott menhelyet hontalan és állampolgárság nélküli szegény zsidóknak. Utódja, Lukács László már nyíltan a zsidóság barátjának vallotta magát. De az érzékeny lelkek tudták, hogy mindez csak időleges. Építeni kell egy gátat, bástyát a veszély idejére, kerítést a támadások ellen: önkormányzatot a magyar zsidóságnak, védelmül és mentőül.

Ennek a példátlanul nagy feladatnak a súlyát adta át Szabolcsi Miksa Székely Ferencnek, ki vállalta a megbízást. Ettől az időtől fogva egy évtizeden át Székely Ferenc tiszta és becsületes egyéniségéhez volt kapcsolva a magyar zsidóság története, aki akkor még nem viselt hivatalos rangot a felekezetben, de aki a zsidó tömegek kívánságait és érzéseit volt hivatva testesíteni.

Két esztendő: az 1911-es és az 1912-es voltak ennek a nagy önkormányzati küzdelemnek a csúcspontjai. Hogy a magyar politikai élet felelős vezetői is milyen komolyan nézték ezt a harcot, arra példa gróf Tisza Istvánnak, a többségi párt vezérének beszéde a magyar képviselőházban 1911. májusában.

”Gróf Tisza István: Közvetlenül felszólalásom előtt került szóba a magyarországi zsidók szervezetének kérdése. Egy-két szóval meg kell mondanom erre nézve az én igénytelen nézetemet is, amely oda terjed, hogy a mai viszonyok valóban tarthatatlanok (Igaz! Úgy van! jobbfelől és a szélső baloldalon), hogy a magyarországi zsidók egyházi szervezetét rendezni múlhatatlanul szükséges. Múlhatatlanul szükséges azért, hogy legyen végre felelős vezetőség, egy vagy több, erről most nem akarok beszélni,

amely kellő jogkörrel és kellő felelősséggel rendelkezik, és amely ennek folytán az állami felügyeletet és beavatkozást is hatékonyra teheti. (Élénk helyeslés a jobb- és a szélsőbaloldalon.)

Bakonyi Samu: Meleg óhajunk!

Gróf Tisza István: Múlhatatlanul szükséges azért, hogy legalább jelentékeny lépés történjék előre abban a tekintetben, hogy a rabbi-minősítés a mai vigasztalan viszonyok közül kiemelkedjék.

Bakonyi Samu: Legforróbb óhajta magának a felekezetnek is!

Gróf Tisza István: Nagyon jól tudom, hogy ez forró óhajta a magyar zsidóság magasabb színvonalán álló összes tagjainak. Hiszen nem is gondoltam, hogy bárki is olyan autonómiával akarja őket megajándékozni, amely nem felel meg a magyar zsidóság java intencióinak és kívánságainak. Éppen ezért — és ezzel végzek is ezen témával — a magyar zsidóság autonóm szervezetének megállapításánál lehetetlen szemet hunyni azon sajnálatos tény előtt, hogy a zsidóság legalábbis két, egymást gyűlölő táborra szakadt.

Bakonyi Samu: Mesterségesen csinálják, akik hasznot akarnak húzni belőle.

Gróf Tisza István: Olyan két táborra, amelyeket — nagyon félek tőle — egy egységes, életképes autonómiába belekényszeríteni nem fog lehetni. (Mozgás.)

Én most tovább a kérdésről nem beszélek, de a gyakorlati nehézség itt fekszik. Ez azonban nem ok arra, hogy ad Graecas calendas elodázzuk a kérdést, de annak megoldásánál ezzel a gyakorlati nehézséggel is számolni kell. (Élénk helyeslés a jobboldalon.)”

(Egyenlőség, 30 éves jubileumi szám,
1911. június 1, Aktuális rész, 158. old.)

Amit itt Gróf Tisza István kimondott, százezerszeres visszhangot vert a zsidó szívekben. Ami a magyar képviselőházban az ő ajkán

elhangzott, az nyílt kérdés volt a zsidóságban: mit fogtok hát tenni a saját ügyetekben?

A szabadkai hitközség érdemes elnöke, dr. Klein Adolf kórházi főorvos, kimondta a megváltó szót az Egyenlőség 1911. aug. 27-i vezércikkében: Kezjük előlről. Azt javasolta, hogy a magyar zsidóság kezdje előlről ügyei rendezését, tartson országos gyűlést, és egy hónap alatt válasszák meg erre a képviselőket.

Az ám, de hol van a parlament?

A magyar zsidó felekezeti élet mentes volt minden demokratikus jellegtől. A tömegek sosem kaptak itt szót. Utoljára "zsidó kongresszus" 1867-ben ülésezett — tehát több, mint negyven éve. Csoda kell, hogy újból feltámadjon ennek a parlamentarizmustól elszokott zsidó felekezetnek a képviselője.

De a csoda megtörtént. Megindult a "szabadkai akció", és az ország hitközségei lázasan készültek az új országos kongresszusra. És még egy csoda is történt. Gróf Zichy János kultuszminiszter is felfigyelt a zsidóság készülődésére, és felemelte az 1912. évi államsegélyt százhuszezer koronával, a következő indokolással:

"Az izraelita vallásfelekezet ez évi segélyének a múlt évihez képest kétszeresére történt fölemelését egyrészt a felekezet részéről hangoztatott az az általános panasz tette szükségessé, hogy az izraelita felekezeti célok a törvényhozás részéről a többi egyházakkal szemben még mindig aránytalanul csekély támogatásban részesülnek, másrészt mert elodázhatatlanul szándékomban áll az 1912. évi költségvetés parlamenti tárgyalása alkalmával több oldalról megnyilatkozott óhajhoz képest az izraelita felekezet autonómiájának végleges rendezésére irányuló előmunkálatokat foganatba vétetni. Az ezen munkálatok során felmerülő kiadások szintén a szóban forgó hitelből fognak fedeztetni."

(Egyenlőség, 1911. október 29, 2. old.)

Ez rendkívül komoly lépés volt. Most már a zsidóságnak is hallatnia kellett szavát. Az orthodoxia mereven ragaszkodott

különállásához, sem egyesülni, sem együtt gyűlésezni nem akart, hanem kijelentette, hogy ő külön önkormányzatot akar, tehát legyen két teljesen különálló zsidó felekezet Magyarországon, mint a görögkeleti és a görög-katholikus. Hiába volt a kérés, könyörgés. (Rosenberg Gyula doktor országgyűlési képviselőt, a Szent István rend lovagját, ki a neológia képviselőjében közben akart járni, Frank Adolf orthodox elnök nem is fogadta hivatalában.) A neológia és a hozzá csatlakozott ősi párt, a *status quo*-k tehát elhatározták, hogy a "szabadkai akciót" magukévá teszik, kiszélesítik, és a neolog Országos Iroda apparátusát igénybeveszik. Székely Ferenc átvette az előkészületek vezetését. Az Egyenlőség megkezdte a propagandát a magyar zsidó parlament összehívására. Február 12-ig jelentkezett 252 zsidó hitközség, 700 kiküldöttel, közte 38 orthodox is, a tilalom dacára.

1912. február 20-án az egész magyar közvélemény élénk érdeklődése mellett összeül az Országos Magyar Zsidó Nagygyűlés. A Lloyd-terem zsúfolva van. Itt van a magyar zsidóság színe-java, az orthodoxia teljes abszentálásával. Az elnöki emelvényen még ma is látom magam előtt a legnagyobb rangú zsidó katona, lovag Schweitzer Ede altábornagy csillogó uniformisát. Székely Ferenc elnök mellett a felekezet nesztorai: Mezei Mór, várhelyi Rózsa Izsó, dr. Schnitzer Ármin, Adler Lajos, jánosi Engel József, báró Guttmann Vilmos, nagyecseri Kánitz Dezső, Winterberg Gyula. Azután a fiatalabb nemzedék: Bakonyi Samu, Vázsonyi Vilmos, Kohner Adolf, Mezey Ferenc, Szabolcsi Miksa, báró Hatvany József, Gencsi Samu. Az egész rabbikar Bacher Vilmos körül. A főváros, a vidék minden számottevő zsidó egyénisége.

Székely Ferenc megnyitja az ülést — az első zsidó kongresszust 1868/69 óta —, meleg hangja végigremeg a termen: "Meg akarjuk alkotni a magyar zsidóság közjogi egységét, az első lépést megtenni az egységes magyar izraelita egyház megalapítása felé, mely felekezetünket felemeli, kifelé tiszteltté, belül erőssé teszi, megszerzi részére a magyar közéletben, a magyar felekezetek sorában az őt megillető helyet."

Azután hat órán keresztül az érdekesebbnél érdekesebb felszólalások áradata. Felébredt a magyar zsidóság. Későn, de együtt van minden tehetség és jóakarát a jövő kiküzdésére. Megtárgyalták a

munkaprogramot, a parlamenti pártok megmozdítását. Az önkormányzat terveit felállítják, és ünnepélyes felállással szavazzák meg az enunciaciót:

“Határozati javaslat

1) A Budapesten 1992. évi február 20-án az ország 250 hitközsége kiküldötteinek részvétele mellett megtartott országos értekezlet egyértelműen vallja, hogy az izraelita vallásfelekezet, az abban kialakult különböző pártok és árnyalatok ellenére, közös története, ősi hite és a hazai törvények és jogszolgáltatás, valamint a föld kerekén élő zsidóság felekezeti életéből vett tanúságok szerint: egységes és oszthatatlan, mely senki által és semmi címen két vagy több felekezetre nem bontható.

2) Ebből folyólag elhatározza, hogy ez alapon még az év folyamán az ország fővárosában a hazai izraelita hitközségek kiküldötteiből álló országos nagygyűlés tartassék, amelynek feladata legyen, hogy mintegy négy évtized óta egyenetlenségben és széttagoeltságban szenvedő, s ez okból is fejlődésében megbénított felekezetünkben az egyetértés és béke helyreállítására irányuló minden intézkedést tegyen meg, hogy ily módon a bevett izraelita vallásfelekezetnek az ország törvényei szerint őt megillető önkormányzat (autonómia) egységes alapon biztosíttassék. (...)

5) Az értekezlet elvárja, hogy minden igaz és elfogulatlan vallástárs, pártoskodást és haragot félretéve, legjobb belátása és tudása szerint az egységes magyar zsidóság részére kivívandó egységes autonómia érdekében tőle telhetőleg közreműködik.”

(Egyenlőség, 1912. február 25, 1. old.)

Mintha a recepció napjait élnök újra: lobogó lelkesedés, akarat és bizalom minden arcon. A “februári nagygyűlés” — ezután így nevezték — visszaadta a magyar zsidóság recepciós lelkét.

És ez az esztendő most már gyors ütemben viszi előre az ügyet. Feljegyeztem, hogy 1912-ben Budapesten és vidéken több, mint kétszáz összejövetel és ülés folyt a zsidó tanácstermekben a zsidó önkormányzat és szervezet ügyében. Az orthodoxia vezetői mereven ragaszkodtak álláspontjukhoz, és szent háborút hirdettek az "unifikáció" ellen. Kiprédikálták, éppúgy, mint annak idején a recepciót. De soraikban egyre többen akadtak, kik a magyar szónoklatot kívánták, a neológiához való közeledést, és ez a kultúrharc végeredményben áldásthozó lett a felekezetre, mert mindkét oldalon letördelte a szélsőségeket.

És néhány hónap múlva nemcsak a zsidóság, de a nagy keresztény társadalom is megmozdult. Szerető érdeklődéssel nézték a zsidók mozgalmát. Egész sora a közéleti kiválóságoknak küldte be az Egyenlőségnek szimpátia-nyilatkozatát.

"Dr. Berzeviczy Albert v.b.t.t., volt vallás- és közoktatásügyi miniszter, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke:

Én a hitfelekezeteknek minden olyan törekvésével, mely az állami érdekek tiszteletben tartásával a hitélet és egyházi kormányzat terén önkormányzatot igyekszik létrehozni, rokonszenvezek, s azt hiszem, hogy a hazai zsidóság ily irányú törekvése is számíthat minden elfogulatlanul gondolkozó ember rokonszenvére.

Zsitvay Leó, a Magyar kir. Curia tanácselnöke:

A hatvanas években, a magyar alkotmány visszaállításakor báró Eötvös, Horváth Boldizsár és több más liberális államférfi, akik az 1867. évi XVII. tc. létrehozását sürgették, mindannyian abból indultak ki, hogy a zsidóságot, mihamar a törvény a polgári és politikai jogegyenlőséget részére biztosította, buzdítani kell arra, hogy nyert jogállását nyomban és buzgalommal használja fel a felekezeti belső viszonyainak szerves rendezésére.

Nagy és azóta már nehezen pótolható mulasztást követett el a zsidóság, hogy akkor a jó alkalmat, részben indolenciából, részben szűkkeblű torzsalkodásból fel nem

használta és nem tudott egységesen tömörülni. De nem tudott e téren egyoldalúan sem jól haladni. Emlékezzünk például csak arra, hogy Trefort minisztersége alatt a zsidóság több irányban kapott olyan ideákat, melyek alkalmasak lettek volna a zsidóság egységét lassanként kialakítani. Többek között azzal a tervvel, hogy a zsidóság alapítson és tartson fel modernül berendezett felekezeti elemi és középiskolákat, melyekben azután a «haladó» és «konzervatív» zsidóság ifjúsága lassankint egybeolvadna, és így a művelődés erejével bő forrásává válnék az annyira óhajtott «egységes» zsidófelekezetnek. Ezek az eszmék sem hatottak.

Nem lehet tagadni, hogy ebben van egy jó darab igazság. De másfelől az a válasz hangzik erre, hogy a törvényhozás ezzel a két törvénnyel új és hathatós buzdítást, sőt erkölcsi kötelességet teremtett, hogy a zsidó felekezeti önkormányzat létesüljön, vagyis az egységes zsidófelekezet végre az országban formailag tisztán felismerhető legyen.

E bevezetés után mindhárom feltett kérdésre csak egy a válaszom: a b. lapjában megindított mozgalomnál nem rokonszenv, nem ellenszenv, nem közhangulat, hanem az erkölcsi kötelesség mély érzése vezesse a zsidóságot, és pedig kitartó energiával: leküzdve az amúgy is tarthatatlan akadályokat és félretéve az oktalankodókat.

Kozma Andor író, országgyűlési képviselő:

A nemzet hangulatát a zsidó vallású magyarok önkormányzatra törekvő mozgalmával szemben a lehető legkedvezőbbnek tartom. Azt veszem észre, hogy pártkülönbség nélkül mindenki tudja vagy legalább érzi már, hogy ez a mozgalom nemcsak zsidó, hanem egyúttal nemzeti és általános vallásossági érdekekben folyik. És mindenki szeretné biztatni, buzdítani a közéletünkben fényesen szereplő összes zsidó vallású urakat, hogy vegyenek részt egész, igen nagy értelmi és erkölcsi erejükkel ebben az üdvös mozgalomban. Székely Ferenc, a kitűnő

bank-vezérigazgató azzal a példaadásával, hogy a mozgalomba minden húzódozás nélkül mindjárt kezdetben belement, egy csapásra közfigyelem és közbecsülés tárgya lett egész Magyarországon. Sok ilyen talpig ember, egész magyar és egész zsidó kell — s mindnyájunk örömére, ha szívós, hosszú munkával is, ki fog lassanként épülni a zsidó vallású magyarok egységes önkormányzata.

Wlassics Gyula v. b. t. t., volt vallás- és közoktatásügyi miniszter, a kir. közigazgatási bíróság elnöke:

Nekem jutott az a feladat, hogy 1895. évben a recepcióról szóló törvénycikk javaslatát a törvényhozás mindkét házában képviseljem, és csaknem egy évtizedig foglalkoztam a hazai zsidóság legfőbb közigazgatási ügyeinek intézésével, és így bő alkalmam volt bepillantani a zsidó hitéleti viszonyok szövevényeibe, minden vonatkozású vallásügyi küzdelmébe. Iparkodtam számtalan konkrét ügyet áttanulmányozva a sokszor összekuszált kérdésekben a kivezető fonalat megkeresni. Ebben a munkámban igen sokszor tapasztaltam, hogy a kormányhatalom oly vallásügyi kérdésekkel foglalkozik, és oly kérdéseket dönt el hatalmi szóval, mely kérdések természetüknél fogva a zsidó hitélet legszorosabb belügyei, oly ügyek, melyeket ebben a házában minden bevett vallás a maga saját hatáskörében dönt el.

Nem egyszer teljes közvetlenséggel beszélgettem a zsidóság konzervatív köreivel is azokról az előnyökről, melyekkel egy világi közös képviselet járna. Természetesen olyan képviselettel és olyan szervvel, mely minden vallási árnyalatnak szokását tiszteletben tartaná. A válasz mindig az volt, hogy az egységes képviselet a belső vallásos hitélet érintésével járna.

Nekem akkor s ma is meggyőződésesem, hogy ez nem megoldhatatlan probléma. Kijelölhető a közös érdekek köre és tartalma. Sok jóakarat, kölcsönös méltánylás, türelem és testvéri szeretet mellett nem tartom kizártnak az egységes világi képviselet megalkotását. De ennek nélkülözhetetlen

kelléke, hogy ez a szervezet a maga összetételében és egész működésében biztosítékot tudjon nyújtani arra nézve, hogy komolyan, őszintén és minden hátsó gondolat nélkül tiszteletben tartja a hitélet világát. Egy ilyen természetű egyesülés minden gondolkodó magyar ember meleg rokonszenvére számíthat, hisz ez csak szaporítaná a nemzeti célokat szolgáló autonóm erőtenyezőket.

Kossuth Ferenc v. b. t. t., volt miniszter, az országgyűlési Kossuth-párt elnöke:

A hazai zsidóság mozgalmát felekezeti önkormányzat elnyeréséért jogosnak és támogatásra méltónak tartom, de minthogy a zsidó vallás mint egységes vallás recipiáltatott, okvetlen szükséges volna, hogy a neologok és az orthodoxok előbb megegyezésre jussanak.

A zsidóság mozgalma iránti hangulat, azoknál, kik az ország polgárai közt a vallási békét óhajtják, hitem szerint kedvez annak, hogy a zsidóság közt felmerült széthúzás elsimulhasson és hogy így a zsidó vallás a törvény által számára teremtetett helyzetet kimeríthesse.

Gróf Károlyi Imre főrendiházi tag:

Teljes rokonszenvvel vagyok a hazai zsidóságnak felekezeti önkormányzat elnyerését célzó mozgalma iránt. Úgy a zsidóság, mint az állam szempontjából is kívánatosnak tartom, hogy az idézett törvénycikkeken alapuló kívánságaik teljesüljenek és autonómiájuk létrejöjjön.

Feltétlenül helyesnek vélem a haladó árnyalat azon törekvését, hogy az orthodox részt egy közös világi képviselet elérése céljából egyesülésre bírja.

Dr. Antal Géza, a pápai theológiai akadémia tanára, országgyűlési képviselő:

A hazai zsidóság mozgalma felekezeti önkormányzat elnyeréséért legteljesebb szimpátiámra számíthat, és ha ez

ügyben alkalmam nyílik valamit tehetni, szíves készséggel ragadom meg az alkalmat.

Gróf Apponyi Albert v. b. t. t., volt vallás- és közoktatásügyi miniszter:

A lelkiismereti szabadságnak minden barátja, az önkormányzat elvének minden híve, a nemzeti gondolat minden ápolója kell, hogy óhajtsa a hazai zsidóság önkormányzati szervezkedését, mely kidomborítaná a zsidóságnak felekezeti — nem faji vagy nemzetiségi — jellegét, és normálissá tenné az államhoz való viszonyát is. Aki egy pár évig vezette a vallás- és közoktatásügyi minisztériumot, az tudja, hogy milyen keserves, néha gyűlöletes és nevetséges szerepet kell játszania az államhatalom e szervének, midőn minden erkölcsi illetékesség nélkül kénytelen eldönteni zsidó rituális és más, a belső hitéletre vonatkozó kérdéseket, egyedül azért, mert erre megfelelő egyházi szervezet nem létezik.

Elvi és gyakorlati szempontok tehát egyaránt követelik ennek a kérdésnek megoldását.

A teljes jóindulat és a teljes készség arra, hogy az államhatalom e föltétel mellett a magáét megtegye, a hazai zsidóság önkormányzati szervezetének létesítéséhez hozzájáruljon, megvan, nemcsak nálam, de úgy hiszem, az egész magyar társadalomban, felekezeti különbség nélkül.”

(Egyenlőség, 1912. november 10 és 17, 1, 2, 3, 4. old.;
1912. november 24, 1, 2. old.)

A balkáni háború távoli mennydörgése, a remegő Európa mintha azt üzenete volna a zsidó vezetőknek: Siessetek! Siessetek!

És felvirradt a békevilág utolsó éve, az 1913. esztendő. Baljós jelek között. Kiebben vérvádat csináltak az orosz hatóságok. Világra szóló botrány és hallatlan izgatások közepette letartóztattak egy Beilis Mendel nevű zsidót, "rituális gyilkosság"-ért. A cári uralom zsidóüldözése, úgy tetszik, tetőpontra ért. Felgyújtott orosz zsidó gettók vörös fénye mellett indult meg a boszorkánypör.

A magyar politika is minden eresztékében ropog. Gróf Tisza István veszi át Lukács Lászlótól a miniszterelnökséget. Minden ellenzéki vihar és házszabálytalanság dacára a szabadelvű irányzat nem mutat jobbfelé hajlást. Sőt, ez az év hozza meg a zsidóság felé a kormány két legbarátibb gesztusát: Vadász Lipót r. államtitkári kinevezését, illetve a kormány ajánlata alapján a zsidó hitű dr. Heltai Ferenc megválasztását Budapest főpolgármesterévé.

Ha már hallhatóan mennydörög is a távolból, mint mondtuk, a szabadelvűség napjának izzása egyre erősebb idehaza.

Dr. Vadász Lipót, Horn Ede óta, tehát ötven éve, az első zsidó hitű államtitkár Magyarországon. Dr. Balogh Jenő igazságügyminiszter terjesztette elő kinevezését a királynál, aki minden megjegyzés nélkül hozzájárult. Kisvárdai zsidó ügyvéd volt, az ottani Chevra Kadisa elnökének fia, előljáró tagja az ottani orthodox hitközségnek. Megyeszerte híres szónok, nagyszerű magyar, érző zsidó szívvel. Megválasztása alkalmából felkerestem, és ezeket mondotta nekem.

"Alkalmunk volt beszélni dr. Vadász Lipót képviselővel, közvetlenül azután, hogy az első hírek államtitkárságáról felmerültek. Mi különben főképpen csak két kérdést terjesztettünk eléje: Volt-e szó arról, hogy magas méltóságba jutván, fel kell áldoznia hitét, és mit szól ehhez a feltevéshez?

Tiltakozom mindkét dolog ellen — volt dr. Vadász válasza. — Zsidó vagyok, az is maradok, és semmiért sem hagyom el hitemet, melyben születtem. De ki kell jelentenem itt azt — és ennél nagyobb dicséretét alig képzelem el a mai szabadelvű kormányrendszernek —, hogy az összes tárgyalások alatt, melyeket kinevezésemmel kapcsolatban folytattunk, felekezeti hovatartozásomról, már mint akadályról, akár más összefüggésben, egyetlen egyszer sem esett szó. Magától értetődött, s azt mindenki tudta, hogy zsidónak maradok meg. Hangsúlyozom különben itt is, hogy nem kerestem ezt a díszes pozíciót, vidéken tartózkodtam, midőn Balogh miniszter vele megkínált, és hosszas meggondolás után fogadtam csak el.

Különben nagyon köszönöm a magyar zsidóság gratulációját és örömteljes érdeklődését, melynek önök kifejezést adnak.”

(Egyenlőség, 1913. május 11, 2. old.)

Alacsony, fekete szakállas ember volt Vadász Lipót. Kiss József fiatalkori arcképeire hasonlított. Csodálatos szónoki talentum, bölcs, de kissé passzív ember. Felekezeti ügyek iránt magas méltóságában érdeklődött ugyan, de hitközségi kérdésekbe négy éves államtitkársága alatt egyszer sem avatkozott. Csak nagy nehezen bírtuk rá, hogy rövid időre az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat elnökségét elvállalja. Passzivitása hozta magával, hogy később, a forradalom alatt, lemondása után sem volt hajlandó erőteljesebben beavatkozni a zsidóság ügyeibe. Sok bizalmas órát töltött velem a szerkesztőségben, a nehéz napokban. Odaült íróasztalomhoz, szép, gondolkodó fejét kezébe támasztva és pesszimista jóslatokat mondott a magyar zsidóság jövőjéről.

A sors úgy hozta magával, hogy a politikában is, a felekezeti élet felfogásában is Vadász antipólusa volt Vázsonyi Vilmos — miniszter ugyanabban az épületben, ahol ő államtitkár volt. Vázsonyi tüntetőleg kezdte hirdetni zsidóságát, ahogy miniszter lett, pedig kormánya ezt nem vette jó néven tőle. Vadász egész közhivatalnokoskodása alatt nem érezte zsidó voltát, pedig kormánya ezt elvárta volna tőle, hiszen kinevezése a zsidóság megnyerése szempontjából történt. Az öreg király igen kedvelte Vadász Lipótot, és mikor az államtitkár bemutatkozott — így közölte velem —, Ferenc József csendesen mondta neki “Pifflnek nem tetszik, hogy önt kineveztem, de most látom, hogy nekem volt igazam.” Piffl Bécs hercegérseke volt.

Dr. Heltai Ferenc, ki nyolc hónapig viselte Budapest főpolgármesteri méltóságát, munkapárti képviselő és városi politikus volt, Hoffer Lőrinc szentesi gabonakereskedő fia. A király őt ajánlotta 1913. február 17-én első helyen Budapesten megválasztásra. Meg is választották, mégpedig egyhangúlag. Ugyanakkor örökös főrendiházi tag lett.

Ugyanakkor lett főpolgármester, amikor Ernesto Nathan Róma podasztája lett. Rövid hivatalnokoskodása alatt nem volt módja, hogy

a zsidósággal törődjön. Emléke ez a rövid nyilatkozat volt, amit megválasztásakor nekem adott:

”Mondja meg, kérem, a szerkesztő úrnak: zsidó vagyok, az is maradok, hitemet sose fogom elhagyni, és a zsidóság lapja, az Egyenlőség egész nyugodtan és jogosan regisztrálhatja ilyenképp jelöltségemet, illetve megválasztásomat.

Azután hozzátette: Most azonban arra kérem önöket, vegyék figyelembe, hogy két nap választ el attól a fővárosi közgyűléstől, melyen választásom eldől. Nem szeretnék a közgyűlésen felekezeti ízű botrányokat. Íme, az Alkotmány (ott feküdt az asztalon, rámutatott) máris kezd támadni zsidó voltom miatt. Ezért az a kérésem, hogy önök előbbi nyilatkozatomat egyszerűen vegyék tudomásul, de tekintettel a közgyűlés nyugalma és fontosságára, egyelőre ne hangsúlyozzák lapjukban túlságosan.”

(Egyenlőség, 1913. augusztus 17, 2. old.)

A folyton fokozódó nemzetközi izgalmakban még egy bomba robbant fel. Az orosz kormány most már nyíltan hadat üzent az egész zsidóságnak. Augusztus 24-én délelőtt a kievi törvényszék kiadta a vádiratot a Beilis-ügyben. Az egész zsidóságot meggyanúsítja a vérváddal, és elrendelte a "Cion bölcsei" című könyv hivatalos áttanulmányozását, melyben a vérvád mint vallási parancs foglaltatik.

A magyar zsidóság vezetői érezték, hogy erre nekik reagálni kell. Szabolcsi Miksa életének utolsó nagy társadalmi akciója következett. Előbb még gyorsan a leégett pozsonyi jesiva javára szerzett gyűjtés alapján kilencezer koronát, mellyel segítette újjáépíteni az orthodoxia fellegvárát. Azután hozzáfogott a vérvád-ellenes tiltakozás megszervezéséhez.

Terve kettős volt. Először hírlapi tiltakozásokat akart szerezni, hogy minden időre dokumentumai legyenek a magyar keresztény közvélemény vérvád-ellenes állásfoglalásának. Azután nyilvános, nagy országos tiltakozó gyűlést akart szervezni keresztény

szónokokkal, hogy a szabadelvű Magyarország hangja megszólalhasson a cári uralom zsarnoksága és brutalitása ellen.

A tiltakozásokat ő maga szerezte meg. Betegen utazott Csernoch hercegprímáshoz, és látogatta meg Baltházár debreceni püspököt, a Curia elnökét, az Akadémia elnökét, államtitkárokat és képviselőket.

A nagygyűlés előkészületeit már csak ágyából tudta irányítani.

Székely Ferencet kérte fel rá, míg ő maga levélileg és telefonon intézte, kérte fel a szónokokat a nagygyűlésre.

1913 izgalmas ősze ennek a korszakos mozgalomnak jegyében állt. Íme, néhány mutató az ünnepélyes tiltakozásokból, amelyeket a vérvád-őrület ellen az Egyenlőség leköszölhetett.

”Dr. Benedek Sándor, a vallás- és közoktatásügyi minisztériumi államtitkára:

Október hó 8-án ismét egy olyan pör kerül végtárgyalásra Kievben, amely megdöbbeníti a XX. század kultúremberét. Felújul a tisztaeszleli vérvád egy olyan államban, hol a zsidóüldözés történelmi hagyomány. Nem csoda tehát, hogy a művelt világ aggódva várja, hogy a fajgyűlölet nem fogja-e elhomályosítani az anyagi igazságot.

Az igazság pedig az, hogy a vérvád ősrégi mese és történelmi hazugság, melynek már estek keresztények (az első keresztények és misszionáriusok is Kínában) áldozatul. Krisztus után a II. században az egyházi atyák már tiltakoztak a vérvád ellen. Zsidók elleni vérvád szintén mese, és tisztátalan forrásból fakad. A keresztény szellemnek erősen kell tiltakoznia e barbár vád ellen, melyet már a pápai bullák is hamisnak jelentettek ki, s a keresztény egyházak egyértelműen elítéltek. IV. Innocent pápa szerint (1247) tévednek, akik azt hiszik, hogy a zsidóknak törvényeik parancsolják a vérvételt, a zsidó törvényekben az ellenkezője van. Luther Márton pedig azt írja a zsidókról (1533), hogy «sajnos rosszul bánunk velük, hazugsággal vádoljuk őket, amilyen a vérvád is, ami egyszerűen bolondság.» (Munkáinak XX. kötete, 2265. lap.) A lengyel

királyok közül Kázmér és Báthory István királyi rendelettel tiltották be, hogy a zsidókat vérváddal zaklassák.

Hazánkban a tiszzaeszlári bűnperrel mintegy ki lett próbálva a vérvád lényege. Bírói ítélet döntötte meg a vádat. A budapesti kir. táblán boldogult Széll Farkas volt a referens, akivel belső barátságban álltam. Ez a nagy műveltségű és erős jellemű bíró hányszor ismételte előttem Luther szavát, hogy bolondság.

De hát kell-e a vérvád ellen a XX. században történeti bizonyíték és klasszikus tanú? Korunk felvilágosodottsága és humanizmusa élő tiltakozás a vérvád-perek ellen. Bármiként tárgyaljanak Kiebben, zsidó polgártársaink a tisztámlató elméktől és becsületesen érző szívektől már megkapták a felmentő ítéletet.

Dr. Vavrik Béla, v. b. t. t., a főrendiház alelnöke, a magyar kir. Curia másodelnöke:

Sajnálatos, hogy a keresztény világ civilizációja nem jutott még el odáig, hogy feleslegesnek tarthatná kifejezett tiltakozással szállani szembe a kebelében még itt-ott lappangó babonás balhit fanatizmusával. De bízunk benne, hogy mint sok másnak, bár lassan, ennek is megjön az ideje. Mert a vérvád kísértete ma még ugyanabból a talajból szívja silány táplálékát, amelyből csak pár századdal ezelőtt a boszorkányperek burjánzottak fel. Ez a talaj az amelyre a nagy német költő mondja: «... doch das schrecklichste der Schrecken, das ist der Mensch in seinem Wahn.» Az emberiség jó szelleme ezt is eloszlatja majd.

Dr. Balthazár Dezső, a tiszántúli ref. egyházkerület püspöke:

A Beilis-pör végtárgyalásának ideje közeledik. Mint a felvilágosultság és enbertestvériség egyik igénytelen képviselője erkölcsi kötelességemnek tartom a nagy nyilvánosság előtt kijelenteni, hogy a vérvádakat a kereszténység szégyenének tartom. A vérvádak tárgyalásán a vádlottak padjára hiába erőszakolják oda a zsidóságot fizikailag, azért eszmeileg mégiscsak a kereszténység ül a

vádlottak padján. A kereszténység, amely nem tud bízni a maga igazában, és az eszme harcainak becsületes fegyverei helyett a pogányság erőszakával akarja meggyőzni ellenfelét. Az ilyen kereszténységben nincsen se a bölcsesség világossága, se a szeretet melegsége. E kettő nélkül pedig a kereszténység a pogányságnak is alatta marad, mert ez utóbbi legalább nem hivatkozott ezekkel az erényekkel.

A zsidóság azok szerint a bölcs törvények szerint él, amelyekre maga az Úr Jézus Krisztus azt mondta: nem eltörölni, hanem betölteni jött. Betölteni szeretettel. Magát Krisztust csúfolja meg tehát az a keresztény, aki a zsidó törvény következményeinek állítja oda az emberölést. Én erkölcsi érzésem teljes felháborodásával tagadom meg a szolidaritást magam és a gyűlölködő, torz kereszténység között. Visszagondolva azokra a bestialitásokra, amelyeket elődeimen az inquisitio elkövetett, a közös sorsosztályos érzésével s a testvéri szeretet melegével fordulok az üldözött zsidóság felé, s a kievi szégyenletes tárgyalás bármiként dőljön is el, én a zsidóságot mint nagy erkölcsi egészet összes értékeinek és érdemeinek intact birtokállományával látom kivonulni az undorító csapdák politikai rendszeréből.

Dr. Giesswein Sándor kanonok, országgyűlési képviselő, a keresztényszocialista párt elnöke:

A Beilis-pör részleteit, sőt bevallom, meritumát sem ismerem, nem tudom, a vérvád-babona egy újabb jelenségéről van-e szó, vagy bűnügyről. Azért ily tájékozatlanság mellett csak általánosságban nyilatkozhatom. Azt kell mindenesetre helytelenítenem, ha még az esetben is, hogyha tényleges bűntényről volna szó, azt a vérváddal hozzák kapcsolatba, és ha egy esetleges bűnös miatt egy egész vallásfelekezetet akarnának befeketíteni, és a nép közé a vallási és faji gyűlölet csíráit elvetni. Az ilyen eljárás ellen a humanizmus nevében a legerélyesebben kell tiltakoznunk.

Dr. Lukács György v. b. t. t., volt kultuszminiszter:

A faji és vallási türelmetlenség elvadult, fékevesztett megtestesülése az úgynevezett vérvád. A kultúra előrehaladásával mind ritkábban lép fel a rituális gyilkosságnak ez az esztelen vádja.

A magyar társadalom is átment harminc évvel ezelőtt egy ilyen szörnyűséges színjátékon, melynek — mint minden más hasonló örületes támadásnak — az lett a vége, hogy a vérvád felizgatott agyak alaptalan szörnyszülöttjének bizonyult.

Semmi kétségem, hogy a Beilis-pör is ezzel az eredménnyel fog végződni.

Dr. Antal Gábor dunántúli református püspök:

Én azon a véleményen vagyok, hogy eleget teszek az én szerény egyéniségemre és hivatalos állásomra háruló feladatnak, ha a saját hazánk területén megnyilatkozó hasonló előítéletek, elfogultság és korlátoztság ellen igyekszem küzdeni csekély erőm és tehetségem szerint. Ugyanezért, minthogy nem ismerem a Beilis-pör részleteit és szereplőit, ezen ügybe nem kívánok beleavatkozni, de magától értetődik, hogy magát a vádat elvi szempontból és őszinte meggyőződésem szerint elítélem és kárhoztatom.

Gróf Apponyi Albert v. b. t. t., országgyűlési képviselő, volt kultuszminiszter:

Teljesen egyetértek az úgynevezett «vérvád» azon elítélésével, amelyben azt a művelt világ és abban saját egyházam tekintélyei részesítik; felháborodással ítélek el minden üldözést, amely a zsidóság ellen akár ezen, akár más címen intéztetik. De erősen kételkedem, hogy idegen befolyás egy, a bíróság előtt függőben lévő konkrét ügybe, melynek előzményeit és tartalmát tüzetesen nem ismerem, érdemes és célravezető-e. Nem csatlakoztam annakidején a Finnország érdekében megindított mozgalomhoz sem, mert előre láttam, hogy az mint «illetéktelen beavatkozás» a cári birodalom illetékes tényezőinél inkább megrögzöttséget

idézett volna elő, mint deferálást. Ugyanígy gondolkozom a jelen esetben is, és ebből az okból helyesebbnek tartanám a be nem avatkozást; de csakis ebből az okból.

Dr. Huber Lipót kalocsai kath. teológiai tanár:

Van szerencsém emlékezetébe hozni, hogy a vérvádról a Talmud alapján én már nyilatkoztam annakidején (1898-ban), ti. hogy a rituális gyilkosságra sem a Misnában, sem a Gemarában nincsen adat, tan vagy parancs.

Ma már alig akad felvilágosult ember, aki e förtelmes cselekedeteket akár a mozaizmus, akár a talmudizmus rovására írná.

Ha előfordultak ilyen esetek, azok véleményem szerint csak egyeseknek babonájából, fanatizmusából, vagy más aberrációjából történhettek.

Nyugodtan és bátran bevárandó az elfogulatlan bíróság igazságos ítélete, amely — úgy hiszem — az adott esetben is bizonyára legfényesebben kideríti az igazságot.

Dr. Csernoch János esztergomi érsek, Magyarország hercegprímása:

Határozottan kijelentem, hogy a rituális gyilkosságot mint a zsidó vallás intézményét a tudomány nem ismeri, s az ószövetségi szent könyvekben nincs oly hely, amely ily intézmény kifejlődésének alapját képezhetné. Ezzel világosan jeleztem álláspontomat, amely szerint mesének tartom, hogy a zsidóság rituális célokra keresztény vért használna. Hogy azonban arra a kérdésre is kiterjeszkedjem, mit kell tartanunk azon konkrét esetekről, amikor egyes zsidókat azzal vádolnak, hogy rituális gyilkosságot követtek el, azért kijelentettem, hogy ily esetben sem szabad a zsidó vallásban keresni a vádlott tettének motívumát, nem szabad az egész zsidóságot felelőssé tenni, hanem egyedül magában a vádlottban kell tettének rugóit kutatnunk. S vajon az a zsidó tettes, aki keresztényt öl, milyen indokból cselekedett, azt nem lehet általánosságban megmondani, hanem még a konkrét

esetben is bajos megállapítani. Rendesen a vallástól távol álló motívumok indítják az embert gyilkosságra. Ha azonban vallásos gyűlölködésből tette volna, azért is egyedül a gyilkos felelős, mert erre nem a vallása tanította. Mikor rituális gyilkosságról beszélek, akkor ezen a vallási fanatizmusból elkövetett gyilkosságot értem. Hogy pedig ilyen előfordulhat, azt tagadni nem lehet. Ilyen minden felekezetenél előfordulhat. A szorosán vett rituális gyilkosságot, vagyis a vérvételt s annak vallási célokra való felhasználását, azt a mesék országába utalom, mint már fentebb kijelentettem. Ez a Neue Freie Presseben közzétett nyilatkozatom értelme. Nem tudom, hogy magyarázhatták félre szavaimat a magyar sajtó egyes képviselői, s hogy inputálhatták nekem azt, hogy én a vérvádban kétértelmű állásponton vagyok.

Mivel komoly lapok mind megértettek engem, szavaim félremagyarázását csak célzatos támadásnak tarthatom. További félremagyarázások meggátlása végett kívántam nyilatkozni.

Dr. Wlassics Gyula v. b. t. t., a közigazgatási bíróság elnöke:

Készséggel jelentem ki azt, amit a tisztaeszlári pör idején is nyíltan hirdettem, hogy a rosszakaratú feltevés, mintha a zsidóság rituális célokra keresztény vért használna: az emberi előítéletek és igazságtalanságok legnyomorultabb eltévelyedése. Nec mentio fiat!

Herczeg Ferenc orsz. képviselő:

A keresztény és zsidó morál ugyanegy talajból ered és bizonyos távolságból tekintve nincs a kettő között érdemleges különbség. Hogy az előttem ismeretlen Beilis nem követhetett el rituális gyilkosságot, azt éppoly jól tudom, mint tudja azt a tisztelt Szerkesztő Úr, hogy a debreceni Nagy Jánosnak vagy a pozsonyi Müller Mátyásnak nincs szüksége embervérre az ő katolikus vagy

protestáns kultuszához. Nagy vagy Müller esetében ez a rituális vérvád ostoba babona volna. Beilis esetében azonban nem az, mert akik őt vádolják, azok nem ostobák, legalább nem annyira ostobák, hogy higgyenek a saját förtelmes meséjükben, de elég lelketlen és vakmerő demagógok ahhoz, hogy meséjüket el akarják hitetni. Az ilyen vádaskodás bizonyos fokig mindig eléri a célját, mert felizgatja és elkeseríti az embereket akkor is, ha nyilvánvaló a vádlott ártatlansága; sok zsidó emberben pedig az elhagyatottság és üldözöttség érzetét kelti fel, szóval, megint csak a vádlók malmára hajtja a vizet, akik egyebet sem akarnak, mint éket verni a zsidók és keresztények közé. Ezért úgy a zsidóság, mint a kereszténység érdekében volna, hogy ez a babona végleg lekerüljön a napirendről. Lehetetlenné kell tenni olyan formában, hogy a legszemérmetlenebb demagógia se merjen rávisszatérni.”

(Egyenlőség, 1913. szeptember 28, 1-4. old.;
1913. október 26, 1-2. old.)

Elkövetkezett ezután 1913. november 11. Jól jegyezzük meg ezt a dátumot, jól tanuljuk meg ennek az estének történetét. Nem kevesebb történt ekkor, mint az, hogy összefogtak a magyar politikai pártok, hogy egységesen szolgáltatassanak elégtételt a megsértett és meggyanúsított zsidóságnak. A magyar szabadelvűség legszebb percei voltak ezek, mikor a hivatalos Magyarország megjelent a zsidó hitközségek tiltakozó nagygyűlésén. Láttuk a szeretetet — láttuk a régi töretlen liberalizmust, mely felépítette és még fel fogja építeni ezt az országot. Gróf Károlyi Mihályt, a negyvennyolcas párt elnökét, Kozmát, a parlamenti pártok elnökét: hallottam az ország legnagyobb keresztény és zsidó szónokait. A vérvád babonája világgraszoló sebet kapot ez estén. Magyarország odaállt ezzel a demonstrációval (Angliát, Franciaországot, az Egyesült Államokat megelőzve) a világ szabadelvű arcvonalának élére.

Ezt a páratlan tüntetést az egész világsajtó vezető helyen méltatta és ismertette. Aztán megszólalt az angol parlament, a francia szenátus. És megszólalt közben a pápa is, kinek első tiltakozását

Merry del Val államtitkár küldte a világsajtónak. Még a cári Oroszország sem tudott ellenállni az európai tiltakozások erejének. A kievi esküdtszék felmentette Beilis Mendelt, s a vérvád kimúlt.

A közös monarchia delegációja közben néhány hét múlva szintén foglalkozott a zsidókérdéssel. Most a román zsidókról volt szó. Két delegátus, gróf Károlyi Mihály és dr. Vázsonyi Vilmos hatalmas beszédekben tették szóvá a 300 000 román zsidó jogsérelmét, és kérték a külügyminisztert, avatkozzék be a kérdésbe. A külügyminiszter kitérő választ adott, Nagy-Britannia állásfoglalásától tette függővé, hogy a monarchia beavatkozik-e a kérdésbe.

Szabolcsi Miksa betegágya mellett, honnan most már szerkesztett, gróf Károlyi Mihály és Rakovszky István együtt jelentek meg, hogy megköszönjék neki ebben az ügyben tett szolgálatait és azt a történelmi anyagot, mellyel őket felszereltük a delegációs felszólalás részére.

December végén a beteg állapota annyira rosszabbodott, hogy szanatóriumba kellett vonulnia. 1914. január 1-vel átvettem a lap tényleges szerkesztését.

(7) Példázat a szőlőkertről

Ezekben a napokban történt, hogy Riedl Frigyes szeretett tanárom felhívta a figyelmemet a Budapesten járó két híres francia íróra, a Tharaud testvérekre.

A Tharaud testvérek, Jean és Jérôme, útleírásaik és regényeik révén az egész világon ismertek voltak. Egyikük a budapesti egyetemen rövid ideig francia tanár volt, innen barátsága Riedl Frigyesseel. A két fivér hamarosan felkeresett minket Lövölde téri lakásunkon, bemutattam őket gyengélkedő édesapámnak, kit — egy délután volt — dolgozószobájában, könyvei közt találtak. A két testvér ottmaradt nálunk, hajnali két óráig.

Elmondták, hogy zsidó tárgyú regényt akarnak írni. Budapestre azért jöttek, mert a keleti zsidóságnak nagy része itt alakul át nyugat-európai zsidóvá, itt van az "olvasztótégely" és a "vízvázalasztó". De soha életükben még nem jártak zsidó miliőben, nem tudják, mi a chéder és milyen a jesiva. Hazájukban nincsen orthodoxia (akkortájt, a háború előtt még nem volt), és nincs egyetlen élményük ezen a területen.

Apám vette át a szót. Órákon át tartó előadásban ismertette meg velük a jesiva-életet. Elmondta, milyenek a váci, a pozsonyi, az ungvári jesivák. Eléjük állította a kis bóchert, ki éveken át a Talmud szent igájában hajtja le fejét, azután szédülve kerül ki a rideg hétköznapi életbe: a családalapítás, a benősülés, a hétköznapi robot, a messiás-hit... A vallásos felső-magyarországi zsidóság egész élete feltárult ezen a délutánon a két párizsi keresztény író előtt. Szakadatlan jegyeztek. A szakkifejezéseket és a héber szavakat fonetikusán írták noteszükbé.

Végül is felvetette egyikük, melyik jesivát tartjuk legérdekesebbnek? Az apám habozás nélkül megjelölte a hunfalusit, ahol a Tátra havas csúcsai alatt, félénk kis faluban, több, mint háromszáz gyerek tanul. Ajánlólevelet kértek és kaptak is "Hundsorf"-ba, és boldog örömmel távoztak.

Ebből a látogatásból két irodalmi emlék maradt fenn: "Az utolsó lecke" című vezércikk az Egyenlőségben, ez a cikk a haszid életet magyarázza és a Tharaud testvéreknek van ajánlva. És egy francia

könyv, a hunfalusi jesiva remek leírásával, melynek ez volt a címe: *L'ombre de la croix*, A kereszt árnyékában, mely számtalan kiadást ért meg, és a magyar zsidóság vidéki kisembereinek és a falusi jámborok életét tette híressé az egész világon.

Riedl Frigyes tanárom vont bele ugyanebben az időben a "Szekfű-ügybe" is. Ez nem tartozik a könyv kereteibe. Csak röviden emlékezem meg róla. Riedl Frigyes az Akadémia könyvkiadó vállalatának volt az előadója, és így felelős minden könyvért, melyet az előkelő testület kiadott. 1913-ban megjelent az Akadémia kiadásában Szekfű Gyula doktornak egy könyve: *A száműzött Rákóczi*. Ballagi Aladár egyetemi tanár ezt a könyvet hazaárulásnak minősítette, Rákóczi tekintélye szétrombolásának, és óriási hírlapi és politikai mérkőzés támadt az ügyből.

Ballagi Aladár Bloch Móricnak a fia volt. Édesapja a negyvenes évek híres magyar zsidó theológusa, szótárírója. Nagy rabbinikus tudós, aki azonban elhagyta zsidó hitét, hogy állást kaphasson és bejuthasson az Akadémiába. Fia, Aladár, mint apja kétségbeesve mondotta barátainak: antiszemita volt. Valóban, Aladár, a politikában mint képviselő, a tudományos életben mint Marczali Henrik ellenfele a zsidóság és a liberalizmus elkeseredett ellenfele volt és az Akadémiában egy ízben az inkvizícióról dicsőítő felolvasást tartott, elfeledve, hogy az inkvizíció máglyáin az ősei is fuldokoltak és égtek. Ballaginak ez a legújabb hadjárata nemcsak Szekfűt, de főként a szabadelvű Riedl Frigyeset akarta tönkretenni.

Riedl barátai összeálltak, hogy mesterüket megmentsek és megvédjék. A Nádor utcai Continental szállóban volt egy külön szoba, hol esténként találkoztunk. A Riedl-védők közt ott volt az akkori idők fiatal tudós gárdája: Császár Elemér, Király György, Baross Gyula, Gragger Róbert, Horváth János és természetesen maga a fővádlott: Szekfű Gyula, a bécsi levéltár ifjú tudósa, magas, sovány, élénkszemű ember. Riedl kollégái közül vele harcolt: Angyal Dávid és Goldziher Ignác. Beöthy Zsolt félreállt, Négyesy László pedig ellene fordult.

Ballagi Aladár megnyerte gróf Apponyi Albertet az ügyének, és Apponyi az Akadémia nyílt ülésén rótt meg Riedl Frigyeset a Rákóczi-könyv kiadásáért. Riedl védelmébe vette Szekfűt, kit a jövő tudományos nemzedék egyik nagyságának nevezett. De hiába, az akadémiai tagok többsége is ellene fordult, a Ballagi-féle hajsza

célhoz ért, Riedlnek le kellett mondania előadói tisztségéről, a Rákóczi-könyvet pedig a negyvennyolcas pártkörök az országban szerte-széjjel elégették.

Mi, a Continental szálló összeesküvői ellentámadásba mentünk át. Jelszavunk volt a történeti kutatás szabadsága. Mindnyájan tudtuk, hogy Szekfű ártatlan, hogy könyve nem gyalázza a nagy fejedelmet, sőt a mártírium fénykoszorúját illeszti fejére. A mi ellentámadásunk a "Szekfű-ügyben" közel egy esztendeig tartott, a világháború kitöréséig, sikerült rehabilitálni Riedlt, és Szekfűnek visszaadtuk tudományos presztizsét, Ballagit pedig lehengereltük és nevetségessé tettük.

Felosztottuk magunk közt a feladatokat. Gragger Róbertnek az a szerep jutott, hogy megszerzi ügyünknek gróf Andrássy Gyulát. A gróf hazajött Brioni szigetéről, és ő írta az első röpiratot Szekfű mellett, kit egy alávaló hajsza áldozatának tüntetett fel. (Ebből viszont évekig tartó összekülönbözés lett Andrássy és Apponyi között.) A közvélemény feleszmélt: ha Andrássy Gyula megvéd egy könyvet, az csak nem lehet hazaáruló! Horváth János vállalta azt a feladatot, hogy negyvenöt magyar író és tudós ünnepélyes deklarációját adja ki Riedl-Szekfű mellett, ami fényes sikerrel járt. Énreám a sajtó kezelése, megdolgozása jutott, és az a feladat, hogy kiadót keressek Szekfű Gyula válaszának.

A sajtóban három napilapot sikerült meggyőzni arról, hogy Szekfű ártatlan, és hogy a szabadelvűség követelése Riedl védelme. A Ballagi Aladár befolyása alatt álló Alkotmány, Magyarország és Budapesti Hírlap csakhamar szembetalálták magukat az Esttel, a Pesti Naplóval és a Pester Lloydal. Azután rábírtam Dick Manó könyvkereskedőt, az ismert kiadót, hogy Szekfű Gyula védekező könyvét kiadja.

Szekfű könyve polemikus remekmű volt. Ballagi Aladár történetírói tekintélye úgy szétfoszlott lapjain, mint a szeptemberi köd. Címet én adtam neki, ezt: Mit vétettem én? Szekfű így is dediktálta nekem a könyv egy példányát: "Szabolcsi Lajosnak, a «Mit vétettem én?» szerzőjének szeretettel és igaz barátsággal Szekfű Gyula."

Két-három hónap alatt elmúlt a "Szekfű-ügy", melynek egy sebesültje maradt a porondon: Ballagi Aladár. Riedl Frigyest

rehabilitáltak, bár sohasem fogadta el újra az Akadémiától az előadói tisztséget. Szekfű győztesen térhetett vissza Bécsbe, ahol csakhamar egyik vezetője lett a titkos levéltárnak. Riedl jóslata beteljesült: ma a magyar szellemiség vezére és első alakja.

Levéltáramban megbecsült helyen őrzöm azt a harminc levelet, melyet a nagy magyar történettudós a "Szekfű-ügy" alatt hozzám intézett. Ez az emlékem erről a szellemi csatáról, ahol Riedl Frigyes fegyvereit hordtam a tudomány szabadsága védelmében.

Mikor a világháború éve a lapra virradt, az úton volt nagy céljai felé. Az önkormányzati mozgalom vad heve, az ITO mozgalom száguldó tempója vitték előre az Egyenlőséget. Új, kitűnő munkatársak vállalai viselték a súlyosbodott terheket. Patai kivált a laptól, és az OMIKE segítségével képes folyóiratot indított Múlt és Jövő címmel, mely mai napig vezető orgánuma a magyar zsidó irodalmi életnek. Helyét a lapnál Ujvári Péter foglalta el.

Ujvári Péter úttörő jelentőségű írója a magyar zsidóságnak. Novellái és regényei, melyek a nagy orosz-zsidó mesterek, Perec, Frug, Sólem Aléchem méltó versenytársai, a magyar vidéki és falusi zsidóság mesteri képei. Első nagy regénye, Az új keresztény, melyet a lapban írt, tökéletes remekmű volt, világirodalmi mértékkel mérve. Éles színei, egészséges humora, embereinek mikszáthi jellegzetessége olyan magasságokba emelték Ujvárit, amelyet magyar zsidó újságíró még nem ért el. Eldicsekszem vele, hogy első percben felismertem, amit Ujvári maga így ír le kedves humorral:

"Novellát adtam az Egyenlőségnek, címét (Új földesúr) Jókaitól kölcsönöztem, csakhogy én nem a német jövevény gyökéresztését írtam meg, hanem a zsidóét, akinek a röggel való tusakodása sokkal fárasztóbb. Az én zsidómat a nagyralátó asszony hajszolta bele a földesúr nehéz szerepébe. Novellának szántam, be is fejeztem becsületesen, mégis regény lett belőle, csak azért, mert egy friss erő, amely nem az én erőm volt, azt akarta, hogy regény legyen belőle. A dolog így történt.

Azon a télen Szabolcsi Lajos szerkesztett. Az öregúr digitalisszal csillapította szegény, beteg szívének kínzó

kalapálását, és mert ettől keveset enyhült, hajnaltól éjfélig a Talmudban kutakodott.

A novella megjelent, de úgy, mint aki retúrjeggyel száll fel a vonatra, hogy oda, ahonnan elindult, még visszajöhessen. Az utolsó mondat alatt két végzetesen parancsoló mondat fityegett: Folytatása következik.

Megrökönyödve néztem ezt a miszteriózus ígéretet, amelyben az adóintések és a cári ukázok könyörtelen akarata harangozott. Mi az, hogy következik? A zsidóm megvette a kastélyt és a birtokot, a nagyralátó asszony tekintetes asszony lett, mi következik hát ezután még? Nagy tévedésben van ez az újsütetű földesasszony, ha azt hiszi, hogy a folytatása következik. Ha én egy novellahősöm számára kiszabom a hat hasábot, akkor meg is hal a hatodikon, vagy legfeljebb megházasodik, ha nagyobb katasztrófát érdemel. Hát ez az ígéret, hogy folytatása következik, nem komoly dolog. A szerkesztő egyszerűen tévedett. Igen ám, de az újságok házitörvényei nem engedik, hogy a szerkesztők tévedjenek. Szabolcsi Lajos sem tévedett, ami hamarosan kiderült a szerkesztőségben, ahol a retúrjeggyel elindított novella feltartóztatását követeltem.

A novellát — mondom — befejeztem.

Szabolcsi Miksa mosolyog. Mindig így mosolygott, mikor egy nyilvánvaló tévedésért akartam síkraszállni a lap hasábjain. Most nem a tényállításban tévedtem, csak Szabolcsi Lajosban, és ő ezt jobban tudta, mint jómagam. Hát csak mosolygott, és hagyta, hogy a fia tiporja le szerzői elfogultságomat.

Meg is tette.

Hogy befejezte? — mosolyog szabolcsiasan a fiatal szerkesztő. — Nekem más a meggyőződésem. Higgye el, a novella nincs befejezve. Már hogy volna? Ha kastélyt és birtokot vásárol egy zsidó, akkor ezt az aktust nem lehet befejezni egy telekkönyvi átírással. És ha utolsó krajcárig kifizette is az ingatlant, az író nem fizette ki az ő irodalmi tartozását. A megváltozott életkörülmények között az új földesúr érdekesebb, mint a régiekben, és az olvasó tudni

akarja, hogyan rendezkedik be az új keretben. Az új földesúr problémája csak itt kezdődik. Tehát igenis: folytatása következik.

Húsz éves volt Szabolcsi Lajos, de számításom szerint legalább harminc év óta esztétizált. Meghajoltam hát tekintélye előtt, amely pont tíz évvel volt öregebb, mint ő maga. Engedtem hát, és megírtam, hogy miféle fonákságokba keveredtek az én hőseim az új életkörülmények között. ... És nagyot nyújtóztam, és áldottam az Istent, hogy ezt a munkámat sikeresen és véglegesen befejeztem. De kiderült, hogy csak amolyan *brocho levatolo* volt az én hálálkodásom, mert idő előtt és hiába imádkozta azt ki magából az én írói áhitatom. És a pót-novella is úgy jelent meg, mint az első, megint csak azzal a fatális ígérettel, hogy: Folytatása következik.

Szörnyülködtem. Hiszen csak nem lehet úgy nyújtani egy novellát, mint a rétestésztát! De lehet, ha az szórja bele a tölteléket, aki megrendelte, és nem az, aki meggyúrja. Amíg nem fogy ki a tálból az alma meg a mazsola, nyújtani kell. És mazsola meg alma sok volt még Szabolcsi Lajos tányérjában. Szerencsétlenségemre ugyanis elkotyogtam, hogy gyerek is volt az új földesúrék házában. Hát ezek nem maradhatnak ki a rétesből. Meg kell írni, hogyan fejlődtek ilyen gyerekek a meg nem szokott levegőben. Hiába hittem, hogy hétpecsétes titok nekem ez a levegő, és sejtelmem sincs róla, hogyan hat, mikor zsidógyerekek a szellős sodraiba kerülnek, bizony csak most is alulmaradtam. Ha kelletlenül is, de ezt is megírtam, csak azért, mert Szabolcsi Lajos a dúsan megtöltött rétest szerette abban az időben. No jó. De hogy még egyszer kibabráljon velem, arról szó sem lehet. Engem nem fog többé terrorizálni az az ostorszíjas Folyt. köv. Én csak egy szót írok a novella alá, szeretném látni, hogy azután az egy szó után még következessen valami. És odaírtam, hogy: VÉGE, a nagyobb nyomaték kedvéért csupa nagybetűvel. De ez a négy betű is csúfos kudarcot vallott. Szabolcsi Lajos egyszerűen rájukeresztette a kék ceruzát, és már nem is

egzisztáltak. Helyébe odaírta, hogy Folytatása következik, és a folytatásnak muszáj volt következnie. Hát igen. Szabolcsi Lajos úgy járt az új földesúr uradalmában, mint a botosispán, és mindig talált valami parcellát, ami még nem volt szántás alatt, s nekem, szegény zsellérnek nem volt választásom: azt is felszántottam. Öt-hat évig verekedtünk még. Én azt írom a novella alá, hogy Vége, ő meg azt, hogy Folytatása következik. Aztán már nem veszekedtem. Belejöttem az írásba, ingerelt már engem is az új földesúr problémája, és kiszálaztam úgy, ahogy tudtam.

Szabolcsi Lajos addig öntözgette a kis mustármagot, amíg regény lett belőle.

És Szabolcsi Lajos akkor még csak húsz éves volt...”

(Egyenlőség, 50 éves jubileumi szám,
1930. január, 57-58. old.)

Dr. Fleischmann Sándor, a lap politikai főmunkatársa mellett ott működött, egyre nagyobb népszerűséget szerezve, a fiatal zsidó intellektüel gárda képviselője, dr. Mezey Sándor ügyvéd, kinek tüzes és elszánt vezércikkei, forró hangulatú versei az egész országban ismertek voltak. A lap helyettes szerkesztője, Komáromi Sándor (Haber Samu) volt, fiatal korában tehetséges novellista, később gazdasági szakíró, kinek statisztikai tanulmányai úttörők voltak. Így haladt a lap biztosnak látszó, nyugodt síneken előre. A Tisza-kormány élénken foglalkozott a zsidóság szervezkedési kérdéseivel. Az új kultuszminiszter, dr. Jankovich Béla fogadta a neologia küldöttségét, és ezt mondta: "A zsidóság szervezete kérdésének megoldása a kormány érdekében is állana. A zsidóság annyi ezer esztendőn keresztül fenntartotta magát, nem hiszem, hogy most szétválna." Dr. Ilosvay Lajos államtitkár pedig kedves humorral hozzátette: "Ha már a magyarság nem tud megegyezni, a magyar zsidók legyenek okosabbak, mint a magyarok, és fogjanak össze." A küldöttséget vezette: Székely Ferenc. Tagjai voltak: báró Kohner Adolf, báró Herzog Mór, csepeli Weisz Manfréd és Szabolcsi Miksa.

Aztán eldőrdült Szarajevóban Princip gyilkos revolvère.

A gyászistentisztelet komor pompája töltötte be egyszerre a zsidó közéletet. Egy-egy esemény még fölkelte az érdeklődést. Dr. Blau Lajost Öfelsége a Rabbiképző élére igazgatóvá kinevezte... Dr. Izsó topánfalvai ügyvédet Öfelsége királyi közjegyzővé kinevezte... A Pest megyei izr. község kerületi ülést tartott, Mezei Mór előadta kibontakozási tervét, Székely Ferenc és Visontai Soma beszéltek... Zangwill levele, melyben Zürichbe hívja a magyar zsidóságot az ITO kongresszusra... Dr. Rózsa Izsót megválasztották Szeged képviselőjévé... Akkor aztán hirtelen csend lett, mert kitört a háború.

“Magyar zsidó testvéreink, szükséges-e külön is szólani hozzátok e hatalmas napokban?

Összeforrottunk, egybeolvadtunk szívvel-lélekkel nemzetünkkel. Test vagyunk az ő testéből, annyira egyek, hogy arról külön szólni most: bántó és sértő volna. S ha mégis tesszük, csak emlékezetül, s önmagunk megnyugtatósául, hogy mi, akik a béke évtizedeiben versenyre keltünk jóban és nemesben környezetünkkel, íme, versenyre kelünk most is velük, és felajánljuk lelkesedve ezért a szent földért, ezért a nagy és nemes nemzetért: az életünket is. Láttunk titeket, magyar zsidó testvéreim, ott a vonuló csapatok közt, ott a pályaudvarok harci lármájában: igenis ott mentetek, ahol helyetek van, harcban a királyért, kinek jogai alatt lettünk szabad emberek, harcban a nemzetért, mely befogadott, magához ölelt, otthont adott, földet és levegőt nekünk. Láttuk köztetek a diplomás fiatalembert, ki otthagya öreg szüleit, a meglett családapát, ki elfelejti tűzhelyét, a vallásos, jámbor, a templom légköréből kiszakadt szakállas alakokat: egy sem tétovázik, lelkesek és elszántak, s mennek előre a sors örök útjain...

(Egyenlőség, 1914. augusztus 2, 1. old.)

Ezekkel a szavakkal búcsúztattam lapunk élén a hadba induló magyar zsidóságot.

A nemzedék, mely most háborúba ment királya hívására, nem ismerte a lövészárkot, az ágyúdörgést, a bajonettrohamot. A népfölkelő, ki otthagyta családját és gyermekeit, az újonc, ki elbúcsúzott a szüleitől, a tartalékos tiszt, ki felvette régi uniformisát: kétszázezernyi magyar zsidó vonult most hadba, először az emancipáció óta, szabad emberek, a jogegyenlőség légkörében felnőtt ifjúság. Utoljára a szabadságharcba indultak a nagyapáik, mint szent családi emlék élt ez nemzedékeken át bennük. Most az unokák is jelentkeztek.

Mi várt rájuk a véres tömegben? Új, merőben kiismerhetetlen helyzet előtt álltunk. A felekezet nagyjai éppoly tétován néztek a jövőbe, mint az utca egyszerű zsidóembere. "Nem felekezetestekedni" — suttogják a barátok jobbról-balról. "Legjobb lesz, ha a lap egy időre elnémul" — mondta Vadász Lipót —, "ne válasszuk szét mi is felekezetek szerint a lakosságot."

Apám Balatonfüreden feküdt nagybetegen, és én csak Mezey Ferencben és Székely Ferencben találtam támaszt és megértést. "Nem szabad egy percre sem szüneteltetni a lapot" — ez volt az álláspontjuk. Én pedig világosan és tisztességgel éreztem, hogy a lap feladata most kezdődik. Eddig harcolt, most regisztrálnia kell. Eddig küzdött, most naplót kell vezetnie. Eddig történelmet csinált felekezetének, most hűségesen másolnia kell azt, amit a csataterек jelentenek Izrael fiairól. Habozás nélkül új irányba fordítottam a lap kormánykerekeit.

Tudtam, mivel fognak vádolni: hogy "minden zsidóból hőst csinált az Egyenlőség", hogy "mi köze a háborúnak a katonák zsidó voltához", hogy "mindenbe beleviszi a felekezetiség üszkét". Ezt mind tudtam. De éreztem, hogy ha pontosan, objektíven és túlzás nélkül megörökítem a zsidóság szerepét a világháborúban, bástyát építek vele a rágalom és a gyűlölet ellen.

Ezért már a háború kitörése utáni első számban kezdtem a krónikát. Egyelőre csak a jótékonyság nagy művéről lehetett szó. A hitközségek kórházaikat ajánlották fel, a szentegyletek ezüstjeiket, a papok imáikat; megindult az adakozás végtelen áradata, a Vöröskereszt, a hadbavonultak családjai részére. Mi mindent feljegyeztünk, minden egyes eredményt, minden felajánlást megörökítettünk. Azután az első hősi halottak szomorú árnyéka: dr. Schranek Ferenc főorvos, Goldschmied Egon hadnagy, Burger

Márton kapitány; az első kitüntetések: Kóbor Ignác hajókormányos az I. osztályú vitézségi éremmel. Huszonegy rabbit nevezett ki a király tábori lelkészé, azokkal azonnal érintkezésbe léptem, hogy minden feljegyzésüket közöljék velem. Az orosz hadifoglyok nagy tömege zsúfolódott össze Kenyérmezőn. Számukra a hadügyi kormány rendezett Ros Hasóno istentiszteletet, de a mi olvasóink küldték az imakönyveket és taliszokat az esztergomi táborba ezerszámra. A galíciai menekülteket a hadvezetőség ólmozott vagonban szállította a monarchia belsejébe. A magyar zsidó hitközségek derekasan viselték a nehéz terheket, amit a szerencsétlen menekültek elhelyezése és élelmezése jelentett.

Az első heteknek ezek a döntő eseményei új irányba terelték a lapot. Kiderült, hogy egy pillanatra sem lett volna szabad szüneteltetni, mert a felekezet életében is rohanvást követték egymást az események. Szeptember végén a két harcban álló felekezeti tábor, a neologok és orthodoxok letették a fegyvert — hiszen odakünn a lövészárkokban a zsidó katona valóban csak zsidó katona volt, nem neolog és nem orthodox. A veszteséglisták egész hasábokra nőttek, a kitüntetések is, a jótékonysági krónika oldalakat vett igénybe — a tábori rabbik búcsúztatói és ünnepi beszédei a felekezeti sajtó vezető helyére kerültek.

Október 1-én, a világháború harmadik hónapjában, ugyanakkor, amikor Krausz Emánuel őrnagy és dr. Dömény Lajos ügyvéd csapataik élén történt hősi halála foglalkoztatta a zsidó közvéleményt, hangzott fel Szegeden az első kérdés egy ottani hetilapban: "Miért nincs több zsidó a harctéren?" Most már Vadász Lipót is, akivel sűrűn voltam együtt, igazat adott nekem, hogy az Egyenlőség feljegyzi a zsidóság önfeláldozásait. A mi háborús rovatunk hétről hétre a dokumentumok tárháza lett.

Szegeden kívül az erdélyi Besztercén egy kisebb hetilap, valamint a Gazdaszövetség című hivatalos értesítő voltak az első nyomdatermékek, melyek jelentették a háborúban a zsidókérdést. Nem hiszem, hogy központi irányításra, hiszen afféle zsidóellenes propagandaközpont, mint a mi napjainkban, akkor még nem létezett. Én ez aljas gyűlöletkeltést úgy magyaráztam, hogy a háború, mely minden szenvedélyt felszabadított, a legalantasabbat is szabaddá tette: a zsidógyűlöletet. Ez ellen minden küzdelem hiábavaló. Csak az

igazi, megcáfolhatatlan ellen-adatok használnak, azok is csak úgy, hogy nem az antiszemitizmussal megfertőzötteknél, hanem a még normális lelkeknél.

Lépésről lépésre, adatról adatra, halottról halottra kellett harcolnunk az egyre növekvő sajtópropaganda ellen. Szomorú küzdelem volt, mikor védekezésül a budapesti Alkotmány ellen le kellett közölnünk a hadbíróóságok által elítélt hazaárulók neveit, kik között egyetlen zsidó sem akadt. (A kassai hadbíróóság már 1914. október 20-án öt szolyvai lakost muszkavezetés miatt elítélt.) A Közművelődés vádjaival szemben, hogy a zsidó gazdagok nem teljesítik kötelességeiket, leközzöljük "Kohner báró vacsoráit". "Báró Kohner Adolf hetenkint ötezer vacsorát ad a VI. kerület lakosságának, felekezeti különbség nélkül. A hadikölcsön minden egyes jegyzőjét felírjuk, megörökítjük, hiszen azt írja Szatmárott egy napilap: a "zsidók nem jegyeznek hadikölcsönt", Szegeden azt mondja egy ügyvéd a bíróságon: "a zsidók vezetik be az oroszokat hazánkba". Válaszképpen le kell közölnünk az osztrák-magyar északi hadsereg egyik napiparancsát: "Útvezetőül csak zsidókat szerződtessetek, felvilágosítást, útbaigazítást csak zsidóktól fogadjatok el." A zsidó tartalékos tisztek ellen gúnyos megjegyzéseket tesz a Magyar Kultúra, Bangha páter lapja. Válaszképpen le kell közölnünk Meyerhoffer Eberhart ezredesnek, a 41. gyalogezred parancsnokának hivatalos nyilatkozatát: "Bámulom ezredem zsidóhitű tartalékos tisztjeinek hősiességét, bátorságát, teljesítését..."

De Kozma Andor, a nagy költő is szót kér ehhez a témához:

A kis Pötty — óh, emlékezem már,
Hisz ő szíveskedett velem,
Kihozta nyáron a vonathoz
A bankból hitellevelem.
Most hazatért egy kis időre,
Mert két bal ujjja lefagyott
S már vissza is megy — így csinálják
A tartalékos hadnagyok.
Grodeknél meghalt kapitánya,
Jasin előtt főhadnagya,
Egy hadnagyon ideg-choc tört ki,

Másiknak szétszakult agya.
— "Így lettem én századparancsnok,
S mert a kadét is elhagyott,
Magam vesződöm" — így csinálják
A tartalékos hadnagyok.
S a kis Pötty szalutálva elment
S ma már a harcban van megint,
Lövészárokban a lakása,
Golyó fütyül, ha kitekint.
De majd, ha Isten kegyelméből
A diadalnap felragyog,
Mi ne feledjük, mint csinálták
A tartalékos hadnagyok.

(Egyenlőség, 1914. december 27, 11. old.)

És minthogy Pesten egy keresztény-szocialista kevesli a zsidó
hősi halottakat, lefényképezzük a Chevra Kadisa temetőjének
háborús dísz-sorát:

Fuchs Sándor 23 éves, Verhovai Ignác 22 éves, Ernyei
István 26 éves, Melicher István 34 éves, Berkes Zsigmond 25
éves, Kohn Mór 38 éves, Horn Emil 27 éves, Freundlich
Jakab 28 éves, Amcsel Antal 23 éves, Fenyő József 28 éves,
Demény Dezső 34 éves, May Dezső 22 éves, Beér Simon 29
éves, Friedmann Samu 23 éves, Andermann Éliás 26 éves,
Csapó Sándor 22 éves.

És most már nyolc-kilenc oldal hetenkint a háborús adattár,
okmányok, okiratok, levelek, fényképek szomorúan kiapadhatatlan
gyűjteménye. Mikor a háborús cenzúra egy napon kifogásolja ezt a
kibővült rovatot, Vadász Lipót útján kihallgatást kérek a
miniszterelnöktől. Tisza István a szabadelvű klubban fogad.
Elpanaszolom, hogy a cenzúra minden katonai hírünket törli. Tisza
rámnéz vakító fényű pápaszemével:

— Miért kell ez a rovat? — kérdezi halkan.

Előveszem (Vadász tanácsára összeállítottam) azt a kötetnyi szemelvényt fővárosi és vidéki lapokból, hol antiszemita cikkek jelentek meg.

— Ezekre kell válaszolni — mondom.

Tisza belenéz a dossziéba, összeráncolja a homlokát. Vadászra pillant:

— Jelentsétek ezt nekem minden egyes esetben — mondja. — Tűrhetetlen.

Aztán újra felém fordul:

— A rovat mehet tovább. Azután azt tanácsolom, forduljanak József főherceghez, ki Erdélyben van. Ő szívesen fog adni tanúsítványt a zsidó katonákról.

Meghajtom magam, hálatelt szívvel. Tisza kezét ad és utánam szól:

— Jobbulást kívánok az apjának, kit nagyon szeretek.

Ennek a kihallgatásnak eredményeképp a katonai cenzúra továbbra is engedélyezte háborús rovatunkat. Még aznap este ajánlott levelet írtunk József főhercegnek, és megkértük, hogy tekintettel az egyre erősödő antiszemita sajtókampányra, adjon nyilatkozatot hadseregének zsidó katonáiról.

Tisza István különben a zsidógyűlölő cikkek ügyében nem ismert tréfát, Besztercén, és Kolozsvárott betiltott két zsidóellenes hetilapot. Ugyanakkor érdekes, hogy a berlini katonai parancsnokság is betiltatta a német antiszemitizmus központi orgánumát, a Staatsbürger Zeitungot. Indoklás: a zsidóhitű katonák hazaszeretetét és bátorságát dolgában nem maradnak el társaik mögött. Aki felekezeti türelmetlenségből másokat gyanúsít, nem hű a császárhoz és hazájához.

A galíciai áradat egyre nő a fővárosban. A katonai vonatok hozzák a szerencsétleneket, kiket a hadvezetőség irányít Budapestre. A kormány napi 73 fillért fizet minden menekült után a hitközségnek az ellátásért. Központi bizottság alakul az ügyben, Vészi József, báró Kornfeld Mór és Székely Ferenc vezetésével. Az amerikai zsidósághoz pedig sürgős memorandummal fordul az Országos Iroda.

Ránk virrad az 1915-ös esztendő.

A háború véres mechanizmusa könnyörtelenül forog tovább, de most már, bármilyen szörnyű, a felekezeti élet is valamilyen

hétköznapias megszokottsággal kezd beilleszkedni a háború keretébe. Egyre erősödik a segítség munkája, milliókat gyűjtenek a katonák hozzátartozóinak, a hadiözvegyeknek, az árváknak, a népkonyháknak. A hitközség kórházában megjelenik inspicírungra Ferenc Szalvátor főherceg. Nagyon tetszik neki a tisztaságtól ragyogó remek hadikórház. "Es ist patriotische Pflicht!" feleli szerényen Stiller professzor. "Patriotische Pflicht, bólint a főherceg, aber es ist gut gemacht." Rendkívüli probléma a galíciai. A fővárosban immár huszonötezer galíciai menekült él! Természetesen van közöttük gazember, elvetemült árdrágító is. De a legtöbb, az óriási többség becsületes, küszködő, nyomorgó pária, népkonyhák és éjjeli menedékhelyek lakói. Az egyes elvetemültek gáztettei természetesen szították az antiszemitizmus már lobbanó tüzét. Hiába citáltunk cseppet sem zsidókról szóló ítéleteket a vidékről, a galíciai hírének ez sem javíthatta. Emellett rengeteget kellett áldozni a menekültekért, mert — amint említettem — az osztrák kormány 73 fillért, a magyar kormány 70 fillért fizetett csak értük naponta. Lázas erővel működött a segítő bizottság, és megmozdult az amerikai zsidóság jó szíve is. 40 000 koronát küldtek Bécsen át a Budapesten tartózkodó háborús menekülteknek. Az orthodox-neolog ellentét is eltűnt, a segítő bizottságban együtt dolgoztak a két tábor emberei, a háború megoldotta az "unifikációt", nemcsak a lövészárkokban, de a hivatalokban is.

Az év elején, január 20-án megérkezett hozzánk József főherceg levele a harcterről:

"József főherceg lov. táb., a VII. Hadtest parancsnoka.
Tábori postahivatal 91.
Überprüft! KpsKmdo.
Harctér, 1915. I. 15

Szabolcsi Miksa úrnak,
az Egyenlőség főszerkesztőjének,
Budapest

Kérésükre a következőkben felelhetek. Igen sok alkalmam volt zsidó vallású katonáinkat megfigyelnem, és

nem láttam különbséget köztük és más katonáim között, hősiességük, bámulatos elszántságuk minden dicséreten fölül áll. Magyar fiúk közt, mint igazi magyarok, vállvetve küzdöttek a vérengző szerbek és azóta a hatalmas orosz ellen; a dicsőségben egyenlő részük van hős bajtársaikkal. A legkiválóbb hősök között nem egy a magyar zsidó.

Nem egyszer láttam saját szememmel a legrettenetesebb küzdelmek kétségbeesett tusáiban őket, és emelt lélekkel bámultam a közös vitézséget, melyben minden hazafi egybeolvadt és egyaránt kivette részét valláskülönbség nélkül. A zsidó is megmutatta, hogy olyan jó hazafi és vitéz katona, mint bárki más.

Tisztelettel,

József főherceg lt.,
a VII. Hadtest parancsnoka.”

(Egyenlőség, 1915. január 24, 1. old.)

Ez a levél — történelmünk egyik legragyogóbb dokumentuma — többféle fontos hatást tett. A liberális sajtó agg maradványa, a Neues Pester Journal élesen megtámadott minket, minek provokáltunk ilyen "taktlos" és "unfein" módon egy hadvezért zsidókérdésben nyilatkozatra. A Múlt és Jövő hasábjain dr. Hajdú Miklós éles támadást intézett ellenünk, mert hiszen semmi szükség sem volt ilyen felekezeti megkülönböztetésre a katonák között. Ezek azonban csak komikus végletek voltak, a nagy tömegek föleszméltek, ünnepelték a főherceget, az istenített "József Apánkat", de ráfigyeltek a helyzet komolyságára is. Az antiszemita izgatástól kezdett izzani az ég alja. Mezei Ernő, az ősz publicista, a magyar negyvennyolcas mozgalmak apostola, nyílt levelet intézett gróf Tisza István miniszterelnökhöz, felhíva a figyelmét, hogy immár 23 napilap és 10 hetilap izgat a zsidóság ellen a háború második évében. A fő vád: a zsidók nincsenek a fronton, és ha ott vannak, a trénnél bujkálnak.

A főherceg levelének fényénél meg kellett látni, micsoda örvények felé tántorog a magyar zsidóság. Dr. Bernstein Béla nyíregyházai főrabbi, 1848 nagy történetírója felhívta a zsidóságot, hogy az adatgyűjtést kezdje meg, és az Egyenlőség háborús rovatát

építse ki történelmi bástyává. A székesfehérvári hitközség rendkívüli közgyűlést tartott, és annak határozatából minden tag körlevelet kapott, hogy családja háborús adatait küldje be az Egyenlőség háborús rovatának.

És így, a főherceg levele után, már 1915 januárjában komoly, erős, megcáfolhatatlan adattárrá épült ki a mi háborús rovatunk. Minthogy ez a rovat ma, huszonöt év után is élő valóság, forrás és mentsvár, röviden elmondom felépítését.

Először azokat az adatokat adtam közre, melyek a frontról érkeztek. Ezeket az ottani cenzúra előzően megbírálta, majd én küldtem be elbírálás végett a központi budapesti katonai cenzúrának, fontos esetekben a bécsi hadügyminisztériumnak. Például: a 46. gyalogezred parancsnoka beküldte összes zsidó tisztjei hősi adatait kitüntetésekkel együtt. A 7. hadsereg tábori lelkésze az utolsó orosz ütközetben elesett zsidó katonák és tisztek halálozási adatait, a kisméndi kórház parancsnoka két fenséges látogatónak pontos nyilatkozatát, a kassai hadkiképző zsidó tisztjei összeállították sebesültjeik névsorát. Csak ha már minden fórum jóváhagyta és hitelesnek ítélte az adatot, csak akkor közöltem le. Fontosság szempontjából következtek a Hinterlandból kapott adatok, kórházakból, hitközségektől, családoktól. Kitüntetések eredeti okmányai, bevonulások statisztikái. Végül a jótékonyság adattára — így hömpölygött, mint egy vérfolyam, ez a háborús rovat. Kilenc-tíz oldal minden héten az Egyenlőségben.

De kellett, kellett, mennyire kellett! Napról napra erősödött a gyűlölet, az izgatás. A vérző és szenvedő magyar zsidóságot méltatlan vádak érték.

Azért a harminckét gazemberért (ennyit ítélték el a menekültek közül élelmiszer-uzsora, hadiszállítási visszaélés miatt) a milliós zsidóság minden tagját felelőssé tették. Hiába volt egy példás ítélet: a kolozsvári királyi tábla 1915. február 20-án hat hónapi börtönre ítélte egy antiszemitáskodó cikkíróét. Egy Grün drágított lisztet, minden Grün ellen folyt a hadjárat, bár a Grünök egy része a lövészárkokban feküdt és harcolt a magyar hazáért. Silmann Mózes galíciai, tarnopoli menekült elrejtett egy zsák lisztet, és akkor hiába jelentkezett egy másik Silmann, egy budapesti, Silmann Herman tanító, hogy hét fia közül mind a hét katona.

Rákosi Ferenc Esztergom főegyházmegyei áldozópap nyílt levelet intézett az Egyenlőséghez, hogy "kierőszakolt egy dícséretet a zsidó katonákról", miért nem ír a galíciai síberekről? Válaszképpen leközlöttük négyszázhusz földművelő és állattenyésztő nevét, kiket azon a héten ítélték el árdrágításért és áruhalmozásért. Dr. Nobel Sándor főhadnagy, vármegyei főügyész a lövészárokból írt levelet, hogy a zsidóság mint a belpoklosokat rekessze ki magából vétkes tagjait, a hadseregszállítókat és csalókat. Az izgatás tetőpontján jött a hír, hogy a galíciai menekültek első csoportját, körülbelül tízezer embert, 1915. peszach ünnepe előtt a kormány bevagonírozta és elküldte Stájerországba és Tirolba. Szívszaggató jelenetek játszódtak le, mert a szerencsétlenek nem akartak olyan környezetbe kerülni, hol vallásuk törvényeit nem tarthatják meg.

A katolikus egyház legelőkelőbb lapja, az Egyházi Közlöny is beavatkozott akkor a zsidókérdésbe. Cikksorozatot kezdett a tiszzaeszlári vérvádról, Huber Lipót theologiai tanár tollából. Erre a cikksorozatra Szabolcsi Miksa adott választ május 16-án, és bejelentette, hogy ő is sorozatosan fog felelni a vádakra.

Huber Lipót és Tiszaeszlár! A nagybeteg publicistának felragyogott a szeme a dicső feladat láttára. A kór megviselte, hiszen egy év óta úgyszólván szanatóriumról szanatóriumra vándorolt, és ereje egyre fogyott. Arca sápadt, megviselt volt, csak a szeme lobogott kísérteties tűzzel, a szikrázó fekete szeme, mely az összetört test lámpája volt, és jelezte, hogy még itt az erős és töretlen lélek. Minthogy járni már nem tudott, rajztáblát erősített ágyához, azon írta kemény és engesztelhetetlen hangú utolsó polémiáját Huber Lipóttal.

Előkereste Huber professzor húsz év előtti levelét, melyben kimondotta: "A rituális gyilkosságra sem a Misnában, sem a Gemarában semmiféle adat nem lelhető, még homályosan sem." Azután három cikkben foglalkozott az eszlári pörrel, mely az ő életét felavatta a zsidóság szolgálatára, és mely most, az utolsó órákban, búcsúztatja az ő harcait. Eszlári emlékei rajzanak fel ebben az utolsó, feledhetetlen polémiában, régi-régi nevek, Kozma Sándor, Szeyferth Ede, Pauler Tivadar... Felhívta határozott, félre nem érthető hangon Huber Lipótot, hogy cikksorozatát szüntesse be, mert adatai hamisak,

és ha nem hagyja abba a cikkírást Tiszaeszlárról, bíróság elé fogja állítani.

Hétfőn, június 14-én, az Egyházi Közlöny című lap nyilatkozatot tett közzé, melyben bejelentette, hogy Huber Lipót cikksorozatát abbahagyja. A további közléstől eláll, mert ez a cikksorozat félreértésekre adott okot. Egyúttal a lap megtagadta a Huber Lipót adataival való közösséget is.

A nagybeteg harcosnak bejelentettem ezt az — utolsó — diadalát. Szeme felragyogott. Tollat fogott és egy cikkben megköszönte az előkelő katolikus lapnak ezt az elhatározást. "A zsidó babona, írta, éppolyan ment a vértől, mint a Talmud és a Biblia. Több heti akciónkkal is ezt akartuk bebizonyítani".

Kedden reggel a nagybeteget levittük Balatonfüredre, két orvos kíséretében. Az egész úton nem győzött hálálkodni a sorsnak, hogy sikerült letörnie ezt a vérvád-hadjáratot, éppúgy, mint letörte Tiszaeszlárt és Nagykövesdet, és letörte a Beilis-féle izgatást. A kalapácsot, melyet az Úr adott kezébe, hogy győzzön Izrael ellenségein, ennek a gonosz kígyónak fejére csapta legtöbbször életében.

Kedden és szerdán csendesen pihent a füredi szanatóriumban. Csütörtökön reggel 10 óra tájt Bencit szólította, kisebbik fiát. Ott feküdt a szanatóriumszoba balkonján, párnák között, szeme a Balaton kék szépsége felé fordult.

Bencikém, mondta, tanuljunk egy kis Bibliát. — A könyv szétnyíltott Jezsajas próféta 5. fejezeténél. Olvasd csak, és fordítsd le mindjárt...

"Hadd énekeljem el az én barátomról, dalomat a szőlőkertről:
Volt egy szőlőkertje az én barátomnak..."

Bence olvasta a szöveget. A 4. vershez érkeztek:

"Ma láászész ód lekarmi veló oszisi bó... Mit kellett volna tenni szőlőkertemmel, amit nem tettem meg?"

Az apám halkan ismételte ezeket a szavakat. Azután elhallgatott.

Bence ránézett, és ijedten tette le a Bibliát. Odaszaladtunk. Apám már halott volt.

Egy pillanat alatt, egy sóhajjal, a próféta szavával ajkán, meghalt. Isteni csókkal. És egy kérdéssel: mit kellett volna még tenni az ő szőlőjével, amit nem tett meg?

Erre a kérdésre az egész felekezet adott választ a halottnak.

Már néhány órával később egész küldöttségek jelentek meg a fürdőhelyen. A budai, a pesti hitközségek, a Chevrák emberei. A sürgönyök százai érkeztek. Úgy éreztük a mérhetetlen fekete gyászban, hogy egymillió szív dobog felénk, és siratja a szegény újságíró, a zsidóság prófétáját, a harcost és tanítót. Mintha ezt hirdette volna mind: a szőlőkertnek nincs panasza ellened. Te többet tettél érte, mint kellett és lehetett volna. Te feláldoztad magad a szőlőkertért, Isten kertjéért, Izraelért. Odadobtad magad minden hullámnak, minden szélnek, minden zivatarnak. Ápoltad és védted, mintha a tiéd lett volna; a Mindenhatóé az a szőlőkert. De te voltál a leghüségesebb munkás, a legodaadóbb kertész, aki most meghaltál a szőlőkertért, népedért, Izraelért.

És jött a nagy temetés. Először megszólalt a papok szava. A balatonfüredi egyszerű zsidópap zokogása:

— Villámként csapott le hozzánk a hír: Szabolcsi Miksa meghalt. És e villámcsapás csakhamar megrázkódtatta az országot.

Én Isten különös rendelését látom abban, hogy Szabolcsi Miksának Balatonfüredre, egy orthodox zsidó hitközségbe kellett jönni meghalni, hogy az orthodoxia is kivegye részét Szabolcsi Miksa végtisztességéből, és én Istentől rendeltetve érzem magam, hogy méltassam: mit bírt, mit vesztett az orthodoxia Szabolcsi Miksában. *Vajikovcu kol Jiszróél*. Szabolcsi Miksa temetésén az egész zsidóságnak részt kell venni, *be-Romo*, azért kellett ide hozzánk jönni meghalni, hogy sirassuk a magaslatunkon és sirassák őt otthon városában.

Ha a mi nézeteink eltértek is Szabolcsi Miksa nézeteitől, amidőn elhunytának hírére vettük: egész lényünkben megrendültünk, gyászba borult hitközségünk. És Dávid gyászdalát éneklek: Juda fiai gyakoroljátok a fegyverforgatást! Egy hős védelmezőnk esett el! És első sorban Ti, *bené Jehudo*, ti, fiai a *gur ar je*, az oroszlánbátorsággal

küzdő hősnek, lépjete atyátok örökébe, vegyétek fel az atyátok kezéből kiesett íjat és védelmezzétek a támadásnak kitett kis táborunkat az atyátoktól örökölt lelkesedéssel és bátorsággal. S leljetek vigaszt azon tudatban, hogy atyátok nem hiába élt.

Ötszáz ember várta a halottat a kelenföldi állomáson. Kiss Arnold, a lángszavú budai pap áll a vasúti kocsi mellett. A rákoskeresztúri temetőben a család barátjáé, Adler Illésé az első szó, majd Hevesi Simon beszél, a koporsó mellett Mezei Mór. És azután a szerkesztőség szónoka, a rabbitestületé, a hitközségké, a család barátaié.

De mindezek csak egyes nevek. A részvétről ma már nem is lehet a mai mértékkel képet alkotni, mert Nagy-Magyarország egész zsidósága a gyászolók között volt. Péntek este 71 zsinagógában tartottak róla emlékbeszédet. Szabadkán, Nagyváradon, Békéscsabán, Orsován és Nagyszőlösön a hitközségek iskoláiban szünetet rendeltek el. Ötszáznál több hitközség tartott rendkívüli közgyűlést. A közalap elhatározta, hogy sírkövet állít neki. Az első héten már befolyt 6000 korona. Levéltáramban külön vastag kötetet tesznek ki az emléksorok, a részvétsürgönyök és testületek kondoleáló átiratai. Így még nem gyászolt senkit a magyar Izrael.

Valami teljességet és tökéletességet, valami jól betöltött feladatot éreztem a nagy részvétben. És a szeretetnek egy kimondhatatlan meleg hullámát.

Minden szomorúság és bánat mellett is azt kellett éreznem, hogy ebben a gyászban mennyi vigasztaló és mennyi halhatatlan van. A temetésen dr. Adler Illés a szószékről szólított fel, hogy vegyem fel az árva tollat, a hitközségek átiratokban követelték, a szerkesztőségi értekezleten nesztorunk, Mezei Ernő odaültetett a vezető helyére.

Meg kellett tennem, megtettem. Huszonöt éves voltam, tele írói tervekkel, drámák és regények gondolatával és vázlatával. Ezek sosem fognak most már megíródni.

De a szőlőkert azt kívánta, hogy ha egy napszámos kidől, vegye át azonnal másik az ásót-kapát. Tudtam, hogy rengeteg lesz a munka, szörnyű a fáradság, kevés a jutalom, töméntelen a tövis és a csalán. Ám a szőlőkert ura és gazdája így rendelte, és amit ő rendel, legyen az jó vagy rossz, öröm vagy fájdalom, ott nincs fellebbezés.

(8) Háború odakünn és idebenn

Mindenki segített. Megható volt, milyen gonddal és szeretettel vettek körül mindjárt az első percben. Én bíztam héber tudásomban, mert hiszen több, mint tizenöt éven át tanultam apámnál, Patainál, Bachernál, egy éven át a párizsi rabbiképzőben, sőt egy féléven át Hunfalun, a jesiván — de abban a pozícióban, melyet én most elfoglaltam, nem volt szabad egy jottányi hibát sem elkövetni *in judaicis* és *in hebraicis*. Két belső barátom állt az első években mellettem és vigyáztak rám: dr. Weisz Miksa és dr. Edelstein Bertalan, kiknél formálisan órákat vettem. Meghívást kaptam mindjárt az első héten Szegedre, keressem fel Löw Immanuelt.

Löw Immanuel akkor hatvan éves volt, a magyar zsidóság duzzogó, koronázatlan királya. Félelmetes tudású, az egész világon tisztelt férfiú. Harminc év óta — a nagy tudósok haragja hosszan tartó — teljes visszavonultságban élt és a felekezet közügyeivel nem foglalkozott. A kilencvenes években ugyanis összekülönbözött a Rabbiképző Intézet tanári karával és az Országos Irodával egy imakönyve körül támadt vitában. Felkértem Löwöt, támogasson engem mint fiatal szerkesztőt. Nemcsak hogy megígérte, hanem adott kéziratokat és barátságtelt rendelkezéseket, és szerkesztői működésem első tíz évén át szorgalmas dolgozótársa, díszes cikkírója lett a lapnak. És Löw Immanuel barátsága jelentette Goldziher Ignácét is, a világ legnagyobb orientalistájáét, ki szintén duzzogva és meghasonolva a hivatalos zsidósággal élt a Holló utcai lakásán, kikapcsolódva a felekezet hitközségi közéletéből. Goldziher hosszú ideig a hitközség főtitkára volt, és mikor eltávozott helyéről, ezt mondta: "*Béni u-vén bené Jiszróél ausz hi lesulom*", majd németre fordította: *Zwischen mir und den Juden ist alles aus!*

Löw, Goldziher, Hevesi, Adler, Weisz Miksa, Edelstein: ilyen támogatókkal biztosítva láttam a lap theológiai alapzatát. Székely Ferenc, Mezey Ferenc és Lederer Sándor jelentették a világi zsidóság legerősebb támogatását. Csak Mezey Ferencnek volt hivatalos tisztsége hármuk között. De ő aztán szinte mindenütt vezér volt. Ő jelentette az Országos Irodát, a Szentegyletet, a Közalapot, az

IMIT-et, a Múzeumot, a Rabbiképzőt. Székely Ferenc társadalmi vezér volt, Lederer pedig — a jövő embere. Apám rám bízta őket azzal, hogy mind a kettőből elnököt kell csinálni.

A pesti hitközség ebben és a következő években teljesen izolálva, csak saját rituális feladati elvégzésére szorítkozott. Országos mozgalmaktól tartózkodott, újat nem kezdeményezett, nem vett részt semminő mozgalomban. A hitközség önmagának és vallási feladatainak élt. A zsidó politikusok közül Mezei Mór, Vázsonyi Vilmos és Bakonyi Samu álltak hozzám közel és bocsátották rendelkezésemre összeköttetéseiket. Sándor Pált személyesen nem ismertem, nem is vett részt a zsidó közéletben.

Ehhez hozzászámítom a lap bevált kitűnő gárdáját (Mezei Ernő, Fleischmann Sándor, Mezey Sándor publicisták, Gábor Andor, dr. Hajdu Miklós, dr. Molnár Jenő, dr. Fabó Bertalan cikkíró, Komáromi Sándor helyettes szerkesztő), s nyugodtan indulhattam el utamon, mert úgy éreztem, hogy megvan az alap és lehetőség a továbbépítésre.

A lap példányszáma ekkor 2500 volt, ebből 2000 állandó előfizető. Három tisztviselő volt, a szerkesztőség és kiadóhivatal Személynök utcai lakásomon volt elhelyezve két szobában.

Az első hetekben még egy kísérletet akartam tenni, meggyőződni, hogy a külvilág, a magyar közélet előtt nem veszítette-e el súlyát az Egyenlőség apám halálával. Ma, visszatekintve, úgy látom, hogy a kísérlet vakmerő, eredménye bámulatos volt. Azt akartam tudni, megvan-e a visszhangja a lapnak odakünn, reagálnak-e szavamra, felkérésemre, hívásomra? Ez idő tájt volt a recepció húszéves évfordulója. A fenséges jogegyenlőségi törvénynek volt-e nagyobb aktualitása, mint akkor, mikor a lövészárkokban együtt harcolt keresztény és zsidó, mikor az egyenlő jogból egyenlő kötelesség lett? Kéréimmal fordultam az ország nagyjaihoz, írjanak az Egyenlőségbe a recepció 20. évfordulóján megemlékezéseket és méltatásokat.

Az eredmény hatalmas, páratlan arányú válasz volt. Az első cikket Csernoch János hercegprímás, a másodikat Jankovich Béla kultuszminiszter, a harmadikat gróf Khuen-Héderváry Károly, a kormánypárt elnöke, a negyediket báró Wlassics Gyula, a közigazgatási bíróság elnöke, az ötödiket (tizenkét oldalnyi tanulmányt) Berzeviczy Albert, az Akadémia elnöke írták. De cikket

írt Wekerle Sándor, báró Pap Géza, Kozma Andor, Geduly és Balthazár püspökök, a zsidók közül Vadász Lipót államtitkár és a felekezeti élet teljes gárdája. Az egész országban és azon túl a központi hatalmak szabadelvű sajtójában általános feltűnést és elismerést keltett ez a demonstráció. Hogy ezek a férfiak mit mondtak a recepcióról, azt már korábban bemutattam. Itt csak azt akarom leírni, hogy ez a szám nekem mint néhány hetes szerkesztőnek a szerkesztői vizsgám volt. Hála Isten, kitüntetéssel tettem le. Valóságos tapsvihar fogadta ezt a teljesítményt az egész felekezetben.

Most már teljesen nyugodtan indulhattam: megvolt a külvilág, a magyar közélet, a szabadelvű irány szerető támogatása és megvolt a felekezet izzó együttérzése. Elindultam.

A háborús idők első törvénye az volt számomra: az itthon maradottaknak segíteni kell, amikor kint értünk harcolni. A felekezet szívét tehát meg kell mozdítani, érdeklődését felkelteni a zsidó romok felépítésére, a zsidó elesettek családjainak támogatására, a zsidó éhezők felsegítésére. Az orosz dúlta északi vármegyék zsidó templomai romok és üszkők voltak. A szentélyek beomolva, a Tórák széttiporva, a zsidó közélet épületei feldúlva. Pásztor Árpádot és Tábori Kornélt felkértem, ismertessék a közönség előtt fényképekkel Sáros és Zemplén megyék zsidó templomainak összeomlását. Székely Ferenc megalapítja a pártokon felül álló neolog—orthodox sajtóbizottságot. Ez volt az egyik célpont, amire a felekezet figyelmét irányítottam.

A másik volt a szentföldi helyzet. Palesztinában körülbelül tízezer magyar zsidó élt, kik a háború folytán a legnagyobb nyomorba kerültek. A török kormány nem törődött velük, Krausz osztrák-magyar főkonzul hozzánk fordult Jeruzsálemből segítségért. Külön magyar bizottságot alakítottam, élére dr. Lederer Sándort kértem fel, kivel fel is utaztam Bécsbe, ahol a külügyminiszter boldogan fogadta ajánlkozásunkat és vállalkozott rá, hogy az összegeket kijuttatja a Szentföldre, és ott szétosztatja a magyar zsidók között. Hét hónap alatt 15 000 koronát küldött a Lederer-féle bizottság Bécsbe, illetve Jeruzsálembe.

De a belső fronton változatlan erővel folyt tovább a védelmi harc. A híressé vált "Háború körül" című rovat, aminek felépítéséről már írtam, egyre nőtt, egyre félelmesebb és keményebb adattára lett a

felekezetnek. Most már ez a rovat olyan lett, mint egy intézmény: átment a köztudatba, hogy minden családnak kötelessége itt adatait megjelentetni. A történelem részére megbecsülhetetlen értékű adattömeg jelent meg itt hétről hétre, egyre erősebben bizonyítva a magyar zsidóság igazát. Nagy súlyt helyeztem rá, hogy az állandó közgazdasági vádak ellen (árdrágítás, hadseregszállítás stb.) pontos statisztikák álljanak rendelkezésre. Ezek a statisztikák sikerrel bizonyították, hogy a zsidóság része ezekből a bűnesetekből elenyészően csekély, országos arányszámán jóval alul marad. Az új antiszemita irány különben igen erősödött, és egyik vezetőjéül Haller István képviselőt, újságírókat ismerhetjük meg.

A magyar zsidó irodalom felvirágoztatása és népszerűsítése egyik legfőbb gondom volt. A Hét-beli barátaimat, elsősorban Kosztolányi Dezsőt és Karinthy Frigyeszt bekapcsoltam az Egyenlőség irodalmi munkatársai közé. Kosztolányi cikkíró és publicista lett, azonkívül csodálatos szépségű és tisztaságú műfordításokat adott a lapnak. Régi és új héber költőket tolmácsoltam neki, ő felvette gyorsírásban a magyar szöveget és klasszikus hűséggel költötte versbe. Így készült el a Juda Halévi Cionidájának egyedülálló magyar fordítása tollából, ahol a hatalmas költemény, akár a héber eredetiben, egyetlen rímre van áthangolva. Gordon, Frug és Bialik így szólaltak meg Kosztolányi bűvös hárfáján, valamint Rilke zsidó tárgyú fordításai. Karinthy vidám krokikát írt a lapba. Új publicistánk lett Lakatos László, új novellistánk Mohácsi Jenő. Én A csillag fia című történelmi regényemet, mely Bar Kochba lázadásáról szól, írtam meg folytatásokban az Egyenlőség számára. A zsidó tudomány terén is gondoskodtam arról, hogy a háború ne állítsa meg a kutatást. Dr. Grossmann Zsigmond alapvető tanulmányai a magyar zsidóság és a pesti hitközség múltjáról, dr. Weiss Miksa a középkori irodalomról szóló essay-i ekkor kezdenek megjelenni. Ujvári Péter hűséges regényírója maradt a lapnak az én vezetésem alatt is, édes, ízes írásai továbbra is szórakoztatták az olvasót. Kiss Arnold, a költő pap most kezdte meg novelláit és zamatos leírásait a zsidó hitközségi életből.

A zsidóellenes politika halk zümmögéséből, mely már második éve tartott, 1916-ban éles trombitaszó lett. A képviselőház padjain felütötte fejét a zsidókérdés, mely Eszlár óta nem volt látható. Sándor

Pál állt fel szólásra a drágasági vitában, és kimutatta, hogy a bűnök, melyekről szó van, nem egy felekezet bűnei, hanem az egész társadalomé. "A zsidók — mondta — ugyanazt művelték, mint a grófok, a galíciaiak ugyanúgy tettek, mint a csanádi parasztok. Aki a rizskása árát felhajtotta, nem bűnösebb, mint a kiskazda, ki a gabonát ötszörös áron adta el. Nagy- és kisbirtokon mérhetetlen tömegei kerülnek elő az elrejtett gabonából." Ugyanilyen bátorsággal és nyíltsággal beszélt a főrendiházban Ullmann Adolf. Ő a hadiszállítókról szólt: "Ne azokat nézzék, akik néhány takaróval, egy pár vég kanavással bűnöztek. Ezeken a kis élősdiéken túl a magyar kereskedelem, a magyar zsidók ezer és ezer millióra rúgó ügyleteket bonyolítottak le a kincstárral és a becsületnek és tisztességnek ragyogó példáit nyújtották. A zsidó ipar és kereskedelem csodákat művelt az ország érdekében a háború alatt." Rendkívüli feltűnést keltett ebben a helyzetben a pozsonyi hadseregszállítási per, melynek vádlottja Rudnay Alajos prépost és Ivánka Imre néppárti képviselők voltak. Ebben a perben kiderült, hogy nemcsak galíciai hadseregszállítók voltak ezekben a napokban. Sőt.

És most már nem tűnik el, nem kerül le a napirendről a zsidókérdés, illetve amit annak neveznek. Most már Ráth Endre képviselő 1916 augusztusában kiveszi zsebéből a Haditermény bizományosait, és felolvassa, csupa Löw, csupa Spitzer, csupa Stern, csupa Weinberger... Tisza István igen röviden felel. A miniszterelnök csak annyit mond, hogy "az utcán felszedett téves és kósza hírekre" nem reflektál, márpedig Ráth képviselő beszéde ilyenekből állt.

Közben azonban folyik a háború, és annak rettentő boronája végigszánt a földön, új és új embertömegek borulnak szerencsétlenségbe. Ezekben a napokban történik, hogy az osztrák kormány a magyar kormánnyal egyetértve 25 000 galíciai menekültet, kik most lettek hontalanok, helyez el Magyarországon. 25 000 galíciai! A jobboldali sajtó vérbenforgó szemekkel rohan előre és lobogtatja ezt a számot a keresztény magyar tömegek felé. Én Kosztolányi Dezsőt kérem fel, hogy ő, a keresztény magyar író, vezércikkben védje meg ezt a szerencsétlen tömeget, mely nem "bevándorol", hanem "menekül" hozánk. Kosztolányi megírja élete egyik legszebb cikkét a 25 000 galíciairól.

„... Mi, huszonötezer gácsországi földönfutók, árvák, és betegek, és fáradtak, hozzátok emeljük lankadt szavunkat, magyar parasztok. Úgy rendelkeztek, hogy hazánk helyett, melyet az ellenség dúlt fel, egy ideig hazánk legyen a ti földetek, a ti falutok. Szegényes, szerény vendégségbe megyünk hozzátok. Sárga ujjunkkal motozunk a házikótok fakilincsén. Egy ital vizet kérünk, meg egy vackot, hová lehajtsuk fejünket. Vagy még annyit se. Csak azt kérjük, ismerjete meg bennünket. Lássátok meg arcunkban az ember arcát, szemünkben a testvért. Amikor pedig a falu határán ballagunk, rongyos, tarka batyunkkal, a dülők táján, szóljatok rá komondoraitokra, melyek lábikránkba akaszkodnak és le akarják rólunk húzni a gúnyát, amit még nem egészen téptek le rólunk.

Ismeretlenül is ismerünk titeket, csöndes, nyugalmas, keleti parasztok. Olyanok vagytok, mint az áldott föld. És ahogy a föld mindig adott nekünk párnát, meg derékaljat, mikor elájultunk a fáradalmaktól, ti sem tagadhatjátok meg tőlünk a békét. A föld, az nem rossz. Sohase lökött még vissza. Az a természete, hogy hagyja, hadd hulljon reá az, kinek esni rendeltetett. Úgy érezzük, ti is ilyenek vagytok. A fekete gerendák, a pirosan égő erdők, az ordító városok poklából hozzátok értünk, a magyar földre, a ti falutokba, és csak pihegni akarunk, lélegzetet venni, míg majd elvonul fejünk felett a zivatar. Erre még nem jártak hadak, és itt még nem hallották a végítélet kürtjeit. Kalászos aranytól volt terhes a róna, és már a csűrben a gabona. Csecsemőiteket az ablakból nem dobták ki vad katonák. Hallgassatok meg minket.

Vagy hallottatok rémmeséket? Felejtsétek el. Éjjel fületekbe súgtak gonosz szájak boszorkányhistóriákat babonás ígézetekről, rontó nézésről, halálos varázsról? Ne higgyétek. Felétek tartjuk vékony kezünket. Szúrjatok belé egy gombostűt, meglátjátok, abból is vér serked, forró rubin vér, mely hasonló a tiétekhez. Beszéljete a fiunkról, ki a kárpáti hegyeken áll, puskával a kezében, mint a ti fiaitok, védve az ország szikla-kapuját, és a mi szemünkben is sós

nedvesség gyülemlik össze, mint a tiétekben. Tudjuk, hogy mi megértjük egymást. A falu gyertyafényes csendjében majd mesélhetünk. Ti ezeréves szenvedésről, és mi olyan szenvedésről, melynek évezredek se szabtak határt. Jobbágyi igánkat még nem vették le vállunkról. Nálatok a nóta azt tartja, hogy a magyar még akkor is sír, mikor vigad. Mi nem vigadunk sírva, mert sohase vigadunk. De mindig sírunk. Egyik költőnk, aki zsargon nyelven ír, azt mondja a zsidóról, hogy «könny-milliomos». Könnyeken keresztül szólunk hozzátok, könnyek által beszélünk és könnyek által mutatjuk meg ikersorsunkat. Ismeritek ti is a mérges ebeket, a göröngyöt, a tövist, a mostoha világmindenséget. Hiszen azt mondjátok, «szegény embert az ág is húzza».

Minden vagyonunk: néhány ruhadarab, pár imádságos könyv. Meg egy ütött-kopott esernyő. Ehhez még ragaszkodunk. Isten tudja, miért. Talán azért, mert nincs más egyebünk. Úgy viseljük, mint nemesember címerét. A nyomorunk, nincstelenségünk címere ez. Jelenti az otthonunkat, melyet már nem láthatunk. Néha, mikor egy sáros, füstös állomáson várakozunk éjjel, hálásan szorítjuk meg az esernyő hideg fa-kampóját, és azt hisszük, hogy egy kéz, egy eleven kéz, mely kezünkbe kulcsolódik. Azt hisszük, hogy azoknak a keze, kik már hidegen alszanak a földben, azoknak a keze, kiket szerettünk, a feleségünk, a kislányaink keze, kik most futnak a széles föld hátán, ki tudja, hol. Mindig talpig feketében jártunk, akkor is, mikor mások cifrázkodtak. Minket nem ért készületlenül a világ nyomorúsága. Még csak át se kellett öltöznünk gyászruhába.

Gácsországi zsidó áll most a küszöbötök előtt. Viaszfehér az arca, és a szemealja piros a könnyek savától. Ismeretlen nektek ez az idegen? Nem, nem lehet ismeretlen. Mert ti minden szenvedést ismertek. Egy ősi vándor kopog, a század alélt vándora. Hátán háza, kebelén kenyere.”

(Kosztolányi Dezső, Mi huszonötezren...,
Egyenlőség, 1916. augusztus 26, 1-2. old.)

A "század alélt vándora", ahogy Kosztolányi nevezte, megérkezett. Nagy, központi segítő bizottságot alakítottunk védelmére és ellátására. Elnök lett: Székely Ferenc, hatósági biztos: dr. Jekel Péter belügyminiszteri tanácsos. A menekülteket majdnem teljesen a Dunántúlon helyezték el. A kormány napi egy korona segélyt adott minden menekültnek. De még nem voltak letelepítve, mikor délkelet felől rémes dördüléssel új háború robbant fel. A románok hadat üzentek. A déli erdélyi megyék zsidósága is menekülésre kényszerült: tizenötezer újabb menekült vette útját Budapest felé. Brassó, Déva, Hátszeg, Fogaras, Sepsiszentgyörgy zsidósága papjaikkal együtt a fővárosnak vette útját.

Az "Általános Központi Segítőbizottság", mely a Belvárosi Takarékpénztárban nyitotta meg irodáját, búcsújáró hely lett. Itt osztják a segélyt a zsidó menekülteknek, az ebédjegyeket, az utalványokat, itt szereznek lakást és ellátást a szerencsétleneknek. Az első héten 50 000 koronát osztottak ki. Forró izgalom fűti a magyar zsidóságot, mert a *gólus* és a bizonytalanság képei óráról órára jobban tükröződnek fel előtte, és az ajtaján egyre többször kopogtatnak szerencsétlen kezek. Míg az orosz betörés a Kárpátok alján csak néhány vármegyét, ezeknek is főként néhány határfaluját érintette, a románok erdélyi garázdálkodása a zsidóság nagy, virágzó, évszázados községeit rombolta le. Brassó, Fogaras... — a románok szétrombolták a zsidó temetőket, kivégezték az otthon maradt hitközségi vezetőket, kifosztották a zsidók lakásait, majd betörték a kórházakba is, és ott gyilkolták le a zsidó betegeket. A magyar zsidóság megdermedve és borzongva hallotta a híreket. De a hazai antiszemizmust nem érintette a zsidók erdélyi magyarságának mártiriuma. Olyan izgatást folytattak 1916 Jom Kippurja előtt, hogy nagyobb községekben demonstrációkra került sor. A kiéhezett tömegek Újpesten felvonultak a zsidótemplom elé. A rendőri készség alig-alig tudta védeni az ájtatoskodókkal telt templomot, amikor hirtelen megjelent dr. Miklós Antal polgármester, felállt a templom lépcsőjére és messzeszóló hangon így kiáltott:

— Jegyezzék meg maguknak azok, kik itt a zsidóság ellen tüntetnek: ami jótétemény, nemes és szép cselekedet a háború óta Újpesten történt, azt úgyszólván kizárólag zsidók csinálták. Önmaga

és hazája ellen vét, aki érinteni meri egy szóval is az újpesti zsidóságot!

A tömeg megszégyenülten elszéledt. De ez az emlékezetes újpesti Jom Kippur mementó volt a magyar zsidóságnak, mely most már érezte, hogy az elkövetkezendő időben fokozott mértékben lesz éppen őrá szó.

Egyelőre a harctér. A háború idebenn csak akkor erősödött, ha odakünn csend volt. Mihelyt odakünn valami nagyobb esemény történt, idebenn elhalkult a játék. Most pedig nagy dolog volt napirenden: a központi hatalmak feltámasztották halottaiból Lengyelországot. Hárommillió zsidó sorsa pecsételődött így meg, és általános volt az érdeklődés minden zsidó centrumban New York-tól Melbourne-ig, milyen politikát fog az új állam követni zsidó alattvalóival szemben. A Romanovokét, vagy a Habsburgokét, vagy a Hohenzollernekét?

Külpolitikai érdek volt, hogy a nyugat is megtudja, hogy a pogrom-rezsim után a szelíd osztrák-magyar politika fogja áthatni a zsidókkal szemben Lengyelországot. Több varsói kérdezősködő levéllel kezemben kihallgatást kértem Tiszától, és nyilatkozatra kértem őt Lengyelország jövőjéről. Tisza húzódozott, azt mondta, ez a külügyminiszter dolga. Én csendesen megjegyeztem, hogy sohasem kértem tőle olyasmit, ami akár neki, akár az országnak ártott volna, és elmondtam, hogy az amerikai millió példányos nagy jiddis lapokban rendkívüli hatást érne el egy ilyen nyilatkozat a monarchia leghatalmasabb politikusától.

Végre engedett. Csengetett a titkárának, és lediktálta a mellékelt levelet.

"Magyar királyi miniszterelnök
Budapest, 1916. november 7

Tisztelt szerkesztő úr!

Nem érezhetem magamat arra hivatva, hogy az új életre kelt Lengyelországnak a zsidók egyenjogúsága tárgyában elfoglalandó álláspontjáról bárminő nyilatkozatot tegyek, hiszen ennek a kérdésnek eldöntése a lengyel állam hatáskörébe tartozik. Nem kétséges azonban,

hog az önrendelkezési jogát visszanyert lengyel nemzet az egész vonalon, tehát ebben a kérdésben is, a szabadság és jogegyenlőség álláspontjára helyezkedik.

Igaz tisztelettel vagyok kész szolgája,

Tisza."

(Egyenlőség, 1916. november 11, 1. old.)

Ez a nyilatkozat, bármilyen óvatos volt is, nagy hatást tett. Nem beszélek arról, hogy a monarchia lapjai milyen fontosságot tulajdonítottak neki, még a Reichspost is. De egy hónap múlva átadhattam a miniszterelnöki sajtóirodának a Tog, a Moment, a Warsauer Togblatt, a Forward példányait, melyek a magyar miniszterelnök levelét ökölnyi betűkkel ünnepelték az első oldalon.

Talán itthon, belpolitikailag is lett volna folytatása Tisza levelének, de Schönbrunnból megjött a gyász hír, hogy Ferenc József király elhunyt.

Olyan őszinte gyásszal és fájdalommal siratta el uralkodóját a Magyar Izrael, mely nem a hivatalos gyászünnepek szokványos bánata volt, hanem igazi, tragikus siratás. Ami természetes is volt. Múltunkból a béke remek korától, apáinktól és nagyapáinktól vettünk búcsút az ő személyében. Az ő keze, mely most már örökre lehanyatlott, írta alá az emancipáció törvényét, hívta össze a magyar zsidó kongresszust, ő nyitotta meg a Rabbiképzőt, ő foglalt állást a tisztaeszleli vérvád ellen, ő mondta e szavakat: "Szégyellem, hogy az antiszemitizmus betolakodott Ausztriába" (1886. október 20), valamint ezeket is: "Oltalmam és a hazai törvények biztosítják önöknek honpolgári jogaikat, és nem kétlem, hogy hazafias hűségben versenyezni fognak az ország minden lakosával" (Pécs, 1891. január 21). "Népeim iránt valláskülönbség nem képez válaszfalat szívemben" (Balassagyarmat, 1894. szeptember 12). Ő írta alá a recepciót és ő jelentette ki: "Nagyrabecsülöm a zsidókban a családiasságot és a jótevésben való örömeiket" (1909. november 26). Ferenc József halála a magyar zsidóság boldog évtizedeinek örökre elmúlását jelentette, és a felekezet olyan tragikus gyászt öltött, ami a Nagyon Nagyokat illeti meg.

Károly Ferenc József rendkívül népszerű volt felekezetünk körében. Háborús archívumunk egész sor esetet jegyzett fel, mikor zsidóhitű tiszteket és katonákat igaz barátsággal tüntetett ki. Vértes Endre zászlóssal, Guttman Jenő zászlóssal, Ábrahám Andor hadnaggyal, Weisz Árpád főhadnaggyal való beszélgetését külön engedély alapján lefényképezték, amint a zsidó hősöknek a harctéren mellükre tűzi a magas kitüntetések. 1915. október 26-án Losonci Pál 6-os honvédfőhadnagyot a III. o. katonai érdemkereszttel tüntette ki, hosszan beszélgetett vele; a jelenetet le is fényképezték. Egy óra múlva a kitüntetett hős főhadnagy elesett. Sok-sok ilyen esetet jegyzett fel a magyar zsidók harctéri története, és feljegyezte azt a mondatot is, melyet Csernovitzban a zsidó hitközség küldöttségéhez intézett 1915. április 20-án, mondván: "Hazafiasságuk miatt hitfelekezetük az orosz uralom alatt sokat szenvedett. A zsidó lakosság rendkívül hazafias. Mi ezt neki sosem fogjuk elfelejteni."

Sohsem... mondta a trónörökös. A felekezet vezetői azt szerették volna, ha a magyar zsidóság szent egységbe forrva jelenik meg az új uralkodó előtt. A neolog-orthodox harc már rég elült, de a seb, úgy látszik, még nem forrott össze. Az orthodoxia nem akart a közös küldöttségben résztvenni, nem akarta az egy és egységes felekezet képét mutatni. Mintha valami távoli rossz szellem azt jövendölte volna e pillanatban: "Nem akartok együtt menni a jóságos király elé? Majd mentek még együtt, pártoskodók, könyörögni az életetekért."

Az új uralkodó trónralépése után, december 11-én, a bécsi Burgban fogadta a bécsi hitközség küldöttségét. A szónok szavára Károly ezeket válaszolta:

— A zsidó lakosság mindig bebizonyította Házam és a haza iránti hűségét és ragaszkodását. És a jelenlegi nagy időben is áldozatkészen járult vérével a sikerek kivívásához. Biztosítom hitfeleiket arról, hogy országaikban korlátlanul élvezhetni fogják a minden polgárt megillető jogokat.

Később, a cercle alatt hozzátette:

— Die jüdischen Soldaten haben sich sehr brav gehalten.

Még több elismerő és dicsérő mondat is elhangzott az új osztrák császár ajakán.

És eljött a koronázás csodás ünnepe. Az antiszemita sajtó ugyan belerikoltott az örömbé (csak zsidók vásárolnak ablakot Budán, csak

zsidók adnak ki ablakot Budán és így tovább), mégis szép és feledhetetlen ünnep volt. Ezen a koronázáson a magyar zsidóság mint felekezet, mint egyház és mint közélet egyaránt képviselve volt. Zsidó tagjai voltak a főrendek között a koronázási ajándékot átadó küldöttségnek, a képviselőkől álló hitlevél átadó bizottságnak (négy zsidó képviselő), a királyi ebédet rendező bizottságban három zsidó képviselő foglalt helyet, a főváros bandériumában pedig két zsidó vett részt. A koronázási templomban a zsidó felekezet részére tíz helyet tartottak fenn a rabbik és elnökök számára. Nem kell külön mondani, hogy minden vidéki bandériumban is ott voltak a zsidóság képviselői.

És most már közeledett a pillanat, mikor a megkoronázott magyar király, IV. Károly fogadja a budai várpalotában a zsidók küldöttségét. Előbb azonban még a parlamentben egy kis különös háború folyt le ellenünk.

Huszár Károly néppárti képviselő felolvasott egy hosszú árdrágító névsort Galgóc és vidékéről. Csupa napkeleti név! — kiáltott közbe Bartos János, ugyancsak néppárti képviselő. Valóban, a névsor kizárólag zsidókból állt.

A mi archívumunkból feleletül közöltünk néhány napnyugati nevet is a napkeleti zsidó árdrágítók ellensúlyozására. Daianu Illés kolozsvári görög-katholikus főesperest, ki magyar nemzetellenes izgatásért egy évi börtönt kapott, Andrescu gyurgyoszentaházi lakost ("Jobb lesz, ha valóban az oláhok lesznek az urak!"), hat havi börtön. Prekup Gáborné bethleni lakos (három hónapi börtön a magyarság elleni izgatás miatt), Ursz György közepesi lakos ("Jön a mi apánk, a román király"), tíz évi börtön, Linka György érkörtvélyesi gör.-kath. lelkész ("Ha senki se nem szánt, se nem vet, végetér a háború"), két hónap. És azt is közöltük, hogy Sarkadon Szeleczy Gábor hadnagy, aki a rekvirálással volt megbízva, a katolikus templomban, a szent sír alatt hat zsák kukoricát talált elrejtve, a református templomban az orgona alatt öt zsák búzát találtak, a murasiklósi templomban az oltáriszentség alatt négy mázsa búzát találtak elrejtve. De tehet-e ezekről a gazságokról a katolicizmus, a protestantizmus? Persze hogy nem tehet, és nem azonosítható a vallásfelekezet az egyes bűnözőkkel sem.

Néhány nappal később megint: zsidókérdés a parlamentben. Most gróf Károlyi József a "faji materializmus" címe alatt támadta

meg a zsidókat, Ráth Endre pedig azt mondta, hogy a katonavonatok elviszik a harctérre a magyarokat, és helyettük kaftános zsidók érkeznek. A kaftán és a kazár megint divatosak lettek az antiszemita szólamban. Szentapáti Dudinszky Nesztor úr könyvet írt a kazárok ellen, majd nyílt levelet intézett hozzám. Ekkor már részletesen kellett foglalkoznom a felvidéki úgynevezett kazár problémával.

Dudinszky Nesztor úr első vádja az volt, hogy a "kazár" (értsd: a ruténföldön élő zsidó) munkakerülő, uzsorás, léhűtő, tétlen. Válasz: a volóci gőzfűrés, ahol a munkások 95 %-a zsidó, a kapnikbányai műhelyek, hol az összes napszámosok zsidók, a zsdenyovai fűrésztelep, kizárólag kaftános, pajeszes, kazár munkásokkal. Ezek fát vágnak, követ hordanak és sziklát fejtenek, többet dolgoznak, mint a többi nem zsidó munkások, mert szombaton pihennek és a veszteséget be kell hozniok. Ha vannak bűnösök a verhovinai zsidók között — minden tömegben vannak —, nem szállunk értük síkra, de az egész "kazár" zsidóságot megvádolni lelketlenség.

Második vád: a "kazárok" — szemben a ruténokkal — hazaárulók voltak az orosz betörés idején. Válasz: báró Ghillány Imre földművelésügyi miniszter 1916. május 16-án kijelentette: "A rutén izgatók mint felbújtók szerepeltek, kik miatt egyesek, sőt százak tönkrementek. Ebben erősen antiszemita momentumok is szerepelnek. Ezek a főbűnösök, kik halomra rakták a holmit, a bútort, felgyújtották, és azt hirdették, hogy most érkezett az ideje, üssünk a zsidón vagy az állam tekintélyén." Ezek közt persze egyetlen kazár sincs. 1915. február 7-én Halaktovich Bertalan kanonok esperes-lelkész saját kezűleg írta jegyzőkönyvbe Alsóvereckén: "Ellenségeink, a bitang muszkák első ízben való betörésük alkalmával félrevezették szegény híveinket, és ezek korlátoltságukban ellenségeinkkel loptak és raboltak." Ezek közt egy kazár sem volt. A felsővízközi hadbíróóság 1915. január 12-én, a nagybocskói hadbíróóság 1914. október 12-én, a kassai hadbíróóság 1915. január 6-án, a felsővereckei hadbíróóság 1914. november 4-én muszkavezetés miatt halálra ítélte és kivégeztetett embereket. Ezek közt egyetlen kazár sem volt. (A hazaárulók neveit nyilvánosan közöltem Dudinszky úrral.) Végül feltártam a kazár falvak pontos katonai statisztikáját. Ladomérvágás: 1 hősi halott, 9 frontkatona; Felsővízköz: 3 hősi halott, 12 frontkatona; Felsőodor: 2 hősi halott, 5 frontkatona; Gyertyánpatak:

1 hősi halott, 4 frontkatona; Kecsköz: 8 frontkatona... az összes nevekkal, a Grünfeldekkel, a Baumokkal, a Hirschfeldekkel, a Lilingekkel, a Guttmann Majlichokkal... minden kazárral.

Válaszomban a nyílt levélre egyúttal rámutattam arra is: Mi a kazár? A kazár magyar zsidó katona volt Árpád seregei között, ők voltak a honfoglaló magyarság nyolcadik törzse. Árpád menyee kazár asszony volt, Zsolt herceg felesége, Mén Marót fejedelem lánya. Árpádot még a kazár fejedelem befolyására választották meg Etelközben fejedelemmé a magyarok. Ha a felvidéki ruténföldi zsidók valóban kazárok, akkor ők az árpádkori magyarság egyetlen élő emléke, igazi fajmagyarok.

Alig múlt el a kazár polémia, megint a képviselőházban villámlott fel a zsidókérdés. Frey János néppárti papképviselő többórás kirohanást intézett a magyar zsidók ellen, a "felmentettek", a "hadseregszállítók", a "kibújók" ellen, ahol a faj és a vallás összeesik. Haller István képviselő megjegyezte, hogy "a legjobb szeretettel" kell megvívni a harcot a zsidók ellen. A közvélemény most már azt követelte, hogy ilyen támadások után közöljük a kilenc román görögkeleti pap nevét, kiket kémkedésért halálra ítélték, a szerbbarát tizenkilenc banjalukai papét... A polémia már-már elmérgesedett, mikor pillanatnyi szünetet teremtett az antiszemita fronton Károly király szava a magyar zsidó katonákról.

Az uralkodó április 14-én fogadta a budai várban az egyházak tisztelegését. Hatodik helyen, az unitáriusok után a még szervezetlen zsidó egyház helyett a két Országos Iroda által alakított küldöttségek jelentek meg a király előtt. Persze, nem együtt, hanem külön-külön. A neolog küldöttséget Mezei Mór vezette. A király kegyes választ adott az üdvözlő szavakra, megköszönte dr. Neumann Ede papi áldását, megígérte, hogy a vallás szabad gyakorlatát biztosítani fogja. Dr. Mezey Ferencnek ezeket mondta:

— Nagyon meg vagyok elégedve a zsidókkal. A fronton is a zsidó katonák mindig jól és híven teljesítik kötelességeiket. Köszönöm a magam és a hadsereg nevében.

És a királyi szó lehűtötte az antiszemita agitációt. De csak napokra. Mert Milotay István Új Nemzedék címmel hetilapot indított szinte kizárólag a zsidókérdés tárgyalására. Tudományos antiszemitizmust hirdetett, a Chamberlain-féle német faji elv

alapján. Azután Nagyvárad felől érkezett hír: a város társadalma valósággal felfordult, mert a nagyváradi jogakadémia radikális baloldali tanára, dr. Ágoston Péter 323 oldalas könyvet írt a zsidók ellen. A könyv címe: A zsidók útja. Nagyvárad forrongó szellemisége viharral fogadta a könyvet. A Holnaposok egyik vezére, Antal Sándor röpiratot írt ellene, dr. Kecskeméti Lipót főrabbi cikksorozatot kezdett a helyi lapban, míg dr. Masurek püspöki titkár melegen köszöntötte a Tiszántúl című egyházi újságban. Dr. Ágoston Péter a kritikákra azonnal válaszolt, és kijelentette, hogy őt a jelenkor kritikái nem érinthetik. Mikor a könyvet elolvastam, azonnal láttam, hogy itt a helyi újság-polémiák nem segítenek. Ez komoly — radikális — támadás volt a zsidóság ellen, és ha erre a 323 oldalra nem felelek más 323 oldallal, akkor ez a könyv mint valami Rohling-szerű alap és forrásmunka századokig fog kísértetni az irodalomban.

Az volt a tervem, hogy az egymással összefüggő fejezeteket kiosztom szakértő munkatársaim között, magam a vérvád és Talmudhamisítási részeket vállaltam. Bevezető tanulmányt Balthazár püspöktől kértem, kinek megírtam, hogy most rajta áll, hogy a magyar szabadelvűség történetében páratlan támadást visszaverje. A püspök azonnal felelt. Vállalta a feladatot, és hozzátette: "Ágoston oda konkludál, hogy a zsidóknak meg kell keresztelkedniök, ha jó hazafiak akarnak lenni. Vakmerőség ez, mely nem átallja egy törvényesen bevett felekezet vallását a nemzeti egybeforradás akadályául odaállítani. Zsidókérdés Magyarországon nincs, hacsak nem csinálnak. Jóakarattal zsidókérdést csinálni keresztény részről eddig páratlanul áll a történelemben. Bizony, kellemesebb a jogakadémiai tanár úrnak ma, az ébredő reakció korában zsidókérdésről írni, mint tanulmányt a szekularizációról."

Balthazár tanulmánya egy hét múlva meg is érkezett. Félelmetes, nagyszerű munka volt, könyvalakban legalább egy ívre terjedő. 1917. április 3-án megjelent az Egyenlőség ünnepi száma — ez alkalommal főképpen Ágoston Péter könyvének szentelve. Kezdődött Balthazár tanulmányával. Azután Blau Lajos, első zsidó theológusunk az Ágoston könyvében előforduló zsidó tárgyú tanulatlanságokról és műveletlenségekről írt tanulmányt. Ágoston történelmi tévedéseivel dr. Venetianér Lajos, a kiváló historikus foglalkozott. Bernstein Béla nagy tudással fejtegeti Ágoston "erkölcstani" kisiklásait, Székely

Ferenc a politikai részét tárgyalta a kérdésnek, Mezei Ernővel együtt. Azután következett Komáromi Sándor cikksorozata, mely az összes statisztikai adatot megcáfolta. Végül az én tanulmányom, mely Ágostont mint Talmud-hamisítót leplezte le. (Egyetlen konkrét látszatú vád van a zsidóság ellen, írta a felvilágosult jogakadémiai tanár, és ez a vérvád.)

Ezeket a tanulmányokat aztán külön vaskos könyvben adtam ki: *Mi az igazság?* címmel. Érdekes, hogy mielőtt ezt a könyvet kiadtam volna, megjelent nálam dr. Braun Róbert nevű radikális tudós, és figyelmeztetett, hogy ha könyvalakban is folytatom Ágoston ellen a polémiát, magamra vonom Jászi Oszkárnak és körének haragját. Jászi Oszkár egyetemi magántanár és politikus volt, a Radikális Párt elnöke, konvertita, úgy, mint köre és társasága. Braun Róbertnek azt feleltem, hogy sajnálom, tetszett volna Jászi Oszkárnak visszatartani legjobb barátját, Ágoston Pétert ettől a botrányos könyvtől. Különben pedig, ha a sors úgy hozta magával, hogy eddig a szélsőjobboldali Magyarország ellen védtem meg felekezetemet, ezentúl meg fogom védeni a szélsőbaloldali ellen is. Braun azzal távozott, hogy Jásziék ebben az ügyben még hallatni fognak magukról.

Nem állhatom meg, hogy az Ágoston elleni könyvből ne mutassak be néhány mutatványt a mai olvasónak.

Balthazár tanulmányából.

“Hogy egyáltalában hozzászólok a nagy nyilvánosság előtt, annak oka az, mert ez a munka olyan igénnyel viselkedik, mintha hivatva volna az összes keresztények nevében tenni «ex cathedra» kijelentésket. Én ennek a műnek tendenciájával és szellemével megtagadok minden szolidaritást, s úgy hiszem, ebben a megtagadásban velem vannak mindazok a magyar keresztény hitfeleim, akik a vallásból szeretetet, a magyarságból hazafiúi összetartozandóságot tanultak, s akik a múlt század két utolsó harmadának liberalizmusát szent hagyományként őrzik, s a felekezeti elválasztóvonalakon felül és által barátsággal, testvéri érzülettel tudják megszorítani egymás kezét.

A zsidókérdés feszegetése keresztény részről mindig a zsidóellenes érzés megnyilatkozása volt. Mert hiszen lehetett volna-e az innen történt feszegetésnek más indoka, mint a zsidóságnak mint ilyennek megsemmisítése; márpedig a megsemmisítés célzata sohase lehet barátságos a megsemmisítés tárgyával szemben. Tudományosan a zsidókérdést tárgyalni alig lehet. Az antiszemitizmus az érzés dolga, s az érzések között is az irigysége. Nem a zsidók rossz tulajdonságainak anyaga, hanem jó tulajdonságainak összessége az alapja. A rossz tulajdonságok többsége a jó tulajdonságok felett a gyors megsemmisülés biztos sorsát rejti magában. S ha maroknyi zsidóság két ezredéven át a népek százmillióinak tengerében fenn tudott maradni, ezt nem rossz, hanem jó tulajdonságainak köszönheti. A jó tulajdonságok eredményeiben találta meg az irigység a maga alapját, s hatványozódott olyan mértékben, amint az eredmények nőttek. A zsidókérdés keresztény pertraktálása antiszemitizmus; az antiszemitizmus irigység; az irigység érzés, s mint ilyen, a szerző szerint «Nem az igazságból fakad.» Jól különböztessünk! Szerző csak az érzésről mondja, hogy nem igazságból fakad; mert ha így vélekedett volna az antiszemitizmusról is, akkor művét nem írta volna meg. De mivel az érzést általában nem igazságból fakadónak mondja, műve sem lehet tudományos, mert ehhez hiányzik az objektivitás. Valószínűleg a háború aktualitása csalta ki a szerzőből annak az állításnak a megkockáztatását, hogy a zsidó nem tud felemelkedni a nemzeti öntudat és áldozatkészség magaslatára. Hogy ezen állításával ingatag talajon áll, maga beismeri azáltal, miszerint helyteleníti a zsidóságnak azt az eljárását, hogy hiteles adatokból állítja össze és örökíti meg a zsidó hősök galériáját. Ennek az eljárásnak a mellőzése természetesen megkönnyítené egy száz év múlva feltűnő Ágoston Péternek azt az állítását, hogy a nagy világháborúban sem hozta meg egy zsidó sem a hazáért az élet szent feláldozását. A zsidókat a zsidó hősök galériájának összealkotására egyenesen kényszerítették a front mögött lapuló szájkeresztények vádaskodásai,

amelyet a szerző úgy akar az igazolás patinájával bevonni, hogy minden történelmi igazság ellenére kijelenti, hogy a zsidók nem áldozták fel sohasem életüket a hazáért, a nemzeti ügyért. De a történelem szemét bekötni nem lehet. Az ó-szövetség történelme tábori tűz mellett, fegyvercsörgetés között, vérhullással íródott. Az élő Istenért, s az Izrael szabadságáért dúlt a harc és hullt a vér belső forradalmak és külső csatározások tengere során. Talán nem voltak Józsuék, Makkabeusok? Talán nem volt a világ legvéresebb szabadságharca Bar Kochba öldöklő századában, ahol egyetlen összecsapás alatt egymillió zsidó vére áztatta meg utolsó áldozattal a szentelt haza földjét? Aztán jött a nagy szétszóródás idegen népek közé. Dr. Ágoston Péternek fáj, s ezt bűnül rója fel a zsidóknak, hogy nem lázadtak fel szabadságukért a befogadó népek ellen. Persze a zsidókérdést így lehetett volna a legegyszerűbben megoldani. A maroknyi lázadók vérbefulladásra, kiirtásra útján. A zsidók nem lázadtak fel, hanem dolgoztak. Munkájukkal szolgálták befogadó hazájuk ügyét. Olyan munkával, amelyet a nemes nemzetségek engedtek nekik. Az államok hadviselését ők tették a pénz rendelkezésre bocsátása által lehetővé. Szerző ezt bizonyos megbélyegző tendenciával állítja be, valamint a hadseregszállítás ominózus jelszavát. Hát egyik nélkül sem lehet hadat viselni. Ha a hadviselő államtól megtagadták volna a zsidók, akkor bizonyára ezért lettek volna hazaáruló bűnösök. Amint a zsidót beméltatták az általános jogok és kötelességek sáncaiba, ott volt, ahová honfiúi kötelessége állította. Éppen úgy lettek közülük hősök, mint más felekezet közül; éppen úgy igyekezett egyik-másikuk a front mögötti bizottság enyhelyeibe, mint ahogy ezt a törekvést nem kivétel nélkül mellőzték el másféle honpolgáraink sem. Magyar honos zsidót azonban hazaárulásért nem akasztottak fel, egyéb fajtájú magyar honost — fájdalom — még mindig nem eleget, ha a megérdemlést nézzük."

(Mi az igazság?,

Az Egyenlőség könyvkiadóhivatala, 2, 3, 7. old.)

Blau tanulmányából kiderül, hogy Ágoston bibliai idézetei "mind hamisak", nemlétező bibliai könyveket idéz, például a Krónikák III. könyvét. A Semá Jiszróélt is hamisan fordítja (Hallgass meg, Izrael — azt hiszi, hogy a zsidók így szólítják meg egymást). Bernstein Béla megállapítja, hogy Ágoston legfontosabb Talmud-idézetei nemlétező traktátusokból valók (Chizuk emunah, Sefa tel [tal] helyett, mely 17. századbeli misztikus könyve). A Sulchan Aruchból való idézetei már azért is egytől egyig hamisak, mert a helyek, ahonnan merít, nem is léteznek. (A Sulchan Aruch 619. traktátusából idéz legtöbbet a tudós tanár!) Venetianer szerint Ágoston a marxista történetkutató fanatizmusával helyesli és magyarázza a keresztesháborúk zsidógyilkolását. A középkori zsidó történelemmel mereven szembenálló tudatlanságaiból következik, hogy a zsidó erkölcsan évszázados fejlődését nem is ismeri.

Ilyen felkészültség mellett természetesnek tartottam, hogy a vérvád-fejezetben is megdöbbentő részleteket fogok találni. Mégis őszintén meglepődtem, mikor kiderítettem, hogy Ágoston vérvád-helyeinek forrásai teljesen a Rohling-féle hamisító irodalomban kereshetők. Ezért tanulmányomban csak ki kellett jelölnöm azokat a hírhedt talmudistákat, kikből Ágoston Péter merített: Rohling, 1891. november 22, Lipcse, Antisemitischer Correspondenz; 1892. március 16, Lipcse, Neue Deutsche Zeitung; Schneider antiszemita képviselő, 1892. március 28-án az alsó-ausztriai tartománygyűlésen. Ez mind a Ketubah 102a alatti állítólagos vérvádhelyre vonatkozik. Leközöltem válaszul ugyane Talmud-hellyel kapcsolatban az 1892. március 19-i kiáltványát a protestáns theológusoknak, melyben kijelentik, hogy ilyen vérvádhely nincs; H. Strack híres theológus 1892. április 15-i cikkét az Evangelischer Kirchlicher Anzeigerből, melyből kiderül, hogy Rohling meghamisította az idézett Talmud-helyet ("Minden hiba onnan származik, írja Strack, hogy Rohling nem tudja elolvasni a Talmud szövegét"). Végül leközöltem fakszimilében az igazi Talmud-helyet, melyen világosan látszik a Rohling-Schneider-Ágoston-féle hamisítás.

Ágoston könyve körül még hónapokig kacagott a közvélemény. Fülledt és elbírhatatlan volt a légkör, a zsidógyűlölet már

társadalmilag is érezhetővé vált. Természetes, hogy Balthazár Dezső tanúsága és kiállása állásfoglalás erejével hatott. A lap két barátja: Kaszab Aladár gyáros és Berényi Sándor ügyvéd felhívást tettek közzé, hogy a zsidó felekezet Balthazár iránti hálájának külön alapítványban adjon kifejezést, melyet a debreceni egyetem református fakultásán létesítenénk. A miskolci hitközség e tárgyban rendkívüli közgyűlést tartott dr. Halmos Géza elnöklete alatt, és ezer koronával megnyitotta a gyűjtést. Néhány hét alatt a gyűjtés elérte a 10 000 koronát.

Mert a felekezet már ébren volt, feleszmélt, látta, milyen veszélyek fenyegetik és hol vannak igazi védői. Lázás érdeklődés mutatkozott minden zsidó jellegű akció iránt. Székely Ferenc nagy szervezete, a Központi Zsidó Segítőbizottság félmillió koronát osztott ki az erdélyi és galíciai menekültek között, és elkezdte építeni az oroszdúlta hitközségeket. Az amerikai zsidóktól újabb 100 000 korona segély érkezett Budapestre. Az Egyenlőség jótékony gyűjtései elérték a 200 000 koronát, mely összegeket a háború áldozatai javára fordítottuk.

Mert a háború folyt tovább — odakünn és idebenn. Odakünn Bukarestet elfoglaltuk, az orosz és az olaszt megvertük. Idebenn az antiszemita agitáció olyan méreteket öltött, hogy gróf Tisza István, ki eddig hallgatott, Pápán, a református egyházkerület májusi közgyűlésén kijelentette, hogy "a felekezeti izgatás kétszeres bűn a nemzet legszentebb érdekei ellen". Miért nem a parlamentben mondotta ezt Tisza, sóhajtott fel a zsidóság. De ez a sóhaj nem tartott sokáig, mert a miniszterelnök néhány nap múlva, kilépve Gyöngyösön a király vonatából, beadta lemondását. A hatalmas és erős politikusnak közel öt éves uralma végén az ország olyan káoszba látszott merülni, amiből nincs kiút. A társadalomban feloszlási jelek kezdtek mutatkozni.

Az antiszemita forrongás, a dekompozíció fő jele, természetesen tovább tartott, céltudatos erővel. Dr. Kelemen Adolf fogarasi főrabbi a 704. sz. tábori kórházban a harctéren meghalt, szíve felmondta a szolgálatot. Nem hősi halál! — üvöltötték. Szívgyengeség, nem ágyúgolyó! — harsogta a jobboldali sajtó. Bangha Béla, a katolicizmus lángszavú apostola megkezdte nagygyűléseit a zsidó sajtó ellen és egy új keresztény napisajtó megteremtésére. Mindegyik

ülés után a zsidózás hullámai öntötték el az utcákat. Dr. Kmoskó Mihály egyetemi tanár, ki a héber nyelvet tanította a budapesti egyetemen, cikksorozatot kezdett, melyben kivándorlásra buzdította a zsidóságot. Az izgalom nőttön nőtt, antiszemiták és zsidók közt egyaránt, mert a lemondott kormány nem fogta erősen az ország gyepelőjét.

Ilyen hangulatban ért a váratlan hír minket, hogy Károly király Budapestre érkezett június 15-én, megalakította az Esterházy-kormányt és dr. Vázsonyi Vilmos budapesti ügyvéd, országgyűlési képviselőt kinevezte magyar kir. igazságügyminiszternek.

(9) Abarbanel

Konstanzban, ahol a Rajna átömlik a Bodeni-tavon, tisztán lehet megfigyelni ezt a természeti tüneményt: a folyam nem oszlik el a nagy víztömegben, hanem külön megtartva színét, jellegét és alakját, folyik át a tavon, egészen addig, míg megint külön folyam lesz. A magyar közélet területét elborították már a demagógia és a gyűlölködés szennyes árvizei. De a magyar szabadelvűség, mely éltető ereje volt az országnak egy évszázad óta, nem tűnt még el: a nagy vizek közepén haladt a maga útján, a maga régi alakjában. Körülötte már csupa vadvíz. És így magyarázható, hogy egyidőben, ugyanakkor uralkodott Magyarországon soha nem látott szabadelvűség és szélsőséges felekezeti gyűlölet.

Vázsonyi Vilmos kinevezése egyrészt az uralkodó cselekedete volt, ki nem törődött felekezeti vagy faji előítéllettel, míg másrészt a magyar arisztokrácia ama csapataé, mely akkor az ország vezetését kezébe kapta. Esterházy, Pallavicini, Apponyi, Andrássy, Batthyány, akik akkor uralomra kerültek, Vázsonyit nélkülözhetetlennek tartották a miniszteri székben, és maguk részéről elnézték zsidó voltát. Sőt, ezt fontosnak tartották, lefelé a széles néprétegek és talán nyugat felé is, hiszen az antant előtt Magyarország számára jó osztályzatot jelentett, s Károly király trónralépte óta a nyugati nagyhatalmakkal öntudatlanul is kacérkodott az osztrák-magyar politika. Ezenfelül Vázsonyi félelmetes eszére, nagyszerű szónoki és debatterei készségére az új kormánynak szüksége volt a parlamentben, mert hiszen Tisza és óriási pártja most csak tűrte, de nem támogatta a kormányt.

A zsidóság felé azonban valami elementáris, történelmi ereje volt ennek a kinevezésnek. Ők nem láttak benne politikát, sem ravaszkodást, sem taktikai szükségszerűséget; nem magyarázták sem így, sem úgy. Csak azt látták, ami álomszerű, tündérmesészerű volt az egészben: egy szegény, csak önerejére utalt zsidó fiú az ezeréves Magyarország minisztere lett! Igazi miniszter, igazi királyi kézirattal, igazi miniszterelnöki ellenjegyzéssel. Az a gépírásos kabinetirodai kézirat, amelyik ott pihen a zsidó múzeum vitrinjében, többet tett a

zsidók asszimilációja és hazafias beolvadása mellett, mint egy évtizednyi propaganda. Tehát mégis itthon vagyunk, tehát mégis ez a mi hazánk, tehát nem vagyunk idegenek, ide tartozunk. Tündérmese az egész, hiszen a miniszter szülei itt laknak Budapesten, az Eötvös utcában, tisztes szegénységben, az apja, daliás, fehérszakállú öregúr, nyugalmazott néptanító, az anyja, a nővére kispolgárok; Weiszfeld bácsi a Chinuch Neurim zsidó vallásos egyesület elöljárója, fia pedig Szilágyi Dezső utódja a miniszteri székben!

A lángelme útja volt ez, szerény viszonyokon át, a főváros kispolgári rétegének egyszerű életviszonyán át fel a magasba. A szó és a toll mestere volt Vázsonyi, száz és száz vezércikkben, ezer és ezer szónoklaton át bontakozott ki a géniusz, a népjogokért és a demokráciáért küzdő vezérpolitikus. Nem volt "zsidó" politikus. Bár a recepció harca odafűződik nevéhez, a nagy általános emberi és magyar gondolatot látta ebben is, nem a felekezet önös érdekét. A zsidóságnak csak szegény rétegei, a kisemberek tartoztak táborához, az úgynevezett "nagy zsidók" nem szerették. Félték vulkanikus temperamentumától, gyémánt jellemétől, mely nem tudott kormányokkal megalkudni. De most mégis, múltja dacára, melynek igazán nem lehetett felekezeti jelleget adni: ő volt a "zsidó miniszter".

Ebben a különös, kaotikus korszakban, az 1917. év forrongó bizonytalanságában Vázsonyi minisztersége a zsidóság számára a megnyugtató abszolút erejével hatott. Jobbfelé azért tartották fontosnak, mert hiszen a Néppárt, melytől eddig a parlament antiszemita izgatásai eredtek, most kormánytámogató párt lett, tehát Vázsonyi mögött ült. De balfelé — Ágoston Péterék és Jászi Oszkárék felé, az apostaták, a felekezet-tagadók felé fog-e hatni Vázsonyi minisztersége?

Meg kellett győződnie róla, hogy nem hatott. Alig néhány napja volt miniszter, Jászi Oszkár megmozdult. Ágoston Péter tönkretett reputációját meg kellett menteni. Ezt Jászi vállalta. A Galilei-kör szelleme kelt fel, hogy a zsidókérdést kiépítse, rendszerezze, összefoglalja és az ország asztalára helyezze. Körkérdést intézett a felekezeti élet szereplőihöz, az antiszemitákhoz, a cionistákhoz, nyilatkozzanak a Huszadik Század részére a zsidókérdésről. Ebben a körlevélben Jászi Oszkár abból indult ki, hogy Ágoston Péter milyen fogadtatásban részesült, és most már azt kéri, hogy nyilatkozzunk a

”magyarországi zsidókérdés egész komplexumáról”, mondjuk meg többek közt, milyen ”törvényhozási reformokat” tartunk szükségesnek a zsidókérdés megoldására.

Fejemhez kaptam. Ez a magyar baloldali radikalizmus és szabadgondolkodás szelleme? Zsidótörvényt akar a törvényhozással elfogadtatni? Alig bírtam magammal. Csak egy kitért zsidótól telhet ki ilyesmi, csak konvertita gyűlölheti így volt felekezetét. Én azonnal feleltem Jászinak, és válaszomat — ami talán illetlenség volt — azonnal közzé is tettem a lapban, nem vártam meg, míg a Huszadik Század zsidó száma megjelenik.

Van-e zsidókérdés? — Erre így feleltem.

”Csak azoknak kérdés ez, akik nem tudnak belenyugodni abba, hogy mi, magyar zsidók éppúgy hazánknak valljuk ezt a földet, mint a máshitű magyarok. Csak azoknak kérdés, kik ezen változtatni akarnak. Ha a zsidóságot felekezetnek tekint, miért nem előzi meg a Huszadik Században a zsidóvitát egy katolikus vita vagy református vita? Ha nemzetiségnek, miért nem a rutén kérdésről, a szerb kérdésről? A rutén, szerb, román hazaárulók nagy száma miatt ezeknek a nemzetiségeknek igenis van kérdésük a nemzetben. De nem a zsidóságnak, mely egyetlen hazaárulót sem produkált.

Nem vagyok elfogult felekezetem iránt. A zsidóságnak éppúgy vannak hibái, mint a többi embereknek. De zsidó hibák, zsidó bűnök, melyeken összefoglalóan lehetne segíteni: nincsenek.”

Válaszomat azzal fejeztem be, hogy ha már törvényhozási reformról van szó, akkor tessék az antiszemitizmus ellen törvényt hozni.

Ma, a harmincas évtized végén, visszatekintve erre az érvelésre, valami rózsaszínű álomnak, gyermekes dadogásnak hat. Nincs zsidókérdés? Ma, két zsidótörvény után, száz és százezer zsidó család tönkremenése után erről beszélni! Antiszemita törvényt sürgetni! Micsoda naivitás. De azért elevenítem fel ilyen részletesen ezt az incidenst, mert meggyőződésemm, hogy a magyar zsidóság

katasztrófája itt kezdődött. Itt találták ki, Jásziék körében a tudományos zsidókérdést, itt találták ki a numerus clausust, itt született meg, 1917-ben "a zsidókérdés törvényhozási úton való rendezésének" szerencsétlen gondolata. Kitért zsidók között, a forradalmi radikális párt vezetőségében.

Panaszra mentem Vázsonyihoz, ki különben minisztersége első napja óta fokozott érdeklődést mutatott az Egyenlőség iránt. Haragosan beszélt Jásziról:

— Jól tette, hogy megmondta neki a véleményét — felelte. — Utálom azt a típust, aki szabadgondolkodó, aki atheista, aki *mesümed*, de hosszúnappor hátul titokban besurran egy percre a templomba, mert mit lehet tudni, hátha mégis van Isten?

Megígérte, beszél Jászival, és ha lehet, megakadályozza, hogy a Huszadik Század zsidófüzete megjelenjen. Azután azt mondta:

— Jó lesz, ha előkészíti a közönséget, hogy az antiszemita hullám tovább fog emelkedni. De most nem a Néppárt fogja a jeleneteket csinálni, hanem a Tisza-párt.

— Csak nem gondolja, hogy Tisza és pártja antiszemita lesz?

— Nem gondolom, de tudom — felelte Vázsonyi. — Most énmiattam, ellenem, körülöttem lesz a vihar a zsidókérdésben.

Egy-két nap múlva viharos jelenetek törtek ki a képviselőházban. Tisza és a munkapárt rendkívül hevesen tiltakoztak a választási reform és Vázsonyi ellen. Szilassy Zoltán Tisza-párti képviselő közbekiáltott: "Szélhámos zsidó!" Tisza maga nagy beszédet tartott, melyben kijelentette, hogy neki nem kell "Pető Sándor Magyarországa", amivel a demokrata pártot akarta stigmatizálni. Erre különös jelenet következett: a reakciónak híresztelt főurak egymás után keltek fel a zsidóság védelmére, sőt a néppárti izgatók is! Hogy a politika hová nem viszi a pártokat: Apponyi Albert a kultuszminiszteri székből felelt Tiszának, és kijelentette, hogy neki sem Pető Sándor Magyarországa, sem Tisza István Magyarországa nem kell, hanem a magyar nép Magyarországa. Gróf Andrássy Gyula felemelte szavát a felekezeti gyűlölködés ellen, Huszár Károly és Szmrecsányi György néppártiak kiáltották Tiszáék felé, hogy ne zsidózzanak, ez nem felekezeti kérdés! A munkapárt zsidó tagjai, az imént nyugalomba ment Vadász Lipót, a fiatal Farkas Pál némán nézték a vihart. Vadász néhány nap múlva rábírta Tiszát, hogy

szerelje le az antiszemitékat, Tisza valóban nyilatkozott is a Népszavában, hogy "elítéli a Vázsonyi körül kifejlődött felekezeti támadásokat, melyeknek helye nincs". Az antiszemita sajtó azonban rémülten kongatta a harangot: Vázsonyi miniszter lett! Bangha páter lapja, a Magyar Kultúra rikoltott lehangosabban: "Werbőczytől Vázsonyiig! Borzalmas! A keresztény magyarság uralmán részt ütöttek..." Jellemző, hogy a cenzúra, mely az igazságügyminiszter alá tartozott, egyszer sem lépett közbe, hogy a miniszter személyét megvédje.

És volt még egy porond, hol ez idő tájt a magyar zsidó génusz nagy és kétségbevonhatatlan diadalt aratott. A budapesti Tudományegyetem bölcsészeti kara dékánjává választotta Goldziher Ignácot. Mikor a dékáni aranyláncot a nyakába akasztották, úgy éreztük, hogy valódi követünk, szellemiségünk képviselője ez az oroszlánfejű, hatalmas férfi. Legbensőbb barátja, Löw Immanuel méltatta őt az Egyenlőségben: "Faltörő kos, írta róla. Az Akadémián is az volt, ahol osztályelnöknek választották, mikor a világ minden tudományos akadémiájának dísztagja volt. Az egyetem először négy évtizedig ittfelejtette a magántanári székből: meg kellett neki végre adni a rendes tanárságot, a világ minden egyeteme hívta, a pesti csak tűrte." Löw azután leírta, hogy a németek híres orientalistája, Nöldeke professzor így jellemezte Goldziheret: Az olyan, mint a huszár és a baka. Előbb jön a huszár. Utána semmi. Azután megint semmi. És akkor a baka: Wir, die Anderen. 67 éves korában lett Goldziher egyetemi dékán, de 19 éves korában már magántanárrá nevezte ki báró Eötvös József. A bécsi, a prágai és a sztambuli egyetemek tanáruknak választották meg, de nem fogadta el — inkább négy évtizedig a pesti hitközség titkári állását töltötte be. 37 akadémiának volt dísztagja, 27 egyetem díszdoktora — a világ legnagyobb élő orientalistája volt a Holló utcai hitközségi ház csendes tudósa.

Ez volt a magyar zsidó szellemiség fénykora a magyar tudományosság fórumain. A budapesti egyetemen ekkor tanított: Alexander Bernát, Kármán Mór, Bánóczi József, Marczali Henrik, Mahler Ede, Fejér Lipót — ez Goldziher dékánsága idején történt. Ezek a nevek könyvtárakat jelentenek, hatalmas szellemi irányokat. Ma már csak egy tanít közülök, a többi elköltözött, de ha élnének, akkor sem taníthatnának, sem Goldziher, sem a többiek.

A háború harmadik évfordulója ilyen kettős hangulatban találta a magyar zsidóságot: büszkeség és megalázottság. Büszkeség, mert olyan magas polcokon láthatták az ősi hit fiait, mint még soha. Megalázottság: mert a zsidózás lankadatlanul folyt tovább az országban. Közben a frontokon patakzott a vér tovább. És itt, a csatatéren érte a magyar zsidóságot egy harmadik kitüntetés, de nem kisebb, mint a miniszteri vagy dékáni kinevezés. Egy pesti automobilkereskedő vonult be 1917 júliusában a magyar hadtörténelembe. Az egyetlen főhadnagy volt, ki a királytól megkapta a Lipót-rendet, a legnagyobb kitüntetést, melyet a hadseregben tartalékos tiszt egyáltalán kaphatott; amit a polgári életben titkos tanácsosok és miniszterek kaptak nagynéha.

Ez a főhadnagy Szilárd Béla, 37 éves volt magántisztviselő, majd budapesti automobilkereskedő volt. Mint tartalékos hadnagy vonult a háborúba. 1917. május 23-án az olasz harctéren, Kontajevice községben 120 emberével, dunántúli magyar fiúkkal megrohamozta az olasz állásokat. 680 olaszt fogott el. Végül haslövésben életveszélyes sebbel összeesett. Budapesten a kórházban érte az ezred sürgőnye: "Öfelsége kontajevicei hősi tetteért a Lipót-rend hadiékítményes nagykeresztjét a kardokkal adományozta neked. Viseld egészséggel. Öszintén üdvözlünk: Maxson ezredes és a tábori 31. honvéd gyalogezred."

Vérrel és dicsőséggel íródott így tovább pillanatnyi szünet nélkül a mi háborús rovatunk. Nőtt, nőtt a hősök végtelen sorozata. Immár hétezer elesett zsidó hőst tartottunk számon. Hogy keresztény olvasóinkat is mennyire meghatotta ez a krónika, azt megmutatta Riedl Frigyes egyetemi tanár, az én egykori mesterem levele. Azt írta nekem, hogy tanulmányai közben felfedezett egy régi könyvben egy mondatot, melyet méltóképpen lehetne odailleszteni minden héten az Egyenlőség háborús rovatához. Ez a mondat Szemere Bertalan szabadságharckori miniszternek egy német könyvéből való, mely Hamburgban jelent meg 1853-ban, Kossuthról szól, és a 76. lapján ezt írja: "Es gab kein Volk, das in unserem Freiheitskampf eine grössere Treue und Energie entwickelt hätte, als die Juden." Ezt a mondatot oda is írtam ezentúl az Egyenlőség háborús rovatának homlokára, minden héten.

Szép, szép a sok zsidó hős — káromgott az antiszemita sajtó, de mi van a hadseregszállítókkal! Beszéljünk a zsidó hadseregszállítókról! Először is nézzük meg a hadseregszállítók névsorát.

”100 millió felül szállítottak a hadseregnek:

Hafner Radivoj marhaszállító (Karlovác)

Schmitt és Társa (bőrvállalat) Kelenföld

Kisjenői főhercegi uradalom

Magyar földbérlők szövetkezete

50 és 100 millió korona között szállítottak:

Ganz és Társa Rt.

Fegyver- és Gépgyár Rt.

Hirtenbergi Tölténygyár Rt. (Magyaróvár)

20-25 millióig szállítottak:

Székely gazdák szövetkezete (Marosvásárhely)

Lipták és Társa

Magyar Mezőgazdák Szövetkezete

Schlick-Nicolson Rt.

Fiumei Torpedógyár

Hubka Péter bőrgyára (Liptószentmiklós)

10 millióig szállítottak:

Burdia Szilárd képviselő (Karánsebes)

Gróf Csáky László

Gróf Draskovics Iván

Gavrilovics M.

Palugyai I. és Fia

Magyar Siemens és Schukert-művek Rt.”

Ezek mind nem zsidók. De beszéljünk a zsidó hadseregszállítókról.

Hát beszéljünk. Ezt a kívánságot érezte a munkapárt egyik legkedvesebb zsidó tagja, a fiatal Farkas Pál képviselő is, ki előzetes megbeszélés alapján interpellációt intézett az igazságügyminiszterhez a hadseregszállítók ügyében. Farkas Pál ismeri a kérdést. Tudja, hogy az egész közvélemény most már hadseregszállítón zsidót ért. De azt is tudja, hogy ezekben a hetekben Nyitrán a zsidó vádlottak a nagy gabonaszállítási bűnperben ezeket a

kijelentéseket tették: Finkelstein vádlott, nagytapolcsányi gabonakereskedő letesz egy bankjegyet a bíróság asztalára, a pénzt a nyomozás során kapta Pintér fogalmazótól, hogy beismerő vallomást tegyen. Neuruhrer raktárfőnök vádlott kijelentette, hogy a vallomási beismerő jegyzőkönyvet csak azért írta alá, mert a detektívek huszonnégy óráig éhezették, de Czövek kapitány kijelentette, ha aláírja, hazamehet, hol kilenc anyátlan gyereke várja. Weisz Dávid vádlott kijelentette Leyrer László kir. ügyésznek, hogy a detektívek megkínózták. Viszont Redly Kamilló raktárnok kijelentette, hogy Fogarassy detektív bízta, csak mártsa be vallomásában a zsidókat, akkor kiszabadul, mert ők (a nyomozók) csak a zsidókra vadásznak. Farkas Pál képviselő tisztában volt ezzel a közhangulattal, mikor megkérdezte az igazságügyminisztertől 1917. július 11-én: Hát tulajdonképpen hány elítélt hadseregszállító van az egész országban?

Hiszen ha az ember a sajtót olvassa vagy a kaszinók beszélgetéseit hallja, az az érzése, hogy legalább 990 000 elítélt hadseregszállító van, de csak azért ilyen kevés, mert az összes zsidók száma egymillió.

Az igazságügyminiszter felelt. Mögötte ült, mint az igazságügyminisztérium referense, Nádosy Imre miniszteri tanácsos, az elnöki osztály vezetője. Az nyújtotta át az aktákat és a válasz adatait a miniszternek. A miniszter ezt mondta: "Hadseregszállítási visszaélések miatt 2903 személy ellen indult meg az eljárás a mai napig. Ez 1602 ügyet jelent. Az ügyészség megszüntetett ezek közül 1157-et, a törvényszék 46-ot. 2903 személy közül elítéltek eddig 304-et, felmentettek 251-et. Ha az igazi gonoszsgot keresem (a gondatlansági eseteket levonva), tulajdonképpen 249 az elítéltek száma. Az a statisztika, mely ezen felüli számokról beszél, teljes tévedésben van."

Tehát: 249. Ha ez mind zsidó — ahogy nem mind az, Ivánka sem volt, Odescalchi herceg sem, tizenöt pápa sem —, akkor is 249 zsidó volt bűnös. Ennyi elítélt hadseregszállító miatt zuhogott a vád két év alatt a magyar zsidóságra. Hát szabad volt 249 miatt úgy odaállítani minket, mint a hadseregszállítók felekezetét?

Mikor az igazságügyminiszternek gratuláltam beszédéhez, mely eloszlatta hiteles adataival a rágalmakat, azt mondta nekem: "Elhivattam Purjeszt (a Világ szerkesztője volt), mondja meg

Jászinak, hagyja abba azt az örültséget, ne szállítson muníciót az antiszemitáknak. Ma azt a hírt kaptam, mégis megjelenik a Huszadik Század zsidófüzete. Akkor neki kell menni."

Nem is kellett nagyon biztatni. Ezen a reményteljes nyáron valóban megjelent a radikális párt és a Társadalomtudományi Társaság lapjának, a Huszadik Századnak zsidófüzete. A könyv plakátján, mely a napilapokban megjelent, ez volt olvasható:

"A zsidóság hasznos és káros tulajdonságai"

"A zsidóság mint idegen faj"

"A galíciai bevándorlás"

"A kazárkérdés"

A zsidóságban meglehetősen pánikhangulatot idézett elő ez a bejelentés. Ijedősebb lelkek a kitérésre gondoltak. Báró Madarassy-Beck Marcell családjával együtt megjelent a rabbihivatalban és a "zivataros idők"re való tekintettel bejelentette hitehagyását.

Ne értsük félre, és lássunk tisztán: Jászi Oszkár az első magyar antiszemita könyv megjelenését jelentette be, mely 164 oldalon meg fogja oldani a zsidókérdést.

"Arcomba szökik a vér, mikor e könyv lapjait forgatom.
Reszket kezemben a toll, mikor írok róla. Örök szégyene ez a magyar kultúra történetének."

Így kezdtem a jelentést a Huszadik Század zsidófüzetéről. Ma, húsz év után másképp írnék. Sokkal, sokkal élesebben. Mert hiszen ez a könyv vált végzetünké. Ebből merítették ellenségeink két évtizeden át, ennek "tudományos" megállapításai váltak üldöztetési rendszerük alapjává. És a zsidótörvények vitájában hányszor hallottuk azokat az érveket, melyeket Jászióól és társaiból merítettek! A zsidó történelem megmutatta, hogy az apostaták a mi legveszélyesebb ellenségeink. Csak a kitért zsidó tudja úgy gyűlölni elhagyott felekezetét, ahogy Jászi Oszkár tette.

Mindenekelőtt is: ő adta a gondolatot Magyarországon a zsidóság ellenségeinek, hogy "törvényes úton" kell megoldani a zsidókérdést. És hogy legyen a törvényhozásnak majdan mivel

foglalkoznia, Jászi tudományosan megkonstruálta a zsidókérdést. Egyetemi tanárok, írók és lelkészek vonulnak itt fel olyan vádakkal ellenünk, amiket más helyen még népgyűlési hordókon sem mertek volna előadni. Itt azonban lehet, itt szabad, itt illik a zsidót szidni, még középkori babonák alapján is, mert ez a tudomány pódiuma, és itt kitért zsidók invitálják a felszólalókat: tessék, tessék csak nyugodtan beszélni, itt a tudományos kutatás mentelmi joga véd mindenkit.

Az ötven nyilatkozó közül harmincheten úgy szavaztak, hogy van, igenis van zsidókérdés. Tizenhárman úgy, hogy nincs. Huszonhárom szótöbbséggel így lett zsidókérdés Magyarországon. A Galilei-körben, honnan ez az eszmevilág megszületik, már volt ilyenfajta szavazás: egyszer arról szavaztak, van-e Isten. Az Isten tíz szóval kisebbségben maradt.

Ezen az ankéton ütötte fel fejét mindaz a vád, rágalom és igazságtalanság, amivel azután évekig kellett küzdenünk Magyarországon. Itt írták, hogy a "zsidók a hadscregszállítók közt harcoltak leginkább" (Alföldy Ede táblabíró), hogy "a műveltség és a tradíciók hiánya miatt a zsidóknál az erkölcstelenség nagymértékű" (Cholnoky Jenő). Itt támadták a saktolást és a circumcisiót mint különleges zsidó mentalitást (Concha Győző). Itt írta Hatvany Lajos: "Minden felvilágosult zsidó apának kötelessége, hogy keresztény gyermekeket neveljen, a zsidóságnak nincs hivatása, nem is lehet." "A zsidók évezredes parazita-típus" (Méray-Horváth Károly). "A zsidó szellem egyszerű abúzus-csináló" (Ravasz László). Ugyanő követelte, hogy a zsidóság "ellenőrizhetetlen" zsinagógai szervezetéből "átlátszó" egyházzá szervezkedjék. Tehát az istentiszteletünket is kikezdték. És végül itt követelte maga Jászi Oszkár, hogy "csökkentsék a zsidóság abnormális arányszámát az értelmi foglalkozásokban", és így enyhítsék a zsidókérdést.

Itt tűnik fel tehát először a numerus clausus eszméje, mely sokezer zsidó családot tört össze, és pusztulásba vitte a magyar zsidó ifjúságot.

Kevesen voltunk ebben a szerencsétlen könyvben olyan nyilatkozók, kik a zsidókérdés felvetése ellen szavaztunk. Közöttünk volt Mezey Ferenc, kinek azonban peche volt: cikkéből mindazokat a részeket, hol Ágoston Péter könyvéről írt, Jászi törölte. Ez volt a

tárgyilagos szerkesztés. A zsidóság elleni örületes kifakadásokat azonban nyugodtan bennhagyták a könyvben.

Nem lehet leírni, milyen döbbenetes visszhangja volt a Jászi-féle könyvnek, mely három kiadásban jelent meg, gyors egymásutánban. Az antiszemita front megerősödött, diadalmaskodott, hónapokra el volt látva munícióval. A józan keresztény tömegek felfigyeltek. Ritka volt az olyan okos, nyugodt hang, amilyen Herczeg Ferencé a Magyar Figyelőben:

„Miért kellett kérdésessé tenni a zsidók helyzetét Magyarországon? Tudományos okokból aligha, mert ennek a tudományhoz semmi köze sincs. Mi az eredménye ennek a kérdésnek, amely nem kérdés, és ha kérdés volna, nincs rá felelet? Az az eredménye, hogy megbontja a nemzet egységét, nyugalját, békéjét, anélkül, hogy valamit is használna.”

Először mégis maga a radikális tábor horkant fel. Aradon több, mint százan léptek ki a radikális pártból, melynek Jászi elnöke volt. Dr. Nagy Sándor Justh-párti képviselő az Aradi Közlöny vezércikkében emelte fel szavát.

„Szomorú eltévelyedését látjuk egy embernek, akiről azt hittük, hogy jelentős szerepe lesz Magyarország újjáépítésében. Mily messze esett Jászi akciója az igazi demokráciától, mely csak egyenlő jogokat ismer! Jászi Oszkár lett az antiszemita felfogás tudományos megalapítója. Tudománytalanul, kusza logikával, zavaros érveléssel ő adta meg az alapot rá, hogy az antiszemitizmus mint politika megszervezkedjék, és rá mint jogforrásra hivatkozhasssék. Jászi Oszkár tŕgye le a zászlót, mert mi őt többé nem követhetjük, mi, keresztény magyarok, kik a vallási türelem és felekezeti béke hívei vagyunk. De forduljon el tőle az önérzetes zsidóság is, melyet elrűgott magától.”

A zsidóság végsőkig felháborodva reagált erre a merényletre. A rabbikar a szószerkre vitte Jászi Oszkár merényletét, a hitközsségek gyűléscik napirendjére tűzték a kérdést. Különösen a kitért zsidók (Hatvany és Lesznai) cinikus magatartása keltett nagy visszahatást.

Hatvany azt ajánlotta cikkében, hogy a zsidók vessék le a kaftánt és vegyenek frakkot, vagyis térjenek ki. Sáros megyéből kaptam ehhez egy levelet, Lorber Sámuel földbirtokostól, Felsőödorrról, ki ezt írta:

„Hat fiam és két vőm van, kik a legelső lövészárokbán küzdenek, illetve küzdöttek. A legidősebbek, Áron és Jakab hősi halált haltak. A többi négy sebesült, kitüntetést kapott és úgy küzd tovább. Megjegyzem, hogy fiaim az itteni viselethez képest kaftánban nevelkedtek. Míg Hatvany Lajos úr odahaza a frakkot prédikálja, addig fiaim, a kaftánosok a lövészárokbán áldozták és áldozzák az életüket a magyar hazáért...”

És hozzá lehet ehhez tenni, hogy mialatt Jászi Oszkár könyve ráuszította az egész társadalmat a magyar zsidóságra, azalatt is folyt tovább a háború, és a háborúban a magyar zsidó vér. Ezen a nyáron, 1917. augusztus 10-től 17-ig például a Katonai Hivatalos Közlöny (Streffleur) szerint egy hét alatt zsidó katonáknak és tiszteknek jutott: 7 Ferenc József-lovagkereszt, 20 III. o. katonai érdemkereszt, 63 Signum laudis, 1 arany vitézségi érem, 26 I. o. ezüst vitézségi érem, 25 II. o. ezüst vitézségi érem, összesen 225 kitüntetés, 142 tiszt, 42 hadapród és zászlós és 41 közlegény közt kiosztásra.

Igen, ezek voltak a mi statisztikáink abban az évben, amikor Ágoston Péter és Jászi Oszkár működésbe hozták ellenünk az alvilág erőit.

Hogy a magyar társadalomban milyen mélyre hatott az antiszemita mérgezés, arra nézve két — humorosnak látszó — példát hozunk fel. Altenburger Gyula biztosítótársasági igazgató egy zsidóellenes rőpiratban bejelentette, hogy megtalálta a titkos chiffrét, melynek segítségével a galíciaiak egymással leveleznek, hadititkokat elárulva. A titkos zsidószótár ilyen:

<i>nebbich</i>	menetszárad
<i>mazl</i>	hadifogoly
<i>chupe</i>	tengeralattjáró
<i>mecie</i>	lövészárokbán élni
<i>chamer</i>	haditudósító

ganef   semleges állam
oszer   béke

Így lett kávéházi viccekből a zsidók titkos hadiszótára.

A másik tragikomikus tünet egy levél volt, melyet Ceglédnek tíz keresztény választópolgára intézett gróf Károlyi Mihályhoz, ki Cegléd képviselője volt. Ebben a tíz választópolgár elmondja, hogy ők megállapították, a ceglédi zsidók fogva tartják Rudolf trónörökösét, hetenkint egyszer adnak neki enni, a levegőre sem engedik, és most meg akarják szöktetni éjnek idején Hódmezővásárhelyre.

Ilyen ködöt okozott már ekkor a fejekben a zsidóellenes propaganda.

És ebben az évben, a következőben is, úgy lebegett az egész zsidó közélet fölött, mint valami fellebbezési fórum, a Vázsonyi szelleme. "Mit szól hozzá Vázsonyi?" — ez volt a kérdés minden ajkon, ha újabb és újabb inzultus érte a zsidóságot. Ennek az emlékezetes évnek az őszén a miniszter megjelent a Dohány utcai templom Kol Nidré istentiszteletére. Nem volt templomjáró ember, de most demonstrálni akarta a maga zsidóságát. Az Ovinu Malkénunál ő nyitotta ki a frigyszekrény ajtaját — az első miniszter, aki peszichát vállalt az Úr templomában. Az istentisztelet olyan mélyen megrázta, hogy ünnep után ezt a levelet intézte Stiller Mórhoz, a hitközség alelnökéhez:

"Mélyen tisztelt barátom!

Midőn tegnap az engesztelés ünnepének előestéjén ott állottunk egymás mellett az oltárnál, miközben zúgott az orgona és felhangzott a kórus éneke, gondolataim visszaröppentek a múltba. A múltba, mikor növendéke voltam a Síp utcai iskolának, és mint kis iskolásfiú énekeltem fenn a kórusban. Eszembe jutottak jószagos tanítóim és iskolatársaim, velem együtt szerény sorsú kispolgári családok sarjai, vagy még szegényebbek, akikről már akkor, mikor ez még nem volt szokásos, évről évre a hitközség gondoskodott.

Könnyel és hálával telt meg szívem, és csöndesen, de megindultan és alázatosan imádkoztam Istenhez. Lelki szükségét érzem annak, hogy megrögzítsem magam számára

e perceket. Valami le nem küzdhető erő bajt, hogy töredékesen és fogytékosan bár, de bizonyágát adjam annak, hogy soha nem szünő kegyelettel gondolk arra az iskolára, amelyből utamra indultam.

Engedd meg, hogy a te réveden tízezer koronát ajánlhassak fel a mai napon a Síp utcai elemi iskola céljaira. Fele álljon az intézet tanítói karának rendelkezésére, és fordítsák olyan tanítói célra, melyet jónak tartanak. Másik felének kamatai szolgáljanak az intézet szegény tanulóinak segítésére. És legyen szabad kérnem, hogy e szerény alapítvány, melyet a sors kedvezése szerint még a jövőben is gyarapítani szeretnék, édesapámnak, aki egykor maga is tanító volt, nevét viselhesse.

Kérlek fogadd e baráti megbízásomat szívesen.

Öszinte megbecsüléssel, régi, igaz híved,

Vázsonyi Vilmos~

(Egyenlőség, 1917. október 6, 12. old.)

Néhány nappal e levél után a miniszterelnökségen ünnepi vacsora volt az új külügyminiszter, Czernin Ottokár tiszteletére. A vacsora után Magyarország hercegprímása félrevonta az igazságügyminisztert:

— Vilmos — mondta —, olvastam a leveledet a hitközséghez és gratulálok. Így kell a vallásos érzést terjeszteni, látod, ezzel minden vallásnak használtál.

Csernoch János szavait másnap megismételte a főrendiház folyosóján az újságírók előtt.

Az az öreg tanító, akit mérhetetlen boldogság töltött el fia levelének olvasásakor: Weiszfeld Adolf, néhány hét múlva elköltözött az élők sorából. A miniszter apját október 20-án temették a rákoskeresztúri temetőben, mégpedig olyan közönség előtt, mint amilyen még sosem volt együtt zsidó temetőben. A koporsó mellett öt aktív miniszter állott: gróf Batthyány Tivadar, gróf Hadik János, Ugron Gábor, Mezőssy Béla, Grecsák Károly, továbbá hat államtitkár és ötven országgyűlési képviselő. Ilyen közönség mellett helyezték

örök nyugalomra a csabrendeki zsidó tanítót, kinek halála alkalmából Őfelsége kabinetirodája részvétsürgönyt küldött az igazságügyminiszternek.

De közben már új miniszterelnöke volt az országnak, Wekerle Sándor. A felekezet élete, mint a megbolygatott, felkavart méhkas zsongott és háborgott a külső és belső háború izgalmai közepette. A Pest megyei egyházkerület, a legnagyobb magyar zsidó felekezeti közösség október 15-én ülést tartott, és ott lázas erővel törtek fel a panaszok. Dr. Kriszhaber Adolf szót emelt a féktelen izgatás ellen, és indítványozta, hogy kérjék fel Wekerle Sándor miniszterelnököt a zsidóság becsületének védelmére. Székely Ferenc éles hangon támadta meg az antiszemita sajtót, továbbá Jászi Oszkárt és társait, akik a "gyűlöletnek új muníciót szállítottak". Fischer Gyula főrabbi bejelentette, hogy a kitérésck száma nöttön nő a fővárosban.

Az év vége közeledett, mikor egy rendkívüli jelentőségű esemény történt. Egy délelőtt felkeresett a szerkesztőségben dr. Baltház Dezső. Elmondta, hogy a kultuszminisztériumból jön, ahol a három protestáns egyház vezetői jelentek meg Apponyi Albert miniszter előtt. A kultuszminiszter átadta a protestáns egyháznak egy törvényjavaslat szövegét. A címe: Törvényjavaslat a református, ág. ev. és unitárius egyházaknak az 1848:XX tc. 3. szakasza fokozatos megvalósítása céljából leendő állami segélyezéséről.

A törvényjavaslat kimondta, hogy a magyar állam ezeknek az egyházaknak alapítványként 126 millió koronát utal ki, hogy kulturális és gazdasági szükségleteiket fedezhessék. A reformátusok ebből 80 milliót, a két evangélikus egyház 41 milliót, az unitáriusok 4 milliót kapnak. Ezzel a javaslattal tehát a kormány rendezi, a 48-as idők szellemében, a bevett felekezetek ügyeit — csak a zsidóságot nem.

Baltház elmondta, hogy ő megkérdezte Apponyit, a zsidók miért nem kapnak semmit. Mire a miniszter azt felelte, hogy a zsidók bevett vallás csak 1895-ben lettek (a recepcióval), tehát az 1848-as törvény rájuk nem vonatkozik.

— Támadjatok meg a dolgot — mondta a püspök. — Itthagynom a törvényjavaslat tervezetét. — Azután mosolygott. — Én is bizalmasan kaptam.

November 10-i számunkban "Tiltakozás" cím alatt vezércikket írtam nevemmel, melyben a zsidó felekezetet érő sérelmet panaszoltam el. Elpanaszoltam, hogy a recepciót, melynek egyik első kivívója ma tagja a kormánynak, súlyos szégyen érte ezzel a javaslattal. A zsidóságot, azt írtam, 26 millió korona alapítvány illeti meg a javaslat szerint.

November 12-én lakonikus nyilatkozatot tett közzé a kormány, hogy "a bevett vallások között különbséget nem tesz". De ugyancsak Balthazar az Egyenlőség november 17-én megjelent számában vezércikket írt, melyben a szabadelvűség nevében követelte a mi bevonásunkat az Apponyi-féle törvényjavaslatba:

"A zsidók igazát a protestáns felekezeteknek kell megvédeni — írta tündöklő cikkében Balthazar —, saját érdekükben is."

November 28-án a pesti hitközség üléstermében megjelent Vázsonyi Vilmos, és ott egy örök emlékeztető beszédet tartott. Ezeket mondta:

"Tisztelt uraim!

Nem vagyok híve annak a jogrendszernek, melyet az 1848:XX. tc. akart megvalósítani. A szabadelvű egyházpolitika lelke az állam és az egyház szétválasztása. Az 1848:XX. tc. még egy másik eszmekörből való, midőn e törvénycikk a bevett vallásfelekezetek egyházi és erkölcsi szükségleteit az állam által akarja fedeztetni. De ha már egyszer az 1848:XX. tc. végrehajtása jelszóból programmá lett, akkor az a nézetem, hogy végrehajtásának egyformán minden bevett vallásfelekezetre ki kell terjednie. Ahol hasonló jogrendszer uralkodott, például Belgiumban és Franciaországban, ott az állam fedezte a zsidó vallásfelekezetnek szükségleteit is. Lehetetlen érvelés, hogy az 1848:XX. tc. még nem említi az izraelitákat, tehát a végrehajtásnál mellőzni lehetne az izr. vallásfelekezetet. Az 1848:V. tc., mely a képviselői választójogról rendelkezik, bevett valláskülönbség nélkül adott választójogot, tehát

kizárta az izraelitákat. De lehet-e erre komolyan hivatkozni, midőn közben törvénybe iktatták az emancipációt? 1874-ig az 1848:V. tc. alapján választottak Magyarországon, és választottak természetesen zsidók is. Mihelyst törvény keletkezett, mely bevettnek nyilvánította az izraelita vallást, ez azt jelenti, hogy vallásunk és a többi bevett vallás között sértő megkülönböztetést tenni többé nem lehet. A recepciónak visszaható ereje van, mert a közjog ismeri a visszaható erőt. A recepció jelenti, hogy az 1848:XX. t.-cikket most már úgy kell olvasni, mintha abban az izraelita vallás is bevett vallásnak nyilvánított volt volna. A kormány nevében hivatalos nyilatkozat jelent meg már arról, hogy az 1848:XX. tc. végrehajtásánál a bevett vallásfelekezetek között különbséget nem akar tenni. Képtelenség is volna az a feltevés, hogy amidőn az a férfiú áll a kormány élén, akinck nevéhez fűződnek a szabadelvű egyházpolitikai alkotások, a kormány olyan rendezést javasolhatna, mely a recepció törvénybe iktatása után sárga foltot akasztana felekezetünkre. Azt hiszem, mindnyájan egyetértünk: ebben az ügyben nem a kérdés anyagi oldala izgat, hanem inkább erkölcsi és elvi jelentősége érdekelt. Ha az izraelita vallásfelekezet elmellőzésének indítókául egyesek országos szervezetünk hiányát hozzák fel, erre válaszom: ez nem akadály. Az állam midőn örök alapítványképp vagyont hasít ki a bevett vallásfelekezeteknek, ugyanezt megteheti a mi bevett vallásfelekezetünkre vonatkozólag is. De hozzáteheti: amíg nem lesz országos szervezet, addig ezt a tőkét a kormány fogja kezelni, mihelyest azonban az országos szervezet meglesz, a részünkre kihasított vagyonnal éppen úgy fogunk rendelkezhetni, mint a protestáns autonómiák. Ilyen rendezés megfelelne a jogegyenlőség elvének, nem bántaná önérzetünket, és azt hiszem, egy indítókkal több volna arra, hogy végre megadjuk önmagunknak szervezetünket.

A hivatalos kormánynyilatkozat után nyugtalanságra nem lehet semmi ok. De megjelentem itt, önök között, annak manifestálására, hogy mindenkor és minden helyen együtt

vagyok azokkal, akik vallásfelekezetünk már kivívott jogegyenlősége mellett őrt állanak.”

(Egyenlőség, 1917. december 1, 3. old.)

Pénteken, december 21-én terjesztették be a magyar képviselőházban az 1848:XX. tc. végrehajtásáról szóló törvényt. Ennek 7. szakasza így szól:

“7. §. Az 1895. évi XLII. tc. által bevett izr. vallás javadalmazására az állam 25 millió korona örökalapítványt létesít, melynek 4%-os kamata, azaz 1 millió korona mindaddig, míg az állam az alapítványi tőkét egészben vagy részben ki nem fizeti, az 1920/21. évi költségvetési évtől kezdve az állami költségvetésbe beállítandó. Az 1917/18. évi költségvetésbe beállított segély ebbe a kamatösszegbe beolvad és az 1917/18. évi költségvetésben 260 000 koronával, azután pedig évről évre 250 000 koronával emelendő, míg az 1920/21. évi költségvetésben az 1 millió koronát eléri. Magában értetik, hogy az alapítványi tőkének egészben vagy részben való kifizetése, melynek jogát az állam magának fenntartja, mely azonban határidőhöz kötve nincs, a kamatösszegnek vagy az összeg megfelelő hányadának, költségvetésbe állítását és fizetését megszünteti.

Mindaddig, míg az izraelita vallás önkormányzati szervezete törvényesen létesül, a tőke ki nem fizethető, a kamatösszeget pedig a létező ideiglenes szervezetek meghallgatásával a vallás- és közoktatási miniszter osztja meg a szervezetek közt, a célok megjelölésével és e törvény 6. §-ának megfelelő számadási kötelezettséggel.”

A törvény indoklásában pedig a következő passzus foglaltatik rólunk:

“Az 1895. évi XLII. tc. által bevettnek nyilvánított izraelita vallás még nem bír törvényesen megállapított

önkormányzati szervezettel. Ennek létesítését mindaddig az e vallás követői közt fennálló különbségek gátolták. Ez a körülmény sem állhatja azonban útját annak, hogy az izraelita hitközségek szükségleteivel szemben aránytalanul csekély egyházi javadalmazás — mely az 1917/18. évi költségvetésbe 250 000 koronával van beállítva és amelyen kívül az izraelita vallásúak más címeken igen kevés segínyt élveznek — az 1848. évi XX. tc. szellemében a szükséglet mértékéig ne emeltessek és alapítványszerűleg ne biztosíttassék. Ezzel az állam csak konzekvenciáját vonja le a recepciónak. Az összeg megállapítása a fennálló izraelita szervezetektől nyert adatok alapján történt. A kiosztás módjára vonatkozó átmeneti intézkedés szükségszerűleg foly az izraelita vallás önkormányzati szervezetének hiányából.”

A felekezet vezetői küldöttségileg jelentek meg Apponyinál, hogy neki ezért a fejedelmi gesztusért hálájukat tolmácsolják. Apponyi ezeket mondta:

— A köszönet Vázsonyit illeti. Én nem akartam eredetileg bevenni a zsidó felekezetet, de Vázsonyi a minisztertanácson kijelentette, saját múltjának tartozik, hogy a recepció végre beteljesüljön.

Felkerestem a minisztert, hogy e nagy pillanatban, midőn élete művét tető alá hozta, üzenjen valamit a felekezetnek. Nem akart. Morózus és rossz hangulatban találtam:

— Napokon át harcoltam Apponyival és Wekerlével — mondta. — A december 13-i minisztertanácson egy órás előadást tartottam a recepcióról. Nagynehezen engedtek, de most megvan. Most már a zsidó egyház is történelmi egyház.

Azután halkan hozzátette:

— Ugye, volt régen egy zsidó miniszter, aki hűségesen szolgált királyát, és azután el kellett menekülnie?

— Volt, Spanyolországban.

— Hogy hívták?

— Abarbanel. Don Izsák Abarbanel. — Sokat gondolok erre a névre mostanában. Én nem akartam mint "zsidó miniszter" szerepelni

a köztudatban. De látja, most mégis idesodortak az idők. Mi lesz a vége? Egyszer majd el kell menekülnöm innen. Éjjel, titokban, mint Don Izsáknak.

Sokáig hallgatott. Megmondtam, milyen példátlan jelentőségű törvény az, melyet most Apponyival együtt elkészített. Ez a törvény anyagilag és erkölcsileg megmenti a zsidó felekezetet. Elintézi évtizedes küzdelmeinket és harcunkat — autonómia, önkormányzat, recepció, államsegély, szervezet, minden, minden függő kérdésünk ezzel meg van oldva. Íme, ez lett a zsidókérdés megoldása, a Jásziék ankétjával szemben.

— Csak az a baj, hogy háború van — mondta végül. — És Oroszországban forradalom.

Ha valamit gyűlölt Vázsonyi, forrón, szenvedélyesen, viharosan, az a bolsevista forradalom volt.

(10) A szigeti hosszúnap

Az orosz forradalom félelemmel és rettegéssel töltötte el az egész zsidóságot. Hiába ünnepelte úgyszólván az egész sajtó (liberális, antiszemita egyaránt) Trockijt és Lenint: a zsidóság legerősebb ösztöne, a polgári érzés kapott halálos sebet a bolsevizmussal, a magántulajdon elve, az egyéniség. A monarchia sajtója központi utasításra ünnepelte az orosz revolúcionáriusokat, mert hiszen azok vetettek véget a háborúnak a keleti fronton. De a mi közösségünk, a polgári magyar zsidóság borzongva olvasta a megrendelt cikkeket, és mint Vázsonyi, jobban félt a bolsevizmustól, mint a háborútól. És mint Vázsonyi, politikailag egyre jobbfelé tolódott. Szakított Jásziékkal, Károlyiékkal, kibékült Tiszával, a zsidóságban pedig közeledett a Vészi-Vadász-Székely csoporthoz, mely a konzervatív érzésű zsidókat jelentette.

És rákvirradt a végzetes 1918. esztendő. A magyar zsidóság egyik legnehezebb éve. Ez az esztendő egy végzetes galoppban folyt le: izgatott ütemben, megállás nélkül, erősbödő zűrzavarban, irtózatossal haláliramban a végső kifejlés felé. Előre, előre, vészes úton a semmibe és pusztulásba. A mi kis hajónk, amin a zaklatott hullámokon a történelem Niagara-ja felé utaztunk: a lap volt, mely iránt ezekben a hetekben fokozott érdeklődés mutatkozott. Százával jelentkeztek az új előfizetők, és az osztrák-magyar monarchia által elfoglalt új területeken, Asiagotól Kovnóig, a zsidó katonák hűséges olvasóink lettek. Szerkesztésem harmadik évében a lap példányszáma már négyszerre rúgott. A szerkesztőség új tagokkal bővült: a Világ politikai rovatvezetője, Magyar Lajos és dr. Lengyel Ernő mint publicisták léptek elő. Az Egyenlőségnek volt neveltje dr. Ballagi Ernő budapesti ügyvéd, ki színes tollal, acélos logikával írta meg politikai vezércikkeit és akiből csakhamar a lap népszerű főmunkatársa lett. Török Gyula, a kiváló regényíró, ki nem tartozott felekezetünkhöz, Egon címmel bűbájos regényt írt. A hőse egy antiszemita huszárfőhadnagy, kiről levéltári kutatás alapján kiderül, hogy zsidó. Kedves vidéki novellákat és életképeket írt Futó Gyula, ki Ujvári Péter kitűnő társának bizonyult. Végül a legfiatalabb munkatárs is

jelentkezett, a 18 éves Szabolcsi Bence, aki remekbe készült történelmi miniatűröket, héber fordításokat és zenei cikkeket egyforma készséggel írt, bár alig érettségizett. Bence esztétának készült, történetírónak és költőnek. Mind a három lett belőle, az elsők között. Két könyvkiadványunk is nagy sikert aratott: Zsidó Diákok Könyve, melyet azért adtam ki, hogy bar-micváknak templomi ajándécul lehessen adni, és mely a zsidó történelem, a zsidó mese és mondavilág és zsidó folklóre valódi kincsesháza volt. Az emancipáció 50 éves jubileumára, 1917. december végére kiadtam az emancipáció emlékkönyvét, mely a történelmi tanulmányok egész sorozatával igazolta a magyar zsidóság hazaszeretetét. Ebbe az emlékkönyvbe nemcsak zsidó tudósok és papok írtak, hanem keresztény államférfiak is.

Kezdődött az év a román zsidók ügyével. A központi hatalmak legyőzték Romániát és megkötötték a bukaresti békét. A magyar zsidóság — talán utoljára — ráért még mindig külföldi testvéreivel törödni, bár a saját háza még füstölgött. Hivatalos felterjesztéseket intéztünk a kormányhoz: a békefeltételek közt legyen olyan szakasz is, mely felszabadítja a rab román zsidókat. Wekerle ígéretet tett. Vadász Lipót szerint ez az ígéret kevés volt, Tiszához kellene fordulni, vesse magát közbe. Tisza a fronton volt, ha néha itthon volt, morózus és rosszkedvű volt, azt üzenete nekem, forduljak gróf Khuen-Héderváryhoz, ő fog nyilatkozni a román zsidókról. Felkerestem Khuen-Héderváryt, ki már nagybeteg volt. Élete utolsó heteit élte ez a kiváló, türelmes és messzirelátó államférfi, ki miniszterelnök korában (1911) kijelentette, hogy szívből utálja az antiszemitizmust. Betegágyán fogalmazta meg az Egyenlőségnek nyilatkozatát.

„A keleti zsidóság kérdését magam is jelentős politikai problémának tartom, és helyeslem az Egyenlőség azon törekvését, hogy e kérdés számára különösen a magyar politikai világ érdeklődését felkeltsé.

Nézetem szerint a keleti zsidóság kérdésének a lengyel zsidókra vonatkozó része főképpen a német és az osztrák belpolitikát érdekli, bár következményeiben e kérdés helytelen vagy részleges megoldása reánk nézve is fontos következményeket vonna maga után. Minthogy

Lengyelország egy olyan hódító hadjárat alatt született meg, mely a népek szabadságát írta zászlájára, magam is osztom itt Tisza István miniszterelnök úrnak a lapokban kifejtett nézetét, hogy az önrendelkezési jogát visszanyert lengyel nemzet a zsidókérdésben is a szabadság és a jogegyenlőség álláspontjára fog helyezkedni.

Ha ez irányban ma panaszok hallhatók, ezt annak tulajdonítom, hogy az új állam berendezkedése döccenő nélkül nem lehetséges, és hogy egy évszázados, mesterségesen szított gyűlölet eloszlására rövid hónapok nem elegendők. Bízom a lengyel nemzet lovagias, szabad szellemében és felelős kormányzóinak, valamint a központi hatalmak szabadelvűségének üdvös átalakító befolyásában, hogy a kétmillió főnyi lengyel zsidóság csakhamar az ország autonóm határozatából minden vonalon teljes szabadsághoz, az emberi jogok teljes élvezetéhez jut. Ami a román zsidók helyzetét illeti, azt vallom, hogy Európa ez utolsó rabszolgái — mint őket Clemenceau, a románok mai szövetségese nevezte — nem juthatnak vissza többé azon lealázó viszonyok közé, honnan őket mi most kiszabadítottuk. Egyenesen a kultúra kérdése, hogy Bukarest ne legyen többé a pogromok városa és megszűnjék az a darab középkor, mely eddig a Vöröstoronyi szorosnál kezdődött.”

Gr. Khuen-Héderváry Károly

(Egyenlőség, 1917. január 13, 1. old.)

Ez a nyilatkozat, melyet a parlament többségének elnöke tett, a kormányra igen erős hatással volt, és a rövidéletű bukaresti békének egyik sugalló motívumává vált, mert a békeszerződés 7. fejezetének XXVII. pontja kimondta az egész román zsidóság emancipációját és recepcióját.

Néhány hét múlva Khuen-Héderváry halott volt.

De vajon törödhettünk-e tovább a román zsidókkal, hiszen mi magunk is azon az úton voltunk, hogy elveszítsük jogainkat és

existenciánkat. Élt még, élt az ősi szabadelvűség, folyt az ősi folyam — mondtuk — a nagy idegen víztömegén keresztül, de az ár egyre nagyobb lett köröskörül.

Legjobban úgy tudnám visszaadni az 1918-as eseményeket, ha valami Oswald Spengler-szerű táblázatot csinálnék itt, ahol az egyik oldalon a szabadelvűség gyérülő jelenségeit, a másik oldalon a jogfosztás szaporodó botrányeseteit tüntetem fel. A szabadelvű irányzat rovatába kellene feljegyezni a következőket.

Vágó János dr. 30 éves budapesti ügyvédet a budapesti egyetemen a király gyűrűjével *sub auspiciis regis* doktorrá avatták. Mikor a király gyűrűjéről szóló örömhírt Apponyi kultuszminiszter közölte Vágóval, az a fronton harcolt mint a 6-os huszárok hadnagya, őt nagy kitüntetéssel a mellén. A kiváló fiatalember a héber tudományok pályadíjait is mind megnyerte.

A miniszterelnöki sajtóiroda főnökévé dr. Gonda Henriket miniszteri tanácsosi rangban kinevezte a király.

Eötvös Loránd báró nyílt levelet intézett az Izraelita Magyar Irodalmi Társulathoz az emancipáció emlékkönyve alkalmából. Eötvös József fia ezeket írta többek közt: "Nem gyönyörű, nem örömet keltő jelenség-e, hogy az ötven év előtt Magyarországon felszabadult zsidóság valóban magyar lett és nemzetünket gazdagabbá tette nemcsak anyagiakban, hanem irodalmában és tudományában is?"

Vázsonyi Vilmost Budapest díszpolgárává választották. Az indítványt dr. Springer Ferenc képviselő ajánlotta, és Bárczy polgármester pártolta.

Vázsonyi Vilmost a király belső titkos tanácsosává nevezte ki.

Dr. Kemény Gézárt Budapest főváros tanácsnokává választották.

A király a csepeli Weiss és az újpesti Wolfner családokat bárói rangra emelte.

Igen, ez volt a régi Magyarország útja és szelleme. De hatalmas Isten, mi történt ellenünk a másik oldalon?

A katolikus egyház két nagy alakja vette fel ellenünk a harcot. Az egyik Bangha Béla volt, a másik Prohászka Ottokár. Az ő példátlan agitációjuknak eredménye volt, hogy a közhangulat ellenünk fordult.

Páter Bangha Béla "sajtóhadikölcsön" jelszó alatt megmozdította a magyar nemzet széles rétegeit. Huszonöt koronás

részvényeket jegyeztetett városokban, falvakban, hallatlan erős, ügyes, házról-házra történő agitációban, úgyhogy több tízmillió korona gyűlt össze erre a célra. Az alakuló gyűlésen a "nemzetgyilkos zsidó sajtó" ellen bontották ki a zászlót, ő és a világi elnök, dr. Wolff Károly, az udvarnagyi bíróság elnöke. Minden egyes részvény jegyzése zsidóellenes agitáció útján történt, mert a részvényjegyző előtt felsorakoztatták mindazokat a vádakat, melyek a magyar zsidók ellen hónapok óta közkeletűek voltak. A magyar zsidóság megcáfolta a vádakat minden alkalommal. De ezek a cáfolatok szűk körben maradtak: úgyszólván csak önmagunkat nyugtattuk meg, a szavunk nem jutott ki a keresztény közvélemény felé. A népgyűléseken, hol sajtó-hadikölcsönöket jegyicztek, senki nem kelt védelmünkre. Ott a hadseregszállítás, a galíciaiak, a felmentések: csupa készpénznek vett igazság volt. És így gyűlt össze tízmillió korona a zsidóellenes sajtó megalapítására és így terjedt el tízmilliószámra ellenünk a felelőtlen vád és gyanúsítás.

A másik oszlop és alapkő, amin a század magyarországi zsidógyűlölete felépült: Prohászka Ottokár volt, a zseniális székesfehérvári püspök, a nagy szónok és szervező.

Prohászka Ottokár hosszú éveken át az egész szabadelvű sajtó ünneplésének tárgya volt. Senki sem sejtette volna, hogy ő lesz az, aki legmélyebben megsebzti a magyar zsidóság lelkét. Prohászka Ottokár a magyar zsidóság katonáit, hőseit, halottait, itthonmaradt családjait, özvegyeit és árváit bántotta meg.

Ne tessék elfeledni: a háború 4. évében vagyunk. Elfáradt, elkeseredett, bűnbakot kutató emberek mindenütt, fronton is, itthon is. Gyász, éhség, szenvedés, vérszag tölti be az egész országot. A határokon bolsevista izgatás. A hadseregben a cseh árulás. A magyar zsidóság összeszorított fogakkal viaskodik végzetével. Mikor ezen az utolsó háborús peszachon megszámlálják a magyar zsidó katonákat (az Armeeoberkommando rituális ételmet engedélyezett húsvétra), 134 640 főt írnak össze a fronton és 25 879-et a front mögött. Tehát itt vagyunk, itt állunk több, mint százezren a vérzivatarban!

Ebben a légkörben kezdi meg akcióját Prohászka Ottokár. Első cikkében kijelentette: "Minél közelebb jutunk a frontban a tűzhöz, annál több a keresztény, minél hátrább kerülünk, annál több a zsidó. A zsidó óvja irháját a jövő magyar kultúra javára." Azután

megkezdte statisztikai kimutatásait, és kijelentette, hogy a munkácsi ezredben 2 % a zsidó.

A magyar zsidóság felszisszent, mintha tüzes tüvel szúrták volna meg. Ezt érdemelte sok ezer hősi halottaival, több, mint százezer frontharcosával?

Azonnal leutaztunk a munkácsi honvédezred pótzászlóaljához. Hivatalos katonai segítséggel megállapítottuk: azon a napon, melyen a püspök úr cikke megjelent, május 26-án, a munkácsi ezred állományában 2947 keresztény katona volt, és 290 zsidó. Ez közel 10 %, és nem kettő. Az alakuló menetszázadban, mely a frontra megy, 140 a zsidó katona, ami ott 8.80 %.

Ezt a helyreigazítást tisztelettel leközltem. Vártam, hogy a püspök úr elégtételt ad a hibás adatokért.

Helyreigazítás nem jött. De jött egy újabb vezércikk. Újabb vádak.

"A zsidók lapulnak, az embernek magának kell őket kipiszkálnia. Mindenki meggyőződhetik a saját lakóhelyén, hogy mily arányban védik a zsidók itthon a hazát. Magam is érdeklődtem, és megtudtam teljesen hiteles forrásból, hogy például a 17. honvéd gyalogezred székesfehérvári segédszolgálatra beosztott 60-60 katonája közt most is 57 zsidó van. Ez már csak szép percent. Akármelyik banknak becsületére válik."

Ez a mondat plakátbetűkkel jelent meg végig az országban, minden vidéki városban, az egész antiszemita sajtóban.

Rögtön megadtuk az ellenbizonyítékot. Elmentünk Székesfehérvárra. A 17. honvéd gyalogezred parancsnoksága kiadta felekezetünk részére a hivatalos adatokat. Ezek így hangzottak:

Azon a napon, mikor a püspök úr cikke megjelent, június 30-án, a 17. gyalogezredben segélyszolgálatot teljesített összesen 201 katona. Ebből zsidó volt 59. Az 59 közül 26 már volt a fronton és megsebesült.

Ezenkívül alkalmatlan segédszolgálatosok az ezrednél 62-en. Ebből 55 keresztény és 7 zsidó. A segédszolgálatos zsidók százaléka tehát nem 85, hanem 24. Ennek a fele harctéri sebesült.

A Piavénál közben folyt a döntő csata az olaszokkal. Az a véres csata, hol Schwarz Mózes tábori rabbi 287 zsidó tartalékos tisztet temetett el egyetlen napon. A püspök úr most, a második cáfolat után sem vonta vissza adatait.

Sőt a főrendiház augusztus 1-i ülésén Prohászka Ottokár folytatta támadásait, és kijelentette, hogy "nem akarja feláldozni magyar népét más fajtának és annak erőszakban, vagy intelligenciában túltengő erejének."

Az ország belső nyugalma ezekben a hetekben már felborult. Vázsonyi lemondott igazságügyminiszteri állásáról, a hullám már őt is elérte. Megkezdődtek a razziák. Először csak a szakállas embereket keresték. Budapesten májusban volt az első ilyen hajtóvadászat, állítólag galíciaiaknál elrejtett élelmiszerekre. Az első razzia eredménye volt: 60 kiló zsír, 9 kiló paprika és 18 kiló liszt. Galíciaiaknál, szalmazsákokba rejtve. A letartóztatott szakállasok száma több, mint 2000 volt. Igen, de ugyanakkor Aradon is razzia volt, és Hámory László országgyűlési képviselő magtárában 30 vagon gabonát és másfél vagon zsírt talált a megyei nyomozás.

És lázas galoppban folytatták a razziákat. A közhangulat követeli, mondták. Szatmár a következő állomás. 150 zsidót kísérnek a város utcáin át, négyes sorokban, a rendőrségre. Igazolták magukat, valamennyit elbocsátották. Azután Máramarosban, Tiszakarácsonyfalván élelmezési razzia. Három kiló lisztet találtak, 18 családnál, összesen. Két letartóztatás, Munkács következik. Itt katonaszökevényeket kerestek. A 65. ezred egyik különítménye kordont vont az imaházak körül. Egyet sem találtak. Igazoló iratok rendben. Következik Sátorajjájhely.

Itt egy pillanatra meg kell állni. Ami Sátorajjájhelyen július 16-tól július 20-ig lejátszódott, újfajta és különleges esemény volt. Csendőrök és rendőrök július 16-án betörték a szefárd hitközség templomába, véresre verték az imádkozókat, a véresfejű embereket, nagyjából még talisban, végigkísérték az utcán a főtérré, ahol igazoltatták őket. Katonaszökevényeket kerestek. Egyet sem találtak. Utána öt napig és öt éjszaka tartó katonai razzia következett. A pályaudvaron az érkező és induló zsidókat letartóztatták, pénzüket elvették, adót vetettek ki az utcán és lefoglalták. Az újhelyi keresztény társadalom éjszaka kereste fel küldöttségileg a zempléni

főispánt, gróf Széchenyi Györgyöt. Kincsessy Péter bizottsági tag volt a szónok, Damjanovics István esperes teljes papi ornátusban jelent meg. Kincsessy elmondta, hogy a várost gazdaságilag tönkretették a razziával. Az egész Hegyaljáról eltűntek a külföldi borkereskedők. Kijelentették, hogy soha többé ide be nem teszik a lábukat. A főispán megígérte, telefonál Wekerle miniszterelnöknek, szüntessék be a katonai razziát.

De nem szüntették be. A razzia, mely most már egészen a cári Oroszország "oblaváinak" képét kezdte felölteni, áttérjett a szomszéd megyékre. "Zsidók kiszállni!" jelszók Nyírbátorban megállították a vonatokat. Mátészalkán a főrabbit a templom előtt inzultálták, szakállát kihúzták. Érmihályfalván az egész zsidó lakosságot elfogták, úgy kísérték végig az utcán; de egyetlen katonaszökevényt, egyetlen árdragítót sem találtak. Ezek mind oblavák, azaz zsidórazziák voltak. Egyetlen más felekezetűhöz nem nyúltak egész idő alatt. Szerencsen három napig tartott az oblava, az üzletekben "kényszeradó kivetéseket" eszközöltek. Letartóztattak a pályaudvaron egy öreg korcsmárost. Mi célból utazgat ön? Kassáról jövök, katonai ügyben voltam ott, a fiam miatt... A fiadat akarod kiszabadítani? — kérdi a csendőr. Az öreg sírva veszi elő a kassai ezredes levelét, melyben azt írja, hogy a fia két hét előtt a Piavénál hősi halált halt, örökségét az ezrednél Kassán felveheti. Az öreg korcsmáros odavágta a nyomozóknak halott fia három kitüntetését. Letartóztatták.

Meddig tűri ezt a magyar zsidóság? — kérdezték a levelek száza és ezrei. Meddig tűri ezt a magyar zsidóság? — kérdezték az apák és anyák, Prohászka püspök adatai után. Meddig tűri ezt a magyar zsidóság? — kérdezték a felvidéki hitközségek. Meddig tűri ezt a magyar zsidóság — kérdezték a harcterekről, zsidó tisztek, katonák, ezredesek és közlegények. Hiszen most már a harctéren, minden ezredben, minden században, minden frontszakaszon zsidó statisztikák készültek, bajtárs a bajtársban látott denunciánst. megszűnt a testvéri szellem a halál kapujában, a katonai fegyelem meglazult, mert csak egy volt a fontos: a zsidókérdés.

Wekerle miniszterelnök e forró augusztusi éjszakák egyikén fogadta a felvidéki zsidók küldöttségét, melyet Székely Ferenc vezetett eléje. Az öreg politikus sápadt arccal hallgatta a rémségeket.

— Hallatlan disznóságok ezek! — mondotta. — Szégyellem és restellem, hogy az én miniszterségem alatt kellett ilyesminck történnie.

Azonnal telefonintézkedéseket tett. Jencs Árpád csendőralezredest elhelyezte Sátoraljaújhelyről. Ilosvay Bálintot, a határrendőrség vezetőjét még az éjszaka magához rendelte, jelentéstétel végett. Már hajnalodott, mikor a zsidó küldöttség (valahogy megnyugodva) távozott. A miniszterelnök alig pihent valamit, rögtön besietett a házba.

Mert ezen a napon már ott égett az antiszemita forradalom a képviselőház folyosóján. A belső bomlásnak ez a legfőbb oka ott forrott a levegőben, és ezen a napon beszéltek utoljára Nagy-Magyarország képviselőházában a zsidókérdésről.

A Ház zsongott és izgatódott. Farkas Pál zsidó képviselő megkérdezte Wekerlétől, mit fog tenni a "szisztematikus" agitáció ellen, mely féktelenül tombol a zsidók ellen az országban. Miért akarják a népben uralkodó gyűlölködő hangulatot éppen a zsidók ellen levezetni? Óva inti a főúri "rendezőbizottságokat", ne csináljanak zsidóhecceket, mert igaz, hogy előbb a zsidók fognak következni, azután műsoron kívüli számok is jöhetnek.

Azután rögtön megindultak a támadások. A közkeletű vádak, amelyeket az utolsó hónapokban hallottunk, hatalmas hangszórón tértek vissza. Sztranyavsky Sándor feltűnő kirohanást intézett a magyar zsidóság ellen, azután Meskó Zoltán és Huszár Károly, valamint Liptay Lajos beszéltek a galíciaiakról, a hadseregszállításokról, a felmentésekről, a zsidók arányszámáról. Minden szem Tiszára irányult.

Tisza izgatottan állt fel, és látta, hogy saját pártja legnagyobb része is szembefordult már a szabadelvűséggel. Ideges volt. Látta, ide is, oda is szólnia kell szavának.

— Az antiszemitizmust — így kezdte — határozottan és feltétlenül elítélem. A legnagyobb mértékben igazságtalanság pálcát törni általában zsidó polgártársaink viselkedése fölött. Az én ezredemben is több, a vakmerőségig hátor, igazi derék tiszt szolgál alattam.

Báró Szurmay Sándor honvédelmi miniszter: Arany vitézségi érmet is kapott akárhány.

Tisza: Nálam is mint hadapródjelölt.

Szurmay: Nálam is a legénységből jónéhány.

Azután Tisza, hogy a másik felfogást is kielégítse, rámutatott arra, hogy vannak bűncselekmények, melyek elkövetői elsősorban a zsidóság köréből kerültek ki. Éppen a zsidóságnak kell a kormány segítségére jönnie, a visszaélések üldözésénél.

Tiszának nem volt sikere. Sem Sztranyavskyék, sem Vadász Lipóték nem tapsoltak.

Ugyanígy beszélt Wekerle. Szinte örült a formulának, melyet Tiszától kapott. A zsidóság — mondta — ne vállaljon közösséget azokkal, akik visszaéltek. Azután Wekerle megígérte, hogy a galíciaiakat vissza fogják küldeni minél előbb.

Ez bizony nem volt elintézés, és nem volt reparáció. Ez csak parlamenti beszéd volt, taktika és halogatás. A vidéki zsidóság most már sürgette, hogy Önvédelmi Ligát kell alkotni, és az önsegély elvét kell megvalósítani, mert a helyzet és az izgatás tűrhetetlen. Önvédelmi Liga! Zsidó napilap! követelte a kecskeméti és egri hitközség határozata. Hétezer tagot jelentünk be az Önvédelmi Ligának — közölte sürgönyileg a sátoraljaújhelyi hitközség. Székely Ferenc nyilvánosan jelentette, hogy a harctérről annyi üzenetet, levelet kap a zsidó katonáktól, hogy sürgősen meg kell alkotni a nagy önvédelmi szervezetet, és összehívni egy hatalmas tiltakozó gyűlést, mert a zsidóság nem maradhat *vogelfrei*.

Ezekben a napokban szükségét éreztem annak, hogy újra halljuk a régi Magyarország vigasztaló hangját. Azt a hangot, mely újra visszaadhatja önbizalmunkat. Küldöttséget vittem Debrecenbe.

Mint emlékezetes, az Ágoston Péter-féle első támadás után Baltház püspök legendás bátorsággal állt ki mellettünk. A felekezet, hogy ezt valahogyan meghálálja, 25 000 koronás alapítványt tett a debreceni református kollégiumnak, a püspök nevére. Ezt az alapítványt vittük le Debrecenbe. A Tiszántúl hitközségeivel együtt jelentünk meg, rabbik, elnökök, újságírók. A zsidó lelkészi kar elnöke, dr. Neumann Ede nagykanizsai főrabbi hódolt a püspöknek, majd az ország első zsidó publicistája, Mezei Ernő tartott beszédet, mondván: "Nem Székesfehérvárról hangzik a magyar lélek szava, hanem Debrecenből, a keresztény szeretet harangszózata nem a

székesfehérvári székesegyházból, hanem a debreceni Nagytemplomból kong a magyar szívekbe."

A püspök, a református kollégium ünnepi dobogóján, körülvéve papjaitól, mintha a kálvinizmus puritán szellemét személyesítené meg egyszerű palástjában, felelt:

"Az antiszemitizmus — mennydörögte — hanyatló társadalmak világnézete! A magyar zsidóság tehetsége, szorgalma, kitartása, áldozatkészsége a társadalomnak rendkívüli értéke. Akik ellene fordulnak, irigyek, gyűlölködők és tehetetlenségből teszik. Az ősi sötétség maradványa ez."

Felüdült lélekkel távoztunk a kollégiumból. A díszebéden, mint a debreceni templom férfiasan kongó harangja, feldördült a püspök szava: "E világon a világosság a legnagyobb eleven erő: Poharamat a zsidóságra ürítem!" Ébren voltunk vagy álmodtunk? Fegyveres katonák vadásznak odakünn védtelen zsidókra, szégyenmenetek vonulnak végig a városok főutcáin, a templomok ajtajában csillan a szurony — és itt a nagy magyar püspök felemeli poharát és felköszönt minket, a világosság népét!

De a lelki üdülés csak napokig tart. A nagy vadászat már nem maradhat abba. Jönnek a hírek a Budapesten megalakult Ingatlanforgalmi Tanácsról, mely megtiltja a zsidóknak, hogy földet vásároljanak, ami eddig nem volt vétek. Zsidó nem szerezhethet abból a földből, amit vére öntözött és öntöz... Pécsen megjelenik a Zsidókérdés című könyv, írója Martinovics Sándor páter, engedélyezte gróf Zichy Gyula püspök, megszámlálhatatlan példányban, ingyen szétküldve a fronton, hogy "a zsidó óvja az irháját", "a zsidó cinikus, alacsony lélek", "a zsidók bujkálnak", "hazafiatlanok, önzők". Nyíregyházára költözött az oblava-különítmény, 70 zsidót tereltek egy csapatban a Royal szálló elé, elvették pénzüket, kabátjukat, nadrágjukat. Motozás. Azután szabadon bocsátják őket, nagy derűtség az egész piacon. A razziáknak folytatása lesz! — jelenti az Alkotmány. És rögtön: razzia Kisvárdán, zsidóknál csak három rend fehérnemű, két pár harisnya maradhat, mondja ki a csendőrség. És akinél hadikölcsönt találnak, elkobozzák. (Most készül a IX. hadikölcsönre szóló felhívás.)

A Lipótvárosban sem értik ezt a zsidó hittestvérek! — kiált fel egy vidéki levél. Székely Albert írja Sátorajjáújhelyről, kemény, 48-as

vidéki ügyvéd, de mi a lipótvárosi testvéreknek is fülükbe ordítjuk, hogy szervezkedjünk, védekezzünk, mert ez nem tréfa, ég a ház! Szatmárról írja Horovitz Fülöp elnök: Most már naponta rettegünk a pogromtól, nincs óra, hogy a hatóságok bennünket ne zaklassanak. A nagyváradi 57-es zászlóalj zsidó katonái feliratban kérik azonnal egy magyar zsidó tiltakozó gyűlés megtartását.

A Lipótváros sem hallgatott már tovább. A Lipótváros is megmozdult. A pesti hitközség elnöki szobájában komor értekezletre ültek a vezetők. Most már nem volt köztök politikai ellentét, Vadász, Vázsonyi, Székely, Mezei együtt. Vázsonyi beszél: A Háborúban elesett mint hősi halott, néhány hónap előtt, a szabadelvű szellem is. Nekünk most már demonstrálnunk kell az erkölcsi pogrom ellen. Rám bízzák, készítsék elő egy országos tiltakozó nagygyűlést október utolsó napjára. És az is határozatba megy, hogy Vázsonyi vezércikket ír a tíz vármegyében lefolyt razziáról, Székely Ferenc pedig Tisza Istvánhoz ír nyílt levelet, aki legutolsó képviselőházi beszédében súlyosan megbántotta az egész magyar zsidóságot.

Most még egyszer felszáll a magasba Vázsonyi vezércikkének szikrázó rakétája, suszorogva, pattogva, ragyogva a sötét vizek felett. Elég volt! Ez volt ennek a híres-hírneves cikknek a címe.

"Megfontoltan írom le — így kezdi a király titkos tanácsosa — a szót: Magyarországon a háborút használják fel az antiszemitizmus megszervezésére... A statisztikusok nagy gonddal latolgatják a magyarság számarányát. A nemzetiségi kérdésnél felvonultatják számsoraikat. Az egymillió zsidó vallású magyar állampolgár ilyenkor a magyarsághoz számít, de aztán erkölcsi pogromot és gazdasági bojkottot hirdetnek ellene, és a magyarságtól különvált testként kezelik. Prohászka püspök úr bevallja, hogy ő tótból lett magyarrá. Nekünk nem kellett megtennünk ezt az utat. De ha őneki mint a tót faj fiának joga volt magyarrá lennie, miért tagadja meg ezt a jogot mitőlünk? ... Mit akar a kormány? «Zsidókérdést» akar a sok más kérdés mellé? Miért tűri, hogy a háború minden nyomorúságáért a többiekkel együtt ezer sebből vérző magyar zsidókat állítsák oda hűnbakul? «Zsidókérdés»

nincs. Ilyenről beszélni durva sértés az emancipáció és recepció óta. Egyenlő jogú polgárai vagyunk e hazának, és senkinek sincs joga belőlünk «kérdést» csinálni. Ezer és ezer zsidó család borult gyászba. Reménységüket legyilkolta a háború. Nem rágalomra szorultunk rá tehát. Elég volt. Cselekedetet várunk. Nem a félelem diktálja e sorokat, hanem a felháborodás. A pokoli tervvel szemben, hogy mi legyünk a háború bűnbakjai, helyt fogunk állni. ... Jogunkat nem hagyjuk, becsületünket megvédjük.”

(Egyenlőség, 1918. szeptember 5, 1-3. old.)

Ez a hang az Abarbanel hangja volt. Messziről jött, messzire hatott. Erre felelni kellett. Prohászka Ottokár harmadnap válaszolt Elég volt-e? címmel. A püspök úr azt mondta, hogy nem volt elég, nem is lehet elég. És megint, és újra sértőbben: “A zsidók nagy része irodákban és raktárakban húzza meg magát. A zsidóság nagy része visszavonul onnan, hol a golyó sívít és gránát robban.” És az új tétel: Minden, zsidó által elért haladás a magyarságnak veszteséget jelent.

Győr vármegye törvényhatóságában Szabó István főispán elnöklete alatt elhatározta, hogy üdvözli a püspököt Elég volt-e? című cikkéért, melyben Vázsonyinak méltón megfelelt. A központi Sajtóvállalat elhatározta, hogy Prohászka cikket egymillió példányban fogja terjeszteni az országban.

A zsidóság válasza ez volt: tiltakozó nagygyűlés a budapesti Vigadóban, november 6-án.

Ha lehet fokozódás, akkor az izgalom fokozódik. Székely Ferenc, a Belvárosban a munkapárt elnöke, nyílt levelet intéz gróf Tisza Istvánhoz, ki politikai vezére és pártfőnöke volt. Elmondja, hogy a Tisza-párti zsidókban mélységes megdöbbenést váltott ki az a nyilatkozat, hogy “a visszataszító cselekmények nagy részét zsidók követik el.” Tudja-e Nagyméltóságod, hány keresztény kisbirtokos és nagybirtokos rejtette el és értékesítette a törvényes áron felül terményeit és állatait?

Mondjuk úgy, Kegyelmes úr, “a visszataszító cselekmények nagy részét, azt, melyeket megbüntetni, zsidók követik el.”

Utána egy pillanatra egy tragikomikus jelenet: Landauer Béla néppárti képviselő egy programot ad a keresztény sajtóban: "Küzdeni kell a zsidó áfium ellen. A zsidóságnak nem lehet tovább hihetetlenül szaporodni." Ugyanaznap délelőtt a parlamentben Landauer Béla összevész egy másik néppárti képviselővel, Bartos Jánossal, ilyenformán:

"Bartos János helyesel egy szónoknak.

Landauer Béla: Ne helyeselj! Hallgass!

Bartos János (Landauer felé): Pfuj! Pfuj!

Landauer: Neked pfuj!

Bartos: Pfuj, te felfuvalkodott zsidó!

Vázsonyi Vilmos: Csakhogy ezt megértem. Ezt a fejedelmi látványosságot. A Néppárt tagjai lezsidózzák egymást!"

A derűtség csak egy percre nyugtathat meg minket. Nincs idő a derülésre.

Prohászka püspök két újabb statisztikát hozott nyilvánosságra. 86 zsidó tiszt bujkál és "golyómentes helyen vitézkedik". A tisztek, katonai becsületükben megbántva, jelentkeznek felettes hatóságuknál, mely megengedi, hogy részletes ellenstatisztikát adjanak közre. A 86 zsidó tisztről kiderül, hogy 64-en életveszélyes sebekkel és nyomorékon kerültek vissza a harctérre, heten belehaltak sebeikbe, tíz eltűnt.

A Piavénál még temették a 106. gyalogezred 244 halottját, mikor ez a hamis statisztika megjelent Budapesten. Népgyűléseken és sajtójukban terjesztették. Helyreigazítást nem közöltek egyetlen lapjukban sem.

Gallotsik felsővízközi főszolgabíró, a Kazárföldről, felháborodva beküld nekem Sáros megyéből egy zsidó katonai statisztikát: "Hadd bizonyítsák a tények a zsidók ellen elhangzó vádak helytelenségét. Járásom zsidósága, mely az orosz betörés alkalmából is sokat szenvedett, méltán sorolható a hazájához hű magyarság közé." É-következnek hosszú-hosszú sorokban a sebesült, elesett és kitünttetett kazárok és kaftánosok.

Balthazar hangja mennydörög megint. Szarvason beszédet tart a püspök:

"Az antiszemitizmus a romló, hanyatló, dekadens társadalom szignatúrája. Fel kell emelni szavamat a méltatlanul meghurcolt zsidóság érdekében. Nemzetének erős várát rombolja, önnön házáat gyújtogatja, aki szítja az antiszemitizmust!"

Elhallgat-e egy percre is ez az idegtépő, százezer hangú zenekar" Itt vannak a zsidó főünnepek. Minden csupa balsejtelem, csupa rettegés. Rós Hasóno áhítatos nagy percében dr. Fischer Gyula pesti rabbi áll a Dohány utcai templom szószékén és magából kikelve kiáltja:

"Hogyan mer ez a kultúra, ez a megbukott, fizetéseképtelen, hitehagyott, csödbekerült, bűnös kultúra, hogy mer velünk beszélni úgy, ahogy beszél? Mi joron és milyen alapon mernek ennek a bűnös kornak, ennek a bűnös kultúrának emberei, akár egyháziak, akár világiak, rólunk ocsmány hangon nyilatkozni, szennyes tollal írni, ellenünk szemérmetlenül lázítani? Ellenünk, kik életünket, vérünket és vagyonunkat áldoztuk a hazának, a nemzetnek, az emberiségnek! Ne bennünk keressék a háború gyökerét, végokát, hanem máshol, egészen máshol!"

És eljön Jom Kippur. A harcterekről borzongós, komor hírek érkeznek. A bulgárok leteszik a fegyvert. A frontok inognak. Jom Kippur napján Máramarossziget utcáin délben feltűnik kétezer szuronyos katona. Pontban 3 órakor körülzárják az összes zsidó templomokat és imaházakat. A Rózsa utcai nagytemplomban Deme százados jelent meg 400 közlegénnyel. Minden férfit, aki a templomból kijött, igazolásra szólított fel. Az ünnep miatt senkinél sem volt igazolás, tehát csakhamar százával fogták le és vitték el az ájlatoskodókat. Síró anyák és kétségbeesett gyermekek rohantak ki csakhamar a zsinagógából, a családfőt keresve. Nagy láрма támadt. Deme százados megtöltette a fegyvereket éles töltéssel. A sortűzre

készülő katonákkal szemben némán állott a zsidó tömeg az udvaron. A százados ekkor behatolt egy járőrrel a templomba, félbeszakította az istentiszteletet. A több ezer főnyi imádkozó tömeg közt a katonaság három egyénről állapította meg, hogy nincs igazolványa. (Az egyik egy szabadságolt katona volt, a másik egy orosz fogoly, a harmadik egy Kovács József nevű cigány, ki fogolyőr, és kíváncsiságból ment a templomba.)

Azután a másik nagytemplomba, a szefárd hitközségbe vonult a katonai rendőrség. Itt Pós hadnagy benyomult a templomba, és szuronyos katonáival felment a tóraszekrény elé. Danzig rabbi fehér imaköpenyében, fehér kucsmával a fején elindult a batóságokhoz. Addig várjatok nyugodtan, míg visszatérek —mondotta. Jobboldalt dr. Heller Jakab városi tisztifőorvos kísérte, Vadász Lipót sógora, baloldalt dr. Ferenc Dezső kir. jogügyi tanácsos. A szuronyos katonák közrefogták őket. Így mentek végig délután 5-kor az utcákon, egyenesen az alispánhoz. Az alispán elrohant Schilling altábornagyhoz, ki írásban adott parancsot a razzia beszüntetésére. Dr. Danzig főrabbi két órával később érkezett vissza hívei közé, kik zokogva várták, mert közben a katonaság puskatussal nyolc zsidót véresre vert.

Ez volt a szigeti hosszúnapi története.

Még nem múlt el a Jom Kippur, mikor a város polgármestere, dr. Krisfalusy Sándor a következő sürgönyt küldte a honvédelmi miniszternek:

~16422/1918. sz.

Itteni katonai rendőrség, mely városi hatósággal semminő érintkezésben nem áll, annak létezéséről eddig tudomása sem volt, városi hatóság tudta és belcegyezése nélkül Máramarossziget összes zsidó templomait tegnap a legnagyobb zsidó ünnep idején katonai kordonnal körülvette, senkit templomból ki nem bocsátott, künnlevőket oda be nem bocsátotta, ezáltal mindenütt ünnepi ájzatosságot megzavarta, izgatott tömegeket, különösen férjeikhez siető asszonyokat puskatussal lökdöste, a teljes ünnepi ornátusban hatóságokhoz siető dr.

Danzig főrabbinak puskát szegzett, őt és tömeget lelövés
fenyegette, míg végre időközben értesült Schilling
altábornagy katonaságot vissza nem parancsolta. Városunk
zsidó polgársága, mely háború folyamán vérrel és pénzzel a
haza oltárára ugyanúgy áldozott, mint az ország bárminő
rétege, és vele együttérző egész polgárság, valamint városi
hatóságok a polgárság nagy része vallás háborításában
egyszersmind érdemtelen megbélyegezést lát, tisztelettel
kéri Nagyméltóságodat, hogy a hivatalos hatalom rút
visszaélésének megtorlása iránt intézkedés az ország színe
előtt a jogos önérzetében méltatlanul megbántott zsidóhitű
polgártársaknak megfelelő elégtételt megszerezni
méltóztassék.

Polgármester.”

(Egyenlőség, 1918. szeptember 28, 2-3. old.)

A vármegye főispánja pedig a következő sürgönyt küldte a város
polgármesterének:

”Távirat

Polgármester úrnak

Máramarossziget,

Budapest, 8846, 35, 10-20 m. 7 eln.

Megdöbbenéssel értesültem azon inzultusról, mely a
katonai rendőrség részéről a máramarosszigeti zsidóságot
érte, s kérem nagyságodat mindkét hitközséggel közölni.
hogy megtettem a megfelelő lépéseket, hogy
legmesszebbmenő elégtétel adassék.

Bolgár.”

Szabó József megyei alispán a következőket tette közhírré:

”Engem és minden jobb érzésű embert ez a razzia
nagyon megbotránkoztatott. Semmi nem indokolja azt,
hogy itt az izraelita vallású polgárságot a katonai rendőrség

fokozottabb ellenőrzéssel vizsgálja, mint más felekezetbelieket. Ebben a megyében a zsidóság olyan példásan viselte a háború minden következményét, hogy csak a legnagyobb tisztelettel és elismeréssel lehet róla beszélni. Én csak a veszteségi lajstromokat nézem. Sok zsidó hősi halottja van ennek a megyének, a városnak magának közel száz halottja van. Ezenkívül a hadikölcsönjegyzésnél is látom a zsidóság lelkes hazafiságát, s a különböző jótékonyági mozgalmak alkalmából is bőven veszik ki részüket. Az egész antiszemita hajsza hazugságokból és galád rágalmakból táplálkozik, s mi itt nagyon résen vagyunk, hogy ezek a hullámok hozzánk el ne jussanak. Ennek az országnak ma belső békére és összetartásra van szüksége és ezeket a klerikális hecceket elítélem és megvetem.”

(Egyenlőség, 1918. szeptember 28, 3-4. old.)

Íme, a magyar szabadelvűség utolsó csepp vére is elfolyt ezekkel a táviratokkal és üzenetekkel. Most már a liberalizmus a múlté volt. A folyót, mely a nagy tavon át eddig megtartotta alakját, színét és erejét, elnyelték a gyűlölet, a düh, az elfogultság végtelen vizei.

Nekünk már nem volt szavunk tiltakozni a szigeti Jom Kippur ellen. Az ország minden eresztékében remegett. Tisza bejelentette: elvesztettük a háborút! Vad és zabolátlan tömegek indultak haza a frontról.

A forradalom szele süvöltött végig Magyarországon. A Times szeptember 26-án cikket írt a szigeti razziáról, és kijelentette, hogy a magyar zsidókérdést is meg kell oldani a győztes hatalmaknak, éppúgy, mint a román, a lengyel, az orosz zsidókérdést.

Az utcákon lázas tömegek hömpölyögtek. A kormány lemondott.

A mi nagygyűlésünk november 6-ra volt összehíva a Vigadóba. Felkerestem Székely Ferenct, mitévők legyünk.

Elhatároztuk, hogy a nagygyűlést megtartjuk, hiszen hatszáz hitközség jelentkezett, és a delegátusok legnagyobb része már útban lehetett Budapestre.

Vázsonyit sürgősen meg kellett keresnem. Lakása le volt zárva. Telefonja már nem működött. Családjának egyik tagjától megtudtam, hogy Vázsonyi feleségével és fiával együtt előző éjszaka külföldre menekült. A forradalmi katonaság még éjjel megostromolta villáját, halálra keresték "a választójog meghamisítóját". A Gellérthegyen ágyúkat vonultattak fel, melyeket beállítottak az ő Bulyovszki utcai villájára.

A Városházán már együtt volt az új kormány. Tagja volt többek közt dr. Jászi Oszkár is mint nemzetiségi miniszter. A bihari főispánná Ágoston Pétert nevezték ki.

Ugyanekkor a vidékről megérkeztek az első szörnyű hírek: a vetés megérett, a bűnbak megvolt, kitört az antiszemita forradalom.

(11) Nagygyűlés a Vigadó ruhatárában

November 1-én reggel pogromok törtek ki Magyarországon. Ezek a pogromok több, mint két héten át tartottak, és forradalmi jelleggel bírtak. Az új Károlyi-kormány tagjai ugyan azt hirdették, hogy "vér nélküli volt a forradalom". Ez helytállt annyiban, hogy Budapesten a hatalom átvétele alkalmából nem folyt vér, és Tisza mártírhalálán kívül a fővárosban erőszak nem esett. Az Astória szálló, a Városháza és a miniszterelnökség párnázott ajtajai mögött "lebonyolódott", és valóban "vér nélkül", a Károlyi-forradalom. De a vidéken, az egész országban, a zsidóság vére hullott bőségesen.

Négy év óta — szinte akadálytalanul — folyt ellenünk az izgatás. Egy-egy halk ügyészi rendelet, egy-egy átmeneti lapbetiltás még útkukba állt az izgatóknak a Tisza-kormány idejében. De azóta nem volt sorompó, és nem volt akadály, olyan nyíltan folyt a tömegek felkavarása ellenünk, hogy egyre több állami szerv kapcsolódott be nyíltan is az izgatás munkájába. Először egyes megyék közigazgatása, azután a katonai rendőrség tisztikara, végül a határrendőrség. Ezek mind csak egy feladatot ismertek: az elvesztett háború, a nyomor és az éhínség okául, egyedüli bűnbaknak a zsidóságot odaállítani. Ehhez csatlakozott a sajtómozgalom, mely a falusi népet tanította meg, melyhez nem értett eddig, a zsidók gyűlöletére. Végül a templom is, az egyház kiadta ellenünk a jelszót, és a tűzkör bezárult.

Ez volt a helyzet, mikor a király eltávozott, a kormány lemondott és Károlyiék átvették a hatalmat. A katonák hazajöttek, és itthon eldobták a fegyvert. Ez volt a pillanat, mikor a tömegek rávetették magukat a teljesen védtelen zsidóságra.

Itt fekszenek előttem a forradalmi pogromokról felvett egykori jegyzőkönyvek. Csak rövid kivonatot akarok közölni belőlük.

Tótkomlós. November 1-én este tíz órakor kezdődött a pogrom. A söpredék Glück Mór rabbi házát megtámadta, a kántort meggyilkolta, lakását kifosztották. Erdős Sándor mérnök felesége és gyermeke a zavargások közben nyomtalanul eltűntek. Schwarz Illés 75 éves zsidóembert a lakása előtt megölték. A többi zsidók lakásait teljesen kirabolták, utolsó párnáikat is elvitték. A még ottmaradt 8

zsidó családnak írást kézbesítettek ki, hogy 24 óra alatt kell elhagyniok a falut.

Óbecse. Először Pillischer Hermann házát rohanta meg a tömeg. Pillischer fia, dr. Pongrác Sándor ügyvéd, főhadnagy, ki négy év után jött haza a frontról, öccsével, fivérével együtt a harcban elesett. Az óbecsei zsidóságot egytől egyig kifosztották. Tizenhat ház leégett. A kár kétmillió korona.

Kapuvár. 60 zsidó család lakott ebben a Sopron megyei községben. Itt a nép a leszerelt katonákkal együtt támadt a zsidókra. Az összes zsidó üzleteket, lakásokat kirabolták. Sopronból 50 katona érkezett, hogy a rendet helyreállítsák, de később ezek is a fosztogatók közé álltak. Steiner szesz- és bornagykereskedő pincéjében a spirituszt kiöntötték és meggyújtották. A tűzben öt zsidónak a háza égett le.

Nagyszombat környékén a kár meghaladja a százmillió koronát. Szereden, Alsókorompán, Alsódióson, Pozsonynádason, Ciferen, Majtényon, Ottóvölgyön: a zsidó földbirtokosok házait tövig égették, marháikat elhajtották és leölték, a zsidó boltosok üzletét teljesen kifosztották.

Nagykállóban nemcsak az összes zsidó üzleteket fosztották ki, hanem elvitték a zsidók pénzét is a magánlakásokból. Az egész Nyírségben nem maradt ép zsidó üzlet vagy zsidó ház. Balkány, Kállósemjén, Pócspetri zsidósága teljesen áldozatul esett.

És így megy tovább a szinte végtelen sorozat; most már csak neveket olvasok le az antiszemita forradalom földrajztáblájáról: Ada, Belatinc, Beszterce, Csánytelek, Csorna, Endréd, Gálszécs, Görbő-Pincehely, Gyulaj, Hagymáslápos, Jászkarajenő, Kistrács (ahol a piacon adták el a rablók az elrablott holmikat), Kisvárd, Koppányszántó, Körösbökény, Mezőkovácsháza, Mohol, Nagysáp, Péterréve, Rozgony, Szenice, Szentes, Tab, Tolna-Tamási, Vásárosnamény.

Mikor később a károsultak kérvényét felterjesztettük a belügyminisztériumhoz, a kárösszeg a hivatalos becslés szerint meghaladta az egymilliárd koronát. (Mai értékben körülbelül ötven millió pengő.) És a kifosztottak és károsultak, valamint tönkretett családjaik száma 6206 volt.

Így kezdődött a Károlyi-kormány korszaka. Nem vitás, hogy az új kormány nem tehetett ezekről a pogromokról, nem is segíthetett, mert hiszen nem volt hadserege, még rendőrsége és csendőrsége sem. De hogy amikor már segíthetett volna a károsultakon, akkor sem tett semmit, az már az ő felelőssége volt, ami alól fel nem menthető.

Egyelőre kétségbeesve és tehetetlenül állottunk a rémhírekkel szemben. Karhatalom kellett volna! De nemhogy az állami szervek tudtak volna segíteni, a zsidóságnak sem voltak olyan hatósági központjai, melyek magukévá tehetnék volna a pogromok elleni védekezés kérdését. Az országos irodák tétlenül, erőtlenül nézték a helyzetet, mert hiszen ők a kultuszkormány szervei voltak, mely e napokban szintén kaotikus összevisszaságban intézkedett. Az Önvédelmi Liga csak alakulóban volt — hiszen éppen ezért hívtuk össze a november 6-i gyűlést.

Nem volt más összefoglaló zsidó szerv e napokban, mint a lap. Az Egyenlőséget azonban mint "reakciós munkapárti lapot" a nyomdai munkások nem akarták előállítani. Elmentünk a Magyar Nemzeti Tanács (ez helyettesítette a kormányt november első napjaiban) sajtóbizottságához, és kértük az engedélyt. Nagy nehezen kaptuk meg a következő okmányt:

"Parancs!

A Nemzeti Tanács megparancsolja, hogy az Egyenlőséget szedjék. Programunk a sajtószabadság minden lap részére. Akarjuk, hogy a lap megjelenjék.

Magyar Nemzeti Tanács
Pecsét

Magyar Lajos"

Így a lap november 2-án valahogy megjelent. Be tudtuk jelenteni, hogy november 6-án fél 4-kor nagygyűlést tartunk a Vigadóban, melynek tárgya: a magyar zsidóság helyzete és feladatai az önálló magyar nemzetben, és a Védelmi Liga megalakítása. Eddig 400 hitközség jelentette be küldöttségét.

Ebben a rendkívüli számban Bíró Lajos, a híres író, kit külügyminiszteri államtitkárság várt az új kormányban, írt vezércikket. Ez a cikk jellemző írás. Nincs benne semmi forradalmi mámor vagy ujjongás; ellenben végtelen aggodalom Magyarországért és területi épségéért. A magyar zsidó író szava a forradalmi időkben az volt, hogy kijelentette:

„Évszázadok óta nem volt ilyen rettentő válságos helyzetben Magyarország. Ebben a válságos helyzetben miránk, magyar zsidókra az a kötelesség hárul, hogy változatlan forró szeretettel, de sokszorozott önzetlenséggel siessünk minden áldozatot meghozni, melyet hűséges fiaitól a haza megkívánhat. Igen sok testvérünknek van összeköttetése az európai kultúrélet vezető szellemeivel és irányító orgánumaival. Ezeknek a zsidó testvéreinknek haladéktalanul munkához kell látniok, és mindent meg kell tenniök, hogy a béketárgyalások idejére a magyar nemzetünk iránt való fagyos közhangulatot melegebbé tegyék.”

(Egyenlőség, 1918. november 2, 1. old.)

Ez volt az első hang a forradalom kitörése után. A zsidók új feladatköre van benne leírva, melyhez azután két évtizeden át hűségesen ragaszkodtunk is.

De mit tegyünk kifosztott, agyongázolt testvéreinkkel? A hazatért zsidó tisztek és katonák védelmi őrséget alakítottak, úgynevezett önkéntes karhatalmi századokat, melyek a hadügyminisztérium vezetése alatt álló nemzetőrséghez tartoztak. Ezeknek a karhatalmi századoknak a központja a Lehel utcai Albrecht-kaszárnya volt. Innen mentek ki az első segítő csapatok a lángban álló Galgócra, Érsekújvárra, Dunapentelére, sőt, Máramarosszigetre is, ahol mentették a pogromokban, ami még menthető volt.

És így következett el, a felbomlás tünetei között, az örökké emlékezetes vigadói nagygyűlés november 6-án.

Vázsonyi, ki kezdeményezte, nem volt már Magyarországon. A pesti hitközség, melynek helyiségéből az összehívás történt, felbomlott: az egész vezetőség beadta lemondását, elhagyta helyét, és a titkárok vezették az ügyeket. Ellenben helyén volt Mezey Ferenc, az Országos Iroda vezetője, és Székely Ferenc. Harmadik tényező volt az Egyenlőség. Mi hárman vettük kezünkbe a rendezést.

November 5-ig jelentkezett 520 hitközség, kilencszáz kiküldöttel. Magyarország minden pártja, csoportja, árnyalata — a Kárpátoktól az Adriáig. Kiadtunk ezer darab belépőjegyet. Akkor azután november 5-én jelentkezett nálunk Krámer Mátkiél úr, a pesti hitközség egyik titkára, és kért száz darab belépőjegyet a cionista ifjúság részére.

A cionista mozgalom egy év óta rendkívüli módon megerősödött. Mióta Anglia kibocsátotta a "Balfour-deklarációt", különösen az ifjúság körében ért el nagy eredményeket. A hivatalos zsidóság minden ellenfele átment a cionista táborba, mely harcos hetilapot indított, a Zsidó Szemlét, álláspontja propagálására. Székely, Mezey, Szabolcsi a legsötétebb triász volt számukra, a "hazaffyak" képviselői, kiknek ideje szerintük azonban most, a forradalom kitörésével lejárt. "Le az udvari és királyi tanácsosokkal!" Ez volt a jelszó lapjukban. A felekezeti forradalmasítást tüzték ki céljukul, és akárcsak Bécsben, hol e napokban karhatalommal elfoglalták a hitközség székházát, itt is hasonló puccsra készültek. Nálunk azonban a hitközség, melyet el kellett foglalniuk, nem jelentette azt a hatalmi pozíciót, mint a bécsi. Viszont a hitközség tisztviselői, elsősorban Krámer titkár, felesküdt cionisták voltak.

És most, mikor a forradalom viharában gyülekezni akart a "régi bűnös" vezetés alatt a magyar zsidóság, száz belépőjegyet kértek a vigadói gyűlésre.

Az előkészítő bizottság előtt hiába jelent meg Krámer úr. Mezey Ferenc, ki a jegyek kiosztását fenntartotta magának, erős öklével lecsapott az asztalra: Nem adunk jegyet, csak igazolt hitközségi képviselőknek! — kiáltotta.

Kramer vállat vont:

— Akkor majd jegy nélkül fogunk bemenni! — mondta. Azután elment.

Az ám, ez lehetséges. Ki fog az ajtóknál vigyázni? November 6 délelőtti volt, és még nem tudtunk rendfenntartó közegeket szerezni. Végre Székely Ferenc a Belvárosi Takarékpénztár tizenöt altisztjét és szolgáját rekvirálta erre a célra, azután felment a miniszterelnökségre, hogy meghívja a kormányt a délutáni nagygyűlésre. Mezey pedig elment Bródy Ernő képviselőhöz, kit kiszemeltünk a délutáni ülés szónokául, hogy vele megbeszélje a határozati javaslatot. Bródy, Vázsonyi hűséges embere, átvette szerepét a nagygyűlésen.

Már délután 3-kor zsúfolásig megtelt a Vigadó. Megjöttek a vidéki hitközségek kiküldöttei. Ez volt Nagy-Magyarországnak mind a mai napig utolsó gyülekezése... Itt volt Pancsova és Igló, Nagyvárad és Pozsony, Brassó és Poprád, Szabadka és Eperjes, Fiume és Nagyszőlős... Az egész nagy egymilliónyi felekezet képviselői. Komoly arcok, a szemekben elszántság és várakozás. Hívtuk őket, mert razziákkal és méltatlan izgatással aláásták a tekintélyünket, elkobozták a jogainkat, hívtuk őket, hogy szervezkedjünk az önvédelemre. És ők jöttek Vázsonyi és Székely hívó szavára, az Egyenlőség buzdítására, utaztak zsúfolt vonatokon, forradalmi éjszakákon, otthon csupa aggodalom, csupa gyötrődés minden. Most itt vannak. Hívtuk őket egy más világban. Most új világ van, nincs király, nincs jogbiztonság, a falvak sötétjében a dúvadak leselkednek.

Most itt vannak, várják, mi lesz velük. Mi lesz mindannyiunkkal?

Az elnöki dobogónál ott ült már Székely, mellette Bródy, Mezey. Most érkezik két idegen úr, kit a rendezőség bekalauzol: egy alacsony, aprótermetű, élénk szemű ember, ez Buza Barna ügyvéd, az új kormány földművelésügyi minisztere. Vele jön egy szemüveges, tanáros külsejű vendég: ez Juhász Nagy Sándor, az új kormány kultuszügyi államtitkára. Nem ismeri őket még senki, nincs éljenzés. Székely Ferenc maga mellé ülteti a kormány kiküldötteit, kiket Károlyi miniszterelnök a zsidó nagygyűlésre delegált.

Most már izgatott csend van. Székely az iratait rendezgeti. Egyszerre vad dörömbölés a Vigadó-terem hatalmas ajtaján:

— Itt vagyunk! Beengedni!

A nagy plüss-függöny meglendül. Dulakodást látni egy pillanatra. A Belvárosi Takarékpénztár altisztjeit csakhamar

visszaszorítják. A zsúfolt terembe betódul egy kétszáz főnyi tömeg, izgatott kiabálás, vad ordítózás közben.

A cionisták. Élükön Strauss Adolf, a Keleti Akadémia tanára, fekete gérokkban, hatalmas művésznnyakkendővel, Kramer Malkiel, a hitközség titkára, dr. Hajdú Miklós, a Nap szerkesztője, elszánt arcélű, sovány agitátor-arcával, mögöttük ifjak, fél-ifjak, theológusok, kopott ruhájú és elegáns fiatalemberek, botokkal, fütyülőkkel. A tömeg félkaréjban helyezkedik el, átöleli az elnöki pódiumot, beszorul a széksorok közé.

Dr. Mezey Ferenc odaság Székelynek:

— Elhalasztani az ülést.

Székely vállat von. Ebbe a joviális külsejű bankárba a nagy drámai percekben mindig valami hihetetlen ellenálló és vakmerő szellem költözik. Azért sem. Ránéz a cionistákra, azt mondja a miniszternek:

— Forradalom van, kegyelmes uram, ezek hívatlan vendégek itt.

És már meg is nyitja az ülést.

Ami most egy órán át következik, az olyan, mint a görög drámák külső zaja. Kórusra kórusok felelnek. Egyetlen nyugodt perc sincs, egyetlen mondatot se lehet befejezni. Csupa közbekiáltás, csupa forradalom. Ebben a játékban, mely nem is színpadi, hanem az élet keserves drámája, már résztvesz a gyűlés közönsége is mint válaszoló és elítélő kórus.

Mikor az elnök bejelentette, hogy összegyűltünk, hogy tanúságot tegyünk a magyar nemzethez való tartozásunk mellett, óriási erővel szakad fel a cionisták lázas kiáltása:

— A zsidó nemzethez tartozunk!

— Éljen a zsidó nemzet!

— Zsidók vagyunk!

És egy megdöbbentő erejű kiáltás:

— Éljen Wilson!

Egy pillanatnyi csend, Székely felhasználja:

— Figyelmeztetem az ide betolakodott, meg nem hívott ifjúságot, ne zavarja a magyar zsidóság ünnepélyes manifesztációját lármás tüntetéssel. Hiszen mi azért jöttünk össze, hogy tanúságot tegyünk a megrágalmazott Magyarország mellett és szolidaritást vállaljunk a magyarsággal.

Örült taps a vidéki kiküldöttek táborában. A cionisták ríposztoznak. Székely üdvözlí a két politikust, kik a kormányt képviselik. Mérsékelt udvarias taps. (A zsidók nem forradalom-pártiak.) Már át is adja a szót Mezey Ferencnek, hogy olvassa fel a határozati javaslatot.

Újabb vad közbekiáltások:

— Le a munkapárti udvari tanácsosokkal!

— Le az Országos Irodával!

— Tisza lapja! Tisza lapja!

(Ez utóbbi nekem szólt. Azt hirdette, hogy nekem itt nincs keresnivalóm, mert az elmúlt bűnös korszakhoz tartozom.)

Mezeyt nem lehet zavarni. Felolvassa a javaslatot, mely négy pontból áll. A gyorsírók állva jegyeznek.

Az 1. pont a magyar zsidóság törhetetlen hűségnyilatkozata a magyar nemzethez. A közönség felállva tapsol. A 2. pont felhívja a külföldön élő hittestvéreket, harcoljanak a magyar integritás, a magyar állam becsületének védelme mellett. Örjögő taps. A 3. pont felkéri a kormányt, állítsa helyre a rendet Magyarországon. A 4. pont: a magyar zsidóság a mai napon ötven tagú új központi szervezetet alakít saját érdekeinek védelmére, s ezt megbízza, hogy a felekezet nevében járjon el. Ez az Önvédelmi Liga, melyet a felekezet sürgetett, és melynek hivatalos címe: A Magyar Zsidók Központi Szövetsége.

Kavargó, forró katlan a terem A vidéki kiküldöttek állva, torkuk szakadtából kiáltják:

— Elfogadjuk! Elfogadjuk!

Székely kijelenti, mielőtt szavaznának, Bródy Ernő fog szólani.

Pár percnyi csend, Bródy ügyesen felhasználja; kéri a jelenteket, ne szítsák fel a szenvedélyeket. Nem magyar zsidó pártok veszekedéséről van szó, hanem a magyar nemzet ügyéről. Legyünk egységesek, demonstráljuk, hogy az ellenség által terjesztett rágalmak nem igazak: minden magyar egyenlő, és kövessenek el mindent a szerencsétlen Magyarország érdekében. (Nagy éljenzés.) Most mintha engedne az izgalom, mert Buza Barna miniszter kezd el beszélni. Ő megint felszítja a vihart. De hiába: Buza Barna, a kiváló Zemplén megyei ügyvéd itt nehéz helyzetben van. Körülvéve a cionistáktól, kikről még sohasem hallott, minden szavát kifogásolják. Kénytelen volt akarata ellenére is engedményeket tenni a

közbeszólóknak. Viszont nem tagadhatta meg a Zemplén megyei zsidókat sem, kikkel évtizedek óta összenőtt.

Buza Barna, kit teljesen körülfogtak a cionisták, azzal kezdte, hogy az a kiáltás: Éljen a zsidó nemzet! — nem hangozhatott el a magyar nemzet ellen. Mert hiszen ő tudja, hogy az ősi zsidó nemzet fiai összeolvadtak a magyar nemzettel. (Nagy taps, a cionisták tiltakoznak.) Én azokat a zsidókat, kik beolvadtak a magyarságba, testvéreimnek tekintem. (Nagy taps, ellentmondások.) De akik magukat a zsidó nemzet fiainak tekintik, azok ellen sincs kifogásom. (Dr. Nemes Zsigmond országgyűlési képviselő öklét rázza a cionisták felé, a veszekedés majdnem kitör.) Mi együtt fogunk élni a zsidó nemzetiségű zsidókkal, éppúgy, mint a románokkal, szlovákokkal és szerbekkel. (Rettenetes láрма. Kaszab Aladár egy székre áll és úgy kiáltja: Nem akarunk külön nemzetiség lenni!) Buza Barna csillapítani akar: Tudom, hogy a nagy többsége a zsidóknak nem a zsidó, de a magyar nemzethez tartózonak vallja magát.

Most megint a cionisták kiáltoznak magukból kikelve.

Buza Barna rezignáltan mondja:

— Én azt hittem, a mai ülésen nem erről lesz szó, de arról, hogy a zsidók odakiáltsák a világnak: Ne bántsátok Magyarországot! (Így is van! — kiáltják a vidékiek.) Én összetett kézzel kérem önöket: Segítsenek megmenteni az országot, ne beszéljenek másról ma, ne tanácskozzanak másról, mint erről: mit tehetünk az ország megmentésére. Meglátják, a gyűlölet el fog enyészni a vidéken, ahol félreértésből, bizalmatlanságból származott, meglátják, a magyar nemzet keblére fogja ölelni önöket, a magyar zsidóság most élete nagy cselekedete előtt áll, mellyel sokat használhat az országnak.

Nagy éljenzés. De a dunántúli küldöttek közül ketten előrelépnek és odakiáltják a miniszternek:

— Ne tessék minket elválasztani a magyarságtól!

Buza Barna valamit felel. De a tüntetés most már erősödik. Dr. Juhász Nagy Sándor a gyorsíróknak diktálja beszédét, melyben a kultuskormány üdvözzletét tolmácsolja. És már sietnek is az ajtó felé, és a tengerben úgy tűnnek el, nyomtalanul, a miniszter és az államtitkár, hogy nyomot se hagynak maguk után. Szegény miniszter! Szegény államtitkár! Őket is a forradalom emelte a hatalomra, de

ilyen közletről sosem látták a szörnyeteget. Alig búcsúztak. Már künn is voltak az ajtón.

De odabenn még egy fokkal melegebb lett, mert szólásra emelkedik (nincs joga beszélni, mert nem delegátus, de az elnök hiába csenget) dr. Hajdú Miklós, a Nap szerkesztője. Kitűnő szónok, de két éve a cionistákhoz tartozik, azoknak szellemi irányítója. Hajdú azzal kezdi, hogy a miniszter több érzékkel viseltetik a zsidó népi tudat méltánylása terén, mint az itteni hivatalos körök.

Nagy láрма. Dr. Schönfeld József ügyvéd odahajol az elnökhöz és a fülébe ordítja:

— Pusztuljanak innen! Mondjanak le!

Dr. Gencsi Samu, a miskolci hitközség ősz elnöke kitör a sorból, és magánkívvül kiáltja:

— Maguk pusztuljanak! Tönkreteszik a zsidóságot!

Hajdú Miklós egy székre áll, úgy folytatja beszédét:

— Igenis, pusztuljanak! A magyar zsidóság más vezetőket akar! Mert önök meghurcolták és megtámadták a mai kormány legkitűnőbb tagját, a nagy európaít és nagy állambölcsészt, önök a szószékről sértegették, a lapjukban szégyenítették meg. Ezért önöknek ma már nincs itt helyük. Az önök ideje lejárt. Önök a mai kormány alatt nem posszibilisak többé!

És aztán Hajdúból kitör a felkiáltás:

— Éljen Jászi Oszkár!

A cionistáknál leírhatatlan lelkesedés. A zsebkendőiket lengetik, úgy éltetik az ország új nemzetiségi miniszterét. Szerintük most már az ő hatáskörébe tartozik a zsidóság, nem a kultuszminiszterhez. A wilsoni elvek és Jászi Oszkár visszaadták népi voltát és nemzetiségi jellegét a magyar zsidóságnak.

És most hangzik az éljen. A vidéki delegátusok megkövülve nézik a jelenetet. Mindenütt vitatkozó, tolongó csoportok képződnek. A rend teljesen felbomlik. Székely Ferenc, mint aki nem bírja tovább, feláll a helyéről. Egy nagy bottal hadonászó fiatalember, kiről később kiderül, hogy Hirsch Márton rabbijelölt, odarohan Székelyhez és vissza akarja nyomni a helyére. Székely ellenáll. Most már többen avatkoznak be, egyszerre látom, hogy Székelyről lehúzták kabátját, és ingujjban, kipirultan rázza a csengőt:

— Az ülést felfüggesztem! — kiáltja, de csak a gyorsírók hallják.

Bródy Ernő vérvörösen, magából kikelve vitatkozik, és odakiált a közönség felé:

— Menjünk! Ezt nem lehet hallgatni!

És mi megindulunk, valamennyien, a cionisták kivételével. Közrefogjuk Székelyt, ki félig ingujjban volt (kabátja egyik felét felsegítettük), és elindultunk, ki a teremből, le a lépcsőn. Mögöttünk sűrű sorokban a vidéki delegátusok óriási tömege. Visszanézve csak azt láttam, hogy Strauss Adolf, lobogó művésznnyakkendőjével, feláll az elnöki asztalra, lengeti mind a két kezét, és Hajdú Miklós folytatja beszédét...

Különös látvány lehettünk, mikor levonultunk a Vigadó lépcsőjén, előttünk szaladtak a gyorsírók, azután az izgalomtól pirosan Mezey Ferenc, Bródy kezében az elnöki csengő, Nemes képviselő, Blau Lajos, Ullmann Adolf, az összes vidéki delegátusok. Lent a lépcső alján jobbra fordultunk: be a ruhatárba. Székely Ferenc leül a ruhatáros kis trónjára, eléje tesszük a csengőt. Mi valamennyien körülálljuk:

— Megnyitni az ülést! — kiáltja mindenki.

Székely most már visszanyerte nyugalma. Mintha mindig a ruhatári kasszában ült volna, csenget, és azt mondja:

— Az ülést megnyitom. Szólásra következik...

Én jelentkezem szólásra mint a pesti hitközség egyik kiküldöttje. Mint a gyorsírói jegyzetekből látom, ezt mondtam:

— Elnök úr! Engedje meg, hogy a pesti hitközség nevében köszönetet mondjak önnek azért a magatartásért, melyet a nehéz percekben tanúsított. Végtelen békeszeretete, korrektsége megóvta bennünket egy még nagyobb botránytól. Önt inzultusok érték. Legyen önnek a legszebb elégtétel a mi törhetetlen szeretetünk és ragaszkodásunk. Mialatt az országban ártatlan zsidók vére folyik, ne lásson itt a közvélemény egymással verekedő zsidókat. (Úgy van!)

Most a kalocsai hitközség elnöke, dr. Hauer Miksa kért szót:

— Uraim! Boltjainkat, házainkat kifosztották, koldusbotra jutottunk! Segítséget kérünk, de nem cionista légiókat. Akik megzavarták az ülést, viseljék a felelősséget! Mi nem vagyunk nemzetiség, nem kérünk román, tót és szerb dicsőségből! (Nagy taps.)

Azután dr. Székely Albert, a zempléni zsidók vezére beszél:

— Uraim! Az országban fosztogatják és gyilkolják a felekezetünket. Most alakítsuk meg védelmi szervezetünket, mely azonnal, még ma, járjon el a zsidók védelmére, a károk jóvátételére, a jövő alakulására nézve. A mi Védelmi Ligánknak már ötvenezer tagja van! Alakuljunk meg! Fogadjuk el a határozati javaslatot!

Lelket fojtó izgalomban, kezünkkel lobogtatva kiáltottuk, hogy elfogadjuk.

Székely Ferenc feláll:

— Kérdem a nagygyűlést: Elfogadja a javaslatot? (El! El!) Akkor még ma éjjel rádiósürgönyt küldünk a külföldi zsidóságnak Magyarország érdekében. Holnap reggel az új védelmi szervezetet életbe léptetjük. Az ülést bezárom!

Hogyan fessek ennek a különös ülésnek végét? Az emberek összeölelkeztek. Egyszerre felhangzott a Himnusz. Székelyt vállukra emelték, úgy vitték ki a lépcsőház felé. Felülről még hallatszott a tompa lárma; a cionisták odafenn folytatták ülésüket.

Megvártuk a tömeg elvonulását. A delegátusok búcsúzkodtak. Nekem kellett felvinni a kultuszminisztériumba a zsidó sürgönyt, hogy onnan továbbítsák a csepeli állomásról a világ minden tája felé. Székely, Mezey és én ott álltunk a kölös novemberi éjszakában az árkádok alatt.

— Példátlan, amit a cionisták csináltak — mondta Székely Ferenc. Mezey feltűrte gallérját:

— El kell foglalnunk a pesti hitközséget — mondta nyugodtan. — Csak így tudjuk megmenteni a zsidóságot.

Nagy csend támadt.

— Rendben van — mondta azután Székely. — Fellépünk a választáson. Pártot csinálunk.

— De már holnap — jegyeztem meg csendesesen.

Egyszerre két ember közeledett felénk lihegve:

— Elnök úr! — lihegte az egyik. — A csehek betörték a Felvidékre és elhurcolták Pozsony megyéből az összes zsidókat. Most kaptam hírt...

— A csehek... Magyarországon?

A másik ember megtörölte izzadt homlokát:

— A románok is betörték — lihegte. — Besztercén folyik a vér, csupa zsidó áldozat. Erdély, Erdély elveszett.

— Honnan jöttek az urak? — kérdeztem.

— A nagygyűlésre jöttünk — mondta hadarva az egyik. — A vonatunk késett. Lehet még valamit csinálni?

Mindhárman hallgattunk. Nagy novemberi ködök ereszkedtek le a Dunára.

— Mindent meg fogunk próbálni — mondta végül Székely Ferenc. — Holnap 9-kor jöjjenek fel a Belvárosi Takarékpénztárba.

(12) **Matrózokat a Síp utcába!**

Este fél 9 lehetett, mikor felérkeztünk Fodor Gyula munkatársammal a külügyminisztériumba. Az új külügyminisztérium a királyi vár egyik földszintes lakosztályában volt elhelyezve. Beléptünk, a félhomályos szobákban csak az inspekciós tisztviselő fogadott. Jóbarátunk, Besnyő István néven fiatal költő volt, a Hét munkatársa, kinek polgári neve Winckler István volt, akkor miniszteri fogalmazó, később miniszter Gömbös Gyula kormányában. Besnyő Pista átvette a sürgöny szövegét és elismeréssel olvasta el:

"Magyarország izraelita hitközségei kiküldöttjeinek Budapesten, 1918. november 6-án tartott nagygyűlése a magyar nemzethez való szent, elszkíthatatlan kötelékének tudata által vezéreltetve és a magyar nemzetnek zsidó vallású polgárai jogai iránt mindenkor tanúsított, messze világító szabadelvűségéért érzett soha el nem múló hálájával elteltén, hittestvéri bizalommal és szeretettel fordul önökhöz azzal a közel egymilliónyi magyar zsidó aggódo lelkéből fakadó kérelemmel, hogy a demokratikus magyar kormánynak a békére és nagy nemzetünk állami újjáépítésére és területe integritásának fenntartására irányuló tevékenységét államkormányuknál minden erejükből támogassák, véssék szívükbe és lépéseiknél hassa át önöket az a tudat, hogy sorsunk a történet tanúsága szerint szabadságszerető magyar nemzet sorsával válhatatlanul összeforrott, és hogy a magyar zsidók érzelmeinek és létérdekeinek súlyos sérrelme volna az ezeréves Magyarország szétdarabolása. Isten áldja megértő és segítő hittestvéri munkájukat. Legyen az üdvére a nemes magyar nemzetnek és a kiegyenlítő igazságnak.

A nagygyűlés elnöksége: Adler Lajos, báró Kohner Adolf,
Mezei Mór, Mezey Ferenc, dr. Székely Albert, dr. Székely
Ferenc, dr. Szabolcsi Lajos, báró Ullmann Adolf, dr.
Vázsonyi Vilmos,
báró Weiss Manfréd, Winterberg Gyula.
(Egyenlőség, 1918. november 9, 5. old.)

Besnyő azonnal leült, lefordította franciára és angolra, majd felhívta a csepeli rádiót és utasítást adott, hogy még éjszaka sugározzák ki az egész világon ezt az üzenetet. Ez a sürgöny kézhez jutott! A Times hasábjain kaptuk két hét múlva az első választ erre a sürgönyre Israel Zangvilltól és Lucien Wolfftól.

Másnap reggel 9 órakor gyülekezett az új védelmi szervezet elnöksége. Rengeteg volt a teendő. Először a kormányhoz fordulni a meg nem szűnő zavargások miatt. Azután a beözönlő szerb, román és cseh szoldateszka antiszemita atrocitásai ellen szót emelni.

Az ülés elején Székely Ferenc bejelentette, hogy a hadügyminiszter telefonon közölte vele, kirendelte Tókos vezérkari százados karhatalmi parancsnokot a pogromok leverésére. Az előszobában várakozó kétségbeesett vidékieknek megmondtuk, hogy a budai várba siessenek karhatalmi segítségért ehhez a parancsnokhoz. Azután bejelentette az elnök és Vészi József nyilatkozatát a vigadói gyűlés botrányairól.

"Ez a gyülekezet — írta Székely — 1867 óta a magyar zsidóság legnagyobb manifesztációja volt. Egy lelkiismeretlen csoport azonban hívatlanul és jogtalanul behatolt az ülésterembe, és durva botrányok között megakadályozta a gyűlés rendes lefolyását. Ilyen körülmények között én, aki elnököltem, nem tehettem egyebet, mint hogy azt felfüggesztettem és a tárgyalást a Vigadó egy másik helyiségében folytattam és fejeztem be. Kérem a hitközségek kiküldöttjeit, hogy a botrányok és megszégyenítő incidensek felett térjenek napirendre."

Ezután az elnökség azonnal kocsiba ült és felhajtattott a miniszterelnökségre, ahol Lovászy Márton kultuszminiszter fogadta

Székelyt és Mezeyt. Átadták az első listáját a pogromáldozatoknak, és sürgős intézkedést kértek. A miniszter megnyugtató válaszával visszatértek a tanácsülésre.

A választ tudomásul vették, és folytatták a tárgyalást. A pogrommenekültek közt azonnal kiosztottak 100 000 koronát; 50 000 koronát az Egyenlőség gyűjtéséből, 25 000 koronát a pesti hitközség, ugyanannyit a Chevra Kadisa adott át Székely Ferencnek. A Szövetség főtitkárává megválasztották dr. Gedő Árpádot.

A gyűlés permanenciában maradt, úgy, mint permanenciában volt az egész zsidóság. Belső átalakulás történt, elnök lett Székely, helyettesei Mezey Ferenc, Vadász Lipót, báró Kohner Adolf és Winterberg Gyula.

A jelenlevők egy része: dr. Feleki Béla, dr. Marczali Henrik, dr. Mahler Ede, Bánóczi József, Alapi Béla, Mohácsi Jenő külön szobába vonultak és megszövegezték a különböző proklamációkat. Először a vidéki zsidósághoz fordultak, hogy a vigadói botránynak ne tulajdonítsanak jelentőséget és ne engedjenek a cionista rendzavarók rábeszéléseinek. Azután elhatározták, hogy Svájcba kiküldenek egy kisebb bizottságot a magyar béketárgyalások zsidó vonatkozású részeinek megbeszélésére. Másnap reggel folytatták a tanácsulést, most már a Belvárosi Polgári Körben. Példátlan volt, hogy a magyar zsidóság új, legfőbb szervezete most már napokon át együtt volt. Ezen a reggelen Szatmári Mór és Bakonyi Samu képviselők referáltak először a cionizmus kérdéséről, mely egyre nagyobb, fontosabb és veszélyesebb polémiává nőtte ki magát. Azután megjelent az ülésen Biró Lajos külügyi államtitkár. Ekkor megbeszélték, hogy öt nyelven propagandairatot adnak ki Mezey Ferenc szerkesztésében. Még jelen volt Biró Lajos, mikor feltárultak a terem ajtói, és a három pesti rabbi, Adler, Fischer, Hevesi együtt belépett, és ünnepélyesen bejelentették, hogy a rabbikar elismeri a magyar zsidóság új szervezetét és csatlakozik hozzá.

Azután a pozsonyi menekültek képviselői jelentek meg a permanens tanácskozáson. Előadták a bevonuló cseh csapatok által elkövetett atrocitásokat: Pozsony megyéből elhurcolták a nőket és gyermekeket, a többi védtelen zsidó lakosokkal együtt, Csehország belsejébe, túsznak. A szövetség kiküldte dr. Dombováry Gézát azzal, hogy járjon el az új cseh követnél.

Az új csehszlovák követ Hodzsa Milán volt, ki aznap érkezett meg Budapestre, és egyelőre az Astoria szállodában lakott. Dombóváry mint a magyar zsidóság diplomatája kereste fel Hodzsát, ki igen érdekes nyilatkozatot tett. Beismerte, hogy körülbelül ötezer zsidó családot "kitelepítettek" a Felvidékről, de ez csak válasz volt arra, hogy a magyar csapatok Szenicénél ellenálltak a cseheknek és véres ütközetbe vitték őket. Az ötezer zsidó család a legjobb magyarok közül került ki, ők nem a zsidókat sújtották ezzel a rendszabállyal, hanem a magyarokat akarták érinteni. Dombóváry ezután sürgős intézkedést kért, hogy a Cseh- és Morvaországba hurcoltakkal jól bánjanak, amit Hodzsa meg is ígért.

Három napi állandó tanácskozás után végetért ezzel a bús akkorddal az új csúcsszervezet tanácskozása. November közepe felé jártunk, és ekkor kezdődött meg az az iszonyatos folyamat, mely húsz év óta kisebb-nagyobb megszakításokkal tart: a magyar zsidóság viviszekciója, politikai élveboncolása. Kívülről: lassú letépése az ideforrott zsidó rétegeknek idegen fegyverek által. Belülről: erőszakos, állandó elválasztása a nemzet-testről a magyar zsidó felekezetnek.

Ezek a hetek a külső erőszak jegyében állottak. Az ország fokozatos csonkításával a magyar zsidóság óriási tömegei veszítették el magyar irányításukat. 182 000-en a Felvidéken, 220 000-en Erdélyben, 40 000-en a délvidéken kerültek idegen járom alá. A legjobb zsidó rétegek, a leghűbb magyarok. A felekezet szellemi és kulturális színvonalának legjobb biztosítékai. Hiszen a kassai, pozsonyi, eperjesi, nagyvárad, kolozsvári, szabadkai, temesvári zsidók mindig az első sorában álltak a mi kulturális és vallási törekvéseinknek. Hány kezdeményezés, hány gondolat és kivitel származott tőlük! Most hirtelen, egy napról a másikra megszakadt velük a kapcsolat, el sem tudtunk tőlük búcsúzni, belemerültek a történelem véres kódéba.

De a belső viviszekció is megkezdődött. Jászi Oszkár a nemzetiségi miniszteri székben folytatta azt, amit a Huszadik Században megkezdett. Elválasztásunkat a nemzettől. Nincs róla nyom, hogy a nemzetiségekkel, melyek mint a farkasok rohantak rá az elvérzett magyarságra, Jászi akármilyen eredményre jutott volna. Tehát konstruálni akart egy új nemzetiséget, mellyel könnyű lesz

megalkudni: a zsidót. Ebben a törekvésében leghűbb és készséges segítő társai voltak a cionisták, kik most a forradalom alatt hatalmasra nőttek, komoly tényező lettek, és a vigadói gyűlés óta rettegett ellenzéke lettek a letűnőben lévő hivatalos zsidóságnak.

Jászi azzal kezdte felekezetünk történetében való működését, hogy nyilvános dícsérő levelet intézett Hajdú Miklóshoz, és megköszönte neki, hogy "nyíltan és bátran megbélyegezte a személye és elvei ellen tervezett aknamunkát a zsidó gyűlésen". Per nobile fratrum: a nemzetiségi miniszter és zsidó közéleti híve. Máramarosszigeten pedig megalakult a Zsidó Nemzeti Tanács, megkérdezte a minisztert, elismeri-e a zsidóság képviselőjének. Jászi azonnal felelt, és a nemzetiségi szervezkedést ismerte el az eddigi felekezeti jelleg helyett.

Először a felekezet publicista-nesztora, Mezei Ernő ragadta meg a tollat, hogy Jászinak megmondja a véleményét. Cikkének címe az Egyenlőségben az volt: "Perverz irányzat". A cionista irányzatot, mely most már kormánytámogatást élvezett, bolondgomba-tenyészetnek nevezte, és megkérdezte (akkor még lehetett): "A cionisták mint új magyarországi nemzetiség az ország melyik részét akarják Palesztinához csatolni?" És hozzátette, hogy ez nem "Herzl Tivadar nagylelkűsége és nemes gondolkodása", hanem személyes ambíciók politikája.

A Népszava már ezt a komoly, szenvedélymentes kritikát is "ellenforradalmi mozgalomnak" sietett bélyegezni. Nem bántuk. Mi már el voltunk szánva az ellenállásra, és elindultunk azon az úton, amit lelkiismeretünk és magyar múltunk előírt. Nem kértünk a wilsoni elvekből, melyek minden népnek "önrendelkezési jogot" adtak. Nem akartunk ezen az alapon Wilson és Jászi szellemében új nemzetiség lenni Magyarországon. Mi inkább még a szentistváni elveket igyekeztünk továbbra is megvalósítani, hogy idegenekből magyarokká akartunk válni; nem centrifugális, hanem centripetális irányban nevelni a zsidóságot, és ha eddig nemzetiség lettünk volna, most alakítottuk volna át felekezetté a magyar zsidóságot. Ebben a küzdelmünkben szállt velünk szembe mint komoly és ijesztő ellenfél a cionista mozgalom, ami világosan mutatja a magyar zsidóság akkori lelki kettéhasadását.

De a Mezei Ernő ellenforradalmi vezércikkénél én sokkal tovább mentem. Az országban egyre több bolyongó zsidó élt, kifosztott, szerencsétlen emberek, kik várták a jóvátételt és a falujukba való visszatérhetést. Küldöttségek mentek a belügyminisztériumba, átiratok a kormányhoz: csend, semmi sem történt. A fosztogatók, tolvajok, nem egy esetben gyilkosok szabadon jártak tovább, büntetlenül. Érdeklődésemre megtudtam egy "ellenforradalmi" érzésű magyar keresztény ügyész barátomtól, hogy az ügyészségen meg akarták kezdeni az eljárást a rengeteg fosztogató ellen. De egy hivatalos kormányrendelet (melyet Buza Barna bocsátott ki, ki akkor már igazságügyminiszter volt) letiltotta az eljárásukat. A károsultak tehát sem erkölcsi, sem anyagi kártérítést nem kaptak.

Vajon miért?

Ekkor írtam meg "Kérdések a kormányhoz" című cikkemet, melynek sokféle hatása volt. "Tisztelt kormány: mi lesz a kifosztott zsidókkal?" kérdeztem. A zsidók nagyrészt kifosztották és megrabolták. A kormány azt hiszi, hogy a zsidók várhatnak. Sok helyen a parasztmenyecskék selyembe, bársonyba öltöznek a lopott zsidó pénzből. Azután elmondom, hogy aki fosztogatót letartóztattak, azt megint szabadon engedték. A kormány nem engedi őket bántani.

Igaz — írtam —, hogy a kormánynak volt egy terve, amikor ránk gondolt. A nemzetiségügyi miniszter nem feledkezett meg rólunk. Megengedte, hogy külön nemzetiségként szervezkedjünk. Milyen kedves és előzékeny! Jászi úrnak nincs kifogása ellene, hogy elváljunk politikailag a magyarságtól. Neki mindegy, hogy egymillióval kevesebb magyar van.

Tehát: a kifosztott zsidókért semmit sem tenni, kártérítést nem fizetni. Ellenben odadobni őket az antiszemita közvéleménynek mint külön szervezkedő nemzetiséget: erre szívesen hajlandó a kormány. Csak alakuljanak külön, csak hadd üssék őket agyon minden oldalról. Ezt a barátságot örömmel megteszi a zsidóknak.

Ez minden, amit a kormány eddig a magyar zsidókért tett, kik Jászi úr miniszterségét kiontott vérükkel, kifosztott boltjaikkal, szétrombolt tűzhelyeikkel tették lehetővé. Ha az ügyész nem arra való, hogy büntessen, ha a rabló nem arra való, hogy bűnhődjön, akkor a zsidó sem lesz arra való, hogy a forradalom nevében elvegyék tőle

mindenét, és Jászi úr a renegátok petyhüdt mozdulatával elküldje őt Jeruzsálembe.

A cikket így végeztem: Jászi úr teóriáival nem törődünk. Zsidókérdésben irányításért hozzá nem megyünk. Egy elmélettel több vagy kevesebb különben önála már igazán nem számít.

Nem akarom itt a saját vállamat veregetni, de forradalmi időkben, mikor részeg katonák dülöngtek az utcán, és rendőrnek hírehamva sem volt: vakmerőség volt ilyen hangú cikket leírni és kiadni.

Meg is bűnhődtem érte. Mindenekelőtt a Világ című napilap, a forradalmi kormány hivatalos orgánuma rendkívül dühös és vádló hangon támadott meg a Jászi-ügyben.

Brutális hangja, mellyel bennünket ellenforradalmi tevékenységgel vádolt meg, jellemző az akkori időkre. Egy percre sem bántam. Sőt, büszke voltam rá.

Azután még egy fajta büntetést kaptam. Olyat, amilyenekkel ez a forradalom fizetni szokott olyan lapoknak, melyeket nem kedvelt. Egy héttel a cikk megjelenése után szétrombolták a szerkesztőségemet és a lakásomat.

Ez 1919. január 26-án történt, a napilapok rendőri rovatának közlése szerint eképpen:

"Az Egyenlőség szerkesztőségét vasárnap délután több száz főnyi tüntető csoport ostromolta meg. A rendőrség a rombolás után a tüntetőket eloszlatta."

Az akkori időkre jellemző tüntetést részletesen írom le, mert az államrendőrség rövid jelentése távolról sem tükrözteti vissza a tényeket.

Január 26-án délután 3 órára nagy cionista gyűlés volt hirdetve a Vigadóban. Szónoknak dr. Chajes bécsi főrabbit ígérték, ki eljött ide, hogy a bécsi ígét meghirdesse és utánzásra hívja fel a pesti zsidóságot, kövessék a bécsi példát, ahol már tiszta nemzetiségi és népi alapon szervezkedett a zsidóság. Chajes dr. úr beszédére azonban nem került sor, mert Jánosy Zoltán belügyi államtitkár az ülés megtartását betiltotta. Azzal indokolta a betiltást, hogy az Ébredő Magyarok nevű zsidóellenes mozgalom néhány nap óta erősen szervezkedik, és ellentüntetésektől lehet tartani.

A cionista tömegek és a hozzájuk tapadt forradalmi elemek haragosan távoztak a Vigadóból. Az árkádok alatt Ilg György "vörös tengerész" vezetésével egy szakasz matrózsapkás egyén foglalt helyet. Ki rendelte őket oda? Ma is titok. Ilg György tengerész szakaszával együtt odamasírozott a kijáráshoz és a közönlőknek hangosan figyelmébe ajánlotta, nem volna rossz "a kapitalista zsidók lapjánál, az Egyenlőségénél" látogatást tenni.

Csakhamar nagyobb csapat vitatta meg a kérdést. Dr. Simon Lajos ügyvéd, a cionisták egyik vezetője helyeselte a tervet, és hozzátette: "Ha Szabolcsi nem hagyja abba a Jászi elleni hajsztát, ki kell csavarni a tollat a kezéből."

Nem telt bele tíz perc, a tüntető menet együtt volt és Ilg György szakaszával az élén elindult a Személynök utcába, lakásom felé.

Ez idő tájt három vendégem ült dolgozószobámban: dr. Fábián Béla törvényszéki bíró, aki ekkor jött vissza Oroszországból, dr. Ballagi Ernő ügyvéd, a lap munkatársa és dr. Szegő Arnold, a pesti hitközség titkára. Egyszerre megszólalt a telefon. A főkapitányság jelentkezett, dr. Schreiber Emil főkapitányhelyettes hívott a készülékhez:

— Szerkesztő urat figyelmeztetni akarom, távozzanak el gyorsan a lakásról, mert hallottam, hogy tüntetni akarnak önök ellen.

Én nem voltam meglepve, a forradalom mindenre megtanítja az embert, arra is, hogy a rendőrség milyen módon vigyáz az életére. De Fábián felfortyant és belekiabált a kagylóba:

— Ne tanácsokat adjanak nekünk, főkapitány úr, hanem tessék rendőröket küldeni és letartóztatni a tüntetőket.

Naiv ember volt a későbbi híres politikus és képviselő. Schreiber főkapitány ki is oktatta rezignált hangon:

— Hiszen, ha rendőreink lennének! Megpróbálok négy-ötöt rábeszélni, menjenek oda. De ahhoz idő kell.

Ez volt Budapest közbiztonsága a Károlyi-kormány fénykorában. Én nem számítottam rendőrökre. Feleségemet félrehívtam, és ezt mondtam neki:

— Mindent szét fognak rombolni a lakásban. Ne várd meg őket, menj át a szomszédokhoz.

Három hete voltam házas. A feleségem, dr. Fleischmann Sándor hírneves ügyvéd és főszerkesztő leánya bátor lelkű, hős asszony volt, amit már azzal is bizonyított, hogy egy életre vállalta az én sorsomat.

Kijelentette, hogy ne féltsem, velem marad.

A házmaster bezárta a kaput. Öt perc múlva nagy zajjal betörték. Nagy robajjal feljöttek az emeletre, az első szobába, ahol a kiadóhivatal volt, széttörtek mindent. A telefont szétszabdalták, a szekrényeket feltörték, a lap címszalagjait késekkel felaprították, azután betörték az üvegajtót és berontottak hozzám. A szoba tele lett tengerészekkel és operettszerű szankülottokkal.

Egy magas fiatalember lépett hozzám:

— Dr. Aczél Endre budapesti ügyvéd vagyok, a cionista szervezet propagandabizottságának elnöke. Ha ön nem változtatja meg politikáját...

A szobában recsegték a bútorok és zúgott a kiáltás:

— Éljen Jászi Oszkár!

Én nyugodtan válaszoltam, hogy nem változtatom meg.

Hirsch Márton rabbijelölt, kit hatalmas botjával együtt a vigadói nagygyűlésről ismerünk, ütötte az ebédlőasztalt:

— Le kell dobni az erkélyről!

Karonfogtak és kicipeltek lakásom erkélyére, ahonnan meglepetve láttam, hogy a Személynök utcát ellepi a tömeg, mely fenyegetőzve kiabált fel, ahogy engem meglátott.

De azért nem dobtak le az erkélyről, hanem visszacipeltek a dolgozószobába. Dr. Aczél Endre elém tett egy nagy ív papírost, mely így kezdődött: "Én, mint az Egyenlőség szerkesztője, belátva eddigi helytelen politikámat, ezennel kijelentem, hogy a lap ezentúl nem fogja támadni sem Jászi minisztert, sem a cionista szervezetet."

Egy Widder Dávid nevű tüntető (utóbb Giszkalay János álnéven költő lett Erdélyben) harsányan rákiáltott Fábiánra, ki védeni próbált és Ballagival komor vitába keveredett. A lakásban mindenütt izgatott csoportok alakultak. Szegő Arnoldot két vörös matróz inzultálta.

A szomszéd lakók izgatottan figyeltek fel a rendkívüli jelenetre. Egyszerre megjelent a lakásban Kranz Károly ismert belvárosi keresztény nagykereskedő, ki mellettünk lakott és harsány hangon kiáltozni kezdett:

— Remélem, szerkesztő úr, nem fogja megváltoztatni elveit.

Így folyt le az Egyenlőség elleni cionista-jászista tüntetés. A gondolatok, világnézetek szörnyű zűrzavara nyilatkozik meg benne, a négy év háború után teljesen összekuszált és megzavart agyvelők káosza. Mindenki, aki csak résztvett a zsidó közéletben, most már csak egyet, egyet kívánt: tisztázást, tiszta programot, tiszta célkitűzést, tiszta cselekvést. Mert a zavar és a köd elborított mindent. Össze kellett ütközni a túlsó oldallal, és vagy legyőzni, vagy behódolni, de így maradni, keverten, kuszáltan: nem lehetett.

Ezt a nagy tisztítást óhajtotta elvégezni a felekezet két vezetője is: Székely Ferenc és Mezey Ferenc is. 1919. február 1-én megalakult az Erzsébetvárosi Kör helyiségében a Magyar Zsidó Hitközségi Párt, azzal a célzattal, hogy elfoglalja a pesti hitközséget és átvegye ott az uralmat, magyar-zsidó szellemben. A program az volt: a cionizmus szigorú távoltartásával központot teremteni a magyar zsidó szellemiségnek, kiépíteni központi hatalommá ezt a hitközséget a felekezetben.

A pesti hitközség ekkor siralmas állapotban volt. Pénzügyei a háborús infláció folytán állandó krízisben, intézményei anarchiában, a vezetés a titkárság kezében — Kramer Malkiél példája mutatja, milyen irányba akarták terelni ezt a zsidó közösséget. A publikum teljes közönnyel viseltetett a hitközséggel szemben. A választásoknál tízezer szavazójogosult közül két-háromszázan jelentek meg. De ugyanilyen közönnyel viseltetett a hitközség vezetősége is a közönséggel szemben. A recepció óta, tehát közel harmadfél évtizede nem törődtek a zsidóság nagy ügyeivel, kikapcsolódtak minden mozgalmából. Wahrmann után Kohner még egyéniség volt az elnöki széken, azóta fokról fokra szürkült és színtelenedett a vezetők garnitúrája. Ezért volt, hogy minden zsidó mozgalom, akár egyházi, akár világi oldalról kezdődött, mindig a hitközség nélkül, sőt nem egyszer a hitközség ellen indult meg. Hevesi Simon nagy alkotásai: a Kultúregylet, a Patronage; Szabolcsi Miksa nagy kezdeményezései: az autonómia mozgalom, a vérvád elleni országos tiltakozás, mind a hitközségen kívül születtek meg. És az az egyéniség, akit most a felébredt zsidó közvélemény a maga élére állított: Székely Ferenc, szintén a zsidó társadalomból, nem a hitközség hivatalos életéből fakadt.

Nekünk, kik az új pártot vezettük és létrehoztuk, az volt a tervünk, hogy e nehéz időkben legyen egy olyan bástya, ahonnan védekezhetünk. Mert hiába működött a Magyar Zsidók Országos Szövetsége, melyet a vigadói nagygyűlés hozott létre, a Belvárosi Polgári Kör helyiségében, mikor a Síp utcai székházban nem törődtek mással, mint adószedéssel, esketések, és temetések, és bar micvák elintézésével. Kerületről kerületre jártunk toborzó ülésekre, mindenütt új emberek csatlakoztak hozzánk, új gondolatok kaptak szárnyra, programunk egyre izmosodott. A VI. kerületi ülésünkön dr. Rosenák Miksa orvos javasolta a decentralizációt, körzetek és kerületi templomok létrehozásával. Az V. kerületben dr. Glückstahl Samu ügyvéd és Kaszab Aladár gyáros a választójog kiterjesztését követelték a legszélesebb rétegekre, és a marazmusban szenvedő zsidó kórház újjáalkotását. A VII. kerületben, a legnépesebb fővárosi zsidó településben az öreg Ehrlich G. Gusztáv, a városházi törzsfőnök állította csatarendbe az ő szavazó-társadalmát, a cionizmus elleni kérlelhetetlen harc jelszavával. A IX. kerületben dr. Zahler Emil orvos vezette pártunkat, egy ferencvárosi templom építésének jelszavával. A VIII. kerület dr. Hajdú Marcell ügyvéddel az élén az ellenpárthoz, a cionistákhoz csatlakozott.

Mert a cionisták természetesen ellenpártot alapítottak, Hagyományhű Párt néven, mely minden eszközzel felvette ellenünk a harcot. Egy napon, a kortézia tetőpontján, megjelent Székely Ferencnél dr. Lederer Sándor bányatulajdonos, kit az Egyenlőség belső köréhez számítottunk. Közölte, hogy alapos meggondolás után arra az eredményre jutott, hogy élére áll a cionisták Hagyományhű Pártjának, de közvetlenül a szavazás előtt paktumot fog kötni velünk, hogy így letörje a vérmes cionista ambíciókat. Székely megütődött ezen az ajánlaton, mely a balkáni politika metódusait akarta a hitközségi életbe bevinni, nem járult hozzá, mire Lederer sértődötten távozott.

A mi agitációnk csak annál erősebb lett. A zavaros politikai idők, az egyre forradalmibb és baloldalibb közélet nem nekünk kedvezett, hanem a cionistáknak. Mégis, bízunk abban, hogy a magyar zsidóság nem felejtí el évszázados tradícióit néhány forradalmi hónap alatt. Kaszab Aladár saját költségén küldette szét tíezrével az anticionista

röpiratokat, báró Kohner Adolf pedig a Pester Lloydot, melynek elnöke volt, bocsátotta a párt rendelkezésére.

Két lista indult a választáson — indult volna, az egyik a miénk, ahol 300 hitközségi mandátum szinte kivétel nélkül új emberekkel, új polgári és magyar érzésű tényezőkkel volt betöltve. És a másik, a cionista, ebbe a cionista társadalom és agitátorok, valamint egyes hagyományhű, orthodox érzésű kisemberek szerepeltek. Szerdára, január 26-ra volt kitűzve a választás, előző este Lederer jelentkezett báró Kohner Adolfnál, hogy hívjon össze egy értekezletet, békét akar kötni. A forradalom árnyai egyre borúsabbak voltak. A béke létrejött. Lederer feláldozta pártját, melynek 50 mandátumot biztosított, közte 10 cionistát. Székely pártja 250 mandátumot kapott a kiegyezés szerint. Lederernek egy volt a fontos: hogy Székely elnök mellett ő legyen az alelnök, előljárói helyekre nem is aspirált.

Kohner garantálta a békét, de a választók csak a helyszínen tudták meg, hogy mi történt. A cionisták éktelen lármában törtek ki, Lederer el sem jött a szavazásra. Azután a választóhelyiség kapujába megbízottakat állítottak, kik hangosan hirdették, hogy az ő pártjukhoz tartozók az árulás miatt nem szavaznak. A mi pártunk listájára 3785-en szavaztak, tízszer annyian, mint egy "rendes" hitközségi választáson. Óriási tömegnek számított akkor, és ez az óriási tömeg azt akarta, hogy ne legyen cionizmus a pesti hitközségben.

Azonnal kitűztük az elnökválasztást. Sietni kellett, mert az utca egyre vörösebb és fenyegetőbb lett. Március 11-re határoztuk meg a napot, mikor Székely Ferencet beiktatjuk.

Előző nap cikk jelent meg a Népszavában Matrózokat a Síp utcába! címmel. Itt el volt mondva, hogy a Síp utcai hitközségi székházban ellenforradalmi csíny készül. Egy Tisza-párti udvari tanácsost akarnak elnökké választani, tüntetésül a népkormány ellen. Ezt a tényt a Népszava a matrózok figyelmébe ajánlotta.

Fegyvertelenül, de mindenre elszántan vártuk a matrózokat március 11-én. Matrózok nem jöttek (akkor más dolguk volt a Visegrádi utca táján), de eljött egy csapat zsidó munkás, kik behatoltak az ülésterembe, Salgó Artúr "elvtárs", későbbi helyettes népbiztos vezetése alatt. Röpiratokat osztogattak, melyben követelték a kapitalisták kizárását a hitközségből, az általános, titkos, egyenlő

választójogot, azután az állam és az egyház azonnali elválasztását. Nem volt azonban verekedés, mert az ősz Mezei Mór szép szóval megmondta nekik, hogy itt nincs helyük, mire egy forradalmi dal éneklésével eltávoztak.

Utána egyhangúlag elnökké választották Székely Ferencet. Lederer nagynehezen alelnök lett szavazattöbbséggel, és egy Székely-párti elöljáróságot választottak.

A harc végetért. A pesti hitközség, mely romokban hevert, kezünkbe jutott. A cionista irányzat és propaganda halálos sebet kapott, leszorítottuk a fórumról.

Mezey Ferenc csak egy választmányi tagságot kért a maga részére, a felajánlott főtitkári helyet visszautasította. Továbbra is az Országos Iroda élén akart maradni, és a hitközséget az Iroda szárnyai alatt akarta biztos politikai mesgyén látni.

Én sem fogadtam el mást, mint egy elöljáró-helyettesi tisztséget, mert teljes függetlenséget akartam magamnak és lapomnak biztosítani. Viszont programom a hitközségben: mint elöljáró-helyettes egy új osztályt állítottam fel, a kultusz-osztályt, megteremttem a szabadegyetemet és a nyilvános zsidó könyvtárakat.

Székely Ferenc, mikor fellépett az elnöki pódiumra, olyan programot adott, amelyet mi, a régi, szabadelvű irány hívei vártunk tőle. Bátor, öntudatos, "ami védelmet nyújt nekünk, a magyar törvény, azt ne vonják meg tőlünk. Igénybe kell vennünk a törvény védelmét a lelkiismeretlen izgatások ellen, amelyet emberek és újságok ellenünk véghezvisznek." Egy szó sem Károlyiékra, a köztársaságra, a forradalomra.

Mélységes komolyság volt valamennyiünkben, mikor a korszakos hitközségi győzelem után kivonultunk a teremből, a testvérharc véget ért, de mi lesz a sorsunk, mit hoz ránk a jövő? Az országban már teljes anarchia. És az új zsidó tragédia már bontakozott ki sötét szárnyaival, a véres, megcsonkított határok felől irtózatosszenvedések és jajkiáltások hulláma áradt felénk.

A csehek kezdtek bevonulni a Vág völgyén, és útjukat elpusztuló zsidó egzisztenciák véres árnyéka kísérte. Az első szlovák miniszter, Srobar Lőrinc, tajtékzó dühvel támadt a felvidéki magyar zsidókra, akikben — teljes joggal — látta a magyar gondolat legjobb és

legtudatosabb képviselőit. Bezáratta üzleteiket, bevonatta engedélyeiket, kikapcsolta őket minden közéleti ténykedésből. Pozsony megyéből százával hurcolták a spielbergi börtönbe a magyar zsidókat, Rózsahegyen az egész hitközséget, papjával együtt, bezárták, mert ezen a szlovák vidéken mindenki őket jelölte meg a magyar gondolat megszemélyesítőinek. És azokban a még ellenálló kis magyar csapatokban, akik a Felvidéken ellenállást fejtettek ki, magyar zsidó tisztek és katonák tüntették ki magukat páratlan hősiességgel.

Hogy a magyar zsidók milyen módon viselkedtek a betörő csehek ellen, arra nézve két katonai okiratot ismertetünk.

Mind a két okiratot a Magyar Népköztársaság hadügyminisztere írta alá, név szerint gróf Festetics Sándor. (Jelenleg nyilas képviselő.)

Az első okirat Rechnitz Sándor tüzérezászlósnak a köztársaság tiszti ezüstérmét adományozta. Rechnitz Sándor 1918. november 13-án két ágyúval és 22 önkéntes tüzérrel Kralován útját állta egy betörő cseh osztagnak, mely vonaton érkezett. Rechnitz ütege szétlőtte a vonatot, és a csehek két halott, négy sebesült hátrahagyásával Ruttkára menekültek. Rechnitz különítményével három napon át tartotta a kralovai alagutat, majd november 16-án a közben megérkezett erősítésekkel együtt megtámadta a csehek ruttkai pozícióját, és a harc közben súlyosan megsebesült.

A másik honvédelmi minisztériumi okirat arról szól, hogy Szász Imrét, az egri 60. gyalogezred hadnagyát a hadügyminiszter a köztársasági nagy ezüst vitézségi éremmel tüntette ki. Szász Imre Galgócnál vett részt a csehek elleni harcban. Az ütközet második napján fogságba került, és halálra ítélték. Az utolsó percben sikerült magát embereivel együtt kivágni. A miniszteri okirat megemlíti, hogy Szász hadnagy a tiszti nagy ezüst vitézségi érmet már az orosz fronton is megszerezte.

Külön fejezetet érdemel a rózsahegyi zsidók magatartása. A cseh betörés alkalmából Korvin János főhadnagy, az Osterburg különítmény tagja felkelő csapatot szervezett a csehek ellen. A Tenczer családnak két tagja vett részt ebben: a 64 éves Tenczer Vilmos és fia, Tenczer Oszkár. A szabadcsapat Ruttkán ütközött meg először a csehekkel, és ebből az alkalomból az öreg Tenczer Vilmos

fogságba került. A csehek halálra botozták, özvegyét pedig börtönbe vetették.

Rózsahegyen 17 magyart internáltak, ezek közül 12 volt zsidó. Névsoruk: Dr. Weizkopf főrabbi, Tenczer Vilmos özvegye, dr. Szegő Károly ügyvéd, Grussbach Samu gyáros, Dreyer Samu kereskedő, Róth Lipót és Dezső kereskedő, Gál Mór postafőnök, Landort Hugó orvos, Weiszberger Samu kereskedő, Kalusch Samu kereskedő, Bérczi Mór kereskedő.

Így szegélyezte a magyar zsidók vérehullása a nagy történelmi eseményeket. Újrarájzolták vad erőszakkal Kelet-Európa térképét, és a mindenütt méltatlanul letiport magyarság mellé odaszegődött a zsidóság is, mindenkor áldozatkészen. Amíg itthon az antiszemita forradalom egyre élesebb formákat öltött, megkezdődött az erdélyi magyar zsidók csodálatos hősi éposza is. Kolozsvárott Neculcea román tábornok első rendeletei érték halálos sebbel ezt a nemes és büszke zsidóságot, a Gombos Benők, a Wajszlovics Gyulák, a Fehér Mártonok nemzetségét, kiknek élén egy legendás pap, Kecskeméti Lipót haladt, ajkán a magyar zsidóság halhatatlan konfessziójával.

A zsidó templomokban felgyulladt a magyar érzés új örökmécsese, a zsidó iskolák, mint a vágújhelyi, a nyitrai, inkább bezárultak, de nem akarták szolgálni az új isteneket.

Irtózatos volt a felelősség, mely ránk háramlott, kik ez idő tájt az anyaország zsidó ügyeinek élén állottunk. A letépett országrészekből százezernyi magyar zsidó tekintett Budapest felé, bátorítást és vigasztalást keresve. Nekünk nem volt szabad elejteni a fáklyát, bár viharok rángatták azt a kezünkben. Nekünk változatlanul jelet kellett adnunk az elsötétülő határok felé, nehogy a teljes lelki összeomlás kerítse hatalmába a félmilliónyi most elszakított zsidót. És így történt, amit talán egy későbbi, nyugodtabbnak tekinthető korszak el is fog ismerni, hogy mi nemcsak a zsidó, de a magyar történelmi lelkiismeret is képviseltük e hónapokban Budapesten. Erre vonatkozóan egy későbbi dokumentum a következő.

"A zsidóság helyzete a csehszlovák köztársaságban rendkívül kényes. A köztársaság megalakulásakor nálunk is, éppúgy, mint a többi utódállamban, a zsidóságot nemzetiségi kisebbségnek minősítették. Ezzel a külvilágot

akarták befolyásolni. A titkos cél azonban nem a kisebbségi kultúrák megvédése, hanem éppen ellenkezőleg, az elnemzetlenítés volt.

A szlovenszkói zsidóság előtt tehát két út állt. Vagy mint zsidó nemzetiségnek kellett szervezkednie és a héber kultúrát magáévá tennie, vagy pedig le kellett mondania a zsidó iskolák lehetőségéről és érdekeinek védelmét, a politikai fegyvert velünk megszerveznie. Eleinte egy «jogpárt» megteremtésén fáradoztak, később megalkották a «zsidó pártot», míg a zsidóság másik része a mi «magyar párt»-jainkban helyezkedett el. A politikai hatóságok természetesen az első utat nézték jobb szemmel, és a magyar tradíciókhoz ragaszkodó zsidóságot valósággal államellenesnek tekintették. A történelmi erőnek ez a játéka kaotikus helyzetet teremtett a zsidóság számára. És bár vezetői túlnyomó részben nem politikai, hanem gazdasági téren fejtettek ki azelőtt tevékenységet, s így megfelelő politikai iskolázottsággal nem rendelkezhetek, mégis dicsérettel kell elismernem, hogy a rendkívül kényes szituációkban is meg tudták állni a helyüket, megadták az államnak azt, ami az államé, Istennek azt, ami az Istené, és egy pillanatra sem áldozták fel a lelkiismereti szabadságukat. Ismernünk kell a zsidóság lelkét, hogy megérthessük e történelmi állásfoglalás jelentőségét. A zsidóság az évezredek hagyományai és egész hitélete szerint theokratikus világfelfogást alakított ki magának, és ez determinálja hazafias érzelmeit. A zsidóság nemzeti öntudata nem a rögből sarjadt, de szorosan összenőtt a zsidóság isteneszméjével.

Ennek tulajdonítható, hogy az orthodox zsidóság, amely konzervatív, ahhoz a táborhoz vonzódik, mely a vallásos és nemzeti érzés ápolását tekinti programjának, és ez az oka annak, hogy az orthodox zsidóság az én pártomba sok helyen betömörült. Ez a zsidóság ott élt századok óta a mi nemesi kúriáink által biztosított salva guardiákon, és nemzeti érzésben összeforrott velünk. Én magam is jól emlékszem még gyermekkoromból, hogy az orthodox

esküvőket a mi borsai udvarunkban felállított sátorban tartották meg. Az együttes közös történelmi öntudatnak ez a szelleme hatja át ma is az orthodoxia túlnyomó részét. Az orthodoxia naponta olvassa a Talmudot és a Sulchan Aruchot, és az ebből eredő theokratikus vallási gondolkodását szerencsés harmóniába hozza régi magyar hazafias nevelésével és a par excellence magyar jogászi gondolatvilággal.

Ezekből a tényezőkből egy olyan psziché alakult ki a szlovenszkói zsidóság körében, amelyet nem kell féltetni attól, hogy elárulja régi Istenét vagy régi magyar nemzeti ideálját.

A szlovenszkói zsidóság a szlovenszkói őslakosság integráns részét alkotja, és köztük és a csehek között ugyanazok a találkozási és súrlódási felületek adódnak, mint a keresztény őslakoságnál. Amíg azonban a mezőgazdasággal foglalkozó keresztény lakosság anyagi bázisa nem a kormánytól függ, addig a kereskedő és iparos zsidó népesség egzisztenciájára a kormány jóindulata vagy ellenszenvé döntő befolyást gyakorol. Ebből következik, hogy a zsidó lakosság helyzetét nemcsak politikai hanem gazdasági körülmények is jóval nehezebbé tették. Miután azonban nálunk a választások titkosak, a zsidóságnak mégis módjában állott szavazataival a mi táborunkat erősíteni. Sőt, továbbmegyek. Beregben, Ungban és Zemplénben, tehát a zsidóság által legsűrűbben lakott területeken a magyar pártoknak erős bázis az ottani zsidóság.

Természetes, hogy a magyar pártokon belül a legtökéletesebb szabadelvűség uralkodik, és felekezeti villongásokat semmi körülmények között nem tűrnénk meg sorainkban. Mint jellemző esetet említem meg, hogy Hegy községben keresztény-szocialista listán zsidó bírót választottunk.

Ezek a tények talán különösen hangzanak, azonban az Egyenlőség közönsége a legjobban fogja megérteni, hogy viharban és támadások közepette inkább elsimulnak az

ellentétek és jobban egybeolvadnak a heterogén elemek, mint derűs és napsugaras időben.

Külön kell megemlékezni a szlovenszkói magyar zsidó ifjúságról, amely a régi Magyarországot már nem személyes élményeiből ismeri. Minél intelligensebb ez a zsidó ifjúság, annál jobban értékeli a történelmi magyar léleknek azt az emelkedettségét, mely a kisebbségekben soha nem kívánta a lelket megalázni. Ez volt a régi magyar szabadelvűségnek legnagyobb vonása. Ez adta meg a magyar zsidóságnak a lehetőséget arra, hogy vallási és kulturális egyéniségének teljes megóvása mellett a magyar nemzeti öntudatnak is részese lehessen.

A cseh kormánynak magyar nyelven kifejtett propagandája főleg az ifjúságot kíváncsítja a maga hívéül megnyerni. Nem tagadható, hogy a magyarországi antiszemitizmus hírei fájdalmas hatással voltak a szlovenszkói zsidóságra, és különösen romboló munkát végeztek az itteni ifjúsági körökben. A cseh kormány magyar lapokat jelentet meg, füzeteket ad ki, amelyek a magyarországi eseményeket rikító túlzásban állítják a közvélemény elé, és megejtő frazeológiával igyekeznek kiirtani a zsidó ifjúságból a magyar testvéreikhez való történelmi vonzalmat, amely olyan erősen él még apáikban. Sajnos ez a romboló munka nemcsak a zsidó ifjúságra terjed ki. Egy új nemzedék nő fel, amely úgy érzi, hogy kozmopolita gondolkozásával magasabb műveltségének tartozik, de ugyanakkor eltépi a vallási tradíció szálait is, amely őket apáihoz és őseihez fűzi. Ez a gyökértelen kozmopolita ifjúság az, amely szembefordul a magyar nemzeti gondolattal. Gondolkodását és világfelfogását romboló irányban befolyásolják a magyar bolsevizmus Csehországban élő menekültjei is. Kéri Pál, Szende Pál és Böhm Vilmos járják vidékeinket, és igyekeznek előadásaikkal az ifjúság lelkét befolyásolni.

Ez az ifjúság, amely csak egy töredékét alkotja a felvidéki magyar zsidóságnak, nagy tömegében hű maradt a magyar nemzeti gondolathoz, és nem tagadta meg magyar

nevelését, a magyar nemzettel való történelmi összetartozását.

Így viselkedtek a magyar zsidók a megszállás és elnyomás alatt a Felvidéken.”

(Dr. Szüllő Géza képviselő,
a Szlovenszkói Magyar Párt elnöke,
Egyenlőség, 1938. október 13, 6. old.)

Igen, "ellenforradalmárok" voltunk az akkori közkeletű jelszó értelmében. Ellenünk matrózokat kellett küldeni, a mi irodánkat szét kellett romboltatni a csőcselékkel. Saját felekezetünk tagjaival szemben kellett élet-halál harcokat megvívni. Hát a magyar zsidóság nem volt forradalmi érzésű? Mindenki az volt, csak a zsidóság nem? A főhercegek, a minisztériumok tisztviselői, az egyházak: mindenki örvendett a forradalomnak, csak a zsidóság nem? — kérdezheti az utókor.

Erre pedig azt kell válaszolnom, hogy ez valóban így volt. Lehet, hogy a magyar zsidóság lelkét is öröm és felszabadulás töltötte el október 31-én. Hiszen megszűnt a véres nyomás, a harcterek nyomorúsága és az itthoni éhínség végetért. De ez az öröm nem lehetett mámorra, nem lehetett forradalmi fanatizmussá, ez az öröm legfeljebb órákig tartott, és azután végetért. A zsidóság idegei csakhamar észrevették, hogy a forradalmi káoszban egy új, ijesztő ellenség leselkedik rájuk. Olyan ellenség, amelyhez képest a békebeli vagy háborús antiszemitizmus szelíd gyermekjáték volt. A zsidóság nagyon hamar rájött, hogy a forradalom csak ronthat a sorsán. A forradalomnak nincsen jogrendszere, a forradalom felizgatott tömegekkel dolgozik, és ezek a tömegek skrupulus nélküli agitáció során mind a mi ellenségünké váltak. A káosz a zsidóság legnagyobb veszedelemé, a rend a leghatalmasabb szövetségünk.

Ez a káosz pedig ott sötétedett a Károlyi-kormány gyenge intézkedései nyomán. Ez a káosz szétzilálta a nemzet életét, jogrendszerét, alkotmányát, közbiztonságát. Ez a káosz jelentette a pogromot. Ez a káosz a felekezet életét is feldúlta. Megnövelte a cionizmust, kikezdte a felekezeti intézményeket. A szemináriumokban a növendékek fellázadtak a tanári kar ellen, mely védekezésül valóságos

enciklikát bocsátott ki a cionista doktrína ellen. Ez a káosz felbontotta a rabbiegyesületet, melyet egy rabbitanács akart sürgősen felváltani.

Ezen a káoszon lettünk mi úrrá akkor, mikor megmentettük tőle a pesti hitközséget. Igen, ezen a ponton eldicsekedhettünk azzal, hogy legyőztük saját területünkön a forradalmat, mert Tisza és a bűnös régi rendszer embereivel bevonultunk a Síp utcába, a matróz-fenyegetés dacára.

De hogy ezt megtehessük, szükségünk volt a zsidó tömegek támogatására. Ezt megkaptuk. Ezért állíthatom, hogy a zsidó tömegek ellenforradalmi érzésűek voltak.

Csak tíz-tizenöt százalék rajongott a cionistákért, Jásziékért, Szende Pálért, a kormány egyetlen zsidó tagjáért. A többiek velünk voltak. És a mi érdekünk éppen abban állt, hogy ezt a különben közönyös többséget kimozdítottuk letargiájából, megszerveztük és együtt tartottuk.

Nem örömet, nem, csak bánatot, kétségbeesést és rettegést hozott a zsidó felekezet tagjainak a Károlyi-kormány korszaka, mely az antiszemita forradalmak idejét megnyitotta. Valami szörnyű és eddig el sem képzelt megpróbáltatás előjátéka volt; de magára a drámára sem kellett soká várakoznunk.

Még be sem rendezkedhettünk a Síp utcában, tíz nap után kitört a kommunizmus, a proletárdiktatúra kegyetlen, véres megpróbáltatása.

(13) Kommunisták a zsidók ellen

Elérkezett az idők fordulója. Károlyi Mihály átadta a hatalmat Kun Bélának, megalakult a népbiztosok kormánya, a proletárdiktatúra.

133 napig tartott ez a szomorú, sötét korszak. Tíz napi alföldi bujdosást kivéve, ezt az időt Budapesten éltem át. Feleségem családja Bécsbe menekült, és ő is velük ment, közel két hónapig volt távol. Én Bence öcsémrel kettesben maradva nyomorogtam át az időt.

A hatalomra jutott kommunisták közül ketten voltak személyes jóbarátaim: Gábor Andor és Magyar Lajos. Vajmi keveset akartak vagy tudtak sorsomon könnyíteni. Inkább azon igyekeztek, hogy megtagadjanak minden közösséget velem, a "klerikális" és "munkapárti burzsuj zsidóval". Azon igyekeztem csak, hogy legalább lapomat megmenthessem.

Nem lehetett. Fábry Oszkár, a vallásügyi népbiztos, kinek feladata volt a felekezeteket likvidálni, Szegő Arnoldot nevezte ki szocializáló biztosnak a pesti hitközséghez, egyúttal rábízta az Egyenlőség további szerkesztését. Március 23-án, két nappal a proletárdiktatúra kitörése után, telefonparancsot kaptam, hogy jelentkezzem a kultuszminisztérium Báthory utcai egyik ügyosztályán: "további teendők átvevésére". Reggel 9 óra volt, mikor a zsúfolt előszobába léptem, ahol különböző katolikus, protestáns lapok szerkesztői szorongtak. Törzs Tibor, a népbiztos titkára fogadott, aki később beeresztett minket egy nagyobb szobába. Egy pattanásos arcú, torz alak állt ott, akkor láttam először és utoljára Szamuely Tibort. Törzs Tibor átadott egy hosszú listát Szamuelynek, ki felolvasta a neveket. Akik jelen voltak, halkan jelentkeztek. Szamuely, Napóleon-pózban, kezét mellényébe dugva sétált fel és alá a szobában. Törzs csendesen állt az íróasztala mellett.

— A vallási lapokat megszüntetem — harsogta. — Először a lapokat, azután a vallásokat is. Teljesen felesleges a népbolondítás.

Törzs Tiborra néztem, aki ajkára tette egyik ujját, figyelmeztetve, ne feleljen senki a dühöngőnek.

Szamuely azután felolvasta azoknak a nevét, kik a felekezeti lapokat likvidálni és beszüntetni fogják. Az én lapomat Szegő Arnold elvtárs fogja még egy-kétszer megjelentetni, azután "örökre" beszünteti.

Lesújtva és értetlenül távoztam a kultuszminisztériumból. Vége az Egyenlőségnek! Hogy miből fogunk élni, arra nem is gondoltam. Az gyötört, hogy sírba teszik lapunkat, életcélunkat. Csak később gondoltam arra, hogy ha a magyar zsidóság elpusztul a vadállatok kezében, akkor természetes, hogy lapjának is vele kell hálnia.

Szamuely rendelkezéseit hamar végrehajtották. A Révay nyomda (ott készült a lap), bizalmi férfiai megjelentek Személynök utcai lakásunkon. Elvitték a lap irományait, címszalagjait, bélyegzőit (amelyeket csak nehezen rekonstruáltunk a cionista betörés után). Közölték, hogy a Révay nyomda Ügynök utcai irodájában fogják szerkeszteni és expediálni a lapot, a kiadóhivatali személyzetet oda rendelték be szolgálatra. A lap postatakarékpénztári számláját lefoglalták.

Egyedül maradtam a kiürített irodában. Ezt a keserű kelyhet is ki kellett tehát ürítenem! Íróasztalom és tollam megmaradt, és amikor végső kétségbeesésemben gyötrődtem, a feleségem juttatta eszembe, hogy van még hivatásom és feladatom a földön:

— Neked fel kell jegyezned mindezt, mindent, ami ezekben a napokban történik — mondta. — Lesz még idő, amikor mindezt megírhatod nyilvánosan is.

Ez a gondolat adott erőt, hogy a 133 napos rémuralmat átéljem. A szerencsétlen lapból még két szám jelent meg, a szerkesztői megjelölés nélkül, Fábry Oszkár elvtárs szellemében. Azután április hónapban megszűnt, "örökre".

Még egyszer gyülekeztek házamnál barátaim és híveim: az 1919-es széder-estén.

Ezen a felejthetetlen estén ott ültek az asztalnál Székely Ferenc, a hitközség elnöke, Márkus Miksa, az újságíró egyesület elnöke, Fábrián Béla törvényszéki bíró, Futó Gyula nagykereskedő... — csupa "volt" ember. Egyiknek sincs egzisztenciája, mindet kidobták helyéről, állásából, hivatalából. Feleségem remekműve volt ez a széder-est, mert ellenforradalmi érzésű híveink és barátaink küldték a titkos bort (Tokajból), a libát (Vácról), a maceszt (Debrecenből).

Székely Ferenc csendes-bánatos felköszöntőt mondott, melyben mintegy elbúcsúzott eddigi életétől. Fábián tüzes szónoklatot tartott, én pedig azt igyekeztem a Haggadából kimagyarázni, hogy lesz még boldog világ és lesz még feltámadás.

Tizenegykor távoztak tőlem a vendégek. Reggel hatkor kezdődött másnap a tús-szedés a fővárosban. Aki csak nálam széderezett, reggelre mind fogva volt, teherautókon vitték őket a gyűjtőfogházba.

A 133 nap ismert történetéhez nekem nincs külön hozzátennivalóm. A homályban éltem. Ami hír hozzám jutott, hűségesen feljegyeztem, "későbbre". Ekkor alakult ki a jegyzeteimben a magyar zsidóság története a kommün alatt, ami később forrása és anyaga lett jogvédelmünknek.

Szegedi barátaim, Biedl Samu és Balassa Ármin bizalmas küldönccel, Bécsen át értesítettek az ellenforradalmi kormányok zsidó vonatkozásairól.

Egyet láttam magam körül, kimondhatatlan nyomort és szenvedést. Kétségbeesett zsidó polgárságot, mely nem titkolt dühvel tájékozva nézett a kommunistákra. Most, mikor minden fátyol lehullott, minden álarc összetört, a meztelen indulatok mutatkoztak meg, és kiderült, hogy a zsidó mennyire individualista, mennyire nem engedi magát falanszterbe sorolni, milyen erővel küzd mindenfajta diktatúra ellen.

Hiába vetnék ellenem, hogy a proletárdiktatúra "zsidó uralom" volt, a népbiztosok ilyen és ilyen százaléka zsidó. Éppen ellenkezőleg: most derült ki, hogy a zsidó polgár, a kispolgár is, a kishivatalnok is, milyen esküdt ellensége volt ennek az ázsiai jogrendszernek.

Azok, akik a "zsidó kommunista" nevet kapták, semmi módon nem sorozhatók a "zsidó" szó és fogalom megszokott kereteibe. Ezek az elemek a zsidó életkeret legszélén elhelyezkedett, ott csüggő, de a kerethez már nem tartozó egyének voltak. Oda nem tartoztak, mert kiestek a zsidó vallási keretből, hitet változtatva. De kiestek a zsidóság faji keretéből is, mert egy nemzetközi világforradalomhoz tartoztak, melyhez zsidók éppúgy fűződtek, mint georgiaiak, tatárok mongolok és indusok. Éppen a kommunista korszak tanított meg rá, hogy a zsidóságból teljességgel ki lehet lépni, tartalmát és lényegét abszolút

le lehet vetkőzni — azt mondanám — más hit, egy új világvallás kedvéért, melyet kommunizmusnak hívnak.

A zsidó kommunisták kis számával szemben állt Magyarországon is a konzervatív zsidó polgárok óriási tömege. A lateiner, ki alól kihúzták a talajt, a kereskedő, kinek elvették üzletét, a tisztviselő, ki uniformizált életre kényszerült. Ezek mind, mind elleforradalmárok voltak. Zsidó munkásság úgyszólván nem volt, ez a törzsgárda nem alakulhatott ki, csak máshitűekből. Ezért van, hogy a magyar zsidóság 39 vértanút adott a proletárdiktatúra alatt az ellenforradalom ügyének; és olyan vehemenciával vett részt, különösen Szolnokon, a magyar ellenforradalomban, amire csak a teljes és tökéletes asszimiláció vezethet.

A hivatalosan megállapított ellenforradalmár vértanúk 13.5%-át teszik ki a zsidó vallású mártírok. A numerus clausus a zsidók számarányát 5%-ban állapította meg. Földbirtokosok, kereskedők, ügyvédek, gyárigazgatók, iparosok és tanulók vannak ebben a gyászos névsorban, vagyis a polgári társadalom minden rétege szerepel közöttük, ami természetes is. A kommunizmus nem különböztetett felekezeti alapon, hanem a polgári társadalmat támadta meg, melynek egyik legtekintélyesebb részét tette akkor a zsidóság. Fiatal rajongók, hős, kitüntetett tartalékos tisztek és meglett családapák vére egyformán hullott a nemzeti gondolatért. Csak az antiszemitizmus különböztetett később vallási alapon, és míg egyrészt minden zsidót megtett kommunistának, másrészt viszont a kommün zsidó vallású vértanúit is a keresztény eszme hőseiként anyakönyveltette.

A zsidó vallású mártírok az ország különböző részein, egy-egy ellenforradalmi kirobbanás alkalmával jutottak vértanú sorsra a magyar nép többi mártírjai sorában. Az ellenforradalmi küzdelemben és a vértanúhalálban nem volt elkülönülés, melyet később a politika igyekezett megteremteni.

Az alföldi ellenforradalom volt talán a legnagyobb az összes ellenforradalmi kirobbanások közül. A magyar nép fegyvert, kaszát fogott, és valóságos ütközetek színhelyévé lett a magyar róna. A kommün terrorcsapata véres bosszúval torolta meg a szabadságharcnak ezt a kísérletét. Az alföldi, Tisza-Duna-közi ellenforradalmárok között a 87 keresztény mellett 5 zsidó vallású

vértanú szenvedett hősi halált. Klein Vilmos, Pollacsek Sándor, Elkán Lajos, Grósz Vilmos és Kálmán József ennek az ellenforradalomnak a hősei. Miskolcon dr. Klein Béla orvost és Lefkovics Bernát földbirtokost egyidőben lőtték agyon az Avason.

A csornai ellenforradalom áldozata Glaser József földbirtokos volt, akit szintén agyonlőtték, Szamuely azonban előzőleg még kiszúratta az egyik szemét.

A Návayék vonatán a hódmezővásárhelyi ellenforradalom vezetői között több zsidót is hoztak a terroristák. Návay szomorú sorsára jutott Weisz Márton kereskedő, a fia, Weisz Henrik és Havas Henrik moztulajdonos, akiket a kommunisták a halálvonaton kegyetlenül meggyilkoltak. Gyöngyösön felakasztották Velt Ignác kereskedőt, mert kitűzte a nemzeti lobogót. Nagyváradon Löwy Sándor ellenőrző tisztet azért végezték ki, mert felvarratta a csillagait. Abonyban május 6-án agyonlőtték Spiller Aladár moztulajdonost. Spiller a világháborút mint a 29. gyalogezred tartalékos zászlósa küzdötte végig.

Biharderecskén Meisner Jenő, Meisner Sámuel 21 éves fia szervezte meg az ellenforradalmat. A fiatal zsidó tisztet a vörösök saját szállásuk udvarán lőtték agyon.

Debrecenben április 21-én a temetőben végezték ki Rubin Farkas gyárigazgatót. Fia alig tudott menekülni a vesztőhelyről.

Budapesten Vándor Róbert kereskedőt és feleségét terrorista katonák ölték meg.

A vend ellenforradalomban halt hősi halált Vadász (Weinberger) Jenő, aki fegyverrel a kezében harcolt a vörös uralom ellen. Vadász a világháborút is hősiezen végigküzdötte.

A szolnoki ellenforradalom során volt a legnagyobb szerepük a zsidó ellenforradalmi hősöknek. Május 1-én a románok kiverték Szolnokról a vörösöket, akik egész Ceglédig futottak. Itt azonban erősítést kaptak, ezenkívül tudomásukra jutott, hogy a románok nem tudtak átkelni a Tiszán, ezért visszamerészkedtek. Május 3-án érték el Szolnok határát, ahol dr. Engel Sándor ügyvéd és Sugár Miklós fakereskedő tartalékos tiszték 80 felfegyverzett emberrel várták őket. Sugár Miklós az utcai harcban haslövést kapott és meghalt. Dr. Engel Sándort, aki a szolnoki fehérgárdisták csapatát szervezte és vezette, másnap Szamuely kivégeztette. A vörös hóhérok parancsára Engelnek

a temető árkában le kellett vetkőznie. Ruháit, cipőit szeme láttára széjjelosztották az ott lévők között. A fegyver végét a szájába tették, úgy végezték ki. Egy előre elkészített, már három napja nyitva álló sírgödörbe, 29 kivégzett áldozat közé dobva földelték el. Sugár Miklós a fia, dr. Engel Sándor a veje volt Sugár Adolfnak, a szolnoki Molnár Szövetség elnökének. Sugár Miklós gróf Tisza István ezredének egyik legendás hőse volt a világháborúban. A szolnoki ellenforradalomban 390 zsidó hitű fehérgárdista vett részt fegyverrel. Engelen és Sugáron kívül Oesterreicher Nándor szesznyagkereskedő, Gunszt Sándor bankigazgató, Berger Albert szállító, Ehrlich István földbirtokos és Mellinger Henrik tanuló a szolnoki ellenforradalom áldozatai.

A hatvani ellenforradalom leverése után, május 4-én a vörös terrorcsapat ellenforradalmi magatartásáért kivégezte Hajdu Aladár kereskedőt, bátyjának, Hajdu Árminnak a házában.

Megteltek a börtönök. Halálra ítélték, de nem végezték ki Rózsavölgyi Béla orvostanhallgatót Miskolcon és Deutsch Bernátot Budapesten. Az ő bűnük is ellenforradalom volt. A fogházak is mindenütt ellenforradalmárokkal teltek meg.

A soproni fogházban az ország minden részéből összezárt ellenforradalmárok között szenvedtek Kopfstein Béla műszerész öt évi fegyházra ítélt, Lévai Imre két évi fegyházra ítélt, Béla Henrik ungvári orvos élethossziglani fegyházra ítélt, Melczer István szendrői földbirtokos 20 évi fegyházra ítélt. A miskolci elítéltek közül ellenforradalmi magatartása miatt Rosenberg Gyula nagykereskedő vagyonekobbzás büntetésén felül hét hónapi fegyházat kapott. Weisz Náthán bankárt szintén ellenforradalmi magatartás miatt ítélték vagyonekobbzásra és 3 havi fogházra. Ugyanezt a büntetést kapta Weiszlovits Samu ékszerész. A miskolci újságírók közül dr. Láng Lajost ellenforradalmi cikkekért és ténykedésért 3 évi kényszermunkára ítélték. Ellenforradalmi ténykedésekért tartóztatták le dr. Kovács József ügyvédet is. Ellenforradalmi kijelentésekért egy hónapi fogházbüntetést szenvedett dr. Görög Simon törzsorvos felesége. Férje is hosszú ideig volt a terroristák fogságában. Garai Józsefné, kereskedő neje, 4 hónapig volt letartóztatásban.

Munkácson az április 21-i ellenforradalom megtorlásaképpen Fenyves László joghallgatót 20 évi fogházra ítélték. Klein Mórt 10 évi

fegyházra, Herskovits Mózes 5 évi fegyházra, Sattelthal villanyszerelőt 5 évi fegyházra, Löwy Mór vöröskatonát egy évi fegyházra, Liebermann Henrik beregszászi gazdatisztet 10 évi kényszermunkára.

Sátoraljaújhelyen elfogták dr. Székely Albert ügyvédet, a zsidó közügyek lelkes harcosát, akit vejével együtt hurcoltak — megfélemlítésül — akasztófa alá, azután Pestre hozták, ahol több hétig fogva tartották.

Szolnokon Szekeres Béla kereskedőt 2 évi fegyházra ítélték, Seidner József kereskedőt 10 évi fegyházra, Gettler József trafikost egy évi börtönre, Grünwald Istvánné korcsmárosnét 15 000 korona pénzbüntetésre és italmérési jogának elvesztésére. Letartóztatták Oesterreicher Oszkár bankigazgatót, Wasch Péter újságárusító irodatulajdonost 3 hónapi fogházra ítélték. Fehér Antalt ellenforradalmi kijelentésekért tartóztatták le, míg ellenforradalmi ténykedésért fogták el Boros Vilmost, dr. Kerényi Samut, dr. Klein Antalt, Lénárt Sándort, Nádor Bélát, Schwartz Adolfot, Strasser Albertet, Strasser Sándort, dr. Szegő Armandot, Szilárd Ernőt, Szilárd Sándort és Weisz Adolfot.

Hódmezővásárhelyről a Návay-vonaton hozták fel Budapestre Lampek Jakabot és Taffler Fülöpöt.

Hatvanban börtönbe vetették és kisebb-nagyobb ideig fogva tartották: Blumenthal Béla hitközségi elnököt ellenforradalmi magatartásáért, Sebők lapszerkesztőt a Hatvani Hírlap számára írt ellenforradalmi cikkéért, Hoffmann M. L. nyondatulajdonost a kommün ellen tett kijelentéseiért és Sugár Béla uradalmi intézőt ugyancsak ellenforradalmi kijelentéseiért.

„Túszoknak” nevezte el a kommün első napjaiban megalakult forradalmi törvényszék azokat, akiket ellenforradalmi érzelmeik miatt siettek börtönre vetni. A vidéki városok módosabb kereskedői és ügyvédei éppoly kevésbé kerültek el sorsukat, mint a fővárosban azok, akik a politikai és társadalmi életben előkelő szerepet vittek. A gyűjtőfogházban bebörtönzött 386 túszt közül a numerus clausus háromszorosának megfelelő zsidó ült a cellákban.

A veszprémi 32 túszt között 9 zsidó szerepel.

A sátoraljaújhelyi 46 túszt között 14 a zsidó.

A hatvani 13 túszt közül 3 zsidó: Blumenthal Béla, Hoffmann Mór és Sugár Béla.

A hódmezővásárhelyi 20 túszt közül 4 a zsidó, ami 20 %-nak felel meg. Zsidó túszok: Groák Dezső, Kalmár Zsigmond, Keleti Adolf és Kis Bertalan.

Gyomárról 11 embert hurcoltak el, köztük 3 zsidót: Berkovits Adolfot, Klein Vilmost és Hartenstein Ignácot.

Csongrád községből 27 polgárt hurcoltak el a kommünárok, akik a rákospalotai leányjavítóban voltak túszzokként fogva egy hónapig. Ezek közül 5 volt zsidó vallású. Név szerint: Binét Sámuel szeszkereskedő, Fehér Sándor gyógyszerész, dr. Grósz Arnold ügyvéd, László Ignác községi jegyző és Óser Lipót kereskedő.

Hasonló az arány Gyöngyösön. Itt 11 túszt között csak 2 a zsidó, ami azonban még mindig túlhaladja a törvényes numerus clausust. Nevük: Burcza Miklós és Hirsch Ödön.

Nagykőrösön 33 ember szenvedett fogságban, köztük 5 zsidó: Deutsch Ödön, dr. Dezső János, Kalmár Lajos, Ney Gyula és dr. Révész Simon.

Tiszafüredről 19 embert hurcoltak el. Zsidók: Fischer Samu, Weisz Gáspár és Weizmann József.

Szombathely lakói közül 29 ember szenvedett börtönben. A zsidók 25 %-os részt vettek ki maguknak: ifj. Deutsch Samu, Geist Jenő, Schönfeld Sándor, Ungár Zsigmond, Weiner Károly, Kardos Jakab, Weisz Vilmos, Fuchs Jenő, Weiner Samu.

"Túszzokul" vetették börtönbe Szolnokon: Österreicher Bélát, dr. Karczag Pált, Steiner Györgyöt és Szenes Adolfot.

Egerben: Kánitz Dezső hitközségi elnök, dr. Kánitz Gyula ügyvéd, dr. Serét Sándor ügyvéd, Alföldi Mór nagykereskedő, Goldberger Rudolf nagyiparos és a négy Preszler fivér került ezen a címen börtönbe.

Ezeknek a "túszzoknak" még a kommunisták jogrendje szerint sem volt más bűnük, mint az, hogy polgárok voltak. És talán éppen ez bizonyítja legjobban, hogy a zsidóság ellenforradalmi érzésétől mennyire félték a kommunisták, hogy mindenütt, az ország legtávolabbi helyén is, valahányszor a fennálló társadalmi rend ellen akár megtorló, akár védekező intézkedést tettek, minden alkalommal elsősorban a zsidóság és a zsidóságban is a legexponáltabb személyek

ellen fordultak. Ezek a "túszok" a zsidó társadalom ellenforradalmi hangulatának és a kommunizmusra való veszedelmének az élő bizonyosságai. A kommunisták bizonyára jobban tudták, hogy kik az ellenségeik, mint az antiszemiták, akik olyan szívesen hajlandók volnának a zsidóságot a kommunizmussal egy kalap alá venni.

A túszok ellen a félelem érzéséből jártak el ilyen kegyetlenül a bolsevisták. A forradalom másik nagy érzését, a bosszút, azokkal szemben éreztették, akik elég bátrak voltak ahhoz, hogy nyíltan — legtöbbször fegyverrel a kezükben — szálljanak szembe a magyar jakobinusok uralmával. A belső ellenforradalom minden fázisában ott találjuk a zsidókat a nemzeti gondolatért folytatott harcokban. A nagy alföldi ellenforradalomnak éppen úgy megvannak a zsidó mártírjai, amint ott látjuk a zsidó hősöket a június 24-i budapesti ellenforradalom első soraiban.

A zsidóságnak ez a magatartása nem maradt titokban. A kommunista párt parlamentjében elhangzott a zsidók ellen a legkomolyabb vád, Vágó Béla hadügyi népbiztos beszédében, hogy "a paraszttal szövetkezett a zsidóság ellenünk", hogy sabotálja a diktatúrát. Böhm Vilmos népbiztos pedig kijelenti, hogy a vörös hadsereg a "zsidók ellenforradalmi izgatásaitól" sok kárt szenvedett. Így derült ki előbbi tételelem igazsága: aki zsidó a kommunisták között volt vagy odakerült, nemcsak hogy nem képviselte felekezetét vagy volt felekezetét, épp ellenkezőleg, új vallásából — a szovjet hitből kifolyólag — valósággal antiszemita lett. És így magyarázható a gyűlölködő hang, mely a zsidósággal szemben lépten-nyomon fölcsendül a proletárdiktatúra tényezői részéről.

De azok a hírek, melyek Szegedről érkeztek, amilyen biztatóak voltak a nemzeti újjászületés ügyében, olyan lehangolóak abban az irányban, hogy a zsidók ellen összegyülemlik a haragnak és bosszúnak félelmetes fellege.

Szeged nemcsak az újjászülető Magyarországot jelenti a mi számunkra. Hanem jelenti a kiindulópontját egy immár húsz év óta harsogó, néha évekre elcsendesülő, azután újra erősödő antiszemita motívumnak, mely azóta aláfesti a trianoni Magyarország egész életét. Ennek az iránynak, ennek a motívumnak egyetlen indoklása a "zsidó kommunizmus" volt. Az ország romlását, pusztulását, elfoglalását, széttépését a zsidók okozták e szerint a szegedi nézet és

alapelv szerint; mi pedig már húsz éve hordozzuk ennek a vádnak a súlyát és bűnhődünk olyan bűnökért, melyekben ártatlanok vagyunk.

Szeged jelszava volt, hogy vissza kell szorítani bennünket a magyar közéletből mint holmi idegen, máslelkű jövevényeket. Szeged szelleme jelenti egyúttal becsületünk és jellemünk legmélyebb megaláztatását is. Mert hiszen a nagy nemzeti újjászületés, a szegedi gondolat, már eleve úgy van megszövegezve, hogy abból nekünk zsidóknak ki kell maradnunk, ebben nekünk hely nincs. És ezért ez a mi magyar zsidó lelkünknek mélységes fájdalma és sebe.

Holott maga a szegedi szellem születésénél, a szegedi feltámadás előkészületeinél tevékenyen és önfeláldozóan dolgoztak magyar zsidók. A kommunizmus alatt országszerte fuldokló magyar zsidó polgárság szíve Szegedért dobogott, oda szállt minden reménységünk.

Aradon és Szegeden egyaránt ott voltunk és résztvettünk a nemzeti hadsereg szervezésénél. A Véderő Bizottságban szervezett titkos testületek vettek részt. Az aradi Véderő Bizottság egyik vezetője Pálmay Lajos volt, királyi közjegyző, hittestvérünk. Április 6-án Krausz Simon budapesti lakos leküldi egy megbízottját, Gábor Ferencet Aradra ötmillió koronával, hogy egy ellenforradalmi hadsereg alapját megteremthessék. Május 4-én megalakul Aradon az ellenforradalmi kormány, melynek elnöke gróf Károlyi Gyula, igazságügyminisztere az említett dr. Pálmay Lajos. Az aradi hadsereg-toborzásban elől jár Wolff Jenő kereskedő, az aradi Lloyd-klub elnöke, 200 000 koronányi adományával.

Ahhoz, hogy az aradi kormány átköltözhessen Szegedre, el kellett venni a fegyvert az ottani vörösöktől. Május 6-án megalakult Szegeden egy tartalékos tiszti század, mely a következő napon elfoglalta a 46-os vörös ezred laktanyáját és lefegyverezte Tabódy Zsolt ezredes vörös seregét. Két szakaszparancsnok a tiszti századból: Biedl Jenő és Fischer Marcell, zsidó volt. A laktanya visszafoglalását Fischer Marcell szakasza hajtotta végre, ahol 22 zsidó tiszt szolgált.

A 46-os laktanya visszafoglalásában a következő zsidó tisztek vettek részt. Főhadnagyok: Bach Artur, Biedl Jenő, Boros Jenő, Czeizler Sándor, Fischer Marcell, Grüner István, Kardos György, Kiss Dávid, Kövesi János, Rubin Andor, Trebitsch György. Hadnagyok: Bach Ferenc, Bodnár István, Bodnár László, Gábor György, Hevesi Árpád, Löw Lipót (a főrabbi fia), Mandl Árpád,

várhelyi Rósa Lajos, Schatz György, Szász Mátyás, Varga József, Vas Miklós, Weil Pál. Alhadnagyok: Bach László, Engelsmann Jenő, Feigl István, Gáspár György, Guszmán Ferenc, Haas Rezső, Halmos Ferenc, Halmos Imre, Klein János, Lindendorf Lajos, Singer Géza.

Ha ez a hőstett nincs: az aradi kormány nem mehetett volna Szegedre. A szegedi tiszti századból alakult később a nemzeti hadsereg.

A társadalmi mozgalom Szegeden az ABC (Anti-Bolsevista Comité) körül csoportosult. Ennek szervezésében ott látjuk Biedl Samu hitközségi elnököt, dr. Pap Róbertet, Bokor Adolf gyógyszerészt és Schweiger Miksa fakereskedőt. Az ABC részére is zsidók adják össze a pénzt. Az első 24 000 koronát Bokor Adolf gyűjti össze a szegedi zsidó kereskedők között. A szegedi kormányból az odaözönlő emigránsok kibuktatják Pálmay Lajost, de az Ábrahám-féle második kormány ismét kénytelen őt visszahívni.

Június 10-én volt Szegeden a nemzeti hadsereg első toborzása. A toborzó bizottság polgári elnöke Bokor Adolf volt.

A megalakult nemzeti hadsereg első tiszti becsületügyi választmányában a következő zsidó tisztek foglaltak helyet: Bach Artur, Biedl Jenő, Fischer Marcell, Grün Imre, Grüner István és Pick Móric.

Horthy Miklós, a nemzeti hadsereg fővezére volt a szegedi kormány hadügyminisztere. A novarai hős esküjét az igazságügyminiszter asszisztálása mellett tette le a miniszterelnök kezébe. Ebben a gesztusban és ebben a jelenetben lehetetlen azt nem éreznünk, hogy mikor Magyarország újjáalkotója és újjászervezője megindul új történelmi pályáján, a döntő percben ott volt mellette, alázattal, hódolattal és segíteniakarással a magyar zsidóság génusza is.

Hiába — nem volt bűnbocsánat. Szamuely Tibor bűneiért nem volt kiengesztelés a Mellinger Endre gimnazista és Welt Ignác ötgyermekes családapa mártírhalála a "keresztény eszme védelmében", ahogy később anyakönyvelték a proletárdiktatúra vértanúit. És Pálmay Lajos ellenforradalmi miniszter nem volt egyensúly a Kun Béla bűneiért.

De hát valóban büntelen-e a kommunizmusban a magyar zsidóság — kérdezheti valaki. Nemcsak a mindenáron védeni akarás elfogultsága vezeti-e a tollamat?

Megpróbálok felelni a kérdésre. A magyar zsidóság, mint felekezet, mint testület mindenesetre büntelen ebben a kérdésben. Mindaz, ami vallási összességünket jelenti, ártatlan. Ártatlanok a templomok, a gyülekezetek, a hitközségek. És minthogy több vértanú volt, mint ahány népbiztos zsidó származású, ez dönti el az összesség bűnösségének kérdését is. De szerintem is van egy pont, hol nem menekülhetünk a vád alól.

A "zsidó kommunisták" kérdését egy vonalba akarom helyezni az apostaták, a renegátok, a kitérték kérdésével. Ezek is, azok is egy irányt mutatnak: az ősi hittől való eltávolodást, a régi zsidó erkölcsből való kivetkőzést, a megfutamodást a szülők emlékezetétől és az apák tradícióitól. És az, hogy ilyenek akadhattak, hogy lehettek ezerszámra kitérték és százszámra kommunisták: ez olyan bűn, ami a gyermeknevelésünk és ifjúságunk elhanyagolásának kérdése. A liberális éra virágjában és napfényében nem törődtünk a fiatalsággal. Nem neveltük eléggé zsidónak: ezért tértek ki olyan sokan, és ezért lettek belőlük kommunisták is. Idegen eszmevilágok erősebbek voltak, mint a mi egyházi és iskolai nevelésünk. És ezen a ponton lehetetlen feloldani a felelősség alól a mi felekezetünket.

Micsoda szörnyű, kimondhatatlan következményei voltak ennek a mulasztásnak! Elkövetkezett a bűnhődés, és bűnhődtek ifjak és öregek, ártatlanok, és bűnhődtek a még meg sem születettek is — egy új, az eddiginél veszélyesebb és komolyabb antiszemita elmélet volt a forradalmak eredménye. És minthogy a tömegek már a háború óta meg voltak nyerve a zsidóüldözés eszméjének, most programot is kaptak hozzá, Szegedről, és a magyar zsidóság végzete beteljesült.

Jászi Oszkár és Prohászka Ottokár zsidóellenes elméleteit Gömbös Gyula aktivitása tetézte be. Az a zsidóellenes hullám, mely azóta is tart, e három férfi elképzelésének felel meg. Ők állanak e korszak kapujában mint az események sugallói és irányítói.

...1919 augusztus elsején lakásomon volt Székely Ferenc, a hitközség elnöke és Lederer Sándor, az alelnöke. Mindketten persze csak cím szerint, mert a hitközséget is elkommunizálták, nekik csak a titulus maradt. Egyszerre beront Szabó Imre hírlapíró és jelenti:

— Kitört az ellenforradalom! Kun Béla megszökött!

Székely Ferenc felkelt a helyéről és kinyújtózott. Egy pillanat alatt visszakapta vezérigazgatói állását, vagyonát, fizetését, hitközségi elnökségét.

— És ki a miniszterelnök? — kérdezte.

— Friedrich István — volt a válasz.

— A lánchídi csata hőse? — kérdezte Lederer Sándor csodálkozva. — Hiszen az Károlyi Mihályt jelenti.

— Nem Friedrich a fontos — lihegte az újságíró. — De az, hogy a kormányban van egy zsidó miniszter.

— Ki az, az Istenért? — kérdezte Székely aggódva.

— Valami Polnay Jenő.

Székely Ferenc összecsapta a kezét.

— Jó Isten — kiáltotta. — Tisasülyi Polnay Jenő! Az Atlantica igazgatója. Hogy lett belőle miniszter?

Az újságíró már nem volt ott, rohant tovább a hírekkel. Mint mikor egy színpad egyszerre kivilágosodik és a sötétben álló alakok fényben kezdenek úszni, mind a hárman felemelt fejjel álltunk ott. Székely visszakapta a bankját, Lederer a bányáit, én a lapomat. Egy pillanat alatt.

Kocsiba ültünk. Az utcán mámoros tömegek tolongtak. Minden házon nemzetiszínű zászló.

— Menjünk be a hitközségbe — mondta Székely. — Foglaljuk vissza a Síp utcát.

A kocsí megindult.

— Utazás a jogegyenlőség felé — mosolygott Székely Ferenc.

Most, húsz évvel később, sokszor gondolok erre a jelenetre. Mert az utazás a jogegyenlőség felé már két évtizede tart, és még most sem érkezünk meg.

(14) 1919 szomorú ősze

Új, szomorú, különös világra ébredtünk. A proletárdiktatúra eltűnt, mint a lidércnyomás. A szociáldemokrata Peidl-kormányt elfújta a szél néhány nap alatt. Román katonák trombitajelei harsogtak a budapesti hidakon.

És a magyar lélek, mely az imént tért magához a vörös rémuralom fojtogatásából, egy új és még keservesebb rabság szégyenét érezte. Román megszállás! Kimondhatatlan volt a leigázott, becsapott, félrevezetett ország szégyenérzése. Ezt nem érdemelte meg a magyar nemzet. Háborúba ment a Habsburg-dinasztia hívó szavára, a germán vereség szétrobbantotta a monarchiát is, Magyarországot pedig két gonosz és alattomos forradalom terítette le, a Károlyiéké és a Kun Béláé. Most pedig, mikor a felszabadulás órája ütött: a román szoldateszka parádézik a körutakon!

Ez több volt, mint amennyit az amúgy is tántorgó és téveteget nemzeti öntudat józansága kibírhatott. A nemzet hanyatt-homlok vetette magát az ellenforradalomba.

Ez az ellenforradalom, mely mint két elődje, zsidók ártatlan vérének hullásával járt, hosszú évekre lázassá tette az ország életét. A Károlyi-forradalomban és a kommunizmusban való "zsidó részvétel", miről előző könyvünkben részletesen írtunk, ez volt a jelszó, a lobogó, a vád és a panasz. A sok elfojtott politikai düh és harag: a Habsburgok ellen, az antant ellen, a kommunisták ellen, a románok ellen, ez mind a zsidókban kereste a levezetés útját.

És ahogy József főherceg élére állt az ellenforradalmi mozgalomnak, ahogy Csilléry András vezetésével az ellenforradalmárok behatoltak a nemzeti tanács termébe, ahogy Friedrich István, a néptribun, átvette a miniszterelnöki hatalmat: országszerte megkezdődtek a zsidóüldözések.

Észak-Galícián és Ukrajnán kívül Magyarország volt az egyetlen ország Európában, ahol akkor ilyen módon és ilyen mértékben zsidókat üldöztek. Ezért azután természetes, hogy a világ, amelyik még egyáltalában nem jött rendbe a háború óta, élesen felfigyelt. A szocialista osztrák köztársaság, a baloldali weimari Németország

éppúgy, mint Anglia, Amerika és Franciaország. Hazánknak, melynek sorsa még nem dőlt el a békekonferencián, kimondhatatlan sokat ártott az úgynevezett "fehér terror" korszaka.

Miből állt ez a fehér terror? Objektíven kell visszatekintenünk e nehéz napokra. Nekem, ki akkor állítottam fel a pesti hitközség jogsegítő irodáját, és kértem fel élére egyik barátomat, dr. Dombovár Gyéza ügyvédet, hiteles és kellő tapasztalatom volt erről. A fehér terror tulajdonképpen a vörös uralom és Magyarország megcsonkítása miatt kitört forradalom volt, mely a zsidókon akarta megbosszulni a nemzet nagy tragédiáját. Látható feje a mozgalomnak a kormány volt; Friedrich ugyan tiltakozott ellene, de a mozgalom vitte magával, mint egy tehetetlen bábut.

A fővárosban nem volt még rendőrség 1919 őszén, és így a szedett-vedett román patrullok tartották fenn a rendet, leginkább borraavaló-rendszer alapján. Augusztus 6-án, az ellenforradalom kitörésének napján, a budapesti utcák hadszíntérré váltak. Az Ébredő Magyarok elnevezésű szervezet, mely már a háború végén alakult, utcai portyázó csapatokat alakított, melyek kihúzták a villamosokból a zsidó utasokat, véresre verték őket. Betörték a zsidónegyedekbe, bezúzták az üzleteket. A kórházakban az első héten 420 súlyosan sérült zsidót kötözték be. Baumgarten Zsigmond kereskedő a Drégely utca 33 számú ház harmadik emeletéről kiugrott, üldözői elől a halálba menekülve. A zsidó ifjúság önvédelmi gárdákat alakított az utcai támadások ellen, Galambos Aladár huszárőrmester, Weisz Richárd olimpiai birkózóbajnok és Leinkauf Antal mészáros vezetésével, melyek megvédték a zsidónegyed utcáit.

Az egyetemeken szégyenteljes jelenetek játszódtak le augusztus 7-től 10-ig. Az antiszemita hallgatók megszállták az épületeket, kikergették és véresre verték a zsidó hallgatókat és inzultálták a zsidó tanárokat. Ezekben a napokban hagyták el helyüket a Műegyetemen dr. Pfeiffer Ignác, a világhírű kémikus és dr. Wittman Ernő, a nagy elektrotechnikus. Antiszemita atrocitások söpörték végig a hivatalokat is. Az OMIKE menzáján étkező zsidó diákokat többszáz főnyi tömeg támadta meg. Órákig tartó közelharc után, melyben 16 zsidó diák súlyosan megsebesült, a menzát a Szent Imre-kör tagjai szétrombolták.

De ez még mind csak csekélység volt ahhoz képest, ami vidéken történt. A Dunán átkelt fehér tiszti különítmények Dunaföldváron kezdték el szomorú munkájukat, mely lassan kiterjedt az egész Dunántúlra. Ez volt a világhírű "fehér terror". Úgyszólván minden városban akasztások, agyonlövetések, felkoncolások történtek. Leírhatatlan rémségek ideje volt ez az augusztus. Nemcsak a kimondott "kommunisták" bűnhődtek, hanem ártatlan, jóérezsű hazafias zsidók nagy száma is. Az augusztusi és szeptemberi mártírok közül kegyelettel soroljuk fel azokat, kiket zsidó temetőben lehetett örök nyugalomra helyezni: Stein Sándort (Dunaföldvár), Rosenthal Manót és Bergmann Rezsőt (Balatonfőkajár), Hirsch Ferencet és Károlyt, Kertész Ármint (Tamási), Kemény Simon zsidó tanítót (Jánosháza), Hoffmann Miksát, Fleischner Mártont, Németh Márkust, Weisz Istvánt, a Heimler testvéreket, Schöntag Nándort (valamennyien Celldömölkről), Fischl Simont (Gyöngyös), Hamburger Edét (Fonyód), Erdős Márkust (Fadd), Löbl Lipótot és fiát, Jenőt, Gold Vilmost, Dénes Izidort (valamennyien Marcali). A diszeli vérengzés zsidó áldozatai: Korein Dezső földbirtokos, Singer Mór és két leánya, Singer Sándor, Brayer Mór szőlőbirtokos, Gartenzaun Dávid tanító, Weisz Géza birtokos; a tapolcai vértanúk: Kell Árpád bortermelő, Weiler Ignác borkereskedő. Az összes helységben ezenkívül kifosztották a zsidókat és az országutakra terelték őket cók-mókjukkal együtt.

A felekezet a szörnyűségekre felhőrdült. Elemi erővel tört ki a tiltakozás, és ez a tiltakozás támasztotta életre 1919 szeptember 11-én az Egyenlőséget is. Az Egyenlőség akkor már négy hónapja hallgatott, a vörös forradalom betiltotta. A román cenzúra csak hosszas késlekedés és különböző szekatúrák után engedte meg újra megjelenni, miután a magyar miniszterelnökség ehhez beleegyezését adta. Az első szám 42 000 példányban fogyott el a pesti utcákon. Arra, hogy újra felépítsem a lap kiadóhivatalát, gondolni sem lehetett, mert az összes előfizetési jegyzéket, könyveket, feljegyzéseket elvitték a kommunisták irodánkból, melyet el is rekviráltak. Így csak az utcai kolportázsról lehetett szó, vidékre nem is tudtunk egyetlen példányt sem küldeni.

Az Egyenlőség ez immár történelmi jelentőségű "1." száma öntudatlanul is megmutatta az utat, melyen ezentúl évtizedekig

haladt a zsidó felekezet. Ez a szám harcolt a kommunizmus, harcolt az antiszemitizmus ellen, harcolt a kitérések ellen, és hivatkozott magyar zsidó érdemeinkre, hitűnkre és öntudatunkra. A lap élén a pesti hitközség híres nyilatkozata jelent meg.

"A pesti zsidó hitközség nyilatkozata.

A Pesti Izraelita Hitközség elöljárósága f. é. aug. 28-án Székely Ferenc elnöklete alatt tartott ülésében a következőket határozta el

1) A Hitközség a maga és az egész magyar zsidóság nevében végtelen örömének ad kifejezést afölött, hogy az úgynevezett Proletárdiktatúra esztelen és erőszakos kormányzati rendszere — mely minden hitközséget és generációk munkájával és áldozatkészségével felépített gyönyörű intézményeit végpusztulással fenyegette — saját bűnében összeomlott.

2) A Hitközség konstatálni kívánja, hogy a kommunizmusnak nevezett tévtan legelsősorban kereskedőellenes áramlat, senkire sem olyan káros és veszedelmes, mint a főleg kereskedelmi és ipari foglalkozást űző zsidóságra.

3) A Hitközség ennél fogva fájdalommal és egyúttal megbotránkozással állapítja meg, hogy a kommunista uralom vezérkarában és táborában nagy számmal voltak zsidó származású emberek, akik majdnem kivétel nélkül már előbb váltak hűtlenné vallásukhoz, mint később hazájukhoz. Miután pedig ezeknek a szereplése lelkiismeretlen és gonosz emberek által arra használtatik föl, hogy a magyar zsidóságot a kommunizmussal azonosítsa, a Hitközség konstatálni kívánja, hogy minden egyes zsidó származású kommunistával szemben legalább ezer zsidó vallású magyar honpolgár áll, aki békében és háborúban híven állott a magyar hazához és nemzetéhez, és aki a proletárdiktatúra gyászos korszakában más vallású polgártársaival együtt türt és szenvedett, és a kommunizmus erkölceitől és tanaitól épp oly távol állt, mint bárki más.

4) A Hitközség úgy a zsidó vallás szent hagyományaiból, valamint saját erkölcsi érzéséből kiindulva megtagad minden szolidaritást azokkal, akik akár a bolsevizmus propagandájában, akár annak gonosztetteiben aktív részt vettek, és azokat mint a haza és a vallás ellenségeit — amennyiben még a zsidó, felekezethez tartoznának — annak közösségéből kirekeszti.

5) A Hitközség ezen nyilatkozatát hozzáfűzi azon határozati javaslatához, mely a magyarországi zsidóságnak az ő részvételével 1918. november 6-án megtartott országos nagygyűlésén hozatott, és amelyben a magyar zsidóság egyhangú határozattal megerősítette törhetetlen hűségét a magyar hazához és a magyar nemzethez.

6) A Hitközség mindezek után a legnagyobb határozottsággal utasítja vissza a magyarországi zsidó hitfelekezet ellen szórt rágalmakat. Jó és rossz időkben mindig híven e hazához, minden áldozatra készen országunkért és nemzetünkért, szilárdan állunk a magyar törvény alapján, mely minket az ország teljes jogú polgárainak tett meg.

A pesti izraelita hitközség elöljárósága.

(Egyenlőség, 1919. szeptember 11, 1. old.)

A hitközség ekkor már egy hónap óta új életre támadt. Különös, furcsa, szokatlan életforma volt az. A Síp utcai székház a tömegek öntudatlan ösztönével menedékháza lett a felekezetnek. Bekötött fejű sebesültek, megkínzott és világgá kergetett zsidók népesítették be hivatalait.

Most már nem volt alapszabályok által kötött vallási közösség: most már a zsidó tömegek reménységévé vált. A jogsegély itt kezdődött meg, a vezetőség egyházi és világi állandó permanenciában ülésezett. A kapukat Galambos őrmester zsidó katonái őrizték. A földszinten dr. Dombováry Géza ügyvéd, felejtethetlen, nagyszerű barátom működött, ő vezette a zsidó jogvédő irodát, jegyzőkönyvezett, aktákkal verekedett, csatázott a földalatti szörnyű

hatalmak ellen. Az emeleten Székely Ferenc és Lederer Sándor dolgoztak, dr. Gábor Gyula főügyessel, ki az elhunyt Weissburg főtitkár helyébe lépett. Én mint a kulturális ügyosztály vezetője, a diákügyeket kaptam meg, és a díszteremben megnyitottuk a megvert, megalázott, kikergetett zsidó egyetemi ifjúság központi irodáját.

A kormány, inogva és tántorogva a vérgőzös mámorban, igyekezett a zsidók felé is jó arcot mutatni. Friedrich miniszterelnök augusztus 26-án 4055/M.E. szám alatt hosszú, hipokrita védekezésben felelt a hitközségi átiratra.

“A magyar kormány a leghatározottabban elítél minden oly mozgalmat, mely a magyar zsidóság összessége ellen irányul, mert (...) teljes tudatában van annak a közgazdasági és tudományos értéknek, amelyet a magyar hazafias zsidóság az ország számára jelent, s szilárd elhatározása, hogy az ország minden polgárának, tehát a zsidóságnak is úgy testi épségét, mint vagyoni biztonságát meg fogja védeni.

A panaszban vázolt mozgalom a legnagyobb mértékben igazságtalan, mert teljesen ártatlanokat sújt oly bűnökért, amelyeket nem ők, hanem fajrokonaiik egy része követett el.

Ezért a kormány tagjainak kezdettől fogva eltökélt szándékuk volt, hogy a magyar hazafias zsidóságnak minden igazságtalan üldözését a rendelkezésükre álló minden törvényes eszközzel meg fogják akadályozni.”

(Egyenlőség, 1919. szeptember 18, 5. old.)

Ezek a nagyhangú szavak elsősorban a külföldnek szóltak, mely egyre élesebb figyelemmel nézett Budapest felé. Hírt kaptam Zangwill Izraeltől Londonból, hogy a magyar zsidóság katasztrófájára felhívta az angol zsidók figyelmét, kik Lucien Wolffot, a híres zsidó politikust Bécsbe küldték tanulmányútra, és én keressem ott fel. De a külföld nem adott a Friedrich-kormány ígéretéseire és üres kijelentéseire, melyek mögött csak anarchia, csak gyilkosságok és atrocitások látszottak.

Az újjászületett pesti hitközség szinte magától értetődően vette át a vezérszerepet a felekezetben. Az Országos Iroda elnémult, az orthodoxok a közös segítő munkához csatlakoztak. És a zsidó tömegek, haraggal telve, méltatlankodással és felháborodással vették tudomásul, hogy megkezdődött a legtipikusabb magyar zsidó csapás: a kitérések epidémiája.

Igen, ez valami volt, amit sem más nemzetiségű zsidó nem érzett, sem más ország még nem látott: a tömeges aposztázia. Magyarországi specialitás — írták a külföldi lapok. "Echt jüdisch" — mondta Prohászka püspök, a kitérők hosszú várakozó sorait látva. Valóban, máshol ilyen nem volt. A 27 zsidó bárói családból néhány nap alatt huszonhárman tették le ősi hitüket. A félelem, a reszketés, a jövőtől való aggodalom és az a hiedelem, hogy így minden elintézhető: ez volt az első motívum a kitéréseknél. A második a vallási érzés teljes lanyhasága; mindegy, melyik vallásban *nem* hiszek, nemde? A harmadik motívum: azért én jó zsidó maradok, ha látszatra más hitet veszek is fel... Ez a három falsum volt a lelki alap. A társadalmi alap a kommunizmustól való undor: most megmutatni, nem azonosítom magam Kun Bélával. Végül, volt valami, amit a keresztény főpapok sem vettek észre: a zsidóság lelki csőcseléke átvándorolt egy másik felekezetbe, hogy ott folytassa destruáló működését.

Mindegy, a kitérésű járvány itt volt, százával álltak sort a Holló utcai rabbihivatal szűk folyosóján a jelöltek. Az ominózus 1919. évben több, mint tízezer zsidó lett hűtelen a fővárosban ősi hitéhez. Mindenképpen jelentős dolog volt, nemcsak felekezeti szempontból, mert a magyar társadalom is felfigyelt a tömeg-aposztázia megrendítő jelenségére. Nem nagyon örült neki, az bizonyos. De hogy a kitérők mérhetetlen sokat ártottak vele elhagyott vallásuknak, az kétségtelen. Valami lelki lepra-betegségnek állították be, melyet most divat és szükség otthagyni. A bizalmat a zsidóság iránt csökkentették. Megteremtették végül azt a lelki diszpozíciót a keresztény társadalomban, hogy különböztessen a kitért, tehát *gutgesinnt* és a csökönyös zsidó között, ami két évtized múlva a zsidótörvény katasztrófájához vezetett.

Csak természetes, hogy magában a zsidóságban óriási felháborodást okozott ez a renegáció. A "kis" és "közép" zsidók, kik bárminő szenvedés árán, akár középkori őseik, hűek maradtak Izrael

vallásához: elégtételt kerestek és találtak sérelmükre a hitközségi életben. Elárultaknak, becsapottaknak, megcsaltaknak érezték magukat, tüdtek magukat. Dr. Lederer Sándor hitközségi vezér ügyes és okos politikája megszerezte a zsidó tömegeknek a lelki elégtételt. A bárók és egyéb lipótvárosi renegátok helyére kültelki fűszereket ültettek a hitközségi pozíciókba. Ha eddig a zsidó bárók által vezetett OMIKE volt a divatos intézmény a pesti zsidóságban, most a józsefvárosi zsidó kisemberek által benépesített "kasrusz-bizottság" lett az. A Madarassy-Beckek és Hatvanyak helyére, kik könnyed lépéssel hagyták ott az üldözött felekezetet, letelepedtek a közönséges Kohnok és Grünök, fűszeresek, kisiparosok, kiknek csak egy jellemző tulajdonságuk volt: vallásos zsidók voltak. A zsidó kisemberek zárt sorokban vonultak be a hitközségbe, és ott új szellemet honosítottak meg.

Ez az új szellem, 1919 őszének zsidó szelleme: magyar volt, dacosan és törhetetlenül magyar, de konzervatív módon zsidó. Lederer Sándor alakja korszakos jelentőséggel emelkedik ki ebből a komoly háttérből. Neki határozott, nagy tervei és koncepciói voltak az újjáalakításra nézve. Fel akarta darabolni a hitközséget, kerületi — vagy amint ő nevezte, "körzeti" — zsidó életet akart teremteni. Mintha tudat alatt félt volna Lederer a "központ"-tól, vagyis a Wahrmann-tradíciótól, a nagytökétől, a Lipótvárostól, az orgonától, a modern istentisztelettől. Ő visszatért a vidék és kisváros enyhe zsidó hangulataihoz, a szombat délutáni bájos társas-uzsonnához, az almemoros templomhoz: röviden, a hitközség alaptengelyét áthelyezte a kis-zsidóra. Én rég bámultam Lederert, mivel szülői házamban, apám asztalánál ismerkedtem meg; ezekben a hónapokban új, ismeretlen vonásokat fedeztem fel benne. Az a különös, skrupulus nélküli mód, ahogy magának a hitközségi vezetést megszerezte, elidegenített tőle. De mikor láttam, hogy hivatalát mily komoly, nagy jelentőségű tervek megvalósítására használta fel: lelkesen csatlakoztam hozzá, és felajánlottam lapomat az ő programjának szolgálatára.

Így indultunk meg 1919 őszén új utunkra a régi lappal és új vezérekkel. Új tömegekkel is. Az Egyenlőség ez időben hetenkint 40 000 példányban jelent meg. Igaz, hogy állandó életveszélyben szerkesztettem, mert hiszen nem volt hét, hogy rám ne uszították

volna az ébredőket az erősödő antiszemita sajtóban. Az Isten megkímélt a legrosszabbtól, tán csak azért, hogy még nagyobb szenvedések számára tartson fenn.

Ezekben a felejthetetlen koraőszi napokban, amikor naponta zsidóellenes kravállok verték fel a fővárost, érkezett meg az egyik ritka vonaton Vázsonyi Vilmos, Károly király volt minisztere. Kilenc hónapig volt távol — a családját Svájcban hagyta. A bolsevisták iránti szikrázó gyűlölettel lépett ki a vasúti kocsiból, de hangja makacs, mérhetetlen gyűlöletté változott a fehér terroristák ellen. A zsidógyűlölettől égő fővárosban nem is lépett ki az utcára, Brüll Alfréd Andrassy-úti lakásában tartózkodott egész nap, ott fogadta híveit és barátait. Mikor én nála jártam, éppen Miklós Andor ült íróasztala mellett, fehér betétes cipőben, könnyed mosollyal lóbázva magát, és dicsekedve vadonat új kitérésí bizonyítványával. Vázsonyi magához rendelte Székely Ferencet és a hitközségi előljáróságot, és példátlan hangú dorgatóriumban részesítette őket, mert nem küzdöttek jobban a bolsevista "zsidók" ellen. Székely Ferenc önérzetesen felelt, szóváltás támadt, a barátságukon ütött seb nem forrott be soha. (Három év múlva Vázsonyi követelésére távozott Székely az elnöki székből.)

A magyar politikai élet mintha felocsúdott volna szörnyű aléltóságából október felé. Vázsonyi csakhamar felújította a demokrata pártot, Ugron Gáborral, Sándor Pállal. A Friedrich-kormány a román szuronyok védelme alatt még kormányzott, és folytatta példátlan antiszemita izgatásait, de napjai már meg voltak számlálva. A nemzeti hadsereg Horthy Miklós szoboralakjával az élén már közeledett a főváros felé. Az antant főmegbízottat küldött Budapestre, Sir George Clark tisztos személyében. Sir George-nak az volt a feladata, hogy ideiglenes kormányt alakíttasson, mely összehívja a parlamentet és megköti a békét a győztes hatalmakkal.

Sir George Clark meglepve látta a főváros utcáit elborító antiszemita plakáttömeget, különböző zsidó torzalakokkal, a példátlan, nem egyszer pogromra uszító államilag kinyomatott plakátokat.

Mindez Haller István, az új propagandaminiszter zseniális találmánya volt. Sir Clark Vázsonyit is meghallgatta, ki Ugron Gáborral együtt jelent meg nála. Olyan tüntetés folyt ellenük, hogy

valósággal életveszélyben menekültek be a Fő utcai főúri palotába, ahol Sir Clark szállása volt. Kövek röpködtek, füttyök visítottak, tajtékzó zsidózás tombolt az utcán. Vázsonyi bemutatkozott, és megmagyarázta Sir Clarknak, hogy ez kormányilag szervezett tüntetés. "Aki antiszemita akar lenni, kegyelmes uram, az tegye saját költségén. A közpénzeken való antiszemitizmust nem szabad eltérni." Ugron pedig hozzátette: "Vázsonyi zsidó, és én dacára ennek követem őt mint keresztény. Katholikus vagyok, elnöke az erdélyi státusnak. Családom ezer éves. Mégsem vagyok, nem lehetek antiszemita, mert abból az Erdélyből származom, melyben Bethlen Gábor mondta ki a vallásszabadságot."

Friedrich kétségbeesett harcot folytatott Clark ellen. Nem akart helyéről távozni. Haller István miniszter lázító beszédeket tartott a vidéken: "A zsidók vigyék a batyujukat!" — kiáltotta. "Ott öld a zsidót, ahol tudod!" — hirdette Szabó Dezső író. "Üsd a zsidót!" címmel öles betűkkel a könyvüzletekben óriási plakát jelent meg. "A leszámolás nem fog elmaradni!" — hirdette a plakát. "Felemelt öklödet ne bocsásd le, míg ez a becstelen had él!"

Mindhiába, Friedrichnek az antant kívánságára mennie kellett. Sir Clark miniszterválasztó értekezletet hívott össze. Az ország nagy öreg emberét, Apponyi Albertet ajánlotta miniszterelnöknek. A jelenvoltak ezzel szemben Huszár Károlyt választották.

Huszár megalakította kabinetjét, Sir Clark missziója végetért. A románokat kiharcolták, a nemzeti hadsereg bevonulását november 16-ra kitűzték. Volt egy szelíd terv, hogy a nemzeti hadsereg bevonulását követő két órán át "szabad rablás" és "pogrom" legyen. Bizonyos helyőrségi tiszteknek ezt a szörnyű fantáziáját Horthy Miklós a legerélyesebben letiltotta.

Hallatlan feszültség uralkodott a fővárosi zsidóságban november első heteiben. Kósza hírek keringtek. A magyar zsidó egyetemi ifjúság, a felekezetnek ez az előcsapata, nagy kultúrvitát rendezett ezekben a napokban a hitközség dísztermében. Százavai jöttek el fiatalok és öregek, vigaszért, programért, irányításért. Én voltam a szónok, és elég vakmerően ezeket mondtam.

"(...) az igazi destrukció az antiszemitizmus, mely széttépi az országot rétegekre, fajokra, mely zsidókérdést

csinált. (...) A keresztény vezetőségek akkor követték el a legnagyobb hibát, midőn nem a zsidóságra támaszkodtak a bolsevizmus elleni küzdelmükben, mert nem volnának odaadóbb, hívebb segélycsapataik, mint a zsidók. (...) Szabad század szabad fiai vagyunk, és nem vagyunk hajlandók egy demokratizálódott Európa közepén fehér rabszolgák lenni. (...) Különb magyarok vagyunk, mint ők. Zsidónak lenni azt jelenti, soha teljesen el nem érni a célt, mindig áldozatnak lenni, de mindig felemelt fővel haladni az igazság felé.”

Ezt akkor még el lehetett mondani. És az is lehetséges volt, hogy Vázsonyi Vilmos, mint egy év előtt, tollhoz nyúlt és az Egyenlőség vezércikkében "A zsidókérdés" címmel megdöbbentő igazságokat vágott ellenfeleinek fejéhez. "Magyarországból egy reakciós mintaállamot akarnak csinálni. A mostani zsidóüldözéseknek nincs robbanás jellegük. Inkább egy gondosan elhelyezett földgázvezeték juttatnak az ember eszébe, mely utasításra robban." Beniczky Ödön belügyminiszter nyomban felkereste Vázsonyit, kit nagyon szeretett, és ajánlotta, hogy azonnal hagyja el az országot, a hadsereg bevonulása előtt. Vázsonyi még éjszaka elutazott, de Brucknál, a határon az őrség letartóztatta. Egy éjszakán át fogoly volt, a vele utazó angol tisztek és Beniczky sürgőnye mentették meg. Két évre eltávozott Magyarország területéről.

Vázsonyi kiutazásának éjszakáján törtek be ismeretlen tettesek a Síp utcai hitközségi székházba. Az iratokat széttépték, a bútorokat széttépték. Kinyomozni nem lehetett, kik voltak.

November 16-án azután bevonult Budapestre a nemzeti hadsereg. Élén a rend, a konszolidáció és a férfias magyarság képviselője: nagybányai Horthy Miklós fővezér. A bevonulási díszünnepen részt vett Székely Ferenc elnök, az operai díszelőadásra a hadsereg meghívta dr. Hevesi Simon és dr. Adler Illés rabbikat.

(15) A méltatlanul üldözött zsidóság képviselője

Huszár Károly miniszterelnök lett, és első nyilatkozata a zsidókérdésben úgy hangzott az Egyenlőség vezércikkében, mint a békülés. "A zsidóságnak garancia, hogy én hívő keresztény vagyok, mert igazságos leszek." Azonnal kitűzték a nemzeti gyűlési választásokat, és a lázas, forrongó ország így, betegen készült arra, hogy titkos szavazással képviselőit megválassza. Titkos szavazás, egyik napról a másikra! És méghozzá ily izgatott közhangulatban. Nem csoda, hogy a nemzetgyűlés maga perpetuálta és vitte tovább pusztá létezésével nyugodtabb időkre is azt a lázat, melyben megfogant.

A választási mozgalmak az antiszemitizmus rikító lobogói alatt indultak meg. Az Ébredők ülései mindig egy-egy kisebb pogrom voltak a főváros utcáin, és beledördült rianásával ezekbe a napokba az orgoványi zsidók tragédiája is. November 19-én éjjel meggyilkolták Beck Sándor, Páncél Sándor és Schmidt Árpád izsáki kereskedőket, és az orgoványi erdő fáira akasztották őket. Ugyanaz a banda, mely a hármas gyilkosságot elkövette, Lajosmizsén megölte és felakasztotta Neubauer Szidon vezérigazgatót, Nemes Gusztáv tanárt, Fodor Zsigmond nagykereskedőt és Wertheimer Jenő banktisztviselőt. A kecskeméti zsidóság köréből ugyanekkor elhurcolták és megölték dr. Fritz Rezső ügyvéd-főszerkesztőt, Fekete Adolf fakereskedőt, Deutsch Imre banktisztviselőt. Az alföldi zsidó mártírok sorsa még az eldurvult közhangulatban is megilletődést keltett, bár a gyilkosok bűnhődésére nem lehetett számítani a fehéren izzó antiszemita légkörben. De az alföldi keresztény politika vezére, dr. Zsitvay Tibor kecskeméti főispán tiltakozása jeléül beadta lemondását.

Hat nappal a nemzetgyűlési választás előtt Párizsban Millerand miniszterelnök átnyújtotta a magyar béke delegációnak az úgynevezett békefeltételeket. A szörnyű, megalázó, meg nem érdemelt csonkítás, mely ezekben a feltételekben foglaltatott, megrázta az országot. Még ezt is? Az ezeréves államtestet szabad-e, lehet-e így feldarabolni? Milyen politikai rezón vagy meggondolás vihette rá a nyugati államokat erre a borzasztó útra?

A magyar zsidóság, lerázva magáról a vért, amit arcán az antiszemita sebek ütöttek, odarohant a küzdők első sorába. Abban a kiáltó, és kétségbeesett propagandában, mely a békefeltételek ellen gróf Apponyi Albert, gróf Bethlen István és gróf Teleki Pál vezetésével megindult, a felekezet az első pillanatban jelentkezett. Az Egyenlőség 1920. január 24-i számát sokezer példányban bocsátottuk a Revíziós Liga rendelkezésére, hogy küldje szét a magyar elszakított vidékre, de a külföldre is. Dr. Hevesi Simonnal írtam vezércikket.

"Magyar haza, te megbántott istenszobor! — írta a főpap. — Szeretlek a te bánatodban, imádlak megaláztatásod napjaiban!"

Kiss Arnold tollából megjelent a legszebb cikk: "Nem búcsúzunk!" Levél volt az elszakításra ítélt területek zsidóihoz.

"Menjetek ki apátok, anyátok sírjára, vigyetek ki magyar dalt, magyar virágot, és mondjátok el a zsidó szeretet fogadalmát: Nem, nem, sohasem!"

Közölte az Egyenlőség a pesti hitközség nagy felhívását a külföldi zsidókhoz, mely a világ összes nyelvén megjelent: "Mentsétek meg hazánkat! Segítsetek Magyarországon!" Mezey Sándor megrendítő szózata következett:

"Magyar zsidók az új határon! Maradjatok magyarok a gyászban, hogy magyarok lehessetek az újjászületésben!"

Az Országos Rabbiegyesület körlevele harsogott a következő oldalon:

"Őrizzétek meg, elszakított testvérek, hiteteket a magyar hazának, maradjatok szívben-lélekben magyarok!"

És végül a szörnyű, hihetetlen statisztika: 421 627 magyar zsidó kerül idegen hatalom alá, a magyar zsidóság 46 %-a. Testvéreink felét

elvitték tőlünk, de kérjük őket, könyörgünk nekik: maradjanak magyarok!

Így búcsúzott a magyar zsidóság, így ajánlotta szívét a magyar ügynek. A Párizsban szenvedő magyar béke delegáció élt is vele. Maga Bethlen és Teleki szövegezték meg azt a híres memorandumot a békekonferenciához, mely a magyar zsidóság szerepéről és számadatairól szól, és mely ezeket állapította meg:

”Büszkén emlegetik, hogy a honfoglaló magyarokhoz török eredetű kazárok csatlakoztak, akik közül többen a zsidó vallást vették fel. Legnagyobb részük teljesen asszimilálódott a magyarokhoz. Kiváló magyar írókat, tudósokat és művészeket adtak nekünk. A magyar nemzeti lélekhez való asszimilációjuk következtében el kell ismerni, hogy faji szempontból a magyar zsidók már nem is zsidók, hanem magyarok.”

(359. old.)

A 135. és következő oldalakon közölt jegyzék joggal támadja az Erdélyre vonatkozó román statisztikának azt az eljárását, hogy a zsidókat, akiket a magyar statisztika mint felekezetet mutat ki, nemzetiségnek vesz. Hangsúlyozza a jegyzék, hogy ”helytelen tehát, mert célzatos és tudománytalan a román memorandumnak az az eljárása, hogy a zsidókat levonja a magyarok számából.” Kiemeli a jegyzék, hogy ”egész Európában egyetlen állam van: Oroszország, amely a zsidót a nemzetiségek között is kimutatja.” A többi országok ellenben sehol sem veszik nemzetiségnek. A 146. oldalon közölt összeállítás a magyar jellegű felekezetek közé sorolja az izraelitát, szemben a német és román jellegű felekezetekkel. A 355. oldal a nemzetiségi és felekezeti megoszlást részletezve országunk nemzetiségei között a zsidót természetesen nem említi, ellenben a felekezeti megoszlással kapcsolatban megjegyzi, hogy:

” A felekezetek közül a református és unitárius majdnem kizárólag magyar, míg az izraelitákból 76.9 %, a

római katolikusokból 64.8 %, az ágostai evangélikusokból 31.9 % a magyar.”

(Egyenlőség, Évkönyv, 1921, 146. old.)

Amink volt: szívünk, lelkesedésünk, számaink, adataink, letettük e mindennél nehezebb pillanatban a nemzet oltárára. Azután siettünk vissza a hétköznapha, a választás szörnyű malmába.

Az 1920. évi nemzetgyűlés választása szörnyű és eddig a magyar életben példátlan eredményt hozott. A nemzetgyűlés 95 %-ban antiszemita képviselőkkel állt, kik két nagy pártra tagozódtak: a kisgazdákra és a kereszténypártiakra. A helyzetet jellemzi, hogy a budapesti belvárosi kerületben Wekerle Sándor többszörös miniszterelnök 2800 szó kisebbségben maradt Friedrich István mögött, liberális múltja miatt. Három zsidó képviselőt választottak: a Terézváros Vázsonyi Vilmost (ki azonban csak egy év múlva jött haza), a Lipótváros Sándor Pált, Pető Sándort és Bródy Ernőt. A szabadelvű képviselők közül mandátumot nyert: Ugron Gábor és báró Szterényi József. A többi szabadelvűek — mert két év múlva már egész csoport volt belőlük — csak az ülésszak folyamán bontakoztak ki, az enyhülő közhangulat közepette.

Hogy milyen elvakult volt a közhangulat a szabadelvűséggel szemben, arra bizonyíték két felköszöntő, melyet 1920. február 4-én a Magyar Írók Szövetségében tartottak.

Herczeg Ferenc:

“Az olyan jelszavakból, mint: szabadelvűség, kultúra, nyugat, műveltség — mi mára iszonyodva kiábrándultunk”.

Szabó Dezső elnök:

“Becsületes magyar ember liberális nem lehet. Mi gyűlöletre fogunk tanítani minden magyart.”

Ha az irodalom reprezentásai így vélekedtek, csoda-e, hogy a kritikátlan elemek, a postások, házmesterek, úgy szavaztak a nemzetgyűlési választáson?

Összeült tehát a nemzetgyűlési parlament. Már első ülésén, szinte megszólalásának első pillanatában a zsidókra sújtott. Huszár Károly miniszterelnök "degenerált világ-faj"-nak nevezte a zsidóságot, Szmercsányi György képviselő pedig kijelentette, hogy egyetlen zsidó sem akadt a proletárdiktatúra vértanúi között. Megfeleltem nekik, és a történelem részére megörökítettem saját pontos kutatásaim alapján a 38 zsidó vértanú nemes emlékezetét. A második pofoncsapást Haller István kultuszminisztertől szenvedtük el, aki már propagandaminiszter korában megmutatta, hogy milyen halálos ellenségünk. Haller kijelentette, hogy minden nemzetiség hűséges volt a magyarsághoz a megszállott területeken, kivéve a zsidót.

Ez a miniszteri nyilatkozat akkor hangzott el, mikor Kolozsvárott, Kassán, Pozsonyban, Szabadkán és Újvidéken folyt a magyar zsidók vére, magyarságuk védelmében, mikor börtönökben szenvedtek és földönfutók lettek. Haller István egy szóval intézte százazrek becsületügyét. Amennyire a cenzúra engedte, megfeleltünk neki lapunkban.

Mert a cenzúra rettenetesen haragudott ránk. Minden héten hasábokat gyilkolt, cikkeket irtott, belegázolt gondolatainkba, kitépte tövestől legszebb érveinket. A lap olyan volt, mint egy temető — csupa fehér sírkő, oldalszámra, alattuk pihentek a leölt gondolatok. Mikor Goldziher Ignác vezércikket írt az Egyenlőségbe Kohn Sámuelről, a főpapról, a cenzúra nem engedte kiírni: "magyar zsidóság", hanem csak azt: "zsidóság". Nem engedte kiírni: "jó magyar ember volt", csak ezt: "jó ... ember volt". Mégis magyarok maradtunk; magyarságunkat letépték rólunk, mi visszafűztük a mellünkre. Évszázadok múlva is büszke lehet a magyar zsidóság erre a megcsonkított Egyenlőségre, ezekre a kitépett sorokra, magyarságunknak erre a mártíriumára.

És beledördült a nagy antiszemita farsangolásba gróf Apponyi Albert szava. A "nagy öreg" Neuilly-ben tárgyalta, a magyar békefeltételek enyhítéséért viaskodott titáni harcban. Wilson figyelmeztette őt, hogy a magyarországi zsidóüldözés nem használ az ország presztízsének. Apponyi levelet írt a miniszterelnöknek (akkor már Simonyi-Semadámnak hívták), és felvilágosította, milyen veszélyekkel járhat Magyarországra nézve, ha tovább is folyik a vad zsidóüldözés. Simonyi-Semadám felolvasta a levelet a

nemzetgyűlésben. Bele is bukott ebbe a merészségbe. Vad, gyűlölködő kiáltások szakították félbe: "Zsidó manőver!" "*Alliansz sevr!*" (Ez az utóbbi szó valami elszánt összeolvasztása a *Chevra Kadisá*-nak és az *Alliance Israélite*-nek, tehát valami titokzatos zsidó csúcsszervezetet jelenthet.) Apponyi írhatott, a miniszterelnök nyilatkozhatott, az "*Alliansz sevr*" közbekiáltás szelleme folyt tovább a nemzetgyűlésben és a közvéleményben.

Üsd a zsidót! Üsd! Most már több, mint fél éve szakadatlanul tartott a hajsza. Zengett a kórus, a parlamentben Haller, Fangler, Taszler, Friedrich, Zákány, a sajtóban Milotay, Zsilinszky Endre, Ulain Ferenc, az egyházi életben Prohászka Ottokár álltak az élen. 1920 tavaszán már kemény réteggé szilárdult az 1919 őszének antiszemita lávatömege. Ezen a rétegen akarták felépíteni az új Magyarországot, nélkülünk, ellenünk.

A zsidóság hangja — az első zsidó hang a fórumon az ellenforradalom kitörése óta — április 20-án szólalt meg. A Lipótváros képviselője, a hatvanéves Sándor Pál szólalt meg, és hangja örök időkre felejthetetlen marad a zsidó történelemben.

Sándor Pál nem volt újonc a zsidó közéletben. Húsz éve volt képviselő, és nem egyszer emelkedett szólásra Tisza István pártjában a szabadelvűség ideáljaiért. A század végén a román zsidók érdekében, mint erről már írtam, úttörő és férfias kezdeményező munkát végzett. Ez előtérbe dobta és a magyar zsidó fiatalság, kivált a kereskedők bálványává és ideáljává tette. Kitárult előtte a társadalmi érvényesülés, főképp a politika ajtaja. Egy évvel a román zsidó akció után fellépett a Lipótvárosban képviselőnek. Mezei Mórt, aki tíz év óta képviselte a *City*-t, könnyűszerrel megbuktatta, és a fiatal nemzedék, különösen Glückstahl Samu ügyvéd és Nagy Andor gabonakereskedő segítségével berendezte a városi és politikai hatalmat a maga számára a Lipótvárosban.

Ennek most már húsz éve múlt. Húsz év alatt Sándor Pál mint közigazdasági vezérférfi, a kereskedők vezetője, a Közúti Villamos vezérigazgatója rendkívüli tekintélyt szerzett magának. A zsidóság felé azonban nem voltak különösebb kapcsolatai. A forradalmak évei kellettek hozzá, és gyermekeinek kitérése a kommunizmus alatt. Ez valami lelkipurdaló erővel taszította őt a megalázott zsidóság felé, és mikor a nemzetgyűlésre megválasztották (nagyon nehezen, mert

Ortutay lipótvárosi plébános csak néhány szavazattal maradt le mögötte), elhatározta, hogy a méltatlanul üldözött zsidóság képviselője lesz.

Mint ő maga többször leírta, előbb "órákat" vett a zsidóságból. Mezey Ferenc tanította őt zsidó közjogra, én tanítottam zsidó történelemre és elláttam őt egy félelmetes, ellenállhatatlan fegyverrel: az Egyenlőség adattárával. Sándor Pál, ki akkor 60 éves volt, naponta órákat töltött a Zsidó Múzeumban, a zsidó hadiarchívum adatai fölött. De megtanulta a leckét.

1920. április 23-án szólalt fel többórás beszédben a nemzetgyűlésen. Ez a beszéd — nyugodtan mondhatni — az egész világon esemény volt. Nemcsak a Times írt róla részletesen, hanem a dél-afrikai Observer is, az utódállamok és Németország szabadelvű sajtójáról nem is szólva. Sándor Pál e beszéddel a modern magyar zsidóság inkarnációja lett, ki bátran és önérzetesen kiáltotta oda igazságunkat a háborgó gyűlöletnek és Európa és az egész világ előtt feltárta az igazságtalanságot, mely a magyar zsidósággal történt. Áhítatos lélekkel invokálta a beszéd elején Adonájt, kinek nevét nem szabad kiejteni, végigtekintett a zsidóság gazdaságtörténetén és politikai szereplésén, feltárta a magyar zsidók történelmi adatait, kezében a Zsidó Múzeum évszázados ereklyéivel, és befejezte a magyar zsidó hadistatisztika lenyűgöző, hatalmas adataival. Hiába zavarták. Hiába szólt közbe állandóan Patacsy Dénes, Szabó József, Ereky Károly, Dánér Béla, Fangler Béla, Taszler Béla, Haller István, hiába kiáltotta Bernolák Nándor és Huber János, hogy ezek "Szabolcsiadák", a nemzetgyűlés gyűlölködő hangulata megtört, a zsidóság fellelegzett, és ez Sándor Pál bátor kiállásának köszönhető.

Ezen a viharos 1920-as tavaszon egymást követték az események. A fehér terror egyre tartott, folyton ölték és gyilkolták az ártatlan zsidókat. Felemlítjük közülük kegyelettel: Rechtschaffen Sámuel, az abonyi hitközség templomgondnoka, Kanitz György, kit a városligeti tónál gyilkoltak meg, Eischoff Dávid békési kereskedő, Weisz Adolf budapesti cipész, Klein Mór és neje csongrádi földbirtokosok, Grósz Mihály budapesti mészáros, Frieder Andor intéző, Homokszentlőrinc, Gettler Jakab dunakeszi földbirtokos, neje és leánya, a lipótvárosi Club kávéház elleni antiszemita tüntetés két halottja: Verebély Artur bankigazgató és dr. Varsányi Gyula ügyvéd.

Még el sem ült az izgalom Sándor Pál beszéde körül, mikor új szenzáció robbant ki: a Löw-ügy.

A Löw-ügy, illetve a szegedi vád lényege a következő volt. Nypels György holland újságíró megjelent Magyarországon, hogy az itteni zsidókérdésről beszélgetéseket folytasson. Lapja, a Telegraph a Nemzeti Újság című zsidógyűlölő laphoz utasította, mely Nypels mellé adta egyik munkatársát, hogy kísérje el útjain mint tolmács, mert Nypels még németül is alig tud. Ez a munkatárs a Hollósi Sándor nevet viseli. Valójában azonban Holländer Samunak hívják, egy Szepes megyei zsidó tanító fia, volt nagyváradi bócher, a háború alatt Amsterdamban volt hivatalnok, itt megtanult hollandul. Ma már kitért zsidó, a kommün alatt sajtóreferense volt Kun Bélának. De minthogy jó antiszemita, tehát a Nemzeti Újság szívesen alkalmazta. Ő jár-kei tehát mint tolmács és holland-szakértő Nypels úrral, sürög-forog, agitál, és elkerülnek Szegedre is, a 66 éves Löw Immánuel főrabbihoz.

Szegeden a hangulat izgatott. Nemrég temették el a fiatal Müller Istvánt, a fehér terror egyik áldozatát. Hollósi bekalauzolja Löwhöz Nypelst, és felteszi a kérdést a főrabbihoz, nyilatkozzék a fehér terrorról. A főrabbi nyilatkozik, és ekkor állítólag erőteljes nemzetgyalázó kijelentésekre ragadtatja magát. Hárman vannak tehát jelen: Nypels, aki magyarul semmit, németül keveset tud, Hollósi és a főrabbi. Másnap megjelenik a cikk a Nemzeti Újságban, hogy a szegedi főrabbi Magyarország újabb felosztását követeli.

Elöttem pillanatig sem volt kétséges, hogy a cikk és a nyilatkozat hamisítás. Besiettem a parlamentbe, és a folyosón egyszerre szembe találok magam Vass József miniszterrel.

— Olvasta? — mennydörög rám.

— Olvastam, és nem hiszem — felelem.

— No, jöjjön!

A miniszter odavisz egy csoporthoz, kihúz abból egy szemüveges, sovány embert:

— Itt van a hollandus — mondja —, majd ő megmondja az igazat.

Nypels úrral álltam szemben. Kiveszem zsebemből a Nemzeti Újságot, és felolvasom neki a cikket. Németül. Nypels a fejét csóválja: lassabban tessék olvasni. Lassan fordítom németre a cikket a

miniszter ellenőrzése alatt. Nypels minden harmadik-negyedik mondatnál azt mondja: Erre nem emlékszem! Rögtön kiviláglott, hogy a cikket Hollósi úr találta ki, és tiszta hamisítás.

Csakhoggy Löw Immánuel ekkor már le volt tartóztatva. Mert Bozsik Pál gyöngyösi plébános, képviselő a kora reggeli órában felolvasta a Nemzeti Újság cikkét a parlamentben, kitörő harag közepette, és mint egykor a konventben szokás volt, a kormány rögtön ítelt. Simonyi-Semadám Sándor miniszterelnök bejelentette, telefonon intézkedett a szegedi főrabbi letaróztatására. Tapsvihar. Csak kevesen érezték, hogy példátlan igazságtalanság történt.

Vass József érezte. Ez a konok, kemény és elfogult zsidógyűlölő ebben az ügyben nem a politikai érdekre, de a lelkére és a szívére hallgatott. Baracs Marcell, a híres fővárosi ügyvéd, Löw Immánuel unokaöccse ott volt a folyosón, és bejelentette, hogy ő lesz a fogoly főrabbi ügyvédje. Vass József magához kérette, elmondotta neki az előbbi jelenetet, bejelentette önmagát és engem mentőtanúnak. Baracs feljegyezte a miniszter nyilatkozatát. Így lettem én egyik fontos tanúja a Löw-ügynek, mely végtelen izgalmat és keserűséget okozott a magyar zsidóságban.

Közben a Handelsblad, mely Nypelst Magyarországra küldte, nyilatkozott és dezavualta Hollósit, Nypels pedig sietve Bécsbe utazott és ott tagadta meg nyilvánosan a közösséget Hollóssal és a cikkel. Viszont a Nemzeti Újság hallgatott, Löw Immánuel pedig, a világhírű orientalista, Löw Lipótnak, a szabadságharc rabbijának fia, a szegedi ügyészség fogházában elmélkedhetett a kitért zsidók aljasságáról.

Hogy a magyar zsidók tragikumuk teljes legyen: még egy rabbi került börtönbe ezekben a napokban. Ez Kecskeméti Lipót volt, a nagyváradi hitközség lelki vezére. Kecskeméti a román megszállás első napjától kezdve intranzigens magatartást tanúsított a bitorlókkal szemben. Lassan-lassan felmagasztosodott alakja az üldözött magyarság képviselőjévé.

Ugyanazon a héten, mikor a hazugságon felépült "Löw-ügy" megkezdődött Csonka-Magyarországon, Nagyváradon ezeket mondja Kecskeméti Lipót a zsidó templom szószékén:

"Zsidó vallás, nem zsidó nemzet. A mi nemzeti érzésünk a magyarságé. Mi az új uralomban is magyar zsidók vagyunk, a magyar érzésnél kitartunk a maga végtelenségében."

A román katonaság azonnal letartóztatja, és a helyőrségi börtönbe kísérik szuronyos őrzéssel Nagyvárad rabbiját.

És megmozdul a maga magyarságáért és a magyar zsidóságért egy új, hatalmas tényező, melyet eddig nem éreztünk: az amerikai magyar zsidóság. A háború után megalakul, megszerveződik a több, mint százezer főnyi magyar zsidóság New Yorkban és Chicagóban. Azok, akik kimentek, azok, akik már ott künn születtek, azok, akik nem felejtették el az ősi hitet és az ősi hazát. A kivézt Magyarországra és az üldözött magyar zsidóság felé egyforma melegséggel fordul szeretetük.

Megalakul az amerikai magyar segítőbizottság (American Committee for Hungarian Sufferers). Tisztikara kizárólag zsidókból állt: elnök Barna Bertalan, társelnök Moritz Cukor, pénztáros Asdulf Oblath. Az első adakozó zsidó: Keszler Gyula főtitkár, 10 000 dollárral. Ez az az akció, mely 20 000 pár cipőt küld Sipőcz polgármesternek (felekezeti különbség nélküli) kiosztásra, mely a Rókus kórházat újra berendezzi, 50 000 dollár élelmiszerutalványt küld Budapestre, és mely törhetetlen hazafiséggel kezd mozgalmat Amerikában Magyarország területi integritásáért. Singer Berthold chicagói főkonzul (magyar zsidó) kibocsátja az első röpiratokat a trianoni békeszerződés ellen, és Turteltaub Lajos 14 éves emigráns magyar zsidó fiú végigszavalja az amerikai magyar egyleteket a "Nem, nem, soha..." című verssel.

De mindez hiába. A nemzetgyűlés, a zavaros évek méltó koncertje, tovább zavarog a zsidók ellen. Mennydörögnek a vádak az elzsidósodott Budapestről (Szabó István, Grieger Miklós). Bárczi Istvánnak kell megvédeni az ő Budapestjét, és ő jelenti ki, hogy büszke a Krausz Mayerekre is, kiknek a főváros telkeit köszönheti. A trianoni békekötés gyásznapiján (június 4) zsidóellenes tüntetés viharzik végig az utcákon. Aznap 85 zsidó sebesültet kötöznek be a mentők. Keller József rikkancsot, ki az Egyenlőséget árulta, a Dunakorzón véresre verik, lapjait elégetik.

Pedig az Egyenlőségnek ez a gyász-száma csak a könnyes tragikum és a magyar tiltakozás jegyében állt. Első oldalán közöltem a 80 éves Kiss Józsefnek örökszép versét, a "Ne üzzetek el..." című feljajdulást, mely az akkori idők magyar zsidó lelkivilágának hűséges kifejezője volt. (Kiss József telefonon diktálta le nekem ezt a remekművű, szép versét, mely közvetlenül a lap megjelenése előtt készült el.)

De minden hiába. Az izgatás folyik tovább. A sajtó tüzes cikkekkel, a népgyűlések lelkes szónoklatokkal követelik a zsidókérdés megoldását. Jönnek a hírek: 18 000 hadifoglyot szállítanak haza az amerikai zsidók! Hiába. Rákosi Jenő remekművű cikkekben száll síkra mellettünk. Hiába. A zavaros hullámok közül valami már emelkedik ki, bozontosan, szörnyeteg módjára, még nem tudni mi az, valami készül, és valami születik. Terhes a levegő. Ezen az emlékezetes nyáron mintha csak egy volna fontos: a zsidókérdés megoldása. A külföldi szociáldemokraták hallatlan rendszabályhoz nyúlnak Magyarország ellen: bojkottot rendeznek. Megbénul a forgalom, megállnak a folyók és vasutak. Csak annál dühösebb a zsidógyűlölet. Bizottságot küldenek ki a zsidókérdés megoldására. Gróf Andrássy Gyula, az emancipációs miniszterelnök fia, könyvet ír a zsidók ellen, melyben a gazdasági életből való kiszorításukat követeli. A kormány lemond, Simonyi-Semadámot elsőpri a szélsőségek ostroma. Az új miniszterelnök: gróf Teleki Pál. Ízig-vérig zsidógyűlölő, ki az első beszédében az összes zsidókat "megbízhatatlanoknak" jelenti ki, és aki a hadseregből való kiszorításukat keresztül viszi. Most már csak egy jöhet, a sok vergődés eredménye, meg kell születni a nagy rendszabálynak, az első zsidóellenes magyar törvénynek.

De nem. Még mielőtt ez megszületik, Budaváry László antiszemita képviselő 12 pontból álló törvényjavaslatot olvasott fel a parlamentben. Ez a zsidóság teljes jogfosztását követeli, az állampolgári jogok elvételét, kisebbséggé nyilvánítását. Ez még a kormánynak is sok volt. (Csak 1939-ben ért meg a gyümölcs.) Budaváry javaslatát nem tárgyalták komolyan. De Haller István miniszter benyújtotta a numerus claususról szóló törvényjavaslatot.

Tehát ebben gyülemllett össze minden rosszindulat ellenünk. Az ifjúságunkat, a holnapot akarták sújtani. A demokratikus és baloldali Európában a kormány nem mehetett tovább.

Ugyanazon a héten, mikor a zsidó ifjúság elleni halálos támadás elhangzott: a pesti hitközség megnyitotta két gimnáziumát. A debreceni hitközség is új gimnáziumot nyitott. Haller miniszter ugyanis elrendelte a zsidóellenes felvételi vizsgát az összes középiskolában.

A jelszó volt: fel kell fogni az ütést, és megvédeni a jövőt, a gyermekeinket. Három gimnázium volt az első válasz; a zsidó polgári iskolák Budapesten hét első osztályt nyitottak meg párhuzamosan.

De adassék tisztelet a magyar tudománynak: már akkor, a numerus clausus gondolatának első feltűnése után nemet mondott e barbárságnak. Ha azt hirdetik, hogy Magyarország szégyenfoltja volt éveken át a numerus clausus egyetemi tilalomfája, akkor hozzá kell fűzni, hogy viszont Magyarország dicsősége az az állásfoglalás, melyet a budapesti Tudományegyetem 1919. szeptember 17-én hozott. E napon, tehát a törvény születése hónapjában, mialatt az utcán és az egyetemen zsidó diákokat vertek, Beöthy Zsolt és Finály Ernő, a két nagy magyar tudós, egyetemi tanárok aláírásával a bölcsészeti kar tiltakozást jelentett be a kultuszminiszternél a zsidó diákok szándékolt eltávolítása ellen. Szóról szóra ezeket mondja a felterjesztés:

"Nem helyeseljük a hallgatók számának szándékolt törvényes korlátozását, mert minden korlátozás ellentmond korunk vitathatatlan művelődési elvének, hogy mindenkinek joga van a tudományos kiképzés eszközeivel élni."

Ezt felelte 1919/20-ban a magyar tudományos élet Haller István heródesi terveire.

(16) A numerus clausus

1920. szeptember 2-án kezdte tárgyalni a nemzetgyűlés a numerus clausus javaslatát. Az előadó Usetty Ferenc főgimnáziumi tanár volt, kit a Károlyi-kormány nevezett ki főigazgatóvá. Ez a törvényjavaslat új utat vágott a magyar törvényhozás életében. Megszüntette az állampolgári jogegyenlőséget, megingatta az évszázados liberalizmus alapelveit. Haller István szellemét jelentette ez a javaslat; de nem a magyar népet, sőt nem is a kereszténységét.

Mert a szónokok hiába acsarkodtak ellenünk. Hiába jelentette ki Bernolák Nándor, hogy a javaslat helyes, mert a zsidók száma a frontokon elenyészően csekély volt (megkapta rá a pontos választ Sándor Páltól), hiába küldte Dánér Béla a zsidó diákokat Palesztinába, hiába kiáltotta Tasnádi Kovács József képviselő, hogy a zsidó nem lehet magyar — a magyarság és a kereszténység hangja nem a Teleki-kormányból hangzott el, hanem egész máshonnan.

Zsidó újév, Rós Hasóno első napján Csernoch János bérmaútján Szobra érkezett. A deputációk között a szobi zsidó hitközség is öttagú küldöttséggel (dr. Steiner Ármin, Fuchs Sándor, Oblath Gyula, Farkas Antal, Rosenberg Sámuel) járult elébe. A küldöttség szószólója dr. Steiner Ármin volt. A fogadtatás szó szerint a következőképp játszódtott le.

"A zsidó hitközség szónoka:

Főmagasságú Bíbornok Hercegprímás úr, Kegyelmes Urunk! Szob és környéke zsidó vallású hívői nevében örömmel és hódolattal jelentünk meg Eminenciád üdvözlésére.

A hercegprímás:

Örömmel fogadom önöket.

A zsidó hitközség szónoka:

A jó Isten kegyelméből ma zsidó újévünk első napját ünnepeljük. Adja a Mindenható, hogy szeretett hazánkat is, amely a múltban minket egyforma jósággal fogadott

védőszárnyai alá, a zsidó vallásunk szerinti évfordulón egy boldog és szerencsés jövő kezdete köszöntse.

A hercegprímás:

Adja a jó Isten!

A zsidó hitközség szónoka:

Tudva tudjuk, hogy hazánk boldogsága a mi békességünket, nyugalunkat és egyforma megbecsülésünket is jelenti.

A hercegprímás:

Úgy van, ez az igazság!

A zsidó hitközség szónoka:

Szeretettel és ragaszkodással üdvözljük ez újévi napon Eminenciádat, és kérjük a jó Istent, hogy Eminenciádat, aki mindig csak a felebaráti szeretetet és jóságot hirdette...

A hercegprímás:

Egész életemben ezt cselekedtem.

A zsidó hitközség szónoka:

...mint nemesszívű papot egészségben és örömben sokáig éltesse. Megragadjuk az alkalmat, hogy Eminenciádnak köszönetet mondjunk azért is, hogy községünkben a plébános úrban olyan Isten szolgáját tisztelhetjük, akinek mindnyájunkra kiterjedő a szeretete.

A hercegprímás:

Meg is követelem ezt minden papomtól.

A zsidó hitközség szónoka:

És ez is erőt ad abban a hitünkben, hogy szegény, romokban heverő hazánk felépítésében a mi zsidó munkánk is megbecsülésre méltó. Isten éltesse Eminenciádat!

A hercegprímás:

Igen tisztelt Uraim! Köszönöm szíves üdvözlőket. Kérem, vegyék önök és az egész zsidóság tudomásul, hogy bármily nehéz helyzetben az én és a katolikus papság védelmére mindig számíthatnak. (Szívére téve kezét): Uraim! Mindig és minden alkalommal hangoztattam a felekezeti béke szükségét. Higgyék el, hogy ellensége vagyok a mai gyűlölködő irányzatnak. Nekem csak egy kérésem van

önökhöz, amit megmondtam már Székelynek és Hevesinek is: Legyenek jó zsidók! Éljenek Mózes törvényei szerint! Nem akarjuk mi, hogy a zsidók kereszténnyé legyenek. Azt kérem, neveljék a gyermekeket úgy, hogy vallásosak legyenek, és aki zsidó, az legyen zsidó, és ne szégyellje, hogy zsidó. Mert ha vallásos szellemben nevelődnek a gyermekek, úgy nem fognak olyanok akadni, akik — mint a múltban is — a zsidóságra szégyent hoztak, ámbár ilyenek más felekezetek vallástalanjai közt is akadtak. Most pedig engedjék, hogy önöknek, hitközségük minden tagjának és az egész zsidóságnak boldog újesztendőt kívánjak.

A zsidó hitközség szónoka:

Hálás szívvel mondok köszönetet Eminenciádnak kijelentéseiért, amelyekkel megaranyozta újévünket.

A hercegprímás:

Isten éltesse önöket! Még egyszer: boldog újesztendőt!"

Ez a szobi hang tüntetés volt a zsidóság mellett. És mert így fogtam fel, a megjelenése előtt kihallgatást kértem a hercegprímástól. Budai palotájában fogadott Csernoch János. Kezemben a szobi hitközség jelentésével álltam íróasztala előtt:

Főmagasságú Hercegprímás Úr! — kezdtem szertartásosan, elfogódva.

— Ne bolondozz, ülj le — felelte jóságos hangján a prímás. — Mit hoztál nekem?

— A szobi beszédről kaptam tudósítást, és azt szeretném megkérdezni, leközlölhetem-e az Egyenlőségben?

A prímás feltette pápaszemét és elolvasta a szöveget. Azután az asztalra ütött:

— Persze hogy leközlölheted! Hadd olvassák! Hadd mérgelődjenek!

Az arcomon meglepetést lehetett látni, mert Csernoch haragosan folytatta:

— Igenis, mérgelődjenek! Tudják meg, hogy ők nem jelentik Magyarországot és a magyar népet. Sem a katolikus egyházat. Prohászka sem, akármennyit beszél!

Megköszöntem kegyességét és elbúcsúztam. E percben gróf Széchenyi Miklós nagyváradai püspök lépett a szobába. A hercegprímás utánam szólt:

— És mondd meg a zsidóknak, hogy barátjuk vagyok, az is maradok! Csak meg ne inogjanak!

Ez után az emlékezetes audiencia után jelent meg Csernoch újévi beszéde, mely az egész világon nagy feltűnést keltett, és a demokratikus államokban igen sokat használt Magyarországnak.

A nemzetgyűlés pedig dolgozott tovább. Közel egy hónapig tartott a vita a numerus clausus javaslata körül. Mindössze két szabadelvű szónoklat hangzott el: Rupert Rezsőé és Vasadi Balogh Györgyé, akik a tanszabadság védelmében tiltakoztak. Annál elvadultabb volt az antiszemitizmus támadó frontja. Élükön Prohászka Ottokár püspök haladt.

Prohászka Ottokár, kivel legutoljára 1918 forró nyarán találkoztunk, most a befolyás és politikai hatalom teljes fegyverzetében emelte fel szavát felekezetünk ellen.

Prohászka nemcsak lenyűgöző egyházi szónok volt, de politikai is, a nemzetgyűlés legnagyobb rhétora. Beszéde merő veszedelem volt számunkra. Az európai bölcsész komolyságával követelte a zsidóság teljes elkülönítését a magyarságtól, a zsidók kizárását a magyar kultúrából. És hogy beszéde milyen fanatizáló hatást tett a képviselőkre, azt az ilyen közbeszólások bizonyítják leginkább:

Meskó Zoltán: Hány zsidó adós a hősi halállal?

Hegedüs György: A zsidók véletlenül estek el!

Somogyi István: Miért ment az a zsidó huszárnak? Ment volna tűzérnek! (Kohner Károly báróról.)

Prohászka Ottokár beszéde végén egy utat és egy megoldást jelölt meg a magyar zsidóság számára: a cionizmust. Külön haza, külön kultúra, külön nemzetiség! Ez az egyetlen lehetőség szerinte a magyar zsidóság számára. (Sándor Pál élesen közbekiáltott, hogy: Soha! Soha!)

Egy kis kisiklás történt Prohászka nagy beszédében, ami azután némileg lerontotta a sikert. Prohászka püspök katonai statisztikákat olvasott fel, többek közt a német zsidókról, és azt állította, hogy ezek a német hadsereg hivatalos statisztikái. Eszerint — többek közt — mindössze 21 000 német zsidó vonult be és csak 6 345 kapott vaskeresztet.

Ez az adat gyanús volt előttem. A képviselőházból Sándor Pállal mentem haza, és könyvtáramban rövid kutatás után megtaláltam azt a német munkát, ahonnan a püspök adatait vette. Ez azonban nem a német hadsereg hivatalos jelentése volt, ellenkezőleg. Antiszemita röpirat, bizonyos dr. Hans Friedrichtől, mely a Deutschlands Erneuerung című zsidóellenes sorozatban jelent meg. Megint sikerült megállapítani — akár 1918 nyarán —, hogy félrevezették egy hamis adattal Öméltóságát.

A német hadsereg hivatalos zsidószámlálási adatait is megtaláltuk egy kormányjelentésben. Eszerint 78 721 német zsidó katona vomult be, és közülük 17 900-an kaptak vaskeresztet.

Sándor Pál magához vette a két kiadványt, és másnap délelőtt a képviselőházban általános figyelem közepette megcáfolta Prohászka Ottokár katonai adatait, egyúttal az Egyenlőség hadiarchívuma alapján részletesen ismertette a magyar zsidóság háborús statisztikáját.

Sándor Pálnak ez a beszéde kimagasló tett volt. A hang, melyet megütött, két évtizedre a magyar zsidóság önvédelmének vezető hangjává és motívumává vált. Így és ezekkel az argumentumokkal védekezett azután a mi felekezetünk húsz éven keresztül. Életem legnagyobb büszkesége és sikere volt, hogy a háborús adatgyűjtés adatai életre keltek, feltámadtak és védelmi fronttá alakultak. Mit bántam én, hogy Hornyánszky Zoltán mit kiabált közbe rólam? A fő az volt, hogy ezek a hatalmas, véres számok elhangzottak az ország nyilvánossága előtt, és visszaadták a felekezet megtépett becsületét.

Sándor Pál mellett a másik két zsidó képviselő, Pető Sándor és Bródy Ernő derekasan és hűségesen viselkedett. Pető Sándor kiáltotta a jobboldal felé:

— Joguk nincs, csak erejük van hozzá. Emberi jogot nem lehet elvenni!

Bródy Ernő pedig a numerus clausus javaslatánál ezt harsogta a terembe:

— Nagyzási hóbort, hogy a magyar törvényhozás Európát megelőzve ezt a kérdést el akarja intézni!

Ezért a két mondatért is áldott legyen küzdelmük emlékezete.

És így történt, hogy a magyar nemzetgyűlés megszavazta a numerus clausust 1920. szeptember végén. A magyar törvénytarba

egy új törvény került: az 1920.xv. tc. A magyar zsidóságra egy új feladat hárult: mégis, mindezek dacára taníttatni az ifjúságot.

És a pokoli szimfónia, a magyar zsidókérdés forradalmi hangzavara zengett tovább. De micsoda zavart muzsika volt, honnan és hányfelől jöttek egyszerre a hangok. Nagymihályon a szerbek bezárták a börtönbe dr. Widder Márk főorvost, mert kijelentette, hogy nincs zsidó nemzetiség, a magyarságtól népszavazás alkalmából nem lehet lecsatolni a zsidókat. Ugyanakkor Haller István kultuszminiszter megvető hangon tart beszédet Nagyvárad hős főrabbija ellen, ki most magyarságáért börtönben ül, és kit a magyar miniszter "valami Klein Lipót rabbi"-nak nevez. Ugyanakkor Spira Teréz kassai zsidó leányt a cseh hadbíróság 20 évi börtönre ítéli, mert a magyaroknak kémkedett és a helyőrségi börtönbe kerül. Ugyanakkor Grünbaum József 21 éves orvostanhallgató agyonlőtte magát Budapesten, mert az egyetem aulájában inzultálták. Ugyanakkor a kelenföldi laktanyában meggyilkolták Landau Adolf bőrkereskedőt, kit előbb egy különítmény banditái megzsaroltak. Ugyanakkor Szilágyi Nándor kassai zsidó igazgató-tanító összeesett a katedrán, mert nem tudta tanítani az új cseh térképet, és meghalt. Ugyanakkor a 78 éves Neuwirth Jakab győri lakost, kinek nyolc fia és hat unokája volt a harctéren, ismeretlen tettesek meggyilkolták. Ugyanakkor nincs este, hogy véresre vert zsidó férfiak és asszonyok ne roskadjanak össze a főváros utcáin, a zsidók közbiztonsága megszűnt.

Ez a szörnyű hangzavar végül is még a kormány füleinek is sok lett. A francia és angol lapok hasábos cikkeit a Teleki-kormány is megsokallta. 1920 végén két döntő intézkedést tett. Kiűritette a Britanniát, és eltávolította Haller Istvánt.

A Britannia szálló a Budapestre húzódott különítmények rablóvára volt a körúton. A báró Babarczy-különítmény tagjai itt laktak, ide hoztak be maguknak egy-egy módosabb zsidót, akit kiraboltak, azután a pincében meggyilkoltak. Mikor Rupert Rezső képviselő híres beszédében szóvá tette a kelenföldi laktanyában hasonló módon meggyilkolt Landau Adolf esetét, a figyelem a Britanniára is ráterelődött, és a kormány elhatározta, hogy — nem a zsidók, de az ország érdekében — végez a rablókkal és gyilkosokkal.

Két napi ostromlás után a kormány csapatai bevették a szállót és ott rendet csináltak. A pincében számos halott volt eltemetve.

Haller István távozása a külföld nyomásának eredménye volt. A numerus clausus példátlanul barbár törvénye főképp azokat a nyugati hatalmakat háborította fel, melyeknek kezében a magyar pénzügyek biztonsága nyugodott. Teleki miniszterelnök végül is elejtette kedvelt miniszterét — ki az antiszemita karrierhős mintaképe lett. A zsidógyűlölet még alig vitt fel az országban eddig valakit ilyen magasra, mint Haller Istvánt. Igen csekély szellemi felkészültséggel került gróf Eötvös József bársonyszékébe, és nem hozott dicsőséget a magyar kultúrára.

Így végződött az örökké emlékezetes 1920-as esztendő.

(17) A tízezer zsidó hősi halott

1921. január 6-án Avarffy Elek képviselő cikket írt a Nemzeti Újságba. A cikk címe ez volt: "Néhány szó a galíciaiakról és egy kis statisztika." Szó volt ebben a cikkben mindenről, amiről Istóczy óta az antiszemita sajtótermékek írni szoktak. Galiciánerekről, kaftánosokról, akik spekulálnak, tőzsdéznek, árdragítanak, uzsoráznak, síbolnak, fertőző betegségeket terjesztenek. A cikk Ephialtésznek nevezte a zsidókat, és kijelentette, hogy "nemzeti létérdekből a veszedelmes elemek nem kívánatosak." A "kis statisztika" pedig néhány szerény szám volt arról, hogy a zsidók nem haltak meg a csatatéren. Itt már nem is csak kaftánosokról és galiciánerekről volt szó. Az osztrák Volkssturm című propaganda-irat alapján "megállapította" Avarffy, hogy a zsidóság 0.05 %-a és a zsidó katonák egy százaléka halt csupán hősi halált. A cikk rövid volt: "alig-alig rőfnyi", de éppen elég vád volt benne a zsidóság ellen. Legveszedelmesebb ez a statisztikai szám volt. A háború óta megszoktuk, hogy katonai statisztikai adatokat koholnak ellenünk. Emlékezetes még a munkácsi ezred "statisztikája", melyet az Egyenlőség még a háború idején nyomban hiteles adatokkal megcáfolt. De Avarffy elődei szerényebbek voltak. Egy-egy ezred, egy-egy pótzászlóalj kis adataival izgattak. Összeszámlálták: mennyi zsidó tiszt van valamelyik üdülőhelyen. Ezek voltak a háborús statisztikai izgatások keretei. Avarffy vádaskodó cikke volt az első kísérlet arra, hogy a zsidóság ellen hangoztatott vádat, mely őket hazafias kötelességük elmulasztásával rágalmazta, általános érvényű statisztikai arányszámmal konkretizálja: a nagy vádat belevigye a statisztikai tudomány szilárd igazságú megállapításai közé.

Az Egyenlőség cikke volt az első, mely a fenyegető veszedelmet észrevette. Január 6-án jelent meg Avarffy cikke, és egy héttel később, január 15-én már az Egyenlőség vezércikke kiáltozta mindenfelé: Avarffy hazudik! A cikk a cenzúra foltjaival jelent meg, de a válasz lényege azért benne volt. Nem elégedtem meg azzal, hogy Avarffynak vétót kiáltsak, hanem kiszámítottam, hogy Avarffy cikke szerint csak ötszáz zsidó katona esett volna el, és leszögeztem azt is, hogy "legalább

tízezer” az elesett zsidó katonák száma. Avarffy Elek négy nappal később válaszolt. Cikkének címe ezúttal már pontosabban jelezte a tárgyát. “A zsidóság háborús vérvesztesége” — ez volt a cikk címe. De téved, aki azt hiszi, hogy a cikk ebben a magaszabta keretben mozgott. Nem. Ez a második cikk újra amolyan vádaskodó egyveleg volt. A háborúval kapcsolatos eszmetársulás alapján megírta Avarffy ebben a cikkében, hogy a zsidók bizonyos vidékeken már gyermekkoruktól kezdve preparálják magukat, hogy a katonai szolgálatra alkalmatlanok legyenek, a sorozások elől öncsonkítással bújnak ki. Azután “adatokat” sorolt fel temetőkből, kórházakból, sorozásokról, és említette, hogy menetzászlóaljak nem akartak elindulni, amíg zsidókat is be nem soroztak közéjük. A lényegre vonatkozólag azonban ebben a cikkben kijelenti, hogy valóban csak ötszáz zsidó katona esett el, és ezt írja:

“Ha az Egyenlőség be tudná bizonyítani azt, hogy 10 000 (!) magyarországi katona halt meg a harcosok között, úgy az 50 000 zsidó katonának egyötöde esett volna el, ami annyit jelentene, hogy a zsidó katonák vesztesége százalékokban ugyanannyi, mint a magyar katonáké. Ha pedig az Egyenlőség továbbmenne, és azt állítaná — amint hogy nem állítja —, hogy nem 50 000, hanem 100 000 zsidó katona vonult be, és fönntartaná, hogy 10 000 esett el, úgy a halálozás 10 % volna, ami azt jelenti, hogy csak kétszer annyi magyar katona esett el, mint zsidó katona.”

Az Egyenlőség január 22-én fenntartotta azt az állítását, hogy Avarffy hazudik, január 29-én pedig “A pécsi katonák” című cikkében Avarffynak arra az “adatára” válaszolt, hogy a pécsi katonai parancsnokság területén mindössze két zsidó hősi halott volna. Ugyanebben a számában megírta azt is, hogy Avarffy édesapját azelőtt Huzlinak hívták.

Első cikkemben felszólítottam Avarffyt, hogy menjen bíróság elé, és felajánlottam, hogy bizonyítani fogok ellene. Avarffy fel is jelentett rágalmazásért és becsületsértésért, és így született meg az Avarffy-pör.

Ötszáz és tízezer: két szám állt egymással szemben ebben a pörben. Ha igaz az ötszáz, akkor Avarffy győzött, és a magyar zsidóságon örökké ott ég a bélyeg; ha tízezer, akkor nekem volt igazam, és ismét összeomlott egyike a "nagy vádak"-nak, melyekkel a zsidóságot évezredek során át annyi veszedelemnek tették ki.

A pör — melynek külső lefolyását ezen a helyen nem akarom ismertetni — utólagosan nagyon leegyszerűsítette a kérdést. A Statisztikai Hivatal hatósági bizonylattal nekem adott igazat. De visszatekintve azokra a lázas napokra, melyekben megfogamzott bennem az elhatározás, hogy bíróság elé viszem az ügyet, még nem látszott ilyen egyszerűnek a helyzet. Kétségtelenül tudtam, hogy a magyar zsidóság háborús vesztesége legalább tízezer. Hiszen nyolc éven keresztül gyűjtöttem lapomban a zsidó hősök nagyszerű adatait. Amikor leírtam a tízezres számot, akkor a tízezer adat már a kezemben volt.

A pör első védője, dr. Dombovár Gyéza, nagyszerű és emberfeletti munkát végzett a magyar zsidóságnak ebben a becsületügyében. Dombovár mint védő is, de zsidó önértetből is, kötelességének tartotta, hogy ő szervezze meg ennek a pörnek a hitelesített anyagát. Akkor még fennállt a Pesti Izraelita Hitközség Jogvédő Irodája, melyet dr. Dombovár Gyéza vezetett. Az Iroda egész apparátusát nyomban az Avarffy-pör szolgálatába állította be, és kérdőíveket küldött szerte-széjjel, az ország összes elérhető hitközségeihez, hogy legalább egyháziilag hitelesített okiratok álljanak rendelkezésre az egyes hitközségekben meghalt zsidó hősi halottak igazolására. Az Egyenlőség nagyarányú sajtópropagandát is kezdett, melynek megvolt a kívánt eredménye. Már az első tárgyalásra, a vádtanács elé két hatalmas bőröndben kellett elhoznom, két hitközségi alkalmazottal a hősi halottak szomorú íveit. Ez a bőrönd szerepelt még a törvényszéki első tárgyaláson is. Később ezek az adatok feleslegessé lettek, mert a törvényszék a Statisztikai Hivatalt kereste meg. Dombovár Gyéza adatai csak a Curia tárgyalásán szerepeltek újra, mikor Szlavek Ferenc kúriai bíró, előadó, referátumában ezekről az adatokról is megemlékezett, és a másolatuk vastag iratcsomóját megemelve, elismerőleg jelentette ki:

— Bizony, elég sok adat van együtt ebben is...

Sokat lehetne még írni a pörről, és arról, ami vele összefügg. Kimutatni, hogy hány ízben és milyen alkalmakkor hivatkoztak erre az alaptalan vádra. Ez már a történelemíró feladata lesz. Azt ma is elmondhatom, hogy az Avarffy-pör hozzátartozik az utolsó évtizedek magyar zsidó történelméhez, és ennek a pörnek a felmentő ítélete az első elégtétel, melyet a magyar zsidóság annyi meghurcoltatás után a magyar bíróság által kapott.

Az én számomra azonban még egy különös jelentősége is van az Avarffy-pörnek. A Statisztikai Hivatal ebben a pörben hivatalosan megerősítette az Egyenlőség adatait, a híres "Szabolcsiádákat", melyek annyi gúny és lekicsinylés tárgyai voltak azon az oldalon, ahonnan a zsidó hősi halottak letagadása és lekicsinylése kiindult.

Hadd álljon itt ezen a helyen dr. Ballagi Ernőnek, az Avarffy-pör egyik védőjének hiteles leírása, teljes részletességgel a nagy pörről.

"Ez a pör nemcsak az antiszemita izgatások legbővebben buzgó forrását zárta le, nem csupán a zsidó hősi halottak és a világháború zsidó katonáinak becsületét adta vissza. Mindezeknél nagyobb erkölcsi jelentősége volt ennek a pernek, mely először adott módot a magyar zsidóságnak, hogy az összeomlás után elementáris erővel elhatalmasodott antiszemita vádaskodások ellen védekezzék; először juttatta szóhoz az igaza tudatában szenvedő magyar zsidóságot, és először adott elégtételt a méltatlan szenvedésekért. Az elsőbíróság 1922. november 2-án hirdette ki ítéletét. Ezen a napon jutott nyilvánosságra a Statisztikai Hivatalnak az a megállapítása, mely tízezerre teszi a zsidó hősi halottak számát. Harminckilenc hónappal a forradalmak letörése, az antiszemitizmus fellobbanása, huszonöt és fél hónappal a numerus claususnak a törvénytárba való beiktatása után tűnt ki, hogy az antiszemitizmus legfőbb érve, a magyar zsidóság hazafiatlanságának, megbízhatatlanságának, háborús bűjkálásának vádja — hazugság volt.

Az Avarffy-pör lélektani alapja az volt, hogy Szabolcsi Lajos feltétlenül hitt, bízott a magyar bíróság megingathatatlan igazságosságában. 1921. január 6-án megszólalt a telefon: Szabolcsi kért, hogy sürgősen keressem fel. Elém tárta Avarffy cikkét. Felháborodva és mélységes izgalommal közölte velem, hogy Avarffyt bíróság elé fogja kényszeríteni. Ugyanekkor szerzett tudomást Szabó Dezső írónak székesfehérvári beszédéről is, melyben állítólag pogromra hívta fel hallgatóit. Szabolcsi vele szemben is sajtópert akart kiprovokálni.

— A bíróság elé kell menni — mondta —, ott bizonyítani lehet, fel lehet tární az igazat. Nem lehet szó nélkül eltűrni, hogy belegázoljanak a magyar zsidóság becsületébe. Megfenyegessék életében, egzisztenciájában. A bíróság előtt nem lehet frázisokkal izgatni. Ott a tények döntenek.

Elővette a ceruzáját és kiszámította, hogy Avarffy szerint mindössze ötszáz zsidó katona halt hősi halált.

— Az Egyenlőség hadiarchívumában nekem magamnak tízezer adatom van! — mondta felindulva Szabolcsi. (Ekkor hallottam először a tízezres számot.)

Bennem az ügyvéd aggodalmaskodása került felül. Megmagyaráztam Szabolcsinak, hogy tízezer adatot bizonyítani nem olyan könnyű dolog. Közokirat aligha fog rendelkezésünkre állni. A legpontosabb, legalaposabb és leglelkiismeretesebb magángyűjtés sem szolgálhat perrendszerű bizonyítékkal. Az ország egyharmadára csökkent, és így a bizonyítási anyag beszerzése is kétes. Tanúkkal tízezer adatot bizonyítani alig lehet. Szabolcsiban azonban az igazság tudata és az a fanatikus hit, hogy az igazságnak győzni kell, erősebb volt.

Január 15-én megjelent az «Avarffy hazudik» című cikk, február 5-én pedig «Gyilkos» címen a Szabó Dezső elleni támadó cikk. Mindkettőből sajtóper lett. Szabó Dezső utóbb elégtételt adott, de Avarffy a Curiáig vitte az ügyet. Vele szemben az elégtételt ki kellett harcolni. A hangulat olyan volt, hogy ez a harc nem látszott könnyűnek.

A politikai életben uralkodó antiszemitizmus, melynek egyik megnyilvánulása volt Avarffy cikke is, a magyar zsidóság ellen valóságos vádiratot szerkesztett, s ennek egyik sarkalatos pontja éppen a háborús kötelességmulasztás volt. Önmagában az is egészségtelen tünet volt, hogy egy orvos, nemzetgyűlési képviselő, akinek műveltsége, közjogi állása fokozott óvatosságot parancsolt volna, a Nemzeti Újságban, az intelligensebb közönségnek szánt, tekintélyesebb napilapban, a legparlagibb hangnemben és ilyen lelkiismeretlen felületességgel megírt vádakkal álljon elő. De a közhangulat éppen beteges volt, s ez a beteges közhangulat a közélet minden terére elhatolt. És elhatolt mindenüvé a zsidó katonák ellen hangoztatott vád is, megfosztva az embereket kritikai képességüktől, még a kegyelet parancsolta jóízléstől is. A nemzetgyűlésen Sándor Pál 1920 áprilisában még izzó hangulattal találta magát szemben, mikor a zsidó katonák védelmében szót emelt. Mikor pedig 1920 szeptemberében a zsidóság áldozatkészségének bizonyítékául felemlítette, hogy a leggazdagabb családoknak is megvoltak a maguk hősi halottai: báró Ullmann Ferenc, báró Kohner Károly és a két Strasser-fiú: Somogyi István képviselő — Ullmann Ferencre célozva — így szólt közbe:

— Minek ment el huszárnak? Ment volna tüzérnek, akkor életben maradt volna.

Hegedüs György képviselő viszont más alkalommal azt a megjegyzést tette, hogy a zsidók közül csak egyesek estek el, azok is — véletlenül.

A nemzetgyűlésről ez a hangulat áttérjedt a társadalom széles rétegeire. Mikor a községek hősi halottaik emlékére emlékoszlopot emeltek, volt község, mely a zsidóhitű hősi halottak neveit nem akarta az emlékkövön megörökíteni. Egy másik község pedig nem hívta meg a leleplezési ünnepélyre azoknak a zsidó hősöknek a hozzátartozóit sem, kiknek neveit az emlékműre rávésették.

A vidéki lapok állandóan közölték a zsidóság «statisztikai adatait», köztük a katonai adatokat is, és ezeknek az adatoknak az alapján a magyar zsidóság teljes jogfosztását követelték.

Ilyen hangulatban indult meg az Avarffy-pör. A magánvádló mögött ott állt egy felzaklatott társadalom, melybe mesterségesen beleoltották az antiszemitizmus vádjait. Szabolcsi mögött ott állt az igazság, melyet az igazságszolgáltatás szigorú formalizmusán keresztül akart diadalra vinni. Szabolcsi első védője, dr. Dombovár Géza, a pesti izraelita hitközség jogvédő irodájának lelkes vezetője, széleskörű agitációt kezdett, hogy az egyes hitközségek küldjék be hősi halottaiknak pontos és egyházi hatóságilag hitelesített adatait. Legalább ennyire hitelesített formában kívánta a bíróság elé terjeszteni bizonyítékait. A hitközségek megértették a kérelem jelentőségét, és a csonka ország adatai — körülbelül háromezer adat — nagyrészt együtt volt, mikor a per 1921. december 5-én a budapesti büntetőtörvényszék vádtanácsa elé került. A védő a becsatolt adatok alapján, több ezer tanú kihallgatásával, kérte a valódiság bizonyításának megengedését. A vádtanács határozata azonban kedvezőtlen volt. Szabolcsit vád alá helyezték, de a valódiság bizonyítására vonatkozó kérelmet a vádtanács elutasította. A zsidó hősi halottak számának bizonyítása — úgy vélte a vádtanács — sem nem közérdek, sem nem jogos magánérdek, hanem pusztán a zsidó felekezetnek az érdeke.

«Ha bevonulni és elesni közérdek volt — írja erről a határozatról az Egyenlőség 1921. december 10-i vezércikke —, akkor a hősök emlékének megvédése is csak közérdek lehet. A zsidók nem pusztán felekezeti érdekből álltak ki hazájuk védelmére. Akkor ilyet még nem ismertek. Sem a mozgósítási parancsok, sem a *Verlust*-listák.»

Úgy látszott, hogy Szabolcsinak nem lesz módja igazát bíróság előtt bebizonyítani.

A törvényszék azonban nem fogadta el a vádtanács határozatát. A valódiság bizonyítását «közérdek és jogos

magánérdek megóvása és védelme címén» megengedte, «különösen a mai közállapotokra» és a zsidó vallású magyar állampolgárok nagy számára való tekintettel.

A bizonyítás tehát megindulhatott. Igen ám, de hogyan? Tizenhárom izgalmas, hosszú hónap telt el, míg a bíróság közérdeknek ismerte el Avarffy vádjának megcáfolását. Ez alatt az idő alatt nem múlt el hét, hogy az Egyenlőséghez ne érkeztek volna kimutatások, melyek egy-egy község, egy-egy ezred statisztikájával cáfoltak rá Avarffyra. A per megmozgatta az egész magyar zsidóságot. Az igazság napfényre jutott, de még mindig nem abban a formában, hogy a bíróság előtt hasznát lehetett volna venni. A per struktúrája szerint a vádlottnak kellett Avarffy ellen bizonyítania, míg Avarffy adatai, melyeket a Volkssturm című pamfletből és a Magyar Kultúra egyik cikkéből merített, önmagukban megálltak. A magyar zsidóság azonban már előzőleg is hiába sürgette a hősi halottak hivatalos felekezeti statisztikáját. Sándor Pál már 1920. április 23-án terjesztett — Szabolcsi Lajos felkérésére — indítványt a nemzetgyűlés elé. Az antiszemita parlamenti többség az indítványt leszavazta. Ellenben elfogadta Pröhle Vilmos képviselő ellenindítványát, melyet 1920. szeptember hó 21-én, a numerus clausus országos határozattá emelkedésének napján terjesztett elő, s amelyben a tényleges katonai szolgálatot teljesítők és a hadseregszállító bűnösök felekezeti statisztikájának megállapítását kérte. Az indítvány második része értelmében Tomcsányi Vilmos Pál igazságügyminiszter 1921. február végén a nemzetgyűlés elé terjesztette a bűnös hadseregszállítók felekezeti statisztikáját. A statisztika rossz és tökéletlen volt, a régebbi statisztikákkal ellenkezett, de a politikai célnak megfelelt, «zsidó fajról, zsidó nemzetiségről» szólt. A katonai statisztika azonban csak nem akart elkészülni. Sándor Pál 1921. december 22-én (vádтанácsi tárgyalás után) megsürgette, másnap azonban Pröhle Vilmos bejelentette, hogy a honvédelmi minisztérium szerint az idevonatkozó aktákat, könyveket a forradalomban ellopták.

Ez reggel történt. Ugyanaznap este az MTI közölte, hogy «illetékes» helyen a rendelkezésére bocsátották a Sándor Pál által kívánt adatokat, melyeket a Központi Statisztikai Hivatal állított össze. Utóbb kitűnt, hogy ezek az adatok ugyanazok, melyek később az Avarffy-pörben is szerepeltek. Csak éppen a tízezres számot nem hozták nyilvánosságra. Az Egyenlőség az «illetékes hellyel» is vitába szállt. Kimutatta, hogy a bécsi Kriegsministerium hivatalos kiadványaiban már két és fél év óta megvan a pontos statisztika, s eszerint az «illetékes hely» már százezerrel téved, mikor az összes elesett magyar katonák számát «körülbelül ötszázezerre» becsüli. Az «illetékes hely» azonban utóbb a perben sem tért el ettől a statisztikától, csak kiegészítette azzal, hogy a töredékszámokból volt arányosítás alapján a félmillió magyar hősi halottból tízezer volt a zsidó.

Az «illetékes hely»: a Központi Statisztikai Hivatal helyettes igazgatója, dr. Kovács Alajos volt, aki 1922-ben A zsidóság térfoglalása Magyarországon címmel nagyobb munkát adott ki. Kiváló szakférfiú, komoly tudós. Egyike azoknak a tudósoknak, akik 1919 őszén egész tudományos felkészültségükkel a napi politika tendenciáinak szolgálatába álltak. Régebben nem volt külön koalíciós és darabont statisztika. Ebben az időben azonban egész sereg tudományágban aktuális tendenciájú művek jelentek meg. Csak a forradalom után bekövetkezett hangulat teszi érthetővé komoly tudósoknak ezt a hirtelen irányváltását. A napi politika akkori iránya általános, nagy elvi jelszavakra támaszkodott, melyek a praktikus politikai tendenciát is elhomályosították. Kovács a Nép 1922. november 26-i számában azt írja: «Nekem meggyőződésem, hogy nemzetemnek azzal teszek szolgálatot, ha igyekszem a letagadhatatlan meglévő zsidókérdést a tudomány módszerével is megvilágítani és a kérdésnek nemzeti szempontból való helyes megítélését előmozdítani.» Ez a fanatizmus odáig terjedt, hogy a világhírű tudós leszállt egy — azóta megszűnt — kolportázs lap nyilvánosságáig, és az

antiszemitizmus vezérstatisztikusa lett, bár ugyanabban a cikkben elismeri, hogy «teljesen pozitív statisztikai adatot ő sem tud felhozni» a zsidók háborús veszteségének kisebb arányára, melyet — szerinte is — «mindenféle szerencsés körülmény összejátszása idézhetett elő.»

Kovács Alajos érdemül szolgáljon azonban, hogy a komoly publicisztikai cáfolatokra komolyan igyekezett válaszolni, és az Avarffy-perben végül mégsem tartózkodott attól, hogy hiányos statisztikai adataiból a kedvező eredményt levonja, bár véleményének indokolása még nem maradt mentes az antiszemita tendenciájú feltevésektől.

A kelevénynek egészen meg kellett érnie, hogy kipattanjon. A honvédelmi minisztérium titokzatos hallgatása, a nemzetgyűlés ellenséges hangulata, a jobboldali sajtó, a népgyűlések szónokainak cáfolat nélkül maradt vádaskodásai között, a bíróság megkeresésére, hivatalos úton, csendben került a Központi Statisztikai Hivatal véleménye az Avarffy-per aktáihoz. Az 1922. február 7-én megtartott első törvényszéki tárgyaláson dr. Dombováry Géza védő kérelmére, már az MTI közlése alapján, a bíróság elrendelte a Statisztikai Hivatal megkeresését. A vélemény ismertetése a november 2-i főtárgyalásra maradt. Közben én vettem át Szabolcsi védelmét, és néhány nappal a főtárgyalás előtt izgatottan néztem meg az aktákat a törvényszék irodájában. Az «illetékes hely» statisztikája addig csak 4344 zsidó hősi halottról tudott. Mikor a tízezres számot Szabolcsival közöltem, boldogság öntötte el az arcát. A per sorsa a 4344-es számmal el is volt döntve, de a tízezres szám igazolta az Egyenlőség hadiarchívumának adatait is, teljes igazságot szolgáltatott Szabolcsinak, aki ezt a számot már Avarffynak adott első válaszában is leköszölte.

A kir. törvényszék Nagy Béla (majd Seszták) tanácsa 1922. november 2-án mentette fel Szabolcsit. Az ítéletet a kir. ítélőtábla 1923. február 6-án hagyta jóvá dr. Degré Miklós, a tábla elnökének tanácsában.

A kir. Curia, Ráth Zsigmond dr. kúriai másodelnök tanácsában, 1923 június 20-án utasította el a magánvádló semmisségi panaszát.

Huszonkilenc hónapig folyt a Szabolcsi-Avarffy per, mely a tisztaeszlári per óta a magyar zsidóság legnagyobb pere volt az antiszemita vádaskodások ellen.

Az ítéletnek döntő hatása volt. Megnyugvást hozott a felzaklatott magyar zsidóságnak. A hősi halottak becsületét helyreállította, emléküket bearanyozta. Azóta a zsidó papok felemelt fejjel mondhatták el szónoklataikat a hősi emlékművek leleplezési ünnepélyein, és a zsidó templomok falán elhelyezett emléktáblák avatásán mindenütt megjelentek a hadsereg tábornokai, törzstisztjei és a polgári hatóságok fejei, hogy kegyeletüket leróják a zsidóhitű hősök emléke előtt.

Egy sötét, alattomos rágalom foszlott szét örökre a magyar bíróságok igazságot osztó ítélete nyomán...”

(18) Vázsonyi Vilmos hazatér

Most már közel másfél éve dühöngött Magyarországon az antiszemita hullám. Sok értéket söpört el. A veszteséglistán szerepeltek mindenekelőtt azok, kik fizikai létüket veszítették el, velük együtt majdnem egy sorban azok, kiktől szellemi lehetőségeiket és tanulási lehetőségeiket vették el. Az ifjúság vándorbothoz nyúlt.

Életem eddig legnagyobb feladata állott előttem: minthogy az Egyenlőség majdnem szabadon írhatott e szörnyű években is, felhasználni a lap óriási nyilvánosságát arra, hogy megmentsem a numerus clausus katasztrófájától a fiatal magyar zsidóságot. Egy példátlan arányú tömegmozgalomra gondoltam, hogy megsegíthessük a tanulni vágyó zsidó ifjúságot, és elküldhessük őket közadakozásból külföldi, barátságos egyetemekre.

A szabadelvűség központja ebben az időben Közép-Európában Németország volt. A weimari köztársaság szabad tanulást és érvényesülést jelentett, két zsidóhitű miniszter ült a központi kormányban, és a híres német egyetemeken több, mint száz zsidóhitű professzor működött. Első gondolatom tehát az volt: kiutazni Németországba, körülnézni, megszervezni a nagy exodust, és azután idehaza felépíteni azt a gépezetet, mely lassan a külföldre küldi a magyar zsidó ifjúságot.

Első állomásom Lipcse volt 1921 tavaszán. Bence öcsémet elvittem a lipcsei egyetemre, melynek zenei fakultásán rendes hallgató lett. (Zenetörténelmi és esztétikai hatalmas úttörő munkájának itt vetette meg az alapjait; három év alatt végezte el az egyetemet, és kitüntetéssel lett a zenei tudományok doktora.) Itt már élt néhány Bécsből átsodródott szegény magyar zsidó diák. Leírtam helyzetüket, és ezzel a lipcsei cikkel megkezdődött az Egyenlőség propaganda-munkája a numerus claususos diákokért, mely hét évig tartott szüntelen. A most következett esztendőben ez volt a főtéma: nemcsak az én lapomban, hanem lassan-lassan az egész magyar zsidó társadalomban is. A Bethlen-korszak végéig nem volt zsidó ügy, mely ennyire felkavarta volna a magyar zsidó társadalom érdeklődését, mint éppen ez. Az eredmény méltó volt a fáradsághoz:

megmentettünk az életnek, a munkának, a kultúrának egy egész magyar zsidó nemzedéket.

Amíg azonban ez a munka kiteljesült, kaotikus tünetek jelentkeztek nemcsak a politikában, hanem a felekezeti közéletben is. A fővárosban új antiszemita csoport bontott zászlót: a Wolff-párt. Példátlanul gyűlölködő és gonosz elfogultság kezdett úrrá lenni a Városházán. A magyar fővárosban, ahol Deák Ferenc szerint a zsidó tőke építette a palotákat, ahol Rákosi Jenő szerint zsidó kereskedők magyarosították meg az üzleti és gazdasági életet, ahol Jókai Mór szerint zsidó írók és újságírók tették magyarrá a társalgás és az utca nyelvét: irtóhadjárat kezdődött Wolff Károly és Csilléry András vezetése alatt a zsidók ellen. Kiűzték őket a vásárcsarnoki helyeikről, megfosztották kenyerüktől. Hogy milyen méltánytalanságok történtek, arra példa az a jelenet, mely a nemzetgyűlésen játszódott le egy ilyen Wolffék által kenyerétől megfosztott zsidó körül.

„Bródy Ernő: Egy másik kitett mészáros, Kemény Vilmos.

Kószó István: Vormals?

Bródy Ernő: Vormals valószínűleg Kohn, de lehet az is, hogy Klein. (Derűlség. Felkiáltások a középén: Kószó nem volt, az bizonyos. Élénk derűlség.) Ez is tizenhárom év óta benn volt a csarnokban, s a mozgósítás első napjától kezdve a 16. gyalogezredben teljesített katonai szolgálatot Albániában, ahol trópusi malária betegségbe esett, aminek folytán segédszolgálatos lett. Ez a Kemény, Klein vagy Kohn Vilmos 33 % erejéig rokkant.

Schneider Béla áruhelye szintén huszonhárom év óta áll fenn a csarnokban, a vásárcsarnok létezése óta. Atyja halála óta vezeti az üzletet. A mozgósítás óta a harctéren volt, és mindkét fülére megsüketült. (Mozgás a jobboldalon.) Mindkét fülére megsüketült a harctéren (Mozgás), dacára annak, hogy zsidó vallású, mégis megsüketült. Nem tehetek róla. (Derűlség.) Ennek öccse, Jenő, szintén a mozgósítás óta volt a harctéren, az 1. honvéd gyalogezredben. Tüdőlövést kapott és 50 % erejéig rokkant. Blumstein Samu 12 év óta bírja ezt az áruhelyet a vásárcsarnokban; 1915.

március 5-től kezdve az 1. számú hadsereg tábori csendőrségében szolgált.

Héjj Imre: Jó hely! Azt én elcseréltem volna.

Bródy Ernő: Bevonult mint közember, és mint őrmester került ki onnan. Megtette a szolgálatát ott, ahová beosztották.

Héjj Imre: Dehogyan ott!

Bródy Ernő: Ott, ahová a hadsereg állította. T. képviselőtársam talán ettől is egy kis süketséget kívánna, vagy valami más egyebet?"

(Egyenlőség, 1921. március 19, 4. old.)

Ez a jelenet nemcsak a városházi rémuralomra jellemző, hanem a nemzetgyűlés tónusára is. Így és ilyen hangon mertek beszélni ártatlan emberek szenvedéseiről.

A zsidóság tele volt sebekkel. A numerus clausus halálgépe már működött. Az ifjúság vándorolt a külföldre. Teleki Pál miniszterelnök a katonaságnál az összes zsidókat megbízhatatlannak minősítette, és úgynevezett munkaszázadokba osztotta be, ahol kimondhatatlan kínzásoknak voltak kitéve. Haller István utolsó intézkedése: a felvételi vizsga, a középiskolákat is elzárta a zsidók elől. Budapest utcáin estefelé napirenden voltak a kisebb pogromok. Március 15-én a pogromot éltették a Petőfi szobornál, és követelték a fehér forradalmat. Éjszaka negyven súlyosan sebesült zsidót vittek a kórházba. Működtek a revolverek és vasbotok. A kormány, bár színleg helytelenítette az eseményeket, passzívan nézte, sőt Tomcsányi igazságügyminiszter rendeletet adott ki, melyben az összes mozisokat megfosztotta tulajdonuktól.

Már közel három éve volt, hogy a háború megszűnt. Európában csupán Magyarországon tartott ez a keserves zavar. Most már Anglia is felfigyelt a magyar zsidók helyzetére: a nemzetgyűlés állandó antiszemita botrányai (Budaváry László 157 beszédet tartott két év alatt a zsidók ellen) eljutottak Londonig. Mikor a szerencsétlen trianoni szerződésről beszéltek az angol alsóházban, Asquith volt miniszterelnök szót emelt 1921. április végén a magyar zsidókért, így kezdve szavait: "Mélységesen elszomorít, hogy Magyarországon, ahol

a zsidók eddig igazságos védelmet élveztek, ma heves antiszemita mozgalom uralkodik.” Wedgewood ezredes elmondta, mi történt a zsidó diákokkal, ami nagy felzúdulást keltett.

Maga a felekezet tétovázva, ijedten és lelkiileg megzavarodva állta ezt a másfél éves ostromot. De a zsidóságban már olyan tünetek mutatkoztak, mintha az emberek kezdenék elveszteni idegeiket. A hitközség, melyet Székely és Lederer nagyszerű önfeláldozással vezettek, mintha meggyengült volna, hatalma megingott, mert a közönség megunt a végnélküli peticionálásokat, a hasztalan feliratozást, eredménytelen előszobázásokat a kormánynál. Az elégedetlen elemek új vezért kerestek. Sándor Pál, kinek neve ott volt mindenkinek ajkán, gyermekeinek áttérése miatt nem vállalhatott hivatalos szerepet. Egy önjelölt vezér került ezekben a napokban előtérbe: tiszasülyi Polnay Jenő.

Polnay Jenő az Atlantica tengerhajózási vállalat vezérigazgatója volt, gazdasági kitűnőség, ki soha semmi módon nem vett részt a zsidó felekezet életében. Valami rejtélyes, eddig ki nem derített módon Friedrich István felvette kormányába, ahol három napig volt miniszter, amiből azután a “kegyelmes” cím származott. Úgy érezte, hogy ez a három napos, kétes értékű szereplés feljogosítja arra, hogy a felekezet élére álljon. Vészi József, a Pester Lloyd mindenható főszerkesztője kinevezte őt a zsidóság vezetőjévé, amit Székely Ferenc elnök semmi esetre sem érdemelt meg Vészitől, hiszen ő volt a Lloyd-társaság alelnöke. Vészi tábornok gyűjtött Polnay mögé, és megszerezte számára Mezey Ferencet is.

Mezey Ferenc e lépésével elhagyta Székelyt, és a két férfi együttműködésének most már vége szakadt. Miért tette ezt? Én úgy láttam, hogy őt és az egész Országos Irodát gyanakvással és aggodalommal töltötte el az újjáéledt pesti hitközség viselkedése. A Síp utca ugyanis, túlnőve eredeti keretein, átvette az Országos Iroda feladatkörét is. Most már nem az Iroda, de a Hitközség érintkezett a kormánnyal, most már az egész zsidó politikát a Hitközség csinálta — beteljesült, amiről egykoron Wahrmann és Goldziher álmodoztak.

Mezey és Székely, akiket annyira egybekapcsolt a Károlyi-forradalom lázas korszaka, most szétváltak. Nem haraggal, de mély elkeseredéssel egymás iránt. Székely mindenáron vissza akarta nyerni

Mezey bizalmát, de mikor az a "trónkövetelő" Polnay zászlóihoz szegődött, feladta a béke reményét.

Polnay uralma majdnem másfél évig tartott. A volt miniszter megalakította a Magyar Zsidók Központi Szövetsége című intézményt, mely ülésezett, határozott, küldöttséget járt, Vészi és Mezey segítségével. Polnay képviselte a felekezetet, mikor Horthy Miklós siófoki főhadiszállásán a küldöttségek magjelentek. Polnay képviselte a felekezetet, mikor az amerikai Joint 100 000 dollárját fel kellett osztani a felekezetben. Polnayt csak Sándor Pál tudta volna megbuktatni, rámutatva arra, hogy a felekezet élére választás útján, demokrata módon lehet kerülni, nem néhány úr kinevezése alapján. De Sándor Pált Vészi József visszatartotta a támadástól, Székely és Lederer erőtlének voltak.

Nekem is csak a lapom állt rendelkezésre, hogy Polnayt támadjam. Meg is tettem. Tisztán éreztem, hogy a nagykapitalizmus ilyen kinövésai tűrhetetlenek a felekezeti életben. Azért, mert valaki gazdag, még nem lehet egyeduralkodó a zsidóságban — csak azért, mert elárulta testvéreit, tárcát vállalt egy pogrom-kabinetben. Harcoltam Polnay ellen, ahogy és amikor csak tudtam, gyengítettem az állásait, és erősítettem az a sok levél, melyet Badenből kaptam: "Csak tovább, nemsokára én is jövök haza segíteni."

Baden volt akkor a magyar zsidóság Turinja. Ott élt száműzetésben Vázsonyi Vilmos, az utolsó király volt igazságügyminisztere, a recepció előharcosa, a magyar zsidó Abarbanel. A kurzus kezdetétől fogva világosan éreztem, hogy csak ő mentheti meg a felekezet helyzetét, és csak az ő vezetése teremthet belső egységet a felekezetben. Ezért — bármily veszélyes volt is — nem mulasztottam el, hogy az Egyenlőségben állandóan felszínen ne tartsam a nevét, a munkáját a hálátlanságra hajlamos zsidó tömegek előtt. Előadásokat tartottam róla, memoárokat közöltem, úgy, hogy mint a felekezet első tényezője maradt meg a tömegek előtt.

Vázsonyi szíve mélyéből undorodva nézte a Polnay-rendszert. Székelyt se nagyon szerette, de tolerálta, míg Polnayt árulónak tartotta, és szégyellte, hogy a zsidóság előtte meghajlik. 1921. tavaszán végre, mikor Gratz Gusztáv külügyminiszter erre az időt alkalmasnak látta, Vázsonyi hazajött.

A száműzetésből visszatért politikus ekkor 53 éves volt. Érezte, hogy élete utolsó órái közelednek, és hihetetlen, példátlan aktivitással vetette bele magát a közéletbe. Mintegy varázsütésre feléledt Budapest polgársága; egymás után alakultak újjá a kerületi politikai körök; lángoló, lelkes beszédekkel ébresztette fel aléltságából a kurzus alatt apátiába hullott szabadelvű tömegeket. A parlamentben újbóli megjelenése esemény volt. Az ülés majdnem abbamaradt, mert a képviselők kitódultak a folyosóra, megbámulni a ritka tüneményt, a szellemet, mely a régi Magyarországot jelentette. Teleki miniszterelnök maga is üdvözölte, hidegen, de objektív módon a visszatért "közellenséget". Gróf Andrássy Gyula azonban elfordult, amikor meglátta, mert Vázsonyi legbizalmasabb politikai barátja közben az antiszemita politika élére lépett, elnöke lett a Hallereket, Fanglereket és Budaváryakat magába foglaló keresztény pártnak, és egyre-másra tartotta zsidóellenes beszédeit. De ezentúl meg kell szokni, hogy itt van, mert még az elárult és elcsendesedett baloldalon is újra hatalom lesz.

Ám a magyar politika most hirtelen nagyot rázkódik. 1921 húsvétja van, és Szombathelyen hirtelen és váratlanul megjelenik a király. Egy zsidó földesúr kocsiján, Erdődy Tamás gróffal teszi meg az út végső szakaszát.

Öt nap múlva már indul vissza svájci száműzetésébe IV. Károly. És néhány hét múlva új kormánya van Magyarországnak. A numerus clausus törvénybe iktatója, a zsidó munkaszázadok feltalálója, a "megbízhatatlan" jelző atyja: gróf Teleki Pál, a doktriner tudós távozik.

Az utódja egy fiatal, alig negyvenöt esztendőös erdélyi arisztokrata, gróf Bethlen István. A magyar politikai élet, mely Friedrich óta folytonos rengésben van, átlag hat hónaponként emészti meg a kormányokat. Ennek a kormánynak sem jósol többet senki. Kultuszminiszter Vass József, pénzügyminiszter Hegedüs Lóránt.

De az új miniszterelnök, mikor bemutatkozása előtt a folyosón az újságírók megkérdezik, mi a programja, csak ennyit felel:

— Rendbe akarom hozni Magyarországot.

(19) Az ellenforradalom alkonya

Bethlen István gróf nem volt filoszemita. Már programjában megmondta, hogy "zsidók nélkül" akarja nagyvá tenni az országot, illetve, hogy "nélkülük " is az akar lenni a haza, ami ma "velük". Szó sincs róla, nem valami barátságos uvertür egy kormányzati korszakhoz. De ez csak a külvilágnak szólt: befelé ez a rendkívüli államférfi tisztában volt vele, hogy kormányoznia tulajdonképpen az "antiszemiták nélkül" kell, s nem "velük".

Bethlen István a kétéves antiszemita tombolás után, éppen úgy, mint negyven év előtt Tisza Kálmán az eszlári pör évei végén, ősi magyar politikai éleslátással felismerte, hova lökte a zsidógyűlölet Magyarországot. A mélységbe. Az ország kétségbeesett helyzetben volt. A gonosz trianoni béke fojtogatta gazdasági életét, lekötötte vérereit, megbénította és hűdötté tette a közéletet. A zsidókérdés pedig széttépte a társadalmat, felborította az egyensúlyt, magasba dobta a könnyű súlyú rétegeket, és az értékes elemeket lesüllyesztette. Az ország amellet rá volt szorulva anyagilag is, erkölcsileg is azokra a nyugati országokra, ahol nem volt antiszemitizmus, sőt a zsidók előkelő politikai és gazdasági szerepet játszottak. Ezek előtt az országok előtt Magyarország még mindig az 1919-es "fehér terror" hazája volt, és ezt a balhiedelmet a zsidókérdés lecsapolásával el kellett oszlatni. De szükség volt a külföldre a revízió döntő kérdése miatt, a kisantant gyilkos szorításából ki kellett szabadulni. A belpolitikában mindenekelőtt a rendet kellett helyreállítani — kiirtani a felelőtlen elemeket, visszaadni az utca nyugalját — európai jogállapotokat kellett teremteni. És mindezeken kívül: pacifikálni kell a zsidóságot, lecsendesíteni, újra bevonni az ország vérkeringésébe.

Ehhez az irtózatós feladathoz Bethlen Istvánnak egy kerek évtized kellett. De elvégezte.

Az ő módszere lassúbb — erdélyibb —, mint Tisza Kálmáné, akivel az imént összehasonlítottuk. De módszeres és nyugodt. Ami nem sikerül először, sikerül ötödszörre. Ami nem sikerül egy hónap alatt, sikerül egy év alatt. Egyelőre ketten vannak a kormányban,

akiknek meggyőződésük, hogy le kell építeni az ellenforradalmat: Bethlen és a pénzügyminiszter, Hegedűs Lóránt. A többi miniszter, a nemzetgyűlés pártjai mind, mind antiszemiták és ellenforradalmárok. A feladat nem könnyű, mégis megkezdődik a munka. És ha a Bethlen-korszak első éveit nézzük, látnunk kell, hogyan viszi véghez programját. A szavai még egyre zsidógyűlölők, a beszédei antiszemiták, a tettei egymás után oltják ki az ellenforradalom gyilkos tüzeit.

Az 1921-es zsidóság felizgatva, gyanakodva és haraggal fogadja őt. Bethlen ezt nem is bánja. Taktikájához tartozik, hogy a zsidók egyelőre ne dicsérjék őt, mert ezzel a közvélemény felé gyanússá teszik. Nem is dicsérik. Az első hónapokban semmiben se különbözik a Teleki-féle rezsimtől. Elveszi a trafikokat a zsidóktól (a fellebbezési eljárás során a legtöbb később visszkapja). De hiszen Ereky Károly kiáltotta feléje a nemzetgyűlésen: "Ha ön antiszemita lesz, akkor jóban leszünk!" Hát kell, hogy antiszemitát mutasson. A Wolff-pártot engedi tovább dühöngeni, a közigazgatásban még nem ellensúlyozza az ellenforradalom izgatásait, és megjelenik a híres ügyészi nyilatkozat Debrecenben (1921/667/2), mely szó szerint szabaddá teszi a zsidó hitfelekezet elleni izgatást. Viszont azt is megengedi, hogy Vázsonyi kerületről kerületre járva a fővárosban, egyre hangosabban hirdethesse a szabadság és a józan ész politikáját:

"Mióta vagyunk mi idegen faj, miért vagyunk nemzetiség, mikor én semmiféle más nyelven nem tudok gondolkozni, mint magyarul? Micsoda ostobaság és istenkáromlás minket kiteszítani a magyarság köréből."

(A Lipótvárosi Demokrata Körben)

A nemzetgyűlésen pedig szabadabb a hang és erősebben ütköznek össze az ellentétek. A Bethlen-korszak első éveit az jellemzi, hogy a zsidók szabadabban beszélhetnek, az antiszemiták élesebben. Vázsonyi első beszédében a Bibliát védi Bozsik plébánossal szemben. Sándor Pál pedig olyan nyíltan és élesen támadta a kurzust, mint még soha (1921. június 2).

A háborút — mondta — nem a zsidók miatt vesztettük el, hanem azért, mert az osztrák diplomácia elárulta Magyarország érdekeit, és impotens generalisszimuszok voltak a hadseregben.

Egy antiszemita képviselő, Szabó József, közbekiáltott: A zsidókat úgysem lehet fehérre mosni! Mire Sándor Pál: A zsidókat éppoly kevésbé lehet fehérre mosni, mint önt, ha a zsidók négerrek, akkor ön is az. Azután felolvasta kimutatásomat arról, hogy az antiszemiták hogyan dicsőítették a Károlyi-kormányt, hogy az Alkotmány a "nemzet lelkének lüktetését" érezte a Károlyi-forradalomban (1918. november 13). Sőt november 17-én ugyanez a lap azt írja, hogy a "forradalom" a magyar nemzeti érzés jegyében folyt le. Sőt, december 29-én: "Itt nincs mit okoskodni, polgárok, szocializálódni, proletarizálódni kell!" Sándor Pálnak viszont gróf Andrássy Gyula felel, ez alkalommal, meghazudtolva apja emlékét és megtagadva összes zsidó barátait, kijelenti: "A zsidó fajt korlátozni kell, és visszaszorítani."

Önagyméltósága erre viszont Vázsonyi Vilmostól kapott gyilkosan hangzó választ: "Svájcba együtt menekültünk — mondta Vázsonyi — a kommunizmus elől; mint felekezet mentem ki, és mint faj tértem vissza."

A nemzetgyűlés így változik Bethlen uralmának kezdetén lassan olyan arénává, hol nyugodtan mérkőzhetnek világfelfogások és indulatok. Naponta ott voltam a zsidó képviselők kíséretében, és így nem is csodálkoztam, ha észrevették sürgés-forgásomat. Június elején Rassay Károly, ki akkor már ellenzékbe fordult, általános csodálkozásra felolvasta rólam a következő titkos jelentést:

"Rassay Károly: Az Egyenlőségnek lázító, magyarellenes cikkeire ismételten fel kell hívnunk az illetékes körök figyelmét. A zsidó kávéházi láncosok állandó meglegedésére a leggyalázatosabb módon állt útjába minden konszolidációnak. Ez a lap szolgáltatja az egész pesti zsidóságnak a szellemi táplálékot, és ennek a lapnak a szerkesztője, Szabolcsi Lajos rázza melegen Rupert képviselő kezét minden egyes interpellációja alkalmával...

Szilágyi Lajos: Politika a hadseregben! (Egy hang a középén: Védi az Egyenlőséget?)

Rassay Károly: Nyugodjon meg a t. képviselő úr, én az Egyenlőség után most egy olyan képviselőről fogok beszélni, aki a hátam mögött ül...”

(Egyenlőség, 1921. június 11, 2. old.)

Én magam — érdekelt lévén — nem kívántam a t. nyomozókkal vitatkozni. De véleményt kértem e kérdésben Rassay Károly és Rupert Rezső képviselő uraktól. Mondanák el, mi a nézetük e kiváló nyomozatról és a szenzációs eredményről.

A két nyilatkozat így hangzik:

”Rassay Károly: A«T[itkos]» jelentésekben foglaltakkal érdemekben foglalkozni éppen annyira nem kívánok, mint hogyha a néger törzsfőnök nyilatkozata volna, mert éppen olyan illetéktelen arra, hogy egyes lapokkal szemben politikai bírálatot gyakoroljon. Csak a megjegyzésem mindössze, hogy szomorú dolog, hogy ilyen nehéz viszonyok között, ilyen haszontalan célokat szolgáló intézményre az állam milliókat és milliókat tud költeni.

Rupert Rezső: Hogy Szabolcsi úrral kezet fogtam, az rám is csak megtiszteltetés volt, s ezt a megtiszteltetést mindenkor szívesen fogom magamnak megszerezni. Tiszta életű, becsületes férfiú, ki ha más oltár előtt imádja is Istent, lényegében ugyanaz az eszménye, ami az enyém: a jóság Istenének porig alázkodó tisztelete, hittel való megváltása. Isten, akárkié legyen, csak Isten lehet. Ha Szabolcsi úr az ő hite egy Istenét csak fokozott buzgósággal szereti, ezzel szememben csak nőhet, sokkal nagyobbra nőhet, mint aki Istenét is divat szerint váltogatja. Nemhogy szégyellném, hogy vele kezet fogtam, de büszke vagyok rá, ha ezt ő is megtiszteltetésnek vette. Remélem, hogy mindezt megbocsátja nekünk az ő Istene, és az enyém is.

Ahhoz, hogy egy«T» tiszt mint criment jelentette a *cabinet noir*-hoz ezt a szörnyű esetet, hogy egy becsületes magyar emberrel kezet fogtam, nincs szavam. Ez a tény

magát, és azt a rendszert, melyben a spiclikedés már ennyire fajult, eléggé jellemzi, s logikájával elvezet annak a rettentő kérdésnek a felvetéséhez: Hol érezhetik végre már biztonságban magukat a becsületes emberek is?”

(Egyenlőség, 1921. június 11, 2-3. old.)

Kétségtelenül ez a légkör, ahol már így lehetett kritizálni, Bethlen érdeme. Ez a szabadságnak, ha nem is teljessége, de már lehetősége és ígérete. A zsidóság pacifikálására is bekövetkezik nemsokára az első komoly lépés. A miniszterelnök foglalkozni kezd a Löw-üggyel, mely az ország egyik kínos kérdésévé nőtte ki magát. Tanácskozik Vázsonyival és Baraccsal, és pertörlést rendel el.

És mintha az a kis javulás, mely a magyar politikában beállott, megmutatkozott volna a felekezet belső életében. A beteges, felesleges képzelődések, melyek a kurzus első lázában a felekezet táján keletkeztek, elmúltak. El kellett múlniuk, mert a láthatáron újra megjelent Vázsonyi alakja, aki 1918-ban már döntően befolyásolta egész zsidó közéletünket. Vázsonyi visszatérése erőt adott a pesti hitközség megingott presztízsének; néhány hónapra még létrejött Székely Ferencsel egy rövid fegyverbarátság, mely azután egy év múlva sajnos teljesen felbomlott. De most ez a Vázsonyi-Székely egység megbuktatta a Polnay-féle képződményt, és a hatalmat visszahozta a Síp utcának.

Polnay Jenő azon vette észre magát, hogy hívei és barátai Vázsonyi visszatérése után egymás után elhagyják. Vészi is megingott, mert a Pester Lloyd főszerkesztője is tartott Vázsonyitól, kinek befolyása e napokban félelmetesen emelkedett. Sándor Pál is Polnay ellen fordult, nem volt más, mint Mezey Ferenc mellette. Végül is az Egyenlőségben Vázsonyi és Székely éles hangú nyilatkozatot tettek közzé, melyben kijelentették, hogy Polnaynak nincs joga a felekezet nevében beszélni, és önmaga nevezte ki magát ennek vezérévé. Polnay erre azzal válaszolt, hogy elment a cionisták közgyűlésére, és szerepet vállalt a cionista szervezetben, mely éles ellentétben állott a hivatalos zsidósággal.

Vázsonyi ez után az "elővágás" után megkezdte a hadjáratot a pesti hitközség teljes és totális elfoglalására. Megjelent a júniusi

közyűlésen, és itt példátlan melegségű tüntetés közepette mondta el élete egyik legnagyobb beszédét: "Ez a mi bosszúnk!" címmel. Többek közt így szólt:

"Soha semmi üldözés meg nem rendíthet minket... Azok hagytak el minket, akik a csúcsokra feljutottak... A mi hazaszeretetünk a legszentebb, mert mi fájdalemak és keserűségek között szeretjük a hazát... — jobban, mint bárki más... Innen, az ország első hitközségéből hívom fel a megszállt területi zsidókat, hogy vallják magukat mindenütt magyarnak, ne hallgassanak a csábításokra, ez legyen a mi bosszúnk az igaztalan vádért, hogy nem vagyunk magyarok!"

A beszéd és az elv meghódította a hitközséget. E perctől fogva Vázsonyi a vezér, Székely csak halványodik. Lederer látja a párharcot, de passzív marad, meg akarja menteni magát a jövőre.

Vass József a nemzetgyűlésen még a "szíriai szellemről" beszél, de most már észrevehetően virrad. Az ellenforradalom csapatai kezdenek visszavonulni, idejük lejárt. Izsákon, ahonnan 117 lélek menekült el az alföldi atrocitások idején, most kísérlet történik a visszatérésre. Ez ugyan nem sikerül, mert az izsáki vásárt, hol zsidók újra megjelentek két év után: szétverik a felelőtlen elemek. De ezzel vége. Mert gróf Ráday belügyminiszter belevág a sebes kérdésbe, és rendet teremt az alföldi ellenforradalom veszélyes berkeiben is. Az Ébredő Magyarok még üléseznek, plakátíroznak, felelőtlen elemek még kísértének, de világosodik. A parlamenti jobboldal csökken, a baloldal szaporodik. Egy fiatal kereszténypárti képviselő csatlakozik most nyíltan a szabadelvű fronthoz: Rassay Károly, aki nyíltan bejelenti, hogy az "Ergerberger" nóta hatása alatt tért meg antiszemitizmusából, mert arra kellett gondolnia, mit éreznek a zsidó gyermekek a dal hallatára.

Rassay után Rakovszky István is "megtért", a nemzetgyűlés harcias elnöke, ki lemondott méltóságáról, és a baloldalhoz csatlakozott, Berniczky Ödönnel együtt. Ez már Vázsonyi keze volt, ki régi bajtársait tömörítette maga mellett.

A zsidók mellett nyilatkozott meg a közhangulat a szerbek távozása alkalmából is. Pécs és Baja felszabadultak e napokban a jugoszláv megszállás alól. Dícséret és elismerés hangzott el a városok zsidóságának hazafias magatartásáról. Meskó Zoltán kormánybiztos meghajtotta az elismerés zászlóját a zsidók előtt, Berki Gyula képviselő a nemzetgyűlésen köszönte meg hűségüket és ragaszkodásukat. Wunderlich József bajai polgármester kijelentette, hogy a bajai zsidók megérdemlik a nemzet köszönetét.

Most már a numerus clausus szörnyű vas-szítája és a Wolff-párt atrocitásai izgatták a felekezetet. Elküldték Déri Ferenc zsidó alpolgármestert, Kemény Géza és Vita Emil tanácsnokokat, valamint Wolffék 165 zsidó tanítót küldtek el egy napon a fővárostól. De éppen ez volt a Bethlen-rendszer jelentősége a mi szempontunkból, hogy ezek ellen az atrocitások ellen lehetett szót emelni; sajtóban, üléseken, parlamentben, nem kellett némán és megalázva mindent elviselni.

Az 1921. október végi király-krízis akkor rázta meg az országot. A budafoki ágyútűzben a kormány csapatai közt zsidó katonák is harcoltak az új Magyarország új alkotmányának védelmére. Egyikük, Klausz Imre, az egri kántor fia hősi halált halt egy királpárti golyótól. A Nemzeti Múzeum lépcsőjéről temették a budafoki ütközet halottait, köztük Klausz Imrét is. Székely Ferenc hitközségi elnök szombaton volt kénytelen, ott, a lépcsőn állva, néhány szóval elbúcsúztatni az ifjú mártírt.

Klausz Imre elesett, de a zsidóság mélyen megrendülve siratta Károly király tragédiáját. Sándor Pál vezércikket írt az Egyenlőségben a király mellett, de a cenzúra törölte. Sándor Pál fellebbezett, Bethlenhez fordult, aki a következő érdekes levélben hagyta jóvá a cenzúra intézkedését:

"Miniszterelnök
Budapest, 1921. április hó 21-én
Méltóságos Sándor Pál úrnak
Budapest, Dorottya utca 8

Tisztelt Barátom!

Elovestam azt a cikket, melyet az Egyenlőségből
cenzúráztak, és mellékelten visszaküldöm a szöveget,

megjegyezve, hogy annak közlését el nem rendelhetem, miután a kormány programjának ismertetésekor is hangsúlyoztam, hogy a királykérdésben való, bármily irányú propagandát nemcsak hogy helytelenítem, de minden rendelkezésemre álló eszközzel meg is akadályozom.

Miután pedig az Egyenlőségbe szánt cikkedről azt tartom, hogy az a király melletti személyi propagandát szolgálja, nem vagyok abban a helyzetben, sajnálatomra, hogy kéresemre eleget tehessek.

Szívélyes üdvözléssel,

Bethlen István."

(Egyenlőség, 50 éves jubileumi szám,
1930. január, 118. old.)

A pesti hitközség a királydráma után nagyjelentőségű határozatot hozott. Küldöttséget menesztett Amerikába, az ottani magyar zsidókhoz, hogy támogassák a magyar zsidóságot, mely a pénzromlás napjaiban egyre szegényedett, és melynek intézményei roskadoztak. A zsidókórház annyira elzüllött, hogy rongyos párnák és tépett lepedők várták a betegeket. A küldöttséget Székely Ferenc vezette, és tagjai voltak dr. Adler Illés rabbi és dr. Zahler Emil előljáró, mindketten népszerű vezetői a fővárosi zsidó életnek. Székely, a régi kormánypárti, guvernementális törzsfőnök, elutazásuk előtt jelentkezett a miniszterelnöknél. Bethlen készséggel fogadta a deputációt, megnyugtatta őket, felkérte őket, mondják csak el Amerikában az igazat a magyar viszonyokról, és hozzátette:

— Én méltányolom a magyar zsidóság nagy feladatait a nemzet életében, és meg vagyok győződve, hogy az antiszemitizmus pszichózis volt, mely meg fog szűnni. Én nem engedem tovább tombolni, minden ilyen izgatást le fogok törni. Önök máris konstatálhatják, mennyivel javult a helyzet az én kormányzásom alatt.

1921. november 3-án mondta ezeket az emlékezetes szavakat a miniszterelnök.

Székely Ferenc még egy külön beszédet is tartott: a tiszteletére rendezett díszgyűlésen elmondta, hogy azért megy Amerikába, mert Polnay minden ígérete dacára nem szerzett onnan egy fillért sem. Adler is elbúcsúzott, azután nagy, szerető tüntetések között elutaztak. A hitközség vezetését ideiglenesen Lederer Sándor vette át.

Azonban a miniszterelnök szavai ittmaradtak és elkezdtek hatni sok mindenféle irányban.

Először is a szélsőjobboldal ijedt meg. Hát már itt tartunk? Az alföldi brigádok, a különítmények maradványai, a felelőtlen elemek összebújtak: a kormány ellen döntő harcot kell vívni, különben elvesztünk. (Mint mikor Tisza Kálmán megkezdte a zsidóság megbékítését, és Istóczyék megharagudtak érte.)

És megrökönyödött Vázsonyi is. Ha Bethlen ilyen hangon szólal meg a zsidóság felé, akkor az ellenzéki politikának, mely a zsidókérdés sikerein épül fel, befellegzett. Vázsonyiban erősebb volt a politikus a zsidónál. És elhatározta, hogy Bethlen ellen úgy veszi fel a harcot, hogy a Bethlen-rezim támogatóit eltávolítja a felekezeti életből.

A kormányzó a király távozása után újra Bethlent nevezte ki miniszterelnöknek. December 7-én mutatkozott be az új kormány, és most már a miniszterelnöki program nyíltan és minden álcázás nélkül fordult a zsidóság felé az ország szorongatott helyzetében:

”Készek vagyunk együtt haladni a magyar zsidóságnak azokkal az elemeivel, melyek velünk együtt felveszik a harcot a destruktív tényezőkkel szemben.”

Vázsonyi és Sándor Pál most már látták a veszélyt, mely őket fenyegeti, ha Bethlen politikája sikerül, és a béke helyreáll a lelkekben. Ekkor határozták el, hogy mindenáron fenntartják a felekezetben az ellenzéki hangulatot, és nem engedik, hogy Bethlen ”felszívja” a zsidó szavazatokat.

És ezzel az Egyenlőség nehéz helyzetbe került. Hívei és barátai voltak: Vázsonyi is, Sándor Pál is, Bródy is. Mind a három zsidó képviselő, kiknek elemi politikai érdekük volt, hogy a zsidóság ne dőljön be Bethlen ígéreteinek és szép szavainak. E három zsidó képviselő nemcsak közel állott a laphoz, hanem mindenütt dicsőségét

zengtek. Sándor Pál éppen e napokban mondta a parlament nyílt ülésén:

”Sándor Pál: (...) De hivatkozhatom én adatokra a tekintetben, hogy kifelé, amikor szükség van rá, egészen másképp beszélnek. Ime, itt van az a nevezetes idő, amikor gróf Teleki Pál és gróf Apponyi Albert... (Egy újságot vesz ki írásai közül.)

Kórodi-Katona János: Az az Egyenlőség! Az az újság dicsőítette a kommunizmust!

Sándor Pál: Az Egyenlőség egy tisztességes, hazafias lap...

Kórodi-Katona János: Dicsőítette a kommunizmust! (Zaj. Elnök csenget.)

Sándor Pál: ...amelyben magyar miniszterek is szoktak nyilatkozni. Ha tisztességtelen volna, akkor az önök szemében jó keresztény miniszterek nem nyilatkoznának benne. Ez a lap 40 000 példányban jelenik meg...

Kórodi-Katona János: Dicsőítette a kommunizmust!

Elnök: Kórodi-Katona János képviselő urat figyelmeztetem, hogy a házszabályok értelmében nem szabad közbeszólni. Méltóztassék csöndben meghallgatni a szónokot.

Sándor Pál: ...s 5 000 példány megy belőle Amerikába. Ne méltóztassék ezt tisztességtelen lapnak stigmatizálni. Nincs ahhoz joga senkinek sem.”

(Egyenlőség, 1921. december 31, 6. old.)

A három zsidó képviselő az egyik oldalon, s a másik oldalon, Bethlenre felesküdvé, állt a zsidó nagytőke. Báró Kohner Adolf, Vészi József, Székely Ferenc, Vida Jenő, Dési Géza.

Semlegesnek kellett volna maradnom, belátom. Nem lehetett. A zsidó kispolgárok, kiknek orgánuma voltam, elhagytak volna valamennyien. Az ostorcsapások, melyek két év óta értek, ott sajogtak rajtunk. Nem lehetett a kormányt támogatni.

Pedig minden ízemben éreztem: az lett volna a helyes politika. Hiszen az ellenforradalom éppen a zsidók miatt készült végső, erélyes támadásra a kormány ellen: fel akarta borítani az ország rendjét, nehogy a zsidókérdésben megnyugvás álhasson be. De a zsidó tömegek felháborodott ellenzékiisége, amely, tévesen, a felelőtlen elemek helyett a felelős kormány ellen irányult — elsöpört minden kormánypárti lehetőséget.

Így 1922 első hónapjai megteremtették a magyar zsidóság nagy drámáját. A zsidóság közel négy évi szenvedés után öntudatra ébredt, és elindult olyan úton, melyen talán hiba volt elindulnia. És a felekezeti életben olyan vihar tört ki ezekben a hónapokban, mely elsodorta az eddigi vezéreket, és új irányba terelte az egész zsidó közéletet.

Az akció úgy kezdődött — a hasonlóság kísérteties —, mint Tisza Kálmáné az eszlári évek után. Tisza Kálmán akkor a zsidóság vezetőivel megbeszélte, hogy le kell vezetni a zsidó tömegek izalmát, és pacifikálni kell a felekezetet. Wahrmann Mór és Chorin Ferenc segítettek, és két év alatt újra csend és béke volt a zsidóságban.

Bethlen István ugyanígy kezdte. Vadász Lipóthoz fordult, és ő általa kínált békét a magyar zsidóságnak. Gróf Klebelsberg Kunó, az új belügyminiszter felkereste Vadász Lipótot, kivel együtt szolgált a Tisza-rezsim alatt, és felkérte: pacifikálja a zsidóságot. Elkérte tőle a "zsidó kívánságok" listáját. Klebelsbergeret magam kérdeztem meg, mi a célja; azt felelte:

"Igenis áll az, hogy nemsokára tárgyalni akarok a magyar zsidóság képviselőivel bizonyos fennálló differenciák rendezése és elintézése tárgyában.

Ezen sem a politikai, sem a társadalmi közvélemény egy pillanatig sem csodálkozhatik. Aki az én felfogásomat ismeri, és méginkább akik hallották két évvel ezelőtt választóim előtt tartott programbeszédemnek a zsidókérdésre vonatkozó részét, azok előtt csak természetes, hogy most, amikor hivatalos állásban vagyok, sarkalatos politikai elveim megvalósítása érdekében el is járok.

Én tehát már két évvel ezelőtt, amikor a mainál valamivel nehezebb volt a politikai atmoszféra, és a

zsidókérdésben nem lehetett úgy beszélni, mint ahogy ma már sokan beszélnek — és különösen olyanok, akik röviddel ezelőtt az ellenséges álláspont szertelen képviselői voltak —, azt mondtam, hogy a zsidóságot forradalommal és kommunista üzemekkel általánosságban gyanúsítani nem lehet és nem szabad. Azt is mondtam, hogy semmi néven nevezendő agresszivitásra a zsidókérdésben kapható nem vagyok.

Most is ezt mondom. És épp ezért hiszem, hogy a meginduló tárgyalások olyan eredménnyel fognak végződni, hogy a konszolidált érzelmű magyar zsidóság jól fogja magát itthon érezni.

Ezt a felfogásomat kiegészíthetem azzal, hogy a bekövetkezendő tárgyalásokon abból az alapelvből indulok ki, hogy Magyarország európai állam, és nem folytathatunk olyan politikát a zsidókérdésben, mely szembenáll az egész Európában érvényesülő állásponttal.”

(Egyenlőség, 1922. január 28, 1. old.)

Ez a hang, a Bethlen-Klebensberg-hang az európai magyarság hangja volt, mely restellte és szégyellte a fehér terror eseményeit, és Európa előtt vissza akarta szerezni a konszolidáció hírét Magyarországnak.

Az ellenzék, a leginkább Sándor Pál és Vázsonyi, haraggal figyelték ezt a hangot. Először csinálják vissza a numerus clausust! — hirdette Vázsonyi. Sándor Pál szava így hangzott: Jóvá kell tenni az atrocitásokat, melyeket elkövettek, azután tárgyalunk.

(A hiba ott volt, hogy Héjjasék atrocitásaiért Klebensbergéket tették felelőssé.)

Bethlen közben két kézzel dolgozott, hogy az ellenforradalom maradványait eltüntesse. Január végén letartóztatták a Duna-Tisza közötti 1920. évi pogromok 12 tettesét. A zsidó közélet zúgott és forrongott, éppígy az ellenforradalom fészkei is. Mind a két oldalon vérben forgó szemekkel támadták a középutas kormányt, mely nem is tagadta, hogy választásokra készül, a konszolidáció jegyében. Az Egyenlőség hasábjain 50 törvényhozót szólaltattam meg ezekben a

hetekben, nyilatkozzanak a "zsidó-békülés" kihatásairól. Botlik József, a nemzetgyűlés eddigi alelnöke nyíltan megmondotta:

"Az úgynevezett kurzust lassú evolúcióval kell leszerelni, hogy a társadalmi békének adjon helyet. Közeleg a becsületes liberalizmus ideje."

Rassay Károly rendkívül hevesen nyilatkozott a baloldali ellenzék részéről az Egyenlőség hasábjain. Ő is óvta a zsidóságot, ne menjen a kormánnyal, mely kortesfogásból akar békülni.

A zsidóság eddig egységesen állt szemben a kormánnyal. A kormánypárti zsidóság első hivatalos képviselőjének Székely Ferenc mutatkozott, a pesti hitközség elnöke, aki február közepén hazajött Amerikából, elég jelentékeny anyagi eredménnyel. Ahogy megérkezett, jelentkezett Bethlennél, aki felkérte, álljon a kormánnyal békülni akaró zsidók élére. Székely megígérte, s ezzel kivívta a zsidó képviselők halálos haragját.

A dráma gyorsan zajlott le. Székely egymás után tett a nyilvánosság előtt közléseket arról, hogy "dacoskodással ne nehezítsük a liberalizmus eljövételét." Mikor Székelyt emiatt Vázsonyiék megtámadták, maga Klebelsberg vette védelmébe, aki ezt a diktatórikus utasítást küldte be nekem közlés céljából:

"A zsidóság számára most két választás van. Vagy taktikázni akar, vagy rá akar lépni a reálpolitika útjára. Az első esetben ellenzéki szerepbe lovalja be magát, a másik esetben együtt cselekedhet a kormánnyal."

A szélsőjobbboldalon nagy elkeseredéssel nézték a kormány zsidóbékítő próbálkozásait. Prohászka püspök Székesfehérváron nagy beszédet tartott, melyben kifejtette, hogy a "zsidóktól mindent el kell venni", és "a görény nem foglalható a tyúkokkal közös jogrendbe." A Szózat hasábjain Zsilinszky Endre és Ulain Ferenc a zsidókérdésnek "késekkel való gyors elintézését" követelték. Héjjas Iván a ferencvárosi Ébredők február 14-i ülésén a "tett korbácsának erejét" kívánta a zsidókérdésben. Budaváry László a Bajza utcai Ébredőgyűlésen kimondotta: "Pogrom kell!"

A belügyminiszter, Klebelsberg gróf, küzdött, ahogy tudott. Az Ébredők pogrom-plakátjait elkoboztatta, de voltak kerületek, hol az elkobzást nem hajtották végre. Pest megye híres antiszemita főszolgabíróját, Förster Lajost, az izsáki zsidók üldözőjét Klebelsberg felfüggesztette, de Förster tovább is bejárt a hivatalába. A "konszolidáció" vékony jégkéreg volt, folyvást fel-felszakadozott.

A zsidóság az újabb fenyegetésekért és atrocitásokért a kormányt tette felelőssé. A kormány ingerült lett, a békülni készülő két partner egyre jobban elidegenedett egymástól.

Vázsonyi pedig annyira ingatagnak látta a helyzetet, hogy minden gátlást levetve kilépett a porondra. Megkezdte a pesti zsidóság ellenzéki megszervezését hitközségi alapon. Pártot alakított Sándor Pállal együtt, azzal a nyílt céllal, hogy az összes kormánypárti zsidókat, elsősorban Székely Ferencet, eltávolítsa a zsidó közéletből, és saját uralma alá helyezze az ország első hitközségét.

A párt csakhamar meg is alakult: Magyar Zsidók Egységpártja név alatt. A közeledő hitközségi választásokra folyt látszólag a szervezkedés, valójában azonban azért, hogy át- és átpolitizálja a hitélet jegyében álló zsidó felekezeti életet. Az első csatlakozások voltak: Glückstahl Samu, Feleki Béla, Hajdú Marcell, Bródy Ernő, a kerületek zsidó vezetői. Lederer szintén csatlakozott, csak Székely érezte egyre világosabban, hogy a szervezkedés ellene fordul. Az őstagok választásánál 3089-en szavaztak, ugyanannyian, mint 1919-ben. Mikor azonban az elnökválasztásra került sor, Vázsonyi, Sándor Pál és Bródy Ernő kijelentették, hogy ha újra Székely Ferencet választják meg, ők lemondanak parlamenti mandátumaikról, mert nem tudják a zsidókat védeni, ha egy "kormánypárti vezér" által vezetett hitközség áll mögöttük, támadásra készen. Székely nem harcolt, nobiles gesztussal átengedte a helyét, és eltávozott egy zokszó nélkül. "Inkább maradok Bethlen híve — mondta nekem —, mintsem hogy Vázsonyi járószalagjára kerüljek." Vette a kalapját, és elment. Távozása után nyíltan élére állt a kormányt támogató Heinrich-pártnak, melynek egyik alelnöke lett, Vészi Józseffel együtt.

Négy évi hitközségi elnökség, kimondhatatlan fáradozások, amerikai kolduló körút után ilyen csendesen és nemesen távozott helyéről az a férfiú, kit még Szabolcsi Miksa szemelt ki a pesti hitközség irányítójának. 1910 óta, tehát 12 éven át neve

elválaszthatatlanul össze volt kötve a magyar zsidó közélettel. Nagy, országos megmozdulások kapcsolódtak hozzá, és most elment. A zsidóság dühös ellenállása a kormánnyal szemben: ennek a politikai hangulatnak lett áldozata. "Elesett Bethlen védelmében", írta róla a kormány egyik mérsékeltebb lapja. De Bethlen István, ki igen tisztán látott, jól tudta, hogy Székely bukása neki szóló, érdemetlen támadás volt, mely meg akarta torpedózni az ő békülő, középutas politikáját.

Felejthetetlen marad előttem a pesti hitközség 1922. március 18-i képviselőtestületi gyűlése. Székely eltávozott, és azt határozták, hogy az elnöki széket nem töltik be. A terem zsúfolásig megtelt hitközségi képviselőkkel, kik a bukott elnököt még napokkal ezelőtt lelkesen éljeneztek. Most halotti csendben küldték el helyéről. Egy jó szót sem talált senki. Ellenállásra nem gondoltak. Vázsonyi ott ült a pódiumon mint újonnan megválasztott előljáró, és szemöldökét összevonva figyelte, van-e lázadó.

Nem volt. Csend volt, és egyhangúság. Székely nem volt többé elnök, a hitközség Lederer alelnök és Vázsonyi előljáró kezébe került, tehát eltolódott politikailag balfelé.

Bethlen válasza az volt, hogy a küszöbönálló nemzetgyűlési választásokat Gömbös Gyula képviselőre bízta, ki ismert fajvédő politikus volt, és Szeged óta a magyar zsidóság erős ellenfelének bizonyult.

De a zsidóság drámája még nem fejeződött be. Nemcsak a hitközségi dráma volt torpedó a Bethlen-féle politikával szemben, hanem a jobboldal is harcra készült. A jobboldal anarchistái és terroristái félve nézték a Bethlen-uralom erősödését, és mindenáron kompromittálni akarták a zsidókkal "trafikáló" kormányt. Szörnyű módot választottak erre.

1922. április 1-én este 9 órakor a budapesti Dohány utcai Erzsébetvárosi Körben politikai vacsora készült. Rassay és Sándor Pál voltak a kijelölt szónokok, a hallgatóság zsidó polgárok. A politikusok érkezése előtt a teremben bomba robbant fel. Meghalt kilenc zsidó polgár, szorgalmas családapák, a politikai dráma ártatlan áldozataiként. A jobboldal ezzel a bombával, mely mit sem sejtő zsidók vérént ontotta ki, a kormányt akarta halálra sebezni.

Ez a szélsőjobboldal utolsó atrocitása volt, a temérdek egyéni akció befejezője. Az ellenforradalom alkonyán ez az utolsó véres

sugárzás. Most már a kormány úgy intézkedett, mint aki érzi, hogy saját létéről van szó. A nagy vértanú-temetésen gróf Apponyi Albert dörögte oda: "Az államhatalom, mely nem véd meg mindenkit, nem véd meg senkit..." Klebelsberg gróf meleg szavakat mondott a mártírok hozzátartozóinak. Szigorú nyomozás indult, mely néhány hét múlva több letartóztatáshoz vezetett — vajon ők voltak-e a tettesek? Sohasem derült ki.

De küszöbön voltak a politikai választások, és az erzsébetvárosi bombamerénylet halálos sebet ejtett a békülés eszméjén. A zsidóság óriási tömegein kimondhatatlan elkeseredés vett erőt. A Heinrich-párt, a kormány liberális segédcsapata listáján Lukács László és Dési Géza szerepeltek. A zsidók letépték Heinrichék plakátjait. Velük szemben állt az egyesült ellenzék listáján Vázsonyi, Sándor Pál, Bródy Ernő, Baracs Marcell és Fábián Béla, egy fiatal ellenzéki politikus, alig harminc éves, ki Újpesten lépett fel képviselőnek. Június 2-án folyt le az emlékeztető választás. A zsidó szavazók megnyilatkozása az erzsébetvárosi bombamerényletre adott válasz volt: mandátumot adtak négy zsidó ellenzéki politikusnak, Vázsonyinak, Sándor Pálnak, Bródynak, Fábiánnak, két keresztény ellenzéki politikusnak, Rassay Károlyt és Pakots Józsefet, szintén főképp a zsidó szavazók lelkesedése juttatta mandátumhoz. Az ellenforradalom alkonya volt: kiestek a parlamentből Budaváry, Ereky, Dánér, Fangler, Taszler. A Heinrich-párt a zsidók magatartása miatt egyetlen mandátumot sem nyert a fővárosban. Minden jelöltje kisebbségben maradt.

A dráma lejátszódott. Fél év telt el, mióta a kormány a kibékülés jelszavával közeledett a magyar zsidóság felé. Az akció nem sikerült. A zsidóság ellenzéki vezetői gyanakodtak, nem bíztak Bethlen szándékának őszinteségében. A kinyújtott kezet visszautasították. Nemcsak az akció bukott meg, de személy szerint azok is, kik Bethlen mellé álltak: Székely Ferenc, Vadász Lipót, Dési Géza. A középútas politika tragédiájaképp a bombamerénylet a zsidóság újabb tömegeit hajtottá ellenzékiiségbe. Bethlen első kísérlete a zsidó-pacifikálásra nem sikerült.

Adva volt tehát az új nemzetgyűlés, és a régi zsidóellenes rendelkezések közül, mint szikla állt tovább: a numerus clausus. És adva volt egy miniszterelnök, aki őszintén haragudott a zsidókra. Ezekben a napokban történt, hogy Bethlen így szólt Vadász Lipóthoz:

— Megpróbáltam rendet csinálni a szociáldemokratákkal és a zsidókkal. A szocialistákkal sikerült, egy csomó mandátumot is kaptak. A zsidók ellenben visszautasították a jobbomat, elbuktatták liberális jelöltjeimet, és mindnyájan ellenzékbe mentek.

Vadász csak ennyit tudott felelni:

— Ez a numerus clausus miatt történt, István.

Bethlen legyintett, mert az ő nagy horizontokra berendezett látása észre sem vette a numerus clausus sötéttségét itt a magyar életben. De a magyar zsidó szívekben mély és gyötrő fájdalom volt ez a szerencsétlen törvény. A szülők ezreit érintette: esténként a bécsi, prágai, párizsi vonatoknál tömegével lehetett látni fiatal diákokat és zokogó szülőket. Az emigráció folyt tovább. És az infláció keserű korában minden pénz kevés volt a külföldi diákoknak. A bécsi padlószobákból, a prágai nyomortanyákból, a párizsi manzárdokból valami gyötrő, jajongó kórus hallatszott ide állandóan, szünet nélkül, betöltve a magyar életet.

Ezekben a hónapokban ér történelmi magaslatokra az Egyenlőség olvasóinak segélyakciója, mely sokszáz millió koronát eredményezett a külföldi száműzöttek számára. A lap fele olyan cikkekből állt, melyben a külföldön nyomorgó zsidó diákoknak segélyt kértek, és az itthoni nemes felajánlások közléséből. Mint egy áradat özönlött a pénz, a ruha, a tankönyv. Megalakítottam a hivatalos segítőbizottságot. (Címe lett: Központi Zsidó Diáksegítő Bizottság.) Vezetőnek felkértem Hevesi Simont, Vázsonyi Vilmost és Lederer Sándort. Én lettem a negyedik tagja a vezetőségnek. Hálával említem fel Fellner Leót, báró Kohner Vilmost, Wilhelm Károlyt, Vázsonyi Vilmost, Balla Bernátot, Csergő Hugót és Palágyi Lajost a belső segítő gárda közül. A mozgalom olyan arányokat öltött, hogy évente átlag ötszáz diplomát szereztek a külföldön olyan magyar zsidó fiúk, kik különben itthon nem is juthattak volna a tanulás lehetőségéhez. És ez évtől kezdve nyolc esztendőn át a "bújdosó fiúk" voltak a fő témája a magyar zsidó közéletnek templomban, székházban, nőegyletben, kultúrestélyen.

Még két esemény rázta meg ez idő tájt a felekezetet. Először IV. Károly mártírhalála a távoli szigeten. Az uralkodó, aki két szerencsétlen végű puccs után a száműzetésben halt meg, mintha saját balsorsával jelképezte volna az összetört magyar zsidóságot ért sok

bánatot, érdemetlen üldözést. A felekezet gyászt öltött érte, és zokogva siratták a szabadelvű, kiváló uralkodót.

A másik esemény, mely némileg felderítette és megnyugtatta a felekezeti közvéleményt, az Avarffy-pör eredménye volt.

Ezekben a napokban avatták fel, hét évvel halála után, Szabolcsi Miksa síremlékét. A trianoni magyar zsidóság hódolt annak a férfiúnak, aki Nagy-Magyarország szelleméért és jogegyenlőségéért harcolt. A sírkövön egyszerű de büszke szavak:

Tanítómesterének és harcosának
emelte
Nagy-Magyarország hálás zsidósága

Ezerfőnyi közönség jelent meg az ünnepen. Politikusok, írók, művészek, újságírók, hitközségek küldöttségei. Ötven rabbi. Adler Illés megnyitó imája után Lederer Sándor, majd az Egyenlőség régi munkatársai nevében Vázsonyi Vilmos beszélt, Hevesi Simon élete egyik legszebb beszédét mondta el.

Lőrinczy György az Otthon nevében, Szatmári Mór a Hírlapírók nevében, Benedek János a zsidó ifjúság nevében beszéltek. Egyedül állottam a sírkő mellett, mert Bence öcsém, a numerus clausus áldozata, Lipcsében tanult.

A zsidóságnak ez az egységre törő, pathétikus hangulata megmutatta, hogy a felekezetbe kezd visszatérni a ruganyossága. Az apathikus zsidóság felnyitja szemét, körülnéz, visszatér beléje a tiltakozás ereje, ami Vázsonyi lángszaván keresztül nyilatkozik meg leginkább.

De az ellenforradalom alkonya tart tovább. A nagy pörök — itt likvidálódik mindig a letűnt korszakok politikája — egymást követik. Bethlen megint kedvet kap arra, hogy a konszolidáció művét folytassa, a "hálátlan zsidók" dacára. Kitűzik az orgoványi tárgyalást — az alföldi szörnyűségek árnya merül fel a katonai bíróság tárgyalótermében.

A haditörvényszék hat vádlott felett ítélik, akik 1919 forró "népharagjának" napjaiban megölték Beck Sándort, Pánczél Zoltánt és Schmidt Árpádot az orgoványi erdőben. Schmitz ezredes-ügyész hangja harsog a teremben: "Itt az igazság uralkodik, nekünk nincs

eltussolnivalónk, mi meg akarjuk mutatni Európának, hogy itt konszolidáció van!" Példátlan izgalmak a tárgyaláson. Zbona Jánost és társait elítélik. Kiderült, hogy Héjjas Iván adta a parancsot a kivégzésekhez, és kiderült, hogy a három áldozat ártatlan volt, nem igaz, hogy "megvesztegették a románokat."

Azután következett hasonló izgalmak között a Landau-pör. Landau Adolf szörnyű halálának rémdrámája tárult a megrémült világ elé. A gyilkosokat itt is elítélték.

A konszolidáció napja valóban kelőben volt. Az ország és a társadalom még messze volt a megbékéléstől. A gyűlölet még lángolt. Állt még az antiszemitizmus Bastille-ja, a numerus clausus épülete, minden téglája zsidó szenvedésből faragva. Itt volt még a parlament nagy zsidóellenes csoportja, éles és tiszteletlen hangjával. A fővárosban még Wolff és Csilléry uralkodtak. De már sok változott. A kultuszminiszter, Haller István utóda, az európai és türelmes Klebelsberg Kunó gróf lett. Az igazságügyminiszter Daruváry Géza. Az új parlamentben erőteljes szabadelvű és ellenzéki frakció.

A magyar zsidóság pedig felébredt aléltóságából. Úgy érezte, hogy érdemetlenül szenvedett. A hazaszeretete nem csökkent hajszállal sem. De a jogait szerette volna visszakapni, úgy, mint Nagy-Magyarországban voltak.

Bethlen, áttekintve a helyzetet, elmondhatta, hogy másfél év alatt leépítette az ellenforradalmat. Elérte a társadalom belső megbékélését. Most pedig a külföld felé fordult, hogy megnézzék: elérkezett-e már Magyarország számára a történelmi pillanat, hogy árvíz után elküldheti a galambját.

A magyar zsidóságra olyan új feladat következett el, melynek teljesítése végül is összekapcsolta Bethlen személyével és irányával: megkezdeni a munkát a külföldön Magyarország feltámadásáért.

(20) A genfi pör

A most következő évek alatt Bethlen István helyreállította Magyarország nemzetközi pozícióját, szövetséget kötött Olaszországgal, baráti nexust létesített Nyugat-Európával. Ebben a munkában a magyar zsidóság a kormányelnöknek segítségére volt, és itt bontakozott ki olyan új feladat hitfelekezetünk számára, melyre eddig nem is gondolhatott az Osztrák-Magyar Monarchia idején.

Bethlen az első időben nem volt tisztában a magyar zsidóság külföldi kapcsolatainak jelentőségével. Ezt csak később ismerte fel. 1924-ben Párizsban éles szóváltása volt az Alliance Israélite vezetőségével a magyar zsidókérdésben. A miniszterelnököt már előző évben nagyon felháborította, hogy Lucien Wolf londoni zsidó publicista, ki Genfben az angol és francia zsidóság népszövetségi megbízottja volt, feljelentette a magyar kormányt a numerus clausus miatt. Lucien Wolf, ki a kisebbségi kérdés szakértője volt, beadványában kimutatta, hogy a trianoni szerződés minoritás-védelmi rendszerébe ütközik a faji és felekezeti kisebbségek sérelme. Lucien Wolf volt az, aki Wilson elnök felkérésére az összes új európai államszerződések kisebbségi pontjait előkészítette, nemcsak a zsidókérdésben interveniált sokszor, hanem például a megszállott területeken élő magyar kisebbségi sérelmek is az ő védelmi rendszere segítségével kerülhettek a Népszövetség elé.

Bethlen, mikor a Népszövetség elé beadott panaszról először referált neki gróf Bánffy Miklós külügyminiszter, haragosan fakadt ki a magyar zsidóság ellen, mint amelyik külföldön nem teljesíti hazájával szemben a kötelességét. Felvetette a kérdést, miért nem a magyar revízió érdekében fejt ki a zsidóság külföldön működést. A vád elhamarkodott és igaztalan volt; maga Bethlen volt később a koronatanúja az ellenkezőnek. Egyelőre azonban Bethlen ezt az álláspontot vallotta, és mikor Párizsban a jóvátételi bizottság előtt megjelent, hogy Magyarország terhein könnyítsen, az Alliance Israélite küldöttségét fogadta, megismételte előttük. Sőt, valahogy úgy állította be a kérdést, mintha a magyar zsidók szinte túsok lennének itthon, kiknek sorsa aszerint javul vagy rosszabbodik, amint

fajtestvérei a külföldön a revízióért küzdenek-e vagy sem. Lucien Wolf, ki jelen volt a párizsi jelenetnél, ingerült hangon tiltakozott a beállítás ellen, szó szót követett, végül is haraggal váltak el. Nekem lett feladatom, hogy évek múlva kibékítsem Bethlennel az angol zsidóság vezetését.

Mi magyarázza Bethlen elfogultságát? E különben tiszta látású nagy államférfiú kétségtelenül elfogult információ alapján (mi Vészi Józsefre gondoltunk) azt hitte, hogy Vázsonyi és az ellenzéki zsidóság ellene dolgozik a külföldön, hogy így kívülről buktassák meg a kormányát és rendszerét. Bethlen úgy volt tájékoztatva, hogy Budapestről, a hitközség hivatalos köreiből dolgoznak ellene a külföldi nagy centrumokban. Én idejekorán figyelmeztettem erre a veszélyre a hitközség vezetőit. Lederer akcióképtelen volt, Vázsonyi nem törődött Bethlen haragjával, sőt örült neki, egyedül Sándor Pál esett gondolkodóba. Vészi Józseffel állandó kapcsolatban volt mint régi barátjával és általa igyekezett tisztára mosni a hivatalos zsidóságot az igaztalan vád alól. Sajnos ez egyelőre nem sikerült; még két év kellett hozzá, hogy Bethlen belássa tévedését.

Minél inkább közeledett Genfben a Magyarország ellen emelt vád tárgyalása, Bethlen annál ingerültebb lett. Hiszen közben ő is tárgyalt a külfölddel Magyarország pénzügyi konszolidációja ügyében, állandóan megbeszélései voltak külföldi bankárokkal, bankokkal, hitelszervezetekkel — és feje felett függött a Népszövetség egy esetleges elmarasztaló ítélete, mely a legsúlyosabb következményekkel járhat a pénzügyileg vergődő ország számára. A miniszterelnök hangja egyre ridegebb. "A külföldi zsidók — mondta — jónak látják még mélyebbre nyomni ezt a szerencsétlen országot propagandájukkal, csak azért, mert itt antiszemitizmus van." "A numerus clausus állami érdek — ezt is Bethlen mondja —, és kizárólag magyar ügy." Erre már megszólal az Egyenlőség hasábjain Vázsonyi Vilmos, és keserűen írja:

"Nem értjük. Miért éppen a külföldi zsidóktól vár Bethlen segítséget? Miért nem a külföldi protestánsoktól vagy katolikusoktól, hiszen Franciaország és Olaszország katolikus többségű államok, Anglia a protestantizmus hazája. Miért nem az angol protestánsokat fenyegeti meg,

hogy zálogban tartja a magyar protestánsokat, ha az angolok nem segítenek? Valóban logikus, hogy a miniszterelnök úr, miután zsidókérdésnek állította be Magyarország ügyét, el akarja hitetni, hogy a numerus clausus nem a zsidók ellen irányul. Ez szerinte «állami érdek, és egyformán sújtja az összes intelligens elemeket». Az egész intézkedés a jogegyenlőségen alapul, mert csak arról van szó, hogy az egyetemre felvehető hallgatók száma az egyes felekezetek aránya szerint van korlátozva. Ki tehet róla, hogy ezt csak a zsidók érzik meg? Ők miért akarnak nagyobb számmal beiratkozni az egyetemre, mint amennyi őket felekezetük arányszáma szerint megilletné?

Érsekújvárott a csehek kicsaptak a középiskolából két zsidó vallású diákot, Fodor Károlyt és Hecht Györgyöt, mert a katolikus templomban a magyar Himnusz énekelték. Ugyanakkor a magyar miniszterelnök — nyilatkozata szerint — azt mondja az Alliance tagjainak: «Az urak, akik Magyarország részéről száz éven át a legnagyobb liberalizmust tapasztalták, jótéteményeket élveztek, akkor, mikor ez az ország bajba jutott, egyetlen lépést sem tettek érdekünkben. És nem tesznek ma sem, amikor szomszédaink üldözik a magyar népet és a magyar intelligenciát.» Miniszterelnök úr! Kik ezek az «urak»? Mit jelent ez a szó: «az urak»? A külföldi zsidók Magyarországon se nem tapasztaltak, se nem élveztek semmit. A magyar zsidók pedig becsületesen teljesítették kötelességüket, dolgoztak, és véreztek, és az elszakított területeken is a magyarság mellett állanak. Midőn a magyar zsidók még a forradalom előtt sérelmeik megbeszélésére összegyűltek, és már tudtuk, hogy a háború elveszett, indítványomra kimondották, hogy sérelmeikről nem beszélnek, de viszont felhívják az antant-államok zsidó vallású polgárait, hogy szólaljanak fel a magyar ügy mellett, mert a magyarság mindig jobban tisztelte az egyenlő jogot, mint a magyar prédára leselkedő szomszéd államok. A magyar zsidók sohasem tévesztették össze a kurzust a hazával. Őnekik Deák és Kossuth Magyarországa adott

egyenlő jogot. *Jogot, és nem jótéteményt.* Kitéphetetlen a hála a magyarok iránt, akiknek jogainkat köszönhetjük és kiket gyűlölködő epigonok megtagadtak.”

(Egyenlőség, 1923. június 2, 2. old.)

Bethlen átviszi az ingerült hangot a sajtóból a parlamentbe. “Nem tagadom — mondja meglepetésszerűen 1923. augusztus elején —, hogy a zsidókérdés megoldása rendkívül fontos. Arra a nézetre jutottam, hogy a zsidókérdéssel foglalkozni kell.”

Új és váratlan Bethlen-hang. De csak úgy magyarázható, hogy tudjuk: Genfben e napokban már érik a kérdés. A Népszövetség főtitkára, Drummond, kiadta a zsidó panaszt az angol jogászvilág egyik vezető tagjának, Hugh H. L. Bellot tanárnak, szakértői véleményért. Bellot véleménye az volt, hogy a numerus clausus törvénye az összes európai kisebbségekre nézve végzetes jelentőségű, és a törvényt vissza kellene vonatni. A Népszövetség másrészt egy háromtagú bizottságot küldött ki, melynek tagjai Hymans belga külügyminiszter, Quinonez de Leon spanyol miniszter és Tang Tsci-Fu kínai diplomata voltak, hogy tegyen jelentést a magyar zsidók helyzetéről. A háromtagú bizottság megvizsgálta a magyar egyetemek statisztikáját, és közölte, hogy a numerus claususról elítélő az álláspontja. Közben a magyar népszövetségi miniszter, Nagy Elek követ beadványt intézett a Népszövetséghez, melynek alaphangja az volt, hogy a numerus clausus nem zsidóellenes törvény, mert hiszen keresztényeket is nagy számmal utasítanak vissza az egyetemekről, hanem általában az értelmiségi proletariátus elszaporodása elleni rendszabály. Ugyanilyen hangon írt átiratában Walkó Lajos külügyminiszter is a Népszövetséghez, melyet arra kért, utasítsa vissza Lucien Wolf panaszát, mert a numerus clausus a trianoni helyzet következménye, és amint Trianon béklyói lehullanak, ez is megszűnik.

Mindezek az események, az állandó jegyzékváltás, rendkívül izgatólag hatottak Bethlenre. Az ország gazdasági rekonstrukciója, a népszövetségi kölcsön előtt állunk. Mindent tönkretehet egy rossz genfi határozat. A Rotschildok, a Speyerek hamar visszavonulnak egy reakciós hírű ország támogatásától. Magában a képviselőházban is

gyengül már a numerus clausus ereje, hiszen a legutolsó szavazásnál 83 : 38 volt csak az arány. Csak a reakciós csoportokra való tekintettel és presztízssokokból éppen a genfi nyomás alatt makacsolja meg magát a kormány. De Bethlen ingerültsége legalábbis érthető.

Ám Lucien Wolf, az öreg diplomata, nem olyan ügyvéd, ki ellenfelét tönkre akarja tenni, hanem olyan, aki egyezkedni szeretne. Ebben a vén liberális ángliusban, mint évek múlva kiderül, mélységes szimpátia és barátság lappangott Magyarország iránt, melyet romantikus vonzalommal szeretett Kossuth alakján keresztül. Tehát ő nem izgat Magyarország felépítése és feltámadása ellen. Sőt. Amennyire tőle telik, igyekszik Bethlen pénzügyi terveit a saját zsidó köreiben is alátámasztani. A vezetése alatt álló Anglo-Jewish Association 1924. január 27-i ülésén Henriquez bankár, a brit zsidók elnöke meginterpelláltatta magát Livedman által a magyar kölcsön ügyében. Henriquez ezt felelte Lucien Wolf szavaival: A magyar zsidóságnak is ártalmára volna, ha a kölcsönt nem kapnák meg. Magyarországnak feltétlenül szüksége van a kölcsönre, hogy helyreállhasson, márpedig a magyar zsidók teljességgel összekapcsolták érdekeiket a magyar állam érdekeivel. Ehhez Cohen őrnagy képviselő hozzátette, hogy a kölcsön megtagadása szembenállna a magyar zsidók érzésével.

Valóban, senkinek sem állt érdekében Bethlen pénzügyi tervének megakadályozása, csak a túlzó antiszemitáknak. Ezeknek döntő érdeke, hogy a láng ne aludjon el, és ha a miniszterelnök külföldre utazott, úgy véres verekedést rendeztek az egyetemeken, úgy, hogy harsogjon tőle az európai sajtó, vagy utcai atrocitásokat spekuláltak ki. A nagy népszövetségi kölcsön előestéjén bombát dobtak Csongrádon a zsidó nőegylet báljába. Két halott: a tizenkilenc éves Wolf Sándor és özvegy Reisz Jakabné. A gyász elsötétíti a nagy alföldi várost. A csongrádi bomba nemcsak zsidókat akart ölni, hanem meg akarta rendíteni az új magyar konszolidációt is.

De az augusztusi népszövetségi kölcsön sikerült, az ország pénzügyi helyzete rendbejött. És minél nagyobb a rend, annál hamarabb alszanak ki a szegénység és szomorúság által kigyújtott szélsőséges tüzek. Még mielőtt felvirradna az 1925-ös év, Bethlen felkérésére gróf Apponyi Albert népszövetségi megbízottunk Genfben találkozást kér Lucien Wolftól, kivel egy hosszú, órákig tartó

megbeszélésen vitatja meg: hogyan lehetne megoldást találni a numerus clausus ügyében.

Mikor Apponyit megkérdeztem, mi történt ezen a megbeszélésen, válaszában így felelt: "Én elvből nagyon tartózkodóan nyilatkozom külföldiek előtt hazánk belső viszonyairól, különösen olyan dolgokról, amelyeket helyeselni nem tudok." (Egyenlőség, 1923. december 15.) Ebből a sokatmondó nyilatkozatból láttam, hogy végső döntések előtt áll a genfi pör.

Valóban, a Népszövetség tanácsa a háromtagú szűkebb bizottság kérelmére kitűzte a magyar numerus clausus ügyét az 1925-ös év programpontjai közé. (A kínai diplomata közben elhunyt, helyére báró Ishii japán miniszter lépett.)

Tehát ebben az évben kellett megoldani a numerus clausus égető kérdését, és a magyar zsidóság belpolitikai életét, mint közelgő földrengés, máris felkavarta a nagy várakozás.

Aki távolból nézi a most következő két esztendőnek, 1925-nek és 1926-nak zsidó vonatkozású eseményeit, az valami forgószél-félét lát, mely végigrohan felekezetünk életén, de átsüvölt az egész magyar politikán. Minden felkavarodik. Vad, harcias szónoklatok. Izgatott gyűlések. Az ország parlamentjén átszánt a vihar a zsidókérdésben. Genfben összeül végső döntésre a Népszövetség Tanácsa a magyar zsidókérdésben. A magyar zsidók országos nagygyűlésre készülnek. A legrégebbi zsidó önkormányzati szervezet, az Országos Iroda halálos sebet kap, és helyébe új, szabad szerv alakul. És a magyar képviselőház megszavazza, amit ötven év óta vártunk, a magyar zsidóság felsőházi képviseletét. A recepció teljes lesz. És a homokfelhő ezután elcsitul, a forgószél eltűnik, és mire az 1927. év felvirrad, megint kisüt a szabadság napja Magyarországon, és megkezdődik a Bethlen-korszak fináléja, a magyar zsidóság megerősödésének és konszolidációjának, a korlátlan társadalmi békének jegyében.

A forgószél azzal kezdődik, hogy Gömbös Gyula, ki nem szűnik meg a magyar zsidóságot vádolni új és régi vádakkal, Eisenmenger és Rohling iskolájának receptje szerint beszédet tartott ellenünk, melyben azt követelte, hogy a magyar zsidóság szervezkedjék külön nemzetiségnek. De ugyanakkor — a történelem szereti az ilyen kaotikus helyzeteket — az Erdélyi Magyar Párt Brassóban ülést tart,

melyen Barabás Béla pártelnök meglehangú kérést intéz az erdélyi magyar zsidósághoz: ne váljanak külön nemzetiséggé, ahogyan a román kormány akarja, hanem maradjanak a Magyar Párt tagjai között. És ugyanakkor Párizsban megjelenik az Alliance Israélite egy bulletinje, mely a genfi pörről szólva így ír:

„A magyar zsidóság megtehetette volna (talán meg is kellett volna tennie), hogy mellénk áll, és ő is beadványt ad a Népszövetséghez a numerus clausus ügyében. Nem. A magyar zsidóság rendkívül büszke és rendkívül hazafias magatartást tanúsított (*attitude très fière et très patriotique*). A numerus clausus szerintük magyar belügyi kérdés, amelyet minden külföldi beavatkozás nélkül akarnak keresztény honfitársaikkal elintézni. Máriss visszautasítanak minden külföldi beavatkozást, és a jobban felvilágosítandó magyar nemzeti közvéleménytől várják az igazságtalanság megszüntetését.”

(1924. december 31)

Erre a párizsi hangra felfigyel a kormány is. Már néhány hét múlva híre jár, hogy a kormány készíti a főrendiház reformjáról szóló javaslatot, és ezzel visszaállítja a kétkamarás törvényhozást. Lesz-e a zsidóságnak képviselete a felsőházban? Rakovszky Iván belügyminiszter először (1925. februárban) odanyilatkozik, hogy nem lesz, mert a zsidóságnak nincs központi szervezete. De a kultuszminiszter, gróf Klebelsberg Kunó más véleményen van. Ankétot hív össze, meghallgatja a zsidó egyházi vezetők véleményét. A zsidóság lelkéből felszakad a kívánság: Képviseletet akarunk a felsőházban! 1867 óta, 1895 óta várjuk ezt a képviseletet, hogy így nyilváníttassék ország-világ előtt, mi is magyar felekezet vagyunk, beléptünk a történelmi egyházak sorába.

1884-ben Tisza Kálmánnak nem sikerült. 1912-ben Tisza Istvánnak sem sikerült. 1918-ban Vázsonyi Vilmosnak sem sikerült. Fog-e sikerülni Bethlen Istvánnak?

De a forgószeél átcsap a zsidó egyházi politika belső területére is. Mióta egy éve Vázsonyi előljárója a pesti hitközségnek, tervbe vette,

hogy megtöri az Országos Iroda hatalmát. Most végre elkövetkezettnek látta erre az időt. Lederer elnök mindenben támogatta. Elhatározták, hogy az Iroda helyére Országos Szövetség névvel új szervet létesítenek, szabadon mozgó testületet, mely minden hitközség választmányából áll, a nehezen kezelhető egyházkerületi szervek helyett. 1924. novemberében összeül az első ilyen nagygyűlés — az Országos Iroda nélkül, sőt az ellen. Ezen az ülésen 460 hitközség kiküldöttje jelenik meg. Vázsonyi, Sándor Pál, Lederer, Bródy, Fábian és e sorok írója a fő szónokok. A lelkesedés kimondhatatlan. Az ország zsidósága az üldözés éveinek elmúlását érzi, és újra akar szervezkedni, nem akarja többé az Országos Irodákat, szabad és független akar lenni, demokratikus elvek alapján szervezkedik. Megalapítják az országos bizottságokat, a jogvédelmi, a diákvédelmi, a vallásoktatási szerveket. Klebelsberg miniszter belemegy a játékba, az Országos Iroda kegyvesztett lett. 1925 elején a harc nyilvános lett. A pesti hitközség a legteljesebb nyilvánosság előtt átiratot intéz az Országos Irodához, intézkedéseit törvényellenesnek nyilvánítja.

A forgószél most már tovább csap: községi választások Budapesten. Baloldali blokk alakul a fővárosban: Wolffék és Csilléryék ellen. A blokk elnöke Vázsonyi, ki most, halála előtt egy évvel, végső aktivitással rohamozza meg a reakció sáncait. És győz. Többséget kap a közgyűlésen, a főváros, úgy látszik, felszabadul a halálos, fojtogató gyűlölet-uralom alól.

És ugyanakkor már közeledik a főrendiházi kérdés megoldása: áprilisban a kormány közzéteszi, hogy a zsidó felekezeteknek is ad egy helyet, a zsidók egyezzenek meg, ki legyen a képviselőjük a törvényhozás felsőházában. Belekerült végre, negyven évvel a recepció után a zsidó felekezet felsőházi képviselte a magyar törvénykönyvbe. (A törvényjavaslat 4. szakasz b) pontja.) A miniszterelnök Rassay Károly egy felszólalására válaszolva kijelentette, hogy "miután a zsidó vallás egy bevett vallás, abban az esetben, ha a zsidók az egy felsőházi tag megválasztásában meg tudnak egyezni, nincs kifogása a zsidó felekezet főrendiházi képviselte ellen." Bethlen tehát meg volt győzve; micsoda hosszú lelki folyamat eredménye volt ez, azt Sándor Pál alábbi közlendő reminiscenciájából tudjuk meg.

A felekezet nagy lelkesedéssel fogadta a nyilatkozatot. Nyomban megindult a jelölések áradata. A pesti hitközség szinte egyhangúlag dr. Hevesi Simon főrabbi mellett foglalt állást, bár még nem volt eldöntve, hogy világi vagy egyházi személy kerüljön be a felsőházba. Az Országos Irodák viszont önmagukat, illetve elnökeiket, Mezey Ferencet és Frankl Adolfot látták volna legszívesebben a felsőházban. Ezért először azért indult az akció, hogy ne egy, hanem két taggal legyen képviselve a felekezet. Pesthy Pál igazságügyminiszter, ki a törvényt szerkesztette, hajlott erre a felfogásra, és kijelentette, hogy ő két tagot fog a miniszterelnöknek javasolni. Eszerint csak az a kérdés maradt nyitva: világi vagy egyházi képviselőnk lesz-e?

De ezt az örömet és azt az agitációt, melyet a felsőházi eredmény kiváltott, csakhamar újra elnyomta a centrális kérdés izgalma: a genfi pör. Közeledett, fenyegetőleg, a dátum, mikor Magyarországnak a zsidókérdés miatt oda kell állnia a genfi ítélőszék elé. Sűrű iratváltás és levelezés volt e napokban Budapest és Genf között. A külügyminiszter, Walkó Lajos, és genfi miniszterünk, Nagy Elek, minden módon igyekeztek elejét venni a kérdés kiéleződésének. Bethlen kinn járt a nyáron Genfben, és ott maga is megkérte a Népszövetség főtitkárát kíméletes eljárásra. Lucien Wolf viszont ragaszkodott a pör letárgyalásához. Mint ő mondotta, az összes európai kisebbségek, tehát az erdélyi és csehországi magyar kisebbségek érdekében is, mert ha egyszer a Népszövetség tényleg egy kisebbségvédelmi határozatot fog hozni, az érezteti majd hatását a zsidó kisebbségi sérelem-területen kívül is. Lucien Wolfot Budapestről zsidó részről is ostromolták, hagyja abba a pört, hivatkoztak a küszöbönálló felsőházi kérdésre, ami akkor Európában egyedülálló szabadelvű jogalkotás lett volna: a zsidóság hivatalos képviselője a törvényhozásban. Lucien Wolf nem tágitott: neki elvi döntés kellett.

És mintha még kevés lett volna ennek az évnek rettenetes eddigi izgalma, mintha még egy viharra lett volna szükség: új viszály közeledett a felekezet felé. A szomszéd országban, Bécsben, összeült a cionista világkongresszus. A horogkeresztesek felvonultatták ellene tömegeiket, kapva kaptak az alkalmon, hogy ennyi zsidó özönlik az osztrák fővárosba. A kormány ágyúkat és katonaságot rendelt ki Bécs utcáira. Természetesen fellángolt a budapesti Ébredő mozgalom is, és

nagy tumultusok kezdődtek ezzel a jelszóval: "Menjenek végre Palesztinába!"

Pedig a magyar zsidóság egy cseppet sem szimpatizált azzal a politikai ízü áramlattal, mely most Bécsben parlamentesdit játszott. A pesti hitközség közgyűlést tartott, melyen Vázsonyi Vilmos kijelentette, lehet Palesztináért "politikamentesen és cionizmusmentesen" is áldozni. Erre megkaptuk a választ a bécsi kongresszuson Szokolov Náhum cionista vezértől, ki ezeket mondta: "Óva intem a zsidóságot attól az újfajta állásfoglalástól, mely úgy szól, hogy elismerik a Palesztina-munkát, de ugyanakkor elutasítják a cionizmust. Ez a koncepció csk rossz kifogás. Cionista szervezet nélkül nem lehet támogatni Palesztinát."

És minthogy a budapesti antiszemita tüntetések tovább tartottak, a magyar zsidóság nagyjai ünnepélyes szózatokat intéztek a nyilvánossághoz a cionista kongresszus alkalmából.

Sándor Pál: "Nekünk csak egyféle politikánk lehet: mi zsidó vallású magyarok vagyunk."

Hartstein Lajos orthodox elnök: "A vallás tiltja a cionista mozgalmat."

Mezei Mór: "Nem lehet két hazánk."

Dr. Mezey Ferenc, a neológia másik vezetője: "Vallásfelekezeti vagyunk, nincsenek politikai céljaink és nemzetiségi törekvéseink."

Dr. Lederer Sándor, a pesti hitközség elnöke: "Meg fogjuk akadályozni, hogy nálunk cionista mozgalom támadjon."

Dr. Gál Jenő: "A cionista politikai szervezkedés elhibázott, céltalan és ártalmas számunkra."

Dr. Hevesi Simon pedig híveihez szóló levelet bocsátott ki, ezzel a lényeggel: "Jeremiás lelkünkre köti hazánknak üdvét, abban keressük mi is a mi üdvünket és boldogságunkat. A cionizmus nem fér össze a magyar zsidóság lelkével."

Természetes, hogy a bécsi kongresszuson élesen visszautasították ezt a beavatkozást, és mikor a budapesti "asszimiláció rothadt kinövéséről" beszéltek, a bécsi lapok szerint "Stürmische Pfuf-Rufe" voltak hallhatók. Ám a budapesti antiszemiták lelkesen tapsoltak. Turi Béla a Nemzeti Újságban ezeket írta: "A cionizmus, íme, az egész zsidóság ügye, bizonyíték a zsidó fajiság mellett. A többi fajoknak tisztán kell látniok, mi a teendő saját

nemzeti egyéniségük megóvására és fejlesztésére.” A Magyarság: “Meg kell engedni, hogy minden ország a maga tehetsége szerint ajánljon fel az új Zsidóországnak lakosokat.” És így tovább, kórusban az egész antiszemita sajtó.

Két hónapi izgalom után végre letűnt a napirendről a cionista kérdés; legfőbb ideje volt, mert most már egymásba torlódtak a többi nagy kérdések. A genfi pör tárgyalását kitűzték. A magyar zsidó kongresszust összehívták. A kormány várta a zsidó felekezet állásfoglalását a genfi ügy és a főrendiházi jelölés kérdésében.

Ez az ősz, 1925 viharos ősze, a maga összezsúplásaival, dúr- és moll-akkordjaival, reményeivel és bánataival, a legérdekesebb történelmi pillanatok egyike. Az új, háború utáni magyar zsidóság, anyagilag is konszolidálva, politikailag kiegyensúlyozva, itt mutatkozik be tulajdonképpen. Ez az ősz Vázsonyi utolsó ősze is, aki négy hónappal később, 58 éves korában meghal. És ez az ősz a bethleni kormányzati művészet remekműve is, mert szívességet kér és fogad el a magyar zsidóságtól, de ugyanakkor a nyilvánosság előtt megtámadja és megszégyeníti, elveszti a genfi pört, de Budapesten csak addig csinál antiszemita közhangulatot emiatt, míg a tüntetők kifáradnak; és akkor egyszerre visszaállítja a zsidóság jogegyenlőségét, eltörli a numerus clausus élet, megadja a főrendiházi képviseletet, és négy évre a szabadelvűség uralmát inaugurálja Magyarországon.

Ezt az őszt egy parlamenti vihar nyitotta meg. A fajvédők, Gömbös Gyula és Eckhardt Tibor október elején a képviselőházban vad kirohanást intéznek, a bécsi cionista kongresszus alkalmából, a magyar zsidóság ellen. A nemzetközi antiszemita front kialakítását sürgették, Cuzával, Schagerrel és a többiekkel. A három zsidó képviselő, Vázsonyi, Sándor Pál és Fábián, vad indulatok közt álltak ki hitfeleikért. Vázsonyit Eckhardt gorombán megsértette, Gömbös Sándor Pált attakírozta, Fábiánt pedig durván inzultálta. A zsidóság szíve mélyéig felindulva és felháborodva fogadta ezt a nyitányt.

A zsidó közélet őszi nyitánya a Szabolcsi Miksa emlékünnepe volt a Zeneakadémián, ahol közel másfélezer hívő jelent meg. A recepció kiküzdőjének 10. halálozási évfordulóján hódolt előtte a magyar Izrael. Szabolcs megye keresztény képviselői, élükön Nánássy Andorral, szintén megjelentek. Hevesi Simon mondta a megnyitót,

Jászai Mari, Alpár Gitta szavaltak és énekeltek. Gál Jenő volt az ünnepi szónok, én néhány meghatott visszaemlékezést olvastam fel. Az egész ünnepnek áhítatos, szinte istentiszteleti jellege volt. Hevesi végszózatára: "Szabolcsi Miksa, legyen emléked áldott!", zúgó áment mondott az egész meghatott közönség.

Nyomban az ünnep után volt az országos nagygyűlés. November 21-22 volt a dátum, mert a genfi pör december 5-én kezdődött meg. De mielőtt a nagy kongresszus összeült, szűkebb végrehajtó bizottságot nevezett ki a hitközség, mely így alakult meg:

Elnök: dr. Lederer Sándor, a pesti izraelita hitközség elnöke.

A bizottság tagjai: dr. Baracs Marcell, az Ügyvédi Kamara elnökhelyettese, dr. Bródy Ernő törvényhatósági bizottsági tag, dr. Fábián Béla nemzetgyűlési képviselő, dr. Glückstahl Samu törvényhatósági bizottsági tag, dr. Hevesi Simon pesti főrabbi, nagyecseri Kánitz Dezső, az egri izr. hitközség elnöke, dr. Mezey Ferenc kir. tanácsos, az Országos Iroda alelnöke, Sándor Pál nemzetgyűlési képviselő, dr. Szabolcsi Lajos főszerkesztő, Székely Ferenc udvari tanácsos, dr. Vázsonyi Vilmos v. b. t. t., nemzetgyűlési képviselő, Vészi József miniszteri tanácsos, a Pester Lloyd főszerkesztője, Vida Jenő kormányfőtanácsos, vezérigazgató.

(Egyenlőség, 1925. november 14, 1. old.)

Ennek a végrehajtó bizottságnak volt a feladata, hogy az ország zsidósága elé javaslatot tegyen a genfi pör ügyében. November 16-án volt az alakuló ülésünk, mely engem előadónak nevezett ki. Így kerültem közvetlen közelébe a most lejátszódó fontos eseménynek. A második ülést november 17-re tűztük ki, délután 6 órára.

E nap délelőttjén Vészi József és Sándor Pál felkeresték a képviselőházban Bethlen Istvánt, és elmondták neki, hogy a magyar zsidóság komoly határozatok előtt áll. Bethlen azt felelte, hogy ő Walkóval már megbeszélte egy formulát, melyet a magyar zsidóság

határozatképp fogadjon el, ezt ő kiküldeti Genfba, és ebből ki fog derülni, hogy itthonról senki sem kérte a Népszövetség beavatkozását.

— Hány órakor van az ülésetek? — kérdezte Sándor Páltól.

— Délután hatkor.

— Délután kettőkor lakásodon lesz a szöveg.

Valóban, e nap délutánján két órakor Szép László miniszterelnökségi titkár átadott Sándor Pálnak egy Bethlen István névjegyével ellátott zárt borítékot, melyben egy határozati javaslat szövege volt. Ezt proponálta a magyar kormány:

”A magyar zsidóság kijelenti, hogy a Népszövetséghez nem fordul és nem fordult a numerus clausus ügyében.

A magyar zsidóság ezt a kérdést saját belügyének tekinti és minden külföldi beavatkozást visszautasít.

A magyar zsidóság kijelenti, hogy senkit fel nem hatalmazott ügyeinek képviselőjére Genfben, és megtagadja a jogosságát az ott beadott petíciónak.

A magyar zsidóság reméli, hogy a magyar kormány módosítani fogja a numerus clausus törvényét, rövid időn belül.”

Sándor Pál lezárta a levelet. Délután 6-kor megkezdődött a végrehajtó bizottság ülése. Dr. Lederer Sándor ült az elnöki székben. Mikor meg akarta nyitni a tanácskozást, a hitközség épületében rövidzárlat támadt. Nagy ezüst kandelábereket hoztak be, gyertyákat gyújtottak, és ezeknek kísérteties halvány fényében kezdődött az ülés.

Sándor Pál felállt és bejelentette, hogy a miniszterelnök levelet küldött a lakására. Elmondta, hogy délelőtt Vészivel együtt voltak Bethlennél, és ott beszéltek meg, hogy ő fogja javasolni a határozat szövegét.

— Ez ellen tiltakozom! — kiáltott bele Vázsonyi. — Én nem engedem magam eladni.

Sándor Pál ingerülten riposztózott, de Lederer, ki félt a heves jelenetektől, lezárta az incidenst, elvette a levelet, és átadta nekem mint előadónak, hogy bontsam fel és adjam elő a tartalmát.

Mikor ez megtörtént, felpattant Vázsonyi és rendkívül sápadtan szót kért. A gyertyák imbolygó fényében megrendítően hatott, amint

már a halál árnyékával arcán, remegő ujjakkal kopogott a tanácskozás asztalán, végtelen idegességgel.

— Én nem fogadom el ezt a javaslatot — mondta. — Először is, nekem saját egyházam ügyeiben a miniszterelnök nem diktálhat. Másodszor, nem fogok őmiatta összeveszni a francia és angol zsidókkal, kik csak jót és nemeset akarnak. És ha mégis úgy határoztok, hogy ebbe belementek, én fel fogok szólalni és ellene beszélek. Majd meglátjuk, kinek van többsége.

A döbbenetes csendben, mely e szavakat követte, Baracs Marcell éles hangja fakadt fel:

— Ez nem helyes, Vilmos. Nem a kormánynak teszünk szívességet, hanem a hazának.

Azután dr. Hevesi Simon komoly baritonja hallatszott:

— Baracsnak van igaza. A nyugat-európai zsidóság nem fog megsértődni, ha opponálunk a genfi pörben, mert az ismeri helyzetünket. Itthon pedig lecsöndesíthetjük vele a szenvedélyeket.

Most már Lederer jóságos, atyai hangja szólalt meg:

— Ha excellenciád kissé higgadtan gondolkodik, és nem a pártpolitikus szólal meg...

Én halkán közbeszóltam:

— Hanem a recepció Vázsonyiya...

Lederer aztán folytatta:

— Most, egy félórája kaptunk hírt Párizsból. Jobb lesz, ha meghalljátok, hogyan vélekedik az ügyről a francia zsidóság.

Aztán átadott egy sűrűn teleírt francia nyelvű papírlapot, hogy olvassam fel. Arról volt szó benne, hogy a francia zsidók nagy, reprezentatív testülete, az Alliance Israélite Universelle előző napon dr. Sylvain Lévy elnöklete alatt foglalkozott a genfi pörrel. A következő passzusok voltak érdekesek.

Megjegyezzük — írta az elnök —, hogy maguk a magyar zsidók bátran harcolnak jogaikért, és hazafias érzésükben minden nemzetközi beavatkozás ellen tiltakoznak. Saját kormányuktól várnak e kérdésben orvoslást. De nekünk viszont az a kötelességünk, hogy utunkon megmaradjunk, mert a törvény, mely alatt a magyar zsidók szenvednek, már átlépte az ő hazájuk határát, precedenst alkotott, melyre már hivatkoznak szerteszét, és ez az állandó fertőzés

veszedelmeket jelent a többi nemzetek zsidó polgárai számára, különösen Romániában és Lengyelországban.

Befejeztem az olvasást, Lederer megjegyezte:

— Ezek után felteszem a kérdést...

Vázsonyi felemelkedett helyéről. Odajött az elnök mellé. Látszott, hogy viaskodik magával. Csendesen és lehiggadtan mondta:

— Hát, ha akarjátok, legalább más szöveggel. — Azután, egy gonoszkodó oldalpillantással Vészire:

— Legalább ne a Pester Lloyd stílusában tiltakozzunk.

Vészi felfortyant:

— Vilmos, ezt kikérem magamnak! Ezt maga Bethlen fogalmazta!

Vázsonyi már ott ült az előadói asztalnál, mellettem, a maga különös, ferde, rajzoló módján fogta a tollat, és már írt is. Nagy, súlyos csend volt. Mindenki őt nézte. Törölt, javított, igazított. Szenvedve, nehezen, küszködve írt. Azután öszülő fürtjét feltolta a homlokáról és odaadta nekem a szöveget.

— Lajoska, olvassa fel.

Magamhoz emeltem az egyik gyertyatartót. Mint valami schilleri drámában, romantikus színpadon, olvastam Vázsonyi papírlapját, azokat a nevezetes sorokat, melyek ma már a történelemé.

"Az izraelita vallás recepciójának 30. évfordulóján egybegyűlt zsidó vallású magyarok nevében kijelentjük:

Felekezetünk egyenjogúsága része a magyar alkotmánynak. Polgári és politikai jogainkat a szabadon megnyilatkozó magyar törvényhozás hozta meg, és az iktatta vallásunkat a bevett vallások sorába.

A numerus clausus intézménye ellen küzdve, éppen ezért csak a magyar alkotmányra támaszkodunk, és nem hivatkoztunk és nem is fogunk hivatkozni a békeszerződésnek a felekezeti egyenjogúságot követelő pontjára.

Mi magyarok vagyunk, a magyarság részének valljuk magunkat, és a békeszerződés, mely nemzetünk gyásza, nem lehet a mi jogunk forrása. Bizalommal valljuk, hogy a törvénnyel biztosított egyenjogúságunk épségéért vívott

küzdelemben, melyet folytatni meg nem szűnünk, nem maradunk magunkra, hanem velünk lesznek a legnagyobb magyar államférfiak hazafias hagyományainak követői.

A magyar alkotmány alapján állva, a nemes magyar tradíciók feltámadásától várva egyenjogúságunk győzelmét, a numerus clausus ügyét idehaza akarjuk elintézni a magunk kormányával és a magunk törvényhozásával. Tehát semmiféle külföldi tényezőhöz nem fordultunk és nem fordulunk segítségért, ezt, még ha jó szándékból fakad is, magunktól elhárítjuk.”

(Egyenlőség, 1926. június 1, 12. old.)

Mikor a felolvasást befejeztem, és letettem az asztalra Vázsonyi Vilmos politikai végrendeletét (mert azzá lett e papírlap), spontán taps hangzott fel. Hevesi odament Vázsonyihoz, kivel egy napon született, átölelte és megcsókolta.

Elkövetkezett 1925. november 23, az a vasárnapi nap, mely oly nagy jelentőségű eseményeket hozott. Délelőtt 10 órakor a zsúfolásig megtelt Vigadóban nyílt meg a zsidó Országos Kongresszus, most már a második 1923 óta. Az első sorban mint vendégek ültek gróf Klebelsberg Kunó kultuszminiszter, báró Wlassics Gyula volt kultuszminiszter, dr. Berzeviczy Albert, az Akadémia elnöke, báró Pap Géza, dr. Ripka Ferenc főpolgármester. Mögöttük 450 zsidó hitközség (neológ, orthodox, statusquo) kiküldöttjei. Lederer elnök bejelenti, hogy a zsidó kongresszus délelőtt a recepció ünnepének jubileumával, délután a genfi pörrel és a főrendiházi reformmal fog foglalkozni. Lederer ünnepli a recepció két hőst: a halott Szabolcsi Miksát — “ki tanítónk, vezetőnk, mesterünk volt” — és Vázsonyi Vilmost, kit most percekig ünnepelnek. Ezután Vázsonyi tartja meg ünnepi beszédét. Ez az ő hattyúdala, utolsó nagy beszéde halála előtt, mely lendületével, erejével, konfessziójával felejthetetlen marad mindörökre. Íme, híressé vált mondatai ennek a beszédnek.

“Része vagyunk a magyar alkotmánynak, része vagyunk a magyar nemzetnek.”

"A sas-szárnyban, mely felfelé viszi a magyar génuszt, minden tollnak egyforma a szerepe, a sastollnak és pehelynek egyaránt."

"Mi nem magyar zsidók, hanem zsidó magyarok vagyunk."

"Ragaszkodunk őseink vallásához, de ez a haza a mienk is, hazánkat sem adjuk, magyarságunkat sem adjuk."

"A magyarság ügyét nem a gyűlölet viheti előbbre."

"Mi a sírokat hívjuk segítségül, ha bántanak bennünket."

"A haza nem egy perc, a haza nem egy óra, nem egy nap, nem is az esztendőnek foglalatja, a haza: az örökkévalóság."

"A gettó falai annak idején elzárhattak minket a világtól, de felfelé nyitva hagyták az eget."

Klebelsberg miniszter csak két percig beszélt, de átadta a kormány üdvözetét a hitközségnek, és kijelentette, hogy a pesti hitközség a hazafiság mellett ápolni tudta az igazi vallásoságot.

Forró, emelkedett hangulatban ért véget a vigadói ülés. A recepció eszméje, mint minden fordulónál, újabb lázat, lelkesedést és diadalt jelentett. Délután pedig folytatódott a kongresszus: következett a genfi pörben való állásfoglalás.

Nem volt vita, minthogy mindenki tudta, miről van szó. A terem ajtajánál a Budapesten élő külföldi sajtótudósítók tömege tolongott. Dr. Hevesi Simon felolvasta a rezolúciót, és felállással, egyetlen szó hozzászólás nélkül a zsidó kongresszus határozattá emelte. Egy óra múlva már Párizs, London és Genf tudták, miképp döntött a magyar zsidóság.

Következő kérdés a felsőházi képviselet volt. Itt, ebben az órában nyílt meg a szakadék a Pesti Hitközség és az Országos Iroda között, hosszú évtizedekre. Dr. Gábor Gyula, a pesti hitközség főtitkára felolvasta a javaslatot. A hitközségek eszerint azt kívánják, hogy két felsőházi tagot válasszanak: a felekezet két papját, az Országos Irodák kirekesztésével. Nagy, zúgó éljenzés és taps.

Egyetlen szónok, egyetlen ellenzék emelkedett a javaslat ellen szólásra. Dr. Mezey Ferenc volt, az Országos Iroda elnöke. Mintha az

ő személyében a kiegyezés óta fennállott régi zsidó rendszer hadakozott volna az új Magyarországi demokratikus zsidó egyházpolitikája ellen. Nagy út volt idáig, a recepció óta, mióta a fiatal Vázsonyi és a fiatal Mezey párbajt vívtak. De most látszott csak, hogy a harc nincs eltemetve, még ma sem. A küzdelem évtizedeken át csak pihent, de nem szűnt meg.

Mezey ellenezte a pesti hitközség javaslatát. Ő azt akarta, hogy a két Országos Iroda elnöke legyen hivatalból a felsőház tagja.

Nagy felzúdulás támadt. Viharos légkör. Vázsonyi emelkedik szólásra. És ha behunyom a szemem, nem az 58 éves Vázsonyit hallom, hanem a 25 éveset, amint Wahrmann Mór és Simon József ellen mennydörög. Forró szavak ömlenek az ajkáról — ez az utolsó beszéde a zsidóság belső kérdéseiben...

"Azok az Országos Irodák, melyek jelenleg fennállanak, azok csak expedicionális szervek, technikai berendezést jelentenek, és nem érintik a vallást, csak közigazgatási szerveket. Mi nem akarjuk azt, hogy törvénybe kerüljön az a nonszensz, hogy a két Iroda képviseli a magyar zsidóságot, mert ez két felekezet törvénybeiktatását, mert ez a felekezet kettészakadását jelentené. Ki kell mondani azt az elvet, hogy a szabad választás elvének alapján állunk. Úgy kell megejtetni a választást, hogy a zsidóság minden árnyalata képviselve legyen."

Mezey Ferenc felkelt erre a helyéről, és elment. Ő sem jött többé vissza a pesti hitközség üléstermébe, mert másfél év múlva meghalt.

Egyhangú határozat: az ország zsidósága szabad választást akar.

Ezzel vége is van a kongresszusnak. Most már csak a kegyeleté a szó. Mezei Mór, a felekezet nagy aggastyánja, előző napon, 90 éves korában elhunyt. A temetésére az egész kongresszus kivonult kegyelettel. Azután száz rabbi elzarándokolt Szabolcsi Miksa sírhelyéhez, itt elmondották a tudósok nagy kaddisát. Hevesi főrabbi azt mondta, hogy Szabolcsi volt a magyar zsidóság legnagyobb papja, "homlokán örökké fénylik az aranykorona, melyet a mi hálánk helyezett rá." Lederer Sándor még egy búcsúbeszédet tartott barátja

sírjánál, és könnyezve mondta: "Mindazt amit elért, Neked tulajdoníthatja a magyar zsidóság. Amit kivívtunk, az a Te érdemed. A Te szellemed fog bennünket vezetni minden időn át."

Ez a kegyeletos hétfő zárta be a megrendítő vasárnap zsidó kongresszusát.

A gyülekezet eloszlott. A genfi határozat megjelent. És mint a vízbe dobott kő körötte hullámok, most elkezdett gyűrűzni a közélet a zsidókérdés körül.

A magyar közéletre mélységesen hatott a zsidó kongresszus férfias viselkedése. Az Egyenlőség hasábjain szót kértek ezen a héten a nagy magyar politikusok, hogy hálájukat és elismerésüket kifejezzék a mi felekezetünkkel szemben.

Íme, néhány nyilatkozat, melyek mutatják, hogy mégis kelőben a láthatáron az új szabadelvűség napja.

"Dr. Vass József helyettes miniszterelnök:

A hazafias magyar zsidóság a recepció óta megmutatta, hogy megkapva jogait, eleget tett kötelességének is. A jövőben is azt kívánom, hogy a haza javára továbbra is munkálkodhasson.

Gróf Csáky Károly honvédelmi miniszter:

Nekem, gróf Csáky Albin fiának külön ünnep a zsidó recepció évfordulója, melyen lelkesen, szívesen és örömmel vettem részt.

Berzeviczy Albert, az Akadémia elnöke:

Most hosszabb időt töltöttem a csehek által megszállt magyar területeken. Bizonyítom, hogy ott a magyar érzésnek és a magyar szónak állhatatos és buzgó fenntartói közé tartozik éppen a zsidóság, amiről nekünk itt Csonka-Magyarországon sem szabad megfeledkeznünk. A recepcióról pedig azt mondom: szükséges és indokolt volt, és Magyarország közérdekét szolgálta. Egyébként együttérzésemnek azzal is tanújelét fogom adni, hogy a recepció ünnepén én is részt fogok venni.

Báró Wlassics Gyula, a közigazgatási bíróság elnöke:

Örömmel állapítom meg, hogy csak ezt az egyet emeljem ki: a recepció igazi szelleme nyilatkozott meg a hazai zsidóság utolsó, világszerte visszhangzó, nagy jelentőségű nyilatkozatában, melyet a magyar zsidóság a Népszövetség ülése előtt hozott. Ehhez csak gratulálhatok.

Gróf Apponyi Albert:

A zsidó kongresszus határozata helyes, okos és hazafias volt. Hozzájárult a lelkek harmóniájának megteremtéséhez. Közös jogforrásunk a magyar alkotmányosság, a magyar szabadelvűség nemes tradíciói.

Gróf Klebelsberg Kunó kultuszminiszter:

Mi hozta meg a magyar zsidóságnak először az emancipációt, aztán a recepciót? Az, hogy a szabadságharc utáni zsidó nemzedékek fenntartás nélkül magukévá tették a magyar nemzet ügyét.

Az a hazafias szellem, melyet a zsidóság most tanúsított, ami a vasárnapi szép ünnepséget áthatotta, melynek én is egyik vendége voltam, a kiengesztelődést fogja elhozni, aminek én is olyan nagy híve vagyok.

Ugron Gábor:

A magyar zsidóság bátor határozata, mellyel visszautasította a külföldi beavatkozást, olyan hangulatot teremtett, hogy végre reparálhatók lesznek azok a sérelmek, melyekre a magyar zsidóság joggal hivatkozik, és melyekről joggal panaszkodik. Bizton remélem, hogy most már elkövetkezik a jogegyenlőség terén a teljes konszolidáció ideje, mely az ember és ember közötti különbséget el fogja tüntetni.

Dr. Pesthy Pál igazságügyminiszter:

A magyar zsidó nagygyűlés határozatát igen örvendetesnek tartom, és valósággal igaz hazafias gesztusnak a magyar zsidóság részéről. Azt hiszem, hogy

ennek a határozatnak, mellyel az idegen beavatkozást elhárítja magától, kedvező hatása lesz nemcsak a belföldön, hanem a külföld tényezőire is. Most már valóban szó lesz a numerus clausus megszüntetéséről, mert én nem tartom ezt az intézményt kijegecesedett, megcsontosodott intézménynek, melyen változtatni ne lehetne.”

(Egyenlőség, 1925. november 21 és 28, 1. old.)”

Ezek után valamennyien azt hittük, hogy genfi határozatunk áttörte a jeget, és eljön rövidesen a teljes jogegyenlőség korszaka. Még nem tartottunk ott. Bethlen óvatos volt, és ha nekünk hitt is, Lucien Wolfban nem bízott.

Ezért a nevezetes vasárnap után egy szürke és keserű szerda következett. A képviselőházban még egyszer numerus clausus-vita folyt le, és a kormány egyáltalában nem úgy viselkedett, mintha meg lenne hatva a zsidók viselkedésétől. Sőt, minthogy a fajvédő sajtó élesen megtámadta Klebelsberget, aki megjelent a zsidóság ünnepélyén, az volt a látszat, hogy a kormány lemossa magáról a filoszemitizmus ódiumát. (A Bethlen-féle jobbról balra és balról jobbra kormányzás egyik minta-jelenségével állottunk szemben.)

Bethlen és Klebelsberg a zsidókérdésről beszéltek a házban ezen a szerdán. Bethlen azt mondta, hogy Magyarországon két független osztály áll fenn: a vidéki földbirtokosok és a városi zsidóság, tehát a földbirtokosokat nem szabad tönkretenni, mert akkor csak a zsidóság marad mint vagyonos osztály. Klebelsberg pedig szintén a gazdag és jómódú zsidóságról beszélt, mely gyermekeit inkább taníttathatja, mint a keresztények.

Szomorú és fájó akkord volt ez a két beszéd. “Bizony, ilyen a politika, uraim.” Klebelsberg azután felpakolt, zsebébe tette a magyar zsidóság nyilatkozatát, és elutazott Genfbe, a nagy pör tárgyalására.

Ez a tárgyalás december 5-én kezdődött. Először elmondjuk, mi történt Genfben, a Népszövetség termében. Azután elmondjuk, mi történt azután Budapesten, a képviselőházban.

A genfi eseményekről egy angol Fehér könyv számol be (The Jewish Minority in Hungary, 1926).

"Az ülést délelőtt tíz órakor nyitották meg, és Magyarország képviselője, gróf Klebelsberg Kunó megjelenik a tanács asztalánál. De Mello Franco spanyol miniszter referál a numerus clausus ügyéről. Elmondja, hogy az angol és francia zsidó szervezetek panaszt tettek az 1920:XXV. sz. magyar törvény ellen, hogy ez a zsidó kisebbség ellen irányul, és így beleütközik a trianoni békeszerződés 56, 57, 58. szakaszaiba (a kisebbségek jogvédelme). Ismertette azt a jegyzékváltást, mely három év óta e tárgyban a magyar kormány és a népszövetség között folyik. Többek közt felemlítette, hogy a magyar zsidóság szervei, az Országos Iroda, a pesti hitközség francia nyelvű átiratot intéztek Genfbe, melyben tiltakoztak a Népszövetség eljárása ellen. Mielőtt a népszövetségi tanács ítéletet hozna, hallgassuk meg a magyar minisztert."

Ezek után Klebelsberg hosszabb beszédet tartott francia nyelven, melyből a következő részleteket emeljük ki:

"Bemutatom mindenekelőtt a magyar zsidók tiltakozó átiratait, melyekből kiderül, hogy azok a zsidó szervezetek, melyek itt panaszt emeltek, teljesen idegenek a magyar zsidóságtól. A magyar kormány lehetetlennek tartja, hogy külföldi zsidó szervezetek beavatkozzanak Magyarország belügyeibe.

Mikor a jelenlegi magyar kormány uralomra került, a numerus clausus már érvényben volt. De kijelentem, hogy a numerus clausus nem állandó intézmény, nem maradhat állandóan a magyar közjogban («is not destined to remain a permanent institution of our public law»). Sőt átmeneti intézmény, mely a trianoni béklyók lehullásának tényétől meg fog szűnni."

Ezután a miniszter ismertette Magyarország jelenlegi szerencsétlen helyzetét, a trianoni békeszerződést, annak szörnyű következményeit. Megállapította, statisztikai adatok alapján, hogy a numerus clausus nemcsak a zsidóság ellen irányul, hanem általában a

diplomás proletariátus nagy számát leküzdő törvény. Klebelsberg adatai szerint a zsidó diákok arányszáma állandóan a 10 % felett mozog (legutóbbi évben 11 és fél %), holott, ha szorosan tartaná magát a törvényhez, ennek csak a fele lehetne. Ebből is kiderül, hogy Magyarország gazdasági konszolidációjával a törvény is lassan veszít éles voltából. Sőt, mondta, a legutolsó tanévben a budapesti egyetemen 255 keresztényt és 127 zsidót utasítottak vissza.

Végül azt mondta:

“A magyar zsidóságnak az a része, mely teljesen asszimilálódott a nemzethez, íme, tiltakozik a kérdés genfi tárgyalása ellen. Éspedig azért, mert bízik benne, hogy a numerus clausus a kiengesztelődés szellemében, kedvezően, mielőbb meg fog szűnni, kellő előkészítés után. (At no very distant date and after suitable preparation.)”

A magyar miniszter ezután rendkívül éles formában visszautasította a vádat, mintha Magyarország ezt a törvényt “exportra” csinálta volna, hogy más államok utánozzák. Ebből egy szó sem igaz.

“Végül, kijelentem a magyar kormány nevében, hogy a numerus clausus átmeneti intézkedés, és ha rögtön és átmenet nélkül el akarnák törölni, súlyos szakadásra vezethet az ország keresztény és zsidó polgárai között. Ezt pedig el akarjuk kerülni.”

Ezután Klebelsberg azt kérte, hogy térjenek a kérdés felett napirendre.

Mello Franco előadó kéri, hogy a tárgyalást napolják el. Így is történik.

A legközelebbi ülés december 12-én délelőtt 10 órakor folyik le.

Mello Franco előadó ezeket javasolja:

— Minthogy a magyar kormány képviselője megígérte, hogy a törvény csak átmeneti jellegű, és azt a közel jövőben (in the near future) megváltoztatja, javaslom, hogy a kérdést vegyük le a

napirendről, döntést ne hozzunk, és várjuk be a magyar kormány intézkedését.

Klebelsberg miniszter:

— Elfogadom a brazíliai miniszter úr javaslatát a magyar kormány nevében. Amit én itt kijelentettem a törvényről, a magyar kormány végre fogja hajtani.

Ezután a Népszövetségi Tanács egyhangúan így is határozott.

Ez és így történt a genfi tárgyalásokon. Természetesen felmerült a kérdés: ki győzött ebben a politikai drámában? A pör — úgy látszik — egyezséggel végződött. De mit jelent ez az egyezés a szereplőknek?

A párizsi és londoni zsidóság mint sikert könyvelte el a genfi eredményt.

Az angol zsidóság központi szerve, a Jewish Board of Deputies december 13-i ülésén lord Rotschild felolvasta Lucien Wolfnak Genfből keltezett sürgönyét, mely szóról-szóra így szól:

”Örömmel jelentem, hogy a numerus clausus ügyében kedvező döntés történt. A magyar kormány feladta a törvény védelmét, és kijelentette, hogy ez csak ideiglenes rendszabály, melyet hamarosan el fog törölni. A Népszövetség ezért rögtöni határozatot nem hozott, azzal a feltétellel, hogy a magyar kormány a törvényt a legközelebbi idő alatt közmegelegedésre átformálja.”

Hasonló sürgönyt kapott egy másik angol-zsidó szervezet, az Anglo-Jewish Association, amelynek elnöke, Goldschmied Avigdor hozzátette a következőket Wolf sürgönyéhez:

”A mi panaszunk nem akart a magyar zsidóság ügyeibe való beavatkozás lenni, hanem csak nemzetközi szempontok vezettek, mert féltünk a numerus clausus elterjedésétől Közép-Európában. Viszont kijelentjük, hogy azzal a hazafias érzéssel, mely a magyar zsidóság tiltakozó nyilatkozatát szülte, a legteljesebb tisztelettel és megértéssel állunk szemben.”

Goldschmied végül ezt enun-ciálta: "Az angol zsidók min-den-képpen úgy érezhetik, hogy törekvésüket Genfben siker koronázta." Az ülésen száz-husz angol zsidó előkelőség, lordok, képviselők vettek részt, kik Lucien Wolfot melegen ünnepe-lték.

Így fogta fel tehát a genfi eredményt Párizs és London. Ellenben Budapesten egészen más vélemény alakult ki. Mikor Klebelsberg hazaérkezett, előbb Bethlennel tanácskozott. Bethlen már akkor tudta és érezte, hogy a szerencsétlen törvényt el kell törölni, hiszen módosította volna Genf nélkül is. De most a hangulat Genf miatt olyan volt, hogy a kormány nem alázkodhatott meg a külföldi zsidók előtt, és nem volt szabad úgy felfogni, hogy Lucien Wolf akarjon diadalt aratni. Ez ellenkezett nemzeti büszkeségünkkel, de az egész bethleni politikával, mely folyton ide-oda balanszírozott a közhangulatok között. Ezért Klebelsberg, ki pár nap előtt a Vigadóban zsidóbarát beszédet tartott a pesti hitközség ülésén, aki Genfben a mi tiltakozó határozatunkat mint fő ütőkártyát használta fel védekezésében: most egyszerre győztesen tért vissza Genfből, ahol sikerült megtévesztenie a külföldi zsidókat, és olyan antiszemita beszédet tartott a képviselőházban, hogy mindenkinek elállt szemé-szája. Ez volt azokban a napokban az államművészet.

Előbb azonban a szélsőjobb-dali ifjúság küldöttségét fogadta a miniszter, a leghírhedtebb zsidóverőket, Vér Tibor vezetésével, és kijelentette előttük, hogy nincs baj, a Népszövetség meghátrált, és "ad Graecas calendas" elhalasztották a döntést.

Azután következett a képviselőházi ülés. Bethlen valahogyan asszisztált kultuszminiszterének, lagymatagon, fáradtan. Viszont egy szava sem volt az ellen, hogy Klebelsberg súlyosan megsértse az öreg Lucien Wolfot (akivel, mint látni fogjuk, Bethlen István ünnepélyesen békült ki Londonban, néhány év múlva). Klebelsberg nagy beszámoló beszédében ezeket mondta, többek közt:

"A zsidóság nem követelhet privilégiumokat, márpedig a numerus clausus kitágításával, illetve ha több zsidó jár az egyetemre, mint az országos arányszám, a többi felekezet kerül hátrányba. Mi a numerus clausust rendkívüli intézkedésnek tartjuk, átmeneti természetűnek, melynek oka a mi társadalmi helyzetünkben van, és módosítását —

nem megszüntetését — fogjuk indítványozni olyan időpontban, mikor a mai társadalmi helyzet megváltozik. A Népszövetség ezt méltányolta, és a konszolidációs folyamatot nem akarta megakasztani, mert az explózióhoz vezethet. Viszont elfelejtik itt a baloldalon a proletárdiktatúrát; nem fogunk még egyszer gerstlit és tököst enni! Az a tisztelet, melyet a régi, hazai zsidóság iránt érzünk, nem tarthat vissza konstatálásától, hogy a bevándorolt galíciai zsidóság első és második generációja hozta nyakunkra a proletárdiktatúrát. Nézzük a magyar középosztály katasztrofális helyzetét. Semmiképpen nem lenne jogos megengedni, hogy a módos zsidóság előnyben részesüljön gyermekei nevelésénél. A Bethlen-kormány a kiengesztelődés politikáját folytatja, de azt erőszakkal nem lehet forszírozni. Ha a kérdést agresszíven továbbra is napirenden tartják, újabb antiszemita hullámot idéznek elő.”

Peyer Károly, ki interpellációjával a miniszter állásfoglalását felidézte, nyomban és élesen felelt: “A magyar kormánynak — mondta — nem illett a zsidók lojalitását igénybe venni, hogy a kellemetlen kérdés előtt kitérjen és Genfben a zsidók mögé mint pajzs mögé bújjék.”

Klebelsberg erre megjegyezte, hogy ő igenis francia fordításban bemutatta Genfben a magyar zsidóság tiltakozását.

A miniszter nyilatkozatát a jobboldal megtapsolta. A liberális képviselők (Lukács György és a többiek) a szavazás előtt kimentek. Mai szemmel nézve, meg kell állapítani, hogy a miniszternek úgy kellett beszélnie, ahogy beszélt; aminthogy Genfben is úgy kellett beszélnie, ahogy ott beszélt. Világnézeti örvények és felkavart társadalmak feletti nehéz hídverés volt, senki sem volt érette hálás.

De legkevésbé a zsidóhitű képviselők. Megkövülve ültek a helyükön. Hogyan! A miniszter, ahelyett, hogy e helyen megköszönte volna a magyar zsidóság tiltakozását, melyet Genfben védőbeszéde alapjául és kiindulópontjául tett meg: egy rövid, hideg mondatot szentel csak neki, és gerstliről és Galiciáról beszél? Vérig voltak sértve; hiszen ők fogadtatták el két hete a zsidó kongresszuson a

viSSzautasító határozatot! A francia és angol zsidókat viSSzautasították, és íme, most a magyar kormány is megszégyeníti őket.

A három zsidó képviselő valóban felszólalt. Vázsonyi komolyan és szinte tragikusan beszélt, sűrű viharok között. Ez volt utolsó nagy beszéde a magyar képviselőházban. Egymás mellé teszem azokat a hattyúdal-szerű megnyilvánulásait, melyeket ebben a december hónapban elmondott, és úgy látom, hogy szinte csupa politikai végrendelet. A genfi határozat szövege; a zsidóság felsőházi képviseletéről szóló állásfoglalás; a vigadói nagy beszéd és az a képviselőházi szónoklat: ezek Vázsonyi utolsó szavai hozzánk, halála előtt. Ezekben benne van lehiggadt világlátása, komoly intelme, és valami prófétai bölcsesség, mely a jövő útjaira világít.

Mi — mondta Vázsonyi, a genfi határozatot magyarázva — nem akartuk meghurcolni az országot csak azért, mert nekünk sebeink vannak. Nekünk meg kellett védeni az elszakított területeken élő magyar kisebbség helyzetét is, tehát kétszeresen vigyáznunk kellett. De mi nem kérünk tanácsot se jobbról, se balról. A numerus clausus pedig azért hazugság, mert a zsidóság nem népfaj, nem nemzetiség. A kultuszminiszter úr a gazdag zsidókról beszél. Fel tudom sorolni őket, akik már csak a népfajhoz tartoznak, de nem a felekezethez. Annyi szegény zsidó munkás, zsidó kisiparos, kiskereskedő van! Mi nem fordultunk a jogtalansággal szemben sem a külföldhöz. Az üldözöttek nem keresnek nemzetközi szervezkedést; azt átengedik az üldözőknek. Az üldözők leülhetnek tárgyalni Hitler és Cuza urak küldötteivel, mi egyenlő jogunk védelmére nem ülünk le tárgyalni külföldi tényezővel és nem kérünk tőlük védelmet.”

Sándor Pál azt írta lapomban a saját felszólalásairól: “Klebsberg beszéde felkorbácsolta bennem a vért. Soha hálátlanabb és igazságtalanabb beszéd a nemzetgyűlésen el nem hangzott. Hálátlan volt, mert a magyar zsidóság minden felszólítás nélkül ajánlotta fel segítségét az országnak, kivédtünk ezzel egy nemzetközi

rendszerbe, és elvártunk volna egynéhány jó szót Tisza István egykori államtitkárának ajkáról.” Beszéde keményen visszautasította a kommunistaság vádját; az Egyenlőség adataival bizonyította a miniszterrel szemben, hogy milyen hallatlan igazságtalanságot követett el a numerus clausus a szegény zsidókkal, sőt rokkantak fiaival szemben.

Fábián Béla szokott temperamentumos módon adatszerűleg bizonyította, hogy 43 zsidó ellenforradalmi vértanú halála oszlatja el felőlünk a “galiciaiak” és a “zsidó kommunisták” vádját.

Ezzel a vita véget ért. Bethlen is röviden és rejtélyes módon felszólalt. Nem beszélt Genfről. Csak Vázsonyinak egy megjegyzésére azt a tételt állította fel, hogy a zsidóság, ha már magyarrá asszimilálódott: felekezet, ha még nem: népfajnak számít. Ez különös és még a mai napig sem érthető felfogás; mindenesetre lényegesen ellentmond annak, ami Bethlen liberális útján azután történt. Mert ez után az ülés után indult el Bethlen a liberalizmus ragyogó, eddig általa nem járt ösvényén.

A genfi per lezárult. Itthon egyelőre a jobboldali elemek voltak megelégedve az eredménnyel, mert Bethlen így tartotta helyesnek, elaltatni gyanújukat. De az elhatározás, minden külső jel ellenére is, már megvolt a kormányban. Csendben és szinte titokban megkezdte a numerus claususnak és a numerus clausus szellemének lebontását.

Hat hónap múlva megjelent az első rendelet, mely éket ütött a szerencsétlen törvényen. Klebelsberg megparancsolta az egyetemi beíratások előtt, hogy a kitért zsidókat ezentúl nem a zsidók, de a keresztények arányszámába kell számítani, ami számos új egyetemi helyet szabadított fel a zsidók számára. Ezenkívül meghagyta, hogy a felveendő zsidók száma független lesz ezentúl attól, hány keresztény jelentkezik. Ez körülbelül százzal emelte a zsidó hallgatók számát az egyetemen.

Mint egy távoli visszhang, figyelmeztetés vagy ösztönzés, futott be ugyanakkor Londonból egy távirat. A londoni zsidó nagygyűlés (Deputies) 1926. július 30-i ülésén Lucien Wolf felszólalt. Jelentette, hogy őszig várnak, megkezdje-e a magyar kormány a numerus clausus lebontását. Egyben jelentette, hogy a Rotschild bankház kétmillió fontos kölcsönt nyújtott a héten a magyar kormánynak a konszolidációs munka segítésére, a magyar megyék számára. Lord

Rotschild, ki az ülésen jelen volt, nem óhajtott a kérdésről bővebben nyilatkozni.

És a magyar kormány nyugodtan haladt tovább. November 9-én megszavazta a nemzetgyűlés a felsőházi reformot, és két rabbinak helyet biztosított a magyar felsőházban. És azután néhány hónap múlva, az új országgyűlésnek benyújtotta a numerus clausus módosításáról szóló törvényjavaslatot, melyből a zsidó felekezet, illetve népfaj elleni megkülönböztetés már kimaradt.

Így ért véget a magyar zsidóság újkori történelmének egyik legérdekesebb eseménye, a genfi pör. Az ország nem is ért rá tovább foglalkozni az ügygel. Új, nagy, világrengető szenzáció fakadt fel: a frankhamisítás botránya.

A frank-ügynek vajmi kevés vonatkozása van a mi felekezetünkkel. Nem is térnénk rá, ha nem állna szoros összefüggésben Vázsonyi halálával.

Vázsonyi — állítólag Briand üzenetére — teljes erővel belevetette magát a szerencsétlen kérdésbe, mellyel Bethlent akarta megbuktatni. Pedig ma már kiderült, hogy Bethlen ártatlan volt. Ezzel felidézte a politikai desperádók dühét és gyűlöletét is. Az ellenforradalom utolsó szenvedélyei lángoltak fel. Vázsonyi ellen nyílt utcán merényletet követtek el.

A Dohány utcai templomban Hevesi főrabbi héber imát mondott Vázsonyi megmeneküléséért, ki ellen merényletre készültek az utca hősei. Vázsonyi akkor már nem is jelent meg a templomban, annyira fáradt és beteg volt.

Csernoch hercegprímás magához kérte. A prímás régi képviselőtársa, Vázsonyi szívéhez szólt: hagyja abba a zsidóság érdekében is a Bethlen elleni támadást. Állítólag megígérte, hogy ha Vázsonyi visszalép a további harctól, soronkívül eltörölteti a numerus clausust.

Vázsonyi nem tágitott. Sőt, Bécsben a Neue Freie Presse hasábjain egész Európa előtt emelt vádat a Bethlen-kormány ellen, melyet bűnösnek mondott a frankhamisítás kérdésében.

Néhány nappal később, május 30 éjszakáján egy badeni szanatóriumban hirtelen meghalt.

Kétségtelen, hogy beteg szíve, a rengeteg izgalom vitte sírba. Utolsó hónapjai egy ámokfutó szörnyű vergődései voltak.

Temetése napján feltámadt egy délutánra a régi szabadelvű Budapest. Ferenc József és Károly király korszaka. Százezer ember özönlött az utcára; soha nem tapasztalt gyásszal temették el a szabadelvű Budapest újjáalkotóját, a jogegyenlőség legtehetségesebb bajnokát, a szabadságjogok védőjét, a Habsburgok liberális miniszterét. Mirabeau temetése valóságos forradalom volt. Vázsonyié a múlt félelmetes tüntetése az igazságtalan jelen ellen.

Budapest díszpolgárát a Városháza udvaráról temették. Külön zsidó gyásznak nem volt akkor helye. Nem is illett dicsekedni, hogy 21 éves korában ő indította meg a recepcióért való harcot. A magyar zsidóság némán és megrendülten nézte a meteor lehullását.

(21) Hevesi Simon kimarad a felsőházból

Az 1926. évtől kezdve a Bethlen-korszak végéig, tehát négy éven keresztül, a magyar zsidóság élete felfelé menő vonalat mutat.

A politikai viharok elültek. A nagy forgószél megszűnt. A belső kiengesztelődés folyamata megindult, éppen a felsőházi törvénnyel, mely a zsidóságnak évtizedek után megadta közjogi jogainak teljességét. Ami Tisza Kálmánnak nem sikerült, amit a recepció nem tudott végrehajtani, Bethlen szinte játszva megadta a magyar zsidóságnak: a főrendiházi képviselőt.

Fontosnak tartom, hogy Sándor Pál tollából itt leközljem azt a regényes történetet, mely arról, szól, miképp jutottak a rabbik a felsőházba.

„Mikor a felsőházi javaslat készült az igazságügyminisztériumban, tudomást szereztem arról, hogy a zsidókat megint kihagyták belőle. Felkerestem egyik legjobb barátomat, boldogult Heinrich Ferencet, kivel heteken át voltam a gyűjtőfogházba zárva a proletárdiktatúra alatt.

— Feri — mondtam neki —, te egy úgynevezett liberális pártot akartál csinálni a fővárosban. Én ezt a pártot sohase tartottam liberálisnak. De most itt a lehetőség, hogy megmutasd, mit tudsz. Harcolj ki egy helyet a zsidóság számára a felsőházban. Jár nekünk!

Heinrich Ferenc erre elmondta, hogy másnap az ő balatoni birtokán vadászaton lesz nála Horthy Miklós kormányfő és Bethlen István miniszterelnök. Ezt a vadászatot fogja felhasználni, hogy a zsidóság felsőházi helyét megszerezze.

Két nappal később, esti 9 órakor, vadászruhában, esőtől ázva, lucskosan, fáradtan beront hozzám Heinrich Ferenc.

— Pali, megvan a zsidók felsőházi képviselője! — kiáltott rám. — Beszéltem a kormányzóval és a

miniszterelnökkel. Meggyőztem őket. Hozzájárultak, csak azt az egy feltételt kötötte ki Bethlen, hogy ellenzéki oldalról követeljük azt a helyet az igazságügyi bizottságban.

Harmadnap felkértem Rassayt, hogy indítványozza az igazságügyi bizottságban, hogy a zsidóságnak is adjanak egy helyet. Rassay megtette az indítványt, a miniszterelnök azonnal hozzájárult. De Rassay ma sem sejti, hogy ezt az egy helyet előzőleg a balatoni vadászaton harcolta ki Heinrich Ferenc. Ezután következett az igazi küzdelem. Egy helyünk már volt, de nekünk lélekszámunk szerint legalább négy helyre van jogunk. Végül már háromra szálltam le, hogy a statusquo-nak is egy helyet szerezzek, akkor aztán a kormány Pesthy Pál igazságügyminisztert, ki megtisztelt barátságával és bizalmával, bízta meg, hogy velem ezt a kérdést dűlőre vigye. És így Pesthy igazságügyminiszterrel együtt, hosszas küzdelmek után megállapodtunk a két rabbi felsőházi tagságában.

Ezzel azonban a harcnak nem volt vége. Ugyanakkor, mikor én Pesthy Pál igazságügyminiszterrel megállapodtam a két rabbi felsőházi képviselőre nézve, megindult ellenem a küzdelem a zsidóságon belül. De ha ezt a küzdelmet mégis sikerült diadalmasan megvívnom, azt két embernek köszönhetem, akik a legnehezebb percben kitartottak mellettem és támogattak szóval, tettel és tollal; az egyik dr. Lederer Sándor, a másik dr. Szabolcsi Lajos. Az ő segítségükkel és az igazságügyminiszter támogatásával sikerült megvívni a küzdelmet.

Mi az igazságügyminiszterrel megállapodtunk abban, hogy a törvényjavaslat részletes tárgyalásakor az előadó módosítást fog előterjeszteni a 4. szakasznál. Ez a módosítás a két rabbi felsőházi képviselőt fogja jelenteni, és úgy fog szólni, hogy az «izraelita vallásfelekezetet a felsőházban két rabbi képviseli». Felvirradt az a nap, amelyen a részletes tárgyalás elkezdődött, és mikor reggel Ledererrel és Szabolcsival bementem a házba, azt láttam, hogy egyes felekezeti tényezők már reggel óta tárgyalnak a folyosón, persuadálják a különböző Egységes párti képviselőket,

csak hogy a rabbik képviselete kimaradjon. Én leültem a helyemre, hátam mögött a hírlapírói karzaton Lederer és Szabolcsi foglaltak helyet.

A részletes tárgyalás megkezdődött, az 1. szakaszon már túl voltunk. Bethlen miniszterelnök a helyén ült, mellette Pesthy Pál igazságügyminiszter, és egyre jobban közeledett a 3. szakasz részletes tárgyalásának döntő pillanata. Egyszer csak látom, hogy Szabó Sándor tiszalöki Egységes párti képviselő, valamint Bessenyei Zénó és Görgey István képviselők odamennek a miniszterelnökhöz és körülállják az asztalát, a miniszterelnök pedig felveszi az íróasztalán lévő ismert kék ceruzát, és a törvényjavaslat szövegéből, mely előtte feküdt, kitöröl valamit. Azután Szabó Sándor, Bessenyei és Görgey a miniszterelnökkel együtt hátravonulnak a padokba, és magukkal viszik a törvényjavaslat szövegét. Az igazságügyminiszter mereven rámnézett, én pedig hátrafordultam az újságírói karzat felé, és intettem Lederernek és Szabolcsinak: hogy most van a végső pillanat.

Azzal felkeltem a helyemről és egyenesen odamentem az Egységes párti padokba, ahol Bethlen miniszterelnök ült a három Egységes párti képviselővel. Bethlen előtt ott feküdt a törvényjavaslat gépírással, javított szövege, és láttam, hogy a módosítás, mely a rabbikat bejuttatta volna a főrendiházba, kék ceruzával van áthúzva.

— Kegyelmes uram — mondtam, hogy én is résztvegyek ebben a tanácskozásban. Bethlen letette a fekete cvikkerét és rámnézett. Szabó Sándor pedig ingerülten rámtámadt.

— Kérlek, Pali bácsi — mondotta —, ez Egységes párti belügy, amit egymás között tárgyalunk le.

— Kérlek, kegyelmes uram — folytattam —, az nem Egységes párti belügy, hogy itt a rabbikat ki akarják hagyni a felsőházból. Ha belenyugszol a módosításomba, s nem törölsz a rabbikat a törvényjavaslat szövegéből, akkor az Magyarországnak megmérhetetlen hasznát fog jelenteni. Tudod-e, kegyelmes uram, hogy mit jelent, ha

Magyarország, mely eddig csak arról volt híres, hogy a numerus clausus hazája volt, egyszerre csak arról lesz nevezetes, hogy két rabbit delegál a felsőházába?

A miniszterelnök rámnézett komolyan és átható tekintettel.

— Kérlek — mondotta —, itt éppen arról van szó, hogy magában a zsidóságban egyesek azt akarják, hogy rabbik ne szerepeljenek a törvény szövegében.

— Én pedig arra kérlek, kegyelmes uram — feleltem — hagyd meg a rabbik képviseletét, mert ha meghagyod és hozzájárulsz ahhoz, hogy a zsidóság papjai odakerüljenek a magyar egyháznagyok közé, akkor ez holnap ökölnyi betűkkel fog megjelenni a külföldi világsajtóban, és különösen Amerikában, mert ez azt fogja jelenteni, hogy a rabbik felsőházi tagságával Magyarország példát mutatott a liberális törvényhozásoknak. A miniszterelnök felkelt és becsukta a mappát. Ugyanekkor az igazságügyminiszter is odalépett.

— Ha megállapodtatok, maradjon minden úgy, ahogyan van, én nem döntöm fel a megállapodást — mondotta a miniszterelnök, és visszült a helyére.

Az igazságügyminiszter is visszaült a foteljába, és kezével intett az előadónak, aki már felemelkedett a helyéről, hogy: lehet. Mert közben már odaért a nemzetgyűlés paragrafusunkhoz. Ezután a miniszter kezével intett nekem, hogy: megvan. Én pedig hátrafordultam és az újságírói karzaton ülő két barátomnak intettem, hogy elértem, amit akartam: a rabbik benn vannak a felsőházban.”

(Egyenlőség, 50 éves jubileumi szám,
1930. január, 13-14. old.)

1926. november 9, amikor az az emlékezetes szavazás megtörtént, nagy választóvonal a zsidóság védelmi politikájában is. Vázsonyi halálával ez a védelmi politika amúgy is elvesztette legfőbb harcosát. Sándor Pál, ki konciliánsabb és sokkal elnézőbb természet

volt, került az éles helyzetekbe, és most valósággal ő lett a felekezeti vezetője, első politikusa.

Elkövetkeztek az új választások. Az új képviselőház és az új főrendiház megalakult. A bethleni szellem e pillanatban már a teljes kiegyenlítődés, kiengesztelődés szelleme volt a zsidóság iránt, egészen új zsidó tényezőknek nyitotta meg mind a két ház kapuit. A képviselőházba három új zsidó képviselő került be: Baracs Marcell és Gál Jenő az ellenzéki oldalon. A kormánypártba pedig Dési Géza.

Baracs Marcell, a kiváló jogász, Löw Lipót unokája, klasszikus műveltséget, fényes politikai tudást és nagy társadalmi tekintélyt hozott magával. Gál Jenő, a fővárosi közélet népszerű harcosa, az Egyenlőség ismert, évtizedes vezércikkírója volt, kitűnő szónok, híres ügyvéd, a Vázsonyi iskolájának egyik első tanítványa. Külön fejezet volt Dési Géza, az új Magyarországnak Trianon óta első zsidóhitű kormánypárti képviselője. Mert egyedül képviselte a felekezeti a jobboldalon: tehát Wahrmann Mór, Chorin Ferenc, Vadász Lipót késői utódjának kellett őt tekinteni, amennyiben Bethlen is Tiszáék késői utóda volt. Dési Géza híres védőügyvéd, ragyogó szónok, nagyváradi ősi zsidó család sarja, ifjú korában tiszteletbeli szolgabíró, jogászvezér, később Tisza István bizalmasa és harminc év előtt országgyűlési képviselő. Bethlen politikai köréhez tartozott már évek óta mint a Heinrich-párt egyik alapítója. Ő a "konstruktív" magyar zsidó képviselője ezekben az években, az igaz, hogy ekkor még Mussolini táborában is voltak zsidó képviselők, sőt a fasiszta kormánynak zsidó miniszterei is voltak.

Velük együtt Sándor Pál, Bródy Ernő és Fábrián Béla is újra bekerültek a képviselőházba, úgyhogy hat zsidó törvényhozó volt az alsóházban.

Az új felsőház első zsidóhitű tagja dr. Glückstahl Samu fővárosi ügyvéd lett, a Városháza egyik vezető zsidó politikusa, kit a fővárosi közgyűlése választott meg, és ki a zsidó közéletben is jelentékeny szerepet játszott. A második Vida Jenő, a Magyar Általános Kőszénbánya vezérigazgatója, a nagytőke és a nagyipar képviselője, a harmadik Vészi József, a Pester Lloyd főszerkesztője, később még két hírneves zsidó nagyiparos, budai Goldberger Leó és fegyverneki Frommer Rudolf követte őket. A tőzsde elnöke, Fleissig Sándor bankigazgató is tagja lett a felsőháznak, később a Városháza egy

baloldali vezetőjét, dr. Láng Lajos ügyvédet is beiktatták a felsőházba.

A zsidóhitű főrendek és képviselők száma így körülbelül elérte azt a számot, mely a század elején, Széll Kálmán idejében fennállt. Az ország, mint ez a jel mutatta, visszakanyarodott a szabadelvű ösvényre. Ez az alsóházi és felsőházi politikai gárda irányította ezután még a Bethlen-korszakon túl, az első zsidótörvényig, a felekezet sorsát, jól-rosszul, több-kevesebb ügyességgel, de kétségtelen jóakarattal.

A legnagyobb érdeklődést azonban a két rabbi felsőházi választása keltette, mert hiszen Sándor Pál fent idézett történelmi jelentőségű tanúsítványa mutatja, hogy két rabbi jelölésére személy szerint is előkészült már a felekezet.

A magyar zsidóság, melyre most már rásütött a konszolidáció napfénye, mely gazdaságilag megerősödött az iparvédelmi törvényhozás alatt, mely politikai jogait visszanyerte, és úgy érezte, hogy a rossz évek elmúltak örökre felette, most minden erejét összeszedve készült erre az aktusra: az új közjog gyakorlására, a recepció betetőzésére.

Nevezem végzetnek? Ötven év óta kísértettek elintézetlen kérdések a felekezetben, most törtek ki rettenetes brutalitással sírjuktól a rosszul elhantolt problémák. A kongresszusok szétszakadtak. A kibékülések szövődékei felpattantak. 1868-ban elrontották a zsidóság egységes képviseletének kérdését. Azóta nyugodott ez a kérdés, bár a recepció alatt már feszegette a koporsófedeleket; most, 1927-ben, megjelent a probléma, nyersen, ijesztően, és kitört a botrány: vajon hát ki képviselje a szétszakadt magyar zsidóságot?

Az egyházpolitikai drámának, mely most lejátszódott, áldozata lett a felekezet egyik legtiszteltebb papi alakja, dr. Hevesi Simon, a pesti hitközség 59 éves főrabbija. Nagyszerű szónok, filozófus, a felekezetnek reprezentatív papja, aki a keresztény vallásfők körében is népszerűségnek örvendett. Azok a zsidóhitű politikusok, mindenekelőtt Sándor Pál, akik a felsőházi reformot megalkották, valamint Vészi József, Lederer Sándor, őrre gondoltak mint a felekezet első felsőházi képviselőjére.

Nemes alakja azonban áldozatul esett annak a harcnak, mely a felekezet vezetésében most kitört.

Az ismeretes e könyv olvasói előtt, hogy a pesti hitközség és az Országos Iroda, mint az évtizedek folyamán annyiszor, most újra szembekerültek egymással. A hitközség nem akarta, hogy a két Iroda elnöke bekerüljön a felsőházba — ettől Vázsonyi utolsó beszéde óvott, ezt nem akarta Lederer elnök személyi szempontból és nem akarta Sándor Pál közjogi szempontból, mert a "papi jelleget" akarta a zsidó felekezetben megalkotni. És harcolt ez ellen az Egyenlőség is, teljes erővel, mert én úgy éreztem, hogy ha ez sikerül, az Irodák hatalma perpetuálódik, és a demokratikus alap nélkül működő szervek örökké a nyakunkon maradnak. Most pedig, ez évtizedben, a legjobb úton voltunk, hogy szabaduljunk tőlük.

De már Vázsonyi utolsó beszédénél is opponált Mezey Ferenc, az Iroda elnöke, és eltávozott a szavazás elől. Ez azt jelentette, hogy ő tovább fogja csinálni a saját külön politikáját. A november 9-i szavazás nekünk adott igazat. Sándor Pálnak, Lederernek és nekem. A papok kerültek be, és nem a világiak. Nyomban utána világos lett előttünk, hogy harc nélkül nem megy a dolog — pedig de szép lett volna az egyhangúság akkor, mikor a magyar zsidóság az államtól új jogot nyert.

Nem. A végzet nem akarta. Az egyik oldalon tehát a pesti hitközség kezdte meg a szervezkedést. A másik oldalon az Országos Iroda.

A pesti hitközség december 12-re jelölő értekezletet hívott össze. Aki a zsidó társadalomban pozíciót betöltött: megjelent. Lederer után Vészi József kimondta Hevesi jelöltségét, amit nagy lelkesedéssel fogadtak. Budai Goldberger Leó, Bródy Ernő, Székely Ferenc indítványára száztagú propaganda-bizottságot javasoltak, melyet azonnal kiküldtek. Ezen az emlékezetes ülésen jelent meg először a felekezet fórumán Stern Samu udvari tanácsos, ki hatásos beszédet tartott Hevesi mellett, és erősen megtámadta az Országos Iroda külön utakon járó politikáját. A következő napokban Vészi József és Kaszab Aladár hívtak össze Hevesi mellett propaganda-ülést, a vidéki hitközségek közül először 43 statusquo hitközség tartott ülést a nagyecseri Kánitz Dezső elnöklete alatt, ahol Hevesit jelölték.

Az orthodoxyiában is megindult a propaganda, de itt nem volt több jelölt. Egyhangúlag a budapesti orthodox főrabbit, az érdeemes, agg Reich Koppelt jelölték. Az Országos Iroda sem maradt tétlen. Az első ellenakció a végrehajtási rendelet megszerkesztése volt. A rendelet elkészítésébe a pesti hitközségnek beleszólása nem volt: ez az Iroda négy fala között készült, és Mezey a kultuszminisztérium zsidóügyi referensével, dr. Gerlőczy Károllyal el is fogadtatta. Gerlőczy nem sejtette, nem sejtette, hogy az Iroda és a zsidó nyilvánosság között szakadás történt — ő, a kitűnő hivatalnok folyvást abban a tudatban élt, hogy az Iroda képviseli a magyar zsidóságot. Ez a rendelet már folyománya és kifejezése volt annak a dühös haragnak, mely Mezeyben dúlt a hitközség ellen. A végrehajtási utasítás szerint minden hitközség elnöke és rabbija elektor lett, azaz szavazó a felsőházi tagválasztáson. Tehát Szombathelynek ugyanannyi szavazati joga volt, mint Körösbökenynek. A választási elnök az Országos Iroda elnöke lett; ennél antidemokratikusabb és közösségellenesebb közjogi munkát még nem végeztek felekezeti életünkben.

Mezey ezenkívül a végrehajtási rendeletben egy jelölőbizottságot alkotott meg. Ez a jelölőbizottság Hevesi testére volt szabva, de úgy, hogy leterítsék. Mert a jelölőbizottság tagjaiul Mezey legszűkebb baráti körét, főképpen az úgynevezett községkerületi elnököket nevezte ki. Az a különös jellegzetessége volt ennek a Mezey-féle rendeletnek, hogy ha a 13 tagú jelölőbizottság valakit nem jelölt, akkor a 200 elektor, bármennyire akarta is, nem szavazhatott rá.

Ezt a kelepcét készítette el Hevesinek az Országos Iroda. Tagadhatatlanul mestermű volt. A destrukció mesterműve.

De Mezey mint kitűnő pszichológus épített az emberi féltékenységre és az emberi irigységre. A vidéki kerületi elnököket azzal is felizgatta, hogy most "Pest a vidék ellen" harcol. Pest be akarja olvasztani az Országos Irodát. Pest a vidék felett uralkodni akar. Ez a jelszó mindig hat, mindig hatásos. Azonkívül a Pest környéki kisebb hitközségeket, kiknek elnökeit, kik természetesen állandóan féltékenyek voltak a növekvő és hatalmas pesti hitközségre, azzal izgatta fel, hogy "ha most Pest győz, akkor őket is be fogják

olvasztani." Márpedig egyetlen elnök sem akarta elveszteni állását, büdzséjét és hitközségét.

A Mezey-akció lapot is szerzett magának. Egy Pintér - Pinkovszky - Pinterics - Schächter nevű orosz menekült álhírlapíróval indított egy hetilapot, kizárólag Hevesi gyalázására és támadására. Ennek a lapnak jellemző címe volt: Országos Egyetértés. Minden számában gyűlölködő cikkek jelentek meg a pesti főrabbról.

Igy alakult ki a két front. Az Országos Iroda mellett állt a budai hitközség (Baracs Károly), az újpesti hitközség (dr. Kálmán Ödön), a vidékiek közül szegedi hitközség (dr. Biedl Samu) és a pécsi hitközség (dr. Pfeiffer Fülöp). A többi hitközség szinte kivétel nélkül Pest mellé sorakozott fel.

Mezey jelöltül Hevesivel szemben dr. Löw Immanuel szegedi főrabbit állította. A nagyeszű, tudós, ősz főrabbi ártatlan volt ebben a csínyben, ahogy ő nevezte. A nevét felhasználták a kíméletlen küzdelemben, anélkül, hogy ő akarta volna. De a hitközség elnöke, dr. Biedl Samu, annyira meg volt hatva ettől a figyelemtől, hogy átpártolt az Irodához, és szembefordult Pesttel.

Ilyen különbségek között indult meg a végső küzdelem 1927 májusában. Vészi József a döntés előtt — talán hiba volt! — felkereste Csernoch hercegprímást, ki meleg hangú nyilatkozatban kérte a zsidó felekezetet, álljon Hevesi mellé, aki a legméltóbb a felekezet képviselőjére a felsőházban. "Mint magyar embernek az a véleményem, hogy a zsidóság érdeke, ha megoszlás nélkül áll e nagy hazafi, kiváló pap mögé." Az Egyenlőség ezt a prímási nyilatkozatot közölte. Hegedűs Lóránt is megszólalt: "A magyar zsidóság büszkén tekinthet fel Hevesi Simonra, ki főpap, tudós és költő." A Rabbiegyesület, az OMIKE, a Diákakció körleveleket küldtek szét Hevesi mellett. Száz kiváló magyar zsidó tényező nyilvános proklamációt küldött szét, és Kaszab Aladár, Stein Emil, Stern Samu, báró Kohner Adolf vállalták, hogy városról városra, hitközségről hitközségre utaznak Hevesi érdekében. Dési Géza népgyűlést hívott össze "Hevesi Simon, álmaink és kívánságaink megtestesítője" érdekében. Bródy Ernő és Bedő Mór, Kóbor Tamás és Marczali Henrik több, mint ezer fős propaganda-ülést hívtak össze.

Mezey nyugodtan várt. Nem félt a tömegektől, nem érdekelték a népgyűlések. Kezében volt a 13 tagú jelölőbizottság. Ez a kis gép majd egyedül elintézi, amit ezrek és ezrek hiába sürgetnek.

El is intézte. 1927. január 5-én, szerdán összeült a felekezet izzó várakozása közepette, Mezey elnöklésével a jelölőbizottság:

Dr. Biedl Samu, Szeged
Dr. Glück Gyula, Szombathely
Dr. Pfeiffer Fülöp, Győr
Dr. Rotschild Jakab, Nagykanizsa
Dr. Spitzer Mór, Veszprém
jánosi Engel József, Pécs
Komor Arnold, Szolnok

Mezeyvel együtt a vidéki elnökök tehát nyolcan voltak. Melléjük Mezey kinevezett öt rabbit:

Dr. Bernstein Béla
Dr. Fischer Gyula
Dr. Groszmann Zsigmond
Dr. Hevesi Simon
Dr. Kiss Arnold

Ennek a jelölőbizottságnak feladata volt, hogy jelöljön

egy rabbit a pesti rabbik közül,
egy rabbit a vidéki rabbik közül,
egy rabbit a statusquo rabbik közül.

Akit nem jelöltek, arra az elektorok nem szavazhattak.

A jelölőbizottság az Ügyvédi Kamara dísztermében tanácskozott. Rövid vita után megejtették a jelölést. A pesti rabbik közül Fischer Gyulát jelölték, nem Hevesit. Hevesire öt szavazat esett, Fischerre nyolc! Tehát a világi tagok mind Hevesi ellen szavaztak, és a papok közül is egy: Kiss Arnold.

A vidéki rabbik közül Löw Immanuelt jelölték, a statusquok közül Bernstein Bélát.

A Hevesi-párti elektorok, akik már mind megérkeztek a szavazásra, azonnal összeültek Vészi József elnöklété alatt. 156 elektor vett itt részt, az összes választóknak 80 százaléka.

Vészi József remegő hangon nyitotta meg az ülést: "Olyan gyalázat történt velünk — mondta —, amire nem lehattunk elkészülve, mert azt hittük, becsületes ellenféllel állunk szemben." Kánitz Dezső egri hitközségi elnök, Horovitz József szombathelyi főrabbi azt mondták: "Rendet kell végre teremteni az Országos Iroda körül. Nemcsak a pesti hitközséget bántották meg, de a rabbikart is mélységes sérelem érte, mikor elnökét így megszégyenítették."

Dr. Kun Lajos jászberényi főrabbi élesen megtámadta a budai hitközséget, mely féltékenységből gáncsot vetett a pesti hitközségnek. A gyülekezet kijelentette, hogy nem hajlandó szavazni, és a választást lehetetlenné kell tenni.

Vészi nagynehezen lecsendesítette az ülést: "Hallatlan sérelem ért minket egy elhibázott miniszteri rendelet miatt. A pesti hitközség hivatalos jelöltjét nem kandidáltak. De kérem önöket, ne tartózkodjanak a szavazástól, mert ha ezt megteszik, akkor összesen 20 % szavazat lesz, ami az egész zsidóság szégyene. Becsületszavamra ígérem önöknek, hogy Hevesi Simonnak a pesti hitközségben országra szóló elégtételt fogunk adni."

Az igazi sebesültek Sándor Pál és Lederer voltak. Sándor Pál nyilatkozatot adott ki, mely szerint: "Most már végre rendet kell teremteni az Országos Irodában, mert meg kell szüntetni az onnan áramló gyűlölködést és diszharmóniát. Én aspirálok az Iroda elnöki állására." Lederer csak ennyit mondott: "A pesti hitközséget el lehetett gáncsolni, de nem lehetett elbuktatni. Sem Hevesi, sem mi nem lettünk kisebbek."

Maga Hevesi a tiszteletére rendezett banketten nyugodt hangon mondta a következőket:

"Én nem buktam el, csak az történt, hogy mindent elkövettek az Országos Irodában, hogy ne győzhessek, mert láthatták, hogy a többség velem van. Ezért kellett elvenni a magyar zsidóságtól azokat a reményeket, melyeket a felsőházhoz fűzött. Dolgozom tovább a magyar zsidóságért..." A bankett résztvevői, mintegy ötszázan,

Hevesit hangos éljenzések közepette kísérték végig Budapest utcáin a lakásaig.

A dráma megrázta az egész zsidóságot. Másnap lezajlott a választás, leírhatatlan izgalmak közepette. A Hevesi-párti elektorok nagy tömege behatolt a választási helységbe, és tüntetni kezdett Mezey ellen. Rendőröknek kellett beavatkozni. A szolnoki főrabbi a szavazóurnát a földhöz vágta, budai Goldberger Leó pedig rácsapott Mezey elnöki asztalára és úgy kiáltotta:

— Fel kell oszlatni az Országos Irodát!

Az egész szavazás alatt órák hosszat Hevesit éltették. Azonban Vészi utasítására az elektorok egy nagy része mégis szavazott: Löw Immanuelt 115 szavazattal (Fischer Gyula összesen 17 szavazatot kapott) megválasztották a felsőház tagjává. Mikor a nagy hírű szegedi főrabbinak az eredményt hírül vitték, csak ennyit mondott: "A csíny mégis sikerült."

Az országos izgalom csak fokozódott. A magyar sajtó hasábos cikkeiben foglalkozott a botránnyal. A Pester Lloyd vezércikket írt Mezey ellen, a 8 Órai Újság is vezércikkezett. "Egy sérelem tanulságai" címmel Az Újság is vezércikkben számolt be a zsidóság nagy elégedetlenségéről. Az Egyenlőségbe, mely saját jelöltjének sérelmét és elgáncsolását érezte, vezércikket írtam az Országos Irodáról. Felállítottam a következtetést, hogy az Országos Irodát, mely immár a recepció óta harcol a pesti hitközséggel, végre egyesíteni kell és át kell helyezni a Síp utcába. Hevesiről pedig azt írtam, hogy "Hevesi Simon nevét kihagyhatták a kandidáltak névsorából, de a törvényt mégiscsak az ő neve harcolta ki."

Löw Immanuelnek Szegeden küldöttség adta át a mandátumot. Különös, érdekes szavakkal fogadta.

"Hét évvel ezelőtt — mondta — a vizsgálóbíró azt kérdezte tőlem, hogy mondjam meg, hogy az ország melyik részét milyen hatalomnak adtam el. Én a kérdésre egy régi bibliai anekdotával válaszoltam. Az anekdota szerint az elhunyt ember gerincéből hét év múlva kígyó lesz. Hét év most eltelt, és íme, a kígyóból a magyar história gerinces tagja lett. Ez a kígyó a magyar zsidóság volt, amely most helyet kapott a törvényhozás felsőházában is.

A közvélemény akarata előtt meg kell hajolni, ha annyian mondják, hogy én törvényhozó vagyok, még magam is elhiszem. Sokan nem tudják, hogy miért hajlik a növény a világosság felé, vagy ha tudják, hát nem jól tudják. Nem azért hajlik, mert szereti a világosságot, hanem azért, mert a növény árnyékban levő sejtjei visszafejlődnek, és ez okozza az elhajlást. A virág tehát nem a világosság felé hajlik, hanem elhajlik a sötétségtől. Így van ez valahogy ezzel a választással is. A voksok felém fordultak, amiben tagadhatatlanul van a korteseknek is valami érdemük, de a legnagyobb érdem mégis az ellenféle, amiért ügyetlen volt. Éppen ezért nem szabad triumfálni. Nem történt más, csak az, hogy most nekünk ütött be, máskor majd másnak üt be. A magyar zsidóságnak azonban igen nagy érdeke fűződik ahhoz, hogy békesség legyen táborában.

A bizalom megnyilatkozását azért mégis nagy hálával fogadom, és ígérem, hogy amennyire lehet, kiveszem a magam részét a törvényhozás munkájából, hiszen úgyis nagyon kevés jut egyre belőle. Kérem, fogadják egy öreg ember nagyon szíves háláját. Amikor már sok emléke van valakinek, nehéz előre nézni. Nekem már nagyon sok emlékem van, de ha lehet, még hordom egy darabig az igát. (Hosszantartó, lelkes éljenzés.)”

(Egyenlőség, 1927. január 22, 2. old.)

A pesti hitközség csakhamar elégtételt adott Hevesinek. Betöltötte a csak papíron létező "vezető főrabbi" állást, és példátlan ovációk között megválasztotta a mélyen megbántott főpapot a rabbiság élére. Azoknak, kik akkor dr. Fischer Gyula személyét védelmükbe vették, Vészi József nyíltan megmondta a hitközség közgyűlésén: Ez nem Fischer Gyula személyének szóló büntetés, azért, mert ő Hevesivel szemben jelöltséget vállalt a felsőházi választáson, hanem Hevesi Simonnak Istentől rendelt missziója van a zsidóság élén. Mi vezérünknek akarjuk őt látni, és követni akarjuk.

Ezzel a küzdelem végetért. A pesti hitközségben az a jele maradt meg a harcnak, hogy dr. Fischer Gyula e naptól kezdve nem járt el a

rabbiság üléseire, a Tóra-menetben pedig nem a rabbik között lépkedett, hanem a menet végén, sértődésének kifejezéséül. De a közönség véleménye mégis az volt, hogy neki nem lett volna szabad jelöltetni és azután megbukni, csak azért, hogy Hevesi megválasztását lehetetlenné tegye.

A nagy, évtizedes seb tehát nyitva volt az egész ország előtt. Iroda vagy hitközség? Most már mindenki tudta a zsidóság belső betegségének titkát. A nagy örvény feltárult. Két partján a két ellenfél, akik egymást annyira megbántották. Egyik oldalon Lederer, másikon Mezey. Ha gyűlölettől elvakult szemmel egymásra néztek, el kellett ismerniük, hogy a parti remis lett. Nem volt győző, és nem volt legyőzött. Mert a hitközség győzött abban, hogy nem irodai elnök, hanem rabbi került a felsőházba. De az Iroda abban győzött, hogy nem a pesti hitközség rabbija, hanem az ő jelöltje.

Vesztes csak a felekezet volt, bizottság miatt, és a főpapi személy miatt, ki most már elkedvetlenedve egyre inkább visszavonult a közszerepléstől. A két ellenfél sem sokáig nézhette a sebet, amit ejtett, amit kapott. Mezey Ferenc néhány hét múlva halálos beteg lett, és fél évre rá meghalt. Lederer Sándor csakhamar követte a halálba: ő is összeroskadott még a dráma évében.

A nagy kérdést egyik sem oldotta meg. A nyitott seb tovább tátongott. Lassan-lassan hálók szövődtek rajta. De vérzett, még egyre vérzett. Öt évnek kellett eltelnie, míg egy új ember, egy új vezér eljött a felekezetbe, és bravúros vakmerőséggel betakarta a felekezet sebet.

És most el kell búcsúznunk Lederertől és Mezeytől. Nagy nemzedék szállt velük sírba: az a generáció, mely a régi Magyarország zsidó életében gyökerezett, de átjutott az új, trianoni életkeretbe, és itt a régi tapasztalatokkal, a régi előítéletekkel és a régi meggyőződéssel akarta továbbra is vezetni a felekezet ügyeit. Mezey is, Lederer is a régi Egyenlőség légköréből való emberek voltak. Sőt mintha ők maguk is a régi Egyenlőség különböző korszakait személyesítették volna meg, Szabolcsi Miksa életének és működésének más és más rétegét. Mezey egész gazdag életmunkája a fanatikus magyar zsidó típusát mutatta. Keménység felfelé, lefelé egyaránt: a felekezet izzó szolgálata, és annak a körnek fanatikus védelme, ahová hivatása állította. Egy lett az Országos Irodával:

összeforrott azzal és elválaszthatatlanul a hivatalos zsidóság képviselője lett.

Lederer, aki 60 éves elmúlt, mikor a fővárosi zsidóság vezérkarába lépett, más ember volt. A kereskedelmi és közgazdasági élet volt eddig hivatása és terrénuma, de meglepő tervek, gondolatok és újítások fakadtak belőle, mikor ősz fejjel a hitközség ügyeit átvette. Évtizedekig fognak állni az ő elgondolásai; a hitközség decentralizációja, a kisemberek szerephez juttatása, a vallásos élet régi hevének visszaállítása az ő nevéhez fűződik.

Nem személyek ütköztek össze a két férfi harcában, bár érthetően a féltékenység is szerepet játszott. De szembekerült két elv, két szempont, két felfogás, mely évtizedeken át próbált uralomra jutni a magyar zsidó egyházpolitikában. Az egyik elv volt: a felekezet demokratikus alakulat, sorsát a kisemberek döntenek el, a felekezet alapja és sejtje, min felépül: a hitközség. Központi hatalmat a zsidóság nem bír el közéletében: diktatúrát nem vállal. A másik elv volt, hogy a hitközségek nem érettek, és nem alkalmasak arra, hogy vezessék a zsidóságot, ők csak vallási és kulturális képződmények, a vezetést központi hatalomnak kell intézni, mely a kiválasztottak, a nagy vagyonúak és befolyásosak protektorátusa alatt áll.

Ez az elvi harc a zsidó kongresszuson kezdődött, 1867-ben. Folytatódott a "mezítlábasok" forradalmában 1892-ben, az autonómiai mozgalmakkal 1912-ben. A háború alatt pihent, Trianon után felújult, 1927-ben forrpontra ért. Eldőlt 1932-ben, mikor Stern Samu hitközségi elnök egyesítette a pesti hitközséget az Országos Irodával.

Azokban az években, melyek a Bethlen-korszakból még hátra voltak, Sándor Pál lett a vezér, az irányadó és a döntő személyiség. A pesti hitközség a nagy Hevesi-csata után mint politikai harcos elhallgatott. A zsidó társadalmat az egyre inkább fejlődő konszolidáció boldog elégedettsége töltötte el. Az általános jómód és nyugodt kereseti lehetőség megszüntette a nagy ellentéteket. A kiéleződött kérdések lassan mind megoldódtak.

Most már csak egy kötelezettség maradt a kormánynak a zsidósággal szemben: a szerencsétlen numerus clausus eltörlése. Ez is megtörtént, módosítás alakjában. De ez a lépés még egy hullámot, egy utolsó, izgalmas vihart váltott ki, a Bethlen-korszak utolsó

antiszemita mozgalmát: egy egyetemi tüntetést, egy izgalmas parlamenti vitát és egy különös lecsapódást a felekezeti életben. De mikor ez a hullám is elvonult, nagy, boldog csend állt be a magyar zsidóság közéletében három esztendőre.

A numerus clausus eltörlésére kormányígéret hangzott el Genfben. És a Népszövetség elkezdte figyelmeztetni a magyar kormányt ígérete beváltására. A kormány készült is erre, és igyekezett olyan légkört teremteni, ahol ez a lépés természetesnek, magától értetődőnek fog látszani. A kultuszminiszter 1927. július 15-én Békésgyulán ezeket mondta a zsidó hitközség küldöttségének: "A magyar zsidóság, elismerem, a kultúrtörekvéseknek mindig buzgó pártfogója volt. A jövőben a zsidóságnak a többiekkel egyenlő elbánásban kell részesülnie. Nekem éppannyira szívemen fekszik a nemzedék, mint a zsidók érdeke."

Elkövetkezett a numerus clausus nyolcadik ősze. Száz és száz zsidó családban újra szomorúság ütött tanyát. A fiatalemberek tömege indult újra vándorútra. A felekezetet felverte megint a reménytelen sírás, jajongás, mely már-már a múlté volt. 148 zsidót vettek fel a budapesti egyetemre 970 érettségiző közül, a létszámnak körülbelül 6 %-át. A külföldről visszajött néhány kitűnően végzett zsidó orvos is, hogy az oklevelét nosztrifikálja, egyiket, mint az Egyenlőségben okmányszerűen megírtam, az olasz kultuszminiszter, Fedele, sajátkezű levélben ajánlotta Klebelsbergnek, hiszen a fasizmus abban az időben teljesen filoszemita volt. A nosztrifikálás azonban nem sikerült.

A felekezet természetesen ezek után sürgetett a numerus clausus eltörlésére. Genf is erősen megmozdult. Október 7-én Lucien Wolf újabb panaszt tett a Népszövetségnél, hogy az 1925. december 12-én kelt nyilatkozatát és ígéretét a magyar kormány nem teljesítette. Ezért a Népszövetség szabályzata értelmében a felfüggesztett kérdést az 1927. decemberi ülészak napirendjére ki kell tűzni. A párizsi sajtó ezúttal megállapította, hogy "újra kezdődik a század nagy zsidópöre, melynek több, mint ezer tagja él Franciaországban, a párizsi, lyoni, és strassburgi egyetemeken mint magyar zsidó diák."

Most már megmozdult a magyar kormány is, bár Klebelsberg kijelentette Dési Géza képviselőnek, hogy "még mindig korai a numerus clausus revíziója, félek, hogy nagy tüntetések lesznek az

egyetemeken." Ha egy miniszter "fél" valamitől, az rendszerint be szokott következni.

Mindenesetre a kormánynak cselekednie kellett, nehogy újabb európai botrány keletkezzék. Bethlen miniszterelnök október 20-án bejelentette, hogy új törvényjavaslat jön, mely a numerus claususról szól, és mely "ki fogja küszöbölni azokat az intézkedéseket, melyek a magyar állampolgárok egy részénél már évek óta igen nagy visszatetszést és ellenszenvet váltottak ki, és mely kérdés a Népszövetség előtt is szóba került."

Erre a kijelentésre kitört a vihar. Az Ébredők, a Fajvédők megmozdultak, utolsó nagy rohamra a zsidóság, kormány, a kultuszminiszter ellen. Plakátok kerültek ki az utcára, felvonulások, gyűlések kezdtek harsogni, a jobboldali sajtó ökölnyi címbetűkkel támadta a zsidóság diadalát. Az egyetemeken pedig országszerte megkezdődött a verekedés, 1927. október 24-től november 1-ig, egy teljes hétig tartott. Ilyen arányú tüntetés még sohasem volt. Az izgatók között voltak: Gömbös Gyula ("Minden eszközzel meg kell védeni a numerus clausust"), báró Kéthly László orvostanár ("Az ifjúság természetesen a végsőig fog harcolni"), Méhely Lajos bölcsészeti dékán ("Nem fogunk beleegyezni a numerus clausus nyitvatartásába, ezt a törvényt nem enyhíteni, hanem szigorítani kell"), Csilléry András ("A jogos önvédelem tüzei fel fognak gyulladni az egyetemen"). Az ifjúságot nem is kellett sokáig izgatni. Már az első napon 25 sebesültet vittek be a Rókus-kórházba a mentők az egyetemről. Ez a szám később 174-re emelkedett. Minden egyetemi teremben veszekedtek, verekedtek, padok recsegték, sikoltás verte fel a folyosókat. Dicső hadjárat volt. Érdekes, hogy két zsidó diák a kivettek közül, Glaser Béla és Király István, lovagias elégtételt kért és kapott az inzultusért, és a vívóteremben, ahol nincs túlerő, össze-vissza kaszabolták támadóikat. Az egyetemi hétnek az volt az eredménye, hogy gróf Teleki Pál volt miniszterelnök, a közgazdasági egyetem tanárának aláírásával a főváros utcáin plakát jelent meg a kormány ellen, mert az enyhíteni akarja a numerus clausust.

A kormány, nem törődve a tüntetésekkel, beterjesztette javaslatát november első napjaiban. A javaslat a Haller-féle törvény sérelmezett 3. szakaszát, amely felekezeti és faji megkülönböztetés volt a zsidók kárára, törölte. A sárga folt eltűnt a magyar

törvényhozásból. Helyette mint sorompók a nemzethűség, az apa foglalkozása és a szellemi előképzettség kritériumai lettek a döntők. A módosítás körülbelül 13-14 %-kal 20 %-ra emelte a zsidó ifjúság létszámát a mai 6 %-ról.

A képviselőházban forró ülések voltak, a szabadelvű és a zsidó képviselők haragosan követelték, teremtsenek rendet a csatatérre vált egyetemeken. A kispapáért vezérei, Gaál Gaszton és Hegymegi Kiss Pál, felháborodott szavakkal támadták a kultuszminisztert, miért nem engedi be a rendőrséget az egyetemekre. És a tiltakozás szavait alátámasztotta az a szörnyű erdélyi pogrom is, mely napokon át dühöngött Kolozsvárott és Nagyváradon. Kitépték a zsidó templomok Tóráit, széttörték a zsidó házakat román antiszemita diákcsoportok, mert az erdélyi zsidóság magyarnak vallotta magát. Cuza és Kémeri Nagy kezét nyújtottak egymásnak a letiport zsidóság fölött. Sándor Pál vezércikket írt lapomba: "Üdv neked, Izrael, hogy újra szenvedhettél magyar hazáért..." Dr. Morvay Zsigmond volt bihari főispán pedig jelentősegteljesen írta le az Egyenlőség hasábjain:

"A zsidót nem azért verték és ütötték Erdélyben, mert zsidó, hanem azért, mert magyar. A budapesti jobboldal levonhatná ennek konzekvenciáit."

És nem vonták le. A szélsőjobboldal tagjai vad gyűlölettel támadták a javaslat tárgyalásakor a zsidóságot.

Én, aki végigkísértem a vitát a hírlapírók karzatáról, nem tudtam már magam türtőztetni, és 1928. július 15-én hangosan közbeszóltam Petrovác Gyula beszéde alatt.

— Nem igaz! Nem igaz! — kiáltottam Petrovác vádjaira, és Pakots József képviselőnek odaszóltam:

— Cáfold meg azonnal!

Zsitvay Tibor elnök azonnal eltávolíttatott a karzatról. A teremőrök átadtak a háznagynak, Karafiáth Jenőnek, aki megmotoztatott. Szerencsétlenségemre nem volt nálam hírlapírói jegyem, ezért a háznagy letartóztatott és hivatali helyiségébe záratott. A városban azonnal elterjedt az incidens híre. Sándor Pál besietett a parlamentbe, kiszabadított a fogságból, igazolt, azzal a

büntetéssel szabadultam, hogy hat hónapra kitiltottak a képviselőházból.

Maga a parlamenti vita elég izgalmas volt. A kultuszminiszter dícséretes módon nyíltan kijelentette, hogy a numerus clausust módosítja, mert vissza akar térni a recepció alapjára, hogy a zsidóság igenis felekezet, és nem faj. Le akarom venni a sárga foltot a zsidó hitfelekezetről — mondotta Klebelsberg —, visszatérünk arra az alapra, hogy bevett vallás és nem nemzetiség, mint az eddigi Haller-féle törvény állítja. A kormánypárt szónokai az új, Bethlen-féle neoliberalizmus szellemében dícsérték meg a zsidóságot. Szabó Sándor melegen szólt a külföldön tanuló zsidó diákokról is, akik, "mint a többi, szintén jó magyarok, és az antiszemitizmus igenis idegen a magyar lélektől". Így beszélt Farkas Elemér, Jánossy Gábor, Lukács György, Szilágyi Lajos. Ellenzéki oldalról Pakots József, Gaál Gaszton és Esztergályos János kitűnő beszédekben a régi magyar szabadelvűség legszebb tradícióit jelenítették meg.

Antiszemita hangot Tury Béla, Kontra Aladár és Petrováczy Gyula vittek a vitába, akik régi ellenforradalmi, ezerszer megcáfolt vádakát emeltek ellenünk. Bleyer Jakab, a németiség előharcosa, szintén ránk támadt, és ezt mondta: "Én nyíltan fajnak nevezem magam, míg a zsidók gyávák." Gyönyörű vállalás! Gömbös Gyula ez alkalommal enyhébb volt a szokottnál, megelégedett zsidó fajbiológiai fejtegetésekkel. A zsidóhitű képviselők élén Sándor Pál haladt. Most már kétségbevonhatatlanul a vezér szava szólott belőle. Beszéde az egyik legjelentékenyebb cselekedet volt az ellenforradalom likvidálása óta.

Sándor Pál beszéde az egész, most már lecsendesedő zsidókérdés áttekintése volt, a magyar zsidó hazafiasságnak valódi himnusza. Együtt készítettük el azt a nagy adattömeget, mely a beszédben felhalmozódott, és amelynek az volt a célja, hogy bebizonyítsa: itthon és a külföldön mit tett hazájáért a magyar zsidóság. Azt mondhatnám, hogy ez a beszéd az Egyenlőség utolsó tíz évének tartalmi kivonata volt, mert minden célkitűzésünk, adataink, kiharcolt eredményeink helyet kaptak benne. Végtelen barátságban rólam is érdememen felül emlékezett meg a képviselőház plénuma előtt, és elmondta, hogy "Szabolcsi önfeláldozása nélkül a magyar zsidóság nem győzhette volna meg ellenfeleit."

Baracs Marcellnek ez volt az első beszéde, mely nagy hatást tett: Löw Lipótnak, a szabadságharc nagy tábori rabbijának invokációja és felidézése mélyen meg hatotta a képviselőházat. Gál Jenő, Fábian Béla, Bródy Ernő kitűnő szónoklatokkal bizonyították az eddigi numerus clausus törvény rombolásait. Csak Dési Géza, a kormánypárt egyetlen zsidóhitű tagja hallgatott. Mikor a szavazásra került a sor, eltávozott a teremből. A szavazás eredménye: 139 igen és 32 nem. A nem-mel szavazók között voltak az összes szabadelvű képviselők és az antiszemiták. Az előbbieket azért, mert ők az egész törvényt el akarták törölni, az utóbbiak azért, mert fenn akarták tartani az eredeti törvény zsidókat sértő szövegét. Dési nem akart se igennel, se nemmel szavazni. Ha igennel szavaz, megszavaz egy — tán módosított — numerus clausus törvényt, ha nemmel, ki kell lépnie a kormánypártból.

Következett a főrendiház. Két napig tartott itt a zsidóvita. A régi szabadelvűség szellemét Berzeviczy Albert, Balthazar Dezső, Papp József, Bezeredy István, Simontsits Elemér, Hadik János gróf jelentették, kik szebbnél szebb beszédekben hajtották meg felekezetiünk előtt az elismerés lobogóját. Antiszemita részről először gróf Teleki Pál szólalt fel, ki megkérdezte, miért fáj a zsidóknak a faji jelleg, azután a Cion bölcsei alapján egy nemlétező rabbi hamisított beszédét mondta el. Mikor Glückstahl Samu felolvasta a párizsi békedelegáció jegyzőkönyvét, melyet én adtam át neki, hogy Teleki Párizsban 1920-ban milyen dicsérő módon szólt a zsidókról, és megkérdezte, hogy hát melyik nézet a helyesebb, Teleki Pál cinikusan így felelt:

— Ez nem kétféle nézet! A béketárgyalás irattárában nem privát véleményemet fektettem le, hanem azt, mely akkor általánosan elismert volt.

A másik éles antiszemita beszéd Szily Kálmáné volt, a műegyetemi rektoré, ki a zsidó hősi halottak évek óta nyugvó problémáját kavarta fel, és azzal a váddal illetett minket, hogy nem estünk el kellő számban. A zsidók ellen beszált még gróf Széchenyi Viktor, aki a "felvidéki kaftánosokat" támadta, Volkenberg Lajos egyetemi tanár, aki a "zsidó ezredek kaftános katonáit" támadta. Rendkívüli hatást tett a két zsidóhitű felsőházi tag hadakozása. Glückstahl Samu és Löw Immanuel éles ellenzéki beszédeket

tartottak. Glückstahl Samu férfiasan szembeszállt Teleki Pállal, és leszögezte, hogy senki sem veheti el tőlünk e hazában a "felépítéshez" való jogainkat. Löw Immanuel pedig szatirikusan beszélt a kultuszminiszter irányáról, mit azzal vádolt, hogy az egyetemi verekedéseknek ő a titkos improvizátora. Határozottan elvetették a javaslatot, mert ők — a zsidóság képviselői — a numerus clausus teljes és tökéletes megszüntetése mellett voltak, és az egész módosítást a külföld felé való porhintésnek tartották.

Azután a felsőház is elfogadta a törvényjavaslatot, és ezzel a Lex Haller, nyolc évi dicstelen működés után, megszűnt. Az új törvény lecsendesítette a Népszövetséget, nagyjában megnyugtatta a magyar zsidóságot is. Másfél évtized múlva úgy látjuk, hogy ez a módosított numerus clausus természetesen nem tárta ki minden zsidó előtt az egyetemek kapuit, de a zsidó hallgatók számát kétszeresére, sőt háromszorosára emelte. Az első zsidótörvényig nem is volt annyi panasz az egyetemi felvételek ellen a felekezet köreiben, mint azelőtt. Mennyi fáradság, mennyi kemény munka volt, míg a magyar zsidóság idáig eljutott! A legjobb publicistáink, a legkitűnőbb politikusaink döngették e kegyetlen törvény erős kapuit, míg az végre beszakadt. Az Egyenlőség azt a részt vállalta e megalázó harcban, hogy a mi közösségünk nevelte és taníttatta a numerus clausus igazi áldozatait, a külföldre kényszerült zsidó diákok ezreit.

Ma, amikor százfajta numerus clausus öldökli a zsidóságot, szinte irigykedve nézünk vissza erre a korra, amikor egyetlen numerus clausus volt a törvényben, és ezt is sikerült onnan kipusztítani.

A képviselőház és a főrendiház a törvény megszavazása után kilenc évig nem találkozott többé a zsidókérdéssel. A Darányi-féle első zsidótörvényig e probléma körül csend volt a magyar törvényhozás berkeiben.

De a numerus clausus képviselőházi szavazása nemcsak a régi Haller-törvényt buktatta el, hanem elbukatta — messzi kihatással — a pesti hitközség eddigi vezető pártját is.

Lederer halála után, mely 1927 novemberében következett be, megkezdődött a pártok harca a pesti hitközségben. Új elnököt, új elöljárókat, új hitközségi képviselőket kellett választani. Az át- és átpolitizált fővárosi zsidóság természetesen politikust állított a pártok élére. A régi rezsim élére Dési Géza lépett mint pártelnök. Az új

rendet Sándor Pál neve képviselte. A régi rezsim Désit akarta elnöknek, az új rezsim Kaszab Aladárt, az ismert filantrópot, ki saját költségén emelt egy egész poliklinikát, hol keresztényt és zsidót ingyen gyógyítottak. Vass József, a helyettes miniszterelnök személyileg szerette és tisztelte Kaszabot. Ő nyitotta meg lelkes beszéddel a poliklinikát is.

Körülbelül a választás előtt zajlott le a képviselőház szavazása a numerus clausus ügyében. Dési Géza eltávozott a szavazás elől. Az ellenzéki sajtó és a zsidóhitű ellenzéki képviselők azonnal kihasználták ezt az "árulást", mint ők mondták. A hitközségi választáson a felizgatott tömeg elbuktatta Désit és pártját. Sándor Pálra és pártjára 6 669, Dési pártjára 338 szavazat esett. A választási elnök, Baracs Marcell, óvatlan záróbeszédében azt mondta, hogy legyőzték azt a politikai irányt, melyet Dési képviselt.

Bethlen — aki annakidején Désit a szavazástól visszatartotta — most úgy érezte, hogy a zsidók hátbatámadták. Először Vadász Lipótot gáncsolták el hat év előtt, most Dési Gézát. Haragját csak növelte, hogy a képviselőház 1928. március 22-i ülésén a szociáldemokraták ilyen közbekiáltásokkal fogadták Dési egyik beszédét:

Propper Sándor: Bukott rasekol!

Malasits Géza: Szeretett volna rasekol lenni!

Györky Imre: A Síp utca megbuktatta!

Propper Sándor: Mi történt a hitközségi választáson!

Szilágyi Lajos képviselő nagy beszédben megállapította, hogy a Síp utcai választások tulajdonképp tüntetés volt a Bethlen kormány ellen. Sándor Pál kissé könnyelműen azt írta lapom 1928. március 3-i számában, hogy "Pártunk diadala a kormány vereségét jelenti."

Bizony, ez nem volt igaz. Az új hitközségi vezetés nem volt ellenzéki, mert Sándor Pál sosem politizált a hitközségben, és Fábian Bélának, ki most előljáró lett, nem volt semmi politikai célzata a zsidó közéletben. De Bethlent felingerelték ezek a mende-mondák és Dési vesszőfutása, és elhatározta, hogy bosszút áll a pesti hitközségen. Zsitvay Tibor házelnök tanácsára magához hívatta dr. Deményi Aladár fővárosi ügyvédet, ki Zsitvay társa volt, és a zsidó közéletben akkor szerepet játszott, és kikérdezte, hol és mivel lehetne visszaadni az ütést a Síp utcának?

Deményi szolgálatot akart tenni a miniszterelnöknek, és ravasz tanácsot adott neki. Van egy mód, mely megingatja a pesti nagy hitközség egyeduralmát, felbontja egységét. Lehetővé kell tenni, hogy még egy hitközség alakuljon a pesti oldalon, hogy akinek nem tetszik a Fábíán-féle hitközség, átléphessen a Dési-félébe.

Bethlennek nem kellett ezt kétszer mondani. Debrecen volt ez időben a legnagyobb statusquo hitközség. Március 4-én Bethlen, mikor lenn volt Debrecenben a kerületében, fogadta dr. Fejér Ferenc elnök vezetésével a statusquo hitközségek küldöttségét. Baltházár püspök úgy mutatta be neki őket, mint a "legnemzetibb és a legmagyarabb zsidóságot". Bethlen értésükre adta, hogy kormányhatóságilag jóváhagyja egyházi szervezkedésüket, vagyis éppolyan közjogi helyzetet fog számukra teremteni, mint a neolog és orthodox zsidóságnak. Vagyis minden városban lehet bizonyos feltételek mellett statusquo hitközséget alakítani! Újabb szakadék támadt a felekezetben. Bethlen, mikor politikát csinált, nem törődött az ilyen szempontokkal. "Nem lehet — mondta szó szerint Debrecenben — a statusquo hitközségeket elütni attól a joguktól, hogy vallási kérdéseiket saját felfogásuk szerint igazgassák."

Néhány hét múlva a minisztertanács engedélyezte a statusquo hitközségek országos szövetségét. Megalakult a harmadik "felekezet" a zsidóságban.

Az ütést a pesti hitközség kapta, mely azt legkevésbé sem érdemelte meg. Lederer halála után Kaszab Aladár lett a következő elnök. Jószándékú, buzgó, de törékeny fizikumú férfi, aki alig néhány hétig vezette a hitközséget, azután ágynak esett és fél év múlva meghalt. A hitközség a két alelnök, Glückstahl Samu és Hajdú Marcell kezébe került. A Székely-Lederer évtized után kaotikus napok következtek, mert a két alelnök nehezen értette meg egymást. Mindenesetre, teljes erővel megindult az építkezés.

Lederer Sándor halála előtt egymillió dollár építési kölcsönt vett fel a pesti hitközség Londonban. Ebből építették fel az évtized alkonyán a Hősök templomát, a két zsidógimnáziumot, a Kultúrházat és Múzeumot. Ez a zsidóság belső megerősödésére vezetett. A pesti hitközség pedig a ragyogó alkotásokkal dicsőséget szerzett ország-világ előtt egész felekezetünknek.

Az Országos Iroda élére is új elnököt kellett választani Mezey helyett. Báró Kohner Adolf lett az utód, a tisztalelkű, nemesszívű filantróp, ki nem akart politizálni az Iroda élén, és aki eltompította a szöges ellentéteket a hitközség és az Iroda között.

A statusquo-veszély állandóan kísértett, mint schizma vagy hitközségi szakítás. De Bethlen haragja elpárolgott, és nem gondolt többé a bosszúállásra. Hiába kísérletezett egy csoport Budapesten statusquo hitközség létrehozásával: Ripka főpolgármester a pesti hitközség mellé állt, és nem engedte a szétdarabolását.

A zsidóság pedig — annyi évi szenvedés után — most már a szabadelvűség napjait érezte megint ragyogni. Még Gömbös Gyula államtitkárrá való kinevezése 1928 októberében sem zökkentette ki optimizmusából. Bethlen mesterfogásának tartották ezt a kinevezést, ki a legtehetségesebb és legveszélyesebb fajvédőt ily módon hallgattatta el.

Szimbóluma volt ennek a neo-liberalizmusnak az az est, melyet Bethlen István kormányával együtt a Lipótvárosi Kaszinóban töltött, ahol cigányszó mellett barátkozott össze a közgazdasági élet zsidó korifeusaival. A Lloyd Társaságban is megjelent kormánya élén a miniszterelnök, és tüntetőleg szabadelvű beszédet tartott. Vass József, a helyettes miniszterelnök, Kaszab Aladár poliklinikájának felavatásánál tett hitet a zsidó jótekonyság iránti tiszteletéről. A Zsidó Fiúárvaház hősi halottainak emléktáblájánál pedig József főherceg személyesen hozta el a magyar királyi honvédség koszorúját és hódolatát az elesett zsidó hősök emlékének.

Ragyogó idők kezdtek kibontakozni a felekezet fölött. A kormányzó honvédtábornokká nevezte ki ez évben síóagárdi Zöld Mártont, dr. Földi Károlyt pedig közigazgatási bírónak. A kormányfőtanácsosok egész serege volt felekezetünk tagja: 225 új zsidóhitű méltóságos! A vidéki hangulatot pedig hűségesen tolmácsolta a nagyvárosok polgármestereinek zsidóbarát ankétja az Egyenlőség Ros Hasóno-i számában.

Régen, régen nem szólalt meg ez a hang Magyarországon. Igaz, itt volt az új numerus clausus formailag módosított törvénye. Még voltak

verekedések, antiszemita cikkek is. De mindez mint távolodó vihar mennydörgése hangzott már.

Siessetek zsidók, siessetek, az évtized végére jár. A neo-szabadelvűség a csúcshoz közeledik. És akkor nincs tovább.

(22) Az Egyenlőség félszázados jubileuma

A Bethlen-korszak utolsó évéhez értünk. Ez az év a felekezeti életben az Egyenlőség jegyében állt.

A magyar zsidóság országszerte készült a lap félszázados jubileumára. Az Egyenlőséget már nem is magánvállalatnak fogták fel, hanem felekezeti intézménynek, központi szellemi szervnek, mely irányított, vezetett, tanított és vigasztalt. Az alatt a tizenöt év alatt, melyet a lap élén eltöltöttem, ez a hivatás csak eltérébélyesedett. A magyar zsidóság úgy összenőtt a lappal, hogy szinte rajta keresztül lélegzett. Mire elérkezett az évtized vége, minden nagyobb hitközség készült a lap jubileumára.

Néhány szót szólok itt magamról és a lap külső körülményeiről 1920 körül.

Szerkesztői elfoglaltságom miatt irodalmi munkássághoz nem nagyon jutottam. Mégis a polémiák, vezércikkek és tudományos értekezések százain kívül ez években megírtam két drámát. Az Árulót, Josephus Flaviusról, mely megjelent könyv alakban (csak 1940-ben mutatták be a Zsidó Színházban), és a Középkort, melyet a Magyar Színházban játszottak 1930 tavaszán, tizenkét előadásban. A Középkorban mintegy előre volt vetve a következő évtized nagy zsidóüldözése, ezért történt, hogy a közönség megiszonyodott és elrémült a jóslattól és a darab komor hangulatától. A Pester Lloydban Sebestyén Károly, a híres kritikus azt írta többek közt, hogy "nem illő a színpadra vinni a numerus clausus szörnyűségeit (...)." Szegény Sebestyén! Őt 60 éves korában érte el később a numerus clausus, a zsidótörvény alakjában, és kettétörte író tollát.

A két drámán kívül Délibáb címmel összegyűjtöttem zsidó novelláimat. Különösen a kállói csodarabbi és a prágai Gólem legendái arattak nagy tetszést. A könyv 4 000 példányban fogyott el. Ugyancsak megjelentek zsidó tárgyú verseim, Szól a kakas már... címmel. Sikerült a korszaknak hangot adnom bennük. Ezeket a verseket évtizedeken át szavalták az egész országban, minden zsidó estély és felolvasás kedvelt számai lettek. A Jiszgadal, a Testvér, a Chad gadjó, a Szól a kakas már... túl az ország határain is népszerűvé

váltak. A Jiszgadal gramofonlemezen sok ezer példányban fogyott el, szavalója Fehér Artúr volt. Lakner Artúr pedig szcenírozva hangosfilmet csinált belőle, Könnyek dala címmel.

Az Egyenlőség politikai küzdelmei elhamvadtak a jubileumi előkészületek tündöklő morájában. A nagy pörök, melyek tíz év óta kifejlődtek, lassan elmúltak. Érdemes őket itt összefoglalni.

Egy ügyészi vádbeszédből írt cikk nyomán indult meg az első sajtópör. Ebben a perben dr. Gál Jenő látta el az Egyenlőség védelmét. Hatalmas védőbeszédében a magyar zsidóság hűségét, hazafiságát szólaltatta meg.

A pestújhelyi Ébredő vezér sajtóperében a főtárgyaláson bemutattam a "vezér" helyesírási hibáktól hemzsegő levelét. Ez a férfiú is jogot formált annak idején, hogy pálcát törjön felettünk. Sajtóperem volt az Egri szoborról írt vezércikkem miatt. Budaváry László, volt képviselő, az Ébredők egyik vezére Egerben agitációs beszédet tartott. Gyűlés után ismeretlenül maradt tettesek fényes délben, a korzózó közönség szeme láttára eltávolították az egri Agrár-Takarékpénztár palotájáról a munka szobrát, s helyébe egy pajeszos zsidó szobrát helyezték el. Egy egész város felzaklatott belső életét vittem a bizonyítási eljárás során a bíróság elé.

Az Avarffy-perrel egyidejűleg Szabó Dezső író is sajtópert indított az Egyenlőség ellen, mely megírta, hogy az író egyik székesfehérvári beszédében izgatott a zsidóság ellen. Szabó Dezső rajtam kívül Mezei Ernőt, a kiváló agg publicistát is perbe vonta, ugyancsak az Egyenlőségben megjelent cikke miatt. Mezei Ernőt dr. Ballagi Ernő, engem dr. Fábián Béla védett. Az Egyenlőség ebben a perben úgy kapott elégtételt, hogy Szabó Dezső a bíróság előtt kijelentette, hogy a zsidóságot nagyrabecsüli és a neki tulajdonított beszédet nem mondta el.

Per indult a lap ellen azért a cikkért is, melyben megírta az Egyenlőség, hogy Kóródi-Katona János mint lapszerkesztő hadjáratot indított a Szatmár megyei zsidó tisztviselők ellen. Ennek a pernek bizonyítási anyagát erősen megnyírbálta a bíróság, de így is érdekesen pergett le a bíróság előtt egy egész megye zsidó tisztviselőinek szomorú helyzete az antiszemitizmus lázas idején. Az én védelmemet ebben a perben dr. Fábián Sándor látta el, ő gyűjtötte össze az érdekes bizonyítási anyagot. A lap informátorát, dr. Szőke

Sándor fehérgyarmati ügyvédet dr. Ballagi Ernő védelmével mentette fel a bíróság.

Évekig foglalkoztatta a napisajtót és a közvéleményt az Egyenlőségnek az a sajtópere, melyet az Ébredő Magyarok Egyesülete indított ellenem. Bonyhádon 1923. október 7-én feldúlva találták az orthodox temetőt. Harminc sírkövet feldöntöttek, összezúztak és gúnyos feliratokkal láttak el a tüntetők. Példátlanul barbár tett volt ez, annál megdöbbentőbb, mert abban az időben kezdődtek el Németországban is a zsidó temetők rombolásai. A gyanú az Ébredőkre hárult, akik előző este gyűlést és felvonulást tartottak, melynek vége verekedés lett. Az Egyenlőség összesen 37 sorban, fájdalmas hangon kommentálta ezt az eseményt. Az Ébredő Magyarok Egyesülete ezt a cikket magára nézve sértőnek találta, és pert indított.

A bizonyítási eljárás során a tanúk azt vallották, hogy a helybeli gimnázium ifjúsága a tettet megelőző este az Ébredők tanyáján járt. Utána tömött sorokban felvonultak, antiszemita dalokat énekeltek és verekedtek. A gimnázium tanári kara egy diákot kicsapott, negyvenet megfeddett. Ezzel szemben a gimnázium igazgatója és egyik tanára azt vallották, hogy a sírköveket a kizárt diák hetekkel ezelőtt egymaga döntötte ki. A diákot a bíróság is megbüntette. Dr. Ballagi Ernő a védelem során arra is rámutatott, hogy az Ébredők a temetőrombolás után megszüntették bonyhádi fiókjukat, a kultuszminisztérium pedig feloszlatta a középiskolai bajtársi szövetségeket, illetékes tényező kijelentése szerint a bonyhádi események következtében. A bíróság nem látta bizonyítottnak az összefüggést a tüntetés és a temetőrombolás között, és elfogadta azt a megállapítást, hogy a harminc sírkövet a kizárt diák döntötte ki.

Kmetty Károly volt britanniás tiszt elleni ügyben a budapesti atrocitásokért, ártatlan zsidók haláláért kerültem a vádlottak padjára. Ez a per a főtárgyaláson azzal ért véget, hogy Kmetty Károly ügyvédje elejtette a vádat. A Britannia korszakának hőse nem érzett bátorságot, hogy szembenézzen a valódiság bizonyításával. Önmaga mondta ki maga fölött az ítéletet.

Az Egyenlőség több cikke ellen helyreigazítási eljárást is indítottak. Ezek közül legérdekesebb eset egy Budapesten járt cionista agitátornak, Friedemann Adolfnak és a Nemzeti Újság című

napilapnak a panasza. A bíróság egyetlen esetben sem kötelezte az Egyenlőséget, hogy közölt cikkeinek adatait igazítsa helyre. Minden alkalommal kitűnt, hogy az Egyenlőség igazat írt.

Az igazságért folytatott küzdelemben a bíróság előtti harcok is méltán beilleszkednek az Egyenlőség dicsőséges félszázados küzdelmébe.

A lap munkatársi gárdája ekkor a következőkből állt. Politikai főmunkatársak: Sándor Pál, Dési Géza, Gál Jenő és Fábián Béla. Vezércikkírók: Ballagi Ernő és Molnár Jenő. Az irodalmi rovatnak dr. Weigl Géza és Fodor Gyula álltak az élén. Segédszerkesztő volt Kecskeméti Vilmos. A kiadóhivatal igazgatója: Gáspár Márk. A lap példányszáma a jubileum évében 15 600 volt, de tudomásul kell venni, hogy körülbelül 4 000 példányt tiltottak ki hazafias irányuk miatt a három utódállamból, az úgynevezett megszállt területekről.

1929 közepén megalakult Budapesten a Központi Jubileumi Bizottság, melynek elnöke dr. Blum Ödön miniszteri tanácsos, a lipótvárosi templomkörzet elnöke lett. Száz tagja volt a bizottságnak az egész országból, a cél az volt, hogy országraszóló ünnepléssel, szinte az új liberális korszak megkoronázásaként, koszorúzzák meg a sokat harcolt újság lőporfüstös lobogóját.

Az ország ötven híres rabbija korhű füzetet adott ki, melyben ötven cikkben méltatták az 50 éves Egyenlőség történeti jelentőségét. A jubileumi ünnepet 1930 elejére tűzték ki.

A felekezet élete egyre kedvezőbb auspiciumok között folyt tovább. Báró Kohner Adolf összehívta a neolog zsidó hitközségek országos nagygyűlését — öt évvel a Lederer-féle kongresszus után folytatódott a kísérletezés egységes egyházi front megteremtésére. Idők kedvező jele volt, hogy ezen a kongresszuson megjelent Petri Pál, a kultuszminisztérium államtitkára is, ki ott szabadelvű programot adott. Megdicsérte a magyar zsidóságot, "hogy hozzájárult a magyar név becsületéhez". A beszédet a héber *Jevorechecho* szent szövegével végezte: megáldotta a magyar zsidóságot.

Petri Pál államtitkár beszédéből:

"Tudomásom szerint 1886 óta a magyar kormány képviselői nem szólhattak hivatalosan az izraeliták felekezeti szerveiben. Az utolsó báró Eötvös József volt, a

legideálisabb államférfiú, a legnagyobb magyar kultuszminiszter. Igazán lehetetlen helyzetbe kerülnék, ha én mint az ő utóda kívánnék itt felszólalni. Sajnos azonban a mai Országos Gyűlés hatásköre, céljai szűkebb keretek között vannak megállapítva, mint az annakidején, 1868-ban ülésező Egyetemes Gyűlésé. Akkor báró Eötvös is azt remélte, hogy ez az Egyetemes Gyűlés minden magyarországi izraelitára egyaránt kötelező és mindenkit befogadó országos autonóm szervezetet fog megalakítani. Felejtethetlen szavakkal adott akkor kifejezést annak a reményének, hogy ez a szervezet olyan lesz, amely biztosítja az izraelita felekezet autonómiáját, és ugyanolyan szabadságot teremt számára vallási és iskolai ügyeinek intézésében, aminőt a hazában bármely más felekezet élvez.

Báró Eötvös József már 1869-ben kifejtette, hogy mit köszönhet a magyar haza a magyarországi zsidóságnak, és ecsetelte lángoló hazafiságát. Azóta 60 év folyt le, és én is tanúbizonyságot tehetek az én szerény szavammal, hogy a vallásos zsidóság nagy értékeket adott a magyar kultúrának. (Éljenzés és taps.)

A magyar tudományosság, a magyar művészetek, a magyar közélet és a magyar közgazdasági élet terén úgy külföldön, mint itthon a hitvallásos zsidók becsületet szereztek a magyar névnek. (Éljenzés és taps.)

Meg vagyok azért győződve, hogy az a nyilatkozat, amellyel Eötvös József felszólalását befejezte, most is megállja a helyét, és én is hangsúlyozom, hogy azért is kívánok szerencsét az önök munkásságához, mert meg vagyok győződve róla, hogy az önök munkássága és tanácskozásai nemcsak a hazai izraelita felekezetnek, hanem a magyar hazának is javára fognak szolgálni.

A kultuszkormány általam, Tóth István és Gerlóczy barátaim útján nemcsak a legélénkebb figyelemmel fogja kísérni az önök tanácskozásait, hanem amennyiben csak anyagi helyzetünk megengedi, mindent el fogunk követni, hogy azok minél teljesebb mértékben az életben is megvalósulhassanak. (Élénk helyeslés és taps.)

Méltóztassanak megengedni, hogy rövid felszólalásomat azzal a szent áldással fejezzem be, amely minden vallásos ember lelkében kell, hogy éljen, amit Mózes mondott, amikor kérte a Mindenhatót, hogy: Áldja meg önöket az Úr, tartsa meg önöket az Úr, és könyörüljön meg önökön. Fordítsa az Úr orcáját önök felé, és adjon önöknek békességet.

E mondással fejezem be felszólalásomat és Isten áldását kérem az Országos Gyűlés tanácskozásaira. (Taps.)"

(Egyenlőség, 1929. március 16, 3. old.)

Szabolcsi Lajos beszédéből:

"Először a belföldi zsidó diákok ügyeiről beszélt és elmondotta, hogy több, mint ezer magyar zsidó egyetemi hallgató tanul a magyarországi egyetemeken. Tanulmányi eredménye majdnem mindnek kifogástalan, és aki éjszaka végigmegy a Rákóczi úton, hajnalig látja az OMIKE ablakait kivilágítva, ahol a zsidó diákok tanulnak és készülnek a holnapra. Ezután rátért a külföldi zsidó diákok történetére, és elmondta a diákbizottság megalakulását, az 1921-es bécsi emigrációt, majd referált arról, hogy a németországi antiszemita diákszavargások miatt a német egyetemekről 1922-ben sokszáz zsidó diáknak távoznia kellett. Ekkor Mussolini (lelkes éljenzés és taps) külön rendeletet adott ki érdekükben, és Mussolini tette lehetővé felvételüket külön törvénnyel az összes olasz egyetemeken. A numerus clausus óta több, mint 1400 külföldön tanuló ifjú szerzett diplomát, sajnos a legtöbb odakint helyezkedett el.

Soha nem múló hálával kell a külföldi zsidóság vezető testületeire gondolni, elsősorban az Alliance Israélite Universelle-re, mely jelentős havisegélyt nyújt, továbbá a berlini Zentralverein és más külföldi zsidó szervezetekre, melyek odaadóan támogatják bujdosó fiainkat.

Szabolcsi ezután név szerint felsorolt néhány kiváló fiatal tudóst, akik külföldön végeztek, elmondotta, hogy a francia Kongóban, a holland gyarmatokon, Ausztráliában és Olaszországban hányan helyezkedtek el hivatalos állásokban, és végül letette a kongresszus asztalára dr. Nyitrai Elek doktori értekezését. A zsidóhitű dr. Nyitrai Elek az első magyar ifjú, aki Párizsban ügyvédi oklevelet szerzett, és doktori értekezése a magyar sors megjavítását célozza. (Éljenzés és taps.)

Szabolcsi felszólítására ezután a gyülekezet felállva hódolt a zsidó diákügy két nagy harcosa: Vázsonyi Vilmos és Lederer Sándor emlékének, és lelkesen ünnepelte dr. Hevesi Simon vezető főrabbit. Ezután határozati javaslatot terjesztett elő, mely a nagygyűlés üdvözlét küldi az itthon és külföldön tanuló magyar zsidó ifjúságnak, és egy diákjóléti albizottság megalapítását célozza.”

(Egyenlőség, 1929. március 16, 5. old.)

A képviselőházban is a legszabadelvűbb szellemben hangzottak el e hónapok nyilatkozatai. Sándor Pál 1929. április 19-én beszédet tartott a pénzügyi bizottságban, amelyben szóvá tette, hogy a vitézi rendhez egyetlen zsidó sem tartozik. A 8 Lipót-rendes, 84 vaskeresztes, 167 arany vitézségi érmes és 840 nagyezüst vitézségi érmes zsidó hősnek adjon elégtételt, és fogadjon be zsidókat is a vitézek közé. Bethlen lovagiasan felelte, hogy “igyekezni fog ezen az igazságtalan helyzeten változtatni.” Október 24-én Peyer Károly szociáldemokrata éles ellenzéki felszólalásban tette szóvá a magyar zsidókérdést, amire azonban egyetlen felekezeti szervtől sem kapott megbízást. Bethlen válasza rendkívül korrekt volt. “A magyar zsidóság — mondta — nem követ külön nemzetiségi irányt, hanem hű fia hazájának. Kijelentem, hogy a jogegyenlőségnek az egész vonalon érvényt szerzek a magyar zsidóság számára. Az egyetemi verekedések többé nem fognak előfordulni.”

Így is történt. A kormány egyenesen és szilárdan haladt a jogegyenlőség útján. A vármegyékben és városokban az új közigazgatási törvény utat nyitott a felekezet papjainak is mint

hivatalos személyeknek. A tagsági választásokon Budapesten és vidéken nem kevesebb, mint 36 hitfelünket választották meg a különböző törvényhatóságokba. A királyi táblához új zsidóhitű tanácselnököket neveztek ki, Löw Tibort.

Az 1929. év végén megérett a pesti hitközség elnöki problémája is. Rendet kellett teremteni, mert a két alelnök nem tudta egységesen vezetni a nagy községet. Glückstahlnak számos személyi ellenfele volt, elsősorban Sándor Pál. Én merészen és vakmerően új jelölt nevét lanszíroztam az Egyenlőségben: Stern Samu udvari tanácsosét.

Ötvenöt éves volt, vidéki származású, vallásos zsidó családból, a fővárosi közgazdasági élet ismert tényezője, a Kereskedelmi Bank igazgatója. Több éve tartozott az Egyenlőség baráti köréhez, és lelkes, konzervatív érzésű, bizonyos irányban vakmerően bátor embert ismertem meg benne. Felesége, ki rendkívül okos és művelt asszony volt, a zsidó jótékony intézményekben működött nagy buzgalommal. Nagy előnye volt, hogy Lederer Sándor politikája folytatójának ígérkezett. Néhány hónapja, mint Kaszab Aladár távoli rokona, a hitközségi ügyekkel is foglalkozott, és a számszék elnöke volt.

Jelölése nagy meglepetést keltett, hiszen még a hitközség bekebelezett tagja sem volt. Meg kellett akkor változtatni őmiatta az alapszabályokat. Sándor Pál és Dési Géza — kiket a Kaszab-választás óta egymással megbékítettem — egyértelműleg melléje álltak; Székely Ferenc is. Az Egyenlőségben több cikkben ismertettem az új elnökjelölt életpályáját, és konzervatív nevelése már népszerűvé tette a vallásos kisemberek előtt. Jelölése sikerült, megváltoztatták az alapszabályt, és 1929 decemberében egyhangúlag megválasztották Wahrmann Mór, Székely Ferenc székébe Stern Samu udvari tanácsost.

A pesti hitközség egyik legnagyobb elnöke lett belőle; az ő vezetése történelmi jelentőségűvé alakult.

Így érkezett el 1930. január vége, mikor az Egyenlőség félszázados jubileuma megkezdődött. Rendkívüli arányú, fényű, jelentőségű ünnep volt, párját ritkító az egész európai felekezeti sajtó történetében.

Ma, visszatekintve tíz esztendő óriási távolából — ez volt talán az a tíz esztendő, 1930 és 1940 között, mely évszázadokat jelentett Európa szomorú életében — boldog, csodás emlék előttem ez az

ünnepség. Így még a magyar Izrael nem üdvözölt, nem ünnepelt senkit és semmit. A ma hidegében, sötétségében és fagyában a tíz év előtti ragyogás vigasztal és reményt ad.

Egy teljes hétig tartott 1930. január 25-től február 2-ig az Egyenlőség félszázados jubileuma. Szólt ez Szabolcsi Miksának, szólt nekem, szólt a lapnak és szólt annak a törhetetlen gondolatnak, melyet a lap jelentett a felekezetben: a zsidóság magyarságának, vallásos áhítatának, hazafiságának és hithűségének.

Kezdődött január utolsó szombatján. A magyar zsidó templomok szószékén a papok — hiszen reájuk alapozta mindig is a lap a felekezet életét — lángoló szavakkal méltatták a nagy eseményt. A Dohány utcai templomban dr. Hevesi Simon vezető főrabbi beszélt. A gyülekezet, ötezer főnyi, felemelkedett helyéről, mikor Szabolcsi Miksa nevét említette. Hevesi szólt Tiszaeszlárról, a recepcióról. Azután felém fordult, ki az előjárói padban álltam:

”Szabolcsi Miksa tollát felvette a fia. Te, méltó apának méltó fia, áldva áldjuk munkádat, küzdelmeidet, melletted vagyunk harcaidban, és azért imádkozunk, adjon a Mindenható Neked erőt, sikert és eredményt Izrael javára. Ámen.”

Nyíregyházán dr. Bernstein Béla imádkozott, hogy a Mindenható áarassa el áldásával az Egyenlőséget, Cegléden dr. Feldmann József főrabbi, Bonyhádon Schwartz Lajos főrabbi, Kecskeméten dr. Borsodi József főrabbi, a józsefvárosi körzeti templomban Scheiber Lajos főrabbi, Nagykőrösön Grósz Dávid főrabbi, Pécsen dr. Wallenstein Zoltán főrabbi, Szekszárdon dr. Rubinstein Mátyás főrabbi... és még sokan Izrael papjai közül.

Vasárnap délelőtt a hitközség apraja-nagyja kizarándokolt a rákoskeresztúri temetőbe, Szabolcsi Miksa sírjához. A hatalmas tömeg koszorút és virágokat helyezett Szabolcsi és felesége sírjaira. Dési Géza beszélt. Rosenberg Sándorné elnökösszony a zsidó női tábor hódolatát tolmácsolta. Hevesi Simon imádkozott:

”Légy áldott haló poraidban, a magyar zsidóságnak bajnoka! KüzdjeteK tovább, fiai, munkatársai, tanítványai,

emeljétek a zászlót, Izrael dicsőséges, fényes lobogóját!
Veletek a múlt! Légy áldott, Mester, ki a magyar
zsidóságnak szentelted életedet mindhalálig...”

Hatvan rabbi mondott ezután ünnepélyes, könnyes kaddist.

Este a Lloyd-teremben ötszáz terítékes díszvacsorát rendezett a jubileumi bizottság. Akinek neve, szerepe volt a felekezeti életben, jelen volt. Pazar, derűs, mély szónoklatok tűzijátéka röppent fel, egy boldog korszak nyugodt fiainak szelleme játszott szivárványszínben e vidám, ünnepi hangulatban. Dr. Blum Ödön miniszteri tanácsos volt az első szónok, a jubileumi bizottság elnöke. Utána az Országos Iroda elnöke, dr. Eulenberg Salamon udvari tanácsos beszélt az Iroda nevében. Stern Samu elnök a pesti hitközség nevében szólott. (“Szabolcsi csengő aranyból nagyobb örökséget hagyott a fiára: a hivatást. Állapítsuk meg, hogy a fiú méltó lett apjához.”) Arányi Ignác kir. tanácsos a Szentegylet nevében beszélt, azután a politikusok, a közélet emberei következtek. Dr. Dési Géza képviselő az Egyenlőség jövőjére és felvirágzására ürítette poharát. Sándor Pál reminiscenciákat adott elő a fehér terror idejéből. (“Szabolcsi Lajos — előtte — akkor mutatkozott egész férfiúnak. Bátorságot öntött a csüggedőkbe. Megállapítom mint bajtársa, hogy az életével játszott. Kitette magát a meggyilkoltatás veszélyének is, csak hogy megvédjen minket. *Er war und ist ein aufrechter Jude*. Az ő érdeme, hogy megmozdult a zsidó öntudat. Kérem, tartsa meg irántam barátságát, mely számomra a legértékesebb a földön.”) Dr. Grossmann Zsigmond a rabbik nevében méltatta az Egyenlőség fontosságát, Baracs Marcellné a női tábor nevében beszélt. Gál Jenő a demokrata politikusok nevében szólt: Fogadalmat tett, hogy Szabolcsi Lajos vezérlete alatt akarnak küzdeni a magyar zsidó becsületért. A templomkörzetek nevében Kovács Hermann elnök és Stern Sándor alelnök, végül Kóbor Tamás az újságírói szervezetek nevében mint az Egyenlőség legrégebb élő munkatársa. Végül megköszöntem a páratlan ünneplést apám szelleme, a lap és a magam nevében. Ötvennégyyszer állottam bíróság előtt az utolsó tíz év viharában — mondtam. — Sértetlen maradtam, hála Isten. Most úgy éreztem, hogy az önök esküdtszéke előtt állok, és végtelen hálával köszönöm a

felmentő ítéletet, melyet rólam és az Egyenlőségről hoztak. Tehát helyes úton jártunk...

A díszvacsora után jött a jubileumi hét, telve felejthetetlen manifesztációkkal.

Mintha minden mag, melyet a félszázados lap elvetett az eszmék talaján, hirtelen kisarjazott volna, virágba szökkenve, dús gyümölcsözéssel... Úgy haladtam át ezen a hét napon, mint az Egyenlőség virágerdején: csupa olyan virág, melyet mi vetettünk el. Íme, megérett a vetés. Amiről álmodtunk, amit teremtettünk, eleven valóság lett.

Hétfőn este az OMIKE — az Egyenlőség alkotása — tartott jubileumi estét. Dr. budai Goldberger Leó elnök arról szólt, hogy az Egyenlőség teremtette meg a magyar zsidó konzervativizmust, a zsidó önérzetet és büszkeséget. Dr. Gál Jenő Tiszaeszlárról beszélt, Palágyi Lajos a recepció koráról. Kedden legjobban szívemhez nőtt akcióm, a Központi Zsidó Diákbizottság tartott jubileumi estét. Báró Kohner Willy elnök a diákügy szószólóját ünnepelte bennem, dr. Bródy Ernő képviselő nagy beszédben tett fogadalmat, hogy velem és mellettem küzdenek tovább a teljes jogegyenlőségért. Dr. Vázsonyi János a recepcióról beszélt, apja küzdelmeiről, Fellner Leó pedig megható ünnepi ajándékot adott át: ötszáz külföldön tanuló magyar zsidó diák átiratát, művészi köntösben. Ötszáz üdvözetet a fiúktól a világ minden tájáról... Ez volt az én jubileumom legszebb ajándéka.

A zsidó irodalom és tudomány is kifejezte hódolatát. Szerdán este az IMIT tartott rendkívüli ülést. Wertheimer Adolf elnök méltatta a lap szerepét a zsidó irodalom megteremtése körül, Kóbor Tamás apám szerepéről, és az enyémről, az új magyar zsidó literatúrában. ("Az élő magyar zszurnalisztikában — mondotta Kóbor — senki sem tudta jobban képviselni a magyar zsidó eszmét, mint Szabolcsi Lajos. Komoly felkészültséggel, lobogó igazságérzettel, mély tudással, költői lendülettel, az író tollával állt ki a zsidó ügy védelmére és képviselőtére. Ő tartja össze táborunkat, ő formálja zsidóvá a lelkeket.")

Dr. Csetényi Imre professzor felolvasta az Egyenlőség ötven éves történetéről szóló tanulmányát, majd dr. Szemere Samu tartott ünnepi beszédet.

Csütörtökön a magyar női zsidó tábor, elnökük, dr. Baracs Marcellné vezetésével hódolt külön ülésen a lap előtt. Dr. Hevesi Ferenc, a kitűnő fiatal pap volt az ünnepi szónok, ki elmondta, hogy a vidéki zsidóság az Egyenlőségen át él: ez a bibliája, a szentírása. Dr. Deutsch Ernő főorvos extázisban kiáltotta: *Egalitas fiat, est et erat* — ez legyen és ez lesz a lap jelmondata.

Az ünnepi hét letelt. Elkövetkezett február 2, a jubileum utolsó napja. Ezen a napon 128 hitközség tartott rendkívüli ünnepi közgyűlést az országban a lap jubileuma alkalmából. Valamennyi sürgönyileg és átiratilag fejezte ki hódolatát, szeretetét és ragaszkodását, 44 hitközség dísztagjává választott. De a legnevezetesebb, a fortissimo, a pesti hitközségben zajlott le, ahol az Egyenlőség tiszteletére rendezett rendkívüli közgyűlésen megjelent gróf Klebelsberg Kunó kultuszminiszter is.

Ennek az előzménye az volt, hogy Vészi József és Dési Géza megjelentek a miniszterelnöknél, és meghívták az Egyenlőség jubileumára. Bethlen szerfelett szíves volt, azonnal áttelefonált államtitkárának, Darányi Kálmánnak, hogy a kormány nevében a kultuszminiszter jelenjen meg a jubileumon, a fővárost pedig a főpolgármester képviselje. Ő maga ez alkalommal a lehető legszívélyesebben nyilatkozott az Egyenlőségről. "Sokáig harcolt ellenem — mondotta —, de mindig tisztességes eszközökkel. Mióta pedig támogatja politikámat és együtt dolgozunk, főleg külpolitikai kérdésekben, nagyon sok hasznát vette a kormány ennek a hazafias lapnak. Ezt különben írásban is fogja közölni Szabolcsival."

Így történt, hogy február 2-án a Síp utcai hitközségi székház dísztermében megjelent a magyar kormány kultuszminisztere a felekezeti lap jubileumán. Vele volt Ripka főpolgármester, Szudy Elemér sajtófőnök, Gerlóczy Károly miniszteri tanácsos, a kultuszminisztérium zsidó ügyeinek előadója és Abonyi Tibor fővárosi tanácsnok. Stern Samu elnök fogadta őket, ki két hónapos elnöki működés után érte el ezt a napot, melyet hetven év óta még hitközségi elnök nem láthatott.

A felekezet vezetői töltötték meg színültig a dísztermet. Stern elnök üdvözölte az előkelő vendégeket, azután dr. Glückstahí Samu felsőházi tag, a hitközség alelnöke tartott magasztos beszédet. ("Az Egyenlőség ötven éves története — mondta — tulajdonképpen a

magyar zsidóság ötven éves története. A lap vezetői, a Szabolcsiak, örökre lekötelezték felekezetünket.”) Azután gyönyörű szavakban méltatta a magyar zsidóság hazafias munkásságát, kérte a minisztert és a főpolgármestert, legyenek továbbra is jó szívvel a magyar zsidóság iránt.

Dr. Dési Géza képviselő meleg és meghatott szavakkal üdvözölte a magyar kormányt. Kijelentette, hogy “az Egyenlőség adta nekünk és hirdette minden időkben a magyar zsidóság eszméjét. Minden időben felekezeti különbség nélkül elismerték a társadalom legjobbjai az Egyenlőség hazafias, kulturális, irodalmi és nemzeti jelentőségét. Az Egyenlőség öntötte belénk azt a szellemet, mely erőt adott, hogy el ne pusztuljunk, nevelt a magyar szóra és a magyar nemzeti imádságra.”

Feszült várakozás között emelkedett szólásra a magyar kormány kiküldöttje, a kultuszminiszter. Először a lapot üdvözölte történelmi jelentőségű szavakban. “Kötelességemet teljesítettem — mondta —, hogy én ma itt megjelentem, Magyarország egyik törvényesen bevett nagy felekezetével szemben. Üdvözlöm azt a lapot, mely buzgósággal és eredményesen szolgálja a vallásos szellemet, szolgálja az erkölcsi igazságot, a vallási bensőséges életet. Kívánom, hogy az Egyenlőség, melyet a kormány nevében melegen üdvözlök, sokáig sikerrel szolgálhassa a hazát.”

Azután párját ritkító politikai szenzáció következett. A miniszter a numerus claususról beszélt, és kijelentette, tudja, mennyire fáj még ez a kérdés a magyar zsidóságnak. Megállapítom — mondta a miniszter —, hogy én a numerus claususról szóló törvényjavaslatot nem szavaztam meg.

E szavaknál a megjelentek felemelkedtek helyükről, és felállva tapsoltak.

Azután a miniszter így folytatta:

— Amint erre a lehetőség megnyílt, én az eredeti törvényjavaslatból kivettem mindazt, ami a zsidóságra nézve a legfájdalmasabb és legsértőbb volt. Ezzel tartoztam múltamnak és Tisza Istvánnak, kinek szellemében nevelkedtem. Láthatják, hogy a jobboldali szélsőség senkit nem üldöz ilyen konokul, kíméletlenül, fájó és bántó módon, mint engem. Miért? Mert érzik, hogy én soha semmiféle szélsőségre kapható nem vagyok.

Óriási éljenzés támadt. A miniszter hangja még melegebbé lett:

— Én — folytatta — a Tisza-kabinetben együtt szolgáltam Vadász Lipóttal. Mindketten Tisza István iskolájában nevelkedtünk. Halála előtt felkerestem, és akkor azt mondta nekem: Mint magyar a nemzetem megaláztatását látom, mint zsidó súlyos helyzetben látom felekezeteimet. — Én erre, már miniszter voltam, azt feleltem:

— Nyugodt lehetsz, mihelyt a politikai helyzet megengedi, oda fogok hatni, hogy megint olyan állapotok uralkodjanak, mint a kiegyezés korának nagyszerű elve és a nemzet egységének érdeke megköveteli: egység a nemzetiségi és a felekezeti fronton. Miniszteri működésemben mindig ez a felfogás lesz irányadó.”

A miniszter ekkor odalépett hozzám, kezét nyújtott, újra gratulált az Egyenlőség jubileumához és befejezte beszédét.

Klebensberg megjelenése és nyilatkozata az Egyenlőség ünnepét hatalmas politikai eseménnyé avatta.

Az óriási ovációk után a főváros főpolgármestere, dr. Ripka Ferenc beszélt a hitközségi emelvényről.

Először a pesti zsidóságnak köszönte meg a főváros fejlesztése, naggyá tétele körüli óriási munkáját. “És — tette hozzá —, mikor ez a zsidóság ünnepel, eljöttem, hogy én is résztvegyek ünnepében. Hálas lélekkel ünneplem az Egyenlőséget én is, ki állandó olvasója vagyok. Ez a lap ötven éven át bátran, lelkesen és komolyan hirdette a jogokat és figyelmeztette a zsidóságot kötelességére. Hirdesse továbbra is a magyar zsidóságnak a magyar nemzettel való felbonthatatlan egységét.”

Dr. Grauer Vilmos előljáró Szabolcsi Miksa nagy emlékét elevenítette fel, azután a miniszter felemelkedett helyéről, és vele az egész közönség.

Stern Samu meleg zárszavával ért véget ez a felejthetetlen ünnepség, mely páratlanul áll a felekezet történetében.

Utána az elnöki szobában Stern Samu megvendégelte a hitközség nagyszerű vendégeit. Dr. Gerlóczy Károly a kultuszminisztérium nevében szólalt fel, majd báró Kohner Adolf, Nagy Andor előljáró, Ripka főpolgármester beszéltek.

Szudy Elemér, a sajtófőnök félrevont és azt kérdezte tőlem:

— A miniszterelnök kérdezteti, milyen kitüntetésre reflektálsz? Kormányfőtanácsosság vagy polgári érdemkereszt?

Én meghatva feleltem:

— Én csak egy kitüntetésre reflektálok, azt is a Jóistentől várom. Szeretném még húsz esztendeig szerkeszteni az Egyenlőséget, és aztán a fiamnak átadni.

Szudy elmosolyodott:

— Lehet, hogy igazad van. De ha meggondolod, egy telefonodba kerül a dolog.

Így végződött az Egyenlőség fél évszázados jubileuma, az a hét nap, melyet a hálás felekezet vezető lapjának rendezett. És akkor megjelent az Egyenlőség 50 éves jubileumi száma, ez a máig elérhetetlen emléke a magyar szabadelvűség korának.

Gróf Bethlen István miniszterelnök és gróf Apponyi Albert emléksorai az első oldalon, a másodikon báró Wlassics Gyula, a felsőház elnöke, a harmadikon Baltházár püspök, Ripka főpolgármester...

Azután az angol, francia zsidóság vezetői, a londoni, római, koppenhágai főabbik, a berlini, bécsi hitközségek és szervezetek... és hosszú végtelen sorban a magyar zsidóság ünnepi bandériuma, lengő lobogókkal, lelkes és forró kívánságokkal. Páratlan, szerető tüntetés. Jutalom és fizetség két emberöltő munkájáért. Vigasz a múltért, a jövőért egyaránt.

Mikor a számot kiadtam, éreztem, hogy betetőztem és megkoszorúztam apám munkáját. Az életem beteljesült. De azt is éreztem, hogy ez a csúcs, amit nem lehet túlhaladni és minden lépés ezután csak lefelé vezethet. És mint Jósua, szerettem volna megállítani a napot, ezt a diadalmas, szép napot, hogy ragyogjon tovább, és ne áldozzon le soha.

(23) Az árnyék ráfeküdt a magyar zsidó életre

Gróf Klebelsberg Kunó majd hogy bele nem bukott az Egyenlőség jubileumába. A jobboldali sajtó megneheztelt rá, először, mert a hitközség épületében liberális hitvallást tett, másodszor, mert szidta a szélsőségeket, harmadszor, mert épp az Egyenlőség jubileumán jelent meg, holott a Pester Lloydon kívül a kormány egyetlen magyar lap ünnepségén sem vett részt.

A támadást a keresztény párt kezdte meg, melynek értekezletén gróf Hunyady Ferenc élesen megtámadta a minisztert. A támadást átvette az egész jobboldali sajtó, élén a Nemzeti Újsággal, ahol Tóth László szerkesztő "Győztél, Szabolcsi" címmel vezércikket írt. Őszintén szólva, az egyik lap irigységét láttam benne a másik lap ellen, melyet egy álló hétig ünnepelt a közönsége, és melyet a kormány is kitüntetett. A keresztény párt elhatározta, hogy interpellációt intéz Klebelsberghez, bizalmatlanságot szavaz neki, mert az exponált és szélsőséges zsidó hetilap ünnepén részt vett. Gróf Zichy János, a párt elnöke hirdette ki a határozatot.

A miniszterelnök a nagy taktikus fölényével nézte a palotaforradalmat, és a szigonyát bedobta a habokba. Rövid, inkább derűs nyilatkozatot tett közzé, hogy a keresztény párt csak ne háborodjék olyan nagyon fel, mert hiszen maga gróf Zichy János is írt az Egyenlőségbe nemrégén cikket, sőt a hercegprímás is állandó munkatársa volt ennek a zsidó felekezeti lapnak.

Az incidens ezzel derűbe fulladt. Zichy János nevetségessé volt téve, és a keresztény párt dühe elpárolgott.

Mi pedig megtehettük az előkészületeket a párizsi útra. Tudomásomra jutott, hogy július 3-án Párizsban összeülnek a nagy zsidó világszervezetek képviselői. Régi álmom volt, hogy a magyar zsidóságot végre bekapcsoljam a nyugati zsidóság vérkeringésébe: már tíz év óta dolgoztam ezen, de folytonos zavarok gátolták a közeledést. Az angol és francia zsidó szervezetek, melyek élénk figyelemmel kísérték az Egyenlőség működését, bizalommal és barátsággal voltak irántam; különösen két férfi fordult felém megbecsülő tisztelettel, az egyik az angol zsidóság nagy politikusa,

Lucien Wolf, a másik a francia zsidóság ősz vezére, Jacques Bigart. A genfi pör időlegesen elválasztott tőlük, de tudtam, hogy érzelmeik változatlanok irántam, azt üdvözlő irataikkal is bebizonyították az Egyenlőség 50 éves jubileumi számában.

Megbeszéltem Stern Samuval, az új elnökkel, ki szédületes gyorsasággal élte bele magát új szerepébe, hogy kísérletet teszek Párizsban a magyar zsidóság bekapcsolására. Bigarthoz fordultam, feltártam előtte a helyzetet, és kértem, hívja meg a magyar zsidóságot a párizsi értekezletre.

Az akció sikerült, Bigart rábírta az Alliance Israélite vezetőségét, hogy Budapest is kapjon meghívást. Ez a meghívó hozzám jött, azzal a felhívással, hogy állítsak össze egy delegációt, mely felekezetünket képviselje.

Stern Samuval való beható megbeszélés után úgy határoztunk, hogy Vészi Józsefet, báró Kohner Adolfot és őt ajánlom a világkonferencia magyar delegátusául. Párizs elfogadta, és hozzátette, hogy az én személyemhez is ragaszkodik. így jött létre a négytagú delegáció, mely Párizsban először lép fel a világháború után az új Magyarország zsidóságának képviselőjeként.

De mielőtt elindultunk volna, még egy fontos külpolitikai jellegű teendő várt rám.

Szudy Elemér sajtófőnök június elején közölte velem, hogy gróf Bethlen István pénzügyi problémák megbeszélésére sürgősen Londonba utazik, odakünn kellemetlen hangulat várja a miniszterelnököt, ki ellen a kisantant ügynökök éles izgatást visznek végbe: fontos volna, ha az angol zsidóság, úgy is, mint pénzügyi hatalom, a barátot látná Bethlenben.

Értesíteni kellene a londoni zsidó köröket arról, hogy évek óta a legteljesebb szabadelvű irányzat uralkodik az országban. Külön súlyt vetne Bethlen arra, hogy Lucien Wolffal kibéküljön, aki a genfi pörben Magyarország ellenfele volt, de aki most sokat használhatna hazánknak mint a Times külpolitikai cikkírója és mint az angol zsidó birodalmi szövetség előadója.

Megkérdeztem Szudytól, mit javasoljak Wolfnak.

Egy órán belül azt a választ kaptam: a miniszterelnök kéreti, hogy megérkezése napján hívja őt fel — rám való hivatkozással — a londoni magyar követségen, és tisztelje meg egy csésze teára.

A feladat nem volt könnyű, de megpróbáltam. Hosszú levelet írtam Londonba, ismertettem a magyar zsidóság mai helyzetét, és azt a reményt, hogy rövidesen Európa egyik szabadelvű országa lesz újból a mi hazánk. Kértem Wolfot, felejtse el a párizsi és genfi összetűzéseket, és keresse fel Bethlent, járjon el érdekében az angol zsidó hatalmas hittestvéreinknél és segítse elő Magyarország feltámadását.

Szívszorongva vártuk a választ. Június 20-án kaptuk meg, és eképpen szólt:

**"Joint Foreign Committee of the Jewish Board of Deputies
and the Anglo-Jewish Association**

London, June 18, 1930

Dear Dr. Szabolcsi,

Your letter of the 15th instantly reached me yesterday morning. I immediately called at Count Bethlen's hotel and left my card, together with a letter asking for a personal appointment to enable me to pay him my respects. In reply the Minister invited me to see him at 4 o'clock.

I was with him for about twenty minutes. Our conversation was extremely cordial.

I told him I was glad to meet him in England without any cloud of controversy between us, and also congratulated him on the initiative he had taken in bringing about the present improved situation by amending the Numerus Clausus law.

Count Bethlen said it had to be done, and he was glad that he had done it. He added that happily the unwholesome post-war mentality was passing away in Hungary, and the situation as regards the Jews was becoming once more quite normal. I expressed my satisfaction, and I said I recognised in his (Count Bethlen's) visit to England a renewal of the old tradition of Anglo-Hungarian affinity in the promotion of Liberal politics which flourished so vigorously when I was a boy.

We then spoke of the general situation in England, and we parted with many assurances of mutual esteem. I hope the interview, though short, will have a good effect.

Believe me, dear Dr. Szabolcsi.

Faithfully yours,

Lucien Wolf.

Kedves Doktor Szabolcsi!

Június 15-én kelt levele tegnap reggel érkezett hozzám, s azonnal felkerestem szállásán Bethlen István grófot, és otthagytam névjegyemet egy levél kíséretében, melyben személyes találkozót kértem tőle, hogy tiszteletemet tehessem nála. Válaszképpen a miniszterelnök délután 4 órára hívott magához.

Több, mint húsz percig időztem nála. Beszélgetésünk rendkívül szívélyes hangú volt.

Megmondtam Bethlen grófnak, mennyire örülök, hogy itt láthatom Angliában, most már anélkül, hogy ellentétek vetnének árnyékot találkozásunkra. Aztán gratuláltam neki ahhoz a kezdeményezéséhez, hogy megváltoztatta a numerus clausus törvényt, és ezáltal a mai javult helyzetet megteremtette.

Bethlen gróf azt válaszolta, hogy ennek meg kellett lennie, és nagyon örül, hogy megtehetette. Hozzátette azt is, hogy a háború utáni egészségtelen mentalitás szerencsére már eltűnőben van Magyarországról, és hogy a zsidók helyzete most már teljesen normálissá fog válni.

Erre köszönetemet fejeztem ki, és elmondtam, hogy az ő angliai látogatásában a régi angol-magyar jó viszonynak és a közös liberális törekvések ősi tradíciójának újjáéledését látom, mely tradíciók az én gyermekkoromban oly nagy mértékben virágzottak. Azután még az általános angliai helyzetről beszélgettünk, és kölcsönös nagyrabecsülésünk kifejezésével váltunk el egymástól.

Remélem, hogy ez a találkozásunk, bár rövid volt, mégis igen jó hatást fog kelteni.

Fogadja, kedves Doktor úr, őszinte barátságom kifejezését.

Lucien Wolf."

Mikor néhány nap múlva Bethlen hazaérkezett, a képviselőház folyosóján ezt a nyilatkozatot tette:

— Londoni tárgyalásaim egyik legfontosabb mozzanata volt az angol zsidóság vezetőjével, Lucien Wolffal való kibékülés és tárgyalás. Nemcsak személyes jó viszony kifejezése volt az eredmény, hanem igazi politikai konferenciák is, melyek Magyarországnak a legnagyobb mértékben hasznára fognak válni.

Szudy Elemér egy levélben köszönte meg intervenciómat. "Bethlen azt üzeni, hogy kitűnően és okosan politizáltál."

Néhány nappal később elutaztunk Párizsba, ahol bemutattam a magyar delegációt a francia és angol zsidóság vezetőinek.

A nagy kerekasztalnál, hol az európai és amerikai zsidóság nagy problémáit tárgyalták, ott volt az Egyesült Államok, Anglia, Franciaország, Belgium, Hollandia, Németország és Magyarország zsidóságának képviselője. Az elnöki székben felváltva Sir Avigdor Goldschmied, Lord Rotschild és Sylvain Lévy, az előadói székben Lucien Wolf. Az ülés elején Goldschmied melegen üdvözölte "a nagy zsidó család újonnan belépett érdekes tagjait, a magyar zsidóságot", és sok szerencsét kívánt működésünkhöz. Vészi József angol, francia és német nyelven felelt briliáns tónusban. Nagy hatást keltett.

A tárgyalások folyamán Stern Samu hatalmas expozét terjesztett elő a magyar zsidóság helyzetéről, és feltárta szociális helyzetünket a gyűlés előtt. Hatása alatt kimondták, hogy a magyar zsidóság nélkülöző rétegei számára megkezdik a Joint és a Foundation jótékonyági alapjainak működését. (Ami mindenesetre csak nyolc év múlva következett be.)

A közös ebéd alatt sikerült Lucien Wolf mellé kerülnöm, ki elmondotta, hogy Bethlent nyílt és férfias politikusnak ismerte meg. "Egy baj van — mondta —, nem akar helyén maradni, fáradt és megúnta hivatalát." Én megköszöntem Wolfnak szívességét, ki azzal válaszolt, hogy ő ezentúl minden magyar ügynek készségesen rendelkezésre áll, sőt a Népszövetségben mint az állandó kisebbségi

bizottság előadója, a magyar kisebbségek ügyével intenzíven foglalkozni fog, így ígérte Bethlennek.

A délutáni ülésen egy ősz frankfurti ügyvéd, dr. Blau, geheimer Justizrat, megrendítő képet adott a német zsidóság önvédelmi harcáról. Három hónap múlva választás lesz — mondta —, és féltő, hogy a horogkeresztesek sok mandátumot fognak kapni.

— Hányra számítanak? — kérdezte Wolf.

— Legalább negyvenre — felelte a frankfurti ügyvéd sápadtan.

Egy árnyék futott végig a fényes gyülekezeten. A párizsi főrabbi mosolyogva mondta:

— Ez is elmúlik majd, mint minden zsidógyűlölet.

Az árnyék, a zavar és a szorongás nem múlt el. Rajtunk ült, mikor az ülésnek vége volt, akkor is, amikor hazautaztunk.

A lelkünk büszke volt, hogy a nyugat-európai zsidóság körében ily fényes fogadtatásban részesültünk. De a német kérdés nyomása alig akart szűnni bennünk.

Pedig Magyarországról mintha még az utolsó fekete felhő is eltűnedezett volna. Gömbös Gyula, akit rövid ideje Bethlen honvédelmi miniszterre nevezett ki, augusztus végén Mezőkeresztesen beszédet tartott. Fogadta a felekezetek küldöttségeit, odahívta a zsidókat, és azt mondta:

— Ápolják a testvéri együttérzést a felekezetek között: a katolikus és protestáns magyarok mellé idehívom a zsidó magyarokat is, hiszem, hogy valamennyien egy nagy gondolatért, a nemzet gondolataért élünk és harcolunk.

Ezt Gömbös mondta, ki tíz éven át mint fajvédő és antiszemita szerepelt. Az ország szabadelvű része valóságos tapsviharban tört ki, és a zsidó hitközségek hálafeliratokat intéztek hozzá és Bethlenhez.

És szeptember 14-én lefolyt a német birodalmi választás. Hitler Adolf pártja, a horogkeresztesek, 107 mandátummal vonult be a német parlamentbe.

A legnagyobb pesszimisták ötvenre gondoltak. Európa közepén kitűzték az antiszemitizmus lobogóját a weimari köztársaság palotájára. Az árnyék, mely Párizsban szívünkre szállt, most ráfeküdt a magyar zsidó életre mint baljós sejtelem. Hat és félmillió szavazat akarta a pogromot és a jogfosztást Németországban.

A pesti zsidóság nem engedte az árnyékot elhatalmasodni magán. A távoli mennydörgés zaja mellett a pesti zsidóság épített. A nagy építkezés döntő részét most fejezték be, Stern elnök rendkívüli munkateljesítményével tető alá hozta ezekben a napokban a Wesselényi utcai komplexumot: a kultúrházat, a Hősök templomát, a Bethlen téri templomot. A hitközség új főtitkárt választott: Eppler Sándort, ki kis hivatalnokból lett a nagy hitközségi adminisztráció feje, rendkívül eszes, kitartó és munkás férfit, ki mint felekezeti szervező első helyen állt, és új rabbit, a fiatal, nagytehetségű dr. Hevesi Ferenc személyében. A Stern-rezsim csupa munka, csupa új ötlet és feladat jegyében indult meg, mintha most már örökkön tartana az új — liberális — korszak. Az ország irodalmi életében: Vészi József, Gál Gyula és Fejér Lipót, három zsidó kiválóság kapta meg a legnagyobb irodalmi kitüntetést, a Corvin-koszorút.

De az árnyék itt van, nő és terjeszkedik. A képviselőházban — bár talán nem volt még időszerű — megint szóba kerül a "vitéz"-kérdés, hogy a zsidók miért nem lehetnek vitézek.

Gömbös honvédelmi miniszter néhány nap előtt kijelentette, hogy a vitézi rendbe zsidókat nem vesznek fel. Sándor Pál, ki ez ügyben egyszer már interpellált, és arra Bethlen megnyugtatólag felelt, újra szóvátette a kérdést, és rámutatott a differenciára, mely Bethlen és Gömbös között fennáll. Bethlen szokatlanul viselkedett, dezavualta nyílt ülésen Gömböst, és kijelentette, hogy nem ért vele egyet ebben a kérdésben, egyúttal teljes elégtételt adott a magyar zsidóságnak. De tovább nem ment: nem kívánta, hogy a miniszter mondjon le a véleménykülönbség miatt. Dési és Fábián beszéltek, rámutattak arra, hogy szerencsétlen kijelentés volt a mai időkben a honvédelmi miniszteré. Gömbös hallgatott. Az árnyék kezdett felfelé kúszni a falon.

A cseh propaganda mohón esett neki Gömbös beszédének. Az utolsó években a Bethlen-féle neo-liberalizmus a megszállt területen erősen éreztette hatását: a magyar érzelmű zsidóság rendkívül megerősödött, és erősítette egyúttal a magyar pártokat is. Most ez az új antiszemita ízű nyilatkozat kapóra jött a cseheknek. "Zsidó, fizess!" — ilyen plakátokat ragasztottak ki Komáromban, Nyitrán és Kassán, és felhívták a zsidóságot, hagyják ott a magyar pártokat Gömbös nyilatkozata miatt.

Ezt természetesen nem tették meg. Küszöbön állt a csehszlovák népszámlálás 1930. december végén, és a cseh plakátok sem rontottak a felvidéki magyar zsidóság hazafiságán. A felvidéki zsidó vezetők, dr. Halmi Béla Kassáról, dr. Fried Sándor Munkácsról az Egyenlőséghez fordultak, és leszögezték, hogy az ottani zsidóság magyar volt és magyar marad.

Minthogy a népszámlálás alatt súlyos hamisítások történtek a magyar zsidóság kárára, összehívtuk új politikai szervünket, a Magyar Zsidó Uniót. Párizsban kaptuk rá az ösztönzést, hogy egy ilyen szervezet kreáljunk, és első nyilatkozatunk az új szerven keresztül a magyar hazáért szólt. Megbélyegeztük a hamisításokat, és leszögeztük, hogy a Felvidéken a zsidók túlnyomó számban magyarnak vallották magukat. Bethlen intervenciójára nemcsak a magyar sajtó közölte az Unió tiltakozását, hanem Mussolini lapja, a Tribuna külön cikkben emelte ki a magyar zsidóság hazafias hűségét és bélyegezte meg a cseh népszámlálás hamisításait. És örök emléke marad ennek a népszavazásnak az a cikksorozat, melyet R. Vozáry Aladár munkácsi tanár, a későbbi képviselő és kormánybiztos írt az Egyenlőségbe a munkácsi zsidókról 1931. februárjában, ahol leírta, hogyan mentették meg a "kaftános pajeszes" zsidók szavazataikkal "a magyarságnak Zrínyi Ilona városát".

De az árnyék, az árnyék itt volt, és nem távozott most már felőlünk. 1931-ben peszach egyik estéjén a Dohány utcai templomban revolverlövés dördült el. Zatloka Emil 53 éves gépészmérnök istentisztelet közben belelőtt a tömegbe. Ketten meghaltak: Taglicht Náthán ügynök és Róth Jenő tanuló, öten megsebesültek. A merénylőt közveszélyes örültnek találták, és a Lipótmezőre szállították.

Hevesi Simon, ki maga is életveszélyben forgott, vezércikket írt az Egyenlőségben a merényletről. "Ez a féktelen izgatás eredménye, mely a politikából ered, és a felekezetünket sem kíméli." Az ország részvéte a zsidókkal volt, az áldozatok ágyánál megjelent a kultuszminiszter, a főpolgármester, a képviselőház elnöke, Sztranyavszky belügyi államtitkár. Az árnyék itt volt a lelkünkön, és nem távozott.

Eljött a nyár, két nagy politikai eseménnyel. A házat feloszlatták, és Bethlen tíz éves miniszterelnöki jubileumát ünnepelte meg. Az

Egyenlőség nem állhatott kizárólag az ellenzéki politika szolgálatába, hiszen benső kapcsolat fűzte a kormányhoz, tehát hasábjait egyképpen ajánlotta fel kormánypárti és ellenzéki politikusoknak. (Ezért súlyosan kikaptam Sándor Páltól, ki a Magyar Hírlapban nyílt levelet intézett hozzám, miért adtam ki a Bethlen-párt propaganda-cikkét lapomban Kállay Miklós államtitkár tollából.)

A választás eredménye az volt, hogy újból bekerült Dési Géza, Sándor Pál, Bródy Ernő, Gál Jenő és Fábián Béla. Mint új képviselő Vázsonyi János, Vázsonyi Vilmos kiváló, nagytehetségű fia. Baracs Marcell, a nagyszerű jogász, sajnálatosan kimaradt a házból.

Néhány héttel később a gazdasági összeomlás vihara száguldott végig Közép-Európán. A bankokat bezárták. Az angol kormány nemzeti alapon újjáalakult, zsidóhitű belügyminiszterrel, Herbert Samuellel és zsidóhitű külügyminiszterrel, lord Readinggel. A francia kormány is kicserélődött.

Gróf Bethlen István, Magyarország miniszterelnöke augusztus közepén lemondott, s elhagyta helyét.

(Budapest, 1940-1942)

Névmutató*

Abarbanel, Izsák (1437-1508):
219, 220

Abonyi Tibor: 418

Ábrahám Andor: 190

Acsády Ignác, dr. (1845-1906):
33, 39, 101, 103

Aczél Endre, dr. (1865-1935):
261

Adler Illés, dr. (1868-1924): 78,
81, 97, 137, 179, 180, 255, 296,
340, 341, 350

Adler Lajos (1837-1927): 142,
253

Adolf Mózes: 33

Ágai Adolf (1836-1916): 30, 78

Ágoston Péter, dr. (1874-1925):
194, 195, 196, 197, 198, 202,
210, 212, 230, 239

Alapi Béla (1876-?): 255

Alexander Bernát, dr.

(1850-1927): 205

Alföldi Mór: 280

Alföldy Ede: 210

Alpár Gitta (1903-1911): 363

Altenburger Gyula (1866-1945):
212

Amcsel Antal: 171

---

* Összeállította Kustán Judit
(MTA Judaisztikai
Kutatócsoport)
és Schweitzer Gábor.

Andermann Éliás: 171

Andrássy Gyula gr.

(1823-1890): 39, 73, 162, 204,
307, 332, 335

Andrássy Gyula gr., ifj.

(1860-1929): 57, 201

Andreánszky Gábor br.

(1845-1908): 47, 48

Andrescu: 191

Antal Gábor, dr.: 154

Angyal Dávid (1857-1943): 161

Antal Géza, dr.: 147

Antal Sándor (1882-1944): 194

Apponyi Albert gr. (1846-1933):
43, 57, 69, 118, 121, 122, 148,
154, 161, 162, 204, 215, 219,
220, 224, 295, 298, 301, 302,
342, 348, 356, 357, 371, 421

Arányi Ignác: 416

Asch, Schalom (1881-1957): 91

Asquith, Herbert Henry
(1852-1928): 329

Avarffy Elek: 316, 317, 318,
319, 320, 322-326, 350, 408

Babarczy br.: 314

Bach Artur: 282, 283

Bach Ferenc: 282

Bach László: 283

Bach, Alexander (1813-1893):
58

Bacher Vilmos, dr. (1850-1913):
134, 137, 142, 180

Bajcsy-Zsilinszky Endre: lásd
Zsilinszky Endre

Bakonyi Samu (1862-1922): 78,
81, 137, 140, 142, 181, 255

Balás Elemér, dr.: 127

- Balassa Ármin (1861-1923): 275
 Balfour, Arthur James
 (1848-1930): 244
 Balla Bernát: 349
 Ballagi Aladár, dr. (1853-1928):
 161, 162
 Ballagi Ernő, dr. (1890-1944):
 221, 260, 261, 319, 408-410
 Ballagi Mór: lásd Bloch Móric
 Balogh György, dr.: 115
 Balogh Jenő, dr. (1864-1953):
 149
 Balthazár Dezső, dr.
 (1871-1936): 73, 75, 95, 135,
 152, 153, 182, 194, 195, 199,
 215, 216, 230, 234, 401, 421
 Bánffy Dezső br. (1843-1911):
 67
 Bánffy Miklós gr. (1874-1950):
 352
 Bangha Béla (1880-1940): 170,
 199, 205, 225
 Bánóczi József, dr. (1849-1926):
 30, 137, 205, 255
 Barabás Béla (1855-1934): 358
 Baracs Károly (1868-1929): 390
 Baracs Marcell, dr. (1865-1933):
 305, 337, 348, 363, 365, 386,
 401, 403, 430
 Baracs Marcellné: 416, 418
 Bárczi (Bárczy) István
 (1866-1943): 224, 306
 Bárczy Gusztáv: 129
 Barkóczy Béla: 113
 Barna Bertalan: 306
 Barna Izidor (1860-1911): 59
 Baross Gábor (1848-1892): 60
 Baross Gyula (1876-1936): 161
 Bartha Miklós (1848-1905): 77,
 103, 107
 Bartos János: 234
 Bary József, dr. (1858-1915): 28,
 29, 31-33, 40
 Batthyány Tivadar gr.
 (1859-1931): 201, 214
 Baumgarten Zsigmond: 287
 Beck Marcell: lásd Madarassy
 Beck Marcell br.
 Beck Sándor: 297, 350
 Beér Simon: 171
 Beilis, Mendel Menahem
 (1874-1934): 148, 158, 159
 Béla Henrik: 278
 Bellot, Hugh H. L.: 355
 Benedek János: 350
 Benedek Sándor, dr.
 (1854-1936): 152
 Beniczky Ödön (1878-1931):
 296
 Beöthy Zsolt (1848-1922): 161,
 308
 Bérczi Mór: 267
 Berényi Sándor (1865-1943):
 199
 Berger Albert: 278
 Bergmann Rezső: 288
 Berkes Zsigmond: 171
 Berki Gyula: 339
 Berkovits Adolf: 280
 Berniczky Ödön (1878-1931):
 338
 Bernolák Nándor (1880-1951):
 303, 309

- Bernstein Béla, dr. (1868-1944): 174, 194, 198, 391, 392, 415
- Berzeviczy Albert, dr. (1853-1936): 26, 44, 144, 181, 367, 370, 401
- Besnyő István: lásd Winckler István
- Bessenyei Zénó: 384
- Bethlen István gr. (1874-1947): 47, 299, 298, 327, 332-335, 337, 339-349, 351-353, 355-360, 363, 364, 366, 372, 376, 377, 379-381, 383, 384, 386, 387, 396, 398, 400, 403-405, 407, 413, 418, 421, 423-430
- Bezerédy István: 401
- Bialik, Hayyim Nahman (1873-1934): 95, 112, 183
- Biedl Jenő: 282, 283
- Biedl Samu, dr. (1872-1938): 275, 283, 390, 391
- Bigart, Jacques: 423
- Bihari Sándor (1856-1906): 107
- Binét Sámuel: 280
- Bíró Lajos (1880-1948): 243, 255
- Bismarck, Otto von (1815-1898): 52
- Blau Lajos, dr. (1861-1936): 137, 167, 194, 198, 250
- Blau, dr.: 427
- Bleyer Jakab, dr. (1874-1933): 400
- Bloch (Ballagi) Móric (Mór) (1815-1891): 161
- Bloch Mózes (1815-1909): 134
- Bloch, Joseph Samuel (1850-1923), dr.: 92, 93
- Blum Ödön, dr. (1862-?): 410, 416
- Blumenthal Béla: 279, 280
- Blumstein Samu: 328
- Bodnár István: 282
- Bodnár László: 282
- Bogdányi Mór (1854-1923): 39, 49, 50
- Böhm Vilmos (1880-1949): 270, 281
- Bokor Ádám: 82
- Bokor Adolf: 283
- Bolgár: 237
- Boros Jenő: 282
- Boros Vilmos: 279
- Boros-Weiner Samu, dr.: 52
- Borsodi József, dr. (1878-1943): 415
- Boskovitz család: 74
- Boskovitz Malvina (1863-1910): 74
- Botlik József: 345
- Bozsik Pál: 305, 334
- Braun Róbert, dr. (1879-1937): 195
- Brayer Móric: 288
- Briand, Aristide (1862-1932): 380
- Bródy Ernő, dr. (1875-1961): 122, 127, 245, 247, 250, 300, 313, 328, 329, 341, 346, 348, 359, 363, 386, 388, 390, 401, 417, 430
- Brózsa Ottó: 71
- Brüll Alfréd (1876-1944): 294

Budaváry László: 307, 329, 332, 345, 348, 408
 Buday-Goldberger Leó: lásd Goldberger Leó, budai
 Burbach Péter: 44
 Burcza Miklós: 280
 Burdia Szilárd: 207
 Burger Márton: 168
 Busbach Péter: 45
 Buxbaum (Bukszbaum) Vilmos: 127, 129, 130
 Buxbaum (Vilmos)né szül. Veinberger Pepi: 129, 130
 Buza Barna (1873-1944): 245, 247, 248, 258
 Castiglione: 137
 Chajes, Hirsch (Zevi) Perez, dr. (1876-1927): 259
 Cholnoky Jenő, dr. (1870-1950): 210
 Chorin Ferenc, dr. (1842-1925): 30, 40, 44, 46, 60, 343, 386
 Clark, George, Sir (1874-1948?): 294, 295
 Clemenceau, Georges (1841-1929): 223
 Cohen: 356
 Concha Győző (1846-1933): 210
 Csáky Albin gr. (1841-1912): 53, 54, 59, 60, 62, 63, 65, 66, 370
 Csáky Károly gr. (1873-1945): 370
 Csáky László gr. (1820-1891): 207
 Csapó Sándor: 171
 Császár Elemér, dr. (1874-1940): 161
 Csepkanics: 29
 Csergő Hugó, dr. (1877-1944): 349
 Csernigovszky (Csernichovsky), Saul (1875-1943): 95, 112
 Csernoch János, dr. (1852-1927): 73, 77, 152, 156, 181, 214, 309, 311, 312, 380, 390
 Csetényi Imre, dr.: 417
 Csilléry András (1883-1964): 286, 328, 351, 359, 398
 Cukor, Moritz: 306
 Cuza: 362, 378, 399
 Czeizler Sándor: 282
 Czernin Ottokár (1872-1932): 214
 Czövek: 208
 Daianu Illés: 191
 Damjanovics István: 228
 Dánér Béla: 303, 309, 348
 Danzig Samu, dr. (1878-?): 236
 Darányi Ignác (1849-1927): 77, 103
 Darányi Kálmán (1886-1939): 402, 418
 Daruváry Alajos: 66
 Daruváry Géza (1866-1934): 351
 Deák Ferenc (1803-1876): 36, 40, 41, 48, 57, 73, 77, 328, 354
 Degré Miklós, dr. (1867-1945): 325
 Deme: 235
 Demény Dezső: 171

- Deményi Aladár, dr.: 403, 404
Dénes Izidor: 288
Déri Ferenc (1874-?): 339
Dési Géza, dr. (1870-1945): 342, 348, 386, 390, 397, 401-403, 410, 414-416, 418, 419, 428, 430
Dési Zoltán: 57
Deutsch Bernát: 278
Deutsch Ernő, dr. (1872-1944): 418
Deutsch Imre: 297
Deutsch József: 65
Deutsch Ödön: 280
Deutsch Samu, ifj. (1858-1923): 280
Dezső János, dr.: 280
Dick Manó: 162
Dóczy Lajos (1845-1918): 30
Dókus Gyula: 132
Dombovány Géza, dr. (1878-1938): 255, 256, 287, 290, 318, 322, 325
Dömény Lajos, dr. (1880-1914): 169
Draskovics Iván gr. (1844-1910): 207
Dreyer Samu: 267
Dreyfus, Alfred (1859-1935): 26, 34
Drummond, Édouard (1844-1915): 355
Dudinszky Nesztor: 192
Eckhardt Tibor (1888-1972): 362
Edelstein Bertalan, dr. (1876-1934): 180
Eduárd király (VII. Edward) (1843-1910): 88
Egán Ede (1851-1901): 77, 103, 105
Ehrentheil Mór (1825-1894): 61
Ehrlich G. Gusztáv (1849-1942): 263
Ehrlich István: 278
Eischoff Dávid: 303
Eisenmenger, Johann Andreas (1654-1704): 357
Eisern István: 132
Elkán Lajos: 277
Engel József, jánosi (1851-1939?): 142, 391
Engel Sándor, dr.: 277, 278
Engelsmann Jenő: 283
Eötvös József br. (1813-1871): 41, 65, 144, 205, 224, 315, 410, 411
Eötvös Károly (1842-1916): 26, 28, 29, 50, 51, 63, 82, 135, 136
Eötvös Loránd br. (1848-1919): 65-67, 224
Eppler Sándor (1890-1942): 428
Erdődy Tamás gr.: 332
Erdős Márkus: 288
Erdős Sándor: 240
Erekly Károly (1878-1952): 303, 334, 348
Erényi-Ullmann Gyula: 75
Ernyei István: 171
Erzsébet királyné, Habsburg (1837-1898): 67
Esterházy István gr.: 46
Esterházy Mór (1881-1960): 201

Esztergályos János (1873-1941): 400	Ferenc József, I., Habsburg (1830-1916, uralk.: 1848-1916): 25, 54, 65, 69, 150, 189, 381
Eulenberg Salamon, dr.: 416	Ferenc Szalvátor, Habsburg, főhg. (1866-1939): 173
Fábián Béla, dr. (1889-1967): 260, 261, 274, 275, 348, 359, 362, 363, 379, 386, 401, 403, 408, 410, 428, 430	Festetics Sándor gr. (1882-1956): 266
Fábián Sándor, dr.: 408	Finály Ernő, dr. (1860-1934): 308
Fabó Bertalan, dr. (1868-1923): 181	Finkelstein: 208
Fábry Oszkár: 273, 274	Finzi, Chacham, R.: 100
Faitlovitch Jakab: 103	Fischer Gyula, dr. (1861-1944): 60, 215, 235, 255, 391, 393, 394
Fangler Béla: 302, 303, 332, 348	Fischer Marcell: 282, 283
Farkas Antal: 309	Fischer Samu: 280
Farkas Elemér: 400	Fischl Simon: 288
Farkas Gyula, dr. (1894-1958 u.): 76, 77	Fleischmann Sándor, dr. (1862-1916): 55, 75, 111, 166, 181, 261
Farkas Pál (Wolfner) (1878-1921): 204, 207, 208, 229	Fleischner Márton: 288
Fehér Antal: 279	Fleissig Sándor (1869-1939): 386
Fehér Artúr (1886-1945): 408	Földi Károly, dr.: 405
Fehér Márton: 267	Fodor Gyula (1890-1941): 253, 410
Fehér Sándor: 280	Fodor Károly: 354
Feigl István: 283	Fodor Zsigmond: 297
Fejér Ferenc, dr.: 404	Fogarassy: 208
Fejér Lipót, dr. (1880-1959): 205, 428	Förster Lajos: 346
Fekete Adolf: 297	France, Anatole (1844-1924): 26
Feldmann József, dr.: 415	Frankl Adolf (1859-1936): 142, 360
Feleki Béla, dr. (1862-1923): 59, 74, 255, 346	Freudiger Mózes (1833-1913): 45, 46
Feleki Sándor (1865-1940): 74	Freundlich Jakab: 171
Fellner Leó (1860-1945): 349, 417	Frey János: 193
Fenyő József: 171	
Fenyves László: 278	

Fried Sándor, dr.: 429
 Frieder Andor: 303
 Friedmann Adolf: 409
 Friedmann Bernát (1844-1925): 28
 Friedmann Samu: 171
 Friedrich István (1883-1958): 285-287, 291, 294, 295, 300, 302, 330
 Friedrich, Hans, dr.: 313
 Fritz Rezső: 297
 Frommer Rudolf, fegyverneki: 386
 Frug, Shimon Shmuel (1860-1916): 112, 163, 183
 Fuchs Jenő: 280
 Fuchs Sándor: 171, 309
 Futó Gyula: 221, 274
 Gaál Gaszton (1868-1932): 399, 400
 Gabirol, Slomo ben Jehuda ibn (1020-1057): 110
 Gábor Andor (1884-1953): 181, 273
 Gábor Ferenc: 282
 Gábor György: 282
 Gábor Gyula, dr. (1868-1936): 291, 368
 Gál Gyula: 428
 Gál Jenő, dr. (1872-1940): 361, 363, 386, 401, 408, 410, 416, 417, 430
 Gál Mór: 267
 Galamb János: 127, 128, 129, 132
 Galambos Aladár: 287, 290
 Gallotsik: 234
 Garai Józsefné: 278
 Gartenzaun Dávid: 288
 Gáspár György: 283
 Gáspár Márk: 410
 Gavrilovics, M.: 207
 Gedő Árpád, dr.: 255
 Gedyuly Henrik (1866-1937): 73, 183
 Geist Jenő: 280
 Gencsi Samu, dr. (1853-1919): 142, 249
 Gerlőczy Károly, dr.: 389, 411, 418, 420
 Gettler Jakab: 303
 Gettler József: 279
 Ghillány Imre: 192
 Giesswein Sándor, dr. (1856-1923): 154
 Giszkalay János (Gush Halav) (1888-1951?): 261; lásd még dr. Widder Dávid
 Gladstone, William Ewart (1809-1898): 48
 Glaser Béla: 398
 Glaser József: 277
 Glass Izor, dr.: 75
 Glück Gyula, dr.: 391
 Glück Mór: 240
 Glückstahl Samu, dr. (1864-1937): 263, 302, 346, 363, 401, 402, 404, 414, 418
 Gold Vilmos: 288
 Goldberger Leó, budai (Buday-Goldberger Leó), dr. (1878-1945): 386, 388, 393, 417
 Goldberger Rudolf: 280
 Goldschmied Egon: 168

Goldschmiedt, Avigdor: 375, 376, 426
 Goldziher Ignác (1850-1921): 30, 41-43, 51, 161, 180, 205, 301, 330
 Gombos Benő: 267
 Gömbös Gyula (1886-1936): 253, 284, 347, 357, 362, 398, 400, 405, 427, 428
 Gonda Henrik, dr. (1880-1942): 224
 Gordon, Aharon David (1856-1922): 112, 183
 Görgey István (1886-1945): 384
 Görög Simon, dr.: 278
 Graetz, Heinrich (1817-1891): 108
 Gragger Róbert, dr. (1887-1926): 161, 162
 Gráner Béla: 52
 Gratz Gusztáv (1875-1946): 331
 Grauer Vilmos, dr.: 420
 Grecsák Károly: 214
 Grieger Miklós (1880-1938): 306
 Groák Dezső: 280
 Grossmann (Groszmann) Zsigmond, dr. (1880-1945): 183, 391, 416
 Grósz Arnold, dr.: 280
 Grósz Dávid: 415
 Grósz Mihály: 303
 Grósz Vilmos: 277
 Groszmann Zsigmond, dr.: lásd Grossmann Zsigmond
 Grün Imre: 283
 Grünbaum József: 314
 Grüner István: 282, 283
 Grünwald Istvánné: 279
 Grussbach Samu: 267
 Gunszt Sándor: 278
 Guszmán Ferenc: 283
 Gusztáv Adolf, II. (uralk.: 1611-1632): 83
 Guttmann Béla: 78
 Guttmann Jenő: 190
 Guttmann Vilmos br.: 142
 Gyarmathy Ambrus: 130
 Györky Imre (1886-1958): 403
 Gyulai Pál (1826-1909): 69, 77
 Haas Rezső: 283
 Haber Samu: lásd Komáromi Sándor
 Habsburg-dinasztia: 286, 381
 Hadik János gr. (1863-1933): 214, 401
 Hafner, Radivoj: 207
 Hajdu Aladár: 278
 Hajdu Ármin: 278
 Hajdú Marcell, dr. (1871-1936): 263, 346, 404
 Hajdú Miklós, dr. (1879-1955): 174, 181, 246, 249, 250, 257
 Halaktovich Bertalan: 192
 Halévi, Jehuda (1085-1141): 100, 110, 183
 Haller István (1880-1964): 183, 193, 294, 295, 301-303, 307-309, 314, 315, 329, 332, 351, 398, 400, 402
 Hallgarten Károly: 91
 Halmi Béla: 429
 Halmos Ferenc: 283
 Halmos Géza, dr.: 199

- Halmos Imre: 283
 Hamburger Ede: 288
 Hámory László: 227
 Handler Simon, dr.: lásd Hevesi Simon
 Hartenstein Ignác: 280
 Hartstein Lajos: 361
 Hatvany (Deutsch) József br. (1858-1913): 121, 142
 Hatvany család: 293
 Hatvany Lajos br. (1880-1961): 210-212
 Hatvany-Deutsch család: 91
 Hauer Miksa, dr.: 250
 Havas Henrik: 277
 Hazai Hugó (1867-1930): 111
 Hecht György: 354
 Hegedűs György: 312, 321
 Hegedűs Lóránt (1872-1943): 332, 334, 390
 Hegymegi Kiss Pál: 399
 Heimler: 288
 Heinrich Ferenc (1866-1925): 346, 348, 382, 383, 386
 Héjj Imre: 329
 Héjjas Iván (1890-1950): 344, 345, 351
 Helfy Ignác (1830-1897): 76
 Heller Jakab: 236
 Heltai Ferenc, dr. (1861-1913): 149, 150
 Henriquez: 356
 Herczeg Ferenc (1863-1954): 75, 76, 135, 137, 157, 211, 300
 Herskó Dávid: 29, 32, 108
 Herskovits Mózes: 279
 Herzl Tivadar, dr. (1860-1904): 82-84, 87, 88, 91, 257
 Herzog Mór br.: 166
 Hevesi Árpád: 282
 Hevesi Ferenc, dr. (1898-1953): 418, 428
 Hevesi (Handler) Simon, dr. (1868-1943): 78, 97, 137, 138, 179, 255, 262, 296, 298, 311, 349, 350, 360-363, 365, 367-369, 380, 381, 387-396, 413, 415, 429
 Hirsch Ferenc: 288
 Hirsch Károly: 288
 Hirsch Márton: 249, 261
 Hirsch Ödön: 280
 Hirschler Ignác (1823-1891): 48
 Hitler, Adolf (1889-1945): 378, 427
 Hodzsa, Milán: 256
 Hoffer Lőrinc: 150
 Hoffmann M. L.: 279
 Hoffmann Miksa: 288
 Hoffmann Mór: 280
 Hollaender Samu: lásd Hollósi Sándor
 Holló: 132
 Hollósi Sándor (Hollaender Samu): 304, 305
 Horn Ede (1825-1875): 149
 Horn Emil: 171
 Hornyánszky Zoltán: 313
 Horovitz Fülöp: 232
 Horovitz József (1880-1952): 392
 Horthy Miklós (1868-1957): 283, 294-296, 331, 38

- Horváth Boldizsár (1822-1898): 39, 47, 144
 Horváth János (1878-1961): 161, 162
 Huber János: 303
 Huber Lipót dr. (1861-1946): 156, 176, 177
 Hunyady Ferenc gr.: 422
 Huszár Károly (1882-1941): 191, 197, 204, 229, 295, 301
 Hymans: 355
 Ignatiew, Nikolaj Pavlovics gr. (1828-1908): 25, 37
 Ilg György: 260
 Illés Samu: 105
 Ilosvay Bálint: 229
 Ilosvay Lajos, dr.: 166
 Irányi Dániel (1822-1892): 26, 44, 60
 Ishii br.: 357
 Istóczy Győző (1842-1917): 25, 26, 28, 31, 35-37, 39, 41, 44, 49, 52, 53, 316, 341
 Ivánka Imre: 184
 Izsó, dr.: 167
 Jacomini: 36
 Jamniczky: 122
 Jankovich Béla, dr. (1865-1939): 72, 166, 181
 Jánossy Gábor: 400
 Jánosy Zoltán: 259
 Jászai Mari (1850-1926): 363
 Jászi Oszkár, dr. (1875-1957): 195, 202, 204, 209, 210, 211, 212, 215, 221, 239, 249, 257-261, 272, 284
 Jekel Péter, dr.: 187
 Jencs Árpád: 229
 Jochelmann: 92
 Jókai Mór (1825-1904): 26, 45, 46, 75, 76, 163, 328
 József, Habsburg, főhg. (1872-1962): 172-174, 286, 405
 Juhász Nagy Sándor, dr. (1883-1946): 245, 248
 Kaas Ivor br. (1842-1910): 57
 Kabos Endre (1864-1923): 55
 Kalir, Eleázár (7/8. sz.): 100
 Kállay Miklós (1887-1967): 430
 Kálmán József: 277
 Kálmán Ödön, dr. (1886-1951): 390
 Kalmár Lajos: 280
 Kalmár Zsigmond: 280
 Kalusch Samu: 267
 Kánitz Dezső (1856-?): 142, 280, 363, 388, 392
 Kánitz Gyula, dr.: 280
 Karafiáth Jenő (1883-1952): 399
 Karczag Pál, dr.: 280
 Kardos György: 282
 Kardos Jakab: 280
 Karinthy Frigyes (1887-1938): 183
 Kármán Mór (1843-1915): 30, 43, 205
 Karo (Caro), Jozsef (1488-1575): 109
 Károly Ferenc József, Habsburg (= IV. Károly) (1887-1922) (uralk.: 1916-1918): 190, 191, 193, 200, 201, 294, 339, 349, 381

Károlyi Gyula gr. (1871-1947): 282
 Károlyi Imre gr. (1873-1943): 147
 Károlyi István gr., ifj. (1845-1907): 46
 Károlyi József gr. (1884-1934): 191
 Károlyi Mihály gr. (1875-1955): 158, 159, 213, 221, 240, 242, 260, 265, 271-273, 285, 286, 309, 330, 335
 Károlyi Sándor gr. (1831-1906): 63
 Kaszab Aladár (1868-1929?): 199, 248, 263, 388, 390, 403-405, 414
 Katrica, dr.: 106
 Kaufmann Dávid (1852-1899): 134
 Kayserling, Mayer (1829-1906): 134
 Kecskeméti Lipót, dr. (1865-1936): 57, 79, 137, 194, 267, 305
 Kecskeméti Vilmos (1879-1937): 410
 Keglevich István gr. (1840-1905): 66
 Kelemen Adolf, dr. (1861-1918): 199
 Keleti Adolf: 280
 Kell Árpád: 288
 Keller Dávid: 129
 Keller József: 306
 Kemény (Kohn / Klein?) Vilmos: 328
 Kemény Géza, dr.: 224, 339
 Kemény Simon (1883-1945): 288
 Kémeri Nagy Imre (1903-1942): 399
 Kerényi Samu, dr.: 279
 Kéri Pál (1882-1961): 270
 Kertész Ármin: 288
 Keszler Gyula: 306
 Kéthly László br. (1839-1927): 398
 Khuen-Héderváry Károly gr. (1849-1918): 72, 115, 133, 135, 139, 181, 222, 223
 Kincsessy Péter: 228
 Király György (1887-1922): 161
 Király István: 398
 Kisfalusy Sándor: 236
 Kiss Arnold, dr. (1869-1940): 137, 178, 183, 298, 391
 Kiss Bertalan: 280
 Kiss Dávid: 282
 Kiss József (1843-1921): 30, 44, 51, 78, 112, 137, 150, 307
 Klausz Imre (?-1922): 339
 Klebelsberg Kunó gr. (1875-1932): 343, 344, 346, 348, 351, 358, 359, 367, 368, 371-379, 397, 400, 420, 422
 Klein Adolf: 141
 Klein Antal, dr.: 279
 Klein Béla, dr.: 277
 Klein Herman: 129
 Klein János: 283
 Klein József: lásd Patai József
 Klein Lipót: 314

Klein Mór, dr. (1842-1915): 55,
 278, 303
 Klein Vilmos: 277, 280
 Kmetty Károly (1863-1929):
 409
 Kmoskó Mihály, dr.
 (1876-1931): 200
 Knopfer: 129
 Kóbor Ignác: 168
 Kóbor Tamás (1867-1942): 82,
 390, 416, 417
 Kohn Mór: 171
 Kohn Sámuel, dr. (1841-1920):
 75, 89, 90, 301
 Kohner Adolf br. (1865-1937):
 137, 142, 166, 170, 253, 255,
 264, 342, 390, 405, 410, 420,
 423
 Kohner Károly br.: 312, 321
 Kohner Vilmos (Willy) br.: 349,
 417
 Kohner Zsigmond (1840-1908):
 67, 262
 Komáromi Sándor (Haber
 Samu) (1866-1922): 111, 166,
 181
 Komlóssy Ferenc: 48, 49
 Komor Arnold (1861-1935):
 391
 Komor Gyula (1867-1943): 59
 Kontra Aladár: 400
 Kopfstein Béla: 278
 Korein Dezső: 288
 Kornfeld Mór br. (1882-1967):
 172
 Kornfeld Zsigmond br.
 (1852-1909): 80
 Kórodi-Katona János: 342, 408
 Korvin János: 266
 Kossuth Ferenc (1841-1914):
 147
 Kossuth Lajos (1802-1894): 36,
 40, 76, 77, 128, 206, 354, 356
 Kószó István: 328
 Kosztolányi Dezső (1885-1936):
 183, 184, 186, 187
 Kovács Alajos, dr. (1877-1963):
 324, 325
 Kovács Hermann: 416
 Kovács József, dr.: 236, 278
 Kövesi János: 282
 Kozma Andor (1861-1933): 75,
 76, 145, 158, 170, 182
 Kozma Sándor (1825-1897): 26,
 28, 37, 176
 Krámer Málkiél (Kramer
 Malkiel): 244, 246, 262
 Kranz Károly: 261
 Krausz Emánuel: 169
 Krausz Lajos, megyeri
 (1844-1905): 44
 Krausz Simon (1873-1938): 282
 Krausz, Mayer: 306
 Krausz: 182
 Kriszhaber Adolf, dr.
 (1860-1946): 215
 Kulcsár Ferenc: 129
 Kun Béla (1886-1939): 273, 283,
 285, 286, 292, 304
 Kun Lajos, dr. (1886-1944): 392
 Kúnos Ignác, dr. (1860-1945):
 137
 Lajta Béla (1873-1920): 113

Lakatos László (1882-1944): 183	Liptay Lajos: 229
Lakner Artúr (1893-1944): 408	Livedman: 356
Lampek Jakab: 279	Löbl Jenő: 288
Landau Adolf: 314, 351	Löbl Lipót: 288
Landauer Béla: 233, 234	Löcherer, dr.: 132
Landort Hugó: 267	Lőrincz György: 350
Láng Lajos, dr. (1885-1952): 278, 387	Losonci Pál: 190
László Ignác: 280	Lovas József: 130
Lederer Sándor, dr. (1852-1927): 81, 107, 138, 180-182, 263-265, 284, 285, 291, 293, 330, 331, 338, 341, 346, 347, 349, 350, 353, 359, 361, 363-367, 369, 383, 384, 387, 388, 392, 395, 396, 402, 404, 410, 413, 414	Lovász Márton (1864-1927): 254
Lefkovics Bernát: 277	Löw (Löw) Immánuel (1854-1944): 54, 180, 205, 304, 305, 337, 390, 392, 393, 401, 402
Leinkauf Antal: 287	Löw (Löw) Lipót (1811-1875): 305, 386, 401
Lénárt Sándor: 279	Löw (Löw) Lipót [jun.]: 282
Lengyel Ernő, dr. (1885-1944): 95, 221	Löw (Löw) Tibor: 414
Lenin, Vladimir Iljics (1870-1924): 221	Löw (Löw) Tivadar, dr. (1848-1940): 51, 59
Leó, XIII. (1810-1903, pápa: 1878-1903): 36, 69	Löwenstein: 92
Leon, Quinonez de: 355	Löwy Mór: 279
Lesznai Anna (1885-1966): 211	Löwy Sándor: 277
Lévai Imre: 278	Lueger, Karl (1844-1910): 64, 92
Lévay Henrik (1826-1907): 48	Lukács György, dr. (1865-1950): 154, 377, 400
Lévy, Sylvain, dr.: 365, 426	Lukács László (1850-1932): 139, 149, 348
Leyer László: 208	Madarassy Beck Marcell br. (1872-1945): 209, 293
Liebermann Henrik: 279	Magyar Lajos (1891-1940): 221, 242, 273
Lindenfeld Lajos: 283	Mahler Ede, dr. (1857-1945): 108, 205, 255
Linka György: 191	Makai Emil (1870-1901): 55, 59, 71, 74, 108, 110
Lipcsey Ádám: 82	

- Makay Béla:** 113-115, 120, 122, 124
- Malasits Géza (1874-1948):** 403
- Mandel Pál:** 44
- Mandl Árpád:** 282
- Manuello (Immanuel ben Salomo Romi) (1265-1330):** 110
- Marczali Henrik, dr. (1856-1940):** 59, 137, 161, 205, 255, 390
- Margulies, Emil, dr. (1877-1943):** 92
- Márkus Dezső, dr. (1862-1912):** 55, 56, 59, 71
- Márkus Miksa (1868-1944):** 274
- Marmorek, Alexander:** 87
- Martinovics Sándor:** 231
- Masurek, dr.:** 194
- Matej Ignác:** 29, 32
- Maxson:** 206
- May Dezső:** 171
- Meczner Gyula:** 132
- Méhely Lajos (1862-1953):** 398
- Meisner Jenő:** 277
- Meisner Sámuel:** 277
- Melczer István:** 278
- Melicher István:** 171
- Mellinger Endre:** 283
- Mellinger Henrik:** 278
- Mello, Franco de:** 373, 374
- Méray-Horváth Károly (1859-1938):** 210
- Meskó Zoltán (1883-1959):** 229, 312, 339
- Meyerhoffer, Eberhart:** 170
- Mezei Ernő (1851-1932):** 30, 33, 39, 40, 44, 51, 78, 137, 174, 179, 181, 230, 257, 258, 408
- Mezei Mór (1836-1925):** 58, 59, 66, 78, 81, 93, 137, 142, 167, 179, 181, 193, 232, 254, 265, 302, 361
- Mezey Ferenc, dr. (1860-1927):** 43, 61, 71, 81, 97, 104, 114, 118, 121, 127, 137, 142, 168, 180, 193, 210, 244-247, 250, 251, 254, 255, 262, 265, 303, 330, 331, 337, 360, 361, 363, 368, 369, 388-391, 393, 395, 405
- Mezey Sándor, dr. (1884-?):** 111, 166, 181, 298
- Mezőssy Béla (1870-1939):** 214
- Miklós Andor (1880-1933):** 294
- Miklós Antal, dr.:** 187
- Miklós, II. (1868-1918, cár: 1894-1917):** 88
- Mikszáth Kálmán (1847-1910):** 26, 43
- Millerand, Alexandre (1859-1943):** 297
- Milotay István (1883-1953):** 193, 302
- Mohácsi Ernő:** 183
- Mohácsi Jenő (1886-1944):** 255
- Molnár Jenő, dr. (1880-1933):** 181, 410
- Montefiore család:** 92
- Morvay Zsigmond, dr.:** 399
- Müller István:** 304
- Munkácsi Bernát, dr. (1860-1937):** 137

Munkácsy Mihály (1844-1900): 107
 Mussolini, Benito (1883-1945): 412, 429
 Nádor Béla: 279
 Nádosy Imre (1872-1935): 208
 Nagy Andor: 302, 420
 Nagy Béla: 325
 Nagy Elek: 355, 360
 Nagy Sándor, dr.: 211
 Nánássy Andor: 362
 Nathan, Ernesto: 150
 Nathan, Paul, dr.: 91
 Návay: 277, 279
 Neculcea: 267
 Négyesy László (1861-1933): 161
 Neményi Ambrus (1852-1904): 30, 44
 Nemes Gusztáv: 297
 Nemes Zsigmond, dr.: 248, 250
 Németh Márkus: 288
 Némethy Bertalan: 128
 Neubauer Szidon: 297
 Neumann Ármin, dr. (1845-1909): 60, 69
 Neumann Ede, dr. (1859-1918): 26, 27, 57, 59, 193, 230
 Neurüher: 208
 Neuwelt Ármin: 40
 Neuwirth Jakab: 314
 Ney Dávid (1842-1905): 78
 Ney Gyula: 280
 Nobel Sándor, dr.: 176
 Nöldeke, Theodor (1836-1930): 205
 Nordau, Max (1849-1923): 91
 Nyitrai Elek, dr.: 413
 Nypels György: 304, 305
 Oblath, Asdulf: 306
 Oblath Gyula: 309
 Oesterreicher Jakab, dr.: 52
 Oesterreicher Nándor: 278
 Oesterreicher Oszkár: 279
 Ónody Géza: 26, 28, 31, 35, 37, 39, 44, 53
 Ortutay: 303
 Óser Lipót: 280
 Österreicher Béla: 280
 Pakots József (1877-1933): 348, 399, 400
 Palágyi Lajos (1866-1933): 55, 71, 349, 417
 Palágyi Menyhért (1859-1929): 55
 Pallavicini György, örgr. (1881-1946): 201
 Pallavicini Zsigmond (= Ede?), csáki (1845-1914), örgr.: 68
 Pálmay Lajos, dr. (?-1937): 282, 283
 Páncél Sándor: 297
 Pánczél Zoltán (1864-1934?): 350
 Pap Géza br. (1864-1934): 65-67, 69, 182, 367
 Pap Róbert, dr.: 283
 Papp József: 401
 Pásztor Árpád (1877-1940): 182
 Patacsy Dénes: 303
 Patai (Klein) József (1882-1952): 75, 95, 96, 108, 111, 112, 163, 180

- Pauler Tivadar (1816-1886): 40,
 50, 176
 Pécely Kálmán: 37
 Péchy Tamás (1829-1897): 44,
 47
 Peidl Gyula (1873-1943): 286
 Perec, Jitzchak Leib
 (1851-1915): 163
 Perls Ármin (1853-1914): 137
 Persián Ádám (1887-1934):
 127, 128, 129
 Pesthy Pál (1873-1952): 360,
 371, 383, 384
 Pető Sándor (1866-1921): 204,
 300, 313
 Petri Pál: 410
 Petrovác Gyula: 399, 400
 Peyer Károly (1881-1956): 377,
 413
 Pfeiffer Fülöp, dr.: 390, 391
 Pfeiffer Ignác, dr. (1867-1941):
 287
 Pick Móric: 283
 Pillischer Hermann: 241
 Pinkovszky: lásd Pintér /
 Pinkovszky
 Pintér (= Pinkovszky / Pinterics /
 Schaechter): 390
 Pintér: 208
 Pinterics: lásd Pintér /
 Pinkovszky
 Podmaniczky Frigyes br.
 (1824-1907): 57
 Pollacsek Sándor: 277
 Pollák Illés (1852-1929): 51
 Pollák Regina: 54
 Polnay Jenő, tiszasülyi
 (1873-1963): 285, 330, 331,
 337, 341
 Polónyi Géza (1848-1920): 62,
 69
 Pongrácz Sándor, dr.: 241
 Pongrácz Károly gr.: 66
 Pós: 236
 Prekup Gáborné: 191
 Preszler: 280
 Princip, Gavriilo (1894-1918):
 166
 Prohászka Ottokár (1858-1927):
 224, 225, 227, 228, 232-234,
 284, 292, 302, 311-313, 345
 Pröhle Vilmos, dr. (1871-1946):
 323
 Propper Sándor (1877-1956):
 403
 Pulszky Ferenc (1814-1897): 44,
 46
 Purjesz Lajos (1881-1925): 208
 Ráday Gedeon gr. (1872-1937):
 338
 Radó Antal (1862-1944): 59
 Rákosi Ferenc: 175
 Rákosi Jenő (1842-1929): 307,
 328
 Rakovszky István (1858-1931):
 159, 338
 Rakovszky Iván (1885-1960):
 358
 Rassay Károly (1886-1958):
 335, 336, 338, 345, 347, 348,
 359, 383
 Ráth Endre: 184, 192
 Ráth Zsigmond, dr.: 326

Ravasz László (1882-1975): 210	Roszner Ervin br. (1852-1928): 39
Reading, lord: 430	Róth Dezső: 267
Rechnitz Sándor: 266	Róth Jenő: 429
Rechtschaffen Sámuel: 303	Róth Lipót: 267
Recsky "Bandi": 40	Rotschild család: 36, 355, 379
Redly Kamilló: 208	Rotschild Jakab, dr.: 391
Reich Ignác: 42, 51, 60, 61, 81	Rotschild, lord: 375, 380, 426
Reich Koppel (1838-1929): 389	Rózsa Izsó: lásd Rósa Izsó
Reisz Jakabné, özv.: 356	Rózsavölgyi Béla: 278
Reisz Mór: 49	Rubin Andor: 282
Renan, Ernest (1823-1892): 112	Rubin Farkas: 277
Révész Simon, dr.: 280	Rubinstein Mátyás, dr. (1867-1944): 415
Riedl Frigyes, dr. (1856-1921): 112, 160-163, 206	Rubinstein: 92
Rilke, Rainer Maria (1875-1926): 183	Rudnay Alajos: 184
Ripka Ferenc, dr. (1871-1944): 367, 405, 418, 420, 421	Rudnyánszky József: 65
Rohling, August (1839-1931): 92, 198, 357	Rudolf, Habsburg, trónörökös (1858-1889): 213
Román Miron: 65	Rupert Rezső (1880-1961): 312, 314, 335, 336
Róna Izsó, dr.: 59	Sággy Gyula (1844-1916): 66
Rónai János, dr. (1849-1919): 82	Salgó Artúr: 264
Roosevelt Tivadar (Theodore) (1858-1919): 48	Samassa József (1828-1912): 46
Rósa (Rózsa) Izsó, dr. (1848-1918): 53, 142, 167	Samuel, Herbert: 430
Rósa Lajos: 283	Sándor Pál (1860-1936): 89, 91, 181, 183, 184, 294, 300, 302-304, 309, 312, 313, 321, 323, 324, 330, 331, 334, 335, 339, 341, 342, 344, 346-348, 353, 359, 361, 362-364, 378, 382, 385-388, 392, 396, 399, 400, 413, 414, 416, 428, 430
Rosenák Miksa (1867-?): 137, 263	Sattelthal: 279
Rosenberg Gyula: 78, 81, 142, 278	Schaechter: lásd Pintér /
Rosenberg Sámuel: 309	Pinkovszky
Rosenberg Sándor, dr.: 79	Schagger: 362
Rosenberg Sándorné: 415	
Rosenthal Manó: 288	

Scharf Móric (1869-1924): 35, 37, 44
 Schatz György: 283
 Scheiber Lajos (1867-1944): 415
 Schilling: 236
 Schlesinger Pál: 89
 Schmidt Árpád: 297, 350
 Schmitz: 350
 Schneider Béla: 328
 Schneider: 198
 Schnitzer Ármin, dr. (1836-1916?): 142
 Schönfeld József, dr. (1884-1935): 249
 Schönfeld Sándor: 280
 Schöntag Nándor: 288
 Schopper György (1819-1895): 64
 Schossberger család: 40
 Schranek Ferenc, dr.: 168
 Schreiber Emil, dr. (1863-1930): 260
 Schváb Károly: 44
 Schwartz Adolf: 279
 Schwartz Lajos: 415
 Schwarz Gyula, dr.: 60
 Schwarz Illés: 240
 Schwarz Mózes: 227
 Schweiger Márton (1834-1905): 42, 61
 Schweiger Miksa: 283
 Schweitzer Ede (1844-1920): 78, 142
 Sebestyén Károly (1872-1945): 108, 137, 407
 Sebők: 279
 Seidner József: 279
 Serét Sándor, dr.: 280
 Seszták: 325
 Silberstein Ötvös Adolf (1845-1899): 82
 Silmann Herman: 175
 Silmann Mózes: 175
 Simon József, dr. (1844-1915): 42, 43, 45, 46, 51, 61, 369
 Simon Lajos, dr. (1891-1930): 260
 Simonsen: 97
 Simonsits Elemér: 401
 Simonyi Iván: 44
 Simonyi Zsigmond, dr. (1853-1919): 30
 Simonyi-Semadám Sándor (1864-1946): 301, 305, 307
 Singer Géza: 283
 Singer Mór: 288
 Singer Sándor: 288
 Singer, Berthold: 306
 Sipőcz Jenő (1878-1937): 306
 Slousch: 92
 Sólem Aléchem (1859-1916): 163
 Solymosi Eszter (1869-1882): 29, 31, 32, 34
 Somogyi István: 312, 321
 Somplák Borcsa: 127, 129, 130
 Somplák József: 128, 129
 Somplák Józsefné szül. Szeri Borbála: 129
 Spengler, Oswald (1880-1936): 224
 Speyer család: 92, 355
 Spielmann család: 92

Spiller Aladár: 277
 Spira Salamon, dr. (1832-1893): 57
 Spira Teréz: 314
 Spitzer Mór, dr.: 391
 Springer Ferenc, dr.: 224
 Srobár Lőrinc: 265
 Stein Emil: 390
 Stein Sándor: 288
 Steiner Ármin, dr.: 309
 Steiner György: 280
 Steiner: 241
 Stern Samu (1874-1946): 388, 390, 396, 414, 416, 418, 420, 423, 426, 428
 Stiller Bertalan (1837-1922): 137, 173
 Stiller Mór (1842-1917): 213
 Stöcker: 52
 Stodart A. E.: 105
 Strack, Hermann L.: 198
 Strasser Albert (1833-1894): 279, 321
 Strasser Sándor: 279, 321
 Strauss Adolf (1853-1944): 246, 250
 Sturm Albert (1851-1909): 44
 Sugár Adolf: 278
 Sugár Béla: 279, 280
 Sugár Miklós: 277, 278
 Sváb Károly: 48
 Szabó Dezső (1879-1945): 295, 300, 320, 408
 Szabó Imre (1882-1958): 284
 Szabó István: 233, 306
 Szabó József: 237, 303, 335
 Szabó Sándor: 384, 400
 Szabolcsi Bence (1899-1973): 111, 113, 162-166, 177, 222, 273, 327, 320, 322, 325, 326, 335, 336, 350, 366, 400, 411, 413, 316-418
 Szabolcsi család: 419
 Szabolcsi Lajos, dr. (1889-1943): *passim*
 Szabolcsi Miksa (1857-1915): *passim*
 Szamuely Tibor (1890-1919): 273, 274, 277, 283
 Szapáry Gyula gr. (1832-1905): 60, 62
 Szász Imre: 266
 Szász Mátyás: 283
 Szatmári Mór (1856-1931): 137, 255, 350
 Széchenyi György gr. (1889-1938): 228
 Széchenyi Miklós gr. (1868-1923): 312
 Széchenyi Viktor gr.: 401
 Szécsen Antal gr. (1819-1896): 65
 Szegő Armand, dr.: 279
 Szegő Arnold, dr.: 260, 261, 273, 274
 Szegő Károly, dr.: 267
 Székely Albert, dr.: 127, 231, 250, 254, 279
 Székely Ferenc, dr. (1842-1921): 72, 115, 233

Székely Ferenc, dr. (1858-1936):
 135, 138, 139, 142, 145, 152,
 166-168, 172, 180-182, 187,
 194, 199, 215, 221, 228, 230,
 232, 238, 244-247, 249-252,
 254, 262-265, 274, 275, 284,
 285, 289, 291, 294, 296, 311,
 330, 331, 337-342, 345-348,
 363, 388, 404, 414
 Szekeres Béla: 279
 Szekfű Gyula (1883-1955):
 161-163
 Szeleczky Gábor: 191
 Széll Farkas (1844-1909): 153
 Széll Kálmán (1843-1915): 387
 Széll Mihály: 97
 Szemere Bertalan (1812-1869):
 206
 Szemere Samu, dr. (1881-1978):
 417
 Szende Pál (1879-1934): 270,
 272
 Szenes Adolf: 280
 Szép László: 364
 Szeyferth Ede: 176
 Szilágyi Dezső (1840-1901): 26,
 39, 46, 63-67, 77, 202
 Szilágyi Lajos: 335, 400, 403
 Szilágyi Nándor: 314
 Szilárd Béla: 206
 Szilárd Ernő: 279
 Szilárd Sándor: 279
 Szilassy Zoltán (1864-1932):
 204
 Szily Kálmán (1875-1958): 401
 Szlavek Ferenc: 318
 Szmrecsányi György
 (1876-1932): 204, 301
 Szőke Sándor, dr.: 408
 Szokolov, Náhum (1859-1936):
 361
 Szomaházy István (1864-1927):
 59
 Szontágh Pál (1820-1904): 65,
 68
 Szterényi József br.
 (1861-1941): 300
 Szterényi-Stern Albert
 (1826-1888): 52
 Sztranyavsky Sándor
 (1882-1942): 229, 230, 429
 Szudy Elemér: 418, 420, 421,
 423, 426
 Szüllő Géza, dr. (1873-1957):
 271
 Szurmay Sándor br.
 (1860-1945): 229, 230
 Tabódy Zsolt: 282
 Tábori Kornél (1879-1944): 182
 Taffler Fülöp: 279
 Taglicht Náthán: 429
 Tang Tsci-Fu: 355
 Tarlo: 92
 Tasnádi Kovács József: 309
 Taszler Béla: 302, 303, 348
 Teleki Pál gr. (1879-1941): 298,
 307, 309, 314, 315, 329, 332,
 334, 342, 398, 401, 402
 Telládi Lajos: 130
 Tenczer Oszkár: 266
 Tenczer Vilmos: 266
 Tenczer Vilmosné, özv.: 267
 Tenzer Pál (1836-1905): 59

- Thaly Kálmán (1839-1909): 62
 Tharaud, Jean (1877-1952): 160
 Tharaud, Jérôme (1874-1953): 160
 Thury Zoltán (1870-1906): 82
 Tisza István gr. (1861-1918): 26, 60, 77, 114, 139, 140, 149, 171, 172, 174, 184, 188, 189, 199, 201, 204, 205, 221-223, 229, 230, 232, 233, 240, 247, 264, 272, 278, 302, 358, 379, 386, 419, 420
 Tisza Kálmán (1830-1902): 25, 36-41, 43-49, 52-54, 133, 333, 341, 343, 358, 382, 386
 Tókos: 254
 Tomcsányi Vilmos Pál (1880-1959): 323, 329
 Török Gyula (1880-1918): 221
 Törzs Tibor: 273
 Tóth Béla (1857-1907): 26, 82
 Tóth István: 411
 Tóth László: 422
 Trajtler Soma, dr.: 52
 Trebitsch György: 282
 Trefort Ágoston (1817-1888): 41, 45
 Trockij, Lev Davidovics (Bronstein) (1879-1940): 221
 Turteltaub Lajos: 306
 Tury (Turi) Béla (1875-1936): 361, 400
 Ugron Gábor (1880-1960): 214, 294, 295, 300, 371
 Ugron Gábor, id. (1847-1911): 47, 63
 Ujvári Péter (1889-1931): 111, 138, 163, 183, 221
 Ulain Ferenc (1881-1931?): 302, 345
 Ullmann Adolf br. (1857-1925): 184, 250, 254
 Ullmann Ferenc br.: 321
 Ullmann Sándor (1850-1897): 44, 51
 Ungár Zsigmond: 280
 Ursz György: 191
 Usetty Ferenc: 308
 Vadász (Weinberger) Jenő: 277
 Vadász (Weinberger) Lipót (1861-1924): 57, 149, 150, 168, 169, 171, 172, 182, 204, 221, 222, 230, 232, 236, 255, 343, 386, 403, 420
 Vadász Ferenc: 348, 349
 Vadász Lipót: lásd Weinberger Lipót
 Vágó Béla (1881-1938): 281
 Vágó János, dr.: 224
 Val, Merry del: 159
 Vándor Róbert: 277
 Varga József: 283
 Varsányi Gyula, dr.: 303
 Vas Miklós: 283
 Vasadi Balogh György: 312
 Vass József, dr. (1877-1930): 304, 305, 332, 338, 370, 403, 405
 Vaszary Kolos (1832-1915): 63, 68
 Vaszily János: 130
 Vavrik Béla, dr. (1835-1917): 153

- Vay Béla br. (1829-1910): 69
Vay György: 28
Vay Miklós br. (1802-1894): 46
Vázsonyi János, dr.
(1900-1945): 417, 430
Vázsonyi Jenő (1864-1940): 55
Vázsonyi Vilmos, dr.
(1868-1926): 55, 56, 58-62,
68-71, 74, 78, 90, 137, 142, 150,
159, 181, 200, 201, 204, 213,
214, 216, 219-221, 224,
232-234, 238, 244, 245, 254,
294-296, 300, 327, 331, 332,
334, 335, 337, 338, 341, 344,
346-350, 353, 358, 359,
361-367, 369, 378, 379-381,
385, 386, 388, 413, 430
Velt: 277
Venetianer Lajos, dr.
(1867-1922): 108, 194, 198
Vér Tibor: 376
Verebély Artur: 303
Verhovai Ignác: 171
Verhovay Gyula (1849-1905):
33, 37, 39, 52
Vértess Endre: 190
Vészi József (1858-1940): 39,
82, 112, 172, 221, 254, 330, 331,
337, 342, 346, 353, 363, 366,
386, 387, 388, 390, 392-394,
418, 423, 426, 428
Vida Jenő (1872-1945): 342,
363, 386
Vilmos, II. (1858-1941, császár:
1888-1918): 88
Virchov: 52
Visontai Soma, dr. (1854-1925):
51, 60, 62, 74, 167
Vitai Emil: 339
Volkenberg Lajos: 401
Vozáry Aladár, R.: 429
Wahrmann Mór (1832-1892):
30, 40-44, 51, 57-59, 70, 262,
293, 330, 343, 369, 386, 414
Wajszlovics Gyula: 267
Waldeck-Rousseau, René: 48
Walkó Lajos (1880-1954): 355,
360, 363
Wallenstein Zoltán, dr.: 415
Wasch Péter: 279
Wedgewood: 330
Weigl Géza, dr.: 410
Weil Pál: 283
Weiler Ignác: 288
Weinberger (Vadász) Lipót, dr.
(1861-1924): 57
Weiner Károly: 280
Weiner Samu: 280
Weinmann Fülöp: 137
Weiss (Weisz) Manfréd br.
(1857-1922): 166, 254
Weiss család: 224
Weissblatt: 92
Weissburg Gyula (1866-1919):
291
Weisz (Weiss) Miksa, dr.
(1872-1931): 180, 183
Weisz Adolf: 279, 303
Weisz Árpád: 190
Weisz Dávid: 208
Weisz Gáspár: 280
Weisz Géza: 288
Weisz Henrik: 277

Weisz István: 288
 Weisz Manfréd: lásd Weiss Manfréd
 Weisz Márton: 277
 Weisz Náthán: 278
 Weisz Richárd: 287
 Weisz Vilmos: 280
 Weiszberger Samu: 267
 Weiszfeld Adolf: 202, 214
 Weizkopf, dr.: 267
 Weizmann József: 280
 Wekerle Sándor, dr. (1848-1921): 39, 62, 66, 67, 73, 77, 182, 215, 219, 222, 228-230, 299
 Welt Ignác: 283
 Wertheimer Adolf (1868-1955): 417
 Wertheimer Jenő: 297
 Weszlovits Samu: 278
 Widder Dávid: 261; lásd még Giszkalay János
 Widder Márk, dr.: 314
 Wilhelm Károly: 349
 Wilson, Woodrow Thomas (1856-1924, elnök: 1913-1921): 246, 257, 301, 352
 Winckler (Besnyő) István (1890-1940): 253, 254
 Winterberg Gyula (1846-1921): 93, 142, 254, 255
 Wittman Ernő (= Ferenc?), dr. (1860-1932): 287
 Wlassics Gyula br. (1852-1937): 26, 39, 67, 68, 77, 146, 157, 181, 367, 371, 421
 Wolf Sándor: 356
 Wolf, Lucien (1857-1930): 93, 254, 291, 352, 353, 355, 356, 360, 372, 375, 376, 379, 397, 423-427
 Wolff Károly, dr. (1874-1936): 225, 328, 334, 339, 351, 359
 Wolfner család: 224
 Wunderlich József: 339
 Zahler Emil, dr. (1875-1956): 263, 340
 Zákány: 302
 Zangwill, Israel (1864-1926): 91-93, 95, 137, 167, 254, 291
 Zatlóka Emil: 429
 Zbona János: 351
 Zempléni Árpád (1865-1919): 74-76
 Zichy Antal (1823-1898): 44
 Zichy Gyula gr. (1871-1942): 231
 Zichy János gr. (1868-1944): 115, 141, 422
 Zichy Nándor gr. (1829-1911): 64, 65, 67, 68
 Zola, Émile (1840-1902): 34
 Zöld Márton, sióagárdi (1865-1946): 405
 Zsilinszky (Bajcsy-Zsilinszky) Endre (1886-1944): 345
 Zsitvay Leó (1841-1915): 144
 Zsitvay Tibor, dr. (1884-1969): 297, 399, 403

Az MTA Judaisztikai Kutatócsoport kiadásában megjelent

MTA Judaisztikai Kutatócsoport.

Értesítő

1. szám (1988. december)

Ephraim E. Urbach, "Akadémiai kutatás és vallási tudomány"

Scheiber Sándor, "Tudományos feladataink" (20.- Ft)

2. szám (1990. február)

Éliás József, "Talán kulcs Raoul Wallenberg tragédiájának megértéséhez" (10.- Ft)

3. szám (1990. december)

Telegdi Zsigmond, "A magyar nyelvtanítás kezdetei és a héber grammatika" (Bacher Vilmos Emlékelőadás, 1989) (20.- Ft)

4. szám (1992. március)

Frigyesi Judit, "Lebegő ritmus: A kelet-európai zsidóság különös zenei stílusa" (30.- Ft)

5. szám (1992. április)

Meir Ayali, "A kételkedő talmudista. Elisa ben Abuja a Paradicsomkertben" (30.- Ft)

6. szám (1992. június)

Vermes Géza, "A holt-tengeri tekercsek: Negyven év után" (30.- Ft)

7. szám (1992. december)

Schweitzer József, "Szefárdok Magyarországon és Erdélyben"
(Bacher Vilmos Emlékelőadás, 1992) (30.- Ft)

8. szám (1993. április)

RASI. Két életrajz

Chaim Pearl, "Rasi élete. Legendák és valóság egy nagy tudós életrajzában"

Engel Tevan István, "Epizódok Rasi legendás életrajzából"
(12 + 1 rajz)

Turán Tamás, "Rasi művei a régi zsidó tudományban"

Hajim Jozsef David Azulaj, "Rasi" (50.- Ft)

*****

Az MTA Judaisztikai Kutatócsoport kiadványai

/ Center of Jewish Studies at the Hungarian Academy of Sciences.
Publications

Hungaria Judaica

1. kötet

Gazda Anikó, *Zsinagógák és zsidó községek Magyarországon.*
Térképek, rajzok, adatok (1991) (244 old., 69 térkép, 122 zsinagóga
alaprakza, 90 egyéb építészeti rajz stb.) (Angol és héber kivonattal)
(450.- Ft)

2. kötet

Haraszi György, *Magyar zsidó levéltári repertórium*, I: Hazai
levéltárak zsidó vonatkozású anyagának áttekintése a kiadott
levéltári segédletek alapján (1993) (Két kötetben) (746 old.) (Angol
kivonattal) (650.- Ft)

3. kötet

Scheiber Sándor, *Magyar zsidó hírlapok és folyóiratok bibliográfiája*. A szerző hagyatékából sajtó alá rendezte Scheiberné Bernáth Livia és Barabás Györgyi. Újabb anyaggal kiegészítette Barabás Györgyi. (1993) S. a.

4. kötet

Ines Müller, *A Rumbach Sebestyén utcai zsinagóga: Otto Wagner fiatalkori főműve Budapesten*. A Függelékben: Haraszi György, "A Rumbach utcai zsinagóga és hívei." (1993) S. a.

5. kötet

Szabolcsi Lajos, *Két emberöltő. Az Egyenlőség évtizedei (1881-1931)*. Emlékezések, dokumentumok. Szabolcsi Miklós előszavával (1993)

Egy magyar-zsidó történet

Szabolcsi Lajos

Két emberöltő

Az Egyenlőség évtizedei

(1881–1931)

Egy magyar-zsidó történet